

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ PROGRAMI

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE TEMATİK SÖZ VARLIĞI
VE ÇOK ANLAMLILIK

Ekv/4

NALAN ŞENATA

Danışman
Prof. Dr. Ayşe İLKER
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

MANİSA-2020

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ PROGRAMI

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE TEMATİK SÖZ VARLIĞI VE
ÇOK ANLAMLILIK

NALAN ŞENATA

Danışman
Prof. Dr. Ayşe İLKER
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

MANİSA-2020

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Divanü Lugati’t-Türk’te Çok Anlamlılık ve Tematik Söz Varlığı İncelemesi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bu eserleri görerek ve bu eserlere atıf yaparak çalışmamı oluşturduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

.../.../2020

Nalan ŞENATA

ÖZET
DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE TEMATİK SÖZ VARLIĞI VE ÇOK
ANLAMLILIK

Tematik çalışmalar, belirli bir konu ve tema etrafında hazırlanan çalışmalardır. Bu çalışmalarda önce ana başlıklar belirlenir ve ilgili sözcükler bu ana başlıklar altına yerleştirilir. Daha sonra bu başlıkların altına söz varlığının çeşitliliği doğrultusunda alt başlıklar eklenerek tematik söz varlığı çalışması tamamlanır. Tematik çalışmaların indekslerden farkı, ana başlık ile alt başlıkların içerdiği madde başlarının anlamlarıyla birlikte verilmesidir. Bu çalışmaların alfabetik olup olmamasının bir önemi yoktur, önemli olan aynı tema çerçevesinde olan söz varlığının bir arada incelenebilmesidir. Dahası, tematik çalışmalarda sözcükler yalnızca tek bir temaya ait olabildikleri gibi, bu sözcükler birden fazla tema altında da görülebilmektedir. Bu durum, sözcüklerin çeşitli yan anlamlar kazandığının bir göstergesidir. Yan anlamlar, temel anlama (herhangi bir yönden) benzerlik ilgisiyle bağlı kalarak fakat bir yandan da bu anlamdan sıyrılarak oluşmaktadır. Böylece sözcük farklı bir anlam kazanır ve artık başka bir olguyu ifade eder. Bu çalışmada, Divanü Lugati't-Türk'te yer alan adlar çeşitli temalar altında incelenecek, bu sözcüklerin temel anlamları ve kazandığı yan anlamların oluşturduğu çok anlamlılık hali tesbit edilerek, Karahanlı döneminin söz varlığındaki zenginlik ortaya konulacaktır. 11. yy Türk toplumunun yapısı ve gündelik yaşamına dair unsurlar bu söz varlığına dayanarak ortaya çıkarılmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çok Anlamlılık, Divanü Lugati't-Türk, Karahanlı Dönemi, Kaşgarlı Mahmut, Tematik Söz Varlığı, Türk Dili

ABSTRACT

THEMATIC ANALYSIS AND POLYSEMY IN DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK

Thematic studies are studies prepared around a specific subject and theme. Firstly, in these studies, the main headings are determined and the related words are placed under them. Then, sub-titles are added under these titles in line with the variety of vocabulary; thus the thematic vocabulary study is completed. The difference of thematic studies from indices is that the entries which are contained in the main and sub-headings are given together with their meanings. It does not matter whether these studies are alphabetical or not; the important thing is the examination of the vocabulary all together, which is in the same theme frame. What is more, in thematic studies, words may belong to a single theme, however also these words may be seen under more than one theme. This is an indication that words have various side meanings. Side meanings are formed by sticking to the basic meaning (in any way) with the relevance interest, but on the other hand, stripping from this meaning. Therefore, the word takes on a different meaning and now expresses another phenomenon. In this study, the words in Divanü Lugati't-Türk will be examined under various themes. By determining the basic meanings of these words and the polysemy created by the side meanings that are gained; the richness of the vocabulary of the Karakhanid period will be revealed. The structure of the 11th century Turkish society and elements of daily life will be revealed based on this vocabulary.

Keywords: Polysemy, Divanü Lugati't-Türk, Karakhanid Period, Kaşgarlı Mahmut, Thematic Analysis, Turkic Language

TEŞEKKÜR METNİ

Tez alıőmamın ilerlemesinde ve geliőmesinde yardımlarını esirgemeyen, fikirleri ve yönlendirmeleri ile yol gösteren, tezimin tamamlanmasına katkıda bulunan değerli danıőmanlarım Prof. Dr. Ayşe İLKER ve Doç. Dr. Ferhat KARABULUT'a, tematik çalışma konusunda bize öncülük eden, fikirlerini ve yönlendirmelerini bizden esirgemeyen Prof. Dr. Hatice ŞİRİN'e, Tez İzleme Komitelerinde çalıőmamın őekillenmesine ve ilerlemesine katkıda bulunan Prof. Dr. Őaban DOğAN, Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ, Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yasin KAYA'ya sonsuz teőekkürlerimi sunmaktan onur duymaktayım.

Tez sürecim boyunca iyi ve kötü günümde benden desteklerini esirgemeyen ve bana güvenmeyi asla bırakmayan başta sevgili annem Serap ŞENATA olmak üzere, Aydan GÜNEY, Abdullah DERİN, Meltem MANDACI, Duygu YURTTAŐEN, Elanur KAZANLAR ÜRKMEZ ve saygıdeğer bölüm baőkanımız Prof. Dr. Cafer ÇEN'e teőekkürlerimi bir borç bilirim.

Nalan ŞENATA

Manisa, 2020

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR METNİ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
Konu-Amaç-Kapsam	1
Yöntem	2
Kısıtlılıklar	4
Literatür Taraması	5
KAŞGARLI MAHMUD	17
DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK	21
DİVANÜ LUGATİ'T TÜRK TERCÜMELERİ	28
1.1. TEMATİK SÖZ VARLIĞI HAKKINDA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE TANIMLAR	30
1.2. DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE TEMATİK SÖZ VARLIĞI	31
1.2.1. 11. Yüzyıl Toplumunda Ev Eşyaları	33
1.2.2. Beslenme-Yeme İçme Kültürü.....	35
1.2.3. İnanç Sistemi	38
1.2.4. Giyim Kültürü	42
1.2.5. Ekonomik Hayat	45
1.2.6. Zanaatler	48
1.2.6.1. Dericilik	49
1.2.6.2. Ayakkabıcılık	50
1.2.6.3. Dokumacılık	50
1.2.6.4. Balıkçılık.....	51
1.2.6.5. Demircilik	52
1.2.6.6. Seramik.....	53
1.2.7. Toplumsal Kurallar ve Etkinlikler	53
1.2.7.1. Oyunlar	54
1.2.7.2. Eğlenceler ve Davetler	55

1.2.7.3.	Cenazeler	56
1.2.8.	Savaşçı Özellikler	56
2.1.	ÖZEL ADLAR	62
2.1.1.	Kişi Adları	62
2.1.1.1.	Üst Düzey Türk Yöneticileri.....	62
2.1.1.2.	Beyler, Cariyeler, Köleler	62
2.1.1.3.	Antroponim	63
2.1.2.	Yer Adları.....	64
2.1.2.1.	Ülkeler	64
2.1.2.2.	Bölgeler	65
2.1.2.3.	Kentler/Şehirler	65
2.1.2.4.	Kasabalar	67
2.1.2.5.	Köyler	67
2.1.2.6.	Kaleler	67
2.1.2.7.	Geçitler	68
2.1.2.8.	Irmaklar, Nehirler	68
2.1.2.9.	Göller	69
2.1.2.10.	Dağlar	69
2.1.2.11.	Yaylalar/Vadiler	69
2.1.2.12.	Diğer	70
2.1.3.	Topluluk Adları	71
2.1.3.1.	Kavim Mensupları.....	73
2.2.	KONULARINA GÖRE ADLAR.....	73
2.2.1.	Yaşam Evreleri.....	73
2.2.1.1.	Yaşam	73
2.2.1.1.1.	Kişisel Bakım	73
2.2.1.2.	Ölüm	73
2.2.2.	İnsan Bedeni	74
2.2.2.1.	Temel Organ Adları	74
2.2.2.2.	Organlar	75
2.2.2.2.1.	İç Organlar	75
2.2.2.2.2.	Kemik ve Eklemler	76
2.2.2.2.3.	Üreme Organları	77
2.2.2.2.4.	Damarlar	77
2.2.2.2.5.	Sinirler-Kaslar-Yağlar-Dokular	77

2.2.2.2.6. Dişler	78
2.2.2.2.7. Parmaklar ve Tırnaklar	78
2.2.2.2.8. Lekeler	79
2.2.2.2.9. Kıllar	79
2.2.2.2.10. Diğer	80
2.2.3. Hayvan Bedeni	80
2.2.3.1. Hayvan Organları.....	80
2.2.3.2. Hayvani Yağlar-Hayvani Dokular-Artıklar	82
2.2.3.3. Kıl-Tüy	82
2.2.3.4. Diğer	82
2.2.4. Beş Duyu	83
2.2.4.1. Görme	83
2.2.4.2. Duyma.....	83
2.2.4.3. Koku	83
2.2.4.4. Dokunma	83
2.2.4.5. Tatma.....	84
2.2.5. Beden Sağlığı-Hastalıklar.....	84
2.2.5.1. Uyku.....	84
2.2.5.2. Hastalıklar.....	84
2.2.5.2.1. Bulaşıcı ve Ateşli Hastalıklar.....	84
2.2.5.2.2. Mental Hastalıklar.....	85
2.2.5.2.3. Cilt Hastalıkları	85
2.2.5.3. Ağrı-Sızı-Sancı	86
2.2.5.4. Yaralar	86
2.2.5.5. Tedavi	86
2.2.5.6. Diğer	87
2.2.5.7. Vücut Salgıları – Dışkılar	87
2.2.5.7.1. Vücut Salgıları	87
2.2.5.7.2. Dışkı-Gaz	87
2.2.5.8. Sağlığa Zararlı Maddeler	88
2.2.6. Bitkiler	88
2.2.6.1. Dikenli Bitkiler	90
2.2.6.2. Tahıllar	90
2.2.6.3. Soğangiller.....	91
2.2.6.4. Otlar.....	91

2.2.6.5.	Ağaç-Orman-Koru	93
2.2.6.6.	Çiçekler.....	94
2.2.6.7.	Yapraklar	95
2.2.6.8.	Tohum-Çekirdek	95
2.2.6.9.	İlaç Olarak Kullanılan Bitkiler	95
2.2.6.10.	Temizlikte Kullanılan Bitkiler	96
2.2.6.11.	Dokumacılıkta Kullanılan Bitkiler	96
2.2.6.12.	Diğer	96
2.2.7.	Hayvanlar	97
2.2.7.1.	Evcil Hayvanlar	97
2.2.7.1.1.	Kümes Hayvanları.....	99
2.2.7.1.2.	At Türleri	99
2.2.7.2.	Yabani Hayvanlar	101
2.2.7.3.	Eklembacaklılar-Sürüngenler-Amfibyumlar	102
2.2.7.4.	Kemirgenler	103
2.2.7.5.	Böcekler	104
2.2.7.6.	Balıklar	104
2.2.7.7.	Kuşlar	105
2.2.7.8.	Hayvan Yemi ve Gıdaları	107
2.2.7.9.	Hayvan Yuvaları.....	107
2.2.7.10.	Hayvan Yavruları-Yumurtaları.....	108
2.2.7.11.	Hayvan Barınakları-Sığınakları	108
2.2.7.12.	Hayvan Tuzakları.....	108
2.2.8.	Gündelik Yaşam Öğeleri	108
2.2.8.1.	Ocak-Ateş-Kül-Su	108
2.2.8.2.	Alet, Araç ve Gereçler, Malzemeler, Eşyalar.....	110
2.2.8.2.1.	Ev Eşyaları	110
2.2.8.2.2.	Mutfak Aletleri-Malzemeleri.....	112
2.2.8.2.3.	Tıbbi Aletler-Malzemeler	115
2.2.8.2.4.	Tarım Aletleri	115
2.2.8.2.5.	Yapı-İnşaat Aletleri-Malzemeleri	116
2.2.8.2.6.	Kesici-Delici Aletler	116
2.2.8.2.7.	Aydınlatma Eşyaları.....	117
2.2.8.2.8.	Süs-Ziynet Eşyaları	117
2.2.8.2.9.	Hayvanlara Ait Eşyalar	118

2.2.8.2.10. Diğer Aletler-Malzemeler	120
2.2.8.3. Beslenme.....	121
2.2.8.3.1. Yeme-İçme-Açlık-Tokluk	121
2.2.8.3.2. Yiyecekler-İçecekler	122
2.2.8.3.2.1. Meyveler.....	122
2.2.8.3.2.2. Sebzeler	123
2.2.8.3.2.3. Yemişler	124
2.2.8.3.2.4. Bakliyatlar	124
2.2.8.3.2.5. Süt ve Süt Ürünleri	124
2.2.8.3.2.6. Ekmek ve Diğer Hamur İşleri.....	125
2.2.8.3.2.7. Et Yemekleri	126
2.2.8.3.2.8. Çorbalar	127
2.2.8.3.2.9. Baharatlar-Çeşniler-Soslar	127
2.2.8.3.2.10. Diğer Yiyecekler	127
2.2.8.3.2.11. Yiyecek Artıkları-Atıkları	128
2.2.8.3.2.12. İçecekler	128
2.2.8.3.2.13. İçecek Artıkları-Atıkları.....	129
2.2.8.4. Madenler-Elementler-Mineraller	129
2.2.8.4.1. Maden Kalıntıları	131
2.2.8.5. Kimyasal Maddeler, İlaçlar	131
2.2.8.6. Yapışkanlar	132
2.2.8.7. Giyim	132
2.2.8.7.1. Giyecekler.....	132
2.2.8.7.1.1. Üst Giyim	132
2.2.8.7.1.2. Alt Giyim.....	133
2.2.8.7.1.3. Aksesuarlar	133
2.2.8.7.1.3.1. Şapkalar.....	133
2.2.8.7.1.3.2. Eldivenler	133
2.2.8.7.1.3.3. Kemerler	133
2.2.8.7.1.3.4. Çantalar	134
2.2.8.7.1.3.5. Kıyafet Detayları.....	134
2.2.8.7.1.3.6. Diğer.....	134
2.2.8.7.1.4. Ayakkabılar	135
2.2.8.7.2. Kumaşlar	135
2.2.8.7.3. Diğer.....	136

2.2.8.8.	Ölçü.....	137
2.2.8.9.	Müzik Aletleri	140
2.2.8.10.	Zanaat.....	141
2.2.8.10.1.	Dericilik	141
2.2.8.10.2.	Ayakkabıcılık	142
2.2.8.10.3.	Dokumacılık	142
2.2.8.10.3.1.	Dokuma Aletleri	147
2.2.8.10.4.	İmalat-Marangozluk- Tamirat	148
2.2.8.10.5.	Balıkçılık.....	148
2.2.8.10.6.	Demircilik	148
2.2.8.10.7.	Seramik.....	149
2.2.8.10.8.	Meslekler	149
2.2.8.10.8.1.	Toplum Tarafından Hoş Karşılanmayan İşler.....	151
2.2.8.11.	Ekonomi	151
2.2.8.11.1.	Mal, Mülk, Takas, Para	152
2.2.8.11.2.	Borç-Alışveriş	153
2.2.8.11.3.	Zenginlik, Yoksulluk	154
2.2.8.11.4.	Diğer	154
2.2.8.12.	Ulaşım	154
2.2.8.12.1.	Taşımacılık	154
2.2.8.12.2.	Arazi, Yol, Geçit, Cadde, Sokak, Güzergah	155
2.2.8.12.2.1.	Yol İşaretleri	156
2.2.8.13.	Çeşitli Kültürler	156
2.2.8.13.1.	Yeme-İçme Kültürü.....	156
2.2.8.13.1.1.	Sofra Kültürü.....	156
2.2.8.13.2.	Bağ-Bahçe-Otlak Kültürü.....	156
2.2.8.13.3.	Oyun Kültürü.....	157
2.2.8.13.3.1.	Oyuncaklar	157
2.2.8.14.	Konut-İstihkam	158
2.2.8.14.1.	İstihkam-Kale.....	158
2.2.8.14.1.1.	Harabe	158
2.2.8.14.2.	Konut	158
2.2.8.14.3.	Konut-İnşaat Materyalleri	159
2.2.8.14.4.	Konut Bölümleri	160
2.2.8.14.4.1.	Kiler-Depo.....	160

2.2.8.14.4.2. Diğer	161
2.2.8.14.5. Ticarethaneler	161
2.2.8.14.6. Hapis-Zindan	161
2.2.8.14.7. Köy-Kent-Ülke	161
2.2.8.15. Temizlik ve Hijyen.....	162
2.2.8.16. Sanat (Resim, Heykel, Süsleme, Kitap, Yazı)	162
2.2.8.17. Spor-Yarış-Rekabet.....	163
2.2.8.18. Şans, Talih, Kura	163
2.2.9. Sosyal Yaşam.....	164
2.2.9.1. Birey, Toplum, Halk.....	164
2.2.9.1.1. İnsan, Kadın, Erkek, Çocuk	164
2.2.9.1.2. Kölelik.....	165
2.2.9.1.3. Topluluk, Akrabalık, Soy, Komşuluk, Arkadaşlık ve İnsan İlişkileri 166	
2.2.9.1.3.1. İnsan Topluluğu	166
2.2.9.1.3.2. Akrabalık-Soy.....	167
2.2.9.1.3.3. Kan Bağı İle Oluşan Akrabalıklar	167
2.2.9.1.3.4. Evlilik Yolu İle Oluşan Akrabalıklar	168
2.2.9.1.3.5. Komşuluk, Arkadaşlık ve Diğer İlişkiler	169
2.2.9.1.4. Özel Günler, Eğlenceler, Şölenler, Davetler, Cenazeler (Toplumsal Etkinlikler)	170
2.2.9.2. Boy, Halk.....	170
2.2.9.3. Nüfus.....	171
2.2.9.4. Mülkiyet	171
2.2.9.5. Unvanlar, Rütbeler.....	171
2.2.9.5.1. Lakaplar	174
2.2.9.6. Bayrak, Sancak.....	174
2.2.9.7. Damga, Mühür.....	175
2.2.9.8. İletişim-Etkileşim-Haberleşme.....	175
2.2.9.8.1. Dil ve Lehçe Adları.....	178
2.2.9.9. Bilgi ve Bilim Adları.....	178
2.2.9.10. Ün, Şan, Şöhret; Saygınlık.....	179
2.2.9.11. İş, Hizmet, İzin-Ruhsat, Ücret-Maaş	179
2.2.9.12. Avcılık.....	180
2.2.9.13. Tarım	181
2.2.9.13.1. Sulama	183

2.2.9.14.	Evlilik.....	183
2.2.9.15.	Cinsellik.....	185
2.2.9.16.	Seyahat, Yolculuk.....	185
2.2.9.17.	Yasa, Töre, Örf-Adet.....	185
2.2.9.18.	Ödül, Ceza, Yaptırım.....	185
2.2.9.19.	Adalet-Güvenlik.....	186
2.2.9.20.	Din, İnanç, Doğaüstü Varlıklar.....	186
2.2.9.21.	Tabut-Mezar.....	188
2.2.9.22.	Yardım, Bağış, Hediye.....	188
2.2.9.23.	Savaş-Barış, Ordu, Asker.....	189
2.2.9.23.1.	Savaş-Barış-Mücadele.....	189
2.2.9.23.2.	Ordu.....	190
2.2.9.23.3.	Asker, Savaşçı.....	190
2.2.9.23.4.	Düşman, Esir, Casus.....	191
2.2.9.23.5.	Savaş Gereçleri.....	191
2.2.9.23.6.	Savaş Taktikleri-Hileleri.....	193
2.2.9.23.7.	Diğer.....	193
2.2.10.	Zaman.....	193
2.2.10.1.	Zaman, Çağ, Devir, Asır.....	193
2.2.10.2.	Gün, Ay, Mevsim, Yıl.....	194
2.2.10.2.1.	Gün.....	194
2.2.10.2.2.	Ay.....	195
2.2.10.2.3.	Mevsim.....	195
2.2.10.2.4.	Yıl.....	195
2.2.10.3.	Diğer Zaman Dilimleri.....	196
2.2.11.	Gökyüzü, Atmosfer, Atmosfer Olayları.....	197
2.2.11.1.	Gökyüzü.....	197
2.2.11.1.1.	Gök Cisimleri.....	197
2.2.11.2.	Dünya-Felek-Alem.....	198
2.2.11.3.	Meteoroloji.....	198
2.2.11.4.	Karanlık, Aydınlık, Işık, Gölge.....	199
2.2.12.	Coğrafya.....	200
2.2.12.1.	Kara Kütleleri.....	200
2.2.12.2.	Su Kütleleri.....	202
2.2.12.3.	Çamur Kütleleri.....	203

2.2.12.4.	Buz Kütelleri	204
2.2.12.5.	Kum-Toz.....	204
2.2.12.6.	Doğa Olayları-Afetler.....	204
2.2.12.7.	Coğrafi Yönler	205
2.2.12.8.	Yer-Yön Adları	205
2.2.13.	Sayı Adları.....	207
2.2.13.1.	Asıl Sayılar	207
2.2.13.2.	Sıra Sayıları.....	207
2.2.13.3.	Topluluk Sayı Adları.....	208
2.2.13.4.	Üleştirme Sayı Adları.....	208
2.2.14.	Kavramlar	208
2.2.14.1.	Nesnelere Özgü Kavramlar	212
2.2.14.2.	Değer Yargılarını İçeren Kavramlar	212
2.2.14.3.	Şiddet Kavramı.....	214
2.2.14.4.	Temel Hareket Kavramları	214
2.2.14.5.	Matematik Terimleri.....	215
2.2.15.	Küfür-Hakaret Sözleri	215
2.2.16.	Sevgi Sözleri.....	215
2.2.17.	Onaylama, Varlık-Yokluk Sözleri.....	216
2.2.18.	Duygu, Ruhsal Durum.....	216
2.2.18.1.	Affetme – Bağışlama	219
2.2.19.	Davranış Biçimleri	219
2.2.20.	İkilemeler	220
2.2.20.1.	Yansıma Seslerden Oluşan İkilemeler	221
2.2.21.	Yansıma Sesler-Sözler	223
2.2.22.	Niteleme Adları	223
2.2.22.1.	Fiziksel-Bedensel Özellikleri İçeren Niteleme Adları	224
2.2.22.2.	Yer-Mekan-Zaman Niteleme Adları	231
2.2.22.3.	Değer Yargılarını İçeren Niteleme Adları.....	232
2.2.22.4.	Mizaç, Tabiat, Alışkanlık ve Diğer Kişisel Özellikleri Bildiren Niteleme Adları	234
2.2.22.5.	Hayvanlara Özgü Niteleme Adları	254
2.2.22.6.	Nesnelere Özgü Niteleme Adları	258
2.2.22.7.	Yiyeceklere Özgü Niteleme Adları.....	269
2.2.22.8.	Duyularla Anlaşılan Özellikleri Karşılayan Niteleme Adları ..	270

2.2.22.9. Organlara Özgü Niteleme Adları.....	272
2.2.22.10. İklim-Coğrafya ve Zaman İle İlgili Niteleme Adları.....	272
2.2.22.11. Tanrıya Özgü Niteleme Adları.....	277
2.2.22.12. Diğer Niteleme Adları	277
2.2.22.13. Renk Adları.....	279
2.2.22.14. Gösterme-Belirtme Niteleyicileri	281
2.2.23. Fiil Niteleyicisi Olarak Kullanılan Adlar	281
2.2.24. Yer-Zaman-Soru Sözlere	286
2.2.25. Zamirler	287
2.2.25.1. Kişi Zamirleri	287
2.2.25.2. Dönüştürme Zamirleri.....	287
2.2.26. Edatlar-Bağlaçlar.....	287
2.2.26.1. Edatlar	287
2.2.26.2. Bağlaçlar.....	289
2.2.27. Ünlemler	290
2.2.28. Hitaplar.....	290
2.3. DİVANÜ LUGATİ’T-TÜRK’TE GEÇEN BAZI SÖZCÜKLERİN FONETİK-MORFOLOJİK VE SEMANTİK AÇIDAN İNCELENMESİ	291
3.1. ANLAMBİLİM (SEMANTİK).....	322
3.2. ÇOK ANLAMLILIK (POLYSEMY).....	322
3.3. DİVANÜ LUGATİ’T-TÜRK’TE ÇOK ANLAMLILIK.....	324
SONUÇ.....	397
DİVANÜ LUGATİ’T TÜRKE’TE YER ALAN ADLARIN DİZİNİ.....	405
KAYNAKÇA	464

KISALTMALAR

AH	Atabetü'l-Hakayık
Akt.	Aktaran
AL	Abuşka Lugati
Az. Tü.	Azerbaycan Türkçesi
B	Batı
BK	Bilge Kağan
bkz.	Bakınız
Bşk.	Başkurt Türkçesi
C	Cilt
CTD	Compendium of the Turkic Dialects
Çev.	Çeviren
D	Doğu
DK	Dede Korkut
DLT	Divanü Lugati't-Türk (Besim Atalay Tercümesi)
DS	Derleme Sözlüğü
Eatü.	Eski Anadolu Türkçesi
EDPT	Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish
EM	Edviye-i Müfrede
ETOS	Eski Türkçenin Onomastik Sözlüğü
ETY	Eski Türk Yazıtları
EUTS	Eski Uygur Türkçesi
Fr.	Fransızca
G	Güney
Hakas.	Hakas Türkçesi
İsp.	İspanyolca
İtaly.	İtalyanca
K	Kuzey
KBa	Kutadgu Bilig Metin
KBb	Kutadgu Bilig Indeks
KBS	Köken Bilgisi Sözlüğü
Kkalp.	Karakalpak Türkçesi
KM	Kaşgarlı Mahmud

Krg.	Kırgız Türkçesi
Krh.	Karahanlı Türkçesi
KT	Kültigin
Kzk.	Kazak Türkçesi
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
ML	Mühenna Lugati
MW	Mitteltürkischer Wortschatz
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OTurk.	Orta Türkçe
OUyg.	Orta Uygurca
Özb.	Özbek Türkçesi
PMong.	Proto Mongol
PTurk.	Proto Türkçe
R.R. Arat	Reşit Rahmeti Arat
S	Sayı
s	Sayfa
SN	Süheyl ü Nevbahar
Şor S.	Şor Sözlüğü
T	Tonyukuk
Tat.	Tatar Türkçesi
Tkm.	Türkmen Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Y.Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

Konu-Amaç-Kapsam

Divanü Lugati't-Türk ve Kaşgarlı Mahmud üzerine Türkiye'de ve Türkiye dışında uzun yıllardır pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Divan¹ üzerinde çalışan araştırmacılar gerek Divan'ın yayımları, gerek yazılış amacı gerekse söz varlığı üzerine fikirler yürütmüş, fakat her defasında Divan bütünüyle değil parça parça ele alınabilmiştir.

Bir sözcüğün anlamı, kullanıldığı alanların belirlenmesi ile ortaya çıkar. Bir sözcük, birden fazla alanın çekimi altına girebilir ya da kendine özgü bir alan oluşturabilir. Bir söz öbeği, birden fazla anlama sahip olup, eriştiği çok anlamlılıkla kendi anlam dünyasının sınırlarını aşabilir. Aynı sözcük hem insanlar için hem hayvanlar için kullanılabilen ya da bir özel ad aynı zamanda üst düzey yöneticiler için bir unvan olabilmektedir. Örneğin temelde bir maden adı olarak yaşayan sözcük, zaman içerisinde çok anlamlılığa ulaşarak kişilere verilen özel ad kullanımına devam edebilmektedir.

Hacimli bir eser olan Divanü Lugati't-Türk'ün anlaşılabilirliği için eseri ayrıntılarıyla ele almak gerekmektedir. Bu nedenle Divan'ın söz varlığına hakim olmak bir araştırmacı için öncelikli olmalıdır. Tematik bir çalışma bu noktada hem araştırmacı hem de okuyucu için kolaylık sağlayacaktır. Nitekim James Kelly, alfabetik dizinlerin yanısıra başka özel dizinlerin de oluşturulmasında fayda görmekte, kavim-boy adları ve yer adları dizini, dilbilimi terimleri dizini, hayvanlar, tarım, ilaçlar, lehçe sözleri gibi dizinler oluşturulabileceğini öne sürmekte, ayrıca Drevnetyursky Slovarda lehçe sözlerinin bir listesi verilmişse de Divan'daki yerlerine gönderme yapılmaması yönüyle eserin eksik kaldığını düşünmektedir (Kelly, 1972: 108).

Tematik çalışmanın diğer bir önemi ise, eserin oluşturulduğu topluma ait insan, hayvan, bitki ve diğer canlılar yönünden bir çerçeve çizilebilir, bu canlıların yaşam alanları ve yaşam biçimlerini tarif edilebilir ve kendilerine has özellikleri daha ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serilebilir. Buna örnek verecek olursak; bir bitki, bitki olma özelliği dışında temizlikte ya da dokumacılıkta kullanılmakta:

¹ Eserden bu noktadan sonra Divan olarak bahsedilecektir.

Yunguk; Sıvısı ve dalları olan, suyu köpürten, kir temizleyici bir bitki (Ercilasun vd., 2014: 367), *uç*; İğ yapılan bir bitki (Ercilasun vd., 2014: 16), bir ot hastalıklarının tedavisinde kullanılabilen: *yakrıkan*; *Dudak yarasının tedavisinde kullanılan bir bitki* (Ercilasun vd., 2014: 372), bir kumaş parçası hem hükümdar hem halk nezdinde bir anlama sahip olabilmektedir: *tañuk*; *Hükümdarlar yola çıktığında hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediye*; *Savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş*; *Çevgen vuruşunda topu kaleden geçirene verilen ipekli kumaş parçası* (Ercilasun vd., 2014: 495, 496).

Bunun dışında tematik çalışma, söz konusu toplumun gündelik yaşam öğelerinin, örf, adet ve geleneklerinin, sahip olduğu çeşitli kültürlerin, uğraştıkları zanaatlerin, edindikleri mesleklerin bir arada ve düzenli bir biçimde okuyucuya sunulmasını sağlamaktadır. İnsanların ya da hayvanların fiziksel ve bedensel özelliklerini niteleyen öğeleri, insanların benimsediği değer yargılarını, mizaç ve alışkanlıklarını ortaya koyarak söz varlığı çerçevesinde değerlendirmek, toplumun sahip olduğu kültür ve medeniyet seviyesini tesbit etmeyi kolaylaştıracaktır. Ayrıca karşılaştırmalı söz varlığı çalışmalarında araştırmacıya tematik unsurlara ulaşma kolaylığı sağlayacaktır.

Çalışma, Divan'ın söz varlığını bir bütün olarak görebilmeyi, 11. yy toplumunun yaşam biçimini yine söz varlığı temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle Divan'daki sözcükler temalarına göre sınıflandırılmış, söz varlığındaki çok anlamlılık, Divan'da yer alan örnekler ile birlikte işlenmiştir. Divan'daki çok anlamlılığı *Compendium of the Turcic Dialects* ve *Mitteltürkischer Wortschatz* ile mukayeseli vererek, sözcüklerin yapılarındaki benzerlikler ve farklılıklar mukayeseli bir biçimde işlenmeye çalışılmıştır. Yapılan söz varlığı tasnifinin sonunda ise Karahanlı Türkçesi temelinde incelenen sözcüklerin fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerinin çerçevesi çizilmiş, kökenleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmış, Eski Türkçe dönemi ile benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu'nun 2014'de yayımladığı *Divanü Lugati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adlı eser temelinde oluşturulmuştur. Söz varlığı tasnifinde yer alan madde başları bu eserdeki madde başları doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu eserin yanısıra Besim Atalay'ın

Divanü Lugati't-Türk Tercümesi (2006) adlı eseri ile Robert Dankoff-James Kelly'nin *Compendium of the Turkic Dialects* (1984-1984-1985) ve C. Brockelmann'ın *Mitteltürkischer Wortschatz* (1928) adlı çalışması, söz varlığı incelemesinde başvurulan ana kaynaklar arasındadır.

Divan'daki söz varlığının tematik tasnifi ise, Hatice Şirin'in *Eski Türk Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi* (2016) adlı eserdeki düzene bağlı kalınarak oluşturulmuştur. Şirin'in bu çalışması "Moğolistan Bölgesi Kağanlık ve Beylik Yazıtları", "Yenisey Bölgesi Mezar Taşları, Grafitiler ve Diğer Bulgular", "Altay Bölgesi Yazıtları"nın söz varlığını kapsamaktadır. Bu söz varlığı çalışması *Adlar* ve *Fiiller* ile birlikte çeşitli söz öbekleri çerçevesinde tematik olarak incelenerek yapılmıştır. Tematik tasnife alınan söz ya da söz öbeği, söz konusu yazıtta geçen şekli ile örneklendirilmiştir. Kitabının *Giriş* bölümünün alt başlığına *Yorum-İncelemeler* bölümü ekleyen Şirin, bu bölümde söz ve söz öbeklerinin okuma farklılıklarına değinmiş, sözcükler üzerinde çalışan araştırmacıların tespitlerine yer vermiş, gerekli gördüğü yerlerde okuma ve anlamlandırma önerilerinde bulunmuştur. Tasnif çalışmasının sonunda Şirin, sözcüklerin tematik olarak istatistiksel verilerini oluşturup, daha sonra bu verileri tablolaştırarak eserin sonuna eklemiştir.

Bu çalışmada Divanü Lugati't-Türk'ün tematik söz varlığı, *Adlar* temelinde incelenmiştir. Söz varlığı, *Özel Adlar* ve *Konularına Göre Adlar* şeklinde iki bölümde tasnif edilmiştir. İlk bölümde Divan'da geçen özel adlar *Kişi Adları*, *Yer Adları* ve *Topluluk Adları* başlıkları altında değerlendirilerek tek bölüm halinde sunulmuştur. İkinci bölüm Konularına Göre Adlar'dan oluşan geniş bir bölümdür. Bu bölümde *Gündelik Yaşam Ögelerine* dair adlar söz varlığı temalar halinde işlenmiştir. Birden fazla tema altına girebilecek sözcükler bir ok ile (→) ilgili oldukları başlıklara yönlendirilmiştir. Niteleme adlarının daha anlaşılır olması için sözcükler, Divan'da yer alan örnekler ile birlikte sunulmuştur.

Tematik söz varlığı çalışmasının adlar ile sınırlanmasının sebebi, Divan'ın söz varlığının oldukça hacimli olmasıdır. Tematik çalışmanın sınırını çizebilmek ve Türk toplumunun karakteristik özelliklerini adlar temelinde aktarabilmek için fiiller çalışmaya dahil edilmemiştir. Fiiller, çalışmanın üçüncü bölümü olan *çok anlamlılık* bölümünde adlarla birlikte verilmiştir. Böylece fiiller de çalışmanın tamamen dışında bırakılmadan, Divan'ın söz varlığı incelemesi tamamlanmıştır.

Tasnif çalışması tamamlandıktan sonra Karahanlı Türkçesi temelinde yorumlanan sözcükler, Eski Türkçe dönemi ile mukayese edilerek incelenmiştir.

Sözcüklerin, (varsa) yapısındaki fonetik, morfolojik ve semantik farklılıklara ve kullanım alanlarındaki değişikliklere değinilerek, kökenleri hakkında bilgiler verilmiştir. Sözcüklerin yaşayan lehçelerdeki durumları da ortaya konularak eş zamanlı ve art zamanlı bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemeler yapılırken *Compendium of the Turkic Dialects* ve *Mitteltürkischer Wortschatz* adlı eserlere ve aynı zamanda etimoloji sözlüklerine başvurulmuş, Eski Türkçe döneminin ilgili eserleri taranarak sözcüklerin geçtiği yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak çalışmamıza, tematik tasnifin değerlendirildiği bir bölüm de eklenmiştir. Bu bölümde 11. yy Türk toplumunun kullandığı eşyalar, giyim ve beslenme kültürleri, zanaatleri, inanç sistemleri, ekonomileri ve toplumsal etkinlikleri tasnifte yer alan söz varlığına dayanılarak incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken Reşat Genç'in *Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası (2015)* adlı eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Divan'daki çok anlamlılık ise, Besim Atalay'ın *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi (2006)* adlı üç ciltlik eser taranarak adlar ve fiiller temelinde işlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Atalay'ın çalışmasını temel almamızın sebebi, sözcüklerin anlam genişlemelerini örneklerle birlikte bu eserde daha rahat görebilmemizdir. Ortaya çıkan sözcüklerin yapılarındaki farklılıklar ya da benzerlikler *Compendium of the Turkic Dialects (1984-1984-1985)* ve *Mitteltürkischer Wortschatz (1928)* adlı çalışmalar ışığında mukayeseli bir biçimde verilmeye çalışılmıştır.

Kısıtlılıklar

Çalışmada Divan'ın sadece Türkçe, İngilizce ve Almanca tercümeleri kullanılmış olup, diğer lehçe ve dillerde yayımlanan biçimleri dil ve lehçe bilgimizin kısıtlılığı sebebi ile kullanılamamıştır.

Tematik çalışmaya Divan'da yer alan fiiller dahil edilmemiştir. Fiiller çok hızlı anlam genişlemesine uğradıkları ve sayıca fazla oldukları için tematik tasnif sınırlamamızı zorlaştıracaktı. Bu nedenle tematik çalışma adlar ile sınırlı tutularak tamamlanmıştır. Fiiller, adlarla birlikte çok anlamlılık bölümünde işlenerek Divan'daki tüm söz varlığının incelenmesi tamamlanmıştır.

Literatür Taraması

Divanü Lugati't-Türk'ün söz varlığı üzerine yapılmış pek çok çalışma vardır. Bu söz varlığı malzemesi, eserin tematik olarak ele alınmasında önemli katkı sağlamaktadır. Bu çalışmalar kronolojik olarak aşağıda listelenecektir:

Ahmet Caferoğlu “Kaşgarlı Mahmud’a Göre Akraba Adları (1972)” adlı makalesinde, Divan’da geçen akrabalık adlarını *kan bağı ile oluşan akrabalıklar* ve *evlilik yolu ile oluşan akrabalıklar* olarak ele almış ve değerlendirmiştir.

Reşat Genç “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri (1998)” adlı makalesinde, Türklerin dokumacılığı Anadolu’ya göç ettikten sonra öğrenmediklerini, dokumacılığı ve ipek böcekçiliğini de Anadolu’ya kendilerinin getirdiğini vurgulamaktadır.

Ebulfez Kulı Amanoğlu “Divanü Lugati't-Türk'teki Kişi Adları Üzerine (2000)” adlı çalışmasında, Divan’daki kişi adlarını üç başlıkta incelemiştir: 1. *Türk kökenli kişi adları*, 2. *İran kökenli kişi adları*, 3. *Arap kökenli kişi adları*. Divan’da geçen kişi adlarının yüzde yetmişinin Türk kökenli adlardan oluştuğunu, İran ve Arap kökenli kişi adlarının ise İslamiyet ile birlikte Türklerin kültürüne yerleştiğini belirtir. Amanoğlu ayrıca, kişi adlarının bir kısmının kavmi isimler ve akrabalık terimleri esasında oluştuğunu (*Kumuk, Abı*), önemli bir kısmının ise şahısların kişisel özellikleri çerçevesinde oluştuğunu (*Alp, Bilge*) söylemektedir. Bunların dışında, çocuğun doğduğu ortamı yansıtan kişi adlarını da eklemek mümkündür: *Sünüş*. Yazar, kişi adlarının yanısıra Divan’da yer alan unvan ve lakapları da makalesinde işlemiştir.

Engin Çetin, “Divanü Lugati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri (2005)” adlı makalesinde, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarında yaşayan yiyecek ve içecek adlarını değerlendirmiştir. Çetin, Divan’da sıklıkla geçen sözcüklerin yanısıra bir defa geçen bazı sözcüklerin de günümüze ulaştığını tesbit etmiştir. Günümüze ulaşan yiyecek ve içeceklerin büyük bir bölümü tarım, daha sonra süt ürünlerinden oluşmaktadır. Divan’da tesbit edilen et ürünlerinin hiçbirinin günümüze ulaşmadığını görmekteyiz. Yazar, değerlendirmesi sonucuna Türklerin 11. yy’daki yeme-içme kültürünün günümüze kadar büyük bir değişikliğe uğramadığını, tarıma dayalı beslenme kültürünün günümüze de taşındığını belirtmiştir.

Salih Sabri Yavuz “Kaşgarlı Mahmud’un Yaşadığı Dönemin İnanç Coğrafyası ve Eserinde İnançla İlgili Kavramlar (2008)” adlı makalesinde 11. yy’daki İslami kavramlar, batıl inançlar, hurafeler ve dini gelenekler hakkında bilgiler vermiştir. Divan’daki inanç sistemi ile ilgili söz varlığını derleyerek, söz varlığının şekillenmesinde İslamiyetin rolünü değerlendirmiştir.

Ayşe Duvarcı “Divanü Lugati’t-Türk’te Kadın Terminolojisi Hakkında Bir Değerlendirme (2008)” adlı makalesinde, Divan’da yer alan kadın ve kadına özgü sözcükleri taramış ve 11. yy Türk kadınının hayatı, evlenme adetleri, karı koca ilişkileri, akrabalık terimleri, giyim-kuşam, süslenme ile ilgili bilgileri çeşitli alt başlıklar halinde sunmuştur. Duvarcı, sözcükleri sıralamakla kalmamış, Kaşgarlı’nın eserinde kaydettiği atasözlerinden de örnekler vermiştir.

Bahadır Güneş “Divanü Lugati’t-Türk’te Askeri Kelime ve Terimler (2008)” adlı makalesinde, Divan’daki askeri sözcükler ve terimleri tarayarak toplam 106 adet söz varlığı tesbit etmiştir. Güneş, bu sözcüklerin Anadolu’da kullanım durumunu Derleme ve Tarama sözlükleri aracılığı ile ortaya koymaya çalışmıştır. Tesbit ettiği sözcüklerden 40 tanesinin, Anadolu ağızlarında aynı şekilde ya da çok az değişime uğrayarak varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir.

Ahmet Günşen “Söz Varlığı Işığında Divanü Lugati’t-Türk’te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler (2008)” adlı makalesinde, (sınırlayarak) otuz beş başlık halinde vermiş olduğu iktisatla ilgili söz varlığı ile, Karahanlı Türklerinin hem hayvan besleyen hem tarımla uğraşan, hayvancılık ve ziraatin yanısıra, madencilik, dokumacılık sektörlerinde de gelişmiş bir toplum olduğunu öne sürmektedir. 11. yy toplumunun yerleşik kültüre özgü canlı ve zengin iktisadi hayatı, para ve paraya dayalı pek çok ilişkiyi tanımlayan sözcükler sebebiyle gözler önündedir.

Ömer Soner Hunkan “Divanü Lugati’t-Türk’te Hiyerarşik Unvanlar (2008)”, adlı makalesinde, Divan’da geçen hiyerarşik unvanları *Hakan unvanları*, *Hatun unvanları*, *Tegin unvanları*, *Han soylu olmayanlar* ve *Yerel unvanlar*, *Erkek adları (unvanları)* olarak gruplayarak, toplamda 97 unvan tespit etmiştir. Bu unvanların anlamlarını ve eserde kaç defa geçtiklerini tablolar halinde sunmuştur.

Ahmet Koç “Divanü Lugati’t-Türk’te Eğitimle İlgili Temalar (2008)” adlı makalesinde, Divan’daki eğitimle ilgili söz varlığını aile, öğrenci, öğretmen tabanında incelemiş ve analiz etmiştir. Söz konusu dönemde eğitimin medrese merkezli yapıldığını ve eğitim hayatında medresenin önemli bir kurum olarak faaliyet gösterdiğini öne sürmüştür. Eserde, kurumsal olmayan fakat yine eğitimle

ilgili olan sözcükleri, Türk geleneği ve Türk aile yaşantısı temelinde değerlendirmiştir. Ayrıca meslekler ile ilgili söz varlığını da usta-çırak ilişkisi bağlamında eğitim ile bağdaştırmıştır.

Işlay Pınar Özlük “Divanü Lugati’t-Türk’te Giyim Kültürü (2008)” adlı makalesinde, ilk Türk devletlerinden itibaren giyim kuşamın nasıl olduğuna dair bilgiler vermiştir. Giyimde tercih edilen renkler, süs eşyalarının kullanımı gibi durumların bir devlet geleneği ile ilgili olduğunu, giyimin kültürler arası ayırıcı bir unsur olduğunu düşünmektedir. Özlük bu çalışmasında, Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonraki giyim kültürünün, Selçuklu giyim kültürünün bir devamı olduğunu belirtmektedir.

Ersin Teres “Divanü Lugati’t-Türk’te Spor ve Oyunlarla İlgili Bazı Terimler Üzerine (2008)” adlı makalesinde Divan’da yer alan spor ve oyunlarla ilgili 12 sözcük tesbit etmiştir. Bu sözcüklerin metin içindeki kullanımları ve etimolojileri üzerinde durmuştur.

Yusufcan Yasin “Kaşgarlı Mahmud’a Göre Türklerde At (2008)” adlı makalesinde Divan’da geçen atla ilgili söz varlığını sıralamış ve atın Türk toplumundaki yerini izah etmeye çalışmıştır. Atın, savaş sonrasında bir ganimet olarak görüldüğünden, yine atın sözlü edebiyatta önemli bir motif olduğundan bahsetmiştir. Yasin, Kaşgarlı Mahmud’un atlarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermesini ve atçılık hakkında geniş bir bilgiye sahip olmasını, onun gerçek bir at eğiticisi olduğuna bağlamaktadır.

Akartürk Karahan “Kaşgarlı’nın Gözlemlerinde XI. Yüzyıl Türk Ülkeleri (2009)” adlı makalesinde, Kaşgarlı Mahmud ve hayatı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, Kaşgarlı’nın Türk ülkelerine seyahatindeki sebeplere değinmiştir. Karahan, daha sonra tek dilli ve iki dilli Türk topluluklarının kimler olduğuna dair bilgiler vermiştir. Ayrıca, Türklerle birlikte yaşayan yabancı topluluklar ve ortak Türkçe muhiti dışındaki Türk topluluklarına da dikkati çekerek, eserin bir seyahatname, Kaşgarlı’nın da bir seyyah olabileceğine görüşlerini belirtmiştir.

Hüseyin Karaman “Divanü Lugati’t-Türk’te Ahlak (2009)” adlı makalesinin başında, Divan’da ahlak-huy ve iyi-kötü kavramlarının eserde ne şekilde geçtiğine değinmiştir. Daha sonra *ahlaki faziletler/erdemler*, *ahlaki rezaletler* ve *ahlakla ilgili diğer sözcükler* başlıkları altında Divan’da tesbit ettiği söz varlığını sıralamıştır.

Mehmet Kara “Divanü Lugati’t-Türk’te Çocuklarla İlgili Kelimeler (2009)” adlı makalesinde çocuklara dair söz varlığını, *Doğrudan çocuklarla ilgili sözcükler*,

Doğum-çocuk gelişimi ile ilgili sözcükler, Çocuklarla ilgili asıllık-üveylik ve statü bildiren sözcükler, Çocuğun aile ve akrabalık bağlarıyla ilgili sözcükler, Çocuk oyunları ile ilgili sözcükler, Çocuklara duygusal tepkiler (sevgi, kızgınlık) verirken kullanılan sözcükler bağlamında gruplayarak incelemiştir.

Hanifi Vural “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları (2009)” adlı makalesinde, Divan’da yemek kültürü ile ilgili söz varlığını taramış ve 12 başlıkta incelemiştir. İlgili söz varlığını *ekmek isimleri, yemek isimleri, yaşamsal dönem yemekleri, yemek araç-gereçleri, yemek malzemeleri, tatlandırıcı ve baharatlar, tahıllar, sıvı gıdalar, meyveler, sebzeler, hayvansal ürünler, yemek kültürü ile ilgili eylemler* başlıkları altında sunmuştur. Vural, Türklerin yemek kültürü zenginliğini, onların sağlam bir tarım ve hayvancılık kültürüne sahip olmalarına bağlamaktadır.

Talip Yıldırım “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar (2011)”, adlı makalesinde, Kaşgarlı’nın kaydettiği mimari ile ilgili adlar ve bu adların tarihsel süreçteki durumları verilmeye çalışılmıştır. Yaşanan bir mekan olarak ev ve diğer yapılarla ilgili sözcükler, Türk mimarisinin bilinen ilk terimleri sayılabilirler. Bu sözcükler eserin yazıldığı dönemdeki Türk mimarisi hakkında bizlere ışık tutmaktadır.

Yaşar Tokay “Divanü Lugati’t-Türk’te Kızgınlık İfade Eden Kelimeler (2011)” adlı makalesinde, Kaşgarlı’nın sövgü bildiren sözcükler olarak kaydettiği veriler üzerinde durulmuş, bu sözcüklerin etimolojilerine yer verilmiştir. Bu sövgü sözcükleri çocukları, köleleri, hayvanları kapsadığı gibi, eserde genel bir kullanıma sahip sövgü sözcükleri de bulunmaktadır.

Talip Yıldırım-Musa Çifci “Divanü Lugati’t-Türk’te Yer Alan Alet-Eşya Adları (2012)” adlı makalesinde, Kaşgarlı’nın kaydettiği alet, eşya adları belirlenmiş, tarihsel süreçteki durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Alet ve eşya adları kullanım durumlarına göre tasnif edilmiştir. Çalışma oluşturulurken, Besim Atalay’ın üç ciltlik çevirisinden yararlanılmış, tesbit edilen sözcükler tarım, hayvancılık, müzik, inşaat, demircilik, sağlık, ev, savaş, terzilik, taşımacılık ve inançla ilgili adlar olarak başlıklandırılmıştır.

Mehmet Ekiz “Divanü Lugati’t-Türk’te Yer Alan Mimari Terimler Üzerine (2012)” adlı makalesinde, Divan’da geçen konut terimlerinin ayrıntılı ve çeşitli olması dolayısıyla Türklerin göçebe olarak anılmaması gerektiğini, aslında sağlam bir yerleşik hayata sahip olduklarını öne sürmektedir.

Neslihan Çelik “Divanü Lugati’t-Türk’te At Kültürünün Yansımaları (2012)” adlı makalesinde, Divan’da atlar için kullanılan renk adları, atların vasıfları, atların geçirdiği hastalık adları, atların yaşları, atlar için kullanılan malzemeler, atlardan elde edilen ürünlerin adları üzerine kullanılan söz varlığına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Çelik, yaptığı değerlendirme sonucunda, atlı kültürün göçebe bir kültür olarak değil, yerleşik bir kültür olarak karşımıza çıktığı kanısına varmaktadır.

Özlem Akbulak’ın “Divanü Lugati’t-Türk’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler (2014)” adlı makalesinde, eserdeki madde başı sözcüklerden yer şekillerine ilişkin olanlar taranmış, taranan sözcüklerin anlamları Kaşgarlı’nın verdiği bilgiler ile birlikte sunulmuştur. Ardından ilgili sözcükler etimolojik olarak incelenmiş, sözcüklerin tarihi süreç içerisindeki durumları ortaya konulmuştur. Son olarak da yer şekillerine ilişkin sözcüklerin Divanü Lugati’t-Türk’teki ve Türkiye Türkçesindeki kullanımları karşılaştırılmıştır.

Cihan Çakmak “Divanü Lugati’t-Türk’te Vücut ve Organ Adları (2015)” adlı makalesinde, Divan’da vücut ve organ adı olarak geçen 108 sözcük tesbit etmiş, bu sözcükleri *temel organlar*, *iç organlar*, *kemik-eklem adları* ve *üreme organları* başlıkları altında gruplandırmıştır. Çalışmasının sonunda, incelediği söz varlığı üzerine bir grafik vererek, sözcüklerin yüzde kırk yedisinin temel organlar, yüzde yirmi birinin iç organlar, yüzde on dokuzunun kemik-eklemler ve yüzde on üçünün ise üreme organları olduğunu ortaya koymuştur.

Cihan Çakmak “Divanü Lugati’t-Türk’te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı (2015)” adlı makalesinde, Divan’daki araç gereçlerle ilgili kavram alanlarını on üç başlıkta gruplandırmış, elde edilen söz varlığını *mutfak aletleri*, *dokuma aletleri*, *savaş aletleri*, *tarım ve hayvancılık aletleri*, *müzik aletleri*, *tıbbi aletler* başlığı altında incelemiştir. Ayrıca Çakmak, eserdeki giyim kuşam eşyalarını ve mobilyaları da değerlendirmesi içinde tutmuştur.

Meltem Gül’ün “Divanü Lugati’t-Türk’teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme (2015)” adlı makalesi, hayvan adları ile ilgili terim çeşitliliğini ortaya koymasından önemlidir. Gündelik hayatın içindeki evcil ve yabani hayvanların yanısıra, sürüngen ve böcekler de eserde sayıca fazladır. Özellikle at, diğer hayvanlara nazaran toplumda farklı bir yere sahiptir. Atlar, hem binek, ulaşım için kullanılır hem de savaşlarda atlardan askeri güç olarak faydalanılırdı. Bu nedenle atlara dair söz varlığının Divan’da büyük ölçüde önemli olduğunu görmekteyiz.

Ayrıca hayvan adları, kişi adı ya da unvan olarak da kullanılmaktadır. Gül, hayvanları bu şekilde incelemekle kalmamış ayrıca hayvanlara ait söz varlığının Türkiye Türkçesi ve ağızlarda yaşadığı fonetik değişimlere de yer vermiştir.

Recep Tek “Divanü Lugati’t-Türk’te Giyim Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler (2016)” adlı makalesinde, giyim ile ilgili sözcükleri dört ana başlıkta gruplandırmıştır. Bu başlıklar *Giyim-kuşamda kullanılan malzemelerle ilgili kelimeler, Kadın-erkek giyim kuşamı ile ilgili kelimeler, Kıyafet bölümleri ile kıyafeti/elbiseyi tamamlayıcı unsurlarla ilgili kelimeler* ve *Giyim-kuşamla ilgili diğer kelimeler* şeklindedir. Bu sözcüklerden hareketle, Türklerin giyim-kuşam eşyalarını elde etmede çeşitli renklerde düz ve nakışlı ipekler, pamuklu ve küçükbaş hayvanların yününden elde edilen dokumalar, çeşitli yaban hayvanlarının kürklerini kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Bu malzemelerle elbise, pantolon, şalvar, etek, gömlek, yelek, hırka, şal, kürk, kaftan, ayakkabı, börk gibi giyim eşyaları ürettiklerini görmekteyiz.

Aykut Kar “Divanü Lugati’t-Türk’e Göre Çocuk Oyunları ve Günümüz Oyunlarına Etkisi (2016)” adlı makalesinde, Divan’da Eski Türklerin oynadığı oyunların açıklamalarına bakıldığında oyunların sadece isim değiştirdiğini, oyunların günümüzde de benzer bir biçimde oynandığını belirtmektedir. Günümüzde de varlığını sürdüren ve oynanmakta olan oyunların kökeninin aslında Türkistan coğrafyasına kadar dayandığını savunmaktadır. Kar, bu eserin, Türklerin kültürlerini büyük ölçüde koruduklarını anlamamıza olanak sağladığını ve kültürler arası bir köprü oluşturduğunu düşünmektedir.

Aysun Gündüz Önal - Mustafa Şenel “Yer Adları (Toponimi) Açısından Divanü Lugati’t-Türk (2016)” adlı makalelerinde, Divan’dan tespit ettikleri yer adlarını *Köylerimiz 1933* kitabı ile karşılaştırarak iki adet liste oluşturmuşlardır. İlk listede iki kitapta da ortak olan yer adları, ikinci listede ise Divan’da yer almasına rağmen *Köylerimiz 1933*’te yer almayan adlar listelenmiştir. Her iki listede de kara, su ve mevki adları ayrı tablolarda sıralanmıştır.

Metin Türктаş “Divanü Lugati’t-Türk’te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar (2016)” adlı makalesinde, Divan’daki folklor malzemesi olarak değerlendirebileceğimiz oyunlar üzerinde durmuştur. Oyunlarla ilgili söz varlığına bakıldığında at üzerinde oynanan oyunların, ok atma yarışlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Türктаş, oyunlar hakkında verdiği bilgileri

Divan'daki mevcut bilgiler çerçevesinde ele almış, oyun sözcüklerinin *çocukların ve büyüklerin* oynadığı oyunlar şeklinde iki başlıkta incelemiştir.

Zakircan Arıpov “Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lugati’t-Türk Adlı Eserinde Müzik Terimleri (2018)” adlı makalesinde, Doğu müzik terimleri üzerine yapılacak araştırmalarda Orta Çağ müzik bilimiyle ilgili eserlerin ana kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar, Divan'daki müzik terimlerini açıklamış, bu terimlerin geçtiği şiir ve türkülerden parçalar eklemiştir. Arıpov ayrıca, Yakın ve Orta Doğu halklarının müzik terimlerinin şekillenmesinde Kaşgarlı Mahmud’un yanısıra Farabi, İbn-i Sina ve Harezmi'nin etkisinin yadsınamayacağını da belirtmiştir.

Kübra Yıldız Altın “İşlevleri Açısından Türk Kültüründe Sağaltma: Divanü Lugati’t-Türk’ten Günümüze (2019)” adlı makalesinde, Divan’dan hareketle, sağaltma uygulamalarının Türk kültürü içindeki yerini, önemini, işlevlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Sağaltma uygulamalarının, halk hekimlerinin alanından genişleyerek kamlar etrafında toplanan bir uygulama olduğu görülmüştür.

Muharrem Özden “Türkçenin İlk Sözlüğünde Kullanılan Bitki Adlarının Günümüz Anadolu Ağızlarındaki İzdüşümleri (2019)” adlı makalesinde, Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu'nun hazırladığı Divanü Lugati't-Türk adlı eserin dizinini tarayarak bitki adlarını tesbit etmiştir. Bu bitki adlarını orijinal şekilleriyle birlikte Latince karşılıklarını da bir tablo halinde göstermiştir. Özden, bitki adlarını Derleme Sözlüğünde taramış, günümüz Anadolu ağızlarında aynı şekilde kullanılmaya devam eden, farklı bir bitki adına dönüşen ve bitki adından farklı bir sözcüğe dönüşenler şeklinde üç başlıkta gruplayarak çalışmanın sonucuna ulaşmıştır.

Mehmet Emin Sarıkaya “Türk Atasözlerindeki Sosyo-Dini Motifler; Divanü Lugati't-Türk Örneği (2019)” adlı makalesinde, kendi çalışmasının atasözleri üzerine yapılan diğer çalışmalardan farkına değinir. Birinci fark, din sosyolojisi üzerine Divan'ın malzemeleri kullanılarak herhangi bir çalışmanın olmamasıdır. Bir diğeri ise çalışmanın ana kaynağının, Türk tarihinin en eski lugati olma özelliği taşıyan Divanü Lugati't-Türk olmasıdır. Sarıkaya, incelediği atasözlerinin din ve toplum bağlamında karşılıklı ilişkisini gözler önüne sermiştir.

Divanü Lugati't-Türk'ün söz varlığı üzerine yapılmış diğer çalışmaları sıralamak gerekirse: İlhan Çeneli “Divanü Lugati't-Türk'te Hayvan Adları (1975)”, **Reşat Genç** “Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve

Eğlenceler (1977)”, **Süleyman Tülücü** “Divanü Lugati’t-Türk’te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler (1982)”, **Ayten Altıntaş** “Divanü Lugati’t-Türk’teki Tıp Terimleri (1983)”, **H. Örcün Barışta** “Divanü Lugati’t-Türk’de Dokuma ve Dokumanın Üzerine Yapılan Bezemeler Çevresinde Kümelenen İfadeler (1984)”, **Maria Nyırı** “Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lugati’t-Türk Adlı Sözlüğündeki Bitki Adları (1985)”, **Edward Tryarski** “Medical Terminology in Mahmud al-Qasgari’s Dıwan (1992)”, **Erhan Aydın** “Divanü Lugati’t-Türk’te Çocuk Oyunları (1995)”, **Tuncer Baykara** “Kaşgarlı’ya Göre Türk Ziraat Hayatı (1999)”, **Ahmet Günşen** “Divanü Lugati’t-Türk’te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri (2001)”, “Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t-Türk’te Rüşvet (2003)”, **Sadettin Gömeç** “Divanü Lugati’t-Türk’te Akrabalık Bildiren Terimler (2002)”, **Ali Haydar Bayat** “Divanü Lugati’t-Türk’te Tıbbi Terminoloji (2003)”, **Fuzuli Bayat** “Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lugati’t-Türk Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar (2007)”, **Dilaver Düzgün** “Divanü Lugati’t-Türk’te Sosyal Normları Karşılıyan Kavramlar (2007)”, **Canan İleri** “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Meyve-Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri (2007)”, **Mustafa Yıldırım** “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Sanat ve Zanaat Terimleri (2007)”, **Aliye Çınar** “Divanü Lugati’t-Türk’te Bilge Kavramı (2008)”, **Hakan Yaman-Gamze Kargı** “Divanü Lugati’t-Türk’te At Karakterleri (2008)”, **Yusufcan Yasin** “Kaşgarlı Mahmud’a Göre Türklerde At (2008)”, **Mehmet Yastı** “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Zamanla İlgili Sözcükler ve Kavram Alanları (2008)”, **Serdar Yavuz** “Divanü Lugati’t-Türk’teki Söz Varlığı Açısından Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansıması (2008)”,

Hüseyin Karaman “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Hikmetli Sözcükler (2008)”, **Nadir İlhan-Mustafa Şenel** “Divanü Lugati’t-Türk’e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları (2008)”, **Birol Azar** “Eski Türk İnanç Sistemi ve Divanü Lugati’t-Türk’teki Yansımaları (2008)”, **Hayati Develi** “Divanü Lugati’t-Türk’te Hidrografik Terimler (2008)”,

Mehmet Canbulat “Divanü Lugati’t-Türk’te Zaman Kavramı XI. Yy’da Türklerde Zaman (2009)”, **Emek Üşenmez** “Terimsel Açından Divanü Lugati’t-Türk (2009)”, **Sadettin Gömeç** “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Yer Adları”, **Zekerya Batur-Merve Beştaş** “Divanü Lugati’t-Türk’te Çocuk Dünyası ve Çocuk Eğitimi (2011)”, **Öznur Özdarıcı** “Divanü Lugati’t-Türk’te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar (2011)”, **Adem Aydemir** “Divanü Lugati’t-Türk’e Göre XI. Asırda Türk

Evi (2012)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Aşk ve Cinsellik Üzerine (2012)”, “Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t-Türk’te Kuşlar (2013)”, “Divanü Lugati’t-Türk’e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket (2014)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Ağlamak ve Gülmek (2014)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler (2014)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Ahlaksız Tiplerle İlgili Sözcükler (2015)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Astronomiye Dair Sözcükler (2015)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Meteorolojiye Dair Sözcükler (2015)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te İş Kavramına Dair Veriler (2016)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te “Kötü” Anlamındaki Sözcükler Üzerine (2017)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Kesici Araçlarla İlgili Söz Varlığı Üzerine (2017)”, “Divanü Lugati’t-Türk’te Böcek Adları Üzerine Bir İnceleme (2018)”, **Nigar Oturakçı** “Divanü Lugati’t-Türk’teki Botanik Terimlerinin Kazakça ve Türkçedeki Görünümleri (2012)”, **Mehmet Vefa Nalbant** “Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme (2013)”, **Serdar Yavuz** “Divanü Lugati’t-Türk’teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Karşılıkları (2013)”, **Ömer Tuğrul Kara-Mesut Gün** “Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t-Türk’te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler (2014)”, **Hayrettin İhsan Erkoç** “Divanü Lugati’t-Türk’te Vahşi Hayvanlarla İlgili Kelimeler ve Terimler (2015)”, **İsmail Erdoğan** “Divanü Lugati’t-Türk’te Kadın ile İlgili Kavramlar (2016)”, **Asiye Figen Kalkan** “Divanü Lugati’t-Türk’teki Mutfak Gereçleri (2017)”, **Cihan Çakmak** “Divanü Lugati’t-Türk’te Zaman Kavramına Ait Söz Varlığı (2018)”, **Sevda Özen Eratalay** “Terzilik Terimleri Bağlamında Divanü Lugati’t-Türk’te Alet Adları (2019)”.

Çok Anlamlılık Üzerine Literatür Taraması:

Stephen Ullmann “Anlambilimi (1962)”, **J. Apresjan** “Regular Polysemy (1974)”, **R. C. Anderson – A. Orthony** “On Putting Apples into Bottles: A Problem of Polysemy (1975)”, **A. Caramazza – E. Grober** “Polysemy and the Structure of the Subjective Lexicon (1976)”, **Lyons** “Semantics (1977)”, **G. Lakoff – M. Johnson** “Metaphors We Live by (1980)”, **F.R. Palmer** “Semantics (Second Edition 1981)”, **G. Leech** “Semantics: The Study of Meaning (1981)”, **O. Panman** “Homonymy and Polysemy (1982)”, **H. Jackson** “Words and Their Meaning (1988)”, **P. D. Deane** “Polysemy and Cognition (1988)”, **R. Jackendoff** “Semantic Structures (1990)”, **A. Lehrer** “Polysemy, Conventionality and the Structure of the

Lexicon (1990)", **A. Killgarriff** "Polysemy (1992)", **Günay Karaağaç** "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık (1994)", **D. Geeraerts** "Lexical Semantics (1994)", **A. Copestake – T. Briscoe** "Semi-productive Polysemy and Sense Extension (1995)", **A. Copestake** "Representing Lexical Polysemy (1995)", **Nadir Engin Uzun** "Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık ve Rol Kuramı (1997)", **Teo Grünberg** "Anlama, Belirsizlik ve Çok-Anlamlılık (1999)", **A. Blank** "Polysemy in the Lexicon (1999)", **Günay Karaağaç** "Dil, Tarih ve İnsan (2000)", **Doğan Aksan** "Her Yönüyle Dil (2000)", **C. Goddard** "Polysemy: A Problem of Definition (2000)", **B. Nerlich** "Polysemy: Past and Present (2003)", **J. R. Taylor** "Polysemy's Paradoxes (2003)", **A. Blank** "Polysemy in the Lexicon and in Discourse (2003)", **A. Uçar** "Eylemde Çok Anlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler (2008)", **A. Uçar** "Türkçe Eylemlerde Çok Anlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme (2009)", **Mehmet Kara-Ersin Teres** "Türkçede Söz Varlığı, Anlam ve Yapısıyla İlgili Yeni Gelişmeler (2013)", **Ş. Güven** "Dil, Anlam ve Çok Anlamlılık (2013)", **Ayşe Eziler Kıran** "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim (2014)", **M. Richard** "Semantik (2015)",

Günümüze kadar Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk üzerine pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Divan, evrensel bir eser olma özelliği taşıdığından sadece Türkoloji ile ilgilenen araştırmacıların değil, pek çok bilim adamının ilgisini çekmektedir. Bu nedenle araştırmacıların literatüre kolaylıkla ulaşabilmesi için, Kaşgarlı Mahmud ve Divan üzerine yazılmış önemli çalışmalara da değinmek faydalı olacaktır:

Zeki Velidi Togan, "Mahmud Kaşgari'ye Ait Notlar (1932)", **M. Fuat Köprülü**, "Divanü Lugati't-Türk (1934)", **Hüseyin Namık Orkun**, "Kaşgarlı Mahmut Hakkında (1940)", **Pertev Naili Boratav**, "Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lugati't-Türk (1942)", **Omeljan Pritsak**, "Mahmud Kaşgari Kimdir? (1951-1953)", **Ahmed Caferoğlu**, "Kaşgarlı Mahmut: Türkistan'ın Büyük Düşünürü (1966)", **Agop Dilaçar**, "Kaşgarlı Mahmut'un Kişiliği (1972)", **Şükrü Kurgan**, "Divanü Lugati't-Türk Üzerine (1972)", **İbrahim Olgun**, "Kaşgarlı Mahmut'ta Türklük Bilinci (1972)", **Zeynep Korkmaz**, "Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk (1981)", **Hasan Abdurrahim**, "Kaşgarlı Mahmud'un Mezarı ve Mimari Yapısı (1985)", **Tuncer Gülensoy**, "Kaşgarlı Mahmud'un Eserinin Adı Üzerine (1987)",

Osman Fikri Sertkaya, “Son Bulunan Belgeler Işığında Kaşgarlı Mahmud’un Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler (2000)”, **Timur Kocaoğlu**, “Modern Dil Bilimi Açısından Divanü Lugati’t-Türk’e Bir Bakış, (2000)”, **Mustafa Canpolat**, “Günümüzde Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t-Türk (2004)”, **Ramiz Asker**, “Mahmud Kaşgari, Divanü Lugati’t- Türk (2006)”, **Hasan Hüseyin Adaloğlu**, “Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lugati’t-Türk Adlı Eserindeki Türk Dünyası Haritası Üzerine Düşünceler ve Yorumlar (2007)”, **Şükrü Haluk Akalın**, “Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati’t- Türk (2008)”, **Ertuğrul Yaman**, “Kaşgarlı Mahmud’un Amacı ve Etkileri (2008)”, **Muhammed Çitgez**, “Kaşgarlı Mahmud’un İlk Türk Dünyası Haritasına Adbilimsel Bir Yaklaşım (2008)”, **Mustafa Kaçalın**, “Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Birkaç Söz (2008)”, **Esra Karabacak**, “Bir Dilbilgisi Kitabı Olarak Divanü Lugati’t-Türk (2008)”, **Cengiz Gökşen**, “Divanü Lugati’t-Türk’teki Dini Unsurlar ve Bu Bağlamda Divanü Lugati’t-Türk’ün Yazılış Amacı (2008)”, **Zeynep Korkmaz**, “Kaşgarlı Mahmut’un Dil ve Kültür Tarihimizdeki Yeri Üzerine Genel Bir Değerlendirme (2008)”, **Igor Kormuşin**, “Türk Dilleri Tarihi İçin Kaşgarlı Mahmud’daki Verilerin Türk Dilleri İçin Önemi (2008)”, **İsmail Taş**, “Kaşgarlı Mahmud’un Bilinçaltı (2008)”, **Biol Azar**, “Eski Türk İnanç Sistemi ve Divanü Lugati’t- Türk’teki Yansımaları (2008)”, **Celal Kaya**, “Divanü Lugati’t-Türk Araplara Türkçeyi Öğretmek İçin Mi Yazıldı? (2009)”, **Nuri Yüce**, “Divanü Lugati’t-Türk’ün Yazılmasını Oluşturan Kronoloji ve Ortam (2009)”, **Nesrin Bayraktar**, “Dilbilimci ve Dil Eğitimcisi Olarak Kaşgarlı Mahmud (2009)”, **Fikret Turan**, “Divanü Lugati’t-Türk’ün Metodolojisi Üzerine (2009)”, **Mehmet Vefa Nalbant**, “Bir Kültür Mühendisi Kaşgarlı Mahmud ve Eseri Divanü Lugati’t-Türk (2014)”, **Abdullah Bağdemir**, “Divanü Lugati’t-Türk Adı Üzerine (2014)”, **Yılmaz Bacaklı-Enver Kapağan-Mustafa Kundakçı**, “Divanü Lugati’t-Türk’ün Yazılma Amacı Üzerine Bir Değerlendirme (2016)”.

Divanü Lugati’t-Türk üzerine yapılan tezler:

İpek Bilgen, Divanü Lugati’t-Türk’te Söz Yapımı, (Danışman Prof. Dr. Talat Tekin) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.

Orhan Arı, Divanü Lugati’t-Türk’teki Metinler Üzerine Bir Sentaks İncelemesi, (Danışman Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Erdem), Kahramanmaraş Sütçü İmam

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2004.

Mehmet Fatih Yılmaz, Anlambilimsel Bağlamıyla Divanü Lugati't-Türk'te Mutfak Kültürü, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2006.

Gulnaz Kraubayeva, Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati't-Türk'ünde Yer Alan Sosyal ve İktisadi Hayat İle İlgili Söz Varlığının Günümüz Kazak Toplumunda Değerlendirilmesi, (Danışman Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2009.

Berna Karaarslan, Divanü Lugati't-Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme (Danışman Yrd. Doç. Dr. Türker Eroğlu), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.

Ezgi Demirel, Divanü Lugati't-Türk'te Söz Dizimi, (Danışman Doç. Dr. Mehmet Vefa Nalbant), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2011.

Sema Çalışkan, Divanü Lugati't-Türk'te Sıfatlar, (Danışman Yrd. Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2012.

Bekir Yavuz Pekacar, Divanü Lugati't-Türk'teki Kültür Kelimeleri İle Saha Türkçesinin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması, (Danışman Prof. Dr. M. Fatih Kirişcioğlu), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2012.

Yavuz Tanyeri, Türkmen Türkçesi İle Divanü Lugati't-Türk'ün Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması, (Danışman Doç. Dr. Ercan Alkaya), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2012.

Eşref Üzülmöz, Divanü Lugati't-Türk'te Geçen İdari ve Askeri Kavramlar Üzerine Bir İnceleme, (Danışman Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2012.

Mehmet Said Genç, Divanü Lugati't-Türk'te Geçen Deyimler ve Bu Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıkları, (Danışman Prof. Dr. Ümit Tokatlı), Erciyes

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014.

Ezgi Demirel, Orta Türkçe Sözlüklerindeki Söz Varlığının Eş Değerlikler Bakımından Art Süremlî ve Eş Süremlî Karşılaştırması (İsimler), Danışman Doç. Dr. Mehmet Vefa Nalbant, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2016.

Nihal Ertürk, Divanü Lugati't-Türk ve Codex Cumanicus'taki Halk Edebiyatı Unsurları, (Danışman Prof. Dr. İsmail Doğan), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ordu, 2016.

Nadira Turdubai Kyzy, Divanü Lugati't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açından Karşılaştırması, Danışman Doç. Dr. İbrahim Şahin, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017.

Remziye Yılmaz, Kaşgarlı Mahmud'un Haritasına Göre Türk Dünyası, Danışman Prof. Dr. Eşref Buharalı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Bu çalışma, Divanü Lugati't-Türk'ün söz varlığını ve sözcüklerin çok anlamlılık halini inceleyen bir çalışmadır. Bu nedenle üzerinde durulan literatür, söz varlığı ve çok anlamlılık ile sınırlandırılmıştır. Divan, Türk dünyası için oldukça önemli bir eser olduğundan, eseri incelemeye geçmeden önce Divan ve Kaşgarlı Mahmud hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

KAŞGARLI MAHMUD

Kaşgarlı Mahmud Barsganlı olup, Türkistan coğrafyasında hüküm sürmüş Karahanlı hanedanlığı döneminde yaşamıştır (Kaçalın, 2008: 536). Hayatı ve şahsiyeti hakkındaki bilgiler, eserindeki birkaç ibare ile sınırlı kalmakta ve doğum tarihi 1008 yılı olarak kabul edilmektedir. Hem yerli kabile geleneğine hem de İslami geleneğe mensuptu. Soylu bir aileden ve Karahanlı hanedanından gelen Kaşgarlı'nın soy kütüğü Satuk Buğra Han'a dayanmaktadır. Babası, Şemsüddeve Arslan İlig unvanlı Barsgan Emiri Hüseyin bin Muhammed Çağrı Tigin'dir. Annesinin ise Karahanlı Devleti'nin tanınmış ulemalarından Hoca Seyfeddin Büzürgvar'ın kızı

Bubi Rabia olduğuna dair kayıtlar mevcuttur (Akalin, 2008:18-21). Kaşgarlı Mahmud'un atalarından “*Emir*” şeklinde bahsedilmesi, onun soylu bir ailede yetiştiğini, Karahanlı hanedanına mensup olduğunu göstermektedir.

Babasının Barsganlı olma bilgisine dayanılarak, kendisinin doğum yerinin de Barsgan olduğu düşünülmektedir. O dönemde büyük bir kültür merkezi olan Kaşgar'da yetişmesi, onun Kaşgarlı adıyla anılmasına sebep olmuştur. Kaşgarlı eserinde babasının yurdu Barsgan'ı açıklarken, bu adın Afrasiyab'ın oğlunun adından geldiğini ve kurduğu şehre adını verdiğini söyler. Ayrıca Barsgan'ın tarihi ile ilgili bir rivayete de değinir. Rivayete göre bu ad, Uygur Kağan'ının Barsgan adındaki seyisinden gelmektedir. Seyis, bu bölgede havanın güzelliği sebebi ile atlarını yetiştirirmiş, zamanla burası yerleşim yeri olunca, bu yer seyisin kendi adıyla anılmaya başlamıştır (Akalin, 2008: 14-15).

Kaşgarlı Mahmud gençlik yıllarını ve ilköğrenimini Opal'da, Hamidiye ve Saciyye medreselerinde tanınmış hocalardan ders alarak geçirmiştir. Hocalarından bir tanesi, Divan'ında da bahsettiği şeyh İmam ez-Zahid Hüseyin bin Halef el-Kaşgari'dir (Akalin, 2008: 16).

Kaşgarlı eserinde ne kendisinden ne de Karahanlı sülalesinden ayrıntılı bir şekilde bahseder. Biz onun esere parça parça serpiştirdiği bilgilerden hem kendisi hem de bağlı olduğu soyla ilgili bilgilere ulaşabiliyoruz. Verilen bu az bilgiye rağmen bizler, o dönemin asıl gücünün Karahanlılarda olduğunu görebilmekteyiz. Kaşgarlı'nın kendisinden bahsederken “*Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü...*” şeklinde kurduğu cümleden ve *kadır* sözcüğünün (DLT I: 364) “*hakanların sert ve çetin olanına verilen unvan*” olmasına *Karahanlı hanlarını* örnek göstermesinden anlayabilmekteyiz (Nalbant, 2014: 557).

Kaşgarlı Mahmud, anne ve babasını kaybettikten sonra, Türkistan bölgesini adım adım dolaşmış ve Türk toplulukları ile yaşamaya başlamıştır. Karşılaştığı her topluluğun konuşmaları ilgisini çekmiş, böylece duyduğu her sözcüğü kayıt altına alarak sözlü edebiyat ürünleri derlemiştir. İran ve Irak'a gitmiş, Arapça, Farsça ve Rumca öğrenerek medreselerde hocalık yapmıştır. Türk topluluklarından 20 yıla yakın malzeme topladıktan sonra 1072'de Bağdat'a gelerek Divanü Lugati't-Türk'ü burada tamamlamıştır (Akalin, 2008: 26).

Divan sıradan bir eser değil, bir bilimsel değerler toplamıdır. Türk uygarlığının yol haritasıdır (Gencan: 305). Eserde yer alan çeşitli malzemelerin bizzat yerinde incelenmiş olması, Kaşgarlı'nın eseri birçok yeri dolaşarak

oluşturması ve bunu görsel bir harita ile desteklemesi esere, 11. yy'ın dil atlası olma özelliği katmıştır. Bir bilim insanı titizliğiyle çalışan Kaşgarlı, eserinde verdiği bilgilere kendi kişisel değerlendirmelerini de eklemiştir (Eker, 2008: 2). Döneminin Türk yazı dillerini çok iyi bilmesi, Türk topluluklarından derlediği sözlerin anlamlarına ve Türk dilinin en eski söz varlığına hakim olması, Kaşgarlı'nın çok iyi bir dil bilgini olduğunun göstergesidir (Akalin, 2008: 11).

Türklerin kültür ve medeniyetini dil aracılığı ile aktarmaya, dönemin Arap-İslam kültürü ile yarışacak seviyede olduğunu ortaya koymaya çalışan Kaşgarlı, bunu Türkün bakış açısıyla -Türk merkezli- vermeye çalışmış, kültür olarak Türkleri ve Türk dilini en üste koymuştur (Nalbant, 2014: 560). Kaçalın'e göre Kaşgarlı'nın asıl amacı İslamın gözüyle Türk kabile geleneğini yorumlamaktır. Eserini halife el-Muktedi'ye sunmasından sonraki hedefi ise Selçuklu üstünlüğünü ve buna bağlı geleneği Bağdat'ta tanıtmaktır (Kaçalın, 2008: 536).

Kaşgarlı'nın, *Divanü Lugati't-Türk'ü* yazarken hiçbir gelenekten faydalanmadığını düşünmek oldukça yanlış olur. Kaşgarlı'nın büyüklüğü onun eseri yazarken eski gelenek ve yöntemlerden faydalanan fakat aynı zamanda bunları yaparken kendi metodunu geliştirmesi ile ilgilidir (Karabulut, 2009:1334). Kaçalın, bu hacimli sözlüğün ayrıntılı bir örneğe dayanarak düzenlendiğini belirtir. G. Bergstrasser, Robert Dankoff ve James Kelly, Kaşgarlı'nın eserini oluştururken Karaçuklu İbrahim oğlu Ebu İbrahim İshak'ın *Divanu'l- Edeb fi Beyani Lugati'l-'Arab* adlı sözlüğünü örnek aldığından, kullanılan yöntemin söz konusu sözlüğün yöntemine çok benzediğine işaret ederler (Kaçalın 2008: 537; Kocaoğlu, 2000: 48).

Ayrıca Kaşgarlı eserini oluştururken, İbn-i Halil adlı bir Arap dilcinin metodunu incelediğini fakat ondan farklı bir yol izlediğini belirtir. Eserinde sadece o dönem kullanılan sözcükleri ele alan Kaşgarlı, kullanımda olmayan sözcükleri eserine almayarak kendisinden önce hiç kimsenin yapmamış olduğu bir sıralama ve düzen ile oluşturduğunu söyler. Bu noktada Kaşgarlı metod olarak İbn-i Halil'den ayrılmıştır. Koyduğu bir takım yeni kural ve ölçütler ile eserin gelecek nesillere kılavuz olmasını, doğru yol göstermesini amaçlamıştır (DLT I: 6-7).

Aslında İbn Halil gibi kullanımda olan sözcüklerle, kullanımı bırakılan sözcükleri bir arada vermek, Türkçenin Arapça ile başa baş olduğunu göstermek açısından faydalı olabilirdi. Kaşgarlı, eserini oluştururken bunu arzuladığını belirtirken, bu şekilde bir yol izlemenin eseri daha derli toplu kılacağıının farkındadır. Fakat Kaşgarlı, daha sonra kendi izleyeceği yolun daha doğru olduğuna

karar vererek kullanımda olmayan sözcükleri eserine almamıştır. Bu sayede sözcükleri bulabilmenin daha kolay olacağını, insanların bu metodu diğer metoda nazaran daha çok benimseyeceğini düşünmüştür (DLT I: 6). Kaşgarlı, tüm bu nedenlerin yanısıra, işi hafifletmek ve kitabı kısaltmak için de bu yola başvurduğunu söyler, çünkü uzun bir sözü kısaltmakta fayda vardır (DLT I: 7).

Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ı dışında bir de Türk dil bilgisi kitabı olduğunu yine Kaşgarlı'nın kendisinden öğrenmekteyiz: "*Cemi, müfret, tafdil, tasgir gibi "i'rab" ile ilişiği olan şeyler yazılmamıştır. Çünkü onun için ayrıca bir kitab yazarak adını Kitabü Cevahirin-nahvi fi Lugati't-türki koydum. Yüce Tanrı'nın dileğiyle nahiv ile ilişkili kurallar orada bildirilmiştir*" (DLT I: 25).

Divan'ını bitirdikten sonra Kaşgarlı'nın Opal'a dönerek 97 yaşında vefat ettiği ve Opal'daki medresenin yakınındaki mezarlığa gömüldüğü bilinmektedir. 18-19 Aralık 1982'de, Opal köyündeki Hz. Molla mezarının Kaşgarlı Mahmud'a ait olduğu tespit edilerek rapor haline getirilmiş ve bu rapor 1983 yılında Kaşgar edebiyatı dergisinin 2. sayısında yayımlanmıştır² (Sertkaya, 2000:132). Eseri halifeye sunduktan sonra Kaşgarlı Mahmud'un Kaşgar'a geri dönmesi; son yıllarını, çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği, ilk eğitimi aldđı köyde geçirme ve burada ölme arzusu olarak açıklanabilir (Akalm, 2008: 29-30).

Kaşgarlı Mahmud, Türkçenin önemini kavramış ve bunu benimsemiş, Arapların dilini Türkçeden üstün görmemiştir. Sadece basit bir sözlük tertip etmeyip Türk maneviyatını en derinde hissederek, Türk benliğini Araplara ve bu eserin ulaşacağı her kesime aktarmayı hedeflemiştir. Türkçenin metaforik imkanlarından faydalanarak halkların kullandığı söz varlığını yabancılara bu amaç doğrultusunda öğretmeye çabalamıştır (Ekberzade, 2000: 59). Türk dilini Araplara öğretmenin yolu, Türklerin sahip olduğu gündelik yaşam öğelerini ve kültürel değerlerini tanıtmaktan geçer. Kaşgarlı, bir dilin en iyi bu şekilde öğretilebileceğini savunmaktadır (Kocaoğlu, 2000: 49).³

² 80'li yılların başında Divan'ın Uygur Türkçesine tercüme edilmesi gündeme gelince, Uygur alimlerinin Kaşgar ve civarında yaptıkları araştırmalar sonucunda yeni belgeler ve bilgilere erişilmiştir. Bunlardan bir tanesi Kaşgarlı'nın mezarıdır. Bir diğeri Kaşgarlı'nın mezarı hakkında bilgi veren vakfiyye metnidir. Vakfiyye metni ve daha fazla bilgi için Sertkaya, Osman Fikri (2000), Son Bulunan Belgeler Işığında Kaşgarlı Mahmud Hakkında Yeni Bilgiler, *Divanü Lugati't-Türk Bilgi şöleni Bildirileri 7-8 Mayıs 1999*, Ankara.

³ Nitekim Amerika'da son yıllarda yayımlanan Almanca, Fransızca dilleri öğretmeyi amaçlayan ders kitaplarında gramatik bilgilerin azaltıldığı, yerine bu toplumların gündelik yaşamlarına ilişkin bilgilerin öne çıkarıldığı görölmektedir. Kaşgarlı Mahmud, çağının çok ötelere uzanan bir ileri görüşlölük ile eserini oluştururken, bu durumu da göz önünde bulundurmuş olmalıdır (Kocaoğlu, 2000: 49).

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK

Divanü Lugati't-Türk'ün bugüne ulaşmış tek nüshası İstanbul Fatih'te bulunan Millet Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Arapça eserler bölümünde (4189 nolu) bulunmaktadır.⁴ Bu tek nüsha, eserin yazılmasından yaklaşık 200 yıl sonra istinsah edilmiştir (Kelly, 1972: 104). Bu nüshanın son sayfasında, Kaşgarlı Mahmud'un eseri 25 Ocak 1072'de yazmaya başladığı, 10 Şubat 1074'de tamamladığı anlaşılmaktadır (Akalin, 2008: 44). Eser, Halife Muktedi Biemrillah'a armağan edilerek, halifeye bizzat Kaşgarlı tarafından sunulmuştur (Akalin, 2008: 27).

Arapça kökenli *Divan* sözcüğü “bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan eser” anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud *Divan*'ı “sözlük” anlamı ile kullanmıştır. Çünkü Kaşgarlı, elde ettiği söz varlığını, anlamlarıyla birlikte örnek cümlelerle ve manzum parçalarla belli bir düzen içerisinde sıralamıştır. Arapça kökenli *lugat* ise “sözcük, kelime, söz; sözlük” anlamlarının dışında “dil, her kavmin konuştuğu dil” anlamıyla da kullanılmaktadır. Böylece Divanü Lugati't-Türk, “her Türk topluluğunun konuştuğu dil” anlamıyla esere ad olmuştur (Akalin, 2008: 42).⁵

Kaşgarlı'nın sözlük anlamına gelen ya da bu anlamı içeren sözcüklerden birini kullanmayıp, *Divan* sözcüğünü kullanmak istemesinin ardında, bu eserin sözlük olma dışında bir misyona sahip olması yatmaktadır. Divan, Türkçe sözcükleri Arapça olarak sıralayan basit bir sözlük olmayıp, pedagojik boyutu olan bir eserdir (Kocaoğlu, 2000: 49) Eser, Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler vermesi yönüyle diyalektolojik bir çalışma, Türkçenin 11. yy'daki dil özelliklerini, lehçe ve ağız farklılıklarını belirtmesi bakımından bir dilbilgisi kitabı, Türk dünyasının söz hazinesini içeren açıklamalı bir sözlük, tıbbi bilgiler ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler veren bir tıp kitabı, dönemin iktisadi ve siyasi yüzünü gün ışığına çıkaran bir

⁴ Bu tek yazmanın, yazarın el yazısıyla yazılmış olduğu bilgisi James Kelly'e göre yanlıştır (Kelly, 1972: 104).

⁵ Eser, Dankoff-Kelly tercümesinin iç kapağında “*Türk Şiveleri Lugati*” olarak adlandırılmıştır. Abdullah Bağdemir “Divanü Lugati't-Türk Adı Üzerine” adlı makalesinde, eserin “*Türk Lugatleri Divan'ı*”, “*Türk Kelimeleri Divan'ı*” veya “*Türk Sözlüğü Divan'ı*” olarak adlandırılmasını önermektedir. Bağdemir, *lugat* sözcüğünün kaynaklarda “*sözler, lehçeler ve diller*” şeklinde farklı anlaşıldığını, sözcüğün aslında “*sesler, sözler, diller*” anlamına geldiğini ifade etmektedir. *Divan* sözcüğünün ise “*cem' olunan evrak*” ya da “*kayıt tutulan defterlerin geneli*” anlamlarına geldiğini, bu sebeple de Türk sözlerinin bir defterde veya sayfalarda toplanmış olmasına binaen *esere* “*Türk Lugatleri Defteri, Türk Sözlüğü Defteri, Türk Sözlük Kitabı, Türk Sözlüğü*” denilmesini öne sürmektedir (Bağdemir, 2014, 48-49).

iktisat kitabı özelliği taşımaktadır (Kaçalın, 2008: 537). Yine Divan, 11. yy'daki Türk boyları ve diğer boylar hakkında izahlı açıklamalarının olması sebebi ile etnolojik bir eser, Türk coğrafyasına ait birçok kara ve su kütlesi adlarının yer alması, bu yerlere ait ayrıntılı bilgilere yer vermesi bakımından coğrafi bir eserdir. Yer adlarının yanısıra kişi adlarının çokluğu ve bu adların incelenmesi esere onomastik bir özellik katmaktadır. Divan, Türklere ait gündelik yaşam öğeleri (yeme-içme kültürü, oyun ve çalgı kültürü, çeşitli efsaneler, atasözleri ve deyimler) barındırmasından ötürü bir halk bilimi eseri olarak da değerlendirilebilir. (Ercilasun vd., 2014: 17)

Kaşgarlı eserini oluştururken gerekli verileri ağızlardan derlemiş, bu derlemeleri yaparken, gezdiği boylardan edindiği geniş çaplı bilgilerle 11. yy toplumunun kültür çerçevesini belirlemiştir (Nalbant, 2014: 555). Eserinde, Türk halklarının kabile ve dil bakımından tasnifine, dil değişimlerine ve bu değişimlere sebep olan faktörlere değinmiş, özellikle Türk olmayan komşu dillerin yaptığı tesire de dikkati çekmiştir. Fonetik, gramer ve sözlükbilimi açısından sözcükleri itina ile inceleyen Kaşgarlı'yı, bu sebeple karşılaştırmalı dil bilgisinin kurucusu saymak mümkündür. Divan'ında Türk folkloruna ait malzemelerin çokluğu ve malzemeleri işleyiş biçimi, Kaşgarlı'nın adeta bir halkbilimci olarak çalıştığının bir göstergesidir. (Kononov: 151)

Kaşgarlı'nın eserinde Türk kavimleri, boyları, dilleri ve tarihleri hakkında pek çok bilgi edinebilmekteyiz. Türk sözcüğü etnonim adı olarak yerleşene kadar Türk asıllı boylar, çeşitli adlarla var olmuşlar, şehirler kurmuşlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Birçoğu ise göçebe olarak yaşam sürdürmüştür. Kaşgarlı, farklı etnonimlere sahip halkları da Türk adı altında birleştirmektedir: *Çigil Türkleri*, *Yağma Türkleri* gibi (Zekiyev, 2000: 92). Eser, bu nedenle, boy ve halkları dilleri ile bir bütün olarak inceleyen, halkları Türk adı altında kendine has dil, lehçe, soy özellikleri ile birleştiren bir eserdir.

Kaşgarlı, Türk boylarını doğudan batıya doğru sıralamış ve konuştukları diyalektlerin özelliklerini eserinde işlemeye çalışmıştır. Hakaniye lehçesini ve bu lehçeye bağlı diğer Türk lehçelerini merkeze alarak, kalan lehçeleri de bu merkeze yakınlık ve uzaklık bazında değerlendirmeye almıştır (Nalbant, 2014: 557). Divan, bu özellikleri ile sadece Karahanlı dönemi için değil, tarihi ve yaşayan Türk lehçeleri için de oldukça önemli bir kaynaktır. Eser, diyalektler arası değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Türk lehçelerini ses ve yapı özelliklerine göre ilk kez

sınıflandıran ve bu sınıflandırmada fonetik ayrıçaları tesbit edip ortaya koyan Kaşgarlı'dır (Canpolat, 2000: 19). Bu lehçeler arasındaki farkların nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler veren Kaşgarlı'nın, bu noktada bir diyalektolog gibi davrandığını söylememiz mümkündür. Kaşgarlı sözcüklerdeki değişikliklerin, bazı harflerin yerine başka harfler gelmesi ile ya da bu harflerin sözcükten atılması ile gerçekleştiğinden bahseder. Buna örnek olarak Oğuzlarla Kıpçakların ön seste bulunan y sesini, e ya da c sesi ile karşıladıklarını gösterir: “*Türkler yolcuya yelkin, Oğuz ve Kıpçaklar elkin derler, Onlar ılık suya yılığ suw, bunlar ılığ der. Öbürlerinin yincü dediğine bunlar cincü derler. Türkler devenin uzamış olan tüyüne yuğdu, Oğuzlar ve Kıpçaklar cuğdu derler.*” (DLT I: 31)

Kaşgarlı, sadece Oğuzlar ve Kıpçakların değil, diğer Türk boylarının da kullandığı sözcüklerin ses özelliklerine değinmiştir: “*Bundan başka Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan y harfini n'ye çevirirler. Türkler koyuna koy, Argular kon derler. Türkler yoksula çıgay, Argular çıgan derler. Kelimenin başında bulunan m harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar b'ye çevirirler. Türkler men bardum, Suvarlar Kıpçaklar, Oğuzlar ben bardum derler. Türkler çorbaya mün, bunlar bün derler.*” (DLT I: 31)

Xotanlılar ile Kençekliler ön seste bulunan /a/ ve /e/ seslerini h'ye çevirmişlerdir. Türkler babaya *ata*, Xotanlılar ve Kençekliler *hata*; Türkler anaya *ana*, diğerleri *hana* derler. Kaşgarlı bu boyları, sözcüklere Türk dilinde olmayan bir harfi kattıkları için Türk olarak değerlendirmedini söylemektedir (DLT I: 32). Kaşgarlı'ya göre tek dil bilen boyların dili, en doğru Türkçedir. Farslarla karışan kimselerin dili bozuktur.⁶ Kaşgarlı Farsların seslerini sözcüklere katıp, sözlerin yapısını bozanları Türk olarak değerlendirmemektedir. Oğuz Türkleri, Harezmi ve Afganistan'dan Azerbaycan, İran, Anadolu ve Balkanlara değin uzanan coğrafyayı Türkçeleştirmelerine rağmen İranlı topluluklarla etkileşimde olmaları ve Farsça ile münasebetleri sebebiyle, Kaşgarlı tarafından saf Türk olarak adlandırılmamışlardır (Eker, 2008: 3)⁷. Soğdak, Kençek ve Argu boyları iki dillidir. Çin ve Maçin halklarının Türkçe dışında başka dilleri de vardır. Uygurların Türkçe konuşmasına rağmen aralarında konuştukları bir ağızlarının olduğu bilinmektedir (Nalbant, 2014:

⁶ Kaşgarlı, bu noktada sadece tek dilliliğin övgüsünü yapmakla yetinmemiş, ayrıca çok dilliliğin kültürel bir yozlaşmaya sebebiyet vereceğini de vurgulamak istemiştir (Eker, 2008: 2).

⁷ Kaşgarlı saf Türk olarak adlandırmadığı Oğuzların dili için, Türk dillerinin en yeğnisinin Oğuz Türkçesi olduğunu kaydetmiştir: “*Dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ve Yağmaların dilidir*” (DLT I: 30; Eker, 2008: 3).

557). Böylece, Türkçeyi sadece Türk topluluklarının konuşmadığını aynı zamanda Türk topluluklarının da sadece Türkçe konuşmadığını, kısacası bir iki dilliliğin varlığını görmekteyiz. Siyasi ve etnik farklılıkların dil ilişkilerine ne ölçüde yansıdığını gösteren bu durum, Karahanlı Türkçesinin farklı dil toplulukları için bir değişke olduğunu, Türk topluluklarının kendi aralarındaki ya da başka halklarla olan iletişimlerinde kod değiştirdiklerinin göstergesidir (Eker, 2008: 3).

Eserde de görüldüğü üzere, bütün boylar ve oymaklardan söz edilmeyip sadece en çok bilinen Türk boylarına yer verilmiştir. Divan'ın söz varlığında genel Türk dilinde kullanılan sözler olduğu gibi Uygurların, Oğuzların, Türkmenlerin ve diğer Türk topluluklarının da kendine özgü söz varlığı bulunmaktadır. Kaşgarlı için iki boy vardır ki, bu boylar onun için çok özel bir konuma sahiptir. Bu boylar, Oğuzlar ve soyca Afrasiyab'a bağlı olan Karahanlılar'dır. Kaşgarlı eserinde Karahanlı Türklerinin sözcüklerinden sonra en çok Oğuzca sözcüklere yer vermiştir. Daha sonra bunu Kıpçak, Çigil, Argu, Yağma, Kençek, Yemekçe, Uygur ve Karluk, Tohsı ve Barsgan, Yabaku, Suvar ve Bulgar, Kay ve Türkmen, Hotan, Kaşgar, Çumul, Tatar, Tibet, Uç, Kuç, Oğrak, Çin, Utlug toplulukları takip etmiştir (Nalbant, 2013: 343). Kaşgarlı Mahmud, çeşitli Türk lehçelerinin yanısıra bu lehçelerin ağızlarında yer alan söz varlığına da değinmiştir. Divan'da Kaşgarlı'nın hangi lehçeye ait olduğunu belirtmediği sözcükler de bulunmaktadır (Nalbant, 2013: 360). Kaşgarlı'nın, kökenini bildiği sözcükler hakkında fikir ortaya koymasının yanısıra kökenini bilmediği sözcükler hakkında yorumda bulunmayışı, bugünkü etimoloji çalışmalarının sağlıklı bir biçimde ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Yer yer halk etimolojisi yaptığı noktalarda Kaşgarlı'nın amacı, doğru bir etimoloji yapmak değil, bilginin akılda kalıcı olmasını sağlamak adına öyküleyici bir anlatıma başvurmadır (Canpolat, 2000: 20-27).

Eserde Oğuz boyuna ayrı bir ihtimam gösterilmesinin, bütün kolları ve damgaları ayrıntılı işlenerek 22 Oğuz boyunun ilk defa bu eserde zikredilmesinin sebebi olarak, Kaşgarlı'nın eseri yazdığı sırada Oğuzların arasında bulunmuş olabileceği söylenebilir (Akalin, 2008: 88). Bir diğer sebep ise Oğuzların atasının Selçuklular olması öne sürülebilir. Kaşgarlı'nın yaşadığı dönemde Karahanlı, Uygur, Gazneli, İdil-Bulgar ve Büyük Selçuklu olmak üzere beş Türk devleti hüküm sürmekteydi. İçlerinde en güçlü olan Büyük Selçuklu devletiydi ve Kaşgarlı'nın eserini tamamladığı yer olan Bağdat da o dönem Büyük Selçuklu devletinin hakimiyeti altındaydı (Nalbant, 2014: 556).

Kaşgarlı, diğer Türk boylarını en batıdan en doğuya doğru coğrafi bir tasnif kullanarak sıralamıştır. Türk boylarının yaşadığı coğrafyayı anlatmakla yetinmeyen Kaşgarlı Mahmud, eserine eklediği harita ile halkların yaşadığı bölgeleri belgelemiştir. Bu harita, bir Türk'ün çizdiği ilk dünya haritasıdır. Bugünkü harita tekniklerine göre ilkel sayılabilecek olan bu harita, 11. yy koşullarındaki coğrafya bilgisi ve harita tekniklerine göre çok ileri düzeydedir.⁸

Kaşgarlı, eserinde yapmış olduğu sosyolojik açıklamalarla adeta bir sosyolog gibi davranmıştır. Divan'da, Türk sözcüğünün yanında bir de Tat kavramından bahsedilir ki bu kavramın “yabancı” anlamında genel bir ad olarak kullanıldığı kaydedilse de sözcük, genellikle Fars ve Müslüman olmayan kimseler için kullanılır. Bu sözcük Tawgaç ile birlikte kullanıldığında Uygurlar kastedilmektedir. Kaşgarlı bu yapıyı izah ederken, sözcüğün hem dar hem geniş anlamda hangi noktada bulunduğunu, toplum arasında kazandığı anlamı da değerlendirmiştir (Nalbant, 2014: 560): “*Tat: Bütün Türklere göre Farsça konuşan kimse. Şu savda dahi gelmiştir: tatıg közre tikenig tüpre = Tatın gözüne vur, dikenini kökle, kökünden çıkar. Tohsı ve Yağma dillerinde Uygur gavurlarının adı. Bunu kendi ülkelerinde işittim. Tat Tawgaç derler ki Çinli ve Uygur demektir. Bu sav, Farslar hakkında söylendiği gibi Çinliler ve Uygurlar hakkında da söylenir. Çünkü onlar vefasızdır. Dikenin hakkı kökünden kazılmak olduğu gibi, Uygurun hakkı da gözüne vurulmaktır.*” (DLT II: 280-281).

Kaşgarlı Mahmud, eserinin başında tutmuş olduğu yolu ayrıntılı olarak anlatır. Eseri düzenlerken oldukça titiz davranmış, kitabı hece harfleri sırasıyla düzenlemiş, arayan kişi aradığını kolaylıkla bulabilsin diye sözcükleri ait olduğu sıraya koymuş, ibarelerin anlamlarını sadeleştirmiştir. Herkesin anlayabilmesi için kitap ve kitap içi bölümlerde, ad olarak Arap dilinde olan terimlere de yer vermiştir. Kitabı *isimler* ve *fiiller* olarak iki bölüme ayırmış, kitaba isimleri fiillerden önce yerleştirmiştir (DLT I: 5-6). Sözcükleri önce Arap alfabesi daha sonra Latin alfabesi ile yazmıştır. Buna gerekçe olarak, sözcüklerin yanlış ya da eksik okunması durumunda, sözcüğün Arapça şekline başvurmanın faydalı olacağını belirtmiştir. Ayrıca bu durum, ileride yapılacak olan düzeltmeler ve araştırmalar için de kolaylık

⁸ Harita, Türk hükümdarların oturduğu Balasagun şehri merkez alınarak çizilmiştir. Diğer şehir ve bölgeler Balasagun'a göre düzenlenmiş olup, yönler de eski Türk geleneklerine göre tayin edilmiştir. Türklerin yerleşim yerindeki şehirler, dağlar, göller, nehirler ve denizler haritada ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Türklere ait bölgelerin gösterilmesinde mükemmele yakın bir çizim ile karşılaşılıyor olmamız, bu haritanın bir Türk tarafından ortaya çıkarıldığını kanıtlar niteliktedir (Akalin, 2008: 88).

sağlayacaktır. Divan'da sözcüklerin dışında şiir, atasözü ve beyitlerin de önce Arap harfleri ile daha sonra yeni harflerle yazılmasındaki amaç, yukarıda bahsedilen durum ile aynıdır (DLT I: XXXI).

Kaşgarlı Divan'da geçen atasözlerinin, beyitlerin ve parçaların anlamlarını verirken önce kendi anladığı biçimiyle vermiştir. Bir parçadaki sözcüklerin tek tek ne anlama geldiğini -kendi anladığı şekilde- yazmış, daha sonra Arapça metinlerin anlamlarını tırnak içerisinde göstermiştir. Bu iki anlam arasında çoğu zaman büyük farklar vardır (DLT I: XXXII).

Türkçenin anlam derinliğini ortaya koymayı amaçlayan Kaşgarlı, eserin sözlük bölümünde her sözü, içinde geçtiği örnek cümleler ya da metinlerle vererek kitabı üst düzey bir yetkinliğe ulaştırmayı amaçlamıştır. Örnekli bir sözlük oluşturan Kaşgarlı, çağdaş sözlük biliminin kullandığı yöntemi yıllar önce kullanmıştır. Böylece kendisi, Türk sözlükçülüğünün atası olarak kabul edilmektedir (Akalin, 2008: 46-47).

Kaşgarlı Divan'ın tercümesi için Arapça ve Türkçe bilmenin yetmeyeceğinin bilincindeydi. Divan'ın üzerinde üç-beş kişinin çalışmasının da asla yeterli olmayacağını söyleyen Kaşgarlı, Divan üzerinde her çalışanın yeni bir cevher bulabileceğini belirtir. Ayrıca Divan'ın sağlıklı bir tercümesi için araştırmacılara maddeler halinde yol göstermektedir: *“Divan'ın tercümesi yalnız Arapça ve yalnız Türkçe bilmekle yapılır şeylerden değildir. Bu iş için bilinmesi gereken şeyler şunlardır: 1. Arapçayı ve Arapçanın dil kurallarını iyi bilmel, 2. Türkçeyi, Türkçenin Doğu, Batı diyalektlerini, bunların eski ve yeni şekillerini yakından tanımak, 3. Birçok eski ve yeni kitaplara sahip olmak, 4. Rusça, Almanca gibi dilleri bilmek, 5. Acele etmemek, dikkatli ve sabırlı olmak, 6. Türkçe ile yıllarca ve çok uğraşmış bulunmak, 7. Bunların hepsinden ziyade bu yolda aşk ve sevgi sahibi olmak.”* (DLT I: XXXVI). Kendisinin bu çalışmada şimdiye kadar kimsenin düzeltmediği ya da düzeltmediği yanlışları düzeltmiş olması, sözcüklerin ya da atasözlerinin, şiirlerin gerçek anlamlarına inebilmesi, kitabın dördüncü cildine indeks eklemesi eser için oldukça önemli bir aşamadır (DLT I: XXXVI).

Kaşgarlı, Divan'ı anlamlandırmak ve tercüme etmek dışında Divan'daki yanlışlara da değinmiştir. Divan'daki yanlışları iki kısma ayırmıştır: *Yazma nüshadaki hatalar; basma nüshadaki hatalar*. Yazma nüshadaki hataların Şamlı Mehmed'in Türkçe bilmemesinden ve -buna bağlı olarak- okumalarının yanlış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu hatalar, Kaşgarlı'nın kendi el yazısı

ile yazdığı nüshada bulunmamaktadır. Elde ikinci bir nüsha bulunmadığından bu hataları doğruları ile karşılaştırmak mümkün olmamıştır. Kaşgarlı, sadece anlamı ve Türkçe sözcükleri bozacak derecede olan hataları düzelttiğini belirtmiştir: *“Hataların ancak bizi ilgilendirenlerini düzelttik, öbürlerini bıraktık. Çünkü biz işimize yaramayacak olanları almadık”* (DLT I: XXXII).

Divan’ın yazılış amacının Araplara Türkçe öğretmek, Türkçe’nin en az Arapça kadar önemli bir dil olduğunu göstermek için yazıldığı ileri sürülmektedir. Timur Kocaoğlu, bir çalışmasında Kaşgarlı Mahmud’un bu eseri, Arapların Türk dilini merak etmesinden ötürü yazdığını belirtir. Kaşgarlı Mahmud’un eseri Arapça yazmasının bir nedeni de buna dayanmaktadır (Kocaoğlu, 2000: 48). Bu noktada itirazda bulunan Ceval Kaya, Divan’ın dil öğretimi için uygun bir kitap olmadığını ve Kaşgarlı’nın da eseri Araplara Türkçe öğretmek için yazmadığını iddia etmektedir. Kaya, bu iddiasını izah ederken öncelikle dil öğretimindeki temel yöntemlerden kısaca bahseder. Bir dil öğrenim kitabı, dilin hem gramerini hem de söz varlığını öğretmeyi hedeflemek zorundadır. İşlenecek gramer konuları da sistematik bir düzen içerisinde olmalıdır. Temel söz varlığı da tematik bölümler halinde öğretilmelidir. Kaya, Divan’da bu özelliklerin bulunmadığını belirterek, sözlükten dil öğreniminde büyük oranda fayda sağlanabileceğini fakat sözlüğün tek başına dil öğrenimi için yetersiz olacağını ifade eder. Türkçeyi öğrenen ya da öğrenmek isteyen bir kimsenin Divan’dan, ancak bilmediği sözcüklerin anlamını öğrenmek için faydalanabileceğini öne sürer. Ayrıca Divan’dan Türkçe öğrenildiğine dair herhangi bir kaydın elimizde bulunmadığını söylemektedir (Kaya, 2009: 146).

Tüm bu fikirleri ortaya attıktan sonra Kaya, Divan’ın yazılış amacını açıklamaya devam eder. Ona göre Divan’ın yazılış amacı, parçalanmış ve siyasi rekabet içine girmiş, İslam dünyasında her anlamda güç kazanmış olan Türklerin üstünlüğünü Abbasi halifesine göstermektir. Eser gelişmiş bir dil, yüksek bir kültürün belirtisidir. Gelişmiş bir dilin en önemli ölçütlerinden biri ise kavram zenginliğidir. Kavram zenginliği ise en çok sözlükte ortaya çıkar. Bunun dışında, Divan’ın bir sipariş eser olabileceği ihtimalini de göz önünde bulunduran Kaya, bunun günümüze ulaşmış herhangi bir ispatının olmadığını da ekler. Türkler ve Abbasi halifeliği arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için şartları iyi bir şekilde değerlendiren Kaşgarlı, yazdığı bu eserle İslam dünyasında Türk hakimiyetini pekiştirmiştir. Böylece Divan’ın yazılış amaçlarına kültürel bir neden dışında siyasi bir neden de eklenmiştir (Kaya, 2009: 147).

Gökçen, Divan'ın yazılış amacının altında, Kaşgarlı'nın Türk dili ve kültürü ile ilgili bir endişesi olduğunu öne sürmektedir. Dil korunduğu sürece kültür korunur düşüncesinden yola çıkarak Gökçen, Kaşgarlı'nın bu düşüncesini açıkça ifade etmeyi sakıncalı bulduğunu, bu nedenle Türkçenin Araplar tarafından öğrenilmesi düşüncesini kutsal bir zemine oturtmuştur. Eserini halifeye sunduğu için de Türk dilinin herkes tarafından öğrenilmesi gerektiğini rahatlıkla söyleyebilmiştir. Gökçen'e göre Kaşgarlı, Arap kültürü karşısında Türk dili ve kültürünü korumak, Araplara Türk dilini/kültürünü öğretmek olduğunu açıkça belirtse, halife ve toplumun belli kesimlerinden tepki alabilirdi. İslamiyetin yayılması için uğraşıldığı bir dönemde, başka bir kültürün, üstelik İslamiyet öncesi bir takım değerlerin korunmaya ve öne çıkarılmaya çalışılması hoş karşılanmayacaktı. Yaşadığı toplumu çok iyi gözlemlemiş ve tanımış olan Kaşgarlı, eserini öyle dikkatlice oluşturmuştur ki, eseri olumsuz karşılanacak herhangi bir tutum ve davranış uyandırmamıştır (2008: 164-165).

DİVANÜ LUGATİ'T TÜRK TERCÜMELERİ

Divan'ın Arap harfleri ile ilk yayımı Kilisli Rıfat Bilge tarafından 1917-1919 yıllarında üç cilt olarak yapılmıştır: Mahmud al-Kaşgari, *Kitabu Divanu Lugati't-Türk*, C. I İstanbul (1917), C. II İstanbul (1917), C. III İstanbul (1919). Latin harfli ilk çeviri ise 1928 yılında Carl Brockelman tarafından Almanca olarak gerçekleştirilmiştir: *Mitteltürkischer Wortschatz nach mahmud al-Kasgaris Divan lügat at-Türk*, Leipzig (1928). Divan'da geçen Türkçe sözcükleri cetvelleyerek tek ciltte bastırmıştır (DLT I: XXI). Bu dizin, Arapça bilmeyen dil araştırmacıları için faydalı olmuştur (Kelly, 1972: 105). Eserin Latin harfli ilk Türkçe tercümesi Besim Atalay tarafından dört cilt olarak hazırlanmıştır: *Divanü Lugati't-Türk Tercemesi* çev. Besim Atalay, C. I Ankara (1939), C. II Ankara (1940), C. III Ankara (1941), C. IV Ankara (1943).

Divan'ın en az hata ile tercümesi Robert Dankoff ve James Kelly tarafından yapılan İngilizce yayındır. Eser, 1982-85 yılları arasında Harvard'da yayımlanmıştır: Mahmud al-Kaşgari, *Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*, Part I Harvard (1982), Part II Harvard (1984) Part III Harvard (1985). Üçüncü cildin sonunda *Index of Proper Names* başlığı altında coğrafi adlar, yer ve boy adları, su

kütleleri, gerçek ve efsanevi kişi adlarının yer aldığı bir *ad tasnifi* bulunmaktadır. Akabinde *Topical Index* başlığı altında doğa, hayvanlar ve bitkiler, günlük yaşam, toplum, manevi (dini) yaşam, insan karakterleri, aktiviteler, duyuşlar üzerine sözcüklerin yer aldığı bir tasnif yer almaktadır. Bu tasnifin sonuna seslerin, eklerin, edat ve bağlaçların da yer aldığı bir başlık eklenmiştir. Aynı ciltte sözcüklerin fonoloji, morfoloji, leksik ve semantik başlıkları altında incelenen bir *dialect index* de mevcuttur.

1940'ların başında Özbek Bilginlerinden Salih Mutallibov, Kaşgarlı Mahmud'un eserini Özbekçeye çevirmek üzere incelemelere başlamıştır. Bu çeviri 4 cilt olarak 1960-63 arası yayımlanmıştır: Mahmud Kaşgariy: *Türkiy Sözlär Devanı (Devanü lügat it-türk)*, Tarciman ve naşrga tayarlavçı S.M. Mutalibov, Taşkent, C. II 1961, C. III 1963. Dördüncü cilt olan İndeks, Gani Abdurrahmanov ve Salih Mutallibov tarafından 1967 yılında Taşkente Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası, A. S. Puşkin namidagi Til ve Adabiyat Institutı yayını olarak neşredilmiştir: *Devanu Lugati't-Türk, Indeks-lugat*, Taşkent 1967. C IV (indeks) 1967. (Sertkaya, 1999: 144-145). Eserin indeksine özel adlar, halk, kavim adları, şehir ve köy adları, deniz-göl-ırmak ve suların adları, gezegen-yıldızlar ve mevsim adlarının yanısıra K. Mahmudov'un yaptığı Özbekçe ve Rusça gramer indeksi de eklenmiştir (Kononov, 149).

Eserin Uygur Türkçesine tercümesi Urumçi'de 1981-84 yılları arasında, Kazakça tercümesi ise 1997-98'de Almatı'da yapılmıştır: Mehmüt Qeşkeri, *Türki Tillar Divanı (Divanü Lugati't-Türk)*, Birinci tom, Urumçi (1981); İkinci tom Urumçi (1983), Üçüncü tom (1984); Mehmüt Kaşkari, *Türik Sözdigi*, Birinşi tom Almatı (1997), İkinci tom Almatı (1997), Üçüncü tom Almatı (1998).

Divan'ın Azerbaycan Türkçesine ilk tercümesi 1937'de tamamlanmışsa da Azerbaycan Türkçesi ile yayını Türkiye'den yaklaşık 60 yıl, Özbeklerden 40 yıl, Uygurlardan 20 yıl, Kazaklardan 10 yıl sonra 2006'da gerçekleşebilmiştir. Eser, Ramiz Asker tarafından 4 cilt olarak yayımlanmıştır: Mehmüt Kaşkari, *Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV*, Tercüme Eden ve Neşre Hazırlayan: Ramiz Asker, Bakü, (2006). Yazar, Divan'ın her cildine önsöz, son söz ve açıklamalar yazmış, ikinci cildin sonuna eserin kısa grameri ve üçüncü cildin sonuna da geniş bir kaynakça eklemiştir. (Asker, 2011: 412)

I. BÖLÜM

TEMATİK SÖZ VARLIĞI

1.1. TEMATİK SÖZ VARLIĞI HAKKINDA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE TANIMLAR

Tematik sözlükler, belirli bir konu veya tema etrafında hazırlanmış sözlüklerdir. Tematik sözlüklerde önce temel veya ana başlıklar belirlenmeli ve o konularla ilgili sözcükler madde başı ve alt madde başı olarak sıralanmalıdır. Ana başlıklar altına alt bölüm başlıkları da eklenerek çalışma, içerdiği söz varlığı sayısınca genişletilebilir. Bu tür çalışmaların dizinlerden farkı, ana başlık ile alt başlıkların içerdiği madde başlarının anlamlarıyla birlikte verilmesidir (Mutlu, 2009: 817).

Eski Türkçe'nin yazıtlar döneminin tematik söz varlığı Hatice Şirin tarafından ayrıntılı bir biçimde çalışılmıştır: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Bu çalışmada sadece Moğolistan bölgesi Kağanlık yazıtları söz varlığı değil Yenisey bölgesi mezar yazıtları, grafitileri ve Altay bölgesi yazıtlarına dair söz varlığı da incelenmiştir.

Türkçe yazılmış ilk tematik sözlük *Bahşayış Lugati*'dir. Bir diğer çalışma ise Hayriye Memova Süleymanova tarafından hazırlanan *Bulgarca-Türkçe Tematik Sözlük*'tür. Bu sözlükte madde başları alfabetik olarak değil, konulara göre dizilmiştir.

Recai Cin'e ait olan *Kavramlar Dizini I-II* adlı çalışmada madde başları alfabetik düzende sıralanmış olup, madde başı sözcüğün altında bu sözcükle ilgili alt madde başları sıralanmıştır.

Tomris Tunç'un *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini I-II-III* adlı üç ciltlik sözlüğü, Derleme sözlüğündeki kelimelerin kavramsal dizinidir (Mutlu, 2009: 818).

Kayyum Nasiri'nin *Lehçe-i Tatarı* adlı sözlüğündeki sözcüklerin “genel” ve “konularına göre” olmak üzere iki bölümde incelendiği *Lehçe-i Tatarı'nın Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışma Mustafa Öner, Mehmet Yasin Kaya, Murat Özşahin tarafından hazırlanmıştır. Arapça alıntıları, Farsça alıntıları, Rusça ve Rumca alıntıları belirleyen araştırmacılar 2496 fiil, 4547 ad üzerinde çalışmışlardır. Söz varlığı konularına göre,

Evren-Zaman, Dünya-Gökyüzü-Hava Olayları, Madenler-Mineraller, Bitkiler, Hayvanlar, İnsan Vücudu, Doğum-Hayat-Hayatın Çağları-Ölüm, Hastalıklar, Hekim-Eczacı, Cerrah, Besinler, Giyimler-Süs-Takı, Ev, Evlilik-Aile-Akraba, Ticaret-İş-Para-Maliye İşleri, Meslekler, Tarım-Bahçecilik, İnşaat, Dil bilgisi-Yazma Sanatı-Edebiyat, Bilimler, Güzel Sanatlar, Toplum İlişkileri-Oyunlar Sporlar, Yolculuk, Toplum-Hükümet, Yasama-Hukuk, Ordu-Savaş, Dinler-İnançlar, Soyut Terimler, Vücudun Duyuları (Beş Duyu), Düşünce-İrade-Hareket,Duygu,Değerler-Eksiklikler-Erdemler-Kusurlar olarak sınıflandırılmıştır. Tasnif sonucunda söz varlığının yüzde 22'sinin altını sözcüklerden oluştuğu tesbit edilmiştir (Öner, M vd., 2010: 11-17).

Türkiye Türkolojisi terim sözlükleri bakımından oldukça zengindir. Müstakil bir konu, sanat dalı ya da uzmanlık alanına ait terimlerin bir araya getirildiği terim sözlükleri, belli bir konuya dayalı olmaları bakımından tematik sözlüklerle benzerlik göstermektedirler. Bunlara örnek olarak, *Grammer Terimleri Sözlüğü, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Zooloji Terimleri Sözlüğü, Tarih Terimleri Sözlüğü* ya da *Ekonomi Terimleri Sözlüğü* gibi çalışmaları örnek gösterebiliriz (Mutlu, 2009: 818-821).

1.2. DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE TEMATİK SÖZ VARLIĞI

Bir dildeki kavramlar, kavram alanlarına göre tasnif edilip incelendiğinde bazı alanların, diğerlerine göre daha yoğun söz öbeği içerdiğini görürüz. Bu yoğun söz öbeği içeren alanların söz varlığını incelediğimizde, ilgili toplumun yaşayışında büyük yer tutan öğelerin bir noktada toplandığını anlarız. Bir toplumun inançları, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri, başlarından geçen olaylar silsilesi hakkında hiçbir bilgiye sahip olamasak da, söz varlığının derinliğine inerek bu konular hakkında bilgi sahibi olabiliriz (Aksan, 2008: 65). Orhun yazıtlarının söz varlığının önemli bir kısmını halk, asker, düşman ve savaş öğeleri oluşturmaktadır. Buradan hareketle, söz konusu toplumun savaşçı bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Orhun yazıtlarında geçen hayvan adları, atla ilgili söz varlığının sıklığı, atın Türk toplumunda önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir (Aksan, 2008: 66).

Yukarıda Orhun Yazıtları için bahsettiğimiz durum, Divanü Lugati't-Türk için de geçerlidir. Divan'da kayıtlı yiyecek-içecek adları ile 11. yy toplumuna ait beslenme düzenini, giyecek çeşitliliği ile giyim kültürünü, müzik aletleri ile müzik

kültürünü, çeşitli sanat öğelerini ve daha birçok ayrıntıyı tesbit etmemiz mümkündür. Bireyin bireyle, bireyin devletle bağı yine söz varlığı ile ortaya konmaktadır. Ayrıca söz varlığı, o toplumun yabancı kültürden aldığı malzemeyi görmemiz açısından da önemli bir etkidir. Dil ve kültür arasındaki ilişki en çok söz varlığı ile ilişkilidir.

Eserin söz varlığına tematik bir gözle bakıldığında eserdeki özel adların yoğunluğu, esere ansiklopedik bir sözlük olma özelliği katmaktadır. Orhun yazıtlarının söz varlığı belli kavram alanlarına yoğunlaşmışken, Divan'da tüm kavram alanlarına daha ayrıntılı bir biçimde ulaşılmıştır. Söz varlığı sayısı bakımından da Divan, Orhun yazıtlarının söz varlığından daha kapsamlıdır.

Divan, özel adlar bakımından oldukça zengin bir eserdir. Eserde üst düzey yöneticilerin, beylerin, cariyelerin adları ve onlar için özel olarak kullanılmış çeşitli unvanlar yer almaktadır. Kaşgarlı sadece devlet büyüklerinin özel adlarını eserine almamış aynı zamanda halk içinde erkek ve kadınlara hatta kölelere verilen adları da kaydetmiştir. Böylece 11. yy Türk toplumunda kullanılan erkek-kadın adları, yöneticilerin sahip olduğu unvanlar ve dönemin sosyal tabakası hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Eser bu yönüyle de onomastik bir özellik taşımaktadır.

Divan'da kişi adlarının yanısıra ülkeler, bölgeler, kentler, kasabalar, köyler hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Çeşitli boyların yaşadığı coğrafyalar ve buralara verilen adlar Kaşgarlı tarafından eserde ayrıntılarıyla verilmiştir: *Çaparka; Maçın ve Büyük Deniz'in ötesinde, uzak bir ülke (Japonya), Barçuk; Çaruk boyunun oturduğu şehir, Yanı Balık; Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri, Yagma; Tıraz yakınında bir köy.* Eserde bunların dışında kale ve geçitlere verilen adları görebilmekteyiz: *Barha:n; Kaşgar civarında, yüksek bir dağın üzerindeki kale, Kargalıg; Tıraz yakınında bir hisarın adı, Kara Yalga; Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidi, Zanbı Art; Koçnar Başı ile Balasagun arasında bir dağ geçidi.* Divan'da nehir, göl, dağ ve yayla adları da bulunduğu bölgelerle birlikte Kaşgarlı tarafından esere alınmıştır: *A:y Kö:l: Uç yakınında bir göl, Körüñ Kö:l; Kaşgar yakınında, su birikintisi gibi bir gölün adı, Çağla: Uç'a bağlı bir yaylanın adı, Art Tiz/Turıg Art Tiz/Tarıg Art Tiz: Kaşgar'ın yaylasının adı.* Kaşgarlı böylece, onomastik biliminin bir alt dalı olan toponimi bilimine Türk kültürü temelinde katkıda bulunmuştur.

Coğrafi adlar ve açıklamalarla bir coğrafya kitabı özelliği taşıyan Divan, bünyesinde yer alan topluluk-kavim adları ile budunbilime hizmet edecek seviyeye ulaşmıştır. 22 Oğuz boyu toplu biçimde ilk defa bu eserde yer almaktadır. Oğuz

boyunun yanısıra 11. yy coğrafyasında yer alan diğer Türk boyları da Kaşgarlı tarafından Divan'a alınmıştır: *Afşar; Oğuz Boylarının altıncısı, Beçenek; Rum'a yakın oturan Türk boyu; Oğuz boylarının on dokuzuncusu, Çigil; Üç taifeden oluşan, yirmi Türk kabilesinden biri; Oğuzlara göre Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar Çigil kılığındaki bütün Türkler, Edgiş/Egdiş; Özcend'de yerleşen bir Türk soyu, Küçet; Harezm'de yerleştirilmiş olan bir Türk boyu, Sogdak; Buhara ve Semerkant arasındaki Sogd bölgesinden olan, Balasagun'a konan, Türkler gibi giyinip onların huylarını alan iki dilli bir kavim.* Görüldüğü üzere boylar, buldukları bölgeler, kendilerine has özellikler dikkate alınarak ayrıntılı bir biçimde verilmiştir.

Divan'da yer alan araç-gereç ve malzemelere baktığımızda, bu başlık altında değerlendirebileceğimiz pek çok sözcükle karşılaşmaktayız. Bu araç ve gereçleri kullanıldıkları alanlara ve kullanım amaçlarına göre sınıflandırmak, okuyucuyu karmaşık bir tablodan uzaklaştıracaktır. Bu nedenle ilgili sözcükler, *Ev Eşyaları, Mutfak Aletleri-Malzemeleri, Tıbbi Aletler-Malzemeler, Tarım Aletleri, Yapı-İnşaat Aletleri-Malzemeleri, Kesici-Delici Aletler, Aydınlatmada Kullanılan Aletler, Süs-Ziynet Eşyaları* şeklinde gruplandırılmıştır. Bunların dışında *Hayvanlara Ait Eşyalar* ve gruplandırmanın dışında kalan *Diğer Alet-Malzemeler de Araç-Gereç ve Malzemeler* alt başlığına yerleştirilmiştir.

1.2.1. 11. Yüzyıl Toplumunda Ev Eşyaları

11. yy'da Türk evinin başlıca döşeme eşyalarını sedirler, sedirler üzerine yerleştirilen minderler, yastıklar oluşturmaktadır (Genç, 2015: 200). Bunlara ek olarak yorgan ve yatakları, halıları, perdeleri, içerisine eşya koymak için kullanılan çeşitli kutuları, sandıkları ve rafları da ev eşyaları kategorisine alarak bir evin ihtiyacı olan tüm unsurları bir arada inceleyebilmekteyiz.

Divan'da yatak yorgan ve yastık uyku ve dinlenme amacıyla kullanılmasının yanısıra aynı zamanda döşeme eşyası olarak da kullanılmaktaydı (Genç, 2015: 201). *yogurkan; Yorgan; örtü. kövüz; Yaygı; yünden dokunmuş her döşek ve yatak, tüşek; Döşek, yatak, yağım; Yatak, şilte, yaygı, yastuk; Yastık.* Kaşgarlı yastıkların kenarlarına yapılan ipek saçaklardan bahsetmektedir. Bu durum süslü divan yastıklarının o dönemde de bulunduğuna işarettir (Genç, 2015: 202): *öñik/öñük; Yastıkların ipek kulak ve kuyrukları.*

Divan'da sedir için de **şın**, **köpsün**, **kötrüm**, **yüdrük** sözcükleri geçmektedir. *Yüdrük*'ün diğer sözcüklerden farkı, üzerine eşya ve elbise konulmasıdır: **şın**; *Çigil lehçesinde sedir*, **köpsün**; *basık şilte kötrüm*; *Üzerinde oturulan seki*, **yüdrük**; *Üzerine eşya ve elbise konulan sedir*. Halı ve perde için **kewiz**, **yağım**, **tolwır** sözcüklerini görmekteyiz: **kewiz**; *Halı, kilim, yağım*; *halı, tolwır*; *Perde. Tolwır* ya da *talwır*, aynı zamanda gelin odası hazırlanırken asılan tül olarak özel bir anlama da sahiptir. İrili ufaklı çeşitli eşyaları saklamak için kullanılan kutular ve raflar Divan'da şu şekilde geçmektedir: **hafsı**; *Küçük kutu*, **serü**; *Evdeki raf*, **tutma**; *Sandık*, **ükek**; *Sandık*. Bunların dışında ev eşyası olarak Divan'da **kirit**; *Anahtar*, **közjü**; *Ayna*, **örtüg**; *Örtü*, **susık**; *Kova*, **süpürgü**; *Süpürge*, **tokmak**; *Çamaşırcının tokmağı*, **ütüg**; *Kırıksıklıkları gitsin diye kızdırılarak elbisenin dikiş yerlerine bastırılan mala şeklinde demir*, **ütü** sözcükleri bulunmaktadır.

Mutfak aletleri sınıflandırması söz varlığı bakımından oldukça hacimlidir. Bu söz varlığına bakıldığında, mutfak eşyalarının yapımında toprak, tahta, demir ve deriden faydalandığı tesbit edilebilmektedir.⁹ Topraktan yapılan mutfak aletlerine **bart**; *Oğuz lehçesinde, pişmiş topraktan su kabı*, **bukaç/eşiç bukaç**; *Topraktan yapılan içecek kabı ve tencere, tas ve tencere*, **közeç**; *Testi, toprak kap*, **serk**; *çömlek* sözcüklerini, tahtadan yapılan mutfak aletlerine **bürgüç**; *Fırında ekmek çevirmeye yarayan, kılıca benzer geniş tahta*, **çanak**; *Ağaçtan oyulan tuzluk eşya*, **körge**; *Tahtadan yapılan tabak*, **sarnıç**; *ağaçtan yapılmış geniş kap*, **yalpı**; *Derinliği olmayan tabak ahşap eşya*, **yasgaç**; *Hamur tahtası* sözcüklerini, demirden yapılan mutfak eşyalarına **eşiç**; *Tencere*, **sa:ç**; *Kızartma kabı*, **sac**, **sış/şiş/si:ş**; *Kendisiyle tutmaç yenilen şiş, et dizilen şiş*, **kuyma**; *Havan* sözcüklerini, deriden yapılan mutfak aletlerine **butık**; *Atın ayak derisinden yapılan ve içine kımız şeyler konan tulum*, **kasuk**; *At derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu kap*, **könek**; *Deriden yapılan su kabı*, **sarnıç**; *Deriden yapılmış geniş kap* sözcüklerini örnek vermemiz mümkündür. Ayrıca mutfakta meyve-sebze taşımak için çeşitli sepetlerin de kullanıldığı Kaşgarlı tarafından kayıtlanmıştır: **kürin**; *Kavun, salatalık şeyleri taşımak için kullanılan sepet*, **sawdıç**; *Dallardan örülen, içinde meyve şeyler taşınan sepet*. Ayrıca mutfak malzemeleri içinde, sıvı şeylerin ölçümünde kullanılan

⁹ Genç, mutfak aletlerini "madeni mutfak eşyası, topraktan yapılmış mutfak eşyası, ağaçtan yapılmış mutfak eşyası, deriden yapılmış mutfak eşyası" olarak sınıflandırmıştır, fakat bu başlıklara Divan'da geçen tüm mutfak aletlerini yerleştirmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, 2015: 216-220.

aletler de mevcuttur: **bart**; *Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap, koyugluk; Sıvı şeylerin koyulduğu kap.*

Divan'da tıbbi malzeme olarak yaranın derinliğini ölçmek, kan almak, hacamat yapmak için kullanılan alet adlarına rastlamaktayız: **belik**; *Yaranın derinliğini ölçen alet, sorgu; Kan alma aleti, sorgu; Bardak çekerken (hacamat yaparken) kullanılan bardak.*

1.2.2. Beslenme-Yeme İçme Kültürü¹⁰

Yeme içme alışkanlığının kazanılmasındaki en önemli etkenlerden biri yaşanan coğrafyadır. İnsanoğlu, öncelikle doğanın sunduğu besin kaynakları ile tanışır, onlardan faydalanır. İnanılan inanç sistemleri, yerleşiklik-göçebelik, etkileşim içerisinde olunan toplulukların alışkanlıkları da yeme içme kültürünü etkileyen önemli nedenler arasındadır. Yeme içme kültürü zaman içerisinde değişen yaşam koşulları sebebi ile değişse de temel yeme içme alışkanlığı yüzyıllarca sürmektedir (Çetin, 2005: 186).

Göçebe ya da yarı göçebe topluluklar için en önemli besin maddesi et ve etten yapılan ürünler; yerleşik topluluklar içinse tarım ürünleridir. Göçebe ya da yarı göçebe topluluklar, tarım ürünlerini ekip biçmek için uzun zaman ve çaba harcamak yerine yalnızca avlanmak ve pişirmek kadar zaman harcayacakları et ürünlerini yemeyi tercih etmişlerdir. Göçebe Türk toplulukları için de durum bu şekildedir.

¹⁰ Divan'da geçen yiyecek ve içecek adlarının çeşitli araştırmacılar tarafından incelendiği, Divan'dan örnekler ile birlikte listelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar için şu çalışmalara bakılabilir: Çetin, Engin (2005), Divanü Lugati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, Turkish Studies 14(2): 185-200; Dinçer, Aslıhan (2009), Divanü Lugati't-Türk'teki Yemek Adları Üzerine, II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi 28-30 Mayıs 2008, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 141-151; Günşen, Ahmet (2001), Divanü Lugati't-Türk'te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001, C 1, Kayseri, s. 343-376; İleri, Canan (2007), Divanü Lugati't-Türk'te Geçen Meyve-Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C. XCIV, S. 669, s. 542-572; Sarıca, Bedri (2003), Divanü Lugati't-Türk'te Bulunan Yeme-İçme Kültürü İle İlgili Sözcükler, YÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 5, Van, Vural, Hanifi (2009), Divanü Lugati't Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları, Akademik Araştırmalar Dergisi Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı, S. 39, s. 306-323; Gömeç, Sadettin (2016), Köktürk Yazıtları ve Divanü Lugati't-Türk'te Yiyecek ve İçecekler, Türkiyat Mecmuası, 26(2).

Tonyukuk yazıtında geçen *keyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz* (T G8) ifadesi de göçebe Türklerin daha çok etle beslendiğini kanıtlar niteliktedir. Yerleşik yaşama geçilmesi ile birlikte, yerleşik yaşamın simgesi tarımın da Türk toplulukları için önem arz etmeye başladığı bilinmektedir. Türkler et yemeyi bırakmamışlar fakat topraktan elde ettikleri ürünlerden de yararlanmaya başlamışlardır (Çetin, 2005: 186).

Türkler besinlerini hayvanlardan ve bitkilerden sağlıyorlardı.¹¹ Hayvanlardan sağlanması iki yolla gerçekleşmekteydi. Bunlardan ilki büyük hayvanların sütlerinden, küçük hayvanların mahsullerinden bir diğeri ise hayvanların etlerinden yararlanmak şeklindedir. Gıda olarak faydalanılan bitkiler de tarım ürünleri, yabancı otlar ve meyvelerdi (Köymen, 2002: 684). Kaşgarlının eserinde avcılıkla, bağcılıkla, çiftçilikle ilgili söz varlığı, Türklerin yiyeceklerini temini ile ilgili bize fikir vermektedir. Balık avlamakla ilgili söz varlığı, Türklerin su ürünlerine yabancı olmadığını göstermektedir. Yine kuşları avlamak için tuzaklar hazırlamaları, yiyecek ve giyecek temini açısından bize yol göstermektedir (Sarıca, 2003: 72-73). Temel ihtiyaçlardan ötürü başvurulmuş yiyeceklerin yanısıra zevke hitap eden yiyecekler de söz konusudur. Eserde yer alan pek çok içki adı, tatlılar, baharatlar bu zevk anlayışına birer örnek teşkil etmektedir (Çetin, 2005: 196; Vural, 2009: 314)

Divan'da yiyecek ve içeceklerin olduğu bölümleri *beslenme, yeme-içme kültürü* ve *sofra kültürü* olarak incelemek mümkündür. Eser bu anlamda, dönemin sosyal ve kültürel yaşamına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Etin ve et yemeklerinin çeşitliliği gıda önceliğinin hayvanlardan sağlandığını ispatlar niteliktedir¹²: *söglünçü; Kebap, sugut; Pirinç, et ve baharatla doldurulmuş barsak; bumar, saktu; İçine ciğer, et, baharat konup pişirilerek yenen bağırsak,*

¹¹ Ete dayalı hiçbir yiyecek maddesi adı, söz varlığı olarak Türkiye Türkçesine ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan yiyecek ve içecek maddelerinin büyük bir bölümü tarıma dayalı ürünlerden oluşurken bunu süt ve süt ürünleri takip etmektedir. Bazı söz varlığı ise nesne olarak aynı nesneyi karşılmasına rağmen yerini farklı sözcüklere bırakmıştır: *sarığ turma* "havuç" gibi (Çetin, 2005: 198).

¹² Divan'da etle ilgili çok fazla sözcüğün geçmesinin yanısıra etin değişik şekillerde hazırlanıp yenmesi de Türklerin et kültürünün gelişmişliğine işaret etmektedir. Et kızartıldığında "er et söküldi", buharda pişirildiğinde "ol kuzı bulattı", kurutularak yendiğinde "et kaklandı / kak et", şişe dizildiğinde "ol meniñ birle et tüwişti" şeklinde söz edilmektedir. Ayrıca bir tür kuyu kebabından "Ol kuzı küriledi", paça yemeğinden "topık süñük", pastırma "yazuk et" ve sucuktan "soktu, sogut, yörgemeç" bahsedilmektedir. Eserde ayrıca etin sinirli olması "tamırlıg et" ya da gevşek olması "kewşek et"; kebabın daha çok kuzu ve oğlak etinden yapılması "sögüş" ayrıntılar, Türklerin yemek kültüründeki seçiciliğine ve özenine işaret eder (Dinçer, 2009: 144).

togru; Kençek lehçesinde et ve baharatla doldurulan bağırsak, *topık sühük*; Kemik yemeği (paça?), *yazuk et*; Sonbaharda baharatla karıştırılıp doğranan ve ilkbaharda yenen et, *yörgemeç*; İçine ince barsak konmuş işkembe ve bağırsaklar dürülerek ızgarada yapılıp pişirilen bir yemek, *yuş*; Kadınların yediği, ciğere yapışık bezemsi et. Kaşgarlı etlerinden faydalandıkları hayvanlardan en çok koyunu örnek vermiştir. Daha sonra kuzu, oğlak, kümes hayvanları, çeşitli av hayvanları ve en son balıklar gelmektedir. At, yemek sahnesinde eski etkisini (İslamiyetin etkisiyle olmalıdır) yitirmiştir. *Erkeç eti em olur, keçi eti yel olur* atasözünde bahsedildiği üzere keçi eti beslenmede pek tercih edilmemekte, *erkeç eti* ise faydalı görülmektedir. Kaşgarlı'nın verdiği bilgiler doğrultusunda deve etinden faydalandığına dair bir kayıt ise bulunmamaktadır (Genç, 2015: 223-224).

Türkler, yemek yaparken baharat ve çeşnilerden de faydalanıyorlardı: *katık*; *Tutmaca katılan sirke ve yoğurt gibi çeşni*, *kıçı*; *Hardal*, *sibüt*; *Kaşgar lehçesinde kişniş*, *zaranza*; *Aspur*, *yalancı safran*. Et yemeklerinin yanısıra çorba için sözcükler de bulunmaktadır: *bün/mün*; çorba, *lantu*; *Şehriye çorbası*, *tutmaç*; *Türklerin tanınmış yemeği*. Bunlardan başka bal, pekmez, tuz gibi besinlerin varlığını da Divan'dan tesbit edebiliyoruz.

Hamur işi üzerine söz varlığı Divan'da oldukça fazladır. Mutfak kültürüne bakıldığında ekmek ve hamur işleri ile meyvelerin sayısı diğer besin maddelerine oranla daha fazladır. Tarımsal bitkiler işleminden geçirilerek ya da geçirilmeden Türkler tarafından tüketilebilmekteydi¹³. Arpa ve buğdaydan yapılan ekmek yiyecekleri, erişteleri, yağlı ekmekleri, yufkaları Divan'da görmemiz mümkündür. Türkler, ekmeği adlandırırken ekmeğin her çeşidine göre farklı adlar kullanmışlardır. Ekmeğin pişirilmesinden, içindeki malzemeye kadar her bir unsur ekmeğin tanımlanmasında rol oynamıştır (Vural, 2009: 308). Bu ekmekler tuzlu olabildiği gibi içerisine bal badem katılarak tatlı da olabilmekteydi: *buhısı*; *kaynamış buğdaya badem katılarak ve süt, bal, kepek karışımı dökülerek yapılan bir yiyecek*. Un ile birlikte içerisine şeker katılan bir çeşit ekmek de Divan'da tesbit edebildiğimiz farklı ekmek türlerinden biridir: *etmek/itmek/kara itmek*; *una, et, yağ ve şeker karıştırılarak yapılan bir tür ekmek*. Bu ekmekler yağda, buharda pişirilerek (*katma*

¹³ Tahıldan yapılan yiyeceklerin sayısı çok olsa da, bu yiyeceklerin nasıl yapıldığı hakkında Divan'da çok fazla bilgi yer almamaktadır (Sarica, 2003: 86).

yuvga-çukmın), küle gömülerek (*kömeç*), fırın, tandır (*kakurgan*) ya da közde (*közmen*) pişirilerek elde edilirdi.

Süt ve süt ürünlerine bakıldığında Divan'da süt, yoğurt, peynir, kaymak, tereyağı, kurutulmuş çökelek gibi yiyecekler görülmektedir: *sü:t; süt, suvuk yugurt; sulu yoğurt, igdük; süt ve yoğurttan yapılan peynire benzer bir yiyecek, kayak/kıyak; kaymak, sag ya:g; tereyağı, sogut; Karluk lehçesinde çökeleğin kurutulmuşu.*

İçecek maddeleri için eserde ayran, meyve suları, kımız, şerbetin yanısıra şarap, boza, arpadan ve akdarıdan üretilmiş içecekler de mevcuttur: *ayran; ayran, suwsuş; su katılmış ayran, çağır; meyve ve sebze suyu, kımız; kımız, oħak; kayısı kurusu şerbeti, sü:çig/süçig; şarap, kızıl sü:çig; İla vadisi halkı olan Yağma, Toħsı ve Çigillerce şarap, buħsum; boza, akdarıdan yapılan bir içki.*

Türklerin başlangıçta çadır merkezli bir hayatta, çadırın içinde ya da çevresinde sofralar kurduklarını anlıyoruz. Çadırın ortasında bir ocak ve bu ocağın *tünlük* denilen bir havalandırmasının olmasını buna örnek verebiliriz. Zamanla yerleşik hayata geçildikçe yemek yapmak ya da yemek yemek için ayrı odaların düzenlendiği düşünülebilir: *aşlık* “aş evi, mutfak” (Sarıca, 2003: 74)¹⁴. 11. yy'da sofralar kültürüne değinecek olursak, kişisel sofralardan (*tamgalık*) hükümdarlara sunulan sofralara (*işküm*), bayramlarda ya da ziyafetlerde kurulan sofralardan (*Ke:nçliyü*) ölüm durumlarında kurulan sofralara (*yo:g/basan/yo:g basan*) uzanan bir kültür görmemiz mümkündür. Yerleşmiş bir kültürün manzarası olan bu çeşitliliği, Kaşgarlı'nın söz varlığı olarak eserinde işlemesi toplumun gündelik hayatının günümüze aktarılmasına katkı sağlamıştır.

1.2.3. İnanç Sistemi

Nalbant, Türklerin 11. yy'da, yeni tanışılan dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken, eski din ve inanışlarından kurtulamamış, arafta kalmış bir topluluk izlenimi verdiğini düşünmektedir (2014: 558). Yeni tanışılan bu kültürün ve dinin topluma sunduğu Arap üstünlüğünün nedenlerinden biri Arapçanın Kuran dili olması

¹⁴ *Etmekçi* gibi ekme yapmayı meslek edinen bir kesimin varlığını gösteren sözcüklerin yanısıra, *köçürme ocak* gibi seyyar ocaklardan da söz edilmesi, Türklerin göçebe iken veya taşınma mecburiyetlerinde bile tahıl ürünlerinden uzak kalmadığının bir işareti sayılabilir (Sarıca, 2003: 86).

bir diğeri ise Arapların peygamberin soydaşı olarak kendilerini diğeri uluslara nazaran ayrıcalıklı görmeleridir. Kaşgarlı, bu yabancı kültür ile silahsız bir biçimde savaşmak durumunda kalmıştır (Kurgan, 1972: 63). Kaşgarlı ile birlikte Karahanlı Türkleri, diğeri Türk boylarına nazaran Arapların istilacı tutumları ile taşıdıkları zihniyete daha ulusal bir bilinç ile karşı koymuşlardır (Olgun, 1972: 85). Arap dil ve kültürünün üstünlüğüne karşı çıkmış, Türk ulusunu (sahih olduğundan emin olmadığımız) hadislere dayanarak övmüş, Türkçenin önemini ve öğrenilmesi gereken bir dil olduğunu eseriyle ispatlamaya çalışmıştır (Kurgan, 1972: 63): “*Türk dilini öğreniniz, çünkü Türklerin egemenlikleri uzun sürecektir; Yüce Tanrı, benim Türk adlı ordum vardır, onları Doğuda oturttum. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırtırım*” (DLT I: XVII).¹⁵ Kaşgarlı’nın özellikle Araplara Türk dilini öğrenmeyi tavsiye etmesi, aslında Türk kültürünün üst kültür, Türk dilinin de o dönem de etken bir dil olduğunun göstergesidir. Bir dilin yabancı toplumlar tarafından öğretilmeye çalışılmasının temelinde bu durumun etkisi büyüktür (Yılmaz Bacaklı vd., 2016: 3264-3265).

Divan’ın yazıldığı yüzyıla bakıldığında, Türklerin önemli bir kısmının İslam dinine girmiş olduğu görülmektedir. Ancak, bu dine henüz girmemiş olan Türk toplulukları da mevcuttur. Bu Türklerden bazıları Budizme bazıları Şamanizme olan inançlarını ve geleneklerini sürdürmekteydiler. Bu nedenle Divan’da birçok inanç unsuruna ait söz varlığına ulaşmamız şaşırtıcı olmayacaktır (Genç, 2015: 118).

Divan’da inanç ile ilgili sözcüklerin hemen hepsinin Türkçe olması, Türk dünyası için önemli bir durumdur. Divandaki dini unsurlar dikkate alındığında görülüyor ki, eserin giriş kısmı dışında, Türkçeye girmiş Arapça kökenli sözcük neredeyse yok gibidir. Kişi adlarında bile İslamiyet öncesi kültür devam etmektedir: *Muhammed Çakır Toña Han oğlu Nizamettin İsrâfil Togan Tekin* gibi. Gökçen, bu durumun geleneksel kültürel değerlerin sadece Kaşgarlı tarafından değil, halk tarafından da devam ettirilmeye çalışıldığına bir göstergesi olduğunu söylemektedir (Gökçen, 2008: 161).

¹⁵ Kaşgarlı’nın, din dilini, Türk dilinin önemini daha da benimsetmek için kullandığını görmekteyiz. Peygamberin, çevresindeki kimselere “Türk dilini öğrenmelerini, çünkü yakında Türklerin uzun sürecek bir egemenliğe sahip olacaklarını” aktardığını belirtmesi buna bir örnektir. Fakat Kaşgarlı bu sözü aktarırken, sözün gerçekliğine dair sorumluluğu, sözü kendisine aktaranlara bırakmaktadır. Buradan anlıyoruz ki Kaşgarlı, her ne kadar din dilinin önemini savunsa da sözün doğruluğunun da önemine dikkat etmektedir. Bu söz peygamber tarafından söylenmiş ise Türk dilini öğrenmek vacib bir iştir. Eğer bu söz bir hadis ise akıl, bu dilin öğrenilmesi savunulmalıdır (Dalkılıç, 2008: 141).

Müslüman Türklerin çoğu Allah'a *Teşri*, bazıları *ıdı*¹⁶, bazıları ise “her şeye gücü yeten” anlamına gelen *uğan* diyorlardı.¹⁷ Bir kısım Türkler, Farsçadan alınan peygamber sözcüğü yerine *sawçı* sözcüğünü kullanıyorken, bir kısım Türklerin ise peygambere *yalvaç/yalavaç* dediklerini biliyoruz¹⁸. Din anlamında ise *nom* sözcüğünün kullanımda olduğunu görmekteyiz. Türkler *nom* ile İslam dini dışında diğer tüm dinleri de ifade ediyorlardı (Genç, 2015: 119).

Divan'daki İslam dini inanışları ve ibadetleri hakkındaki söz varlığına bakacak olursak, mübarek olan her şey *ıduk* ve *kutlug* sözcükleri ile ifade ediliyordu. *tap-* fiilinden türetilen *tapuğ* sözcüğünü “itaat” ve “ibadet” anlamında kullanıyorlardı. Suç ve günah için *erinçü*, *yazuk/yazık*, sevap için *muyan*; cennet için *uçmak*, cehennem için *tamu*, melek için *yumuşçı* şeytan için ise *yek* sözcüklerini biliyoruz. Türklerde övgü anlamına gelen *alkış* sözcüğü, İslamiyetin kabulü ile birlikte “peygambere övgü, salavat” anlamı ile kullanılmaya başlamıştır: *yalavaçka alkış bergil!* “Peygambere salavat getir ve dua et!” (Genç, 2015: 120).

yükün- fiilinin “diz çökmek” anlamından, “secde etmek” anlamı kazandığını görmekteyiz. Namaz, 11. yy toplumunda *yükünç* şeklinde ifade ediliyordu¹⁹. Divan'da bu sözcüğü *yükünç yükünmek*, *yükünç etmek* yapılarıyla da görmemiz mümkündür. Divan'da, “yüksekçe bir yer” anlamıyla kayıtlı *tümse*²⁰ sözcüğü bulunmaktadır (Genç, 2015: 120). Clauson, bu sözcüğü “minber” olarak anlamlandırmıştır. Eserde, bu sözcük dışında, ibadet edilen yer anlamına gelen başka bir sözcük bulunmamaktadır.

Türk toplumunda batıl inanışlar ve çeşitli adetler söz konusudur. Bunlara örnek verecek olursak, Türkler büyü ve sihirin varlığına inanıyorlar, büyüye *yelwi*, büyücüye de *yelwiçi* diyorlardı. Ayrıca bazı hastalıklardan ve kötülüklerden korunmak için muska kullanıldığı bilgisine ulaşıyoruz: *bitig*²¹ “muska” (Genç, 2015: 121). Cin çarpmasının tedavisinde de hastaların okunup üflenmesi gerektiğine

¹⁶ Türklerde efendi ve sahip anlamına gelen, daha sonra da Allah'ı ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür.

¹⁷ Argular Allah için *bayat* sözcüğünü kullanıyorlardı (Genç, 2015: 119; Ercilasun vd.,2014: 419). Nitekim Kutadgu Bilig, *bayat atı birle sözüğ başladım* cümlesini *bayat* sözcüğünün Allah anlamı ile kullanıldığına örnek gösterebiliriz (Arat, 2007: 17)

¹⁸ Uygur dili tesirindeki Hakanlı Türkleri peygamber için *yalavaç* sözcüğünü kullanıyorlardı (Genç, 2015: 119; Ercilasun vd., 2014: 40).

¹⁹ Kaşgarlı, *yükünç* sözcüğünün Kıpçaklar tarafından kullanıldığını kaydetmiştir.

²⁰ *tümse* sözcüğünü, tüm “tepe, yüksek” + se “isimden isim yapan ek” olarak çözümlenmek mümkündür. Sözcüğün kökeni ile ilgili net bir bilgi kaynaklarda yoktur. Bazı araştırmalara göre sözcüğün kökeni Türkçe değil, Toharcadır (KBS II: 945-946, Yıldırım :37).

²¹ Kaşgarlı *bitig*'in Oğuzca bir sözcük olduğunu söylemektedir.

inanılıyordu. Büyü ve sihirden sonra nazar olgusu da Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Eserde, ekinleri nazardan korumak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluklardan bahsedilmektedir: *abakı* ve *kösgük*. Bu durum, tarımın Türk toplumundaki yerini de önemli ölçüde kanıtlar niteliktedir.

11. yy, Türklerin İslamiyeti kabul ettiği ve Türk kültürünün henüz bozulmadığı bir dönem olması bakımından önemlidir. Kaşgarlı, dinle birlikte davranışın ve yaşam biçiminin de değiştiğinin farkında olmalıdır. Dilin değişmesi ile kültür ve millet de değişmektedir. Bir dilin değişimini etkileyen ve hızlandıran en güçlü unsur da inançtır. İnanç, aynı zamanda milli kültürü de şekillendiren en temel unsurlardan biridir. Kaşgarlı bu nedenle, sözlüğünü hazırlarken bir yandan dilin tüm özelliklerini aktarmaya çalışmış bir yandan da yeni girilen dinin kavramlarını Türkçe kullanma gayreti içerisine girmiştir (Gökçen, 2008: 162-163). Halk inançları, halkın yaşadığı dini hayatı tüm gerçekliğiyle yansıtır. Türk kültürü arasında en etkili olan unsurlar dini inançlar ve dini uygulamalar olmuştur. Savaş ve savaş aletlerinden ticari hayata, hekimlikten hukuka, toplumun hiyerarşik yapısına, gelenek-göreneklere kadar pek çok konuda Türk inançlarının uygulamalarını görmemiz mümkündür. (Azar, 2008: 147-155). Kaşgarlı'nın eserinde Eski Türk dini anlayışına ve Şamanizme ait pek çok söz varlığı bulunmaktadır. Şamanizmin ayinlerini yapan, insanlar ile ruhlar arasında aracılık eden şamana Türk kavimlerinde *kam* adı verilmektedir. Kaşgarlı eserinde, *kam* sözcüğünü “kahin” anlamıyla kaydetmiştir (Genç, 2015: 122). Bu kayıt, İslamiyetin kabulünün, kahinlik ve kehanet bilgisini unutturmadığını kanıtlar niteliktedir. Divan'da fal ve kehanet için *irk* ve *e:d*²² sözcükleri bulunmaktadır. Bunların yanısıra, kehanette bulunmaya yarayan yada taşı²³ni kullanan *yatçılar* da, Kaşgarlı'nın eserinde kahin olarak verilmiştir (Yavuz, 2008: 137-138).

Divan'da, Şamanizm ve İslamiyet dışında, Budizm hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Kaşgarlı, Karahanlı – Uygur savaşları dolayısıyla Uygurların Budist ibadethanelerinden, din adamlarından ve putlardan eserinde bahsetmiştir. Divan'da put için *burhan* ya da *furhan*, süslü putlar için ise *bediz burhan* sözcükleri kayıtlıdır.

²²İyi fal anlamına gelmektedir (Ercilasun vd., 2014: 38)

²³ *Yada* taşı, Türklerin Tanrısı Türklerin en eski atasına istendiğinde yağmur, kar ve dolu yağdıran sihirli bir taş armağan etmiştir. Yada ya da yat denilen bu taşın her dönemde Türk şamanlarının ve komutanlarının elinde bulunduğu inanılır. Yakutlar yada taşına *sata* derler ve en kuvvetli sata taşının kurdun karnında bulunduğu inanırlar. Bu taşta, bir yabancıya ya da bir kadının eli değdiğinde taşın öldüğüne inanılırdı.

Eserde “kafirlerin din adamı” anlamıyla kayıtlanmış *toyın* sözcüğünün, Budist din adamlarına verilen bir ad olduğunu görüyoruz. Bu din adamlarının putlara secde ettiklerini (*toyın burhanka yüküندی*), putların yanında kitaplar ve budizme ait hükümler okuduklarını yine Kaşgarlı’dan öğreniyoruz (Genç, 2015: 121, DLT III: 84).

Kaşgarlı, söz konusu toplumda inanılan doğüstü varlıklar hakkında da bilgiler kaydetmiştir. Bunlara umacıları, cinler ve cin topluluklarını ve gulyabanileri örnek gösterebiliriz: *abaçı* “Umacı”; *çıwı* “Cin, cin grubu”; *oñujın* “Çölde insanı öldüren gulyabani”.

1.2.4. Giyim Kültürü

Örf – adetler, inançlar, coğrafya, yaşam biçimi gibi unsurlar, giyim kuşamın şekillenmesinde etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlar, toplumların kendi giyim kültürlerini oluşturmalarında önemli rol oynamıştır. Giyim kuşam bir kimsenin sosyal durumunu, statüsünü, dünya görüşünü, değerlerini ifade eder. Zaman içerisinde giyim kuşam geleneklerinde coğrafi koşullara uyma, korunma ihtiyacı, dini inançlar, siyasal düzenlemeler, ekonomik nedenler giyim kültürünün değişmesinde ya da yerleşmesinde etkili olmuştur (Tek, 2016: 264).

Türkler İslamiyete geçerken giyim konusunda çok fazla değişiklik yaşamamışlardır. Türk kavimlerinin her birinin kendine has kıyafetlerinin olduğu bilinmektedir. Bir kimsenin kıyafetine bakıldığında o kimsenin hangi boya mensup olduğu anlaşılmaktaydı (Köymen, 1971: 52-53).

Elbise için Divan’da *bertü, çöpre, kars, keğgü, keğüt, to:n/kulak to:n* sözcükleri bulunmaktadır.

Elbiselerin çoğunluğunu ipekli kumaşların oluşturduğunu görmekteyiz. 11. yy toplumunda Eski Türklerde de olduğu gibi Çin’den ipek alışverişi devam ediyordu: *agı; İpek kumaş, eşgürti; İpek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı, huluñ; Değişik renklerde olan ve Çin’den getirilen bir ipek, ka:fgar; Behreman ipeği, mindatu; İpekli kumaş, tañçek; Bir tür Çin ipeği, torqu; İpek, züñüm; Bir tür Çin ipeği.* Divan’da Çin ipeği olarak geçen kumaş çeşitleri olduğu gibi pamuktan yapılan kumaş türleri de Kaşgarlı tarafından kayıtlanmıştır: *kemek; Pamuktan yapılan nakışlı ve şeritli bir kumaş.*

İpekten kumaşlar tek renk olduğu gibi, çeşitli renklerde, nakışlı-pullu ya da altınla işlenmiş olabilmekteydi: *a:l/ay; Turunç renkte bir kumaş, çuz; kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı, kenzi; Değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil Çin kumaşı, lohtay; Üzerinde sarı pullar olan kırmızı Çin ipeklisi.* Türkler için turuncu renge tekabül eden al rengi, kullanımda en fazla tercih edilen renk olmuştur. Bu renk, hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü olmuştur (Genç, 2015: 166).

İpek kumaştan sonra ikinci sırayı pamuklu kumaşlar, üçüncü sırayı deve tüyü ve koyun tüyü almaktadır. Koyun yününün son sırayı almasındaki sebep ise dokumadan ziyade keçe yapımında kullanılıyor oluşuydu. 11. yy toplumunda kıyafet imalatında kullanılan malzemenin de hiyerarşi ile bağlantısı söz konusudur. İpek malzemeler devlet adamları ve üst düzey yöneticilerin kullandığı eşyalar, giydikleri kıyafetlerde kullanılırdı, yünden yapılan elbiseler ise köleler için imal edilirdi. (Köymen, 1971: 55-56).

Üst giyim için Divan'da yelekler, soğuktan korunmak için kadınların omuzlarına aldıkları örtüler, kaftanlar, gömlekler, yağmurluklar geçmektedir. Kaşgarlı, kıyafetler ile ilgili bilgiler verirken kıyafeti giyme sebebine ve giyen kimselere de dikkat çekmiştir: *çekrek; kölelerin giydiği yünden yapılmış aba, eşük; Sarınmak için kullanılan örtü, yaptaç; yağmur ve kardan korunmak için çobanların giydiği küçük keçe.*

Koyun, kuzu, deve tüyünden ya da çeşitli yabani hayvanların derisinden yapılan kürkler de 11. yy giyim kültüründe yer edinmiştir. Kürk üretiminde başta kuzu derisi, daha sonra samur ve sincap derileri geliyordu (Köymen, 1971: 58): *içmek; Kuzu derisinden kürk, içük; Samur, sincap hayvanlardan elde edilen kürk, kars; Koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise.* Gerek iklim koşulları gerekse hayvancılık, 11. yy Türk toplumunun kürk kullanımına ortam hazırlamıştır. Kürkün tüylü kısmını dışa getirerek giydikleri gibi, elbiselerinin içini de samur, sincap gibi av hayvanlarının kürkleri ile kaplayabiliyorlardı. Sincap ve samur derisi gibi derileri işleyerek kürk ve diğer elbiseleri üretme işi için Türkler “ezle-” fiilini kullanırlardı (Genç, 2015: 166). Tüm bunların dışında Divan'da keçeden yapılmış kıyafetler de mevcuttur: *kedük/keyük; Kepenek, yaptaç; Çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe.*

Alt giyim için Divan'da etek, şalvar ya da pantolon giyildiğine dair bilgiler yer almaktadır. Paçalı giyecekler olarak geçen bu kıyafetler günlük hayatta sürekli

kullanılan giyim eşyaları arasındadır: *etek*; *Etek*, *üm/ü:m*; *Şalvar*, *pantolon*, *otran*; *Yağmalarda paçalı giyecek*. Fakat aksesuar kategorisinde değerlendirdiğimiz şapkalar, eldivenler, kemer ve çantalar ihtiyaç dahilinde kullanılan giyim eşyalarıdır.

Börkün Türkler için önemli bir giyim eşyası olduğunu, Divan'da börk için ayrıntılı bilgi verilmesinden anlayabiliriz. Hatta börk, atasözlerine konu olagelmiştir: *kelin geleceği yer börkçü dükkanıdır* (DLT II: 52). Börkün üretimi söz konusu yüzyılda oldukça önemli bir iş olarak görülmekteydi ve Kaşgarlı, börkün imalatına Divan'da geniş yer vermiştir. Börk yapımı için *börk yağı* adı verilen bir kalıba ihtiyaç vardır. Bu kalıp, kağıt parçalarının kesilip oyulması ile ya da çamurdan ocak şeklinde yapılıyordu. Börk yapmak için kalıp dışında bazı özel aletler de kullanılıyordu. Örnek verecek olursak, börkülerin börk yapacakları keçeyi kestikleri alete *batga* denilirdi (Genç, 2015: 168-169).

Divan'da börklerin, şekillerine göre farklı adlar aldığını görmekteyiz. Kenarı dikişli olan başlığa *kıdıgılg börk*, önde ve arkada kuyruğu olan başlığa *kuturma börk*, uzun bir başlık ise *sokarlaç börk* adı verilmektedir. Börkler, üretildiği malzemeye göre de adlandırılmıştır: *kıymaç börk*; *Tiftikten yapılan beyaz başlık*, *kedük*; *Kuş tüyünden başlık*. Börk dışında *eliglik*; *eldiven*, *kur/kurşag/su:f*; *kuşak* da 11. yy'da kullanılan aksesuarlar arasındadır.

Giyim malzemelerinden ayakkabı için Divan'da *başak*, *başmak*, *çaruk/çarık*, *etik/etük* sözcükleri kayıtlanmıştır. *Başak*, Çigil Türkleri tarafından, *başmak* Oğuzlar ve Kıpçaklar tarafından *ayakkabı* için kullanılıyordu. *Etik/etük*, ayakkabıyı karşılayan genel bir ad iken *büküm etük*, *mükim/mükün etük* (Oğuzcada) kadınların giydiği ayakkabıya verilen addır. Bu ayakkabı hakkında Divan'da kadın ayakkabısı olması dışında başka bir açıklama yoktur. Bunun dışında söz konusu ayakkabı, hayvan derisinden yapılmış ise buna *i:zlik* denmektedir. Ayrıca ayakkabıdan başka Divan'da *samda* sözcüğüne rastlamaktayız, bu sözcüğü Çigiller “ayağa giyilen sandal” olarak kullanmaktadır.

Divan'da ayakkabı için birden çok sözcüğün kayıtlı olması, 11. yy toplumunda börk kadar ayakkabının da önemli bir giyim eşyası olduğunun göstergesidir. Kadın ve erkeğin hatta hükümdarların giyim eşyası olan *etük* deri ve keçeden yapılıyordu. Keçeler ayakla tepilerek birden fazla kişinin emeği ile yapılmaktaydı. Kullanılan keçe Divan'da Türkmen keçesi olarak geçtiğinden bu çizmenin Türkmenlere özgü bir çizme olduğu söylenebilir (Genç, 2015: 174). Keçe dışında ayakkabı yapımında deri de kullanılmaktaydı. Çarıklar hayvan derisinden

yapılıyordu. Örnek olarak *buçgak* adı verilen çarık çeşidi, deve derisinden imal edilirdi. Bu durum, Türklerin günlük hayatta deve derisinden de faydalandıklarının bir göstergesidir (Genç, 2015: 176).

Türklerin giyim kültürü anlayışında çeşitli renklerde düz ve nakışlı ipekler, pamuklu ve keçi, koyun gibi hayvanların yününden elde edilen dokumalar, kürkler kullandıklarını, bunlardan yararlanarak elbise, pantolon, şalvar, etek, gömlek, yelek, hırka, şal, kürk, kaftan, kepenek, yağmurluk, ayakkabı, börk, kuşak gibi giyim eşyaları ürettiklerini görmekteyiz. Ayrıca yine Divan'daki söz varlığından yola çıkarak, Türklerin süs eşyalarına ve süslenmeye önem verdiklerini anlıyoruz. Kadınların makyaj yaptıklarını, mücevher taktıklarını, saçlarını ördüklerini, tokalar taktıklarını öğrenmekteyiz. Bu ayrıntılar bize, Türklerin giyinmeyi sadece bedeni örtmek ve dış etmenlerden korunmak olarak algılamadıklarını, Türklerde şıklık ve zerafet algısının yerleşmiş olduğunu anlıyoruz (Tek, 2016: 270).

1.2.5. Ekonomik Hayat

Divan'da izleyebildiğimiz kadarıyla, 11. yy'da Türkler para için *yarmak* sözcüğünü kullanıyorlardı.²⁴ Eserde para birimlerinin sıkça geçmesine rağmen, *yarmak*'ın nasıl bir para olduğu hakkında çok fazla bilgi edinememekteyiz. *Yarmak* sözcüğünün Arapça karşılığının eserde *dirhem* şeklinde kayıtlı olması, *yarmak*'ın gümüş bir para olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Kaşgarlı, gümüş sözcüğünün akçe (dirhem) anlamına da geldiğinden bahseder. Çünkü akçenin yani dirhem'in içerisinde gümüş madeni vardır (Genç, 2015: 277) Bunun dışında Divan'da "ufak para, kuruş" anlamına gelen *benek* sözcüğü de bulunmaktadır. Ancak *benek*'in kimler tarafından kullanıldığına dair eserde herhangi bir bilgi yoktur.

Kaşgarlı, dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde, Uygur hanının mührünün basılı olduğu ve alışverişlerin onunla yapıldığı *kamdu* adı verilen bir kumaş parçasından bahseder. Bu kumaş eskidiğinde, her yedi senede bir yamanarak yıkanır, mühür vurularak tekrar tedavüle sunulurdu. Uygurların, bütün para birimlerinin bu şekilde bez parçalarından ibaret olduğunu düşünmek yanlıştır. Kaşgarlı, *yarmak* sözcüğünün Uygurlarda *yartmak* biçimi ile yer aldığını eserinde kaydetmiştir. Ayrıca Caferoğlu, Uygurlarda maliye ıstılahlarına dair birçok bilgi

²⁴ Bu sözcüğün Uygur Türklerince kullanımı *yartmak* şeklindedir (Ercilasun vd., 2014: 526).

sunmaktadır²⁵. Bu “bez” para biriminin, çok miktarda paranın kolayca taşınabilmesi bakımından, Uygurların geliştirdiği; bugünkü çek diyebileceğimiz bir sisteme denk olduğu düşünülebilir (Genç, 2015: 278).

11. yy toplumunda, çeşitli madenlerin de para birimi olarak kullanıldığını yine Divan’dan öğrenmekteyiz. Altın ve gümüş, tıpkı Köktürk döneminde olduğu gibi Karahanlı döneminde de para birimi olarak kullanılmaktadır: *altun*, *kümüş*. Kaşgarlı’nın ifadesine göre, Türkler, altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri eritmek ve süzmek için özel ocaklar kullanıyor ve bu ocaklara da *köyde* adını veriyorlardı. Divan’dan bu ocaklarda eritilen som altının yapısı ile ilgili çeşitli bilgiler edinebiliyoruz. Som altının büyüklüğü, bir parmaktan bir arşına kadar değişebiliyordu. Gümüş madeni de altın gibi para birimi olma dışında, süs eşyası olarak kullanılabilmekteydi (Genç, 2015: 281). Ayrıca Kaşgarlı, Çin’de kullanılan *bakır* adı verilen bir para biriminin varlığından da söz eder fakat hakkında daha fazla ayrıntı vermez.

Eserde, süs eşyası olarak geçen *bu:t* sözcüğünün büyük ve kıymetli bir taş olan “firuze” olduğundan bahsedilmektedir. Süs eşyası olarak kullanılmasının yanısıra *bu:t* “Büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun bahşiş” anlamı ile de 11. yy toplumunda yer edinmiştir (bkz. 2.9.22.).

Para ve para birimi olarak kullanılan değerli madenlerden bahsettikten sonra, Türklerin ekonomisini etkileyen diğer unsurlardan da bahsetmek yerinde olacaktır. 11. yy’da ticarete takas usulü alışverişin varlığını izlemek mümkündür. Divan’da geçen *susgak* sözcüğü, “Karlık, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde kendisiyle su şeyler alınan nesne” anlamındadır. Bu demek oluyor ki, 11. yy’da söz konusu toplumlarda paranın kullanılmadığı bölgelerin de varlığı söz konusudur (Genç, 2015: 278). Ticarete bir başka usul de, Tohsı, Yağma ve Çigil toplumlarının geleneklerinde göze çarpar. Bu toplumlarda mal satmaya gelen tüccar, burada misafir olur. Tüccarın misafir olduğu evin sahibine *biste* denir. Biste, evinde misafir olarak ağırladığı tüccarın mallarını satar ve bunun karşılığında tüccarın yirmi koyunundan bir koyun ücret alır. Kaşgarlı bu ticaret usulünün sadece Tohsı, Yağma ve Çigillerde görüldüğünü kaydetmiştir. Bu da söz konusu toplumlarda ticaretin takas usulüne dayanmasına bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca hayvancılığın Türk ekonomisindeki önemi bir kez daha gözler önüne serilmektedir (Genç, 2015: 285).

²⁵ Uygurlarda maliye istilahlara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Caferoğlu, Ahmet (1934), Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları, Türkiyat Mecmuası, C. IV, s. 1-43.

Bu satış usullerinin dışında, Türklerin para birimleri ile alışverişler yaptığı da bilinmektedir. Türklerin, alışveriş yaptığı dükkanlara *sekü* tüccarlara ise *sart* adı verilir. Ürün satan kimseye *satguç*, alınıp satılan ürüne de *alım* ya da *algu* denir. Tüccar ile alıcı arasında, alışveriş esnasında fiyat pazarlığı yapıldığını eserdeki örnekler ışığında anlayabiliyoruz: *ol meniñ birle bir altunda agışdı* “O benimle fiyatı bir altına yükseltmekte yarıştı” (DLT I: 185). Yine aynı cümleden, fiyatı karşılıklı arttırmada *agış-* fiilinin kullanıldığını görmekteyiz.

Aynı zamanda Divan’dan kişinin iş gücü ile elde ettiği gelirlerin söz varlığına ulaşmak mümkündür. Para karşılığında çalıştırılan kimselere verilen ücret *ter* sözcüğü ile karşılır. Kahinlerin, kehanette bulunmalarından ötürü bir miktar ücret aldıklarını bilmekteyiz. Bu ücrete *ürüñ* adı verilmektedir. Kaşgarlı eserinde, sadece sanat ve hüner sahibi insanlara verilen bir ücretten de bahsetmektedir. Sanat icra etmenin karşılığı olan ücret Divan’da, *mançu* olarak geçer.

Bir kimsenin, sahip olduğu mülklerinden elde ettiği gelire ise *kiriş* adı verilmiştir. Bu mülkler, taşınabilir eşyalardan oluşuyor ise bunlara *taşug* denir. Mihr anlamına gelen *ba:ş* ve *kalıñ* sözcükleri de kişinin evlilik yolu ile elde ettiği bir gelir hatta güvence olarak da değerlendirilebilir.

Günümüz ticaretinde olduğu gibi, 11. yy toplumunda da insanların birbirine kefil olduğunu görebiliyoruz. Kaşgarlı Divan’ında, kefalet ve kefilliği karşılayan *o:ka* sözcüğünden bahseder: *men anı o:ka aldım* “Ben ona kefil oldum” örneği ile toplumdaki kefillik müessesesinin varlığına değinir. *o:ka* yapısı dışında *elig tut-* deyimi de kefil olma anlamına gelmektedir: *elig tutgunça ot tut* “Kefil olacağına ateş tut” şeklinde kaydedilen cümle, kefaletin insana yeri geldiğinde zarar verebileceğini ortaya koyan bir atasözüdür. Kaşgarlı’nın kaydettiği bu atasözü, söz konusu dönemde de insanlar arasında bir güven probleminin olduğunu, yapılan iyiliklerin her zaman yerini bulmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Divan’ın söz varlığına bakıldığında, toplumda bir efendi-köle ilişkisinin varlığı oldukça açıktır (bkz. 1.1.1.2.). Efendinin kölelerden her yıl aldığı *bi:rt* adı verilen vergi de bir gelir kaynağı olarak kayıtlara geçmektedir. Ayrıca *çapta* adı verilen, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan aldığı bedel de, elde edilen bir tür gelir olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı bu sözcüğün Çigiller tarafından kullanıldığını eserinde kaydetmiştir.

11. yy Türk toplumunda rüşvetin varlığını yine Kaşgarlı’dan öğrenmekteyiz. Rüşvet anlamına gelen müstakil bir sözcüğe, ilk defa Karahanlı döneminde

rastlamaktayız: **urunç/orunç**. Köktürk ve Uygur dönemi söz varlığında rüşvet anlamına gelen bir sözcük yer almamaktadır. Rüşvete dair herhangi bir sözcüğün kullanımda olmaması, rüşvetin olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Yazıtlar dönemi Türkçesinde Çin'in yumuşak ipeklerle Türkleri kendisine yaklaştırma çabası, rüşvet olgusuna en güzel örneklerden biridir. Rüşvet sözcüğü hakkında ayrıntılı bilgi **urunç** maddesi açıklanırken verilmiştir. Tekrara düşmemek için, burada sözcük hakkında sınırlı bilgi vermek yerinde olacaktır.

Divan'da hediyeleşme, yardımlaşma üzerine çeşitli söz varlığına ulaşabilmekteyiz. Bu söz varlığı ışığında, toplumda insanların birbiri ile olan etkileşimleri gözler önüne serilebilmektedir. 11. yy'da hediye anlamına gelen sözcüklerden birkaçı şu şekildedir: **amuç, armagan, artut, belek, kewşen, siñüt, tañuk, yarmakan** Bu sözcüklerden **armagan** Oğuzca bir sözcük olup, "gittiği yerden kazanarak dönen kimsenin akrabalarına getirdiği hediye" anlamındadır. **artuk** ise beylere verilen at hediyeleri ifade eder. Tıpkı beyler gibi hükümdarlara da seyahate çıktıklarında, içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediyeler sunulmaktadır. Bu hediyelere **tañuk** adı verilmektedir. **belek** sözcüğü ise "bir yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir yerden bir yere gönderilen hediye" anlamıyla eserde kayıtlıdır. Karşılığı verilmeyen ve geri gönderilmeyen armağanlara ise **siñüt** adı verilmektedir. Ayrıca Kaşgarlı, unvanlı kimselerden hediye getiren kişilere bahşiş verildiğini kaydetmiştir. Bu bahşiş **bu:t** sözcüğü ile ifade edilmektedir.

1.2.6. Zanaatler

Kaşgarlı, eserinde 11. yy Türk toplumunda bir zanaat grubunun varlığından bahseder. Türkler, herhangi bir iş dalında usta olmuş kişiye **uz kişi** diyorlardı: *er uzluk öğrendi / er uzlandı* "Adam usta oldu, işinde ustalık öğrendi". Ustaların yani **uz kişilerin** icra ettikleri sanata da **uzluk** denilmektedir. Ustalığın olduğu yerde elbette çıraklık da söz konusudur. Zanaat çırağı anlamına gelen **buşgut** sözcüğünün yanısıra **bala**²⁶ sözcüğü de çırak anlamıyla eserde kayıtlıdır (Genç, 2015: 349).

Zanaatin Türk toplumunda özel bir yeri olduğu aşikardır. Türkler, bir kimseye yaptığı iş karşılığında ücret veriyorlar ve buna **ter** diyorlardı. Buradan yola çıkarak

²⁶ *Bala*, insanların daha çok tarımla ilgili işlerde kullandığı yardımcı olarak kayıtlıdır. bkz. 2.2.9.13.

işçiye de **terçi** adını vermişlerdir. Divan'da görüyoruz ki, zanaat ile uğraşan kimseler, işçilerden ayrı tutuluyordu. Eserde, sadece sanat sahibine verilen bir ücretten bahsedilmektedir, Türkler buna **mançu** adını vermişlerdir (Genç, 2015: 350)

1.2.6.1. Dericilik

Divan'da deriden yapılmış eşyaların sayıca çokluğu, dericilik zanaatının 11. yy toplumunda önemli bir yerde olduğunu göstermektedir. Gerek giyim eşyası gerek ev aletlerinde deri kullanımının oldukça yaygın olduğunu görmekteyiz: **butık**; *atın ayak derisinden yapılan ve içine kımız gibi şeyler konulan tulum*, **kaçış**; *kesilen hayvanın derisinden yapılan kayış*, **könek**; *deriden yapılan su kabı*.

Divan'da derinin genel adı **teri** olarak geçmektedir.²⁷ Bunun dışında ayrıca tabaklanmamış deri için **kön** sözcüğü bulunmaktadır bu, atın derisidir. Tabaklanmış deriye **kogış/koguş** denir.²⁸ Yine tabaklanmış beyaz deriye de **taturga** denildiği kayıtlıdır. Etin soyulduktan sonra tabaklanmaya uygun hale gelen derisinin adı ise Divan'da **kandır** olarak geçmektedir.

Deri tabaklamaya **erükle-** denir: *teri erükledi* “deriyi tabakladı”. Deriyi tabaklayan şeyi **erük** olarak adlandırıyorlardı.

Kaşgarlı dericilikte, deri yüzündeki kılları yakarak temizlemek ile ilgili bir usulden de bahsetmektedir. **koyka** sözcüğü deri anlamına gelmekte olup daha sonra kürk anlamında da kullanılmaya başlanmıştır: *ol koyug koykaladı* “o soymadan derinin kıllarını yakarak temizledi”. **koykala-** fiilinin buradaki kullanımı, kaynar suda derinin yüzünün temizlenmesidir (Genç, 2015: 358).

Dericilikte at ve deve derisinin kullanıldığını görmekteyiz. Zaten çizme yapımında deve derisi kullanıldığına giyim konusunda değinmiştik. At derisinden yapılan, içine süt ve kımız koyulan tulum benzer kaba **kasuk** denir. At ve deve derisinin yanısıra keçi derisinden de faydalandığını yine Divan'dan öğreniyoruz. Divan'da **yarındak** adı verilen deri kayışın, keçi derisinden yapıldığına dair bir bilgi kayıtlıdır. Bu kayışlar, çizme ve çarıktan sonra, deriden üretilmiş olan, Türkler tarafından en sık kullanılan eşyaların başında gelmektedir. Kaşgarlı'nın, *yarındak dilmekten, yarındak dildirmekten, yarındak dilmede yardımlaşmadan sıkça*

²⁷ Bunun dışında *yen/yin* sözcüğü de hem deri, hem de insan vücudu, beden anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun vd., 2014: 407, 467)

²⁸ Tabaklanmamış deri için de bu sözcük kullanılabilir (Ercilasun vd., 2014: 159, DLT I: 369).

bahsetmesi, bu eşyanın kullanım ve üretiminin söz konusu dönemde oldukça yaygın olduğunu göstermektedir (Genç, 2015: 358-359).

1.2.6.2. Ayakkabıcılık

Divan'da geçen *etükçi* “ayakkabıcı” sözcüğünden, 11. yy toplumunda ayakkabıcılık zanaatinin varlığını anlamaktayız. Giyim başlığında da bahsedildiği üzere, Türkler için ayakkabı başlıca giyim eşyalarından biridir.

Bu zanaat ile ilgili Kaşgarlı, eserinde ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayakkabı yapmak için *çarukluk* adı verilen bir deriden bahseder. Yine *etüklük* denilen “ayakkabı yapmak için kullanılan malzeme”den haberdarız.

Ayakkabı üreticileri, *tomrum yıgaç* adı verilen bir kundura tahtası üzerinde çalışıyorlar, ayakkabı derilerini bu tahta üzerinde kesiyorlardı. Ayakkabıcılar, deriyi yapıştırmak için *katut* adını verdikleri bir tür tutkal kullanıyorlardı ve dikişlerin sağlamlığı için de dikilecek iki parça arasına *sıgzıg* adı verilen parçalar koyuyolardı. Böylece ayakkabının sağlamlık derecesi artıyordu. Ayakkabılar, tamir edilebiliyor, tamir eden kişiler ile ayakkabı üreten kişiler aynı kimseler olabiliyordu (Genç, 2015: 359-360).

Türkler ayakkabı yapımında deriyi kullanmalarının yanı sıra keçe de kullanıyorlardı. Türkmenlerin *uyma* adını verdikleri keçenin, ayakkabı imalatında kullanıldığı Divan'da kayıtlıdır.

1.2.6.3. Dokumacılık

11. yy toplumunda dokumacılığı meslek edinmiş bir grubun varlığının yanı sıra evde, kadınlar tarafından yapılan dokuma işleri de söz konusudur. Bu sebeple dokumacılığı, bir zanaat olmanın ötesinde dokuma işlerinin tümü olarak ele almak çok daha faydalı olacaktır.

Dokumacılıkta yün, pamuk ve keçe kullanımının yaygınlığını Divan'da görebiliyoruz. Yün için keçenin, koyunun ve devenin tüylerinden faydalanılıyordu. Dokumacılığın aşamaları Kaşgarlı tarafından Divan'da kayıtlanmıştır. Yün didilir, eğrilir, yumak yapılır ve tezgâhta dokunurdu. Yün yıkandıktan sonra elle ya da *yatan/yeten* adı verilen yay ile didilir, kabartılırdı (Genç, 2015: 350). Ayrıca yün kabartmak için *sag* adı verilen çubuklar da kullanılırdı.

Divan'da dokuma tezgahının varlığı müstakil bir biçimde kayıtlı olmasa da tezgaha atılan iplerden, dokuma tezgahının tellerinden, tarağından, makaralardan bahsedilmesi, dokumacılığın aletler aracılığı ile de yapıldığını gözler önüne sermektedir. Yün kabartmak için kullanılan çubuklar, iğne, çuvaldız, yüksük gibi aletlerin varlığı da evde kadınların dokuma üzerine çalıştığını göstermektedir. İplik eğirme işini kadınlar yapıyordu ve bu eğirme işine dair Divan'da çok fazla kayıt bulunmaktadır. Bu durum günlük hayatta bu işin çok sık yapıldığına işarettir (Genç, 2015: 351).

Çadır örtüsü yapımı için keçenin yanısıra sazlara da başvurulduğu yine Kaşgarlı tarafından işlenmiştir: **çig**: *Göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü*.

Koyun, keçi, deve yününün yanısıra pamuk da söz konusu yüzyılda halk tarafından başvurulan önemli bir hammadde idi. Pamuklu dokumadan yapılan bezlerin varlığını sıklıkla görüyoruz. Hayvanlardan elde edilen yünlerin dışında hayvanların kıllarından yapılan nesnelere de halk arasında kullanımdaydı. Bunlara atın kuyruğundan üretilmiş nesnelere ve keçinin kılından yapılmış, kadınların süslenmelerinde kullanılan zülüfleri örnek gösterebiliriz: **közlük/közüldürük** “Göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman göz üzerine konan at kuyruğundan örülmüş nesne” **Öñik/öñik yörgenek** “Kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılmış sahte zülüf”

Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere göre, halkın, örecekleri ya da dokuyacakları nesneyi göz önünde bulundurarak iplik eğirdiklerini anlıyoruz. Eğrilmiş ipliklere verilen adların dışında eğilmek üzere hazırlanan ipliklere de ayrıca ad verilmekteydi. İki renkli ipe **asrı yışig** deniyordu. **Asrı** 11. yyda “kaplan” demektir, kaplanın derisinin iki renkli olmasına benzetilerek iki renkli ipliğe bu ad verilmiştir. Dikiş ve nakışlama, kumaşlara işlenen tasvirlerin varlığı, dokumacılığın ihtiyaçtan öte keyif ve zevk için yapıldığının da bir göstergesidir. Nakışların sadece kumaşlara değil keçelere de işlendiğini yine Divan'dan öğreniyoruz: **kimişge** “Nakışlı Kaşgar keçesi”.

1.2.6.4. Balıkçılık

Balıkçılıkla ilgili, Divan'da geniş bir bilgiye rastlamamaktayız. Edindiğimiz bilgilerin sınırlı olması o dönem coğrafyasında balıkçılık yapılmadığını göstermez, çünkü Türkler akarsular bakımından zengin bir coğrafyada yaşamaktaydılar, bu

sebeple Türklerin balıkçılıktan istifade etmemiş olmaları mümkün değildir (Genç, 2015: 348)

Balık, 11. yyda da *balık* biçimindeydi. Bunun dışında Divan'da *başgan* ve *çapak* adı verilen iki balık çeşidi daha kayıtlıdır. 20 ile 45 kilo ağırlığındaki balıklara *başgan* adı verilmektedir. Daha küçük balıklar ise *çapak* adıyla eserde yer almaktadır.

Kaşgarlı, Divan'da balık avlamak için *ırgag* adlı bir olta kullanıldığını kaydetmiştir. Bunun dışında, kuş avlarken de kullanılan, *to:r/tor* adlı ağ ile de balık avlanmaktadır. Balığın *to:r* ile sudan süzülür gibi çıkarılmasına *balık sarmalmak* deniyordu. Kaşgarlı, bu eylemin yardımlaşma ile yapıldığını kaydetmiştir. Bu durum bizlere, bazı bölgelerde balıkçılığın geniş çapta yapıldığını düşündürebilir. Daha küçük çapta yapılan balık avları hakkında yine Kaşgarlı, eserinde ayrıntılar vermiştir. Yaş ağaç dalları çay büyüklüğündeki suya dizilir, ortasında boşluk bırakılır. Bu boşluğun ağzına *izden* adı verilen balık ağı gerilir. Balıkların bu ağa doğru yönelmesi sağlanır ve ağa girer girmez ağ sudan çıkarılarak balıklar avlanmış olur (Genç, 2015: 348).

1.2.6.5. Demircilik

Divan'da demirci *temürçi* sözcüğünün varlığı, 11. yy'da demircilik zanaati ile uğraşanların olduğunu göstermektedir. Fakat eserde demircilik ile ilgili uzun uzadıya bir bilgiye rastlayamamaktayız.

Demircilerin kullandığı çekiçe *bazgan* denirdi. Çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan çeşitli aletlere de *kuyma* adı verilirdi. Böylece Kaşgarlı bizlere, dövme ve dökme yolu ile demirden aletler yapıldığını aktarmaktadır.

Türkler demiri, çeşitli madenleri ocaklarda eriterek elde ediyorlardı. Madenin eritilip demirin çıkarıldığı yer Divan'da *temürlük* olarak geçmektedir. Demirciler, madenden eşyalar yapmak ve onlara şekil vermek için *körük*²⁹ adı verilen aleti kullanıyorlardı. Kızdırılan demirden neler yapıldığı hakkında Divan'da kılıç ve bıçak tarzı eşyaların üretildiğini görmekteyiz. Kaşgarlı, demirden yapılan eşyalara örnek

²⁹ Kaşgarlı eserinde *körük* maddesini, "Demirci ve kuyumcu körüğü" olarak kaydetmiştir (Ercilasun vd., 2014: 168).. Divan'da müstakil bir şekilde kuyumculuktan bahsedilmemektedir fakat; *körük* maddesindeki kuyumcu körüğü ibaresi bizlere 11. yy'da kuyumculuk zanaatının varlığını göstermektedir .

olarak kılıç ve bıçağı vermiş olsa da, ev ve mutfak eşyaları, silahlar, tarım aletleri materyallerin de demirciler tarafından üretildiğine şüphe yoktur (Genç, 2015: 356).

1.2.6.6. Seramik

Divan'da seramik ile ilgilenildiğine ve seramik ürünler üretildiğine dair kayıtlar mevcuttur: **bart**; *Oğuz lehçesinde pişmiş topraktan su kabı*,³⁰ **çeşkel**; *Kençek lehçesinde, kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik*, **kester**; *Uç lehçesinde keramik*. Testi yapmak için hazırlanan çamura *közeçlik* deniyordu. Bu bilgiler dışında, seramik üzerine Divan'dan edinebildiğimiz başka bilgi yoktur.

1.2.7. Toplumsal Kurallar ve Etkinlikler

Sosyal normlar için Kaşgarlı, eserinde **töre** ve **adet** kavramlarını kullanır. Kaşgarlı, **töre** sözcüğünü Arapça *resm* sözcüğü ile karşılar. Eş anlamlı kabul ettiği **adet** ve **ögreyük** sözcüklerini ise “önceki kuşaklardan aktarılan kalıplaşmış davranışlar” anlamıyla kullanmıştır. **Töre (resm)** ve **adet (ögreyük)** kavramları arasında belirgin bir fark olduğu gözlenmektedir. **Töre**, devlet ve yönetimle ilgili yazılı olmayan çeşitli düzenleme ve yaptırımları içerirken **adet**in yaptırım gücü, töre kadar kuvvetli değildir. Örnek olarak, Atalay, *il kalır, törü kalmas* atasözündeki **törü** sözcüğünü, cenazede verilen yemek uygulaması gibi³¹ “görenek” olarak değerlendirmiştir. Divan'da **il** ve **töre** sözcüklerinin aynı cümlede yer aldığı pek çok örnek dolayısıyla, **töre** sözcüğünün “ülke yönetimi ile ilgili yasal ve bürokratik düzenlemeleri” karşılayan bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır. **Adet**ler ise, bir inanç sisteminin getirdiği kalıplaşmış davranışlardır. Bu iki bilgi, toplumsal norm olarak birbirinden farklıdır (Düzgün, 2007: 212-214).

Yemeğin günlük bir ihtiyaç olmasının yanısıra insanları birleştirici bir yönü de bulunmaktadır. Eski Türkler şölen, sığır, toy, tügün gibi eğlendirici; yog gibi üzüntülü günlerde sıradan olmayan yemek törenleri düzenlerlerdi. Eğlence günleri sayılan bayramlarda da yemeklerin özel olması söz konusudur. Bu yemeklerin

³⁰ Bu kap, su kabı olmasının yanısıra Divan'da şarap kovası olarak da geçmektedir, ayrıca sıvı şeylerin ölçülmesinde bir ölçü kabı olarak da kullanılmaktaydı (Ercilasun vd., 2014: 45, 148).

³¹ yog / yogla- Atalay “görenek”, Dankoff-Kelly “custom”

toplumsal bir dayanışma aracı olması, bu aktivitelerin bir ritüel haline gelmesinde etkili olmuştur (Sarıca, 2003: 94).

1.2.7.1. Oyunlar

Oyun sözcüğünün Divan'da; yarışma, hoşça vakit geçirme, spor gibi değişik anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Günümüzde ise oyun ve oynamak, pek çok farklı anlamlara sahiptir. Çocukların oyunları, gösteriler, şans oyunları, sporla ilgili oyunlar “oyun” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Divan'daki oyunlar, toplumumuzun yaşayış biçiminden doğmuş olan at oyunları, ok atma yarışları, güreş gibi büyüklerin oynadığı oyunlardan oluşmaktadır. Bunların yanısıra çocuklara özgü oyunların varlığını da Divan'da görmemiz mümkündür (Türktaş, 1999: 62).

Ok, Türklerin en önemli savaş aletlerinden bir tanesidir. Toplumda önemli bir yere sahip olan okun, zamanla kullanım alanlarının genişlemesi olağan bir durumdur. Ok atma Eski Türklerde bir gelenek haline gelmiştir ve zaman içerisinde yarışlara dönüşmüştür. Eski Türklerde ok atışlarının bir gelenek haline geldiği daha Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. İlkbaharda açık havada yapılan ve dini bir anlam bu spor ile erkeklerle kendilerini ıspatlarıydı. Ok atma, Kaşgarlı'nın kayıtları geçirdiği öçüde ne derece önemli, görmekteyiz: *ol meniñ birle ok atışgan* “Onun benimle ok atışmada yarışması bir atışmak adetidir” (DLT I: 157; Türktaş, 1999: 62).

Bu oyunların dışında yetişkinlerin oynadığı oyunlar *çevgen*, *aşık* oyunu ve iple oynanan oyunlardır:

çik tur- “Aşık oyununda aşık yan yatınca çukur tarafının yukarı gelmesi”,
bök/çik/çik bök “Aşık oyununda aşığın sırtının yukarı gelmesi”,

köçürme oyun yere dörtgen çizilerek oynanan on dört oyunudur. Yerde kale gibi dört çizgi çekilir, sonra ona on kapı yapılır. Fındık veya fındığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır.

talas/tasal “At yarışında ve çevgen oyununda bitişi göstermek için uzatılan ip”,

yalnu Cariyelerin bir oyunu, salıncak, *yalınula*- “iple, salıncakla oynamak”. İpin iki ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır. Ortasına cariyeye oturur. Ayağıyla yeri teper. Böylelikle yükselir ve alçalır yani salıncakta sallanır.

Mehmet Kara, çocuklar ile ilgili yazdığı makalesinde çocuk oyunlarına da değinmiş, Divan'daki oyun ile ilgili söz varlığının çocuk oyunlarının yanısıra yetişkinlerin oynadığı oyunları kapsadığını da belirterek, bu oyunlar hakkında bilgileri aktarmıştır (Kara, 2009: 300). Divan'da yer alan oyunlar aşağıdaki gibidir:

atiç ya da *itiç* denilen, çocukların ceviz oynadıkları çukur,
çaşlı manlı ya da *çeşli menli* adı verilen bir tür salıncak oyunu,
karagunu, akşamları oynanan bir çocuk oyunu,

münüz münüz “çocukların oynadığı bir çeşit çocuk oyunu, oyun oynanırken de söylenen söz”. Çocuklar ırmağın kenarına diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldururlar. Sonra elleri ile kuma vururlar. Ebe olan çocuk münüz münüz şeklinde bağırır, diğer çocuklar ne münüz diye sorduklarında ebe olan çocuk boynuzlu hayvanları saymaya başlar. Çocuklar da tekrar ederler. Ebe, bu sırada boynuzsuz birkaç hayvan adı geçirir. Çocuklardan biri, dikkatsizce bu boynuzsuz hayvanı tekrar ederse ırmağa atılır.

ötüş ötüş “bir çeşit çocuk oyununda yanındakini it anlamına gelen sözcük”. Ötüş aynı zamanda da bir çeşit çocuk oyunu ve bu oyunda ütme, yenmeyi ifade eder. Çocuklar halka şeklinde otururlar. Bir çocuk, yanındaki çocuklardan birini ötüş ötüş diye seslenerek iter, yanındaki arkadaşını *it* demek ister. Bu tür oyunları Erhan Aydın, makalesinde, adının yanında nasıl oynandığına dair bilgiler içeren oyun adları olarak sınıflandırmıştır. Bu oyunlar, adlarını nasıl oynandığına göre almıştır (Aydın, 1995: 511).

tepük ise, kurşunun eritilerek teker şeklinde dökülmesi, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılması ile elde edilen nesnenin çocuklar tarafından tepilerek oynanmasıdır. Bir nevi top oynamaktır.

1.2.7.2. Eğlenceler ve Davetler

Eğlenceler arasında ziyafetler, düzenlenen yemekler, piknikler ve bayramlar bulunmaktadır. Kaşgarlı, 11. yy toplumunun eğlence anlayışına dair örnekleri eserine ayrıntıları ile kaydetmeyi ihmal etmemiştir.

Halk arasında piknik ya da eğlence anlamına gelen *bağram/bayram* sözcüğü bulunmaktadır. Bunun yanısıra *küden* adı verilen düğün yemeği de bir çeşit eğlence ve ziyafet göstergesidir. Kış mevsiminde insanlar arasında sırayla düzenlenen ziyafetler *sugdiç* olarak adlandırılmıştır. Uzak bir yerden bir akraba geliyorsa ev

sahibi bu akrabanın şerefine yemekli bir davet verirdi, buna *boşug aşu* adı verilmektedir. Aynı zamanda başka bir davetten dönenler için ev sahibinin sunmuş olduğu içki ziyafeti geleneğine de Kençek lehçesinde *şanbuy* denilirdi. Geceleri davetsiz gelen misafirler için de verilen içki ziyafetlerine de *kestem* adı verilmiştir. 11. yy'da içkili ziyafetlere dair söz varlığının çok olması bizlere, yapılan eğlencelerin içkili bir çizgide gerçekleştiği, ziyafetlerin sıklıkla yapıldığı bir toplumun çerçevesini çizdirmektedir.

1.2.7.3. Cenazeler

Divan'da cenaze olgusu için *yo:g* ve *basan* sözcüklerini görmekteyiz. *yo:g/basan/yo:g basan* “ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı, *ol ölügge yogladı* “O, ölü için yemek verdi” olarak aktarır ve “Türklerin adeti bu şekildedir” biçiminde bir açıklamada bulunur (Ercilasun vd., 2014: 476). Buradaki “adet”, Atalay'da görenek, Dankoff-Kelly'de “custom” şeklinde karşılık bulur.

1.2.8. Savaşçı Özellikler³²

Divan'da savaş için *çerig, ölü, sünüş, uruş, tokış/tokuş* ya da *uruş tokuş* sözcükleri kayıtlıdır. bkz. 2.9.23.1. Savaş dışında toplumda kargaşa, düşmanlık, mücadele, direniş ve aynı zamanda uzlaşmaya dair kullanılan sözcükler de Kaşgarlı tarafından esere alınmıştır: *irteş* “Kavga; düşmanlık”, *kaçış* “Kavim arasında kargaşa ve kaçışma”, *tezgi/tezig* “Düşman gelmesinden dolayı kavim arasına kargaşa düşmesi ve herkesin düşmandan kaçışması durumu”, *sandırış/sandruş*

³² Divan'da geçen askeri terimlerin ve savaş aletlerinin çeşitli araştırmacılar tarafından incelendiği, Divan'dan örnekler ile birlikte listelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar için şu çalışmalara bakılabilir: Güneş, Bahadır (2008), Divanü Lugati't-Türk'te Askeri Kelime ve Terimler, Rize Üniversitesi, Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri 17-19 Ekim 2008, Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, s. 676-685.; Yasin, Yusupcan (2009), Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türklerde Harp, II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, (28-30 Mayıs 2008), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 761-772; Hunkan, Ömer Soner (2008), Divanü Lugati't-Türk'te Hiyerarşik Unvanlar, Rize Üniversitesi, Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri 17-19 Ekim 2008, Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, s. 613-619.; Teres, Ersin (2009), Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (I), Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007): Erzurum, s. 1055-1061; Teres, Ersin (2007), Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (II), Turkish Studies 2(4): 1185-1192, Tutar, Adem-İsmail Erdoğan (2017), Divanü Lugati't-Türk'te Yer Alan Bazı Askeri Kavramlar, İslami Araştırmalar Dergisi, 28(1): 19-26.

“Çekişme ve mücadele”, **keriş** “Mücadelede direniş”, **i:l** “İki hakan arasındaki barış”, **kawşut** “İki hükümdarın, ülke güvenliği için tokalaşıp barışması”, **muyançılık** “İki adam arasında aracılık ve barış; arabuluculuk” bkz. 2.9.23.1.

Divan’da savaş ve barışa dair sözcüklerin erkeklere kişi adı olarak verildiğine dair örnekler azımsanamayacak kadar çoktur: *bulgak, kawşut, süñüş, tutuş, tokış* bkz. 1.1.3. Bu adlar, çocukların savaş zamanında doğması ile ilgili olmakla birlikte, çocukların hayatları boyunca savaşçıl yönlerinin güçlü olması temennisi ile verilmiş olabilmektedir.

Ordu, her toplumda olduğu gibi Karahanlı toplumunda da önemli bir noktadadır. Ordu için Divan’da **sü** sözcüğünü görmekteyiz. Han, ülkenin yöneticisi olduğu gibi ordunun da başbuğudur. Askeri birlikler için bir güç kaynağıdır ve savaşa kendisi de katılır. Hanın karargahı için Kaşgarlı, **toy** ve **han toy** sözcüklerini kaydetmiştir. Eserde bir de **yortug** adı verilen hanın uzun bir sefere çıktığında ya da savaşta yanında bulundurduğu yardımcı ya da muhafıza dair bir kayıt bulunmaktadır (CTD II: 169). Askeri birliklerin içerisinde askerlerin yanısıra savaş deneyimi olan yaşlı ve akıllı kişilerin de bulunmasına önem verilmektedir. Türklerin savaşlarda yalnızca yiğitliğe değil akıla ve deneye de değer verdikleri görülmektedir. Türk hakanlarının kendi başlarına hareket etmeyip, istişare ettikleri bilinmektedir. Bu durum, yönetimin tek elde toplanmadığını, halkın da zaman zaman fikirleri ile yönetime dahil olduğunun bir göstergesidir (Özkırmı, 1972: 88).

Düzenli ordu, Türkler için daima önem arz etmiştir. Divan’da **ay bitiği** denilen, askerlerin adı ve azığının yazıldığı bir defterin varlığını öğreniyoruz. Daha sonra ölüm, yaşlılık nedenlerden ötürü bu ad defterden silinebilmektedir. Böylece askeri düzenin rastlantısal bir doğrultuda uygulanmadığını görmüş oluyoruz (Özkırmı, 1972: 89). Askerlerin öncüsüne **yizek** adı verilmiştir. Temel anlamı sırt ve destek anlamına gelen **arka** sözcüğü, askeri terminolojide “yedek birlik” anlamında kullanılmıştır.

Atlı birlikler (**atlıg**), savaşlarda önemli rolü olan askeri birliklerdir. Kaşgarlı’nın *kuş kanatın er atın* şeklinde kaydettiği atasözünün de ifade ettiği gibi, atın ve atının Türk toplumundaki yeri çok önemlidir. Bir kuşun kanadı ne ise bir kimse için de at o derece önemlidir. Türkler, atı hem binek hayvanı olarak, hem savaş hem de ulaşım aracı olarak kullanmalarının yanısıra yarışlarda da atlardan faydalanmışlardır: *ol anıñ birle at yarıştı* “O, onunla at yarışı yaptı.” (Türktaş, 1999:

63). Atlıların yanısıra okçuların da (**okçu**) savaşlarda önemli pozisyonlarda yer aldığını görmekteyiz.

Ok, Türklerin önemli bir savaş aletidir. Kaşgarlı'nın oka dair kayıtlarının çokluğu ve çeşitliliği, ok'un toplumdaki yeri ve önemini ortaya koymaktadır: **kez** "Okun gez kısmı"; **ulun** "Okun gövdesi", **temürgen** "Oğuzcada okun temreni", **tili** "Temren yuvasından okun yukarısına doğru sarılan sıırım", **ki:ş** "Sadak", **okluk** "Okluk, sadak", **kurugluk** "Okluk", **kapgak** "Sadak kapağı". Türklerde mesleği sadece ok yapmak olan kimselerin bulunduğunu görmekteyiz. Bu kimselere **okçu** adı verilmiştir. *Okçu*, aynı zamanda iyi ok atan kimseye ya da savaşta ok kullanarak savaşan kimselere de denilmekteydi (Genç, 2015: 268).

Türkler ok ile birlikte **yaya** da önem verdiklerine şüphe yoktur. Ok gibi yay da söz varlığı olarak Divan'da ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır: **ya**: "Yay" **ya: bagrı**: "Yayın bagrı, ortası", **yasıç** "Yassı temren", **yasık** "Yaylık, yay konan yer", **yatan** "Ok atılan tahtadan yay".

Kılıç, 11. yy'da da aynı adı taşımaktadır. Eserde çeliğin dövülerek kılıç haline getirildiğine dair söz varlığına rastlamaktayız: **kılıç tokımak**. Böylece kılıcın dövülerek imal edildiğini, şekillendiğini öğrenmekteyiz. Kaşgarlı kılıçla ilgili detaylar vermiştir. Kılıcın sapa giren kısmına **kılıç boynu**; kılıcın koluna **kılıç ko:lı**; kılıç ya da bıçağın kımına **kın/ki:n**; yine kılıç veya bıçağın sapına da **sap** denildiği eserde kayıtlıdır. **Kılıç** sözcüğü aynı zamanda kişi adı olarak erkekler için kullanılmıştır bkz. 1.1.3. Sözcüğü aynı zamanda Karahanlı toplumunda, "hedef olarak belirlediği ve yaptığı işlerde kılıç gibi keskin hareket eden" anlamına gelen bir unvan olarak kullanıldığını görmekteyiz: **Kılıç Han**.

Savaş aleti olarak ok, yay ve kılıç dışında, hançer, bıçak, mızrak, kalkan ve zırh gibi aletler de bulunmaktadır. Ayrıca baltanın (**baldu**) da savaşlarda kullanılan bir savaş aleti olduğunu yine Divan'dan öğrenmekteyiz.

II. BÖLÜM

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'ÜN TEMATİK SÖZ VARLIĞI TASNİFİ VE TANIMLAMALAR

Divan'ın söz varlığının temalarına göre sınıflandırıldığı ilk çalışmayı Robert Dankoff ve James Kelly'nin hazırladığı *Compendium of the Turkic Dialects* adlı eserin üçüncü cildinde görmekteyiz. Bu cildin sonunda *Index of Proper Names* başlığı altında coğrafi adlar, yer ve boy adları, su kütleleri, gerçek ve efsanevi kişi adlarının yer aldığı bir *ad tasnifi* bulunmaktadır. Ardından *Topical Index* başlığı altında doğa, hayvanlar ve bitkiler, günlük yaşam, toplum, manevi (dini) yaşam, insan karakterleri, aktiviteler, duyular üzerine sözcüklerin yer aldığı bir tasnif yer almaktadır. Bu tasnifin sonuna seslerin, eklerin, edat ve bağlaçların da yer aldığı bir başlık eklenmiştir. Aynı ciltte sözcüklerin fonoloji, morfoloji, leksik ve semantik başlıkları altında incelenen bir *dialect index* de mevcuttur. Bu tasnif çalışması, Divan'daki tüm sözcükleri kapsamayışı sebebiyle yetersiz kalsa da literatürde, Divan'ın söz varlığının tematik olarak incelenmesi bakımından önemli bir çalışma olarak yer almaktadır.

Bu çalışmada Divan'ın tematik söz varlığı tasnifi, Divan'da yer alan adlar ile sınırlandırılarak oluşturulmuştur. Fiilleri, adlarla birlikte incelemek tezin kapsamını aşacağından, çalışma adlar ile sınırlı tutulmuştur. Divan'daki adlar, *Özel Adlar* ve *Konularına Göre Adlar* olarak iki ana başlık altında tematik olarak incelenmiştir. Madde başları Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu'nun 2014'te yayımladığı *Divanü Lugati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adlı eser temelinde listelenmiştir. Sözcüklerin anlamları Kaşgarlı Mahmud'un eserini oluştururken kaydettiği anlamlardır, tarafımızca yeniden anlamlandırma çabasına girilmemiştir. Kaşgarlı tarafından nakledilen sözcükler ve anlamları, Divan'ın Besim Atalay tercümesi ve üç ciltlik *Compendium of the Turkic Dialects* (R. Dankoff-J. Kelly) ve *Mitteltürkischer Wortschatz* (C. Brockelmann) ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Tasnif başlıkları, söz varlığının çeşitliliği ölçüsünde şekillenerek oluşturulmuştur. Bu tasnif başlıkları oluşturulurken, Hatice Şirin'in *Eski Türk Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi* (2016) adlı eserdeki düzen örnek alınmıştır. Tasnif başlıkları altına yerleştirilen sözcüklerin, birden fazla tema altına girmesi söz konusu olduğunda, sözcükler oklar ile ilgili başlıklara yönlendirilmiştir. Yönlendirilen

sözcükler yine aynı satırda anlamları ile birlikte verilmiştir: *Turumtay: Bir kölenin adı.* → 2.2.7.7. “*Yırtıcı bir kuş*” → 2.2.9.5. “*Bir unvan*”.

Tematik tasnif çalışmasında, Divan’da geçen özel adlar *Kişi Adları*, *Yer Adları* ve *Topluluk Adları* olarak ele alınmıştır. Konularına göre adlar ise, gündelik yaşam öğelerine dair temalar altına yerleştirilmiştir. Çalışmanın en yoğun söz varlığı içerdiği bölümlerden biri de *Niteleme Adları* bölümüdür. Bu bölümde niteleme adları, nitelenen unsurların daha iyi anlaşılması için, niteledikleri unsurlarla birlikte verilmiştir:

alınlıg: Alın geniş olan (kimse)

alınlıg er: Alın geniş adam.

Divan’da özel adlar morfolojik olarak incelendiğinde, -IIG ekinin yer ve kavim adı türettiği görülmektedir: *Bakırlıg* “Balasagun yakınlarında bir yer”, *Çaruklug* “Oğuz boylarının yirmi ikincisi”. Kuruluşları bakımında incelendiğinde tamlama biçiminde olan yapılar göze çarpmaktadır: *Adgırak Suwı*, *Ertiş Suwı*, *Bagram Kumı*, *Kara Kaş Ögüz*, *Ürüñ Kaş Ögüz*, *Kara Yagma* gibi. Kişi adlarının türetilmesinde çeşitli hayvan adları, maden ve mücevher adları, çeşitli değer, inanç ve oluşumlar etkili olmuştur: *Böke*, *Toña*, *Kümüş*, *Yinçü*, *Inanç*, *Sünüş*, *Tokış* gibi.

Gündelik hayata dair sözcüklerin yapısına morfolojik olarak baktığımızda:

- Niteleme adları yapan eklerden bahsedilebilir:

-IIG: ağırlıg kişi, alınlıg er, başlıg köz, çaruklug er, küçlüg kişi, kızıglıg börk

-GAN: öşergen er, tamurgan er, tügülgen er, yığılgan yer, esilgen neñ

-mİş: karıtmış er, korkmuş kişi, togmış er

-GU: tepretgü yer, togragu yer, turgu yer, yorıgu yer

-GUÇI: koy sagkuçı kişi, ögüngüçi kişi, tapınguçı er

-AsI: tawratası yer, turası yer

-GsAK: tawratıgsak er

- Çeşitli kavram adı yapan eklerden bahsedilebilir:

-Ş: ag-1-ş, adır-1-ş,

-IİK: ediz-lik, katıg-lık, kirit-lik, üzüt-lük

-G: ugra-g, bar-1-g, kel-i-g, tur-u-g

- Küçültme eki alarak oluşan sözcüklerden bahsedilebilir:

baka > bakaçuk, yol > yolak, söz > sözkiye

- Meslek adları yapan eklerden söz edilebilir:
-çI: ağıcı, awçı, ayakçı, korugcı
-GA: ılımga, ımga
-GEN: çömgen, yügürgen
- Ölçü adlarına bakıldığında fiillerin sonuna eklenen –m eki, sözcüğe “bir defalık” anlamı katmaktadır: *ak-ı-m* “bir defa akıtmalık”, *ek-i-m* “bir defa ekimlik”, *sag-ı-m* “bir defa sağımlık” gibi.
- Kurulumu tamlama biçiminde olan fakat tamlananı söylenmeyen yapılar da Divan’da oldukça fazladır: *boşutgan* (ilaç), *kanatgan* (ilaç), *aranlıg* (ev), *ükeklig* (sur) gibi.
- “Kötü” ve “eziyet” anlamına gelen sözcüklerin hastalık adlarının tanımlanmasında kullanılması, Karahanlı döneminde sözcüklerin işlenmesinde ustaca hareket edildiğinin bir göstergesidir: *emgek tolgag* “dizanteri”, *yaman i:g* “cüzzam”.
- Divan’da geçen ikilemelerin yapısı incelendiğinde yansıma seslerden oluşan ikilemelerin bulunduğu görülmektedir: buldur buldur, çap çap, kar kur gibi. Aynı zamanda söz tekrarlarından oluşan ikilemeler de söz konusudur: *akru akru*, *balu balu*, *ısrık ısrık* gibi. Bu örneklerin dışında, herhangi bir kurala bağlı olmayan ikilemeler de bulunmaktadır: *sarıg surık*, *sasıg barıg*, *tatıg talıg*, *kara kura* gibi.

Yukarıda bahsettiğimiz örnekler, Divan’ın söz varlığı derinlemesine incelendikçe artacaktır. Divan’ın söz varlığı bir bütün olarak görülebildiğinde, sözcüklerin geçirmiş olduğu fonolojik, morfolojik ve semantik değişimler izlenebildiğinde eser üzerinde yapılan çalışmalar daha iyi sonuçlar verecektir.

2.1. ÖZEL ADLAR

2.1.1. Kişi Adları

2.1.1.1. Üst Düzey Türk Yöneticileri

Alp Er Toņa/Toņa Alp Er Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrasiyab.

Arslan Tigin/Arslan Tigin (el-Ga:zi)/Bekeç Arslan Tigin Karahanlı şehzadelerinden birinin adı.

Böke³³ Budraç/Budruç/Budraç Yabaku ulularından birinin adı.

Bugra Ha:n Buğra Han.

Çagrı Tigin Kişi adı. (KM: döğüşünde şahin gibi olan tigin, şehzade)

El-‘emi:r Naşr Tigin Samanoğullarından Türk diyarını fetheden emir.

Bilge Ha:n/Kö:l Bilge Ha:n Uygur hanı.

Selçük/Selçük Sü: Başı Selçuklu sultanlarının atasının adı.

Şu Şu destanındaki Türk hükümdarının adı.

Tapar Kıpçak meliklerinden *Inal Öz*’ün iki oğlundan biri.

Tawgaç Ha:n Melik, hükümdar; Çin hakanı.

2.1.1.2. Beyler, Cariyeler, Köleler

A:s Cariye adı.

Ayas (Yüzlerinin temizliği göğe benzetildiği için) kölelere verilen ad. → 2.2.9.1.2.

“Kölelere verilen ad” → 2.2.11.3. “Açık gökyüzü”

Azak Oğuzların büyük beylerinden birinin adı.

Cemşi:d Rivayete göre Çanşı (Hotan beyinin adı) kelimesinin aslı.

Cinçü/Yinçü Oğuzlar ve Kıpçaklarda cariyeye adı. → 2.2.8.4. “İnci”

Çagrı Beg Kişi adı.

Çanşı → Cemşi:d.

Çoglan Karluk büyüklerinin adlarından.

Ka:z Afrasiyab’ın kızının adı. → 2.1.2.8. “Ka:z suwı; İla nehrine dökülen büyük bir akarsuyun adı” → 2.2.7.7. “Kaz”

Kumuk Beylerden birinin adı.

Kusık Cariyelere verilen bir ad. → 2.2.8.3.2.3. “Fındık”

³³ *Böke* “büyük yılan”. Kahramanlar da bununla adlandırılabilir (Ercilasun vd., 2014: 446).

Kümüş Cariye isimlerinden. → 2.2.8.4. “Gümüş” → 2.2.8.11.1. “Para” → 2.2.9.5. “Kümüş tigin; Gümüş gibi temiz renkli köle”

Turumtay Bir kölenin adı. → 2.2.7.7. “Yırtıcı bir kuş” → 2.2.9.5. “Bir unvan”

Yavlag Sarıg Bir beyin adı.

2.1.1.3. Antroponim

Abı Bir erkek adı.

Alp Apa Erkek adı.

Atış Erkek adı. → 2.2.14. “Atış”

Badıruk Erkek adı.

Barman Afrasiyabın oğlunun adı. → 2.1.2.4. “Barman’ın kurduğu kasabanın adı”

Barsgan Afrasiyab’ın oğlunun adı. → 2.1.2.3. “Barsgan’ın kurduğu şehir”

Beglen Erkek adı.

Beki Erkek adı.

Bektur Erkek adı.

Bulgak Erkek adı. → 2.2.9.23.1. “Düşmandan gelip kavim arasına düşen fitne”

Buluç Erkek adı.

Burslan Erkek adı.

Çawa Genç adı.

Çuçu Bir Türk şairinin adı.

Erwüz Erkek adı.

Inal ö:z Erkek adı. → 2.2.9.5. “Annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan kişiye verilen unvan”

Kaban Erkek adı.

Kalalduruk Erkek adı.

Kalıç/Kılıç/Kuluç (?) Erkek adı.

Kağlı Kıpçaklardan büyük bir adamın adı. → 2.2.8.12.1. “Üzerinde yük taşınan araba”

Katmış Erkek adı.

Kawşut Erkek adı. → 2.2.9.23.1. “İki hükümdarın, ülke güvenliği için tokalaşıp barışması”

Kılıç Erkek adı. → 2.2.9.5. “Kılıç Ha:n; Karahanlılarda ‘hedef aldığı ve yaptığı işlerde kılıç gibi giden’ anlamında kullanılan bir unvan” → 2.2.9.23.5. “Kılıç”

Kulbak Erkek adı, Balasagun dağlarını mesken tutmuş bir Türk zahidinin adı.

Kutan Erkek adı.

Kutlug Erkek adı. → 2.2.8.18. ve 2.2.9.20. “Mübarek, uğurlu”

Küç Tigin Kişi adı. (KM: güçlü tigin, şehzade)

Ötemiş Erkek adı.

Süli Köle adlarından biri. (KM: “Süleyman’dan kısaltılmış gibidir.”)

Sünüş Erkek adı. → 2.2.9.23.1. “Mızrakla dövüş ve savaş” → 2.2.9.23.5. “Kısa mızrak, kargı”

Tapdu Kişi adı.

Tekiş Erkek adı.

Togrıl Erkek adı. → 2.2.7.7. “Yırtıcı kuşlardan biri” → 2.2.8.3.2.7. “Kençek lehçesinde et ve baharatla doldurulan bağırsak”

Tokış Kişi adı. → 2.2.9.23.1. “Mücadele ve harp, savaş”

Tutuk Erkek adı. → 2.2.22.5. “İğdiş edilmiş, hadım”

Tutuş Erkek adı. → 2.2.9.23.1. “Çekişme”

Türk Nuh’un, Türklerin atası kabul edilen oğlunun adı.

Utar Erkek adı.

Utuş Erkek adı.

yalñuk/yalñuk Adem (as)’in adı. → 2.2.9.1.1. “İnsan, insanoğlu; Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda odalık”

Yagan Tigin Kişi adı.

2.1.2. Yer Adları

2.1.2.1. Ülkeler

Argu Taraz ile Balasagun arasındaki ülke. → 2.1.3. “Bir Türk boyu” → 2.2.12.1. “İki dağın arası, uçurum”

Çaparka Maçın ve Büyük Deniz’in ötesinde, uzak bir ülke (Japonya).

Hotan Bir ülke, Hotan.

Kayas Tohsı ve Çigil ülkesinin adı.

Saplıg Kayas → 2.1.2.6. “Kayas ülkesini oluşturan üç kaleden birincisi”

Ürün Kayas → 2.1.2.6. “Kayas ülkesini oluşturan üç kaleden ikincisi”

Kara Kayas → 2.1.2.6. “Kayas ülkesini oluşturan üç kaleden üçüncüsü”

Koçu Uygurlarca ülkenin tamamının adı. → 2.1.2.3. “Uygur vilayetindeki beş şehirden biri”

2.1.2.2. Bölgeler

Barha:n Kaşgar civarındaki Aşağı Çin. → 2.1.2.6. “Kaşgar civarında yüksek bir dağın üzerindeki kale”

Haṭay/Hıtay Çin, Orta Çin; Yukarı Çin.

Tawgaç Maçın, yukarı Çin.

2.1.2.3. Kentler/Şehirler

Aşıcan (Eşiçen) Çin yolunda bir şehir.

Balasagun Balasagun şehri.

Barçuk Afrasiyab’ın kurduğu ve Buhtu Nassar’ın oğlu Bi:zen’i hapsediği; Çaruk boyunun oturduğu şehir.

Balu Argularda küçük bir şehrin adı.

Barsgan Afrasiyab’ın oğlu Barsgan’ın kurduğu şehrin adı. → 2.1.1.3. “Afrasiyab’ın oğlunun adı”

Bi:ş Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehrin en büyüğü. (Anlamı: beş şehir)

Bulgar Türklerin tanınmış bir şehrinin adı. → 2.1.3. “Bir Türk boyu”

Can Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri.

İki Ögüz/İkki Ögüz. Uç’taki bir şehir adı.

İspi:ca:b Bir şehir adı.

Kamlançu İkki Ögüz yakınlarında bir küçük şehrin adı.

Karaçuk Oğuz şehirlerinden Farab’ın adı.

Karnak Oğuz ülkesinde bir şehir.

Katun Sını Tañut ve Çin arasında bir şehir.

Kazvin Afrasiyab’ın kızı Ka:z’ın yaptırdığı şehir.

Kençek Señir Tıraz yakınlarında bir şehir.

Keşmir Türk bölgesindeki bir şehrin adı.

Kiñüt Uygur sınırında bir şehir.

Koçnar Başı Bir şehir adı.

Koçu Uygur vilayetindeki beş şehirden biri. → 2.1.2.1. “Uygurlarca ülkenin tamamının adı”

Kömi Talas Uygur sınırında bir yerin adı, İslamın sınırındaki bir şehir.

Kum Bir şehir adı. → 2.2.12.5. “Kum”

Kuz Ordu/Kuz U:luş Balasagun şehri.

Man Kend Kaşgar yakınında bir şehir.

Man Kışlag Oğuz beldelerinde bir yerin adı, bir şehir ismi.

Ordu Kend Kaşgar.

Otluk Tıraz yakınlarında bir şehir. → 2.2.7.11. “Yemlik; ahır”

Ödü Kend Argu ülkesinde bulunan bir şehir.

Özkend Fergana.

Sabran/Şabran Oğuz ülkesinde bir şehir.

Saryam/Sayram → İsbica:b

Sahsın Bulgar civarında bir şehir, Suvar.

Sekirme Hotan yolunda küçük bir şehir.

Semizkend Semerkand.

Sitgün Oğuz şehirlerinden bir şehir.

Sugnak Oğuz ülkesinde bir şehir.

Sülmi Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri.

Şa:ncu/Şançu Yukarı Çin yolunda bir şehir.

Şu Balasagun yakınında bir şehir.

Talas/Tıraz Tıraz şehri. → 2.2.8.13.3. “Talas; Tutma yeri; at yarışında ve çevgan oyununda bitişi göstermek için uzatılan ip”

Ulug Talas Bir şehir.

Tartuk Yağma'da bir şehir.

Taşken/Taşkend Taşkent, Şa:ş.

Tunkend Bir şehir.

Türk Türk ülkesinde bir şehir.

U:ç Meşhur bir şehir. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.6.11. “İğ yapılan bitki” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.2.8.16. “Kalem” → 2.2.12.8. “Son” → 2.2.14.1. “Bir şeyin ucu”

Uygur Sülmi, Koço, Can Balık, Biş Balık, Yañı Balık'tan oluşan beş şehirli vilayetin adı. → 2.1.3. “Bir Türk boyu”

Yañı Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri.

Yawgu Barsgan yakınında bir şehir. → 2.2.9.5. “Hakandan iki derece aşağıda olan, avamdan kişinin lakabı”

Yawınç İla yakınlarında bir şehir. → 2.1.2.8. “İla yakınlarında bir ırmak”

Yenkend Buhara yakınlarında bir şehir.

2.1.2.4. Kasabalar

Barman Afrasiyab'ın oğlu Barman'ın kurduğu kasabanın adı. → 2.1.1.3. “Afrasiyab'ın oğlunun adı”

Çigil Tıraz yakınlarında bulunan bir kasaba. → 2.1.2.5. “Kaşgar'daki bazı köylerin adı” → 2.1.3. “Üç taifeden oluşan, yirmi Türk kabilesinden biri; Oğuzlara göre Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar Çigil kılığındaki bütün Türkler”

Ordu Balasagun yakınlarında bir kasaba.

Kuyas Barsgan'ın ötesinde bir kasaba.

2.1.2.5. Köyler

Adıg Bir köy adı. → 2.2.7.2. “Ayı” → 2.2.22.4. “Sarhoşluktan ayrılmış, ayık”

Alguk Kaşgar'ın bir köyü.

Aluş Kaşgar'da bir köy.

Artuç Kaşgar'da iki köyün adı. → 2.2.6.5. “Ardıç”

Çigil Kaşgardaki bazı köylerin adı. → 2.1.2.4. “Tıraz yakınlarında bulunan bir kasaba” → 2.1.3. “Üç taifeden oluşan, yirmi Türk kabilesinden biri; Oğuzlara göre Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar Çigil kılığındaki bütün Türkler”

Opal Kaşgar'a yakın bir köy.

Yagma Tıraz yakınında bir köy. → 2.1.3. “Türklerden bir boy”

2.1.2.6. Kaleler

Barha:n Kaşgar civarında, yüksek bir dağın üzerindeki kale. → 2.1.2.2. “Aşağı Çin”

Bögür Küçe ile Uygur arasında, dağ zirvesinde bir sınır kalesi.

Kara Kayas Kayas ülkesini oluşturan kalelerden üçüncüsü. → 2.1.2.1. “Kayas'ın üç kalesinden üçüncüsü”

Kargalıg Tıraz yakınında bir hisarın adı.

Saplıg Kayas Kayas (Tohsı ve Çigil) ülkesini oluşturan üç kaleden birincisi. →

2.1.2.1. “Kayas’ın üç kalesinden birincisi”

Ürüş Kayas Tohsı ve Çigil ülkesinin (Kayas’ın) üç kalesinden ikincisi. → 2.1.2.1.

“Kayas’ın üç kalesinden ikincisi”

2.1.2.7. Geçitler

A:k Terek Yağma’da İla ırmağı üzerinde bir geçit.

Aruk Turuk Fergana ile Kaşgar arasındaki bir dağ geçidinin, sarp bir tepenin adı.

Badal Art Uç ile Barsgan arasında bulunan sarp bir geçit.

Bukaç Art Sarp bir geçit adı.

Kara Yalga Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidi.

Kawak Art Kaşgar ile Özcend arasında sarp bir dağ geçidi.

Yawgu Art Yawgu şehri yakınında bir dağ geçidi.

Zanbı Art Koçnar Başı ile Balasagun arasında bir dağ geçidi.

2.1.2.8. Irmaklar, Nehirler

Ağırak Suwı Yağma bölgesinde bir suyun adı.

Ertiş suwı Yemek bozkırlarında bir suyun adı.

İla Türk diyarının Ceyhun’u sayılan, iki kıyısına Yağma ve Tohsılarla Çigillerin bir kısmının yerleştiği nehir.

Etil Kıpçak diyarında bulunan ve Hazar’a dökülen bir ırmak.

Kara Kaş Ögüz Hotan şehrinin iki yanından akan iki ırmaktan ikincisi.

Keygen Kayas’tan İla vadisine akan ırmak.

Ulug Keygen Kayas’tan İla vadisine akan ırmak ırmaktan büyük olanı.

Kiçig Keygen Kayas’tan İla vadisine akan iki ırmaktan küçük olanı.

Ka:z Suwı İla nehrine dökülen büyük bir akarsuyun adı.

Kızıl Kaşgar’da bir nehir.

Tarım Uygur ülkesinin uç bölgesinde akan bir ırmak.

Tawışgan Ögüz Uç şehrine akan bir ırmak.

Temen Kaşgar ortasından geçen bir nehir.

Ürüş Kaş Ögüz Hotan şehrinin iki yanından akan ırmaklardan birincisi.

Yabaku Suwı Kaşgar Dağlarından Özcend Fergana’ya akan bir nehir.

Yamar Suwı Yabaku bozkırında akan bir ırmak.

Yawıñç İla yakınlarında bir ırmak. → 2.1.2.3. “İla yakınlarında bir şehir”

Yuñu Barman kasabasına akan büyük bir ırmak.

2.1.2.9. Göller

A:y Kö:l Uç yakınında bir göl.

İsig Kö:l Barsgan gölünün adı.

Körüñ Kaşgar dağlarındaki Biyiz (?) gölünün adı.

Körüñ Kö:l Kaşgar yakınında, su birikintisi gibi bir gölün adı.

Sıdıñ Kö:l Koçnar Başı yakınında bir göl.

Yılduz Kö:l Küçe (Kuça), Kiñüt ve Uygur sınırları arasında bir göl.

2.1.2.10. Dağlar

Altun Ka:n/Altun Ha:n Bir dağ adı.

2.1.2.11. Yaylalar/Vadiler

Ala Fergana civarında bir yaylak.

Çagla Uç’a bağlı bir yaylanın adı.

Ertiş Bir vadinin adı. → 2.1.2.8. “Ertiş suwı, Yemek bozkırlarında bir suyun adı”

Hocend Hocent vadisi.

Kızıl Öz Kaşgar dağlarında bir kışlak.

Tiz Kaşgar’da yazlık bir yer. → 2.2.22.10. “Yüksek olan (yer)”

Art Tiz/Turıg Art Tiz/Tarıg Art Tiz Kaşgar’ın yaylasının adı.

Yetzeñ Tiz Yazlık bir yerin adı.

Yiz Ewi Tiz Barsgan yakınında bir yazlık.

Tokurka Kaşgar yaylasında bir yer. → 2.2.8.2.2. “Fıçı ve ibrikteki emzik”

Yamar Bir yer adı, Yamar ırmağının aktığı vadi. → 2.1.2.8. “Yamar Suwı; Yabaku bozkırında akan ir ırmak”

Yun Arık Balasagun yakınında yazlık bir yer.

2.1.2.12. Diğer

AđıŖ Yer adı.

A:k Say Yer adı.

Ala Yıgaç Serhat bölgesinde bir yer.

Aramut Yer adı. → 2.1.3. “Uygur civarında Türklerden bir boy”

Bagram Kumı Kaşgar ve Yarkend arasındaki kumluk.

Bakırlıg Balasagun yakınlarında bir yer. → 2.2.22.10. “Bakırı olan (yer)”

Barçan Yer adı.

Ba:y Yıgaç Uç ile Küçe (Kuça) arasında, Uç yakınında bir bölgenin adı.

Curçan İslam diyarının Çin yolundaki uç kısımlarından bir yer.

Huzar Türk ülkesinde bir yer.

İ:nc Kend Yer adı.

Kapuş Arguda bir yer adı.

Kara Señir Barsgan yakınlarındaki bir yerin adı.

Kara Yıgaç Bir uç bölgesi.

Kıfçak Kaşgar’a yakın bir yer adı. → 2.1.3. “Türklerden bir boy”

Küçe Yer adı, Kuça.

Künüt³⁴ Yer adı. (?)

Küsen Küçe adı da verilen şehir, Kuça. → Küçe

Mıñlak Yer adı.

Orañ/Varañ Rum’a yakın bir yerin adı.

Ötüken Uygur civarında, Tatar bozkırlarında bir yerin adı.

Özcend Şehir adı.

Si:gun Samur Yer adı. → 2.2.6.4. “Si:gun otı; Adamotu” → 2.2.7.2. “Si:gun; Erkek geyik”

Suwlag Yer adı. → 2.2.9.13.1. “Su yalağı”

Usmı Tarım Uygur ülkesinin uç bölgesinde, Küçe (Kuça) yakınlarında bir yer.

³⁴ (? a place in Yagma)//Kinüt “a city on the frontier Uighur”

2.1.3. Topluluk Adları

Afşar Oğuz Boylarının altıncısı.

Aramut Uygur civarında, Türklerden bir boy. → 2.1.2.12. “Bir yer adı”

Argu Türk boyu. → 2.1.2.1. “Taraz ile Balasagun arasındaki ülke” → 2.2.12.1. “İki dağın arası, uçurum”

Awa/Yawa, Ava/Yava, Iwa/Yiwa Oğuz boylarının dördüncüsü. → 2.2.6.

“Yawa/yava; Bir bitki” → 2.2.6.9. “Yawa/yava; “İlaç olarak kullanılan bir bitki” →

2.2.22.10. “Yawa/yava; Sıcak (yer vb)”

Basmıl Türklerden bir boy.

Başgirt Türk boyu.

Bayat Oğuz boylarının dokuzuncusu. → 2.2.9.20. “Oğuz boylarının dokuzuncusu”

Bayundur Oğuz boylarının üçüncüsü.

Beçenek Rum’a yakın oturan Türk boyu; Oğuz boylarının on dokuzuncusu.

Begtili Oğuz boylarının yedincisi.

Bulak/ Alka Bölük/ Elke Bulak Türklerden bir boy; Oğuz boylarının on üçüncüsü.

Bulgar Türk boyu. → 2.1.2.3. “Türklerin tanınmış bir şehrinin adı”

Bügdüz Oğuz boylarının sekizincisi.

Çaruk Türk boyu. → 2.2.8.7.1.4. “Çarık”

Çaruklug Oğuz boylarının yirmi ikincisi. → 2.2.22.1.1. “Çarıklı (kimse)”

Çepni: Oğuz boylarının yirmi birincisi.

Çigil Üç taifeden oluşan, yirmi Türk kabilesinden biri; Oğuzlara göre Ceyhun’dan

Yukarı Çin’e kadar Çigil kılığındaki bütün Türkler. → 2.1.2.4. “Tıraz yakınlarında

bulunan bir kasaba” → 2.1.2.5. “Kaşgar’daki bazı köylerin adı”

Çomul Türk boyu.

Çuvuldar Oğuz boylarının yirmincisi.

Edgiş/Egdiş Özcend’de yerleşen bir Türk soyu.

Eymür Oğuz boylarının on birincisi.

Halaç Türk boyu.

Huzhur Bir Türk boyu, Kaşgarlı’ya göre Uygur sözünün aslı. → Uygur.

İgdir Oğuz boylarının on dördüncüsü.

Kara Bölük Oğuz boylarının on ikincisi.

Karluk Türklerde bir boy, Oğuzların dışında kalan göçebe Türkmenler.

Kay Türklerden bir boy.

Kayıg Oğuz boylarının ikincisi.

Kençek Türklerden bir boy. → 2.1.2.3. “Kençek Señir; Tıraz yakınlarında bir şehir”

Kıfçak Türklerden bir boy. → 2.1.2.12. “Kaşgar’a yakın bir yer adı”

Kınık Oğuz boylarının, birincisi ve başı.

Kırkız Türklerden bir boy.

Küçet Harezmi’de yerleştirilmiş olan bir Türk boyu.

Odun Hotan halkı. → 2.1.2.3. “Hotan’da bir şehir”

Oğuz Türklerden bir boy.

Salgur Oğuz boylarının beşincisi; Salgur boyunun atasının adı.

Sogdak Buhara ve Semerkant arasındaki Sogd bölgesinden olan, Balasagun’a konan, Türkler gibi giyinip onların huylarını alan iki dilli bir kavim.

Suvar Türk boyu.

Tağut Türklerden bir boy.

Tat Bütün Türklerin nezdinde Fars. → 2.1.3.1. “Yağma ve Tohsuların nezdinde Uygur kafirleri” → 2.2.8.4. “Kılıç üzerinde kabaran pas”

Tatsız Farssız, Fars olmadan.

Tatar Türk boyu.

Tawgaç Çin diyarında oturan bir Türk boyu.

Tejik Fars.

Totırka Oğuz boylarının on altıncısı.

Tohsı Kuyas’ta bir Türk boyu.

Tohsı Çigil Kuyas’ta bir Türk boyu.

Töger Oğuz boylarının on sekizincisi.

Töpüt Türk ülkesinde kalabalık bir boy.

Türk Türk, Nuh’un oğlu Türk’ün oğullarına (Türlere) yüce Allah tarafından verilmiş isim.

Türkmen Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar.

Ugrak Kara Yıgaç adlı uç bölgesinde yerleşmiş bir Türk boyu.

Ulayundlug Oğuz boylarının on yedincisi.

Uygur Bir Türk boyu. → 2.1.2.3. “Sülmi, Koço, Can Balık, Biş Balık, Yañı Balık’tan oluşan beş şehirli vilayetin adı”

Üregir/Yüregir Oğuz boylarının on beşincisi.

Yabaku Türklerden bir boy. → 2.1.2.8. “Yabaku Suwı; Kaşgar dağlarından Özcend Fergana’ya akan bir nehir” → 2.2.9.8.1. “Yabaku tılı; Yabaku lehçesi”

Yagma Türklerden bir boy. → 2.1.2.5. “Tıraz yakınında bir köy”

Kara Yagma Bir Türk boyu.

Yazgır Oğuz boylarının onuncusu.

Yimek Türklerden bir boy, bir Kıpçak boyu.

2.1.3.1. Kavim Mensupları

Çigili : Çigil kasabasında oturan Türkler.

Kuyaslıg Kuyaslı, Kuyas kasabasından olan.

Tat/Tat tawgaç (Yağma ve Toğsıların nezdinde) Uygur (ve Çinli) kafırları. → 2.1.3.

“Tat; Bütün Türklerin nezdinde Fars” → 2.2.8.4. “Tat; Kılıç üzerinde kabaran pas”

Tawgaç Çinli.

Türk Türklerden olan kişi.

2.2. KONULARINA GÖRE ADLAR

2.2.1. Yaşam Evreleri

2.2.1.1. Yaşam

ö:z(üm) konukı Vücutun kımıldayan parçası; ruh.

ö:z Ruh, can. → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. “Öz/ö:z; kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” →

2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

tirig Canlı, diri.

ya:ş İnsanın yaşı. → 2.2.5.7.1. “Gözyaşı” → 2.2.8.3.2.2. “Sebze” → 2.2.22.8. “Taze”

2.2.1.1.1. Kişisel Bakım

eñlik Allık, kadınların yanaklarını boyadıkları kırmızı bir boya.

2.2.1.2. Ölüm

ölüg Ölü.

ölüm Ölüm.

ya:s Oğuzcada ölüm, helak. → 2.2.14. “Ziyan, zarar”

2.2.2. İnsan Bedeni

2.2.2.1. Temel Organ Adları

ağak/ayak Ayak. → 2.2.8.2.2. “Kap, çanak, sahan, Türk kabı, kadeh”

ağut/avut Avuç.

ağız İnsanların ağzı. → 2.2.3.1. “Hayvanların ağzı”

alın Alın.

arka Sırt. → 2.2.9.23.3. “Zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek (yedek birlik)”

art Boyun, art. → 2.2.8.12.2. “Dağ geçidi, sarp dağ geçidi”

aya Aya, avuç içi.

azak Bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak. → ağak → 2.1.1.2. “Oğuzların büyük beylerinden birinin adı” → 2.2.22.6. “Azmış, sapmış ok”

baş İnsan başı, genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ). → 2.2.3.1. “Hayvanların başı”

bıkın Böğür.

bil/bél Bel.

bilek Bilek.

boğ İnsanın uzunluğu ve boyu.

boyn/boyun İnsanların boynu. → 2.2.3.1. “Hayvanların boynu” → 2.2.9.2. “d’yi yapanların lehçesinde kavim.”

bökseg Göğsün üst kısmı; kadının gerdanı.

burun Burun. → 2.2.4.3. “Burun” → 2.2.12.1. “Dağın ucu” → 2.2.23. “Bir şeyin ilki, önce”

bu:t But, ayak. → 2.2.3.1. “But, ayak” → 2.2.8.4. “Kıymetli ve büyük firuze” → 2.2.9.22. “Büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun bahşiş”

egin Omuz. → 2.2.2.2.2. “Kürek kemiği” → 2.2.8.10.3 “Eni bir buçuk karış, boyu dört arşın olan ve alışverişte kullanılan bez”

el/elig/il El. → 2.2.4.4. “El” → 2.2.13.1. “Elli”

emig Meme.

eñ Yanak.

eñek Ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge. → 2.2.8.10.3. “Baş örtüsünü başa bağlayan ip”

irin Dudak.

kol/ko:l Kol.

köçük İnsanın kıçı. → 2.2.3.1. “Koyun kuyruğu”

köt Göt, kıç.

köz/kö:z Göz. → 2.2.4.1. “Göz”

kudruk Kıç. (kinayeli olarak) → 2.2.3.1. “Kuyruk”

kulak/kulkak, kulhak Kulak. → 2.2.4.2. “Kulak”

meñiz İnsanın rengi, beniz.

kızıl meñizlig “Kırmızı yanaklı” → 2.2.22.13. “Kırmızı yanaklı”

öşün Omuz başı.

sagrı Deri. → 2.2.2.2.10. “Sağrı” → 2.2.12.8. “Her şeyin en üstteki tabakası”

sakak Çene.

ten Vücut.

tö:ş Döş, göğsün başı, göğüs.

uça Sırt.

yaya İnsanın kıçı, kalçası.

yén/yin Beden, insan vücudu. → 2.2.8.10.1. “Deri”

yüz/yü:z Yüz, çehre. → 2.2.13.1. “(Sayıda) yüz”

2.2.2.2. Organlar

2.2.2.2.1. İç Organlar

bağır Karaciğer.

bağırsuk Bağırsak.

bögür Böbrek.

bükün Kör bağırsak.

karın Karın; mide.

kavuk/kawuk Sidik torbası, mesane.

kögüz Göğüs.

kurugsak Mide. → 2.2.3.1. “Kuşun kursağı”

miñi Beyin.

öpke Akciğer, ciğer. → 2.2.18. “Öfke, kırgınlık”

ö:t Safra kesesi.

ö:z Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.5.22. “Öz/ö:z;kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

solak/talak Kıpçak lehçesinde dalak.

tamak/tamgak Boğaz, hançere. → 2.2.2.2.1. “Damak”

tamgak Damak. → 2.2.2.2.1. “Boğaz, hançere”

yürek Kalp, yürek.

2.2.2.2.2. Kemik ve Eklemler

aşuk İnsanın aşık kemiği. → 2.2.3.1. “Hayvanın aşık kemiği”

bağış Parmakların ve diğer organların eklemleri.

bogım/bogun Parmak boğumu.

başgak Oyluk kemiklerinin üstü.

çügde Kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası.

diñgel Kemiğin baş kısmı; ön kol kemiği; kalça.

egin Kürek kemiği. → 2.2.2.1. “Omuz” → 2.2.8.10.3. “Eni bir buçuk karış, boyu dört arşın olan ve alışverişte kullanılan bez”

koņragu Kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı. → 2.2.8.9. “Ziller, çınıraklar”

kuğruçak Kuyruk sokumu kemiği.

küsri Kaburga kemikleri.

ogrug/owrug İlk omur (kemiği). → 2.2.12.1. “Vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer”

süñük Kemik.

kemdük süñük: Eti sıyrılmış kemik.

tirsgek Elin dirseği. → 2.2.5.2.3. “Göz kapağında çıkan sivilce”

ti:z Diz.

uğluk Kol kemiğinin kalın kısmı.

yamız Kasığın iki yanı; kalça kemiğinin iç uçları.

ya:n Kalça kemiklerinin başları; kalça kemiği.

yañak Ağızın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik. → 2.2.8.10.3. “Bir şeyin kenarı”

yarık İki bacağın kalça kısmındaki uçları. → 2.2.9.23.5. “Zırh ve göğüslüğe (cevşen) verilen genel isim”

yarın Kürek kemiği. → 2.2.10.2.1. “Yarın”

2.2.2.2.3. Üreme Organları

am Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kadınlık organı.

bitrik Bızır, klitoris. → 2.2.8.3.2.3. “Argu lehçesinde fıstık”

çekik Küçük çocuğun penisi. → 2.2.7.7. “Kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş”

çübek Çocuğun penisi.

kapak Kızlık zarı. → 2.2.4.1. “Göz kapağı”

kapaklıg kız “Bakire kız” → 2.2.9.14. “Bakire kız”

ogulçuk Kadının rahmi.

sik Erkeklik organı.

sökrük Kadının avret yeri.

taşak Testis.

tılak Çiğil lehçesinde kadının organı.

yıgaç Adamın penisi. → 2.2.6.5. “Ağaç” → 2.2.8.8. “Fersah” → 2.2.8.10.4. “Odun, tahta, kereste”

yumurtga İnsanların testisi. → 2.2.3.1. “Hayvanların testisi”, → 2.2.7.10. “Tavuk ve diğer kuşların yumurtası”

2.2.2.2.4. Damarlar

ömgen Şah damarı.

tamar/tamur Oğuzlarda damar.

2.2.2.2.5. Sinirler-Kaslar-Yağlar-Dokular

bokuk Boğaz çıkıntısının iki tarafında bulunan et bezi (troit).

emirçge Kıkırdak.

kañrık Damak. → 2.2.3.1. “Gaga”

ka:p Karındaki bebeği kaplayan zar. → 2.2.8.2.2. “Kap” → 2.2.8.10.1 “Tulum” → 2.2.8.10.3. “Çuval, torba” → 2.2.9.1.3.5. “(Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması”

ka:plıg ogul “Karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk” →

2.2.9.20. “Zarla doğan, mübarek olduğuna inanılan çocuk”

kazı İnsan karnının boğumları.

kewıg Burnun kıkırdağı.

kuyka Deri. → 2.2.8.10.3. “Kürk”

ol ko:yug kuykaladı “O, derideki tüyü soymadan yaktı; deri ortaya çıktı.”

kö:n Özellikle atın derisi. → 2.2.3.2. “Atın derisi” → 2.2.8.10.1. “Gön, deri”

özek Omurilik.

siñir Sinir.

teri Deri.

tıgrak Deri. → 2.2.22.4. “Sert (adam)”

ümgük Bıngıldak, başın yumuşak kısmı.

üz Yağ.

ya:g/yag Oğuzlarda iç yağı. → 2.2.3.2. “İç yağı”

yilik Oğuzcada ilik.

yulun Omurilik.

2.2.2.2.6. Dişler

muñ tag Ergenlik dişi.

tı:ş/tış Diş. → 2.2.3.1. “Diş” → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Saban demiri”

2.2.2.2.7. Parmaklar ve Tırnaklar

çıçalak Serçe parmak.

çıçamuk Yüzük parmağı.

ernek/ernek Parmak.

suk ernek İşaret parmağı.

tırnak Tırnak.

etli tırnaklı Etle tırnak.

yudruk Elin toplanması, yumruk.

2.2.2.2.8. Lekeler

meñ Yüzdeki ben. → 2.2.7.8. “Kuş yemi, taneler”

2.2.2.2.9. Kıllar

bıdıık Bıyık.

bürçek İnsanın kakülü. → 2.2.3.3. “Atın perçemi”

kesme Kakül, zülüf, perçem. → 2.2.9.23.5. “Enli ok temreni” → 2.2.14.1. “Makasla fazlalığı kesilen şey”

kıl İnsanlarda kıl. → 2.2.3.3. “Hayvanın kılı”

kirpik Kirpik.

küjek Argu lehçesinde saç perçemi veya zülüfü.

örçüg/örgüç Oğuzcada saç örgüsü.

sulundi Adamın saç örgüsü.

tartıg Adamın saç örgüsü ve onun bağı.

saç Saç. → 2.2.8.2.2. “Sa:ç; Kızartma kabı, sac”

art saç Başın arka kısmındaki saç.

arsal saç Açık kestane rengi saç.

köp saç Gür ve dolaşık saç.

ö:rme saç Saç örgüsü. → 2.2.22.6. “Saç örgüsü”

örük saç Örgülü saç.

sıgan saç Düz saç.

suwlañ saç Kıvırcık olmayan saç. → 2.2.6.5. “Suwlañ yıgaç; Gövdesinde hiçbir dalı olmayan ağaç”

yetrüm saç/yetüt saç Birincisinden sonra bırakılmış (tekrar bitmiş olan) saç.

sakal Sakal.

sırt Kalın kıl. → 2.2.12.1. “Oğuzlarda küçük vadi ve büyük bayırlar”

tü: Vücuttaki kıl, tüy. → 2.2.22.13. “Renk” → 2.2.22.5. “At donu”

yemdü Kasık kılı.

2.2.2.2.10. Diğer

a:g İki bacak arasındaki boşluk.

baka Kolun et kısmı. → 2.2.7.3. “Kurbağa”

boguz Boğaz.

et Et. → 2.2.8.3.2.7. “Et”

iç et Ciğere yapışık olan ince et.

koñ et Etin kas kısmı.

içegü Kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım.

karı Arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısım. → 2.2.22.1. “Yaşlı” → 2.2.22.5. “Kesimlik hale gelmiş hayvan”

koltık Koltuk altı.

öñre Ense (sirt) üstü.

sagrı Sağrı. → 2.2.2.1. “Deri” → 2.2.12.8. “Her şeyin en üstteki tabakası”

sıdıg Dişler arasındaki açıklık. → 2.2.8.7.3. “Kaftanın, uçlardan göğse kadar uzanan iki eteğinden biri”

tıl Konuşma organı. → 2.2.9.8. “Konuşma, söz” → 2.2.9.8.1. “Dil, lehçe” → 2.2.9.23.4. “Düşmandan ele geçirilen adam, casus”

tulun/tuluñ Göz ile kulak arası. → 2.2.8.2.9. “Gemin sağ ve sol “tulun”a isabet eden halkası (hene)”

2.2.3. Hayvan Bedeni

2.2.3.1. Hayvan Organları

agız Hayvanların ağzı. → 2.2.2.1. “İnsanların ağzı”

alık Oğuzcada kuş gagası.

aşuk Hayvanlarda aşık kemiği. → 2.2.2.2.2. “İnsanın aşık kemiği”

azıg Hayvanların azı dişi.

bakanak/bakayak Toynaklıların toynak arası çatalı ve çatalın bir parçası.

baş Hayvanların başı. → 2.2.2.1. “İnsanların başı”

bogundı Hayvan mesanesi.

bokak Kuş kursağı.

boyn/boyun Hayvanların boynu. → 2.2.2.1. “İnsanların boynu”

bu:t But, ayak. → 2.2.2.1. “But, ayak” → 2.2.8.4. “Kıymetli ve büyük firuze” → 2.2.9.22. “Büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun bahşiş”

çalgay Kuş kanadının ön yelekleri.

çatuk Çin’den getirilen deniz balığı boynuzu (veya ağaç kökü?).

eyegü Hayvanın eye kemiği, kaburga. → 2.2.8.14.3. “Çadırın kaburgaları” → 2.2.12.1. “Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım”

kaltuk Yaban öküzü boynuzu.

kamçı At, sığır ve devenin erkeklik organı. → 2.2.9.23.5. “Kamçı”

kanat Kanat.

kaçırık Gaga. → 2.2.2.2.5. “Damak”

kerğük Koyunun işkembesinde kırkbayırda beraber olan, kırkbayıra benzer bir şey.

köçük Koyun kuyruğu. → 2.2.2.1. “İnsanın kıçı”

kuçruk Kuyruk. → 2.2.2.1. “Kıç”

kunduz kayrı İlaçlarda kullanılan kunduz taşığı.

kurugsak Kuşun kursağı. → 2.2.2.2.1. “Mide”

müñüz Bütün hayvanların boynuzu, boynuz.

oluk Atın kürek kemikleri arası, omuz başı. → 2.2.8.12.1. “Küçük kayık” → 2.2.8.29. “Hayvanlara bir şey içirmek için yemlik gibi ağaçtan oyulan şey”

örkü Hörgüç.

sarkınuk/sarkıyuk Kırkbayır.

soyagu Horozun mahmuzu.

sögüş Oğuzcada oğlak ve kuzunun kebab yapmaya yarayan kısmı ???*

taban Devenin tabanı.

tarmak Pençe.

ti:ş/tış Diş. → 2.2.2.2.6. “Diş” → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Saban demiri”

tolarsuk Topuk, genellikle hayvanların topuğu.

tumşuk Kuşun gagası, gaga.

tuyag Toynak.

ya:l/yalıg/yil Yele. → 2.2.8.2.9. “Eyerin ön ve arka kaşı”

at ya:l At yelesi.

yalıg Horozun ibiği.

yumur Hayvanın kör bağırsağı.

yumurtga Hayvanların taşığı. → 2.2.2.2.3. “İnsanların taşığı”, → 2.2.7.10. “Tavuk ve diğer kuşların yumurtası”

2.2.3.2. Hayvani Yağlar-Hayvani Dokular-Artıklar

buçgak Devenin ayak derisi. → 2.2.12.8. “Köşe, uç; Dünyanın dört köşesinden biri”

eldri/elri Oğlak derisi.

kö:n Atın derisi. → 2.2.2.2.5. “Atın derisi” → 2.2.8.10.1 “Gön, deri”

köwre Ölü bir hayvanın iç organları çürümüş ve kemiklerin üzerinde kurumuş et parçaları kalmış bedeni.

ya:g Oğuzlarda iç yağı. → 2.2.2.2.5. “İç yağı”

yakrı Hayvani yağ, içyağı.

yakrı ya:gı İçyağı.

yayguk/yazguk Kısırak memesinin ucu.

yilin Kısırak memesi.

2.2.3.3. Kıl-Tüy

bürçek Atın perçemi. → 2.2.2.2.9. “İnsanın kakülü”

cogdu/yogdu Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde devenin uzun tüyleri.

çöpür Keçi kılı.

kıl Hayvanın kılı. → 2.2.2.2.9. “İnsanlarda kıl”

yogru/yogruy Devenin çenesi altındaki uzun tüyler.

yuñ/yu:ñ Deve tüyü. → 2.2.8.10.3. “Yün” → 2.2.8.3.2.7. “Kadınların yediği, ciğere yapışık bezemsi et”

yüg Kuşun tüyü.

2.2.3.4. Diğer

kara kuş Oğuzcada deve tırnağının kenarları.

keriş Atın kürek kemikleri arası. → 2.2.9.8. “Ağız kavgası” → 2.2.9.23.1.

“Mücadele, direniş, mukavemet” → 2.2.12.1. “Oğuzcada üzerine çıkılabilen dağ zirvesi”

öş Atlar ve kuşlardaki kuyruk sokumu; boynuzların içi. → 2.2.6.12. “Ağaç ve dalların içi”

2.2.4. Beş Duyu

2.2.4.1. Görme

kapak Göz kapağı. → 2.2.2.2.3. “Kızlık zarı” → 2.2.14. “Kapaklıg kız; Bakire kız”

karak Göz, gözbebeği; gözün karası.

kara karak Gözün karası.

ürün karak Göz akı. → 2.2.22.13. “Ürün; Beyaz” → 2.2.5.6. “Ürün; Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.8.11.1. ve 2.2.9.11. “Ürün; Kahine verilen ücret” → 2.2.7.7. “Ürün kuş; Ak doğan”

ü:t karak Gözün gören kısmı.

köz Göz. → 2.2.2.1. “Göz”

közkiye Gözcük, güzel göz.

2.2.4.2. Duyma

kulak/kulkak/kulhak Kulak. → 2.2.2.1. “Kulak”

tavuş/tawış/tawuş Ses. → 2.2.9.8. “Hareket”

ti:n/tın Ses. → 2.2.18. “Nefes, ruh” → 2.2.22.4. “Kendini bir işle yormayan istirahat halindeki (adam); günlerce dinlenip iş yapmayan hayvan”

ü:n/ün Ses.

yaŋku Yankı.

2.2.4.3. Koku

burun Burun. → 2.2.2.1. “Burun” → 2.2.12.1. “Dağın ucu” → 2.2.23. “Bir şeyin ilki, önce”

kin Misk.

kin yıpar Misk kabı.

yıd Koku.

yıpar Misk.

2.2.4.4. Dokunma

el/il/elig/ilig El. → 2.2.2.1. “El” → 2.2.13.1. “Eli/Ellig;Elli”

2.2.4.5. Tatma

açıklık Acılık.

ta:tığ/tatığ Lezzet.

ta:tığ talığ Lezzet. → 2.2.20. “Bir çeşit ikileme”

titizlik Acılık ve kekrelilik.

2.2.5. Beden Sağlığı-Hastalıklar

i:g/i:k Hastalık. → 2.2.8.10.3. “İğ”

i:g tuga Hastalık ve iç ağırlığı.

kem Hastalık.

mün Hastalık ve kusur. → 2.2.8.3.2.8. “Mün/bün; Çorba”

sag Oğuzcada sağlık ve esenlik. → 2.2.8.10.3.1. “Yün kabartmak için kullanılan çubukların adı” → 2.2.9.9. “Oğuzcada akıl; hızlı kavrayış ve zeka” → 2.2.12.8. “Oğuzcada sağ taraf”

sökel Oğuzcada hasta.

tuga Hastalık ve iç ağırlığı. → 2.2.5. i:g/i:k “hastalık”

2.2.5.1. Uyku

burt/bürt/köti bürt Kabus; karabasan.

tü:ş Düş, rüya.

u: Uyku. → 2.2.27. “Amirin emrine itaat etmemeyi ifade eden bir ünlem”

usuz Uykusuz.

yatığ/yatık Uyku, uyuma.

2.2.5.2. Hastalıklar

2.2.5.2.1. Bulaşıcı ve Ateşli Hastalıklar

anımı Cüzzam.

atgak Bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı. → 2.2.6.6. “Sarı çiçekli bir bitki” → 2.2.7.5. “Bağırsak kurdu”

çalkan Yararın, hastalık belirtisinin bulaşıcı olması ve bir yerden bir yere sirayet etmesi durumu.

çekek Çigil lehçesinde çiçek hastalığı.

kızlamuk Kızamık ve ona benzer sivilceler.

kutuz Kuduz.

uçuz Uyuz.

bezgek/bezig Titreme, titreten sıtma.

emgek tolgag Dizanteri ve kulunç. → 2.2.18. “Sıkıntı”

kezig/kezik İnsanı titreten humma, sıtma. → 2.2.9.11. “Çalışmada nöbet, sıra”, → 2.2.14.2. “Cesaret”

sarıg kezig Sarılık.

sarıglıg Sarılık hastalığı. → 2.2.22.4. “Sarılık olan (kimse)”

sowuşgan Sarılık.

talagu Dizanteri. → 2.2.8.5. “Karışımla elde edilen zehir”

tumagu Nezle.

uçguk Grip, soğuk algınlığı.

yaman i:g Cüzzam.

yobakulak Yabaku ve Yemek lehçesinde sıtmadan titreme.

2.2.5.2.2. Mental Hastalıklar

telü/telwe Deli.

tutug Cin çarpması, çarpılma. → 2.2.9.23.4. “Rehin, rehine”

yi:l/yel Cin çarpması. → 2.2.9.20. “Cin” → 2.2.5.7.2. “Karındaki yel, gaz” → 2.2.11.3. “Yel, rüzgar”

yilpik Cin çarpması.

2.2.5.2.3. Cilt Hastalıkları

bars Vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik. → 2.2.7.5. “Pire”

bıçgıl/bıçılğan Ayağın çatlakları. → 2.2.12.1. “Bıçgıl; Yerin yarık ve çatlakları, toprakta görülen çatlaklar”

béz Deri ile et arasında bulunan beze.

burkug Ciltte buruşukluk.

çıbıkan Çıban. → 2.2.6.5. “Hünnap”

çil Deride dövmeden doğan iz, vücuttaki darbe izi. → 2.2.14. “Çirkinlik”

çildeg/çildey Atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara.

itilgen Bezelerin sebep olduğu bir at hastalığı.

iz Derideki uzunlamasına çizik, kazıntı. → 2.2.12.1. “Yerdeki uzunlamasına çizgiler”

kabargan Vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce.

kağızgak Çalışmaktan dolayı elde peyda olan kabarcık.

kamçıgu Dudaklarda ve parmaklar arası zonklama, kaşınma ve ateşle beliren sivilce.

kög Kadın nin yüzünde görülen çil. → 2.2.8.4. “Aynanın yüzüne düşen pas”

müñüzgek Elin nasırı.

sepkil Yüzde görünen çil.

si:ş Vücuttaki şiş. → 2.2.8.2.2. “Kendisiyle tutmaç yenilen şiş, et dizilen şiş”

sigil/sügül Siğil.

sünegü Tırnak ve et arasında çıkan sivilce.

tap Yaradan veya dayaktan deride kalan iz.

temregü Temreği (deri hastalığı).

tirsgek Göz kapağında çıkan sivilce. → 2.2.2.2.2. “Elin dirseği”

2.2.5.3. Ağrı-Sızı-Sancı

agrıg Ağrı.

sızlag Soğuk su içmekten veya buz ısırılmaktan dolayı dişin sızlaması.

topulgak Kulunç. → 2.2.6.4. “Topalak”

2.2.5.4. Yaralar

ba:ş/baş Yara.

kart Yara.

yagır Büyükbaş hayvanların yarası.

2.2.5.5. Tedavi

tusu Fayda ve şifa.

urumday Zehrin zararını gideren bir taş.

yakıg (Vücuttaki) şiş üzerine konan yakı.

....sizde bulur yakıg “...devayı sende buldu.”

yakıg yak- Yaranın üzerine yakı koydu, “Yarayı yakı ile kapadı

2.2.5.6. Diğer

enüç Göze inen perde, katarakt.

kaljuk Baştaki kepek. → 2.2.8.10.1. “Kürk ve deri gibi şeylerde, yapışkan bir şey yüzünden meydana gelen büzülme”

kıltık Başta bulunan kepek ve konak.

külgü/kültgü Kalp sektesi. → 2.2.19. “Külgü; Gülüş”

ötüg Kusma. → 2.2.9.8. “Sultana arz edilen şey, arz”

ürünj Çocukların tırnağına düşen beyazlık. → 2.2.9.11. ve 2.2.8.11.1. “Kahine verilen ücret” → 2.2.5.6. “Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.22.13.

“Beyaz” → 2.2.4.1. “Ürünj karak; Göz akı” → 2.2.7.7. “Ürünj kuş; Ak doğan”

yanıg Kusma. → 2.2.9.19. “Tehdit”

2.2.5.7. Vücut Salgıları – Dışkılar

2.2.5.7.1. Vücut Salgıları

burçak Ter taneleri. → 2.2.8.3.2.2. “Börülce”

çelpek Gözün çapağı.

çir Katı yağ, etteki yağ.

ka:n/kan Kan.

liş Tükürük; balgam.

sarıg/sarıg suw Karındaki sarı su, öd.

suduk Tükürük.

yam Göz yerlerindeki pislik, çapak.

yar Tükürük. → 2.2.12.1. “ya:r; Uçurum, sel sularının açtığı yarık”

ya:ş Gözyaşı. → 2.2.1.1. “İnsanın yaşı” → 2.2.8.3.2.2. “Sebze” → 2.2.22.8. “Taze”

yiñ Sümük. → 2.2.8.7.3. “Yen”

2.2.5.7.2. Dışkı-Gaz

ağıl Oğuzlarda koyun pisliği. → 2.2.7.11. “Ağıl”

baynak Oğuzcada hayvan pisliği.

bok Oğuz lehçesinde bok.

bütkü Kaka.

çalma Koyun ağıllarında ve deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılmak üzere kurutulan tezek; kurumuş çamur parçası, kesek.

çıla Tarladaki ıslak at gübresi.

çürgü Çiş.

erre Sidik. → 2.2.21. “Eşeği çiftleşmeye teşvik etmek için söylenen söz”

in/yin Koyun pisliği. → 2.2.7.9. “Aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı”

kıg Toprağı gübrelendirmede kullanılan gübre. → 2.2.9.13. “Gübre”

komuk Özellikle atın pisliği.

könüz Yıkıntılardaki keçeleşmiş deve ve oğlak pisliği.

mayak Pislik, özellikle devenin pisliği.

mejek Köpek pisliği.

osruk Osuruk.

sañ Kuş pisliği.

sidük/sidük Her türlü idrar, sidik.

tezek At pisliği.

yel/yél/yi:l Karındaki yel, gaz. → 2.2.11.3. “Yel, rüzgar” → 2.2.5.2.2. “Cin çarpması” → 2.2.9.20. “Cin”

yin Hayvan pisliği (koyun) .

yundak Özellikle atın pisliği.

2.2.5.8. Sağlığa Zararlı Maddeler

pis Tulum gibi şeylerin dibindeki çöküntü -katrana benzer bir şey-.

2.2.6. Bitkiler

arpagan Arpa gibi başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki”

aluçın Yenebilen boğumlu bir bitki.

bibli/bitmül Da:rifülfül.

büzünç Bağda yetişen, ilaç olarak yenen, sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki. → 2.2.6.9. “İlaç olarak yenen, sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki”

çikin Üzüm bağlarında yetişen, hayvanlara yem olarak verilen başaklı bir bitki. → 2.2.6.2 ve → 2.2.9.13. “Başaklı bir bitki” → 2.2.8.10.3. “İbrişim”, “Altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir”

egir Eğir kökü. → 2.2.6.9. “Karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir kök”

kamış Kamış.

kargak tarmakı Bir tür bitki.

kayaçuk Hoş kokulu bir dağ bitkisi. → 2.2.6.5. “Porsuk ağacı”

kavık/kawık Akdarı kepeği. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Akdarı kepeği”

kekre Develerin yediği acı bir bitki.

kenpe Bir bitki.

kepek Kepek. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Kepek”

kepez Pamuk. → 2.2.8.10.3. “Pamuk”

koguş Kamış parçası.(Oku düzeltmek için kullanılır.) → 2.2.8.10.1. “Tabaklanmış veya tabaklanmamış deri; sıırım” → 2.2.9.13.1. “Oluk, kanal; değirmendeki su kanalı”

konak/koyak Akdarı. → 2.2.6. ve → 2.2.6.13. “Akdarı”

kumlak Sarmaşığa benzer bir bitki (tarla sarmaşığı).

kuşgun Hayvanların yem olarak yediği taze kamış. → 2.2.8.3.2.1. “Bektaşî üzümü”

mandar Ağaca sarılan bir bitki, Oğuzcada sarmaşık.

sargan Çorak yerde biten bir bitkinin adı.
 sargan yir Sargan otu biten yer → 2.2.8.13.2 “Sargan otu biten yer”

sarkıç Acı marul; yabani hindiba türünden bir bitki.

sökti Barsgan lehçesinde kepek. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Kepek”

şünle Argu ülkesinde yetişen, kökü eşelenerek çıkan ve yenen bir bitki.

şaw Uç’ta yetişen, çövene benzeyen bir bitki. → 2.2.6.10. “Kendisiyle elbise yıkanan bir bitki”

ter Ter.

tüşgün Geven; kitre – zamk – çıkarılan bir tür çalı.

ügür/yügür Türkler arasında akdarı. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Akdarı”

ügürgen Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki”

yügürgün Akdari gibi taneleri olan, taneleri kırmızı bir bitki. → 2.2.6.2. ve → 2.2.9.13. “Taneleri kırmızı bir bitki”

yakrıkan Fındık büyüklüğünde taneleri olan, taneleri saçılıp dökülen bir bitki. → 2.2.6.9. “Dudak yarasının tedavisinde kullanılan bir bitki” → 2.2.12.4. “Buz yağı”

yava/yawa Yenilen, sıkılmış suyu ile tutmacı renklendiren bir bitki. → 2.1.3. “Yawa/yava; Oğuz boylarından biri” → 2.2.6.9. “İlaç olarak kullanılan bir bitki” → 2.2.22.10. “Yawa/yava; Sıcak (yer)”

yunguk Çöven. → 2.2.6.10 “Suyu köpürten, kir temizleyici bir bitki”

2.2.6.1. Dikenli Bitkiler

apa başı Acur gibi yetişen, dikenli gövdesi olan, dağlarda yetişen bir bitki.

buturgak Fıstık şeklinde bir diken.

kewrik Çakırdiken.

tiken/tikken Diken.

yandak tiken Deve dikeni.

yapuşgak Fındığa benzer, dikenli bir bitki. → 2.2.22.4. “Her işe karışan adam”

2.2.6.2. Tahıllar

arpa Arpa. → 2.2.9.13. “Arpa”

arpagan Arpa gibi başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki”

a:şlık/aşlık Oğuzlarda buğday. → 2.2.9.13. “Buğday” → 2.2.8.14.4. “Mutfak”

budgay/bugday Buğday. → 2.2.9.13. “Buğday”

bul tarıg Üzerinden yıllar geçtiği için tadı bozulan buğday. → 2.2.9.13. “Tadı bozulan buğday”

çikin Üzüm bağlarında yetişen, hayvanlara yem olarak verilen başaklı bir bitki. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Başaklı bir bitki” → 2.2.8.10.3. “İbrişim”, “Altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir”

evin/ewin Tahıl tanesi. → 2.2.9.13. “Tahıl tanesi”

kawık/kavık Akdari kepeği. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Akdari kepeği”

kepek Kepek. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Kepek”

konak/koyak Akdari. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Akdari”

örtgün Çeç (tahıl yığıını). → 2.2.9.13. “Çeç, tahıl yığıını”→ 2.2.10.3. “Hasat zamanı, harman vakti”

soruş Tane sertleşmeden önce başak halinde ateşte kızartılan buğday. → 2.2.9.13. “Tane sertleşmeden önce başak halinde ateşte kızartılan buğday”

sökti Barsgan lehçesinde kepek. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Kepek”

suma Filizlenmiş buğday veya arpa. → 2.2.9.13.

tarıg Türklerin çoğunda buğday; bilhassa Oğuzlarda ise akdarı; tahıl; (genellikle tarı- veya türevlerinden önce kullanılınca) ekin. → 2.2.9.13. “Türklerin çoğunda buğday; bilhassa Oğuzlarda ise akdarı; tahıl; ekin” → 2.2.6.8. “Tohum”

tuturkan Pirinç. → 2.2.9.13. “Pirinç”

urugluk Ekmek için saklanan (buğday). → 2.2.9.13. “Ekmek için saklanan (buğday)”

ügür/yügür Türkler arasında akdarı. → 2.2.6. ve → 2.2.9.13. “Akdarı”

ügürgen Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki. → 2.2.6. ve 2.2.9.13. “Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki”

yügürgün Akdarı gibi taneleri olan, taneleri kırmızı bir bitki. → 2.2.6. ve 2.2.9.13. “Taneleri kırmızı bir bitki”

yarmaş İri dövülmüş buğday. → 2.2.9.13. “İri dövülmüş buğday”

yarmaş u:n Dövülmüş, ince buğday unu.

2.2.6.3. Soğangiller

basar Dağ sarımsağı.

ıjlıç Sarımsağa benzer bir dağ bitkisi.

kömürgen/köwürgen Ada soğanı.

kuçgundı Soğan.

samursak/sarmusak Sarımsak.

so:gan/so:gun Soğan.

2.2.6.4. Otlar

adıruk/ayrık Ayrık otu.

ağduz Andız otu.

ağız Anız, buğday ekinlerin hasattan sonra geride kalan sapları.

arđutal Hamam otu.

asurtgu ot Aksırık otu.

boy Yenen çemenotu. → 2.2.9.2. “Oğuzcada cemaat (insanlar), kavim, kabile, aşiret”

bujın Çöpleme (bir tür zehirli ot).

büsteli/büstüli Yenilen kara pazı, koyun sarmaşığı.

çeñlik Sarmaşık otu.

çim Ayrık otu. → 2.2.22.6. “Nemliliğı ve hamlığı mübalağa için kullanılan “çok aşırı” anlamında bir kelime”

çümgen Çayır ve ayrık otu.

dünüşge Kençek lehçesinde tere.

ildrük/ilrük Üzerlik. → 2.2.6.9. “Üzerlik”

işgun Işkın, ravent, karabuğdaygillerden otsu bir bitki.

kamgak Hasır otu.

kelep Türk yaylalarında yetişen ve hayvanları çebuk semizleştiren ufak bir ot.

kewrek Ağaçların yumuşak olanları, kene otu

koru Diken, demir diken.

maraz Çivit otu. → 2.2.9.11. “Ücretle çalışan kimse”

ordutal İki varyanttan birinde hamam otu.

orut Solmuş, kuru (ot).

ot Ot, bitki; yulaf. → 2.2.7.8. “Hayvan yemi” → 2.2.8.5. “İlaç” → 2.2.8.5. “Zehir”
→ 2.2.8.1. “o:t/ot; Ateş, alev”

çor ot Oğuzlarda, sarılan ot.

kara ot Boğan otu, kurtboğan.

ölige Ökse otu.

önmiş Yerden biten (ot).

sorkıç Sarıçalı, karamuk. → 2.2.8.6. “Lök ağacının reçinesi”

si:gun otı Adamotu. → 2.1.2.12. “Si:gun Samur; Bir yer adı” → 2.2.7.2. “Si:gun; Erkek geyik”

sü:t ötrüm Sütleğen.

şamuşa Yenilen çemen (poy) otu.

topulgak Topalak, yaraya konulan ot. → 2.2.5.3. “Kulunç”

toy otı Bir bitki türü. → 2.2.6.9. “Tedavide kullanılan bir bitki”

ulyan Yaban pelini.

yabçan/yawçan Yavşan otu.

yıdıg ot Kaşgar lehçesinde üzerlik otu.
yigen Hasır otu.
yiz Kara pelin.
yorınça/yorınçga Oğuzcada yonca.
yuldruga/yuldruga Kenger.
yüzerlik Oğuz lehçesinde üzerlik otu.

2.2.6.5. Ağaç-Orman-Koru

adaklık Üzüm bağlarında çardak için kullanılan ağaç.
artuç Ardıç. → 2.1.2.5. “Kaşgar’da iki köyün adı”
a:wan Sayram lehçesinde ağaç.
awılgu Deniz içinde biten, çınara benzer bir ağaç. → 2.2.8.3.2.1. “Awılgu katı; Deniz içinde biten, çınara benzer ağacın meyvesi”
awılku Sarıçalı, kadıntuzluğu.
azgan Sarı ve beyaz çiçekli, küpeye benzer kırmızı meyveli, odun elde etmeye bile yaramayan bir ağaç.
bulguna/malguna Ilgın gibi gevrek, kırmızı bir ağaç.
bük Sık ağaçlık, çalılık. → 2.2.22.1. “Kıvrım, büklüm; kambur” → 2.2.12.8. “Köşe”
çarun Yağma lehçesinde çınar ağacı.
çavju Dağlarda yetişen, sapı ve budakları kırmızı, taneleri acı ve kırmızı bir ağaç.
çıbıkan Hünnap. → 2.2.5.2.3. “Çıiban”
çından Sandal ağacı. → 2.2.22.13. “Kula (renk)”
çünük/şünük Çınar ağacı.
kağın/kađıñ/kayıñ Kayın ağacı. → 2.2.9.1.3.4. “Kayın, sıhri akrabalık”
karakan Dağ ağaçlarından bir tür.
karamuk Buğday karamuğu.
kayaçuk Porsuk ağacı. → 2.2.6. “Hoş kokulu bir dağ bitkisi”
keyik söğüt Yaban söğüdü.
korug Koruluk.
kök Yeşillik (ağaçlık alan). → 2.2.7.7. “Kö:k topulgan; Bildircin türünden bir kuş” → 2.2.8.2.9. “Eyer bağı” → 2.2.9.1.3.2. “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.9.5. “Kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine

verilen unvan" → 2.2.11.1. "Kö:k; Gök, gökyüzü, hava" → 2.2.22.13. "Kö:k; Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk"

kömürlük Kömürlük (ağaç). → 2.2.8.14.4.1. "Kömürlük, kömür konacak yer"

kömürlük yıgaç Kömürlük ağaç.

kürt Yay, kamçı, baston yapılan bir dağ ağacı, akça ağaç.

otuñ: Odun.

salındı otuñ Sellerin nehir kıyısına fırlattığı odun.

sögüt Sögüt ağacı.

suwlañ yıgaç Gövdesinde hiçbir dalı olmayan ağaç. → 2.2.2.2.9. "suwlañ saç; Kıvırcık olmayan saç"

süksük Dağdağan, sinsin ağacı. (Odununun ateşi uzun süre sönmeyen bir ağaç.)

süzgün Dikenli, siyah renkli bir dağ ağacı.

tawgaç yudası/yuda Susam yaprakları gibi yaprağı olan bir ağaç. → 2.2.6.9. "Tedavide kullanılan bir ağaç"

tawılguç/tawılku Erguvani söğüt.

tıt Çam ağacı.

tirek Kavak ağacı.

tireklik Kavağın bittiği yer, kavaklık. → 2.2.8.13.2. "Kavaklık" → 2.2.8.14.3. "Kapı için hazırlanan direklik (ağaç)"

tograk Karakavak.

tüşürgün Zamk ağacı.

uç İğ yapılan bir dağ ağacı. → 2.2.6.11. "İğ yapılan bitki" → 2.2.8.10.3.1 "Dokuma aleti" → 2.2.8.2.10 "Baston" → 2.2.8.16. "Kalem" → 2.1.2.3. "U:ç; Meşhur bir şehir" → 2.2.12.8. "u:ç; Son" → 2.2.14.1. "u:ç; Bir şeyin ucu"

urğa Oğuz ve Argu lehçesinde çok büyük ağaç.

yıgaç/yıga:ç Ağaç. → 2.2.2.2.3. "Adamın penisi" → 2.2.8.8. "Fersah" → 2.2.8.10.4. "Odun, tahta, kereste"

yıgaçlık Ağaçlık. → 2.2.8.13.2. "Ağaçlık" → 2.2.8.10.4. ve 2.2.8.14.4.1. "Odunluk"

yılgun Ilgın.

2.2.6.6. Çiçekler

atgak Sarı çiçekli bir bitki. → 2.2.5.2.1. “Bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı” → 2.2.7.5. “Bağırsak kurdu”

çeçek/çiçek Ağaç çiçeği ve çiçek.

yörgeç Ağaca sarılıp onu kurutan bir bitkinin adı, sarmaşık. → 2.2.12.1. “Yol şeylerin kıvrımı, dönemeç”

zargunçmuğ Bir reyhan türü.

2.2.6.7. Yapraklar

awujgun Deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı. → 2.2.8.10.1 “Deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı”

yapurgak Ağaç yaprağı, kitap yaprağı.

2.2.6.8. Tohum-Çekirdek

benek Argu lehçesinde ve diğer bazı lehçelerde tane. → 2.2.8.11.1. “Ufak para, kuruş”

çigit Argu lehçesinde pamuk çekirdeği.

tana Uç ve Argu lehçesinde kişniş tohumu.

tarıg Tohum. → 2.2.9.13. Türklerin çoğunda buğday; bilhassa Oğuzlarda ise akdarı; tahıl; (Genellikle tarı- veya türevlerinden önce kullanılınca) ekin.

urug Her şeyin tanesi; tohum. → 2.2.14.3. “Dövme, vurma”

yitim Keten tohumu.

2.2.6.9. İlaç Olarak Kullanılan Bitkiler

büzünç İlaç olarak yenen, sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki. → 2.2.6 “Sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki”

egir Eğir kökü. → 2.2.6. “Karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir kök”

ildrük/ilrük Üzerlik. → 2.2.6. “Üzerlik”

tawgaç yudası/yuda Tedavide kullanılan bir ağaç. → 2.2.6.5. “Susam yaprakları gibi yaprağı olan bir ağaç”

toy otı Tedavide kullanılan bir bitki. → 2.2.6.4. “Bir bitki türü”

yakrık Dudak yarasının tedavisinde kullanılan bir bitki. → 2.2.6. “Fındık büyüklüğünde taneleri olan, taneleri saçılıp dökülen bir bitki” → 2.2.12.4. “Buz yağı”

yava/yawa İlaç olarak kullanılan bir bitki. → 2.1.3. “Yawa/yava; Oğuz kabilelerinden biri” → 2.2.6. “Bir bitki” → 2.2.22.10. “Yawa/yava; Sıcak (yer)”

2.2.6.10. Temizlikte Kullanılan Bitkiler

yunguk Sıvısı ve dalları, suyu köpürten, kir temizleyici bir bitki. → 2.2.6 “Çöven”

şaw Çövene benzeyen ve kendisiyle elbise yıkanan bir bitki. → 2.2.6. “Çövene benzeyen bir bitki”

2.2.6.11. Dokumacılıkta Kullanılan Bitkiler

uç İğ yapılan bir bitki. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.2.8.16. “Kalem” → 2.1.2.3. “U:ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.12.8. “u:ç; Son” → 2.2.14.1. “u:ç; Bir şeyin ucu”

2.2.6.12. Diğer

bandal Ağaçtan çıkarılan omuz şeklinde bir şey.

o:t bandal Bandal (ağaçtan çıkarılan omuz şeklinde şey) közünü dövme, çevgen vuruşu.

bukuk Ağaç çiçeği tomurcuğu; ağaç çiçeklerinin ve çiçeklerin çanakları.

butar Hasır otunun pamuğumsu maddesi.

butık/butak Dal, budak. → 2.2.8.2.2. ve 2.2.8.10.1. “Atın ayak derisinden yapılan ve içine kırmızı şeyler konan tulum; Kaşgar lehçesinde küçük tulum”

büşinçek Kençek lehçesinde üzüm salkımı.

çıbık Dalların taze çubuğu, ince dal, değnek.

çıp İnce dal.

kağız Ağaç kabuğu.

kağıl Taze söğüt dalları.

kasuk Ağaç kabuğu. → 2.2.8.2.2. ve 2.2.8.10.1. “At derisinden yapılan, içine süt ve kırmızı konulan tulumumsu kap”

kıldruk Tahıl şeylerin başaklarında bulunan kılçık.

küvük Oğuzcada saman.

öş Ağaç ve dalların içi. → 2.2.3.4. “Atlar ve kuşlardaki kuyruk sokumu; boynuzların içi”

ö:z Ağacın özü, yağı. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. “öz/ö:z; Kendi” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”
sagız Sakız.

saman Çigil lehçesinde saman.

ta:l Taze dal.

tügi Oğuz lehçesinde akdarının kepeği alındıktan sonra kalan esas kısmı.

tü:p Ağacın kökü.

yığaç tü:pi Ağacın kökü.

yıldız Ağacın kökü.

2.2.7. Hayvanlar

bölük Hayvan topluluğu (sürü). → 2.2.9.1.3.1. “İnsan topluluğu”

sürüg Hayvan sürüsü. → 2.2.9.1.3.1. “Kalabalık, güruh”

ügür At, koyun, geyik, bağırtlak kuşu ve deve gibi hayvanların sürüsü.

yılkı Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar.

kög yılkı Sürü halinde yayılan hayvanlar.

2.2.7.1. Evcil Hayvanlar

ağgır/aygır Atın erkeği, aygır.

at At, kısırak. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.9.5. “İsim; unvan”

atan İğdiş edilmiş deve.

azma Taşagının derisi yarıldığı için cinsi muamele yapamayan koç.

barak Hızlı koşan, çok tüylü bir köpek türü.

botu/botuk Memeden kesilmiş deve yavrusu.

bugra Erkek deve.

buka İneğın erkeği, boğa.

buzagu Buzagı. → 2.2.7.4. “Buzagı tılı; küçük bir fare türü”

çepiş Altı aylık keçi yavrusu.

çetük Oğuzcada kedi, dişi kedi.

deve Oğuzlarda deve.

eçkü Keçi.

erkeç Erkeç.

eşek/eşgek/eşyek Eşek.

hayl At.

ıt Köpek, it.

ingek İnek. → 2.2.7.3. “Oğuzcada kaplumbağanın dişisi”

ingen Dişi deve.

irk Dört yaşına girmiş koyun.

kançık Dişi köpek. → 2.2.15. “Kadına sövmek için kullanılan bir söz”

katır Katır.

keçi Oğuzcada keçi.

koç/koçnar Koç. → 2.1.2.3. “Koçnar Başı; Bir şehir adı”

ko:n Argu lehçesinde koyun.

ko:y/koy Koyun. → 2.2.8.7.3. “Kaftanın koyun kısmı” → 2.2.10.2.4. “Koyun yılı”

kozi Kuzu.

baldır kozu Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu. → 2.2.9.1.3.4.

“Baldır; Üvey (oğul, kız)” → 2.2.10.3. “Baldır; İşlerin başlangıç zamanı” → 2.2.9.13.

“Baldır tarığı; İlbaharın başlangıcında sürülen yer”

kölük Yük hayvanı. → 2.2.22.6. “İğreti”

küvük çetük Oğuzcada erkek kedi.

küvük müş/küvük müş (Çigil Lehçesinde) erkek kedi.

mama Harman yerindeki kılavuz öküz.

müş Çigil lehçesinde dişi kedi.

oglak Oğlak. → 2.2.10.2.2. “Oglak ay ; Nevruzdan sonraki baharın başlangıcı”

op Argu lehçesinde, harman yerindeki kılavuz öküz.

öküz Öküz.

saglık Sağmal koyun.

sıgır Sığır.

suw sığırı Su sığırı, camız, manda.

şutu Genç koyun.

tağun/tadun Dana, öküzün bir yaşında olanı.

taygan Köpeklerden beli en ince ve kulakları en sarkık olanı, tazı.

teke Geyiklerin erkeği.

teve/tewe/tewi (tewi; ölçünlü Türkçede) Oğuzlarda deve.

tişek İki yaşında koyun.

titir Dişi deve.

toklı Altı aylık kuzu.

tokum Kesimlik hayvan, çoğunlukla kesimlik at.

torpı Buzağı.

torum Sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu.

tüge İneğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu.

ud/ud Çigil lehçesinde sığır, öküz.

yagan/yağan Fil. → 2.1.1.3. “Yagan Tigin; kişi adı” → 2.2.7.7. “Yağan; Sadece başı beyaz olan alakarga”

2.2.7.1.1. Kümes Hayvanları

takagu/takuk Horoz ve tavuğun genel adı. → 2.2.10.2.4. “Takagu yılı; Türkçede 12 yıldan birinin adı, tavuk yılı”

takuk/takagu/takagun Türkmen lehçesinde tavuk.

erkek takagu Horoz.

tışı takagu Tavuk. → 2.2.9.1.1. “Tavuk”

takagun Horoz.

2.2.7.1.2. At Türleri

at At, kısrak. → 2.2.7.1. “At” → 2.2.9.5. “İsim; unvan”

a:k at Türklerde (ölçünlü Türkçede) kır at.

bul at Ayağında halka şeklinde beyazlık bulunan at.

bulak at Geniş sırtlı, kısa boylu at.

kewel at Üstün vasıflı olan, küheylan.

kır at Kır at.

kerşegü at Kürek kemiğinin birleştiği yerde yarası olan at.

kızgul at Kül rengi ile alaca arasında donu olan at.

ko:ş at Hükümdarın yanına koşulan at.

kuba at Doru ve sarı arasındaki at. → 2.2.22.13. “Rengi doru ve sarı arasında olan at”

kula at Kula donlu olan at.

oy at Yağız at.

salga at Taşkın at.

saş at Ürkek at.

tığ at Rengi kula ile doru arası at.

tiş at Akıtması, gözünün ön kısmına kadar olan at.

ugar at Alnı beyaz olan at.

yabıtak at Üzerinde eyer ve örtü olmayan, çıplak at. → 2.2.22.5. “Üzerinde eyer olmayan at”

arkun Yabani aygırla ehli: kısırdan doğan at, küheylan. → 2.2.10.2.4. “Geçen yıl”

bi: Türklerde kısırak. → 2.2.7.3. “Oğuz lehçesinde örümcek”

çilgü Kızıl doru at.

ıkılaç Küheylan.

i:l³⁵ At için kullanılan sözcük. → 2.2.8.14.4. “Avlu” → 2.2.8.14.7. “Ülke, eyalet” → 2.2.9.23.1. “İki hakanın arasındaki barış”

ketki Arkası yüksek, beli çökük olan (at).

kısır/kısırak Kısırak. → 2.2.22.1. “Kısır; Kısır kadın” → 2.2.22.5. “Kısır; Kısır hayvan”

kulnaçı kısırak Doğurmak üzere olan kısırak.

köçüt At.

kulun Kulun, tay.

ozgan Yarış kazanan (at).

ozuk Yarışta şeylerde öne geçen (at).

sıp İki yaşına girmiş olan sıpa; iki yıllık at.

torug/torıg Doru (at). → 2.2.22.13. “Kırmızı”

tosun Binmeye henüz alıştırılmamış tay, haşin at.

töküz Alnında beyazlık olan, akıtmalı (at).

tugrag Savaş ve binicilik gününde hakanın askerlerine verdiği at. → 2.2.8.10.8.

“Posta atı habercisi” → 2.2.9.1.4. “Tören atı” → 2.2.9.7. “Tugrag ;Oğuzcada meliğın mührü”

³⁵ At Türklerin kanadı olduğu için i:l, at için kullanılır (Ercilasun vd., 2014: 23).

ügürlüg adgır Kısrakları olan aygır. → 2.2.22.4. “Ügürlüg; Koyun hayvan sürüsünün sahibi olan kimse; akdarı sahibi”

yalgıl Ak yeleli (at).

yalgıl at Ak yeleli at.

yandık Soysuz (at).

yandık at Soysuz at

yorıga at Yorga at.

munduz yorıga at “ Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at” → 2.2.22.4. “Munduz; Ebleh (aptal) insan”

yund At. → 2.2.10.2. “Türkçede 12 yıldan birinin adı, at yılı”

yügrük Hızlı koşan (hayvan). → 2.2.22.4. “Hızlı koşan (kimse)”

yügrük at Yarış atı. → 2.2.22.5. “Hızlı koşan (hayvan)”

2.2.7.2. Yabani Hayvanlar

adgırak Ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi.

adıg Ayı. → 2.1.2.5. “Adıg; bir köy adı.” → 2.2.22.4. “Sarhoşluktan ayılmış, ayık”

alañır Bir tür sıçan; ak tavşan.

apa Kıpçak lehçesinde ayı.

a:r böri Sırtlan.

arju Çakal.

arkar Dağ keçisi.

arşlan Aslan. → 2.1.1.1. “Karahanlı şehzadelerinden birinin adı” → 2.2.9.5. “Hükümdarlara verilen ad, unvan”

arşlan burslan/burslan Aslan ve pars. (Pars, arşlan ile birlikte kullanılır.)

a:s/a:z Az, kakım.

ayıg Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı. → 2.2.26.1. “(İyi ve kötü şeyler için) pek, çok, ne kadar (iyi/kötü)”

bi:çin Maymun. → 2.2.10.2.4. “Türkçede 12 yıldan biri”

borsmuk Kaba ete benzer küçük bir hayvan (Meles).

böri Kurt, börü.

bulan Çok iri cüsseli, tek boynuzlu, oyuk boynuzunda su ve kar biriken yabani bir hayvan.

çekün Ada tavşanı yavrusu.

çoçuk Domuz yavrusu.

enük Aslan, sırtlan, kurt ve köpeğın yavrusu.

esri Kaplan. → 2.2.22.6. “İki renkli (her şey)”

ıwık Çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan.

karsak Karsak.

keyik Yabani hayvan (vahş), av hayvanı (şayd), herhangi bir hayvanın vahşisi; geyik, ceylan. → 2.2.22.1 “Vahşi, maymun yapılı (kimse)”

kirpi Kirpi.

oklug kirpi Oklu kirpi.

ki:ş Samur. → 2.2.9.23.5. “Sadak”

kotuz Yabani öküz.

kösürgen Bir tür köstebek.

kulan Yabani eşek.

kunduz Kunduz.

kurt Oğuzlarda (yırtıcı) kurt. → 2.2.7.5. “Kurt (böcek)”

merdek (Ayı, domuz) yavrusu.

sarsal Samura benzer küçük bir hayvan, sansar.

si:gun Erkek geyik. → 2.1.2.12. “Si:gun Samur; Bir yer adı” → 2.2.6.4. “Si:gun otı; Adamotu”

sugur Ada tavşanı. → 2.2.7.4. “Dağ sıçanı”

sukak Ak geyik.

tawışgan Tavşan.

tegiñ Samur.

teke Teke.

tilkü Tilki.

toña Filleri öldüren bir tür pars. → 2.1.1.1. “Toña Alp Er; Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrasiyab” → 2.2.9.5. “Toña tigin/toña han; Bir unvan”

toñuz Domuz. → 2.2.10.2.4. “Toñuz yılı; domuz yılı”

2.2.7.3. Eklembacaklılar-Sürüngenler-Amfibyumlar

ajlan Kertenkele.

alavan Timsah.

baka Kurbağa. → 2.2.2.2.10. “Kolun et kısmı”

bakaçuk Baka'nın küçültme biçimi, kurbağacık.

kur baka Kara kurbağası.

müñüz baka Kaplumbağa.

kamıçak İribaş (kurbağa kurtçuğu).

bi: Oğuz lehçesinde örümcek. → 2.2.7.1.2. "Türklerde kısarak"

bö:g/bö:y Örümcek.

boynak Kertenkele. → 2.2.8.12.2. "Dağdaki yüksek geçit"

böke Büyük yılan.

çağan Akrep.

iñek Oğuzcada kaplumbağanın dişisi. → 2.2.7.1. "İnek"

katkiç Argu lehçesinde akrep gibi sokan bir hayvan..

keler Kertenkele.

keslinçü Baş küçük, kuyruğu uzun büyük keler.

komşuy Kan ile tamamiyle dolmuş kene.

neg Timsah.

örümçek Örümcek.

sakırku Kene, sakırğa.

yeñgeç Oğuz lehçesinde yeñeç.

yılan Yılan. → 2.2.10.2.4. "Yılan yılı; Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı"

neg yılan Yılan.

ok yılan Kendisini insan ve başkasının üzerine fırlatan yılan.

so:gan yılan Büyük fakat zararsız yılan.

2.2.7.4. Kemirgenler

aplan Sıçan cinsinden bir hayvan.

argun Yarım arşın uzunluğunda vücudu olan bir sıçan türü.

buzagu tılı Küçük bir fare türü. → 2.2.7.1. "Buzagu; buzağı"

kelegü Jerboa, keseli fare (Tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen).

kösürge Sıçanlardan bir tür.

küzen Kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan.

sıçgan Fare, sıçan.

sıkırkan Bir tür sıçan.

sugur Dağ sıçanı. → 2.2.7.2. "Ada tavşanı"

yamlan Bir çeşit sıçan.

yarpuz Yılan öldüren bir hayvan, firavun faresi.

2.2.7.5. Böcekler

arı Arı, eşek arısı.

atgak Bağırsak kurdu. → 2.2.5.2.1. “Bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı”

→ 2.2.6.6. “Sarı çiçekli bir bitki”

bars Pire. → 2.2.5.2.3. “Vücutta bit ve pire ısırmasından ötürü meydana gelen şişlik”

bit Bit.

bürge Pire. → 2.2.22.3. “(İnsan için) taşkın ve hafif (kimse)”

çekürge Oğuzcada çekirge.

çümeli Çigil lehçesinde karınca.

karınça Karınca.

keveli Uçan kelebek.

koğuz Domuzlan, osurgan böceği.

kökegün Göksinek (et sineği).

kömiçe/köminçe Sivrisinek.

közkeni Ateş böceği.

kudgu/kuğgu Kara sinek.

kurt Kurt (böcek). → 2.2.7.2. “Oğuzlarda yırtıcı kurt”

küye Keçe şeyleri yiyen güve.

muguzgak Argu lehçesinde bal arısına benzer sinek.

sarıçga Çekirge.

sarıçka er Atik adam. → 2.2.22.4. “Atik adam”

sişek Yerleşik olanların dilinde sivrisinek, göçebelerde ise karasinek.

sirke Başta bulunan bit yumurtası. → 2.2.8.3.2.9. “Sirke”

sunzı Bir pire türü, muhtemelen bit.

tarıg biti Buğdaya düşen küçük kurtçuklar. → 2.2.9.13. “Buğdaya düşen kurtçuklar”

üyez Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez.

zanbı Cırcır böceği.

2.2.7.6. Balıklar

balık Balık. → 2.2.8.14.1. “Kale”, → 2.2.8.14.7. “Kent”, → 2.2.12.3. “Çamur”

başgan 20-45 kilo ağırlığında büyük balık. → 2.2.9.5. “Bodun başkanı”
çapak Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü. → 2.2.22.1. “Alçak (kimse)”

2.2.7.7. Kuşlar

ağ Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş. → 2.2.17. “Oğuzcada, ‘yok’”

angıt Angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş.

aya yersgü/yersgü Yarasa.

bağırlak Bağırtlak.

balıkçın Balık avlayan beyaz bir kuşun adı.

baybayuk Nağmeleriyle coşku veren, ağaç dallarına asılı şekilde, zenbile benzer yuva kuran bir kuş.

budursın Bildircin.

boz kuş Bozkuş (Akdoğan).

çağrı Çakır kuşu.

çawlı Şahin. → 2.2.8.3.2.11. “Şeftali çekirdeği ve ceviz kabuğu”

çekik Kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş. → 2.2.2.2.3. “Küçük çocuğun pipisi”

çıpçırğa Serçe.

çulık Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu (çulluk).

çumguk Ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga.

il kuş Akbaba.

kara kuş Karakuş.

kara kuş Tavşancıl.

karga Karga.

kargılaç/karlıgaç Kırılanıç.

Karguy/(kırguy) Atmaca. → 2.2.8.14. “Dağın ve yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen yapı”

çibekkarguy/kırguy Atmacadan küçük, yırtıcı bir kuş.

ka:z Kaz. → 2.1.1.2. “Afrasiyab’ın kızının adı” → 2.1.2.8. “Ka:z suwı; İla nehrine dökülen büyük bir akarsuyun adı”

keklik Keklik.

kekük Kerkenez, kemiği aşk için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş.

kıl kuşruk/kıl kuş Kıl kuyruk.

kız kuş Renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuş.

koburga Baykuş.

korday Kuğu.

kögürçgün Güvercin.

kö:k topulgan Bıldırcın türünden bir kuş. → 2.2.6.5. “Kök; Yeşillik (ağaçlık alan)”

→ 2.2.8.2.9. “Kök; Eyer bağı” → 2.2.9.1.3.2. “Kök; Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde

kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.9.5. “kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin

büyüklerine verilen unvan” → 2.2.11.1. “kö:k; Gök, gökyüzü, hava” → 2.2.22.13.

“Kök; Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”

köti kızlak Kaya kuşu.

közkünek Şahine ve kertenkeleye benzer bir kuş.

kuğu Kuğu.

kuş Kuş.

kuşgaç/kuşgaç Serçe.

kuzgun Kuzgun.

la:çın Şahin. → 2.2.9.5. “Yiğitlikten dolayı verilen erkek adı”

ördek Ördeğe benzer su kuşları.

sagızgan/sagızgan Saksığan.

sanduvaç Bülbül.

seçe Oğuzcada serçe.

semürgük Balasagun lehçesinde bülbüle benzer bir kuş.

sığırcık/sığırcuk Sığırcık.

sondilaç Çalı kuşu.

suñkur Yırtıcı kuşlardan birinin adı, suñur.

süglin/süwlin Sülün.

şa Balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş. → 2.2.22.4 “Mecazen beceriksiz insan”

tartar Kumruya benzer bir kuş.

teñilgüç Oğuzcada çaylak.

teñilgün Diğer Türklerin dilinde çaylak.

tewe kuş Deve kuşu.

toğ/toy Toy kuşu. → 2.2.8.10.7. “toy; Seramik çamuru” → 2.2.9.23.2. “toy;

Karargah”

togrıl Yırtıcı kuşlardan biri (çakırdoğan). → 2.1.1.3. “Togrıl; erkek adı” →

2.2.8.3.2.7. “Kençek lehçesinde et ve baharatla doldurulan bağırsak”

torıga: Tarla kuşu, toygar.

turna Turna.

turumtay Yırtıcı ve avcı kuşlardan biri. → 2.1.1.2. “Bir kölenin adı” → 2.2.9.5. “Bir unvan”

ular Erkek keklik.

üpgük/üpüp Çigil lehçesinde hüdhüd, çavuş kuşu.

ügi/ühi Türklerde (ölçünlü dilde) ve Kıpçaklarda baykuş.

ürün kuş Ak doğan. → 2.2.5.6. “Ürün; Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.9.11. ve 2.2.8.11.1. “Ürün; Kahine verilen ücret” → 2.2.5.6. “Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.22.13. “Ürün; Beyaz” → 2.2.4.1. “Ürün karak; Göz akı”

yaba kulak Yabaku ve Yemek lehçesinde baykuş.

yağan Sadece başı beyaz olan alakarga. → 2.2.7.1. “Fil”

yarısa Yarasa.

yugak Su kuşu.

yun kuş Tavus kuşu.

2.2.7.8. Hayvan Yemi ve Gıdaları

aşbar Samanla kepek ıslatılıp karıştırılarak hazırlanan at yemi.

es Yırtıcı hayvanın avını parçalayarak aldığı pay.

meñ Kuş yemi, taneler. → 2.2.2.2.8. “Yüzdeki ben”

ot Hayvan yemi. → 2.2.6.4. “Ot, bitki; yulaf” → 2.2.8.5. “İlaç” → 2.2.8.5. “Zehir” → 2.2.8.1. “o:t/ot; Ateş, alev”

2.2.7.9. Hayvan Yuvaları

ordu Köstebek, sıçan yer altında yaşayan hayvanların yuvası. → 2.1.2.3. “Ordu Kend; Kaşgar” → 2.1.2.3. “Kuz Ordu; Balasagun şehri” → 2.1.2.4. “Ordu; Balasagun yakınlarında bir kasaba” → 2.2.8.14.7. “Beyin oturduğu şehir” → 2.2.9.23.2. “Ordu başı; Hakanlara ait teşrif işlerini gören kimse”

uya Kuş yuvası. → 2.2.9.1.3.2. “Kardeş ve akraba, yakın”

i:n/yin Aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı. → 2.2.5.7.2. “Koyun pisliği”

yın/yi:n Yırtıcı hayvanların yuvası, in.

2.2.7.10. Hayvan Yavruları-Yumurtaları

bala Kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu. → 2.2.9.1.1. “Çocuk” → 2.2.9.11.

“İnsanların, daha çok tarımla ilgili işlerde kullandığı yardımcı”

ogul (Kedi, köpek için) yavru. → 2.2.9.11. “Oğul, çocuk”

tay Tay.

yumurtga Tavuk ve diğer kuşların yumurtası. → 2.2.2.2.3. İnsanların taşıdığı, 2.2.3.1.

“Hayvanların taşıdığı”

2.2.7.11. Hayvan Barınakları-Sığınakları

agıl Ağıl. → 2.2.5.7.2. “Oğuzlarda koyun pisliği”

akur Ahır.

otluk Yemlik, ahır. → 2.1.2.3. “Otluk; Tıraz yakınlarında bir şehir”

turag/turıg/turug Sığınak. → 2.2.14.4. “Durma, kalkma” → 2.2.22.4. “Durma, kalkma (yeri)”

keyik turagka sığındı “Hayvan sığınağa sığındı.”

udluk Argo lehçesinde ahırda sığırların yattığı yer.

2.2.7.12. Hayvan Tuzakları

çanka Avda kullanılan bir çeşit tuzak. → 2.2.9.12. “Avda kullanılan bir çeşit tuzak”

saçıratgu Bir çeşit tuzak.

saçıratgudan korkmuş kuş “Tuzaktan korkmuş kuş”

to:r/tor Ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ. → 2.2.8.10.5. “Balık avlanan tuzak ve ağ”

tuzak Tuzak; avda kullanılan ağ. → 2.2.16. “Erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken kullandığı kelime”

yapgak Kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak.

2.2.8. Gündelik Yaşam Ögeleri

2.2.8.1. Ocak-Ateş-Kül-Su

akın Yağmur suyu. → 2.2.12.6. “Sel”

akındı Akan (su), akıntı.

batruş Bulanık (su).

çawar/çuwar/çawar çuwar Ateş yakmak ve tutuşturmak için kullanılan odun parçası.

ço:g Odun köz olduktan sonra ateşin alevi.

çulman Su birikintisi. → 2.2.12.2. “Su birikintisi” → 2.2.9.11. “Kençek lehçesinde, aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen (iş)”

egrim Su birikintisi. → 2.2.12.2. “Su birikintisi”

kak Su birikintisi. 2.2.12.2. “Çukurdaki su birikintisi” → 2.2.8.3.2.1. “Kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı” → 2.2.22.6. “Kurutulmuş herhangi bir şey”

keljik Sel. → 2.2.12.6. “Sel”

kokun/kukun Kıvılcım.

kukunlug o:t Kıvılcımlı ateş. → 2.2.22.12. “Kıvılcımlı ateş”

ko:m Su dalgası. → 2.2.8.2.9. “Deve semeri”

kö:z Köz.

köpik/köpük Su köpüğü; kaynayan tencerenin köpüğü.

kül Kül.

örter kül Yakıcı kül → 2.2.22.12. “Yakıcı kül”

küyde Altın ve gümüş madeninin eritilerek cevherinin çıkarıldığı ocak.

oçak/oçuk Ocak.

oğguç Ateşin alevi.

o:t/ot Ateş, alev. → 2.2.6.4. “Ot, bitki; yulaf” → 2.2.7.8. “Hayvan yemi” → 2.2.8.5. “İlaç” → 2.2.8.5. “Zehir”

ört Yangın. → 2.2.12.6 “Yangın”

suw/su:w Su.

ergöz (suw) Baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su.

sag suw Oğuzcada berrak ve tatlı su.

sarkındı suw (İri) su damlası.

sayram suw Sığ su.

suw tirgeşi Dere kollarından oluşan su birikintisi.

tamındı suw Su damlası.

turkun suw Sürekli duran su. → 2.2.22.10. “Sürekli duran su”

söl Ağaç ve etteki nem.

suvuk Yumuşak sıvı. → 2.2.8.3.2.5. “Suvuk yogurt; Sulu yogurt” → 2.2.22.6.

“Kıpçak lehçesinde katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk, ağaç vb”

süzük Saf, mavi (su). → 2.2.8.4. “Yakut saf olan taşlar”

tamdu/tamduk Tutuşturma.

ternek Su sızıntısının artığı; bataklık. → 2.2.12.3. “Bataklık”

ternek Kaynak (suyu).

tug Su bendi.

tütün Duman.

tütünsüz Dumansız, duman olmadan.

ot tütünsüz bolmas “Ateş dumansız olmaz.”

yalın Ateşin alevi, alev.

yundi Yemekten sonra kapların yıkandığı su.

2.2.8.2. Alet, Araç ve Gereçler, Malzemeler, Eşyalar

2.2.8.2.1. Ev Eşyaları

ar(ar bog)/arçı Heybe. → 2.2.8.10.3. “Heybe”

beşik/béşik/bişik/bi:şik Çocuk beşiği.

bog Bohça, heybe. → 2.2.8.10.3. “Bohça, heybe”

cek çük İvır zıvır; değersiz eşya.

çığ Göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü. → 2.2.8.10.3. “Çadır örtüsü” → 2.2.8.8. “Türk arşını”

çöpür çepür Eski ve döküntü eşya. → 2.2.20. “Bir tür ikileme”

çug Eşyanın heybesi, bohça. → 2.2.8.10.3. “Heybe, bohça”

hafsı Küçük kutu.

kesirgü/kesürgü Dağarcık, meşin torba. → 2.2.8.10.3. “Dağarcık, meşin torba”

kewiz Halı, kilim. → 2.2.8.10.3. “Halı, kilim”

kimişge Nakışlı Kaşgar keçesi. → 2.2.8.10.3. “Nakışlı Kaşgar keçesi”

kirit Anahtar.

kiz Misk kutusu, elbise sandığı, elbise bohçası ve saklayıp koruyan her şey.

köpsün Minder, basık şilte. → 2.2.8.10.3. “Minder, basık şilte”

kötrüm Üzerinde oturlan seki.

kövüz Yayı; yünden dokunmuş her döşek ve yatak. → 2.2.8.10.3. “Yayı; yünden dokunmuş her döşek ve yatak”

közñü Ayna.

kuyma Çekişle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan aletler. → 2.2.8.2.2. “Havan” → 2.2.8.2.6. “Çekiç”, → 2.2.8.2.7. “Kandil” → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.3.2.6. “Bir çeşit yağlı ekmek”

mançuk Eyere takılan heybe, torba gibi şeyler. → 2.2.8.10.3. “Eyere takılan heybe, torba şeyler”

ne:ñ/neñ Nesne, şey; mal.

örtüg Örtü. → 2.2.8.10.3. “Örtü”

sasık Uç şehri ve etrafındakilerin lehçesinde saksı.

sep Gelinin çeyizi. → 2.2.9.14 “Gelinin çeyizi”

serü Evdeki raf.

sibek İçine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamaş. → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili”

susık Kova.

süpürgü Süpürge.

süwri Ucu sivri olan mızrak, kılıç, şiş ve kandile benzer küçük eşyalar şeyler.

şın Çigil lehçesinde sedir.

tavar/tawar Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya.

tokımak Çamaşırcının tokmağı.

tolvır Perde. → 2.2.8.10.3. “Perde”

talwır/tolwır Gelin odasının tülü. → 2.2.8.10.3. ve → 2.2.9.14. “Gelin odasının tülü”

töşek Döşek, yatak. → 2.2.8.10.3. “Döşek, yatak”

tug Herhangi bir şeyin tıkacı.

tünlük tuğı Baca deliğı, (tünlük) vb şeylerin örtüsü, tünlük → 2.2.8.14.4. “Tünlük; baca deliğı, tünlük”

tutma Sandık.

türgek Bohça. → 2.2.8.10.3. “Bohça”

ükek Sandık. → 2.2.9.21. “Tabut” → 2.2.8.14.1. “Şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç”

ükeklik “Sandık yapmak için hazırlanan tahta” → 2.2.8.10.4. “Sandık yapmak için hazırlanan tahta”

ütüg Kırısklıkları gitsin diye kızdırılarak elbisenin dikiş yerlerine bastırılan mala şeklinde demir, ütü.

yağım Yatak, Şilte, halı yaygı. → 2.2.8.10.3. “Yatak, Şilte , halı vb”
yançuk Kese, küçük torba. → 2.2.8.10.3. “Kese, küçük torba”
yastuk Yastık. → 2.2.8.10.3. “Yastık”
yetgek Bohça, heybe. → 2.2.8.10.3. “Bohça, heybe”
yogurkan Yorgan; örtü. → 2.2.8.10.3 “Yorgan; örtü”
yüdrük Üzerine eşya ve elbise konulan sedir.

2.2.8.2.2. Mutfak Aletleri-Malzemeleri

aftaba Güğüm.

andıg Kalbur ve eleğın kasnağı.

añut Şarap hunisi.

ayak Kap, çanak, sahan, Türk kabı; kadeh. → 2.2.2.1. “Ayak”

bart Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap. → 2.2.8.10.7 “Oğuz lehçesinde, pişmiş topraktan su kabı”

bilegü Bileği.

bukaç/eşiç bukaç Topraktan yapılan içecek kabı ve tencere, tas ve tencere.

butık Atın ayak derisinden yapılan ve içine kırmız şeyler konan tulum; Kaşgar lehçesinde küçük tulum. → 2.2.8.10.1 “Tulum” → 2.2.6.12. “Dal, budak”

bürgüç Fırında ekmek çevirmeye yarayan, kılıca benzer geniş tahta.

çalıñ ayak Çin kasesi.

çanak Ağaçtan oyulan tuzluk eşya; Oğuzlarda çanak.

çançu Erişte hamurunu yayan oklava.

çowlı İnce çubukla örölüp kepçe şeklinde yapılan tutmaç süzgeci.

çöñek Çigil lehçesinde kutu, kap.

çömçe Oğuz lehçesinde kepçe.

dülek Ağzı kırık saksı, testi.

eskü Elek, kalbur. → 2.2.8.2.6. “Kazma, külünk”

eşiç Tencere.

ıwırık İbrik.

iğiş Kadeh, kap.

ka:/kaça/ka: kaça Kap kacak.

kamıç Kepçe.

ka:p Kap. → 2.2.2.2.5. “Karındaki bebeği kaplayan zar” → 2.2.8.2.2. “Kap” → 2.2.8.10.1 “Tulum” → 2.2.8.10.3. “Çuval, torba” → 2.2.9.1.3.5. “(Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması” → 2.2.9.20. “Ka:plıg ogul; Karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk”

kasuk At derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu kap. → 2.2.8.10.1. “At derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu kap” → 2.2.6.12. “Ağaç kabuğu”

kasuklug er Kımız tulumu olan adam. → 2.2.22.4. “Kımız tulumu olan adam”

keçe Kavun, hıyar şeyleri taşımada kullanılan küfe. → 2.2.8.10.3. “Oğuzcada keçe” → 2.2.10.2.1. “Gece”

kendüg Yarım küp, tekne.

kesirgü Dağarcık, meşin torba. → 2.2.8.10.3. “Sanaç kesirgü; Dağarcık, meşin torba”

kırnak Et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici. → 2.2.8.2.6. “Et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici” → 2.2.9.1.2. “Kırnak; Cariye”

korluk Kımız konan tulum. → 2.2.8.10.1. “Kımız konan tulum”

kova Oğuz lehçesinde kova. → 2.2.8.2.9. “Türk geminin, atın burnu üstünde dik duran çıkıntısı”

koyugluk Sıvı şeylerin koyulduğu kap.

ködeç Argu lehçesinde testi.

könek Deriden yapılan su kabı. → 2.2.8.10.1. “Deriden yapılan su kabı”

körge Tahtadan yapılan tabak.

közeç Testi, toprak kap.

közeçlik titig Testi yapmak için hazırlanan çamur.

kundıgu Bileği taşı.

kumgan Güğüm, ibrik.

kuyma Havan. → 2.2.8.2.1 “Ev eşyası” → 2.2.8.2.6. “Çekiç” → 2.2.8.2.7. “Kandil” → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.3.2.6. “Bir çeşit yağlı ekmek”

küp Küp.

kürin Kavun, salatalık şeyleri taşımak için kullanılan sepet.

lagun İçinden süt, ayran şeyler içilen, kile gibi oyulmuş kap.

mançuk Eyere takılan heybe, torba gibi şeyler. → 2.2.8.10.3. “Eyere takılan heybe, torba şeyler”

nıjdag Bileği taşı.

örküç Ocakta üzerine tencere konulan taş. → 2.2.12.2. “Dalga”

sa:ç Kızartma kabı, sac. → 2.2.2.2.9. “Saç; saç”

sagır Koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap konulan kap. → 2.2.9.12. “Hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av”

sagrak İçmek için kullanılan çamçak ve kadeh.

salçı bıçek Aşçı bıçağı. → 2.2.8.2.6. “Aşçı bıçağı” → 2.2.8.10.8. “Salçı; Aşçı”

sarnıç Deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap. → 2.2.8.10.1 “Deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap”

sawdıç Dallardan örülen, içinde meyve şeyler taşınan sepet.

señek Su içilen testi ve küp.

serk Saksı, çömlek ve onların kırıkları.

sış/şiş/si:ş Kendisiyle tutmaç yenilen şiş, et dizilen şiş. → 2.2.5.2.3. “Vücuttaki şiş”

soku (<sokku) Dibek.

ta:gar/tagar Hububat çuvalı. → 2.2.8.10.3. “Hububat çuvalı”

tamgalık Küçük ibrik. → 2.2.8.13.1.1. “Kişiyeye özgü küçük sofraya”

tañ Argu lehçesinde elek. → 2.2.8.14.1.1. “Binası gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi yapı” → 2.2.10.2.1. “Şafak vakti, sabah” → 2.2.18. “Şaşkınlık”

taş Değirmen taşı, pide gibi yuvarlak olan (şey).

tewsi Tepsi, sofraya.

tiküç Ekmek üzerinde süsler yapmak için kullanılan ve sivri uçları bulunan alet.

tim İçkiyle dolu tulum. → 2.2.8.10.8. ve 2.2.8.11.2. “Bazı kimselere göre içki tüccarı”

tirgi Sofra.

tirgü Sofra örtüsü. → 2.2.8.10.3 “Sofra örtüsü”

togaklık/tokaklık Süzgeç yapmak için hazırlanan tahta.

tokurka Fıçı ve ibrikteki emzik. → 2.1.2.11. “Tokurka; Kaşğar yaylasında bir yer”

tulkuk Üfürülerek şişirilmiş şarap tulumu. → 2.2.8.10.1. “Şişirilmiş şarap tulumu”

tuzluk Tuzluk.

tütek Fıçı ve ibrikteki emzik. → 2.2.8.2.2 *tokurka*

yalpı Derinliği olmayan tabak ahşap eşya.

yasgaç Hamur tahtası.

yasıman (Su boşaltılırken) kır kır eden testi.

yemeçük Buğday taşınan küçük çuval. → 2.2.8.10.3 “Buğday taşınan küçük çuval”

yogrı Çanak.

yugurguç Erişte hamurları açan oklava.

2.2.8.2.3. Tıbbi Aletler-Malzemeler

arkaçak Ağıza ilaç dökmek için kullanılan bir alet.

belik Yaranın derinliğini ölçen alet. → 2.2.8.2.7. “Kandil fitili”

kanagu Neşter.

sorgu Bardak çekerken (hacamat yaparken) kullanılan bardak.

sorgu Kan alma aleti.

yörgeçü Bandaj, ayak bandı, dolak.

adakına yörgeçü sarladı “Ayağına dolak doladı.”

2.2.8.2.4. Tarım Aletleri

ağrı Buğday temizlemek için kullanılan alet. → 2.2.9.13. “Buğday temizlemek için kullanılan alet” → 2.2.22.1.1. İki parçası bulunan her şey; İki dalı olan (şey) → 2.2.8.2.10. “Çatal değnek”

amaç Saban. → 2.2.9.13. “Saban” → 2.2.14. “Hedef”

baştar Argu lehçesinde orak. → 2.2.9.13. “Orak”

bukursı Saban demiri. → 2.2.9.13. “Saban demiri”

çigne Yağma lehçesinde tapan, sürgü. (Tohumu örtmek ve toprağı düz hale getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası). → 2.2.9.13. “Yağma lehçesinde tapan, sürgü”

itegü Değirmen taşına bağılı bulunan ve unun ince veya kalın öğütülmesine göre taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası. → 2.2.9.13. “Değirmen taşına bağılı bulunan taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası”

kakratgu: Davul, tarladan serçe canlıları uzaklaştırmak için çalınan davul.

kewçi Kaşgar’dan Uygur ülkesine kadar (kullanılan) tahıl ölçeğı. → 2.2.9.13. “Tahıl ölçeğı”

kösgük Nazardan korunmak için bağı ve bahçelere dikilen korkuluk. → 2.2.8.13.2. ve → 2.2.9.13. ve → 2.2.8.20. “Korkuluk”

kürgek Her türlü kürek (veya geminin küreğı). → 2.2.9.13. “Kürek”

orgak Orak. → 2.2.9.13. “Orak”

saban Saban. → 2.2.9.13. “Tarlayı sürme”

sibek Değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili. → 2.2.9.13.

“Değirmen mili” → 2.2.8.2.1. “İçine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamış”

ti:ş Saban demiri. → 2.2.9.13. “Saban demiri” ; → 2.2.2.2.6. ve 2.2.3.1. “Diş”

2.2.8.2.5. Yapı-İnşaat Aletleri-Malzemeleri

bışığ/bışık Pişmiş kerpiç. → 2.2.22.8. “Pişmiş (yemek, yiyecek vs.)”

kerpiç Pişmiş çamur, pişmiş kerpiç.

kerpiç kipi Kerpiç kalıbı.

salı Mala.

tayagu İri taş ve kerpiç.

2.2.8.2.6. Kesici-Delici Aletler

baldu³⁶ Balta. → 2.2.9.23.5. “Balta”

basu Demir çekiç.

bazgan Demircilerin kullandığı çekiç. → 2.2.8.10.6. “Demircilerin kullandığı çekiç”

bıçgu Bir şeyi kesen alet, balta.

bıçguç Makas; bir nesneyi kesen alet.

bıçek Bıçak.

bıçek boynı Bıçak prazvanası, bıçağın sapa giren kısmı.

ko:ş bıçek Argu lehçesinde makas. (anlamı: bir çift bıçak) → 2.2.22.6.

salçı bıçek Aşçı bıçağı. → 2.2.8.2.2. “Aşçı bıçağı” → 2.2.8.10.8. “Salçı; Aşçı”

çekük Oğuzcada çekiç.

çij Demirden çivi. → 2.2.9.23.5. “Zırh halkasının perçini”

egdü Kılıç şeylerin kınlarını oymak için kullanılan, ucu kıvrılmış bıçak.

er/ér Delik açmak için kullanılan alet, delgeç.

eskü Kazma, külünk. → 2.2.8.2.2. “Elek, kalbur”

ir Delik açma aleti.

kerey Ustura.

³⁶ Savaş aleti olarak da kullanılmıştır.

kerki Keser.

ketmen Yeri kazmak için kullanılan alet.

kıftu Makas.

kırğak Et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici. → 2.2.8.2.2. “Et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici” → 2.2.9.1.2. “Kırnak; Cariye”

kısgaç Kerpeten.

kuyma: Çekiç. → 2.2.8.2.1 “Ev eşyası” → 2.2.8.2.2. “Havan” → 2.2.8.2.7. “Kandil” → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.3.2.6. “Bir çeşit yağlı ekmek”

sındu Oğuzcada makas.

talguk Baltayı sağlamlaştırmak için sapıyla demiri arasına sokulan tahta çivi.

yüligü Saçı tıraş etmek için kullanılan ustura.

2.2.8.2.7. Aydınlatma Eşyaları

awus Bulgar lehçesinde mum.

belik/bilik Kandil fitili. → 2.2.8.2.3. “Yaranın derinliğini ölçen alet”

beliklik kepez Fitillik, fitil yapmak için hazırlanan pamuk.

bistek Argu lehçesinde fitil. → 2.2.8.10.3. “Çigil lehçesinde eğrilmek üzere hazırlanan, atılmış pamuk.”

kuyma Kandil. → 2.2.8.2.1. “Ev eşyası”, → 2.2.8.2.2. “Havan”, → 2.2.8.2.6. “Çekiç” → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.3.2.6. “Bir çeşit yağlı ekmek”

tüñşü Fener.

yula Kandil.

2.2.8.2.8. Süs-Ziyinet Eşyaları

bilezük Bilezik.

bogmak İnci ve mücevher kakılmış altın şeylerden yapılan gerdanlık, kolye. → 2.2.8.7.1.3.5. “Gömlek düğmesi”

didim Gerdek gecesi gelinin giydiği taç.

kezik Kadınların kaftanlarının altına taktıkları küçük bıçak.

küpe Küpe.

monçuk Süs eşyasındaki boncuk. → 2.2.8.2.9. “Atın boynuna takılan inci boncuk, aslan tırnağı ve muskalar”

önik/önik yörgenek Kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılma sahte zülûf. →

2.2.8.10.3. “Önik/önük; Yastıkların ipek kulak ve kuyrukları”

saht Oğuzlarda tokalar, kemer başları ve eyerlerdeki altın ve gümüş kakmalar.

tizildürük Ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar.

toğ monçuk Cariyelerin kullandığı, parfüm ve miskten yapılmış boncuklar.

toku Kemerin tokası.

tolgag Küpe. → 2.2.18. “Sıkıntı”

tu:ş Altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka. → 2.2.8.8.

“Denk, benzer” → 2.2.12.8. “Nesnenin karşı tarafı”

ügmek Altından veya gümüşten kadın halkası, küpe. → 2.2.22.10. “Yığılmış şey” →

2.2.22.6. “Yıkılmış şey”

üstem Toka, kemer başı ve eyerdeki altın ve gümüş kakma.

yüzük Yüzük.

2.2.8.2.9. Hayvanlara Ait Eşyalar

ağrım Eyerin altında, iki yandan çıkan uçlar.

aran Tavla (at için).

bagırçak Eşek semeri.

bakan Pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk), genel olarak boyunluk ve halka.

bakanuk/bakayuk Atın toynağının setleri.

bogsuk/bohsuk Boyna takılan bukağı. → 2.2.8.2.10. “Hırsızlara takılan kelepçe, bukağı”

botlu Deve burunsalığı.

boyunduruk Boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası.

burunduk Dizgin, burunluk.

çetgen Gem dizgini.

çewşen Koyun kırkma makası.

çikten Eyer örtüsü. → 2.2.8.10.3. “Eyer örtüsü”

eğer Eyer.

eğerlik Üzerine eyer konmak için ayrılmış tahta.

içlik Eyerin altına konan örtü. → 2.2.8.10.3. “Eyerin altına konan örtü”

kali:de Oğuz lehçesinde boyunluk.

kesgük Tasma.

kısmak Üzengi kayışı; kement.

kolan Kolan, eyer kayışı.

kolan eti Kolanın altında kalan et kısmı.

ko:m Deve semeri. → 2.2.8.1. “Su dalgası”

kişen Köstek.

er attın kişen seşti “Adam atının kösteğini çözdü.”

kova Türk geminin, atın burnu üstünde dik duran çıkıntısı. → 2.2.8.2.2. “Oğuz lehçesinde kova”

kök Eyer bağı. → 2.2.6.5. “Yeşillik (ağaçlık alan)” → 2.2.7.7. “kö:k topluğan; Bıldırcın türünden bir kuş” → 2.2.9.1.3.2. “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.9.5. “kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan” → 2.2.11.1. “kö:k; Gök, gökyüzü, hava” → 2.2.22.13. “Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”

köken Hayvan ilmeği, süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek.

kömüldürük Eyerin göğüslük kısmı, at göğüslüğü.

köpçük Eyer yastığı. → 2.2.8.10.3. “Eyer yastığı”

köpen Deve örtüsü, eyer takımı ve benzeri donanım. → 2.2.8.10.3. “Deve örtüsü”

kösrük tuşag Atın ön ayaklarındaki köstek.

kuduzgun/kuğuzgun Eyer kuskunu, kuruk altından geçen eyer kayışı.

monçuk Atın boynuna takılan inci boncuk, aslan tırnağı ve muskalar. → 2.2.8.2.8. “Süs eşyasındaki boncuk”

oluk Hayvanlara bir şey içirmek için yemlik gibi ağaçtan oyulan şey. → 2.2.3.1. “Atın kürek kemikleri arası, omuz başı” → 2.2.8.12.1. “Küçük kayık”

otgun Eyerin sol tarafında bulunan geniş kayış.

örk Hayvan yuları ve at tavlasi.

sıjarsuk Terki.

sıpakur Yem torbası. → 2.2.8.10.3. “Yem torbası”

sıp akurı İki yıllık atın yem yediği yer.

sırmak Eşeğin semerinin altındaki örtü. → 2.2.8.10.3. “Eşeğin semerinin altındaki örtü”

sögen Yük hayvanındaki küfe.

targak Tarak.

terlik Teri emmesi için eyerin altına konan örtü. → 2.2.8.10.3. “Teri emmesi için eyerin altına konan örtü”

ti:n/tin Yular, dizgin.

tin tizgin Yular ve dizgin.

tizgin Dizgin.

topuz yük Üzerine binenin sallandığı eyer ve yük.

tulun/tuluñ Atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka, gemin sağ ve sol “tulun” a isabet eden halkası (hene). → 2.2.2.2.10. “Göz ile kulak arası”

tuşag Atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek.

ügürmek Oğuz lehçesinde deve tahtirevanı.

ümzük Eyerin ön ve arkadaki ucu.

yahg Eyerin ön ve arka kaşısı. → 2.2.3.1. “Horozun ibiği”; “ya:l/yahg/yil; Yele”

kidinki yahg Eyerin arka kaşısı.

yalu Tayların bağı, kısraktan kımız için süt sağılırken tayların bağlandığı ip.

yapguç Eşek ni sürmek için kullanılan değnek.

yapı Çigil lehçesinde eyer örtüsü. → 2.2.8.10.3. “Çigil lehçesinde eyer örtüsü”

yig Gem damağı. → 2.2.8.10.3.1. “İğ” → 2.2.17. “Daha iyi anlamında bir söz” → 2.2.28. “Çiğ”

yonak Eşek, inek hayvanların semeri altına konan çul. → 2.2.8.10.3. “Eşek, inek hayvanların semeri altına konan çul”

yular Yular.

yügün Gem, uyan.

2.2.8.2.10. Diğer Aletler-Malzemeler

adı Çatal değnek. → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Buğday temizlemek için kullanılan alet”, → 2.2.22.1.1. “İki ayrı parçası bulunan şey, iki dalı olan (şey)”

berge Hırsız dövmekte ve eşek dürtmekte kullanılan kamçı ve değnek.

bukagu Hırsızlara takılan kelepçe, bukağı. → 2.2.8.2.9. “Bogsuk”

çıgrı Değirmen, su değirmeni şeylerin çarkı, çıkırık. → 2.2.8.10.3.1 “Çıkırık; ibrişim ağırşığı ve buna benzer bütün makaralar” → 2.2.11.1. “Gökyüzü” → 2.2.8.11.2. “Felek”

çomak Çomak, sopa. → 2.2.9.20. “Uygurlara ve bütün kafirlere göre müslüman”

çögen Çevgen; baston.

ewdindi Kırıntı, döküntü şeyler.

ewüsgü Savurmak için kullanılan alet, savurma aleti.

ırgag Sudan buzı çekip buzluğa koymakta kullanılan çeşel. → 2.2.8.10.5. “Balık avlamak için kullanılan olta”

közegü Tandırda ateşi karıştırma demiri.

sap Kılıç ve bıçağın sapı. → 2.2.14. “Bir söze cevap vermede, öğütmede ve sulamadaki sıra”

satma Bağ bekçisinin geceleri oturmak üzere ağacın üzerine kurduğu rafa benzer tahta.

sibek İçine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamış. → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili”

sokım Islık gibi ses çıkarması için oka takılan, çam kozası şeklinde, üç tarafı delikli tahta parçası.

şebîñ Çigil lehçesinde demir çubuk.

talguç Denk ile ip arasına sokulan tahta.

tapçañ Kençek lehçesinde, salkımlara ulaşmak için üzerine çıkılan, üç ayaklı, hamur tahtası şeklinde bir eşya.

tayak Değnek, baston.

tepük Kurşundan yapılan, iğ başı şeklinde bir şey.

ti:ş sızzağı Kürdan.

tiregü Kendisine dayanılacak ve yelken ve benzeri şeyleri dik tutacak olan nesne (direk).

uç Baston. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.6.11. “İğ yapılan bir bitki” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.16. “Kalem” → 2.1.2.3. “U:ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.12.8. “u:ç; Son” → 2.2.14.1. “u:ç; Bir şeyin ucu”

yalıñ Kılıf. → 2.2.22.1. “Çıplak”

yalıñ kılıç Kılıfsız kılıç.

2.2.8.3. Beslenme

2.2.8.3.1. Yeme-İçme-Açlık-Tokluk

açığ Nimetlenme. → 2.2.9.22. “Sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan” → 2.2.22.8. “Ekşi;acı”

a:çlık Açlık.

a:ş/aş Yemek. → 2.2.8.10.4. “Kabın onarılan yeri”

çiwgin aş Şişmanlatıcı, doyurucu yemek → 2.2.22.7. “Şişmanlatıcı yemek”

kewgin aş Doyurucu olmayan yemek.

taşuk aş Arasına bulunabilen nefis yemek.

yawgan aş İçinde et bulunmayan yemek.

yılınçga aş Yağsız, tuzsuz, tatsız yemek.

azuk Azık, yiyecek. → 2.2.22.4. “Yoldan çıkmış, başıboş”

azukluk Azık için, yiyecek için hazırlanan şey.

kalbuz Lokma, sokum.

tañçu/tunçu Lokma.

tikim Sokum, lokma.

tikiş Karşılıklı yedirme.

tutguç Kahvaltı.

yem/yi:m Yiyeceği rızık.

2.2.8.3.2. Yiyecekler-İçecekler

2.2.8.3.2.1. Meyveler

alımla/alma Türklerde (ölçünlü Türkçede) elma; Oğuzcada elma.

amşuy Sarı renkli bir çeşit erik.

armut Armut.

arubat Hint hurması, demirhindi.

awya (Bir varyantta) Ayva.

büken Hint kavunu, karpuz.

çeniştürük Yaz başında yetişen ve yenen, fındığa benzer, beyaz ve kırmızı Çin meyvesi.

çaşu Kurt üzümü (goji tohumu).

çobulmak Otlık lehçesinde kurutulmuş elmanın yarısı.

çüçünek Ebuçehil karpuzu.

dava İlgin ağacının meyvesi. → 2.2.8.10.3. “Yün çilesi”

erük Şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı. → 2.2.8.10.1 “Deriyi tabaklayan şey”

kara erük/sa:rıg erük/tü:lüg erük

işek küçi Kene otunun meyvesi, inek susamı. (Hintyağı bitkisinin meyvesi.)

ka:gun Kavun.

kiğizgek ka:gun Tazeliği gitmiş kavun → 2.2.22.8. “Tazeliği gitmiş kavun”

kak/kak kuk Kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı. → 2.2.22.6. “Kurutulmuş meyve” → 2.2.20.1. “Kazın çıkardığı ses”

kat Dikenli ağaaların meyvesi; Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, omullarda her türlü ağacın meyvesi. → 2.2.14. “Bir şeyin kat yeri, kıvrımı; tabaka” → 2.2.26.1. “Oğuzca yan, ind, “yanında, indinde” anlamında bir edat”

awılgu katı Deniz içinde biten, çınara benzer ağacın meyvesi. → 2.2.6.5.

“Awılgu; ınara benzer bir ağaç”

sınan katı Dikenli bir ağacın, sıkıldıktan sonra yoğurda katılan ve tutmaca renk veren meyvesi.

kuşgun/uşgun Bektaşi zm (Ribes grossularia) anlamına gelen uşgun’un bir varyantı. → 2.2.6. “Hayvanların yem olarak yediği taze kamyş”

küli İkiye ayrılmadan, çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı.

limken Sarı erik.

maşı zm Koyu siyah üzüm.

mayıl yemiş Olgunlaşıp yumuşayan, olgunluk derecesini de aşan şeftali, büyük ve çürümüş kavun gibi her meyvenin adı.

seņe/seņe Fındık büyüklüğünde bir tür elma.

şuglu Tilki zm, böğürtlen.

talka/tarka Ekşi zm; koruk.

tarmaz şenhıyar. (Ebucehil karpuzu)

tıkma zm Taneleri sıkışık olan üzüm.

turma Turp.

jme Dut.

zm zm.

yawışgu/yumuşga Akdiken, alı.

yemiş/yi:miş/yimiş Meyve.

yimşen Kıpçak lkelerinde yetişen yabani bir meyvenin ismi.

2.2.8.3.2.2. Sebzeler

burçak Börülce. → 2.2.5.7.1. “Ter taneleri”

btge Patlıcan.

çagmur/çamgur Şalgam.

geşür Oğuzlarda havuç.

gizri Argularda havuç.

kabak Kabak.

murç Biber.

sagnagu Kuru kabak.

sarıg turma Havuç.

uglı Yaban havucu, Kaşgar'da ekilen ve yenilen beyaz renkli, tatlı bir havuç.

ya:ş Sebze. → 2.2.1.1. “İnsanın yaşı” → 2.2.5.7.1. “Gözyaşı” → 2.2.22.8. “Taze”

yaş yuş/yuş Sebze. → 2.2.8.3.2.4. “Baklagiller”

yımirtga Ispanak ve karnabahar gibi yumuşak olan, içinde sinir bulunmayan ve hıyar gibi kütür kütür olan baklagillerden bir sebze.

2.2.8.3.2.3. Yemişler

akı yagak Soyulması kolay olan ceviz, iyi cins ceviz.

bitrik Argu lehçesinde fıstık. → 2.2.2.2.3. “Bızır, klitoris”

çaşşak Karluk lehçesinde, kayısı ve kuru üzüm yarması. → 2.2.12.1. “Dağ tepelerindeki taşlık bölge”

kusık Fındık. → 2.1.1.2. “Cariyelere verilen bir ad”

şekirtük Fıstık.

üskebeç Kuru üzüm.

yagak Ceviz.

yigte/yigde İğde.

bar yigde “Büyük iğde”

2.2.8.3.2.4. Bakliyatlar

yaş Bakliyat, baklagiller. → 2.2.8.3.2.2 “Sebze”

2.2.8.3.2.5. Süt ve Süt Ürünleri

aguj/aguz Ağız (ilk süt).

buldunı Kençek lehçesinde içine üzüm veya kuru üzüm konularak yenen yoğurt.

igdük Süt ve yoğurttan yapılan, peynire benzer bir yiyecek.

kanak Sütün üzerindeki kaymak.

kayak/kıyak Kaymak.

kor Yoğurt veya kımız mayası.

kurut Keş (yağsız, kuru peynir).

sag ya:g Tereyağı.

sogut Karluk lehçesinde çökeleğin kurutulmuşu.

sü:t Süt.

suvuk yogurt Sulu yoğurt. → 2.2.8.1. “Yumuşak sıvı” → 2.2.22.6. “Kıpçak lehçesinde katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk, ağaç ”

süzme Keş (yağsız, kurutulmuş yoğurt).

uğıtma Islak peynir.

yugrut Mayalanmış süt, yoğurt.

2.2.8.3.2.6. Ekmek ve Diğer Hamur İşleri

awruzi Buğday ve arpanın ununu karıştırıp yapılan ekmek karışık yiyecek.

bösgeç Ekmek, somun.

böşgel Hakaniye lehçesinde yufka ekmeği.

buhıı Kaynamış buğdaya badem katılarak ve süt, bal, kepek karışımı dökülerek yapılan bir yiyecek.

çörek Yuvarlak ekmek.

çukmın Buharda pişirilen, kurabiye şeklinde bir tür ekmek.

epek Çocuk dilinde ekmek.

etmek/itmek/kara itmek Una, et, yağ ve şeker karıştırılarak yapılan bir tür ekmek.

köwşek etmek Hamurunda iyi maya bulunan ekmek. → 2.2.22.1. “Yumuşak ekmek”

kagut/kavut Akdarıdan yapılan yemeğin adı ;akdarı unu, yağ ve şekerle karıştırılıp yenen loğusa yemeği.

kakurgan Yağla yoğrulan, fırın veya tandırda pişirilen bir ekmek.

kömeç Küle gömülen yuvarlak ekmek.

közmen/kö:zmen Közde pişirilen ekmek.

kuyma Bir çeşit yağlı ekmek. → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.2.2. “Havan”, → 2.2.8.2.6. “Çekiç”, → 2.2.8.2.7. “Kandil”

mınyuy Bir hamurun adı.

ötmek Ekmek.

sinçü Kalınlığı yufka ile pide arasında olan bir tür ekmek.

talkan Kavut; kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek.

tamata (?) Kadayıf hamuru kıvamında ince bir hamur.

to Bulamaç kıvamında pişen un.

tokaç Yuvarlak ve yassı ekmek.

töp Arpa mayası ile yoğrulan kaynamış buğdayın ılık bir yerde bekletilmesiyle elde edilen yiyecek.

u:n Un.

ügre Tutmaca göre daha ince hamur şeritleri ile yapılan bir yemek.

üsbüri Doğranarak yağa atılan ve içine şeker konan tandır ekmeği.

yalaçı yuvga/yalaçı yuga Yufka ekmek.

yubka/yuwka/yuvga Yufka ekmek. → 2.2.22.1. “Her şeyin incesi”

katma yuvga Yağda pişirilen ufalanmış ekmek.

yarma yuvga Bir çeşit yufka.

yugurmuş (un) Yoğrulmuş olan (hamur)

yugurmuş un suwuşdı “Hamur, fazla sudan cıvıklaştı.”

2.2.8.3.2.7. Et Yemekleri

et Et. → 2.2.2.2.10. “Et”

kak et Kurutulmuş et.

yazuk et Sonbaharda baharatla karıştırılıp doğranan ve ilkbaharda yenen et.

söglünçü Kebap.

sugut Pirinç, et ve baharatla doldurulmuş barsak; bumber.

suktu İçine ciğer, et, baharat konup pişirilerek yenen bağırsak.

togrıl Kençek lehçesinde et ve baharatla doldurulan bağırsak. → 2.1.1.3. “Erkek adı”
→ 2.2.7.7. “Yırtıcı kuşlardan biri”

topık süñük Kemik yemeği (paça?). → 2.2.8.13.3.1. “Topık; top”

yörgemeç İçine ince barsak konmuş işkembe ve bağırsaklar dürülerek ızgarada yapılıp pişirilen bir yemek.

yuņ Kadınların yedięi, cięere yapışık bezemsi et. → 2.2.3.3. “Deve tūyū” → 2.2.8.10.3. “Yūn”

2.2.8.3.2.8. orbalar

būn/mūn orba. → 2.2.5. “Hastalık ve kusur”

lantu Şehriye orbası.

tutmaç Tūrklerin tanınmıř yemeęi.

2.2.8.3.2.9. Baharatlar-eşniler-Soslar

katık Tutmaca katılan sirke ve yoğurt gibi çeşni.

kıçı Hardal.

kū Susam. → 2.2.14.2.. “Gū, kuvvet; zulūm”

sibūt Kařgar lehçesinde kiřniř.

sirke Sirke. → 2.2.7.5. “Başta bulunan bit yumurtası”

ya:g ūęūri Oęuzcada susam.

yem/yi:m Baharat.

ot yem Yemeğe eşni veren ot ve baharat.

yumgak tana Uç lehçesinde kişniş. → 2.2.22.6. “Kişniş”

zaranza Aspur, yalancı safran.

2.2.8.3.2.10. Diğer Yiyecekler

arı yaęı Çigil Tūrklerinde bal.

bal Bal.

bekmes Oğuzcada pekmez.

bulgama Yağı ve şekeri olmayan bulamaç.

atır Kūe lehçesinde, niřadır.

eker/yandak eker Kudret helvası.

öp Tutmaç yemeęinin, řehriye ve eriřtenin (ubuk halindeki) parçaları. → 2.2.8.3.2.11. “Bir řeyin öpū ve usaresi; ūzūm řeylerin posası” → 2.2.8.3.2.13.

“şarap, yağ şeylerin dibe çöken kısmı, tortu”

kagurma/kawurma Kavrulmuş buğday.

kıyma ügre Serçe dili şeklinde sivrilti olarak kesilen bir tür erişte.

kürşek Akdaru tanelerinin su ve sütte kaynatılıp üzerlerine yağ dökülmesiyle yapılan bir yemek.

ova Şeker ovularak yapılan bir çeşit yemek. → 2.2.27. “Çağırana cevap verirken kullanılan bir ünlem”

samduy Yemeğe uygun olması için sıcak ile soğuk arasında ılık olan yemek.

sarmaçuk Bir tür şehriye.

sımsımırak Çigil lehçesinde, baş parçaları, baharat ve ekşi yoğurtla yapılan bir yemek.

tartın Yolculuk durumları için hazırlanan yiyecek.

uva/uwa Pirinç, buz ve şekerle yapılan ve serinlik için yenen bir yemek.

2.2.8.3.2.11. Yiyecek Artıkları-Atıkları

banzı Kençekçe, ürün toplandıktan sonra çardakta kalan üzüm kalıntıları.

bat Posa.

çalpuş Meyvenin yapışkan özünü.

çawlı Şeftali çekirdeği ve ceviz kabuğu. → 2.2.7.7. “Şahin”

çöp Bir şeyin çöpü ve usaresi; üzüm şeylerin posası. → 2.2.8.3.2.13. “Şarap, yağ şeylerin dibine çöken kısmı, tortu” → 2.2.8.3.2.11. “Tutmaç yemeğinin, şehriye ve eriştenin (çubuk halindeki) parçaları”

üzüm çöpi Üzüm tortusu.

tutmaç çöpi Tutmaç tortusu.

yag çöpi Yağ tortusu.

kez/kiz Süt, un şeylerin tencerenin dibine yapıştığı kısım.

sakız Elbiseye bulaşan meyve suyu yapışkanlığı.

şöpik Yedikten sonra meyvenin atılan kısmı.

tar Sadeyağın tortusu.

yuk/yak yuk/yuk yak Kaptaki bulaşık.

2.2.8.3.2.12. İçecekler

agartgu Buğday unundan yapılan, bozaya benzer bir içki.

ayran Ayran.

bekni Buğday, arpa ve akdari içeceği, boza.

bor Şarap.

buhsun Boza; akdarıdan yapılan bir içki.

tuma buxsun Akdari içkisinden küpün ağzına yükselen şey.

çagır Meyve ve sebze suyu; şarap.

çırşan çagır Ekşi meyve suyu.

içkü İçilen şeylere verilen ad.

iprük Yoğurtla sütün karıştırılmasıyla elde edilen ve içilen bir içecek.

kımız Kımız.

koyug Koyu, katı sıvı.

koyug süçig Meyve suyu.

mandu Türk sirkesinin adı.

oħak Kayısı kurusu şerbeti.

sü:çig/süçig Şarap. → 2.2.22.8. “Her şeyin tatlı olanı”

kızıl sü:çig İla vadisi halkı olan Yağma, Tohsı ve Çigillerce şarap.

bışig (süçüg) Kaynatılmış, kıvama gelmiş (şarap). → 2.2.22.8. “Kaynatılmış şarap”

suwsuş Su katılmış ayran. → 2.2.8.3.2.13. “Şarap gücü giden buğday suyunun son kısmı”

2.2.8.3.2.13. İçecek Artıkları-Atıkları

çöp Şarap, yağ şeylerin dibe çöken kısmı, tortu. → 2.2.8.3.2.11 “Bir şeyin çöpü ve usaresi; üzüm şeylerin posası” → 2.2.8.3.2.11. “Tutmaç yemeğinin, şehriye ve eriştenin (çubuk halindeki) parçaları”

kovuz Şaraptaki pislik. → 2.2.21. “Oğuz lehçesinde herhangi bir cin çarpması izi”

suwsuş Şarap gücü giden buğday suyunun son kısmı. → 2.2.8.3.2.12. “Su katılmış ayran”

tatındı sü:t Süt kalıntısı.

2.2.8.4. Madenler-Elementler-Mineraller

altun Altın. → 2.2.8.11.1. “Dinar”

bakır Bakır. → 2.2.8.11.1 “Çinde kullanılan para”

burta Altın kırıntısı, altın pul, altın varak.

bu:t Kıymetli ve büyük firuze. → 2.2.2.1. ve 2.3.1. “But, ayak” → 2.2.9.22. “Büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun bahşiş”

cinçü/yinçü Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde inci. → 2.1.1.2. “Oğuz ve Kıpçaklarda cariyeye adı”

kepek yinçü Küçük inci.

tuwuz yinçü Büyük inci.

çaha Çakmak taşı.

çakmak Kendisiyle ateş yakılan çakmak taşı.

çer Firuze. → 2.2.8.8. “Vücudun ağırlığını ifade eden bir kelime” → 2.2.10.1. “Oğuzcada vakit” → 2.2.12.8. “Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı”

çoğın Tunç.

erdini Benzeri olmayan, nadir inci.

kara ya:g Petrol.

kaw Çakmağı ateşleyen kav.

kerjü Çamurdan kurşun.

kes Taharet için kullanılan taş parçası. → 2.2.8.8. “Bir şeyin parçası”

kög Aynanın yüzüne düşen pas. → 2.2.5.2.3. “Kadın nin yüzünde görülen çil”

kurç temür Çelik. → 2.2.22.8. “Kurç; Sert, sağlam ve güçlü olan”

kurugjin Kurşun.

kuşun Oğuzlarda kurşun.

kümüş Gümüş. → 2.1.1.2. “Cariye adı” → 2.2.8.11.1. “Para” → 2.2.9.5. “Kümüş tigin; Gümüş gibi temiz renkli köle”

sarınçı ta:şı Alçı taşı.

sata Mercan.

süzük Yakut saf olan taşlar. → 2.2.8.1. “Saf, mavi su”

tat Kılıç üzerinde kabaran pas. → 2.1.3. “Bütün Türklerin nezdinde Fars” → 2.1.3.1. “Yağma ve Tohsıların nezdinde Uygur kafirleri”

temür Demir.

tu:ç Sarı tunç.

tu:z Tuz. → 2.2.14. “Güzellik”

yat Yağmur, kar yağdırmada, rüzgar estirmede ve kehanette kullanılan özel taş, yada taşı. → 2.2.9.20. “Yada taşı”

2.2.8.4.1. Maden Kalıntıları

igış Cevher eritildiği zaman çıkan pislik. → 2.2.22.5. “Asi hayvan”

2.2.8.5. Kimyasal Maddeler, İlaçlar

agu Zehir.

ajmuk Beyaz şap. → ajmuk taz

aluç İçinde gözün hararetini giderici bir madde bulunan bir tür sürme.

arumdun Boya.

boğug Boya, renk.

boşutgan Karnı yumuşatıp ishal yapan ilaç. → 2.2.22.6. “Boşaltan (ilaç), gücü azaltan (şey)”

buga Hint'ten getirilen bir ilaç.

çurnı Türk tabiplerinin hazırladığı bir ishal ilacı.

em/em sem İlaç, deva.

hasnı Çocuklar gelişsin diye yalatılan bir Hint ilacı.

igit Nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç.
→ 2.2.14.2. “Yalan”

irwi Hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı. → 2.2.22.9. “Sivri”

kanatgan Devamlı burun kanatan bir ilaç. → 2.2.22.6. “Devamlı burun kanatan bir ilaç”

karagu Zaç, karaboya. (Sülfürük asit)

keküş Şişliğe sürülen bir ilaç, çöpleme.

kirşen Kirşan, üstübeç.

opu Üstübeç.

ot İlaç. → 2.2.6.4. “Ot, bitki; yulaf” → 2.2.7.8. “Hayvan yemi” → 2.2.8.5. “Zehir”
→ 2.2.8.1. “o:t/ot; Ateş, alev”

ot Zehir. → 2.2.6.4. “Ot, bitki; yulaf” → 2.2.7.8. “Hayvan yemi” → 2.2.8.5. “İlaç”
→ 2.2.8.1. “o:t/ot; Ateş, alev”

ötrüm Müshil.

talagu Karışımla elde edilen zehir. → 2.2.5.2.1. “Dizanteri”

uragun Tedavide kullanılan bir hint ilacı.

ürnek Kireç.

2.2.8.6. Yapışkanlar

sal Tutkaldan alınan, kap (seramik) üstüne sürülerek üzerine nakış işlenen yapıştırıcı.

→ 2.2.8.12.1. “sa:l “Tar” (Şişirilmiş tulumların, kamışların veya dalların yan yana getirilmesiyle yapılan sal) anlamında kılıf, kelek” → 2.2.8.6. “Tar”

sır Çin kaselerine sürülen ve üzerine işleme yapılan macun.

sorkıç Lök ağacının reçinesi. → 2.2.6.4. “Sarıçalı, karamuk”

tagna yawa Bir tür kasnı. (Çadıruşağı, şeytantesi gibi maydonozgillerden elde edilen reçine)

yelim/yilim Kendisiyle tüy şey ler yapıştırılan tutkal.

yarı yelim Balık tutkalı.

2.2.8.7. Giyim

2.2.8.7.1. Giyecekler

2.2.8.7.1.1. Üst Giyim

artıg Kadın yeleği.

bağırdak Kadın göğüslüğü.

bertü Üst kısma giyilen elbise.

çekrek Kölelerin giydiği, yünden yapılmış aba.

çeñşü Küçük hırka.

çöpre Eski elbise.

eşük Sarınmak için kullanılan örtü; üste giyilen veya bürünülen şey.

içmek Kuzu derisinden kürk. → 2.2.8.10.1 “Kuzu derisinden kürk”

içük Samur, sincap hayvanlardan elde edilen kürk.

kaftan Kaftan.

kars Koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise. → 2.2.20.1. “kars kars; Alkış sesi”

keğgü Giyilen şey, elbise.

keğük Kepenek. → 2.2.8.7..3.1. “Kuş tüyünden başlık”

keğüklüg “Kepenek sahibi olan” → 2.2.22.4. “Kepenek sahibi olan (adam)”

keğüt Giyilen her çeşit elbise.

keyük d’yi y yapanların lehçesinde kepenek.

köñlek Gömlek.

kulak to:n Kısa yenli elbise.

terinçek Oğuzcada ince kadın çarşafı.

to:n/ton Elbise.

to:nluk Elbise için planlanan kumaş. → 2.2.8.7.2. “Elbise yapılacak kumaş”

yagku/yaku Yağmurluk.

yalma Kaftan.

yaptaç Çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe.

2.2.8.7.1.2. Alt Giyim

etek Etek.

otran Yağmalarda paçalı giyecek.

ü:m/üm Şalvar, tuman, pantolon.

2.2.8.7.1.3. Aksesuarlar

2.2.8.7.1.3.1. Şapkalar

börk Başa giyilen şey, börk.

kıdıgılg börk Dikilmiş kenarı olan başlık. → 2.2.8.10.3. “Bir şeyin kenarı”

kıymaç börk Çigillerin giydiği, tiftikten beyaz börk.

kuturma börk Önde ve arkada kanadı olan başlık.

sokarlaç börk Uzun başlık.

kedük Kuş tüyünden başlık. → 2.2.8.7.1.1. “Kepenek”

suwluk Sarık. → 2.2.8.7.1.3.6. “Mendil”

2.2.8.7.1.3.2. Eldivenler

eliglik Eldiven.

2.2.8.7.1.3.3. Kemerler

kur Kuşak, kemer. → 2.2.9.5. “Mertebe, rütbe” → 2.2.22.8. “Kuru”

kurşak Kuşak. → 2.2.8.10.3. “Yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş yün çilesi)
→ 2.2.14. “Kuşak kuşanma”
su:f Yün ipliklerinden elle örülen bir kuşak.

2.2.8.7.1.3.4. Çantalar

yanlık Çoban çantası.

2.2.8.7.1.3.5. Kıyafet Detayları

çırğuy Böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik. → 2.2.8.10.3. “Kemerin geçtiği ilik” → 2.2.9.23.5. “Temrenin şişkin yeri”

iç kur İç kuşak, uçkur. → 2.2.8.10.3. “İç kur, uçkur”

ilersük Uçkur. → 2.2.8.10.3. “Uçkur”

ilik/yilik İlik. → 2.2.8.10.3. “İlik”

karşag Elbisenin bir karışık parçası. → 2.2.8.10.3. “Elbisenin bir karışık parçası”

kırgag Elbisenin kenarları ve çevresi. → 2.2.8.10.3. “Elbisenin kenarları ve çevresi”
→ 2.2.18. “Bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi”

kimsen Başa giyilen başlık şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar. → 2.2.8.10.3.
“Başa giyilen başlık şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar”

tügme Düğme.

ulag Elbise yaması. → 2.2.8.10.3 “Elbise yaması” → 2.2.9.8. “Beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at”

yaka Elbise yakası.

2.2.8.7.1.3.6. Diğer

bürünçük Burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçe, yaşmak.

könçek/könçük Yaka.

kö:şik Yüz örtüsü, örtü.

közlük/közöldürük Göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman göz üzerine konan at kuyruğundan örülmüş nesne, bir tür gözlük. → 2.2.8.10.3. “Bir tür gözlük”

saraguç Kadının yaşmağı.

suwluk Mendil. → 2.2.8.7.1.3.1. “Sarık”

uguk Tozluk.

ületü Erkeklerin, burunlarını temizlemek için koyunlarında bulundurdukları ipek parçası, mendil.

yişim Tozluk, soğukta iki bacağına giyilen bir çift tozluk.

2.2.8.7.1.4. Ayakkabılar

başak Çigil lehçesinde (Türklerde) ayakkabı. → 2.2.9.23.5. “Okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren”

başmak Oğuzlar ve Kıpçaklarda ayakkabı.

büküm etük/mükim/mükin (etük) Oğuzcada kadınların giydiği ayakkabı.

çaruk Çarık. → 2.1.3. “Bir Türk boyu”

etik/etük/edik Ayakkabı, çizme.

i:zlik Kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı. → 2.2.8.10.2. “Türk ayakkabısı”

samda Çigil lehçesinde giyilen sandal.

2.2.8.7.2. Kumaşlar

agı İpek kumaş.

a:l Turunç renginde bir kumaş. → 2.2.14.2. ve 2.9.8. “Hile, aldatma” → 2.2.22.13. “Turunç rengi, turuncu”

ay Turuncu renkli ipek. → 2.2.9.1.2. “Ay yüzlü cariye (KM: Hizmetçi)” → 2.2.9.23.7. “Hükümdarın Divan’ı” → 2.2.10.2.2. “Ay, yılın 12 bölümünden biri” → 2.2.11.1.1. “Ay, dünya çevresinde dönen uydu” → 2.2.27. “Ey, seslenme ünlemi”

barçın İpekli kumaş, ipek.

bıçış Büyüklerin ziyaretine giden kimselere verilen ipekli kumaş parçası.

çınahsı Nakışlı Çin ipeği. → 2.2.8.7.2. çit “Üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği”

çit Üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği. → 2.2.8.7.2. çınahsı “Nakışlı Çin ipeği” → 2.2.8.14.3. “Kamış ve dikenden yapılan çit”

çuz Kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı (atlas).

eşgürti İpek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı.

huluñ Değişik renklerde olan ve Çin’den getirilen bir ipek.

eşük Han ve beyleri yüceltmek maksadıyla mezarlarına serilsin diye gönderilen, artanı fakirlere dağıtılan kumaş.

eşüklük barçın Şal için kullanılan, uçları ipekli kumaş.

kaçaç Bir Çin ipeklisi. → 2.2.8.15. “Kir, pislik” → 2.2.9.1.2. “Cariye”

ka:fgar Behreman ipeği.

kamdu Dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde kumaş parçası. → 2.2.8.11.1. “Dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde Uygur hanının mührünün basıldığı, alışverişlerin onunla yapıldığı kumaş parçası”

kemek Pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş.

kenzi Değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil Çin kumaşı.

kerim Nakışlı kumaş.

kez Bir tür Çin kumaşının adı. → 2.2.9.23.5. “Okun gez kısmı”

lohtay Üzerinde sarı pullar olan kırmızı çin ipeklisi.

mındatu İpek ve ipekli kumaş.

tağçek Bir tür Çin ipeği.

tahtu Eğrilmeden önceki ham ipek.

tañuk Ödül olarak verilen ipekli kumaş parçası. → 2.2.9.6. “Savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş” → 2.2.9.18. “Çevgen vuruşunda topu kaleden geçirene verilen ipekli kumaş parçası” → 2.2.9.22. “Hükümdarlar yola çıktığında durumlarda hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediye”

to:nluk Elbise için planlanan kumaş. → 2.2.8.7.1.1. “Elbise için planlanan kumaş”

torku İpek.

töşeklik Yatak şeyleri yapmak için hazırlanan ipek. → 2.2.8.10.3. “Yatak şeyleri yapmak için hazırlanan ipek”

yurun İpekli parçası.

yurun yuka İpekli parçası.

züngüm Bir tür Çin ipeği.

2.2.8.7.3. Diğer

karşag Elbisenin bir karışlık parçası. → 2.2.8.10.3. “Elbisenin bir karışlık parçası”

koy Kaftanın koyun kısmı. → 2.2.7.1. “Koyun” → 2.2.10.2.4. “Koyun yılı”

kudurgak Kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri.

ör Kaftanın koltuk altı.

sıdıg/sıdıg Kaftanın, uçlardan göğse kadar uzanan iki eteğinden biri. → 2.2.2.2.10.
“Dişler arasındaki açıklık”

yi:η/yiη Yen, giysi kolunun dirsekten aşağı bölümü. → 2.2.5.7.1. “Sümük”

2.2.8.8. Ölçü

agım Bir defada tırmanılabilecek (yer).

agir Ağır, yavaş. → 2.2.8.8. “Ağırlık, yük” → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.22.6.
“Pahalı”

agir Ağırlık, yük. → 2.2.8.8. “Ağır; yavaş” → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.22.6.
“Pahalı”

agrık Malın ağırlığı.

akım Bir akımlık.

bir akım suw Bir akımlık su.

artuk Fazla, fazlalık.

a:z/az Az.

azrak Daha az. → 2.2.23 “Daha az”

ba:g (Odun şeyler için) bağ, deste. → 2.2.8.10.3. “Bağ, deste” → 2.2.8.13.2.
“Üzüm bağı”

basruk Bir şeyin ağırlığı.

basbal Bir çekimlik iplik.

batman Batman.

bedük/beğük Büyük, yüce.

bıçım Bir dilim, bir kesim.

bıçuk Yarım. → 2.2.22.1. “Kesilmiş şey”

bıçuk yarmak Yarım dirhem.

bi:r Aynı, bir, eşit. → 2.2.13.1. “Sayıda bir”

buruη Atış menzili, bir menzillik.

büte Çok. → 2.2.23 “Çok zaman”

men aηar büte yarmak birdim “Ben ona çok para verdim.”

çart Parça.

çer Vücutun ağırlığını ifade eden bir kelime. → 2.2.8.4. “Firuze” → 2.2.10.1.
“Oğuzcada vakit” → 2.2.12.8. “Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı”

çığ Türk arşını. → 2.2.8.2.1. ve 2.2.8.10.3. “ Göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü”

çınj tolu Dopdolu, ağzına kadar dolu olma durumu.

egsük Eksik olan şey, eksik.

ekim Bir defada ekilebilecek olan (yer).

i:n En.

kalın Sayıca çok, kalabalık. → 2.2.8.11.1. ve 2.2.9.14. “Kalın, mihr” → 2.2.22.6. “Her şeyin kalını ve serti”

kalın sü: Kalabalık ordu.

kamug Hepsi, her, bütün.

kamug kişi Herkes.

karış Karış.

bir karış Bir karış.

katut Barsgan lehçesinde bir şeyin yarısı. → 2.2.8.10.2. “Ayakkabıcıların kullandığı çiriş” → 2.2.14. “Karışım”

armut katutu Armudun yarısı.

kes/kesek Bir şeyin parçası. → 2.2.8.4. “Kes; Taharet için kullanılan taş parçası”

kırklım sa:gu Ölçeğin ağzına kadar olan silme ölçü.

kiçig Küçük. → 2.1.2.8. “Kiçig Keygen: Kayas’tan İla vadisine akan iki ırmaktan küçük olanı”

kiñ Geniş.

köp Gür, bol, sık ve dolaşık. → 2.2.23. “Çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü”

kuçak Kucak (ölçü olarak).

bir kuçak böz Bir kucak dolusu bez.

kuçam (Bir) kucak (ölçü).

kulaç Kulaç.

kuyaş Şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti.

oktam Bir ok atımı (yer).

orum Bir defalık kesim.

öpüm Bir yudum.

sagım Bir sağımlık.

sagu/sa:gu Ölçek, ölçü.

kırklım sa:gu Silme ölçü.

sın Uzunluk ve boy. → 2.2.9.2. “Mezar”

bodlug sınılıg kişi “Uzun boylu insan”

si:k Oğuzcada az.

tada Göz erimi mesafe, gözün ulaşabileceği on adımlık mesafe.

teñ/teñ tu:ş/tu:ş Denk, benzer. → 2.2.8.2.8. “Tu:ş; Altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka” → 2.2.12.8. “Tu:ş; Nesnenin karşı tarafı”

teñgüç Yarım arşın yüksekliğindeki herhangi bir şey.

(Tencere ayakları gibi.)

tıdıg/teriñ Oğuzlarda her şeyin bol ve derini.

teriñ bilge Hikmet ve ilmi bol olan alim. → 2.2.9.5 “Hikmet ve ilmi bol olan alim ve bilge”

tikü Parça (tike/tike).

bir tikü et Bir parça et.

tilge Uzunlamasına dilinen et parçası; uzunlamasına ayrılan yer uzunlamasına olan şeyler.

bir tilge et Bir parça et.

tilim Dilim, boyuna kesilmiş veya yarılmış her şey.

tizim Dizi, bir dizilik.

bir tizim yinçü Bir dizi inci.

turk Bir cismin uzunluğu, boyu.

turum Bir adam boyu.

tüz Eşit, denk. → 2.2.22.10. “Düz”

uşak Küçük. → 2.2.9.8. “Laf taşıma”

uşak o:tuñ Odun parçası.

uzak Uzamış olan, uzun. → 2.2.10.1. “Uzun (süre)”

uzun Uzun olan her şey, uzun.

ügüm Bir yığın.

ügün Yığın.

ügün toprak Birikmiş toprak.

ükil Kıpçak lehçesinde çok.

ükil kişi Çok kişi.

üküş Çok.

üküş sewinç Çok sevinç.

ülgü Ölçü.

ülüg/ülüş Pay, hisse; kavim arasında hisseleri paylaşırma.

yaguk Yakın. → 2.2.9.1.3.2. “Yakın, akraba”

yaguk yir Yakın yer. Akrabalar için “yak yaguk” denir. → 2.2.9.1.3.2. “Akraba”

yakın Yakın. → 2.2.9.1.3.2. “Kardeşlerden daha yakın olan (kimse).

yakın yir Yakın yer. → 2.2.8.8. “Yaguk yir”

yarım Nesnenin yarısı, yarım; her şeyden alınan tek parça.

yarma Boylamasına ikiye ayrılan şey.

yarmak Dirhem. → 2.2.8.11.1. “Para”

yap yarmak Değirmi, gerçek dirhem.

yarşı/yarışı Nesnenin yarısı.

yarşım At yarışı yeri kadar bir yer.

yenik Her şeyin hafifi, hafif.

yenik neñ Hafif şey.

yıgaç Fersah, (uzunluk birimi). → 2.2.2.2.3. “Adamın penisi” → 2.2.6.5. “Ağaç” → 2.2.8.10.4. “Odun, tahta, kereste”

yıgın (Toprak şeylerin) yığımı, yığın.

yogun İri, hantal.

yugrum Bir defada yoğrulacak kadar olan.

bir yugrum un Bir defada yoğurulacak ölçüde un.

yügrüm Bir koşuşla koşulacak kadar olan (yer).

bir yügrüm yir Bir koşuşla koşulacak kadar yer.

2.2.8.9. Müzik Aletleri

boçı En çok inleyen bir ud türü.

boçı kopuz En çok inleyen bir ud türü (barbat).

borguy Üfürülen boru.

çeñ Çalpara.

egeme Bir tür kopuz.

igeme Telli bir çalgı aleti.

koñragu Ziller, çingiraklar. → 2.2.2.2.2. “Kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı”

kopuz Ut, kopuz.

küwrüg Çalınan kös ve davul.

sıbzıgı Uzun kaval.

tovl Av sırasında şahin için çalınan davul. → 2.2.9.12. Av sırasında şahin için çalınan davul.

tu:g Hükümdarın önünde vurulan kös ve davul, nöbet davulu.

tü:lüg yağım Fağfuri, tüylü yaygı.

tümrüg Oğuzcada tef.

2.2.8.10.Zanaat

2.2.8.10.1. Dericilik

awujgun Deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı. → 2.2.6.7. “Deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı”

butık Atın ayak derisinden yapılan ve içine kırmızı şeyler konan tulum; Kaşgar lehçesinde küçük tulum. → 2.2.8.2.2. “Tulum” → 2.2.6.12. “Dal,budak”

çarukluk Ayakkabı yapmak için hazırlanan deri. → 2.2.8.10.2. “Ayakkabı yapmak için hazırlanan deri”

emşen Post; kendisinden kürk yapılan deri.

erük Deriyi tabaklayan şey. → 2.2.8.3.2.1. “Şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı”

teri erükledi “Deriyi tabakladı.”

içmek Kuzu derisinden kürk. → 2.2.8.7.1.1. “Kuzu derisinden kürk”

kaçış Kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış.

kaljuk Kürk ve deri gibi şeylerde, yapışkan bir şey yüzünden meydana gelen büzülme. → 2.2.5.6. “Baştaki kepek”

kandır Soyulduktan sonra etin, tabaklanmaya uygun derisinin adı.

ka:p Tulum. → 2.2.2.2.5. “Karındaki bebeği kaplayan zar” → 2.2.8.2.2. “Kap” → 2.2.8.10.3. “Çuval, torba” → 2.2.9.1.3.5. “(Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması”

kasuk At derisinden yapılan, içine süt ve kırmızı konulan tulumumsu kap. → 2.2.8.2.2. “At derisinden yapılan, içine süt ve kırmızı konulan tulumumsu kap” → 2.2.6.12. “Ağaç kabuğu” → 2.2.9.20. “Ka:plıg ogul; Karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk”

koguş/kogış Tabaklanmış veya tabaklanmamış deri; sıırım. → 2.2.6. “Kamış parçası”

→ 2.2.9.13.1. “Oluk, kanal; değirmendeki su kanalı”

korluk Kıymız konan tulum. → 2.2.8.2.2. “Kıymız konan tulum”

kö:n Gön, deri. → 2.2.2.2.5. ve 2.3.2. “Atın derisi”

könek Deriden yapılan su kabı. → 2.2.8.2.2. “Deriden yapılan su kabı”

sarnıç Deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap. → 2.2.8.2.2. “Deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap”

tatırğa Tirşe, tabaklanmış beyaz deri.

tulkuk Üfürülerek şişirilmiş şarap tulumu. → 2.2.8.2.2. “Şişirilmiş şarap tulumu”

yarındak Türk sıırımı; kayış. (Keçi derisinden yapılır.)

yén/yin Deri. → 2.2.2.1. “Beden, insan vücudu”

2.2.8.10.2. Ayakkabıcılık

çarukluk Ayakkabı yapmak için hazırlanan deri. → 2.2.8.10.1 “Ayakkabı yapmak için hazırlanan deri”

etükçi Ayakkabıcı. → 2.2.8.10.8. “Ayakkabıcı”

etüklük Ayakkabı yapmak için kullanılan malzeme.

katut Ayakkabıcıların kullandığı çiriş. → 2.2.8.8. “Barsgan lehçesinde bir şeyin yarısı” → 2.2.14. “Karışım”

tomrum yıgaç Kunduracı tahtası gibi kesilmiş tahta.

uldañ Ayakkabının altı.

uyma Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçe.

i:zlik Kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı. → 2.2.8.7.1.4. “Türk ayakkabısı”

2.2.8.10.3. Dokumacılık

ar(ar bog)/arçı Heybe. → 2.2.8.2.1. “Heybe”

arkag Dokuma tezgahında enlemesine atılan ipler.

ba:g (Bohça şeyler için) bağ. → 2.2.8.8. “Bağ, deste” → 2.2.8.13.2. “Üzüm bağı”

ba:muk/bamuk Oğuzcada pamuk.

bazınç İbrişim veya yün çilesi.

bistek Çigil lehçesinde eğrilmek üzere hazırlanan, atılmış pamuk. → 2.2.8.2.7.

“Argu lehçesinde fitil”

bog Bohça, heybe. → 2.2.8.2.1. “Bohça, heybe”

bohtay/bohtuy Elbise bohçası.

böz Bez.

burış Deri ve elbisedeki buruşukluk.

bürme Şalvar beli, torba ağzı gibi büzülebilecek yuvarlak nesne.

bürük Torba, şalvar şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip.

cigi Kıpçak lehçelerde sağlam, sık (dikiş).

çag/çawıg Kamçı ’nin püskülü.

çapgut Kıtık.

çaydam Kepeneğin omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası. → yanalduruk.

çe:k Çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma.

çig Göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü. → 2.2.8.2.1. “Çadır örtüsü” → 2.2.8.8. “Türk arşını”

çirguı Böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik. → 2.2.8.7.1.3.5. “Kemerin geçtiği ilik” → 2.2.9.23.5. “Temrenin şişkin yeri”

çikin Altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir. → 2.2.8.10.3. “İbrişim” → 2.2.6. → 2.2.6.2. ve 2.2.9.13. “Başaklı bir bitki”

çikin İbrişim. → 2.2.8.10.3. “Altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir” → 2.2.6. → 2.2.6.2. ve 2.2.9.13. “Başaklı bir bitki”

çikinyıpi “İbrişim ipliği”

çikten Eyer örtüsü. → 2.2.8.2.9. “Eyer örtüsü”

çug Eşyanın heybesi, bohça. → 2.2.8.2.1. “Heybe, bohça”

dava Yün çilesi. → 2.2.8.3.2.1. “İlgın ağacının meyvesi”

ed/e:d Kumaş imal edilen her şey. → 2.2.9.20. “İyi fal, iyiye işaret”

egin Eni bir buçuk karış, boyu dört arşın olan ve alışverişte kullanılan bez. → 2.2.2.1. “Omuz” → 2.2.2.2.2. “Kürek kemiği”

egrık Eğrilmiş iplik.

eñek Baş örtüsünü başa bağlayan ip. → 2.2.2.1. “Ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge”

esri yışıg İki renkli ipler.

iç kur İç kuşak, uçkur. → 2.2.8.7.1.3.5. “İç kur, uçkur”

içlik Eyerin altına konan örtü. → 2.2.8.2.9. “Eyerin altına konan örtü”

i:g/i:k İğ. → 2.2.5. “Hastalık”

ilersük Uçkur. → 2.2.8.7.1.3.5. “Uçkur”

ilic/yilic Oğuzcada ilic. → 2.2.8.7.1.3.5. “İlic”

kaçıg Sağlamlaştırılmış dikiş.

ka:p Çuval, torba. → 2.2.2.2.5. “Karındaki bebeği kaplayan zar” → 2.2.8.2.2. “Kap”

→ 2.2.8.10.1 “Tulum” → 2.2.9.1.3.5. “(Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların

birbirine yakın olması” → 2.2.9.20. “Ka:plıg ogul; Karındaki zarla beraber doğan ve

mübarek sayılan çocuk”

karşag Elbisenin bir karışlık parçası. → 2.2.8.7.1.3.5. “Elbisenin bir karışlık parçası”

kebez/kepez Pamuk. → 2.2.6. “Pamuk”

keçe Oğuzcada keçe. → 2.2.8.2.2. “Kavun, hıyar şeyleri taşımada kullanılan kefe”

→ 2.2.10.2.1. “Gece”

kedüklük Yağmurluk (kepenek) yapmak için hazırlanmış malzeme.

kesirgü/kesürgü Dağarcık, meşin torba. → 2.2.8.2.1. “Dağarcık, meşin torba”

kewiz Halı, kilim. → 2.2.8.2.1. “Halı, kilim”

kıdıg Bir şeyin kenarı. → 2.2.8.7.1.3.1 “Kıdızlıg börk; Dikilmiş kenarı olan başlık”

→ 2.2.12.1. “Deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı”

kırgag Elbisenin kenarları ve çevresi. → 2.2.8.7.1.3.5. “Elbisenin kenarları ve

çevresi” → 2.2.18. “Bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi”

kiğiz/kidiz Keçe.

kiğizlik Keçe yapmak için hazırlanan.

kiğizlik yün Keçelik yün.

kimişge Nakışlı Kaşgar keçesi. → 2.2.8.2.1. “Nakışlı Kaşgar keçesi”

kimsen Başa giyilen başlık şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar. →

2.2.8.7.1.3.5. “Başa giyilen başlık şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar”

köpçük Eyer yastığı. → 2.2.8.2.9. “Eyer yastığı”

köpen Deve örtüsü. → 2.2.8.2.9. “Deve örtüsü, eyer takımı ve benzeri donanım”

köpig Elbiseyi, içine pamuk koyarak dikme.

köpsün Minder, basık şilte. → 2.2.8.2.1 “Minder, basık şilte”

kövüz Yaygı; yünden dokunmuş her döşek ve yatak. → 2.2.8.2.1. “Yaygı; yünden

dokunmuş her döşek ve yatak”

közlük/közüldürük Bir tür gözlük. → 2.2.8.7.1.3.6. “Göz kamaştığı veya ağrıdığı

zaman göz üzerine konan at kuyruğundan örülmüş nesne”

kurşag Yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş ip çilesi). → 2.2.8.7.1.3.3. “Kuşak”
→ 2.2.14. “Kuşakla kuşanma”

kurunçı Çadırda dumandan kararan keçe

kuyka Kürk. → 2.2.2.2.5. “Deri”

küzüg Dokumacı tezgahında üst çözüleri (arışları) alttakilerden ayıran birbiri üzerine sarmalanmış iplikler.

mançuk Eyere takılan heybe, torba gibi şeyler. → 2.2.8.2.1 “Eyere takılan heybe, torba şeyler”

önjik/önjök Yastıkların ipek kulak ve kuyrukları. → 2.2.8.2.8. “Önjik/önjik yörgenek; Kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılma sahte zülüf”

örge/örken Urgan şey.

örtüg Örtü. → 2.2.8.2.1. “Örtü”

saçu Elbise, mendil şeylerin saçağı.

sakalduruk Başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanan, ipektен örülmüş ip.

sanaç Kırmızı deriden yapılmış, çanta olarak kullanılan heybe.

sanaç kesirgü Kırmızı dağarcık, kırmızı deriden heybe. → 2.2.8.2.2. “Kesirgü; Dağarcık, meşin torba”

sarım İbrişim kumaşlardan yapılan ve şarabı süzmek için ibrik, testi gibi şeylere takılan nesne.

sıdrım/sıdırım/sırım Oğuzca deri ip, kayış.

sızgı Mest şeylerde iki dikiş deliği arasına konan şerit, iki şey arasındaki bağlayıcı.

sıpakur Yem torbası. → 2.2.8.2.9. “Yem torbası”

sırmak Eşeğin semerinin altındaki örtü. → 2.2.8.2.9. “Eşeğin semerinin altındaki örtü”

şalaşu Bir Çin dokuma türü.

taga:r/tagar Hububat çuvalı. → 2.2.8.2.2. “Hububat çuvalı”

tawratgu yıp/tawratmış yıp Kıvrık ve fitilli hale getirilmiş ip.

terlik Teri emmesi için eyerin altına konan örtü. → 2.2.8.2.9. “Teri emmesi için eyerin altına konan örtü”

tewren Şalvar uçkuru ve sapan ipi yapmak için bir araya getirilip burulan ipler.

tikme (İğneyle) dikilmiş şey.

tizme İçine ip geçirildikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçurluğu, kesenin ağzı şeyler.

tirgü Sofra örtüsü. → 2.2.8.2.2. “Sofra örtüsü”

tolvır Perde. → 2.2.8.2.1. “Perde”

talwır/tolwır Gelin odasının tülü. → 2.2.8.2.1. ve → 2.2.9.14. “Gelin odasının tülü”

töşek Döşek, yatak. → 2.2.8.2.1. “Döşek, yatak”

töşeklik Yatak şeyleri yapmak için hazırlanan ipek. → 2.2.8.7.2. “Yatak şeyleri yapmak için hazırlanan ipek”

türgek Bohça. → 2.2.8.2.1. “Bohça”

tüşrüm Argu lehçesinde eğrilmiş ip yumağı.

ulag Elbise yaması. → 2.2.8.7.1.3.5. “Elbise yaması” → 2.2.9.8. “Beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at”

ulagu “Bir şeyi birbirine ekleyen, yama parça”

urk/uruk Uruk’un Oğuzcadaki hafifletilmiş şekli, ip.

urukluk İp yapılacak (yün vb).

yağım Yatak, şilte, halı yaygı. → 2.2.8.2.1. “Yatak, şilte, halı ”

yamag Yama.

yamaglık böz Yamamak için hazırlanmış kumaş bir şeyin parçası.

yaňak Bir şeyin kenarı. → 2.2.2.2.2. “Ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik”

yanalduruk Kepeneğin omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası.

yançuk Kese, küçük torba. → 2.2.8.2.1. “Kese, küçük torba”

yap/yapaku Yün yoluntusu. → 2.2.22.6. “yap; Her şeyin yuvarlak olanı, yuvarlak” → 2.2.14.2. “yap/yap yup/yup; Hile ve aldatma”

yapgut Minder ve aynı zamanda kıl ile yün yoluntusu.

yapı Çigil lehçesinde eyer örtüsü. → 2.2.8.2.9. “Çigil lehçesinde eyer örtüsü”

yastuk Yastık. → 2.2.8.2.1. “Yastık”

yatuk İki cins iplikten örülen, arışı yün, argacı pamuk olan yün. → 2.2.22.4. “Tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar” → 2.2.22.6. “Terk edilip unutulmuş (şey)”

yemeçük Buğday taşınan küçük çuval. → 2.2.8.2.2. “Buğday taşınan küçük çuval”

yetgek Bohça, heybe. → 2.2.8.2.1. “Bohça, heybe”

yıp İp, iplik.

yışg İp; kolan.

yi/yigi Dikiş, dikiş yeri. → 2.2.22.10. “Dikiş, dikiş yeri” → 2.2.23. “Aralıksız, sık ve bitişik, sağlam”

yiçi Terzi. → 2.2.8.10.8. “Terzi”

yogurkan Yorgan; örtü. → 2.2.8.2.1. “Yorgan; örtü”

yonak Eşek, inek hayvanların semeri altına konan çul. → 2.2.8.2.9. “Eşek, inek hayvanların semeri altına konan çul”

yu:η/yuη Yün. → 2.2.3.3. “Deve tüyü” → 2.2.8.3.2.7. “Kadınların yediği, ciğere yapışık bezemsi et”

yuη Pamuk.

yuvlıç Tiftik; keçinin ince, yumuşak yünü.

2.2.8.10.3.1. Dokuma Aletleri

agırşuk Ağırşak, iğın halkası.

arış Arış, dokuma tezgahının uzunlamasına telleri.

batga Külah yapmak üzere üstünde keçi kılından kumaşın ve keçenin kesildiği tahta.

çeçge Dokuma tezgahının tarağı.

çıgrı Çıkrık; ibrişim ağırşağı ve buna benzer bütün makaralar. → 2.2.8.2.10.

“Değirmen, su değirmeni şeylerin çarkı, çıkrık” → 2.2.11.1. “Gökyüzü” → 2.2.11.2. “Felek”

sag Yün kabartmak için kullanılan çubukların adı. → 2.2.5. “Oğuzcada sağlık ve esenlik” → 2.2.9.9. “Oğuzcada akıl; hızlı kavrayış ve zeka” → 2.2.12.8. “Oğuzcada sağ taraf”

tügek Kolan halkası, yükü sıkıştırmak için iplerin ucuna bağlanan tahtadan halka.

uç iğ yapmaya yarayan dokuma aleti. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” →

2.2.6.11. “İğ yapılan bir bitki” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.2.8.16. “Kalem” →

2.1.2.3. “U:ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.12.8. “u:ç; Son” → 2.2.14.1. “u:ç; Bir şeyin ucu”

yatan Pamuk atıcının yayı. → 2.2.9.23.5. “Ok atılan tahtadan yay”

yataη Yün ditme yayı.

yigne/yiηne İğne.

temen yigne Çuvaldız.

temen yiηne Büyük iğne.

yi:g/yik/ig İğ; iplik üretmede kullanılan araç. → 2.2.8.2.9. “Gem damağı” → 2.2.17.

“Daha iyi anlamında bir söz” → 2.2.28. “Çiğ”

yüksük Terzilerin kullandığı, tunçtan veya deriden yapılan, okçunun parmağındaki yüksüğe benzeyen alet.

2.2.8.10.4. İmalat-Marangozluk- Tamirat

aş Kabin onarılan yeri. → 2.2.8.3.1. “aş/a;ş; Yemek”

börk yağı Börk kalıbı.

endek Satıh. (düz çatı, düz yüzey)

er Burgu.

kağık Tahtanın oyulmuşu.

saplık Sap yapmaya uygun malzeme; sap.

törpig/törpigü Tahtaları törpüleyen törpü.

ükeklik Sandık yapmak için hazırlanan tahta. → 2.2.8.2.1. “Sandık yapmak için hazırlanan tahta”

yartu³⁷ Yonga.

yıgaç Odun, tahta, kereste. → 2.2.2.2.3. “Adamın penisi” → 2.2.6.5. “Ağaç” → 2.2.8.8. “Fersah”

yıgaçlık Odunluk. → 2.2.8.14.4.1. “Odunluk” → 2.2.6.5. ve 2.2.8.13.2. “Ağaçlık”

yonındı Yonga, talaş.

2.2.8.10.5. Balıkçılık

ırgag Balık avlamak için kullanılan olta. → 2.2.8.2.10. “Balık avlamak için kullanılan olta”

izdeñ Balık tutmakta kullanılan bir nevi ağ.

to:r/tor Balık avlanan tuzak ve ağ. → 2.2.7.12. “Ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ”

2.2.8.10.6. Demircilik

bazgan Demircilerin kullandığı çekiç. → 2.2.8.2.6. “Demircilerin kullandığı çekiç”

³⁷ Üzerine yazı yazılan levhaya da benzetme yoluyla böyle denebilir.

körük Kuyumcu ve demirci körüğü.

kuyma Çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan havan, kandil ve çekiç gibi aletler. → 2.2.8.2.2. “Havan” → 2.2.8.2.6. “Çekiç” → 2.2.8.2.7.

“Kandil” → 2.2.8.10.6. “Demircilik” → 2.2.8.3.2.6. “Bir çeşit yağlı ekmek”

temürçi Demirci. → 2.2.8.10.8. “Demirci”

temürlük Demir madeninin eritilip demirin çıkarıldığı yer.

2.2.8.10.7. Seramik

bart Oğuz lehçesinde, pişmiş topraktan su kabı. → 2.2.8.2.2. “Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap”

çeşkel Kençek lehçesinde, kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik.

çoku barı Pota çamuru.

kester Uç lehçesinde keramik.

közeçlik Testi yapmak için hazırlanan çamur.

toy Seramik çamuru. → 2.2.7.7. “Toy kuşu” → 2.2.9.23.2. “Karargah”

2.2.8.10.8. Meslekler

ağıcı İpek kumaşları muhafaza eden görevli.

arkış Uzakta olan birisine gönderilen insan, haberci. → 2.2.9.8 “Mektup” → 2.2.8.12.1. “Kervan”

ata sagun Doktor, Türk doktor.

atım Usta atıcı, nişancı.

avçı/awçı Avcı. → 2.2.9.12. “Avcı”

aydaçı Sözcü. → 2.2.9.8. “Sözcü”

ayakçı Kap kacak ustası.

biste Tüccarı evinde ağırlayıp malını satan, buna karşılık yirmi koyundan birisini alan kişi (Tohsı, Yağma, Çigil adeti).

buşgut Meslekte öğrenci, çırak.

çömgen Her zaman dalan.

suwka çömgen er “Dalgıç”

çupan Köy büyüğünün yardımcısı. → 2.2.9.11. “Köy büyüğünün yardımcısı”

emçi Doktor.

eşkinçi Hızlı posta götüren atlı. → 2.2.9.8. “Hızlı posta götüren atlı”

etçi Kasap.

etmekçi Ekmekçi.

etükçi Ayakkabıcı. → 2.2.8.10.2. “Ayakkabıcı”

ılınğa Hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan katip.

ınga Malları korumak ve onları toplamakla görevli hazinedar.

i:l başı Seyis.

kam Kahin. → 2.2.9.20. “Kahin”

karaçı Kapı kapı dolaşan dilenci.

koldaçı Dilenci.

korugçı Korumak bekçisi.

kulabuz Kılavuz.

kulavuzsuz Kılavuzsuz.

okçı Okçu. → 2.2.9.23.3. “Okçu”

otaçı Tabip.

ötügçi (Han’a karşı) Şefaatçi.

salçı Aşçı. → 2.2.8.2.2. ve 2.2.8.20. “Salçı bıçak; Aşçı bıçağı”

sart Tüccar. → 2.2.8.11.2. “Tüccar”

satguçı Satıcı. → 2.2.8.11.2. “Satan, satıcı”

sa:wçı Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götüren elçi. → 2.2.9.14.

“Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götüren elçi” → 2.2.9.8. “Haber ve havadisler” → 2.2.9.20. “Peygamber”

tapugçı Kul, hizmetçi. → 2.2.9.11 “Kul, hizmetçi”

tarıgçı Çiftçi, ekinci. → 2.2.9.13. “Çiftçi, ekinci”

tartıgçı Hakanın ve emirin çağırıcısı. → 2.2.9.8. “Çağırıcı”

tayaņu Hacib (mabeyinci).³⁸

temürçi Demirci. → 2.2.8.10.6. “Demirci”

terçi Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi). → 2.2.9.11. “Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi)”

tim Bazı kimselere göre içki tüccarı. → 2.2.8.11.2. “İçki tüccarı” → 2.2.8.2.2. “İçkiyle dolu tulum”

timçi İçki tüccarı. → 2.2.8.11.2. “İçki tüccarı”

³⁸ Aslı “dayandı” anlamındaki *tayandı’dır*. Hükümdar haciplere dayanır, güvenir; dileklerini hükümdara ulaştırırsın ve sonra ondan haber getirsin diye reaya da ona güvenir (Ercilasun vd., 2014: 503).

tugrag Posta atı habercisi. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.7.1.2. “Tören atı” → 2.2.9.7. “Tugrag Meliğin mührü” → 2.2.9.8. “Posta atı habercisi”

tuğun/tudun İçme suyunun dağıtımını idare eden kimse. → 2.2.9.11. “İçme suyunun dağıtımını idare eden kimse” → 2.2.9.1.1. “Köyün büyüğü”

uçmak Çıracak. → 2.2.9.11. “Çıracak”

uzluk Meslek. → 2.2.8.16. “Sanat”

yalavaç/yalawaç/yalawar (Uygur lehç.) Elçi. → 2.2.9.20. “Allahın elçisi”

yatçı Kahin (Yada taşıyla yağmur yağdıran kahin). → 2.2.9.20. “Kahin”

yatgak Hükümdarın, kalenin şeylerin muhafızı.

yatgak yattı “Adam geceyi muhafızlıkla geçirdi.”

yelwiçi Büyücü. → 2.2.9.20. “Büyücü”

yıragu Şarkıcı. → 2.2.8.16. “Şarkıcı ve muganni”

yiçi Terzi. → 2.2.8.10.3. “Terzi”

yorçı Tecrübeli kılavuz.

yugçı Yıkayıcı, yıkayan kimse.

yugçı tonka suw bürkürdi “Yıkayıcı ıslatmak amacıyla elbiseye su püskürttü.”

yügürgen Çin’den çıkıp İslam ülkelerine gidecek tüccarlardan önce yola çıkan ve onların haberleriyle mektuplarını getiren kişi, ulak. → 2.2.9.8. “Ulak” → 2.2.22.5. “Çok ve iyi koşan (at, av köpeği)”

2.2.8.10.8.1. Toplum Tarafından Hoş Karşılanmayan İşler

ekek Fahişe.

ekek işler Fahişe kadın.

ersek Erkek isteyen (kadın).

ersek işler Fahişe. → 2.2.22.4. “Fahişe”

ogrı Hırsız. → 2.2.24. “Bir şeyin altı, aşağısı, yerin altındaki”

serker Karluk lehçesinde yol kesen, haydut.

sürtük Sürten, sürtünen (kimse). → 2.2.22.6. “Sürtülerek ezilen şey”

sürtük işler Sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen?).

2.2.8.11. Ekonomi

agır Pahalı. → 2.2.22.6. “Pahalı” → 2.2.8.8. “Ağır; yavaş” → 2.2.8.8. “Ağırlık; yük”

asıg Kar, fayda. → 2.2.14.2. “Kar, fayda, yarar”

kazganç Kazanç.

kız Pahalı. → 2.2.9.1.1. “Kız; kadın” → 2.2.9.1.2. “Cariye” → 2.2.9.1.3.4. “Gelin, bakire gelin”

uçuz Ucuz. → 2.2.22.4. “Hor görülen, zelil (kimse)”

uçuzluk Ucuzluk. → 2.2.14.2. “Zillet ve küçüklük”

2.2.8.11.1. Mal, Mülk, Takas, Para

altun Dinar. → 2.2.8.4. “Altun”

bakır Çinde kullanılan para. → 2.2.8.4. “Bakır”

baş Mihr, erkeğin nikah esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para. → 2.2.9.14. “Mihr, erkeğin nikah esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para”

benek Ufak para, kuruş. → 2.2.6.8. “Argu lehçesinde ve diğer bazı lehçelerde tane”

bi:rt Efendinin kölesinden her yıl aldığı vergi.

çapta(?) Çigilce, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedel. → 2.2.18 “Çigilce, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedel”

kalıñ Kalın (mihr) → 2.2.8.8. “Sayıca çok, kalabalık” → 2.2.9.14. “Kalın, mihr” → 2.2.22.6. “Her şeyin kalını ve serti”

kamdu Dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde Uygur hanının mührününü basıldığı, alışverişlerin onunla yapıldığı kumaş parçası → 2.2.8.7.2. “Dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde kumaş parçası”

kiriş Bir kişinin mülklerinden edindiği gelir. → 2.2.9.23.5. “Yay kirişi”

korum Çok mal. → 2.2.12.1. “Kaya”

ol korum buldı “O çok mal buldu.”

kömçü/kömüç Define.

Tavgaç kömçüsü A:d kavmine ait define.

kümüş Para. → 2.1.1.2. “Cariye adı” → 2.2.8.4. “Gümüş” → 2.2.9.5. “Kümüş tigin; Gümüş gibi temiz renkli köle”

kürk Kürk. (post)

mançu Sadece hüner ve sanat sahiplerine verilen ücret. → 2.2.9.11. “Sadece hüner ve sanat sahiplerine verilen ücret”

o:ka Kefalet.

ötki Çigilcede bedel, karşılık.

sun altun Altın karşılığı kağıt para.

susgak Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne.

taşug Taşınabilen mal şeyler.

tegsüt³⁹ Bir şeyin karşılığı, bedeli olarak verilen şey.

ugur Oğuzcada karşılık, bedel. → 2.2.9.20. “Oğuzcada hayır ve bereket” → 2.2.10.1. “Zaman, vakit” → 2.2.10.3. “Devlet, hükümdarlık devri” → 2.2.14. “Bir işte imkan ve fırsat”

ugurluk Karşılık, bedel.

urunç Rüşvet.

ürün Kahine verilen ücret. → 2.2.9.11. “Kahine verilen ücret” → 2.2.5.6. “Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.22.13. “Beyaz” → 2.2.4.1. “Ürün karak; Göz aki” → 2.2.7.7. “Ürün kuş; Ak doğan”

yarmak Para. → 2.2.8.8. “Dirhem”

yartmak “Para” anlamına gelen “yarmak”ın Uygur lehçesindeki biçimi.

yanut Karşılık ve fiyat. → 2.2.9.8. “Cevap”

yulug Fidyeye. → 2.2.14.2. “Feda”

2.2.8.11.2. Borç-Alışveriş

algu Alacak.

alım Borç, alacak.

alımçı/alımlıg Alacaklı; hak sahibi.

alış Alacak. → 2.2.12.2. “Su ağzı, suyun döküldüğü kısım”

alış bi:riş “Alacak verecek”

bi:rgü Borç.

bi:rim/birim Borç, verecek.

bi:rimlig/birimlig Borçlu. → 2.2.22.4. “Borçlu”

ötnü/ötünç Ödünç, borç.

sart Tüccar. → 2.2.8.10.8. “Tüccar”

³⁹ Ayarı düşük para verip sağlamını almak gibi bir anlamdadır (Ercilasun vd., 2014: 196-197).

satıg Satış.

satguçı Satan, satıcı. → 2.2.8.10.8. “Satıcı”

tim Bazı kimselere göre içki tüccarı. → 2.2.8.10.8. “İçki tüccarı” → 2.2.8.2.2. “İçkiyle dolu tulum”

timçi İçki tüccarı. → 2.2.8.10.8. “İçki tüccarı”

2.2.8.11.3. Zenginlik, Yoksulluk

ba:rlıg Malı olan, zengin.

ba:y Zengin.

çıgan/çıgay Argu lehçesinde yoksul, fakir.

yo:k çıgay Fakir, yoksul.

irinç/irinj Nimet içinde olma ve nimet içinde yaşama.

yarlıg Zavallı, fakir. → 2.2.9.8. “Çigil lehçesinde sultanın mektubu ve emri” → 2.2.9.20. “Tanrının emri”

2.2.8.11.4. Diğer

kapış Yağmalama.

karma Yağma.

yolıman Her yönden yapılan yağma.

2.2.8.12. Ulaşım

2.2.8.12.1. Taşımacılık

arkış Kervan. → 2.2.8.10.8. “Uzakta olan birisine gönderilen insan, haberci” → 2.2.9.8. “Mektup”

kañlı Üzerinde yük taşınan araba. → 2.1.1.3. “Kıpçaklardan büyük bir adamın adı”

kaygık/kayguk Kayık.

kemi/kimi Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde gemi.

kötürgü Nakil aracı.

oluk Küçük kayık. → 2.2.3.1. “Atın kürek kemikleri arası, omuz başı” → 2.2.8.2.9. “Hayvanlara bir şey içirmek için yemlik gibi ağaçtan oyulan şey”

sa:l “Tar” (Şişirilmiş tulumların, kamışların veya dalların yan yana getirilmesiyle yapılan sal) anlamında kılıf, kelek. → 2.2.8.12.1. “Tar” → 2.2.8.6. “Tutkaldan alınan, kap (seramik) üstüne sürülerek üzerine nakış işlenen yapıştırıcı”

tar Yabaku ve Tatar lehçelerinde kelek. (bir tür sal) → 2.2.8.12.1. “Sa:l”

tegirmek Deve tahtirevanı.

tekne Tekne.

uçan Kıpçak lehçesinde iki kanatlı gemi.

2.2.8.12.2. Arazi, Yol, Geçit, Cadde, Sokak, Güzergah

adriş İki yolun başı. → 2.2.14. “Ayrılık”

art Dağ geçidi, sarp dağ geçidi. → 2.2.2.1. “Boyun, art”

art başı Dağın başı.

ast Çiğil Lehçesinde sokaklar.

boynak Dağdaki yüksek geçit. → 2.2.7.3. “Kertenkele”

çıgır Dar ve küçük yol.

ertik İşlek yol.

esik Uzayıp giden, uzayan (yer, arazi).

eşkin Uzun yol. → 2.2.22.10. “Akıp kayan (toprak ve kum)”

keçig Geçit.

keçigsiz Geçitsiz. → 2.2.22.10. “Geçitsiz (yer)”

keçiş Nehir ve vadideki geçiş yeri.

ol keçişni suw ilette “O geçidi su ve sel götürdü.”

köprüg Köprü.

taş yir Açık arazi. → 2.2.8.14.7. “Yabancı ülke” → 2.2.12.8. “Dışarı, dışarıda”

yañrak Dağdan inen dönemeçli yol.

yér/yer/yir Yer, arazi. → 2.2.12.1. “Yeryüzü; toprak” → 2.2.8.14.7. “Ülke” → 2.2.12.8. “İpekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı”

yi: Dağdaki küçük yol.

yo:l/yol Yol. → 2.2.9.16. “Yolculuk, sefer”

yolak “Patika, kırlarda bulunan küçük yol” → 2.2.22.6. “Çizgili, üzerinde çizgiler ve yollar bulunan (şey)”

2.2.8.12.2.1. Yol İşaretleri

oyuk Oğuz lehçesinde, bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş.

ula Açık arazide yol gösterici işaret.

2.2.8.13.Çeşitli Kültürler

2.2.8.13.1. Yeme-İçme Kültürü

2.2.8.13.1.1. Sofra Kültürü

işküm Karavana şeklinde, hükümdarların önüne konan büyük ve ayaksız sofradır.

Ke:nc̄liyü Bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan, otuz arşın yüksekliğinde, minareye benzer sofradır.

tamgalık Kişiyi özgül küçük sofradır. → 2.2.8.2.2. “Küçük sofradır”

tuzgu Yoldan geçen tanıdık ve akrabalara armağan olarak çıkarılan yemektir.

yo:g/basan/yo:g basan Ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek. → 2.2.9.1.4. “Ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek”

2.2.8.13.2. Bağ-Bahçe-Otlak Kültürü

bağıç Asma çardağıdır.

ba:g Üzüm bağıdır. → 2.2.8.8. “Bağ, deste”, → 2.2.8.10.3. “Bağ”

borduz Bostandır.

çeçeklik Çiçek yetişen bir yerin adıdır.

çüşek Soğdakçada otlaktır.

ekin Tarladır. → 2.2.9.13. “Tarla”

erüklük Şeftali veya erik bahçesidir.

kabaklık Kabak tarlasıdır. → 2.2.9.13. “Kabak tarlası”

kagunluk Kavunlukdur.

kalıma Çardak, odadır.

kamış Kamışlıktır.

kepezlik Pamuk tarlasıdır.

korıg/kori:g Bey nin muhafaza altına alındığı yer, korunan yer.

kösgük Nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk. → 2.2.8.2.4. ve → 2.2.9.13. ve → 2.2.9.20. “Korkuluk”

sargan kamış Kurumuş kamışlık.

sargan yir Sargan otu biten yer. → 2.2.6 “Sargan otu biten yer”

sögütlük Sögüdün yetiştiği yer.

tarıglag Tarla. → 2.2.9.13. “Tarla”

tireklik Kavaklık. → 2.2.6.5 “Kavağın bittiği yer, kavaklık” → 2.2.8.14.3. “Kapı için hazırlanan direklik”

yagaklık Ceviz yetişen yer.

yıgaçlık Ağaçlık. → 2.2.6.5. “Ağaçlık” → 2.2.8.10.4. ve 2.2.8.14.4.1. “Odunluk”

yazak Yağma ve Tohsı lehçesinde otlak.

2.2.8.13.3. Oyun Kültürü

bök/çik/çik bök Aşık oyununda aşığın sırtının yukarı gelmesi.

büdig/büdig Raks, oyun. → 2.2.9.8. “Raks, oyun”

çañlı mañlı Bir çocuk oyunu.

itiç Ceviz oyunundaki çukur.

itiçlik Ceviz oynamak için çukurun kazıldığı yer.

karagunı Akşamları çocukların oynadıkları bir oyun.

karın atmak İşkembenin nişangah olarak kullanıldığı bir ok oyunu. → 2.2.2.2.1. “Karın; Karın, mide”

köçürme oyun Yere dörtgen çizilerek oynanan on dört oyunu.

müñüz müñüz Bir çocuk oyunu.

oyun Oyun. → 2.2.9.8. “Oyun”

ötüş Bir çocuk oyununda “itme hareketini yanındakine geçir” anlamında kullanılan söz.

talas/tasal At yarışında ve çevgan oyununda bitiş göstermek için uzatılan ip. → 2.1.2.3. “Talas; Tiraz şehri”

yalñu Cariyelerin bir oyunu, salıncak.

2.2.8.13.3.1. Oyuncaklar

koðurçuk İnsan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek.

oḡşagu Oyuncak.

top/topık Top. → 2.2.8.3.2.7. “Topık sünjük; kemik yemeği”

2.2.8.14. Konut-İstihkam

kargu/karguy Dağın ve yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen yapı. →

2.2.7.7. “Atmaca”

karşı Hakan sarayı. → 2.2.9.8. “Karşı olma, ihtilaf” → 2.2.14. “Zıt”

kerem Yukarı ve aşağı Çin lehçesinde yer altındaki yaşam yeri, ev, ikametgah.

tö:r/töre Evin baş kısmı, itibarlı yeri.

törkün Aşiretin toplandığı yer; anne babanın evi.

2.2.8.14.1. İstihkam-Kale

balık Müslüman olmayanların ve Uygurların lehçesinde kale. → 2.2.7.6. “Balık” →

2.2.8.14.7. “Kent” → 2.2.12.3. “Çamur”

kend Kale. → 2.2.8.14.7. “Şehir, kasaba; Oğuzlarca ve onlara uyanlarca köy”

ükek Şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç. → 2.2.8.2.1. “Sandık” → 2.2.9.21. “Tabut”

ükeklig Burçları olan (sur).

2.2.8.14.1.1. Harabe

yurt Harabe halindeki yerleşim yeri.

tañ Evvel zamanda yapılmış, binası gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi yapı. →

2.2.8.2.2. “Argu lehçesinde elek” → 2.2.10.2.1. “Şafak vakti, sabah” → 2.2.18.

“Şaşkınlık”

2.2.8.14.2. Konut

alaçu Alaçık denilen geniş çadır.

aranlıg Tavlası, ahır olan (ev).

çaçır/çaşır/ça:tır Çadır.

çuvaç Otağ.

ev/ew/bark (Oğuzlarda ve onları takip edenlerde) ev; çadır.

ew bark Ev.

kelişlig barışlig ew Misafir evi, geliş gidiş evi.

konukluk ew Ziyafet evi. → 2.2.9.1.3.1. “Ziyafet evi”

keregü Çadır.

kışlag Kışlak, kışlık yer.

kışlık Kışlık ev. → 2.2.22.6. “Kış için hazırlanan şey”

otag Çadır.

yaylag Yayla, yazlık yer. → 2.2.12.1. “Yayla, yazlık yer”

2.2.8.14.3. Konut-İnşaat Materyalleri

arig Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı. → 2.2.22.6. “Temiz” → 2.2.23. “Tamamen, iyice”

arkuk İki duvar veya iki sütun arasına konan ağaç (eşel anlamında). → 2.2.22.4.

İnatçı

badıçlık Üzüm çardağı yapmak üzere hazırlanmış (tahta).

bagna Merdiven basamağı.

çit Kamış ve dikenden yapılan çit. → 2.2.8.7.2. “Üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği”

egme Evin kemeri.

eşik Eşik.

eşiklik Eşik için ayrılmış olan (şey).

ew oki/ok Evin oku, orta direk. → 2.2.9.4. “Mirastan isabet eden hisse” → 2.2.8.18.

“Araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur’a” → 2.2.9.23.5.

“Ok”

eyegü Çadırın kaburgaları. → 2.2.3.1. “Hayvan ’nin eye kemiği, kaburga” →

2.2.12.1. “Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım”

kötü Dam.

ogulmık/ogulmuk Kiriş üstüne sıralanmış yatay tahtaların her biri.

örtmen Dam.

sapıg Çadırın eteği.

sırık Çadır direği.

sırıkluk yıgaç Çadırın ana direğini yapmak için hazırlanan ağaç.

sunı Evin kirişi.

ta:m/tam Duvar, sur. → 2.2.8.14.3. “Kapı sürgüsü”

tam kerimi Duvara gerilen örtü.

tam Kapı sürgüsü. → 2.2.8.14.3. “Duvar, sur”

tarus Tavan.

tireklik Kapı için hazırlanan direklik (ağaç). → 2.2.6.5. ve 2.2.8.13.2. “Kavağın bittiği yer, kavaklık”

tü:p Duvar temeli.

tam tü:pi Duvar temeli.

u:g Çadırın üst kısmındaki kirişlerden her biri.

u:l Duvarın temeli, temel.

2.2.8.14.4. Konut Bölümleri

aşlık Mutfak. → 2.2.6.2. ve 2.2.9.13. “Oğuzlarda buğday”

beçküm Evin sofası.

çomuşluk Tuvalet, ayak yolu.

el/i:l Evin avlusu. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.8.14.7. “Ülke, eyalet” → 2.2.9.23.1. “İki hakan arasındaki barış”

ewren Demirci ocağı gibi yapılan ve içinde ekmek pişirilen yer.

kapga Büyük kapı.

kapug Kapı.

sedrek kapug Parmaklıklı kapı. → 2.2.22.1. “Parmaklıklı kapı”

mandırı/mundaru Çigil lehçesinde, geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saç saçılan yerin adı; ipekten gelin odası. → 2.2.9.14. “Çigil lehçesinde, geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saç saçılan yerin adı; ipekten gelin odası”

özük Oyularak havuz haline getirilen yer. → 2.2.12.2. “Derelerin birleştiği yer”

tünlük Baca deliği, tünlük, dünlük (tepe penceresi). → 2.2.8.2.1. “Tünlük tuğı; Baca deliğinin örtüsü”

2.2.8.14.4.1. Kiler-Depo

buzluk Buz saklanan yer.

kepeklik Kepeğin konduğu yer.

kömürlük Kömürlük, kömür konacak yer. → 2.2.6.5. “Kömürlük ağaç”

o:ru Buğday, şalgam şeyleri korumak için kazılan çukur.

otuñluk Odunluk.

tawarluk Ambar.

ügürlük Akdarının konduğu yer.

yığaçlık Odunluk. → 2.2.8.10.4 “Odunluk” → 2.2.6.5. ve 2.2.8.13.2. “Ağaçlık”

2.2.8.14.4.2. Diğer

egdi Hayvanların kesildiği yer.

2.2.8.14.5. Ticarethaneler

börkçi Börkçü dükkanı.

kebit Dükkan.

2.2.8.14.6. Hapis-Zindan

kısıg Hapis; baskı.

tü:nek Barsgan lehçesinde hapishane.

2.2.8.14.7. Köy-Kent-Ülke

balık Müslüman olmayanların ve Uygurların lehçesinde şehir. → 2.2.7.6. “Balık”,
→ 2.2.8.14.1. “Kale”, → 2.2.12.3. “Çamur”

i:l Ülke, eyalet. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.8.14.4. “Avlu” → 2.2.9.23.1. “İki hakan arasındaki barış”

kend Şehir, kasaba; Oğuzlarca ve onlara uyanlarca köy. → 2.2.8.14.1. “Kale”

ken/kend Doğudaki şehirlerin genel adı, kend’in hafifletilmiş şekli.

ordu Beyin oturduğu şehir. → 2.1.2.3. “Ordu Kend; Kaşgar” → 2.1.2.3. Kuz Ordu “Balasagun şehri” → 2.1.2.4. “Ordu; Balasagun yakınlarında bir kasaba” → 2.2.7.9 “Köstebek, sıçan yer altında yaşayan hayvanların yuvası” → 2.2.9.23.2. “Ordu başı; Hakanlara ait teşrif işlerini gören kimse”

taş yir Yabancı ülke. → 2.2.8.12.2. “Açık arazi” → 2.2.12.8. “Dışarı, dışarıda”

uluş Çigil lehçesinde köy, Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir.

yir Ülke. → 2.2.8.12.2. “Yer, arazi” → 2.2.12.1. “Yeryüzü; toprak” → 2.2.12.8. “İpekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı”

2.2.8.15. Temizlik ve Hijyen

arığlık Temizlik.

ark Pislik.

çalpak Pislik ve kir. → 2.2.9.11. “Karışık (iş)”

kaçaç/kakaç Kir, pislik. → 2.2.8.7.2. “Bir Çin ipeklisi” → 2.2.9.1.2. “Cariye”

kir Kir.

kog Göz veya yemekteki pislik.

toŋra Vücudun kiri.

tudriç Argu lehçesinde çöp.

2.2.8.16. Sanat (Resim, Heykel, Süsleme, Kitap, Yazı)

bezek Bezek, nakış, süsleme.

ol mana bezek bezişti “Nesneyi bezemekte yardım etti.”

biti Gökten inen kitaplardan bir kitap.

bitig Kitap; yazılı kağıt; yazı, yazmak. → 2.2.9.8 “Mektup” → 2.2.9.20. “Oğuzcada muska”

bitiglik Yazmak için hazırlanan herhangi bir şey.

bitiglik ne:ŋ Yazılacak şey.

bitigü Türklerin ve başkalarının yazı takımı.

bititgü Yazdırma.

bitit bititgü neŋ Üzerinde yazı yazılan nesne.

çekig Yazının noktaları.

ır/yır/yi:r Gazel, şarkı, türkü.

yıragu Şarkıcı ve muganni. → 2.2.8.10.8. “Şarkıcı”

koşug Şi:r, koşma, kaside.

küg Şarkıda nağme. → 2.2.8.16. “Şiirin ölçüsü” → 2.2.9.8. “Her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı” → 2.2.10.3. “Koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı” → 2.2.18. “Sıkıntı”

küg Şiirin ölçüsü. → 2.2.8.16. “Şarkıda nağme” → 2.2.9.8. “Her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı” → 2.2.10.3. “Koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı” → 2.2.18. “Sıkıntı”

Mekke Çinden getirtilen bir tür mürekkep.

şütük Öküz hayvanların boynuzundan yapılan divit (kalemlik ve hokka).

ötkünç Hikaye.

sa:w Atasözü; hikaye, anlatı (kıssa) → 2.2.9.8. “Mektup”; “Söz”; “Haberler ve havadisler” → 2.2.9.10. “Şöhret”

uç Türkçe yazmak için kalem. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.6.11. “İğ yapılan bitki” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.1.2.3. “U;ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.12.8. “u;ç; Son” → 2.2.14.1. “u;ç; Bir şeyin ucu”

uğu İz, işaret. → 2.2.23. “Arkasından, izleyerek, takiben”

uzluk Sanat. → 2.2.8.10.8. “Meslek”

üjük Harf.

2.2.8.17. Spor-Yarış-Rekabet

çalış Güreş.

yarış At yarışı. → 2.2.9.4. “İki adam arasında mal bölüşümü”

2.2.8.18. Şans, Talih, Kura

kıw/kuw Baht, talih.

kut Baht, devlet, talih, şans.

kutlug Mübarek, uğurlu. → 2.2.9.20. “Mübarek, uğurlu” → 2.1.1.3. “Erkek adı”

kutlug tigin Uğurlu köle. → 2.2.9.1.2. “Uğurlu köle”

kutsuz Hiç şanslı olmayan, talihsiz olan.

ok Araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur’a. → 2.2.9.4. “Mirastan isabet eden hisse” → 2.2.8.14.3. “Evin oku, orta direk” → 2.2.9.23.5. “Ok”

2.2.9. Sosyal Yaşam

2.2.9.1. Birey, Toplum, Halk

2.2.9.1.1. İnsan, Kadın, Erkek, Çocuk

açı Barsgan lehçesinde kocakarı.

bala Çocuk. → 2.2.7.10. “Kuş yavrusu, genel olarak hayvan yavrusu” → 2.2.9.11. “İnsanların, daha çok tarımla ilgili işlerde kullandığı yardımcı”

çamrak/çarmak/çar çamrak/çar çarmak Çoluk çocuk.

çocuk Her şeyin yavrusu.

emigdaş Aynı memeden emen çocuklar.

er Adam.

erkiye Adamcık.

erlik Erkeklik.

ersig (er) Adama benzer çocuk.

eren Adamlar; kahramanlar, yiğitler.

erkek Erkek; hayvanların erkeği.

eşiler/eşler/işler Kadın; kadınlardan hanım olan.

oynak işler Cilveli kadın. → 2.2.22.4. “Cilveli kadın”

ewlük Kadın.

karızan Çok yaşlanmış ihtiyar.

ka:tun Hatun. → 2.1.2.3. “Katun Sını; “Tanıt ve Çin arasında bir şehir” → 2.2.9.5. “Afrasiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı” → 2.2.9.5. “Ka:tun kunçuy; Hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın” → 2.2.22.4. “Oğlagu katun “Hanedanda yetişmiş kadın”

kenç/ke:nç Çocuk.

kız/kı:z/kız Kız; kadın. → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.9.1.2. “Cariye” → 2.2.9.1.3.4. “Gelin, bakire gelin”

kı:zkıya Küçük kız.

kişi İnsan, kişi, insanlar. → 2.2.9.1.3.4. “Zevce”

koğuz Dul kadın.

kurtga Kocakarı.

mamu Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın. → 2.2.9.14. “Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın”

ogul/ogul Oğul, çocuk. → 2.2.7.6. “(Kedi, köpek için) yavru”

ogulkıya Oğulcuk, oğulcağz.

aştal ogul Adamın en son çocuğu.

körpe ogul Yaz çocuğu.

ogla Argu lehçesinde delikanlı.

oglan Oğlan, çocuk. → 2.2.9.1.2. “Köle”

tışı Dişi; her şeyin dişisi.

tışı takagu Tavuk. → 2.2.7.1.1. “Tavuk”

tö:l Oğuzcada yavru. → 2.2.10.3. “Oğuzcada yavrulama zamanı”

tuğun/tudun Köyün büyüğü. → 2.2.8.10.8. ve → 2.2.9.11. “İçme suyunun dağıtımını idare eden kimse”

tul/tugsak/tul tugsak Dul kadın. → 2.2.9.14. “Dul kadın”

tu:n Kadının ilki (oğlu, kızı, eşi).

tu:n kız İlk kız çocuk.

tu:n ogul İlk erkek çocuk.

uragut Kadın.

çor uragut Ferci bitişik kadın. → 2.2.22.1. “Ferci bitişik kadın”

yigit Delikanlı, her şeyin genci.

türk yigit Gençlik çağının ortasına gelmiş genç. → 2.2.10.3. “Gençlik çağının ortasına gelmiş genç”

yalñuk/yalñuk (oglı) İnsan, insanoğlu; Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda odalık. → 2.1.1.3. “Adem (a.s)’ın adı”

yinçge ki:z Odalık.

yigit Delikanlı, her şeyin genci.

yigitlik Gençlik.

yuwga Evlatlık. → 2.2.22.4. “Yaramaz, kötü, değersiz (kimse)” → 2.2.9.1.1. “Evlatlık” → 2.2.22.6. “Yaramaz, kötü, değersiz, ucuz (şey)”

2.2.9.1.2. Kölelik

awınçu Cariyeler. → 2.2.22.6. “Avunulan ve alışılan şey”

ay Ay yüzlü cariyeye. (KM: hizmetçi) → 2.2.8.7.2. “Turuncu renkli ipek” → 2.2.9.23.7. “Hükümdarın Divan’ı” → 2.2.10.2.2. “Ay, yılın 12 bölümünden biri” → 2.2.11.1.1. “Ay, dünya çevresinde dönen uydu” → 2.2.27. “Ey, seslenme ünlemi”

Ayas Kölelere verilen ad (Yüzlerinin temizliği göğe benzetildiği için). → 2.1.1.2.

“Kölelere verilen ad” → 2.2.11.3. “Açık gökyüzü”

kaçaç Cariye. → 2.2.8.7.2. “Bir Çin ipeklisi” → 2.2.8.15. “Kir, pislik”

kara baş Erkek veya dişi köle. (Anlamı: kara baş)

kırnak Cariye. → 2.2.8.2.2. ve 2.2.8.2.6. “Kırnak; Et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici”

kırkın/kız kırkın Kız, cariyeye.

kız/kız Cariye. → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.9.1.1. “Kız; kadın” → 2.2.9.1.3.4. “Gelin, bakire gelin”

kul Kul, köle.

kulsig Huyu kölelerin huyuna benzeyen (adam). → 2.2.22.4. “Huyu kölelerin huyuna benzeyen adam”

kün Cariye. → 2.2.10.2.1. “Kün; Gün” → 2.2.11.1.1. “Kün; Güneş” → 2.2.12.7. “Kü:n batsıg; Batı, Kü:n togsug; Doğu”

oglan Köle. → 2.2.9.1.1. “Oğlan, çocuk”

tigin Köle. → 2.2.9.5. “Karahanlı sülalesine mensup olanların unvanı, tigin”

alp tigin: Dayanıklı köle. → 2.2.22.3. “Dayanıklı köle”

kutlug tigin: Uğurlu köle. → 2.2.8.18. “Uğurlu köle”

2.2.9.1.3. Topluluk, Akrabalık, Soy, Komşuluk, Arkadaşlık ve İnsan İlişkileri

2.2.9.1.3.1. İnsan Topluluğu

bölük İnsan topluluğu (grup). → 2.2.7. “Hayvan topluluğu”

konat Bir arada yaşayan, ikamet eden insan topluluğu.

konukluk Ağırhama, misafirperverlik.

konukluk ew Ziyafet evi. → 2.2.8.14.2. “Ziyafet evi”

körünç Bir şeyi seyreden topluluk; seyir.

soñ Sonra gelenler, arkadan gelenler; bir adamın arkasından gelenler. → 2.2.12.8. “Son” → 2.2.23. “Sonra”

sürüg Kalabalık, guruh. → 2.2.7. “Hayvan sürüsü”

tartın Kavim içinden, kendi içlerinde bir büyüğe tabi olan grup.

ti:rig Meclis, danışma topluluğu. → 2.2.14. “Biriktirme”

tirnek Halkın karar vermesi için toplanması.

yalñus Yalnız, tek başına.

yartım Yalnız kalan bir grup (insan).

yerdaş/yirdaş İnsanlardan yerli olan, yerli; aynı yerden olan; Oğuzcada aynı şehirden olan insanlar.

2.2.9.1.3.2. Akrabalık-Soy

kadaş/kağaş Kardeş, kardeşlerden yakın olanlar; akraba.

kağaşlık Kardeşlik ve akrabalık.

kök Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu. → 2.2.6.5. “Yeşillik (ağaçlık alan)” → 2.2.7.7. “kö:k topulgan; Bildircin türünden bir kuş” → 2.2.8.2.9. “Eyer bağı” → 2.2.9.5. “kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan” → 2.2.11.1. “kö:k; Gök, gökyüzü, hava” → 2.2.22.13. “Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”

öz Yakın, akraba. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. öz/öz: “Kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

öz kişi Akraba.

töz Asıl, kök.

anıñ tü:pi tözi kim “Onun aslı kimdir ve soyca kime bağlıdır?”

urug tarıg Akrabalar.

uya Kardeş ve akraba, yakın. → 2.2.9.1.3.2. “Kuş yuvası”

yaguk Yakın, akraba. → 2.2.8.8. “Yakın”

yak yuk kadaş Uzak akraba.

yak yaguk Akraba. → 2.2.8.8. “Akraba”

yakın Kardeşlerden daha yakın olan (kimse). → 2.2.8.8. “Yakın”

yakın er Kardeşlerden yakın olan adam.

2.2.9.1.3.3. Kan Bağı İle Oluşan Akrabalıklar

aba Tibet dilinde baba.

ana Anne. (Kençek ve Hotanlılar hana derler.)

anaç “Anne gibi akıllıca davranan küçük kız”

ata Baba. (Kençek ve Hotanlılar hana derler.)

ataç Babaya benzer, baba gibi.

ataç oğul Kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk.

çıkan Teyze oğlu.

dede Baba.

ebe Anne.

eçe/eke/eze Büyük kızkardeş, abla.

içi Erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi.

ikkiz İkiz (oglan).

ini Erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi.

kañdaş Babaları bir olan (kimse).

karındaş Aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı.

hı:z Halaçlardan bir tabakanın ağzında kız.

kükü:/küküy Teyze.

ögdaş Anası bir olan kardeş.

siñil Erkeğin küçük kız kardeşi.

tagay Dayı.

uma Tibet dilinde anne.

urı Erkek evlat.

yruç Kadının küçük erkek kardeşi.

2.2.9.1.3.4. Evlilik Yolu İle Oluşan Akrabalıklar

baldır Üvey (oğul, kız). → 2.2.10.3. “Baldır; İşlerin başlangıç zamanı”→ 2.2.7.1. “Baldır kozu; Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu” → 2.2.9.13. “Baldır tarı; İlbaharın başlangıcında sürülen yer”

baldır kız Üvey kız.

baldır oğul Üvey oğul.

baldız Kadının (eşin) küçük kızkardeşi, eşin en küçük kızkardeşi.

bég/big Kadının kocası. → 2.2.9.5. “Bey”

begi kisi Karı koca.

kañın/kayın Kayın, sıhri akrabalık. → 2.2.6.5. “Kayın ağacı”

kañnagun/kañın kañnagun “Kayınlar ve güveyiler”

kañsık Üvey.

kañsık ata Üvey baba.

kaşık oğul Evlatlık.

kız Gelin, bakire gelin. → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.9.1.1. “Kız; kadın” → 2.2.9.1.2. “Cariye”

kis/kisi Zevce. → 2.2.9.1.1. “İnsan, kişi, insanlar”

kişi Yağmalarda zevce.

namıja Çigil lehçesinde, kadının kızkardeşinin kocası.

ögey Üvey.

ögey ata Üvey baba.

ögey kız Besleme kız.

ögey oğul Besleme oğul.

tutunçu Üvey.

tutunçu oğul Evlat edinilen oğul.

tüñür Kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne.

yenge Ağabeyin zevcesi, yenge.

yezne Büyük kızkardeşin kocası.

2.2.9.1.3.5. Komşuluk, Arkadaşlık ve Diğer İlişkiler

adaş Arkadaş.

adaşlık/adışlık Arkadaşlık.

awurta Süt anne.

ekeç Bütün kavmin kızkardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız.

i:ş Arkadaş. → 2.2.9.14. “Eş” → 2.2.9.11. “İş, amel”

ka:p (Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması. → 2.2.2.2.5.

“Karındaki bebeği kaplayan zar” → 2.2.8.2.2. “Kap” → 2.2.8.10.1 “Tulum” →

2.2.8.10.3. “Çuval, torba” → 2.2.9.20. “Ka:pılg oğul; Karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk”

kirdeş Aynı evde iç içe oturan komşu.

koldaş İş arkadaşı.

konşı/koşni Komşu. → 2.2.9.2. “Yakın olanlar, aşiret”

konuk Konuk, misafir.

konuklug Konuğu olan (ev). → 2.2.22.6. “Konuğu olan ev”

könüldaş Arkadaşlık. → 2.2.18. “Gönül dostu”

sagdıç Arkadaş.

üme Eve inen misafir, misafir.

2.2.9.1.4. Özel Günler, Eğlenceler, Şölenler, Davetler, Cenazeler (Toplumsal Etkinlikler)

bağram Halk arasında sevinç ve gülüşme, sevinç ve piknik, eğlence. → 2.2.9.1.4. “Bayram; bayram”

bayram Oğuzcada bayram. → 2.2.9.1.4. “Bağram; bayram”

boşug (aşı) Uzak yerden gelen akrabanın dönüşü sırasındaki davette verilen yemek, izin yemeği. → 2.2.9.22 “Kendisine gönderilen elçinin dönmesi için sultan tarafından verilen izin” → 2.2.9.22 “Kendisine gönderilen elçiye sultan tarafından verilen caize

kestem Geceleyin davetsiz gelenlere verilen içkili ziyafet”

küden Düğün yemeği. → 2.2.9.14. “Düğün yemeği”

okut Yemeğe ve saltanata davet.

sugdıç İnsanlar arasında kışın sırayla verilen ziyafet.

sürçek/sürçük Oğuzcada gece yapılan sohbet meclisi.

şanbuy Kençek lehçesinde başka bir davetten dönenler için geceleyin verilen içki ziyafeti.

tugrag Savaş ve binicilik gününde hakanın askerliğine verdiği at, tören atı. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.8.10.8. “Posta atı habercisi” → 2.2.9.7. “Tugrag; Meliğın mührü”

yo:g/basan/yo:g basan Ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek. → 2.2.8.13.1.1. “Ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek”

2.2.9.2. Boy, Halk

atlıg Kavmin büyüğü. → 2.2.9.5. “Atlı” → 2.2.9.23.3. “Atlı”

baz Ecnebi, yabancı.

boğun/bodun Kavim, halk, insan topluluğu (insanlar); Çigil Lehçesinde raiyyet, avam tabakası.

boy Oğuzcada cemaat (insanlar), kavim, kabile, aşiret. → 2.2.6.4. “Yenen çemenotu”

boyun d'yi yapanların lehçesinde kavim. → 2.2.2.1. “İnsanların boynu” → 2.2.3.1. “Hayvanların boynu”

imrem Cemaat, aşiret.

konum Aşiret.

koşnı Yakın olanlar, aşiret. → 2.2.9.1.3.5. “Komşu”

kuram Hiyerarşiye uygun olarak, hakanın huzurundaki düzende olan biçim.

kuram kişiler Hakanın huzurunda oturdukları gibi hiyerarşiye göre oturan kişiler.

kişiler kuram olturdılar “Kişiler hiyerarşiye uygun olarak olturdular.”

oba Oğuzcada kabile.

oğış/oguş Aşiret.

terkin Aşiret.

töz Üst tabaka.

i:l töz neteg “Ülke ve üst tabaka nasıl?”

ya:t Yabancı, ecnebi. → 2.2.9.2. “Baz” → 2.2.8.4. ve 2.2.9.20 “Yada taşı”

yat baz yağıl “Yabancılar dağılsın.”

2.2.9.3. Nüfus

köş Göç. → 2.2.10.1. “Saat, an, zaman, süre”

2.2.9.4. Mülkiyet

içi Sahip, efendi. → 2.2.9.20. “Allahu Taala”

humaru Miras, birine miras bırakılan şey; hatıra eşya, ölen bir büyükten hükümdar için ayrılan hatıra parça, sefere çıkanın akrabalarına bıraktığı hatıra eşya.

ok Mirastan isabet eden hisse. → 2.2.8.14.3. “Evin oku, orta direk” → 2.2.8.18.

“Araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur'a” → 2.2.9.23.5.

“Ok”

yarış İki adam arasında mal bölüşümü. → 2.2.8.17. “At yarışı”

2.2.9.5. Unvanlar, Rütbeler

Arslan Hükümdarlara verilen ad, unvan. → 2.1.1.1. “Karahanlı şehzadelerinden birinin adı” → 2.2.7.2. “Aslan”

a:t/at İsim; unvan. → 2.2.7.1. ve 2.2.7.1.2. “At”

atlıg Atlı. → 2.2.9.2. “Kavmin büyüğü” → 2.2.9.23.3. “Atlı”

ayag Lakap, unvan.

başgan Bodun başganı. → 2.2.7.6. “20-45 kilo ağırlığında büyük balık”

bodun başganı Kavmin reisi.

beg/bég Bey. → 2.2.9.1.3.4. “Kadının kocası”

bekeç Tiginlerin unvanı.

begeç Küçük bey.

bırık⁴⁰ Devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan kişiye verilen unvan.

bilge Akıllı; alim; bilge; hakim.

Bilge Beg Alim, akıllı ve bilge emir” anlamındaki kişi adı.

teriñ bilge Hikmet ve ilmi bol olan alim ve bilge. → 2.2.8.8 “Hikmet ve ilmi bol olan alim ve bilge”

yügrük bilge Oğuzlarda zeki, akıllı ve faziletli alim.

bodunlug bokunlug/bokunlug Kavim kabile sahibi.

Bugra Kara Ğa:ka:n Hakaniye (Karahanlı) hükümdarlarının unvanı.

buyruk Buyruk, emir.

Çağrı tigin Dövüşünde şahin gibi olan tigin, şehzade.

çawuş Savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimseye verilen unvan.

çowı Hotan töresine göre hakandan iki derece sonra gelene verilen unvan.

çuwga Kıpçak ve Oğuz lehçesinde, rehber ve komutan. → 2.2.9.8. “Hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at”

ğa:n Hakan.

ğemı:r Oğuzlarda, emir, bey.

ımanç Güvenilir anlamına gelen bir unvan.

ımanç beg Güvenilir bey.

⁴⁰ Aslı *buyruk'tur*, manası “emir”dir (emr); çünkü o, onlara bu iş için emir verir (Ercilasun vd., 2014: 162).

mal Annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan kişiye verilen unvan. → 2.1.1.3. “Inal ö:z; erkek adı”

kadır Zorla iş gördüren sert (hakan) kişiye verilen unvan. → 2.2.9.5. “Kadır H̄a:n; Karahanlı hükümdarlarının unvanlarından” → 2.2.11.3. “Kadır kış; Zemheri, şiddetli soğuk” → 2.2.22.10. “Kadır yir; Çetin yer, dağda kar ve soğuğu çok olan yer”

ka:tun Afrasiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı. → 2.1.2.3. “Katun Sını; “Taņut ve Çin arasında bir şehir” → 2.2.9.1.1. “Hatun” → 2.2.9.5. “Ka:tun kunçuy; Hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın” → 2.2.22.4. oğlagu katun “Hanedanda yetişmiş kadın”

Kılıç H̄a:n Karahanlılarda “hedef aldığı ve yaptığı işlerde kılıç gibi giden” anlamında kullanılan bir unvan. → 2.1.1.3. “Erkek adı”, → 2.2.9.23.5. “Kılıç”

kök yuk Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan. → 2.2.6.5. “Kök; Yeşillik (ağaçlık alan)” → 2.2.7.7. “kö:k topulgan; Bildircin türünden bir kuş” → 2.2.8.2.9. “Kök; Eyer bağı” → 2.2.9.1.3.2. “Kök; Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.11.1. “kö:k; Gök, gökyüzü, hava” → 2.2.22.13. “Kök; Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”

kunçuy Kadınların soylu, hatundan bir derece aşağı olan kişilere verilen unvan.

kur Mertebe, rütbe. → 2.2.8.7.1.3.3. “Kuşak, kemer” → 2.2.9.5. “Mertebe, rütbe”

kümüş → 2.1.1.2. “Cariye isimlerinden” → 2.2.8.4. “Gümüş” → 2.2.8.11.1. “Para” → 2.2.9.5. kümüş tigin “Gümüş gibi temiz renkli köle”

la:çın Yiğitlikten dolayı verilen erkek adı, unvan. → 2.2.7.7 “Şahin”

öge/ö:ge Akıllı ve iz’anı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı; akılca üstün olana verilen unvan.

öge tigit Halk tabakasından büyük, fakat hakan çocuklarından küçük.

sagun Karluk büyüklerinin unvanı.

tarım Tiginlere, Afrasiyab’ın soyundan gelen, küçük olsun büyük olsun bütün hatunlara hitab edilirken kullanılan unvan.

Altun tarım Hanım sultanlara verilen unvan.

tarhan Argu lehçesinde emir. (Müslüman olmadan önce kullanılan bir isim.)

teņriken Kafirlerin dillerinde alim ve müteğeyyin, bilgin.

terken Karahanlılarda bir bölgeye hükmeden hana hitap şekli: *apaņ terkenim*

tigin Karahanlı sülalesine mensup olanların unvanı, tigin. → 2.2.9.1.2. “Köle”

tigit Tigin’in çokluk biçimi; tiginler.

toņa tigin/toņa ģa:n Bir unvan. → 2.1.1.1. “Toņa Alp Er; Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrasiyab” → 2.2.7.2. “toņa; Filleri öldüren bir tür pars”

Turumtay Bir unvan. → 2.1.1.2. “Bir kölenin adı” → 2.2.7.7. “Yırtıcı bir kuş”

tügsin Halktan olup, hakandan sonraki üçüncü derecede bulunan kişinin unvanı. → 2.2.22.6. “Düğümlemiş şey, düğüm”

ulug Yüce, ulu, büyük anlamına gelen bir unvan. → 2.1.2.3. Ulug Talas; Bir şehir” → 2.1.2.8. “Ulug Keygen; Kayas’tan Ila vadisine akan iki ırmaktan büyük olanı” → 2.2.10.2.2. ,“Ulug ay/Ulug oglak ay; Büyük ay, yazın ortası”

yawgu Hakandan iki derece aşağıda olan, avamdan kişinin unvanı. → 2.1.2.3. “Barsgan yakınında bir şehir” → 2.1.2.7. “Yawgu Art; Yawgu şehri yakınında bir dağ geçidi”

yiti başlıg yil böke Kahraman.

yugruş Türklerde avamdam olup vezirlik mertebesine yükselen ve hakandan bir derece aşağı olan kişiye verilen unvan.

2.2.9.5.1. Lakaplar

kö:l irkin Karluk büyüklerine verilen lakap.

özök Kadınlar için kullanılan “inciye benzer” anlamına gelen bir lakap.

altun özök Özü som altın gibi temiz.

ertini özök Vücudu inci gibi pürüzsüz olan.

sökmen Kahramanlara verilen lakaplardan.

sukak Oğuzlar arasında, Farslar için kinayeli adlandırma.

2.2.9.6. Bayrak, Sancak

batrak Savaşçının alameti olan, ucunda ipek parçası bulunan sırık, bayrak.

beçkem/berçem İpekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan ve savaşta kahramanın kim olduğunu gösteren işaret.

taņuk Savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş. → 2.2.8.7.2. “Ödül olarak verilen ipekli kumaş parçası” → 2.2.9.18. “Çevgen vuruşunda topu kaleden geçirene verilen ipekli kumaş parçası” → 2.2.9.22. “Hükümdarlar yola çıktığında durumlarda hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediye”

tu:g Sancak, tuğ.

tokuz tu:glug ha:n “Dokuz sancaklı han” → 2.2.22.4. “Dokuz sancaklı han”

2.2.9.7. Damga, Mühür

dag At şeylerin damgalandığı dağlama. → 2.2.17. “Argu lehçesinde değil, yok”

law Mühür basmak için kullanılan mum.

tamga Hakan kimselerin damgası. → 2.2.12.2. “Denizlere, göllere, vadilere yerlere akan su kolu, denizin koy ve liman kısmı.”

tögün Dövme ve dağlama.

tugrag Oğuzcada meliğin mührü ve imzası. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.8.10.8. “Posta atı habercisi” → 2.2.9.1.4. “Tören atı”

2.2.9.8. İletişim-Etkileşim-Haberleşme

a:l/al Hile, aldatma. → 2.2.14.2. “Hile, aldatma” → 2.2.8.7.2. “Turunç renginde bir kumaş” → 2.2.22.3. “Turunç rengi, turuncu”

and Yemin, ant; söz.

arkış Mektup. → 2.2.8.10.8. “Uzakta olan birisine gönderilen insan, haberci” → 2.2.8.12.1. “Kervan”

aydaçı Sözcü. → 2.2.8.10.8. “Sözcü”

ayık Vaat, söz.

aytıg Hal hatır sorma.

aytış Hal hatır soruşma.

balu balu Kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir söz öbeği, ninni. → 2.2.20. “Kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir söz öbeği”

belgü İşaret ve alamet.

bıçgas Kavim ile başkaları arasındaki ahit ve sözleşme.

bitig Mektup. → 2.2.8.16. “Kitap; yazılı kağıt; yazı, yazmak” → 2.2.9.20. “Oğuzcada muska”

büdig/büdig Raks, oyun. → 2.2.8.13.3. “Raks, oyun”

çalıg Kaybolan bir şeyi sorma. → 2.2.9.8. “Önemli bir iş olduğu zaman beylerin, yanlarına gelsinler diye köylere ve göçebelere gönderdikleri haber”

çalıg Önemli bir iş olduğu zaman beylerin, yanlarına gelsinler diye köylere ve göçebelere gönderdikleri haber. → 2.2.9.8. “Kaybolan bir şeyi sorma”

çuwga Hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at. → 2.2.9.5. “Kıpçak ve Oğuz lehçesinde, rehber ve komutan.”

eñmegü İmtihan.

eşkinçi Hızlı posta götüren atlı. → 2.2.8.10.8. “Hızlı posta götüren atlı”

iç söz Sır, içte saklı söz.

im İşaret, parola.

istek Talep; takip etme; bir şeyi araştırma.

karşı Karşı olma, ihtilaf. → 2.2.8.14. “Hakan sarayı” → 2.2.14. “Zıt”

keleşü Konuşma ve söz.

keriş Ağız kavgası. → 2.2.3.4. “Atın kürek kemikleri arası” → 2.2.9.23.1. “Mücadele, direniş, mukavemet” → 2.2.12.1. “Oğuzcada üzerine çıkılabilen dağ zirvesi”

kıkı Gürültü, bağırışma.

kılık/kılk İnsanlarla münasebet. → 2.2.22.4. “Huy”

kirtü Yemin. → 2.2.14.2. “Gerçek, gerçeğin yeri”

köndi Sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar kullanılan bir bağlama sözü; şey. → 2.2.22.4. “Oğuzcada rezil”

körüş Sözle değil gözle olan münazara, bakışma.

kuçuş Kucaklama.

kuruğ Boş suçlama, iftira. → 2.2.22.6. “İçi boşalmış olan (kap, ev)” → 2.2.22.8. “Kuru”

küg Her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı. → 2.2.8.16. “Şarkıda nağme”; “Şi:rin ölçüsü” → 2.2.10.3. “Koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı” → 2.2.18. “Sıkıntı”

orı/orı kıkı Bağırıtı ve gürültü. → 2.2.12.2. “Dere”

oyun Oyun. → 2.2.8.13.3. “Oyun”

ögüt/övüt/ötlük Öğüt.

öpüş (İki kişi arasında olan) öpüş.

ötüg Sultana arz edilen şey, arz. → 2.2.5.6. “Kusma”

sa:w Mektup. → 2.2.8.16. “Atasözü, hikaye, anlatı (kıssa)” → 2.2.9.8. “Söz”; “Haberler ve havadisler” → 2.2.9.10. “Şöhret”

sa:w/saw Söz. → 2.2.8.16. “Atasözü, hikaye, anlatı (kıssa)” → 2.2.8.16. “Atasözü, hikaye, anlatı (kıssa)” → 2.2.9.8. “Mektup”; “Haberler ve havadisler” → 2.2.9.10. “Şöhret”

sa:w uşak Söylenti.

sa:w Haberler ve havadisler. → 2.2.8.16. “Atasözü, hikaye, anlatı (kıssa)” → 2.2.9.8. “Mektup” ; “Söz” → 2.2.9.10. “Şöhret”

sa:wçı → 2.2.9.20. “Peygamber” → 2.2.8.10.8. ve → 2.2.9.14. “Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi”

söküş Sövme ve sövüşme.

söz Söz.

sözkiye Sözcük, kelimecik.

şı Çin hükümdarlarını selamlamak için kullanılan bir kelime.

tapuzgu/tapuzguk/tapzug: İnsanlar arasında sorulan bilmece.

tartıg Hakanın emrindekileri bir iş için çağırması.

tartıgçı Çağırıcı. → 2.2.8.10.8. “Hakanın ve emirin çağırıcısı”

tavuş/tawuş/tawuş Hareket. → 2.2.4.2. “Ses”

tıl Konuşma, söz. → 2.2.2.2.10. “Konuşma organı” → 2.2.9.8.1. “Dil, lehçe” → 2.2.9.23.4. “Düşmandan ele geçirilen adam, casus”

tıldag İnsana atılan iftira. → 2.2.9.8. “Bahane”

tıldag Bahane. → 2.2.9.8. “İnsana atılan iftira”

tugrag Posta atı habercisi. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.7.1.2. “Tören atı” → 2.2.8.10.8. “Posta atı habercisi” → 2.2.9.7. “Tugrag Meliğin mührü”

tutsug Tavsiye.

ulag Beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at. → 2.2.8.7.1.3.5. ve 2.2.9.10.3. “Elbise yaması”

uşak Laf taşıma. → 2.2.8.8. “Küçük”

uşak söz Taşınan laf, söylenti.

yanut Cevap. → 2.2.8.11.1. “Karşılık ve fiyat”

yarlıg Çigil lehçesinde sultanın mektubu ve emri. → 2.2.9.20. “Tanrının emri” → 2.2.8.11.3. “Zavallı, fakir”

yorıdaçı Kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçi. → 2.2.9.14. “Kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçi”

yorıgeci Oğuzcada kayınlar arasında mektupla gelip giden elçi. → 2.2.9.14. “Oğuzcada kayınlar arasında mektupla gelip giden elçi”

yorık tıl Fasih dil, düzgün konuşma.

yudug Bir kişinin başkası tarafından işlenen suçtan dolayı suçlanması; iftira. → 2.2.15. “Kençek lehçesinde erkek çocuklara küfür için kullanılan bir kelime”

yumuş İki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber götürüp getirme.

yügürgen Çin’den çıkıp İslam ülkelerine gidecek tüccarlardan önce yola çıkan ve onların haberleriyle mektuplarını getiren kişi, ulak. → 2.2.8.10.8. “Ulak” → 2.2.22.5. “Çok ve iyi koşan (at, av köpeği)”

2.2.9.8.1. Dil ve Lehçe Adları

tıl Genel olarak dil; lehçe. → 2.2.2.2.10. “Konuşma organı” → 2.2.9.8. “Konuşma, söz” → 2.2.9.23.4. “Düşmandan ele geçirilen adam, casus”

Hıtay tılı Çin dili, Çince.

Uygur tılı Uygur lehçesi.

Yabaku tılı Yabaku lehçesi.

2.2.9.9. Bilgi ve Bilim Adları

bilig Akıl, hikmet; ilim.

biliglig (kişi) A:lim, akıllı; bilge; ha:kim. → 2.2.22.4. “Bilgili adam”

biligsiz Akılsız.

biligsizlik Cehalet.

bügü Alim, bilge ve akıllı.

bügü bilge Akıllı.

irteş Araştırma ve isteme. → 2.2.9.23.1. “Kavga, düşmalık”

ö:g Akıl, fetanet; iz’an.

sag Oğuzcada akıl; hızlı kavrayış ve zeka. → 2.2.5. “Oğuzcada sağlık ve esenlik” → 2.2.8.10.3.1. “Yün kabartmak için kullanılan çubukların adı” → 2.2.12.8. “Oğuzcada sağ taraf”

sırtıg Bir kişinin tamamını değil de bir kısmını bildiği hadis, sözün özü.

men bu sözden sırtıg buldum “Ben bu sözde çok fayda, öz buldum.”

ukuş Akıl.

yörüg Sözlerin anlamı ve açıklanması; rüya tabiri.

2.2.9.10. Ün, Şan, Şöhret; Saygınlık

çaw Ün, şöhet.

kü: İnsanlar arasındaki şöhet.

kü:lüg Ünlü. → 2.2.22.4. “Ünlü, şöhet sahibi”

sa:w Şöhret. → 2.2.8.16. “Atasözü; hikaye, anlatı (kıssa)” → 2.2.9.8. “Mektup”; “Söz”; “Haberler ve havadisler”

2.2.9.11. İş, Hizmet, İzin-Ruhsat, Ücret-Maaş

bala İnsanların, daha çok tarımla ilgili işlerde kullandığı yardımcı. → 2.2.7.10. “Kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu” → 2.2.9.1.1. “Çocuk”

basut Destek olan kimse, şefkatli yardımcı. → 2.2.9.22. “Yardım”

borbaş Neresinden çıkılacağı bilinmeyen karışık (iş).

borbaş iş Karışık iş.

boşug Kendisine gönderilen elçinin dönmesi için sultan tarafından verilen izin. → 2.2.9.1.4. “Uzak yerden gelen akrabanın dönüşü sırasındaki davette verilen yemek, izin yemeği” → 2.2.9.22. “Kendisine gönderilen elçiye sultan tarafından verilen caize”

çalpak Karışık (iş). → 2.2.8.15. “Pislik ve kir”

çalpak iş Karışık iş.

çulman Kençek lehçesinde, aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen (iş). → 2.2.8.1. “Su birikintisi” → 2.2.12.2. “Su birikintisi”

çulman iş Aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen iş.

çupan Köy büyüğünün yardımcısı. → 2.2.8.10.8. “Köy büyüğünün yardımcısı”

hun İçinde yumuşaklık olmayan (iş).

hun iş İçinde sakatlık bulunan (iş).

hun hara “İçinde sakatlık bulunan (iş)”

ı:ş/ı:ş/i:ş İş, amel. → 2.2.9.1.3.5. “Arkadaş” → 2.2.9.14. “Eş”

ı:ş küdüg İş güç. → 2.2.20. “Bir çeşit ikileme”

ı:şçı İşçi.

iget Gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi. → 2.2.9.14. “Gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi”

egetlik/egetlig Gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi.

ikirçün Tereddütlü, kararsız.

ikirçün iş Yapmak ve bırakmak arasında kalan tereddütlü iş.

kezik Çalışmada nöbet, sıra. → 2.2.5.2.1. “İnsanı titreten humma, sıtma” → 2.2.14.2. “Cesaret”

kılığ İş.

kılınc İş. → 2.2.14.2. “Huy” → 2.2.19. “Kadının işve ve cilvesi”

lücnüt Buğday şeyleri temizlemede yardımlaşma.

mançu Sadece hüner ve sanat sahiplerine verilen ücret. → 2.2.8.11.1. “Sadece hüner ve sanat sahiplerine verilen ücret”

maraz/hıyar maraz Argu ve Yağma lehçesinde ücretle çalışan kimse. → 2.2.6.4. “Çivit otu”

rapçat Kençekçede aşıya. (Beyin, halkın yük hayvanlarını alıp bedava yük taşıması gibi.)

tapug Hizmet.

tapugcı Kul, hizmetçi. → 2.2.8.10.8. “Kul, hizmetçi”

ter Parayla çalıştırılan kişinin ücreti.

terçi Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi). → 2.2.8.10.8. “Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi)”

ters Zor olan şey.

ters i:ş Zor iş.

tuğun/tudun İçme suyunun dağıtımını idare eden kimse. → 2.2.8.10.8 “İçme suyunun dağıtımını idare eden kimse” → 2.2.9.1.1. “Köyün büyüğü”

tutuzgu Emredilmiş ve tutulması gereken (şey).

tutuzgu neñ Emredilmiş ve tutulması gereken şey.

uçmak Çırak. → 2.2.8.10.8. “Çırak”

ürün Kahine verilen ücret. → 2.2.8.11.1 “Kahine verilen ücret” → 2.2.5.6. “Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.22.13. “Beyaz” → 2.2.4.1. “Ürün karak; Göz akı” → 2.2.7.7. “Ürün kuş; Ak doğan”

2.2.9.12. Avcılık

av Oğuzlarda av.

a:w/aw Türklerde (ölçünlü Türkçede) av.

avçı/awçı Avcı. → 2.2.8.10.8. “Avcı”

çanka Avda kullanılan bir çeşit tuzak. → 2.2.7.12. “Avda kullanılan bir çeşit tuzak”

kuşlag Kuşlak, kuşların bol bulunduğu ve avlandığı yer.

sagır Hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av. → 2.2.8.2.2. “Koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap konulan kap”

tovıl Av sırasında şahin için çalınan davul. → 2.2.8.9. “Av sırasında şahin için çalınan davul”

tüwek Çigil lehçesinde söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılarak veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan bir silah.

tüweklik Nefesle kurusıkı fırlatılarak serçe vurmakta kullanılan silah için hazırlanan dal.

üçleç Başları demirle birleştirilen üç çubuktan oluşan ve tavşan vurmak için kullanılan bir alet.

2.2.9.13. Tarım

adrı Buğday temizlemek için kullanılan alet. → 2.2.8.2.4. “Buğday temizlemek için kullanılan alet” → 2.2.8.2.10. “Çatal değnek” → 2.2.22.1.1. “İki ayrı parçası bulunan her şey, iki dalı olan (şey)”

amaç Saban. → 2.2.8.2.4. “Saban” → 2.2.14. “Hedef”

arpa Arpa. → 2.2.6.2. “Arpa”

arpagan Arpa gibi başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki”

a:şlık/aşlık Oğuzlarda buğday. → 2.2.6.2. “Buğday” → 2.2.8.14.4. “Mutfak”

baldır/bıldır tarıg İlbaharın başlangıcında sürülen (yer). → 2.2.9.1.3.4. “Baldır; Üvey (oğul, kız)” → 2.2.7.1. “Baldır kozu; Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu” → 2.2.9.13. “Baldır tarıg; İlbaharın başlangıcında sürülen yer”

baştar Argu lehçesinde orak. → 2.2.8.2.4. “Orak”

budgay/bugday Buğday. → 2.2.6.2. “Buğday”

bukursı Saban demiri. → 2.2.8.2.4. “Saban demiri”

bul tarıg Üzerinden yıllar geçtiği için tadı bozulan buğday. → 2.2.6.2. “Tadı bozulan buğday”

çigne Yağma lehçesinde tapan, sürgü. (Tohumu örtmek ve toprağı düz hale getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası). → 2.2.8.2.4. “Yağma lehçesinde tapan, sürgü”

çikin Üzüm bağlarında yetişen, hayvanlara yem olarak verilen başaklı bir bitki. → 2.2.6. → 2.2.6.2. “Başaklı bir bitki” → 2.2.8.10.3. “İbrişim”, “Altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir”

ekin Tarla. → 2.2.8.13.2. “Tarla”

ekindi Ekilen, ekilmiş olan. → 2.2.13.3. “İkisi, ikisinden her biri, birbiri” → 2.2.9.20. “İkinci namazı vakti” → 2.2.10.2.1. “İkinci namazı vakti” → 2.2.13.2. “İkinci”

evin/ewin Tahıl tanesi. → 2.2.6.2. “Tahıl tanesi”

itegü Değirmen taşına bağlı bulunan ve unun ince veya kalın öğütülmesine göre taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası. → 2.2.8.2.4. “Değirmen taşına bağlı bulunan taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası”

kabaklık Kabak tarlası. → 2.2.8.13.2. “Kabak tarlası”

kawık/kavık Akdarı kepeğı. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Akdarı kepeğı”

kepek Kepek. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Kepek”

kewçi Kaşgar’dan Uygur ülkesine kadar (kullanılan) tahıl ölçeğı. → 2.2.8.2.4. “Tahıl ölçeğı”

kıg Toprağı gübrelendirmede kullanılan gübre. → 2.2.5.7.2. “Gübre”

konak/koyak Akdarı. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Akdarı”

kösgük Nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk. → 2.2.8.2.4. ve → 2.2.8.13.2. ve → 2.2.9.20. “Korkuluk”

kürgek Her türlü kürek (veya geminin küreğı) → 2.2.8.2.4. “Kürek”

orgak Orak. → 2.2.8.2.4. “Orak”

ögit Tahılı şeyleri öğütme.

örtgün Çeç (tahıl yığını). → 2.2.6.2 “Çeç, tahıl yığını” → 2.2.10.3. “Hasat zamanı, harman vakti”

saban Toprağı ekin için hazırlama, sürme. → 2.2.8.42.4. “Saban”

sibek Değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili. → 2.2.8.2.4. “Değirmen mili” → 2.2.8.2.1. “İçine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamaş”

soruş Tane sertleşmeden önce başak halinde ateşte kızartılan buğday. → 2.2.6.2. “Tane sertleşmeden önce başak halinde ateşte kızartılan buğday”

sökti Barsgan lehçesinde kepek. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Kepek”

suma Filizlenmiş buğday veya arpa. → 2.2.6.2. “Filizlenmiş buğday veya arpa”

ti:ş Saban demiri. → 2.2.8.2.4. “Saban demiri” → 2.2.2.2.6. ve 2.2.3.1. “Diş”

tarıg Türklerin çoğunda buğday; bilhassa Oğuzlarda ise akdarı; tahıl; (Genellikle tarı- veya türevlerinden önce kullanılınca) ekin. → 2.2.6.2. “Türklerin çoğunda buğday; bilhassa Oğuzlarda ise akdarı; tahıl; ekin” → 2.2.6.8. “Tohum”

tarıg biti Buğdaya düşen küçük kurtçuklar. → 2.2.7.5. “Buğdaya düşen kurtçuklar”

tarıgçı Çiftçi, ekinci. → 2.2.8.10.8. “Çiftçi, ekinci”

tarıglag Tarla. → 2.2.8.13.2. “Tarla”

tarıglıg Buğdayı, ekini olan (ev, yer); tahıl ambarı.

tarıglıg yir Buğdayı, ekini olan yer.

tarıglık Zahire ambarı.

tarıg tarıtgı yir Ziraat yeri.

teğirmen Değirmen.

tuturkan Pirinç. → 2.2.6.2. “Pirinç”

urugluk Ekmek için saklanan (buğday). → 2.2.6.2. “Ekmek için saklanan (buğday)”

ügür/yügür Türkler arasında akdarı. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Akdarı”

ügürgen Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “KarlukTürkmenlerinin yediği taneli bir bitki”

yügürgün Akdarı gibi taneleri olan, taneleri kırmızı bir bitki. → 2.2.6. ve → 2.2.6.2. “Taneleri kırmızı bir bitki”

yarmaş İri dövülmüş buğday. → 2.2.6.2. “İri dövülmüş buğday”

yarmaş u:n Dövülmüş, ince buğday unu.

2.2.9.13.1. Sulama

burı Su kanallarının ağızlarına konan ve itilip birbiri içine geçen tahta parçası. → 2.2.9.23.5. “Temrenin girişindeki ok sırtı”

2.2.9.14. Evlilik

arkuçı Evlenme sırasında dönürler arasındaki elçi.

baş Mihr, erkeğin nikah esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para. → 2.2.8.11.1. “Mihr, erkeğin nikah esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para”

boş (kadın için) Boşanmış. → 2.2.22.4. “Boşanmış kimse”

boş uragut Boşanmış kadın.

erğen Bekar.

ev kızı Bakire kız; evde kalan (kocaya gitmemiş) kız.

iget Gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi. → 2.2.9.11. “Gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi”

egetlik/egetlig Gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi.

i:ş Eş. → 2.2.9.1.3.5. “Arkadaş” → 2.2.9.11. “İş, amel”

kalıñ Kalın (mihr). → 2.2.8.8. “Sayıca çok, kalabalık” → 2.2.8.11.1. “Kalın, mihr” → 2.2.22.6. “Her şeyin kalını ve serti”

kapaklıg kız Bakire kız. → 2.2.2.2.3. “Kapak; Kızlık zarı” → 2.2.4.1. “Kapak; Göz kapağı”

kelin Gelin.

küdegü/küdegü Damat, güveyi.

küden Düğün yemeği. → 2.2.9.1.4. “Düğün yemeği”

küni Kuma.

mamu Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın. → 2.2.9.1.1. “Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın”

mandırı/mundaru Çigil lehçesinde, geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saç saçılan yerin adı; ipekten gelin odası. → 2.2.8.14.4. “Çigil lehçesinde, geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saç saçılan yerin adı; ipekten gelin odası”

sa:wçı Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi. → 2.2.8.10.8. ve → 2.2.9.8. “Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi” → 2.2.9.20. “Peygamber”

sep Gelinin çeyizi. → 2.2.8.2.1. “Gelinin çeyizi”

tul/tugsak/tul tugsak Dul kadın. → 2.2.9.1.1. “Dul kadın”

yorıdaçı Kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçi. → 2.2.9.8. “Kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçi”

yorıgeci Oğuzcada kayınlar arasında mektupla gelip giden elçi. → 2.2.9.8. “Oğuzcada kayınlar arasında mektupla gelip giden elçi”

yöwüşlüg Akrabaların verdiği elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse).

yöwüşlüg kelin Çeyizi olan gelin. → 2.2.9.22.ve → 2.2.22.4. “Akrabaların verdiği elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse)”

2.2.9.15. Cinsellik

çanaç Homoseksüel.

i:riglik Hayvanın cinsi arzusu.

kirgin Aygır, deve nin şehveti, şehvet dönemi.

sikiş Cinsel birleşme.

tü:ş İhtilam, uykuda boşalma.

2.2.9.16. Seyahat, Yolculuk

barkın Hiç kimsenin yolundan alıkoyamadığı yolcu.

elgin/elgiñ Yolcu.

ugrag Uğrama; Uğranacak yer. → 2.2.14. “Maksat ve niyet”

yelgin Yolcu. → 2.2.22.4. “Hızlı koşan (atlı)”

yo:l/yol Yolculuk, sefer. → 2.2.8.12.2. “Yol”

2.2.9.17. Yasa, Töre, Örf-Adet

ögreyük Adet.

törü Örf, adet.

2.2.9.18. Ödül, Ceza, Yaptırım

çapta Çigilce, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedel. → 2.2.8.11.1. “Çigilce, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedel”

tañuk Çevgen vuruşunda topu kaleden geçirene verilen ipekli kumaş parçası. → 2.2.8.7.2. “(Ödül olarak) verilen ipekli kumaş parçası”, → 2.2.9.6. “Savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş” → 2.2.9.22.

2.2.9.19. Adalet-Güvenlik

tanuk/tanu:k Şahit.

tanukluk Şahitlik. → 2.2.19. “Şahitlik”

yanıg Tehdit. → 2.2.5.6. “Kusma”

2.2.9.20. Din, İnanç, Doğaüstü Varlıklar

abaçı Umacı.

abakı Nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk.

alkış Övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma; (peygamber için) salavat.

arwaş/arwiş Kamın söylediği büyülü sözler.

baçak Hristiyan orucu.

Bayat Yüce Tanrı'nın adı. → 2.1.3. “Oğuz boylarının dokuzuncusu”

bitig Oğuzcada muska. → 2.2.8.16. “Kitap, yazılı kağıt, yazı yazmak” → 2.2.9.8. “Mektup”

burhan/furhan Put.

beğiz burhan Süslü put.

çıwı Cin, cin grubu.

Çomak Uygurlara ve bütün kafirlere göre Müslüman. → 2.2.8.2.10. “Çomak, sopa”

Çomak eri Müslüman adam.

e:đ İyi fal, iyiye işaret. → 2.2.8.10.3. “Kumaş imal edilen her şey”

erinçü Suç, günah.

ığuk Mübarek olan her şey. → 2.2.22.5. “Serbest bırakılmış hayvan”

ırk Kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma.

İçi Allahu Taala. → 2.2.9.4. “Sahip, efendi”

ikindi İkinci namazı vakti. → 2.2.9.13. “Ekilen, ekilmiş olan” → 2.2.10.2.1. “İkinci namazı vakti” → 2.2.13.2. “İkinci” → 2.2.13.3. “İkisi, birbiri”

kam Kahin. → 2.2.8.10.8. “Kahin”

ka:plıg oğul Karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk. → 2.2.2.2.5. “Karındaki bebeği kaplayan zar” → 2.2.8.2.2. “Kap” → 2.2.8.10.1 “Tulum” → 2.2.8.10.3. “Çuval, torba” → 2.2.9.1.3.5. “(Bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması”

kargag Lanet.

kargış Lanet ve lanetleme.

kösgük Nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk. → 2.2.8.2.4. ve → 2.2.8.13.2. ve → 2.2.9.13. “Korkuluk”

kutlug Mübarek, uğurlu. → 2.2.8.18. “Mübarek, uğurlu” → 2.1.1.3. “Erkek adı”

menğü ajun/bu ajun/ol ajun Çigil lehçesinde bu dünya, ahiretin zıt anlamlısı → 2.2.11.2. “Çigil lehçesinde bu dünya, ahiretin zıt anlamlısı”

muyan Sevap.

nom Din ve şeriat.

oñujın Çölde insanı öldüren gulyabani.

sa:wçı Peygamber. → 2.2.9.8. “Haber ve havadisler” → 2.2.8.10.8. ve → 2.2.9.14. “Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi”

tamu Cehennem.

tapug İtaat; ibadet.

Teñri Yüce ve aziz Allah, Tanrı.

teñri Kafirlerin dilinde, gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeyler.

tilek Dilek.

toyın Kafirlerin din adamı.

tümse Argu lehçesinde, yüksekçe yer; [Clauson minber]

uçmak Cennet.

ugur Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket. → 2.2.8.11.1. “Oğuzcada karşılık, bedel” → 2.2.10.1. “Zaman, vakit” → 2.2.10.3. “Devlet, hükümdarlık devri” → 2.2.14. “Bir işte imkan ve fırsat”

umay Kadın doğurduktan sonra karnından çıkan ve hokkaya benzeyen, karında iken çocuğun yoldaşı olduğu söylenen şey.

us Oğuzcada hayrı ve şerri birbirinden ayırma.

yağış (Putlarına) yaklaşmak amacıyla veya adanmış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurban.

yalavaç/yalawaç Peygamber, yüce Allahın elçisi. → 2.2.8.10.8. “Elçi”

yarlıg Tanrı'nın emri. → 2.2.9.8. “Çigil lehçesinde sultanın mektubu ve emri” → 2.2.8.11.3. “Zavallı, fakir”

yat Yağmur, kar yağdırmada, rüzgar estirmede ve kehanette kullanılan özel taş, yada taşı. → 2.2.8.4. “Yada taşı”

yatçı Kahin (Yada taşıyla yağmur yağdıran kahin). → 2.2.8.10.8. “Kahin”

ya:zuk/yazuk Suç, günah. → 2.2.22.5. “Bağından serbest bırakılmış at”

ya:züksuz Suçsuz, günahsız.

yek Şeytan.

yelwi Büyü.

yelwiçi Büyücü. → 2.2.8.10.8. “Büyücü”

yi:l/yel Cin. → 2.2.5.2.2. “Cin çarpması” → 2.2.5.7.2. “Karındaki yel, gaz” → 2.2.11.3. “Yel, rüzgar”

yi:l kovuz bitigi Cin ve çarpmanın muskası.

yörüg Rüya tabiri.

yumışçı Melek.

yükünç Kıpçak lehçesinde namaz.

2.2.9.21. Tabut-Mezar

kabırçak Tabut.

kara orun Kabir. → 2.2.11.4. “Karanlık yer”

sın Mezar. → 2.2.8.8. “Uzunluk ve boy”

suburgan Maşatlık; kafir mezarlığı.

toplu Kabir.

tünerik (yir) Mezar. → 2.2.11.4. “Karanlık yer”

ükek Tabut. → 2.2.8.2.1. “Sandık” → 2.2.8.14.1. “Şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç”

yirçü Kabir.

2.2.9.22. Yardım, Bağış, Hediye

açıg Sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan. → 2.2.8.3.1. “Nimetlenme” → 2.2.22.8. “Ekşi; acı”

agırlık İkrâm, ihsan.

amuç Hediye.

armagan Oğuzcada, gittiği yerden kazanarak dönen kimsenin akrabalarına getirdiği hediye.

artut Armağan, hediye; bey ve benzerlerine verilen at hediyeler.

basut Yardım. → 2.2.9.11. “Destek olan kimse, şefkatli yardımcı”

belek Yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir yerden bir yere gönderilen hediye.

boşug Kendisine gönderilen elçiye sultan tarafından verilen caize. → 2.2.9.11. “Kendisine gönderilen elçinin dönmesi için sultan tarafından verilen izin” → 2.2.9.1.4. “Uzak yerden gelen akrabanın dönüşü sırasındaki davette verilen yemek, izin yemeği”

b:ut Büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun bahşiş. → 2.2.2.1. ve 2.2.3.1. “But, ayak” → 2.2.8.4. “Kıymetli ve büyük firuze”

kewşeñ Harmanı temizledikten sonra gelen kimseye verilen yiyecek şeklindeki hediyenin adı.

siñüt Karşılığı verilmeyen ve geri gönderilmeyen armağan.

tañuk Hükümdarlar yola çıktığında durumlarda hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediye. → 2.2.8.7.2. “(Ödül olarak) verilen ipekli kumaş parçası”, → 2.2.9.6. “Savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna ilıştırılan ipek kumaş” → 2.2.9.18. “Çevgen vuruşunda topu kaleden geçirene verilen ipekli kumaş parçası”

yarmakan Hediye.

yetüt Orduda yardım (lojistik) işi. (MW yetüt saç açıklaması var sadece)

yöwüş⁴¹ Akrabalara elbise veya mal ile yardım etme.

yöwüşlög Akrabaların verdiği elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse).

yöwüşlög kelin Çeyizi olan gelin. → 2.2.9.14. ve → 2.2.22.4. “Akrabaların verdiği elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse)”

2.2.9.23. Savaş-Barış, Ordu, Asker

2.2.9.23.1. Savaş-Barış-Mücadele

basıg Gece baskınının yapıldığı yer ve zaman. → 2.2.10.3. “Gece baskınının yapıldığı yer ve zaman”

beliñ Üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik. → 2.2.18. “Üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik”

bulgak/bulgaş Düşmandan gelip kavim arasına düşen fitne. → 2.1.1.3. “Bulgak; erkek adı”

⁴¹ Bu, daha çok gelin gerdeğe girerken, akrabalarının ona çeyiz hazırlama maksadıyla gönderdikleri hediyelerdir (Ercilasun vd., 2014: 353).

çerig Savaş düzenindeki saf, sıra; savaş. → 2.2.10.1. “Oğuzcada vakit” → 2.2.12.8. “Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı” → 2.2.9.23.1. “Savaş düzenindeki saf, sıra; savaş”
i:l İki hakan arasındaki barış. → 2.2.7.1.2. “At” → 2.2.8.14.4. “Avlu” → 2.2.8.14.7. “Ülke, eyalet”

itiş İki kişi arasında elle savunma.

irteş Kavga; düşmanlık. → 2.2.9.9. “Araştırma ve isteme”

kaçış Kavim arasında kargaşa ve kaçışma.

kawşut İki hükümdarın, ülke güvenliği için tokalaşıp barışması. → 2.1.1.3. “Erkek adı”

keriş Mücadelede direniş, mukavemet. → 2.2.3.4. “Atın kürek kemikleri arası” → 2.2.9.8. “Ağız kavgası” → 2.2.12.1. “Oğuzcada üzerine çıkılabilen dağ zirvesi”

muyançılık İki adam arasında aracılık ve barış; arabuluculuk.

ölüt Ölümcül savaş.

ölütçi Öldüresiye mücadele etmek.

sandırış/sandruş Çekişme ve mücadele; tartışma.

sünüş Mızrakla dövüş ve savaş. → 2.1.1.3. “Erkek adı” → 2.2.9.23.5. “Kısa mızrak, kargı”

tezgi/tezig Düşman gelmesinden dolayı kavim arasına kargaşa düşmesi ve herkesin düşmandan kaçışması durumu → 2.2.22.4. “İştten kaçan (adam)”

tutuş Çekişme. → 2.1.1.3. “Erkek adı”

u:ruş/uruş Dövüş ve savaş; mücadele.

u:ruş tokuş/tokış/tokuş Mücadele ve harp, savaş. → 2.1.1.3. “Tokış; kişi adı”

2.2.9.23.2. Ordu

ordu başı Hakanlara ait teşrif işlerini gören kimse.

sü: Askerler, savaş birliği, ordu.

toy Karargah. → 2.2.7.7. “toğ/toy; Toy kuşu” → 2.2.8.10.7. “Seramik çamuru”

ha:n toy Hakanın karargahı.

yortug Savaş veya yürüyüş gününde sultanın maiyeti.

2.2.9.23.3. Asker, Savaşçı

akınçı Geceleyin düşmanı basan birlik.

arka Zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek. (yedek birlik) → 2.2.2.1. “Sırt”

arkasız Desteksiz, desteği, arkası olmayan (insan).

arkasız alp çerig sıyumas “Kahraman düşman safını arkası olmadan kıramaz.”

alpagut Cesur savaşçı, kahraman.

athg Atlı. → 2.2.9.2. “Kavmin büyüğü” → 2.2.9.5. “Atlı”

okçı Okçu. → 2.2.8.10.8. “Okçu”

okçı köndgerdi “Okçu oku düzeltti.”

tutgak Düşmanın gözcülerini ve öncülerini yakalamak için geceleyin dolaşan birlik.

yizek Askerlerin öncüsü.

2.2.9.23.4. Düşman, Esir, Casus

bulun Tutsak, esir. → 2.2.12.8. “Köşe”

busuglug Pususu olan, pusu kurmuş olan (kimse). → 2.2.9.23.6. “Pususu olan, pusu kurmuş olan”

busuglug yağı Pusu kurmuş düşman.

içkin Düşmanlardan gelip teslim olan ve emniyet altına alınan.

tıl Düşmandan ele geçirilen adam, casus. → 2.2.2.2.10. “Konuşma organı” →

2.2.9.8. “Konuşma, söz” → 2.2.9.8.1. “Dil, lehçe”

tutug Rehin, rehine. → 2.2.5.2.2. “Cin çarpması, çarpılma”

yağı Düşman.

kır yağı Gizli düşman.

2.2.9.23.5. Savaş Gereçleri

aşuk Demir tolga.

baldu Balta. → 2.2.8.2.6. “Balta”

başaklık (süngü) Temreni olan, temrenli (mızrak veya ok).

bügde/bükte Türklerde (ölçünlü Türkçede) hançer.

kaçut Kısa mızrak, harbe.

kalkan/kalkan Kalkan.

kalwa Temreni bulunmayan, temren yerine ucu sivriltilmiş olan ok.

kamçı Kamçı. → 2.2.3.1. “At, sığır ve devenin erkeklik organı”

başak Okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren. → 2.2.8.7.1.4. “Çigil lehçesinde ayakkabı”

burı Temrenin girişindeki ok sırtı. → 2.2.9.13.1. “Su kanallarının ağızlarına konan ve itilip birbiri içine geçen tahta parçası”

çırğuy Temrenin şişkin yeri. → 2.2.8.7.1.3.5. ve 2.2.8.10.3. “Kemerin geçtiği ilik”

çij Zırh halkasının perçini. → 2.2.8.2.6. “Demirden çivi”

kesme Enli ok temreni. → 2.2.2.2.9 “Kakül, zülûf,perçem”→ 2.2.14.1. “Makasla fazlalığı kesilen şey”

kılıç Kılıç. → 2.1.1.3. “Erkek adı”, → 2.2.9.5. “Kılıç Hâ:n; Karahanlılarda “hedef aldığı ve yaptığı işlerde kılıç gibi giden” anlamında kullanılan bir unvan”

kılıç boynı Kılıç pırazvanası (Kılıcın sapa giren kısmı).

kılıç kamçı İçinde kılıç bulunan kamçı.

kılıç ko:lı Kılıcın kolu, çizdiği.

kın/ki:n Kılıç ve bıçağın kını.

ok Ok. → 2.2.9.4. “Mirastan isabet eden hisse” → 2.2.8.14.3. “Evin oku, orta direk” → 2.2.8.18. “Araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur’a”

çıgılwar (okı) Küçük, kısa ok.

çuram okı Çuram atışında kullanılan ok.

kez Okun gez kısmı. → 2.2.8.7.2. “Bir tür Çin kumaşının adı”

ulun Okun gövdesi.

okluk Okluk, sadak.

kapgak Sadak kapağı.

kurman Yay kabı.

kiriş Yay kirişi. → 2.2.8.11.1. “Bir kişinin mülklerinden edindiği gelir”

kurugluk Okluk. → 2.2.14.1. “Kuruluk”

ki:ş Sadak. → 2.2.7.2. “Samur”

salıu Kendisiyle taş atılan sapan.

küwlük Sapanla atılmak için çamurdan yapılmış fındık büyüklüğünde parça.

süñü/süñüş Kısa mızrak, kargı. → 2.1.1.3. “Erkek adı” → 2.2.9.23.1. “Mızrakla dövüş ve savaş”

temürgen Oğuzcada okun temreni.

tili Temren yuvasından okun yukarisına doğru sarılan sırim.

togru Kılıç, hançer ve bıçağın kabzaya sokulan kuyruğu.

tulum Silah.

tura Kalkan.

ukruk Kement.

ya: Yay. → 2.2.27. “İnkar ünlemi”

ya: kurdu “Yay kurdu”

ya: bagrı Yayın bağı, ortası.

yasıç Yassı temren.

yasık Yaylık, yay konan yer.

yatan Ok atılan tahtadan yay. → 2.2.8.10.3.1. “Pamuk atıcının yayı”

yarık Zırh ve göğüslüğe (cevşen) verilen genel isim. → 2.2.2.2.2. “İki bacağın kalça kısmındaki uçları”

küpe yarık Demirden zırh.

sa:y yarık Göğüslük (zırh).

2.2.9.23.6. Savaş Taktikleri-Hileleri

busug/büsüg Pusu, tuzak. → 2.2.14.3. “Aşırı dövme”

busuglug Pususu olan, pusu kurmuş olan → 2.2.9.23.4. “Pususu olan, pusu kurmuş olan (kimse)”

Ülker çerig Bir savaş oyunu, bir tür savaş hilesi. → 2.2.11.1.1. “Ülker; Ülker yıldızı”

2.2.9.23.7. Diğer

ay Hükümdarın Divan'ı. → 2.2.8.7.2. “Turuncu renkli ipek” → 2.2.9.2. “Ay yüzlü cariyeye (KM: Hizmetçi) → 2.2.10.2.2. “Ay, yılın 12 bölümünden biri” → 2.2.11.1.1. “Ay, dünya çevresinde dönen uydu” → 2.2.27. “Ey, seslenme ünlemi”

ay bitigi Askerin isimlerinin ve erzakının kaydedildiği defter.

umaçlık Oka hedef olabilecek (yer), nişangah, hedef.

2.2.10. Zaman

2.2.10.1. Zaman, Çağ, Devir, Asır

çer/çerig Oğuzcada vakit. → 2.2.12.8. “Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı” → 2.2.9.23.1. “Savaş düzenindeki saf, sıra; savaş”

emdi/imdi Şimdi.

köç Saat (an, zaman), süre. → 2.2.9.3. “Göç”

meñgü Ebedi, sonsuza dek.

yalñuk meñgü tirilmes sınka kirip kirü yanmas “Ademoğlu sonsuza dek yaşamaz; mezara girince bir daha oradan dönmez.”

oza/ozakı Geçmiş zaman.

ozakı bilgin(ler) Eski bilgiler, hakimler.

öd/öd Zaman.

ödlek Zaman, felek.

tuşagu (At hayvanlara) köstek vurma (zamanı).

ugur Zaman, vakit. → 2.2.8.11.1. “Oğuzcada karşılık, bedel” → 2.2.9.20. “Oğuzcada hayır ve bereket” → 2.2.10.3. “Devlet, hükümdarlık devri” → 2.2.14. “Bir işte imkan ve fırsat”

turası ugur Oğuzlarda kalkma zamanı, (Türkler turgu ugur derler.).

uzak Uzun (süre). → 2.2.8.8. “Uzamış olan, uzun”

igledim andın uzak, emlegil emdi tuzak “Uzun süre hasta oldum, şimdi beni iyileştir.”

2.2.10.2. Gün, Ay, Mevsim, Yıl

2.2.10.2.1. Gün

añşam Akşam vakti.

erte/irte Sabahın erken saati.

ikindi İkinci namazı vakti. → 2.2.9.13. “Ekilen, ekilmiş olan” → 2.2.9.20. “İkinci namazı vakti” → 2.2.13.2. “İkinci” → 2.2.13.3. “İkisi, birbiri”

keçe/kiçe Gece. → 2.2.8.2.2. “Kavun, hıyar şeyleri taşımada kullanılan kefe” → 2.2.8.10.3. “Oğuzcada keçe”

kuşluk Oğuzcada kuşluk vakti.

kü:n/kün Gün. → 2.2.9.1.2. “Kün; Cariye” → 2.2.11.1.1. “Güneş” → 2.2.12.7. “Kü:n batsıg; Batı, Kü:n togsug; Doğu”

bu kün Bugün.

kündüz Gündüz ışığı.

kün ortu Çigil lehçesinde öğle.

öyle Oğuzcada öğle vakti. → 2.2.10.2.1. “özle; Kıpçaklarda öğle vakti”

özle Kıpçaklarda öğle vakti. → 2.2.10.2.1. “öyle ; Oğuzcada öğle vakti”

tañ Şafak vakti, sabah. → 2.2.8.2.2. “Argu lehçesinde elek” → 2.2.8.14.1.1. “Binası gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi yapı” → 2.2.18. “Şaşkınlık”

tü:n/tün Gece.

tünle Geceleyin. → 2.2.23. “Geceleyin”

türk kuyaş ödi Gün ortası.

tü:ş ödi Kuşluk vakti, öğle vakti.

yarın Yarın. → 2.2.2.2.2. “Kürek kemiği”

yatgaşık ugrı Yatsı vakti.

2.2.10.2.2. Ay

a:y Ay, yılın 12 bölümünden biri. → 2.2.8.7.2. “Turuncu renkli ipek” → 2.2.9.1.2.

“Ay yüzlü cariyeye (KM: Hizmetçi) → 2.2.9.23.7. “Hükümdarın Divan’ı” →

2.2.11.1.1. Ay, dünya çevresinde dönen uydu → 2.2.27. “Ey, seslenme ünlemi”

oglak ay/ulug ay/ulug oglak ay Nevruz’dan sonraki baharın başlangıcı; büyük ay, yazın ortası.

2.2.10.2.3. Mevsim

kış Kış.

kışın Kışın, kış mevsiminde. → 2.2.23. “Kışın”

kü:z/küz Güz.

ya:y/ya:z Yaz. → 2.2.10.2.3. “İlkbahar”

ya:y/ya:z İlkbahar. → 2.2.10.2.3. “Yaz”

2.2.10.2.4. Yıl

arkun Gelecek yıl. → 2.2.7.1.2. “Yabani aygırla ehli kısraktan doğan at, küheylan”

arkın izi/arkun i:zi Gelecek yıl ve onu takip eden yıl.

bars yılı Türkçede 12 yıldan biri, pars yılı.

bıldır Geçen yıl.

bi:çin Türkçede 12 yıldan biri. → 2.2.7.2. “Maymun”

bi:çin yılı Maymun yılı.

ko:y yılı Türkçede on iki yıldan birinin adı, koyun yılı.

(Lu) yılı/neg yılı Timsah yılı.

sıçgan yılı Türkçedeki 12 yıldan birinin adı, sıçan yılı.

takagu yılı Türkçede 12 yıldan birinin adı, tavuk yılı.

tawışgan yılı Türkçedeki on iki yıldan biri, tavşan yılı.

toñuz yılı Türkçede 12 yıldan biri, domuz yılı.

ud yılı Türkçedeki 12 yıldan biri, öküz yılı.

yıl Sene, yıl.

yılan yılı Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı.

yund Türkçede 12 yıldan birinin adı, at yılı. → 2.2.7.1.2. “At”

yund yılı At yılı.

2.2.10.3. Diğer Zaman Dilimleri

baldır İşlerin başlanıç zamanı. → 2.2.7.1. “Baldır kozu; Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu” → 2.2.9.1.3.4. “Baldır; Üvey (oğul,kız)” → 2.2.9.13. “Baldır tarıg; İlbaharın başlangıcında sürülen yer”

basıg Gece baskınının yapıldığı yer ve zaman. → 2.2.9.23 “Gece baskınının yapıldığı yer ve zaman”

birtem Dönmeyecekmiş gibi uzun süre.

boşugu At hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı.

kibe Oğuzcada günlerin az olması, kısa bir zaman.

küg Koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı. → 2.2.8.16. “Şarkıda nağme”; “Şi:rin ölçüsü” → 2.2.9.8. “Her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı” → 2.2.18. “Sıkıntı”

örtgün Hasat zamanı, harman vakti. → 2.2.6.2. ve 2.2.9.13. “Çeç; tahıl yığını”

sıkman Sonbaharda üzüm sıkma zamanı.

tö:l Oğuzcada yavrulama zamanı. → 2.2.9.1.1. “Oğuzcada yavru”

tülek Dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti.

tülek yılkı Tüyü kışın dökülüp yazın çıkan hayvan türü.

türk Meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir söz.

türk yigit Gençlik çağının ortasına gelmiş genç. → 2.2.9.1.1. “Gençlik çağının ortasına gelmiş genç”

tüş Mola yeri ve mola zamanı.

tüş ödi/tüşlük ödi Mola vakti.

ugur Devlet, hükümdarlık devri. → 2.2.8.11.1. “Oğuzcada karşılık, bedel” → 2.2.9.20. “Oğuzcada hayır ve bereket” → 2.2.10.1. “Zaman, vakit” → 2.2.14. “Bir işte imkan ve fırsat”

beg uğurında meniñ ı:şım i:tildi “Beyin saltanatı devrinde işim düzeldi.”

2.2.11. Gökyüzü, Atmosfer, Atmosfer Olayları

2.2.11.1. Gökyüzü

bulıt/bulut Bulut.

a:k bulıt Yağmur bulutu.

kara bulıt Kara bulut.

çıgrı Gökyüzü. → 2.2.8.10.3.1 “Çıkrık; ibrişim ağırşığı ve buna benzer bütün makaralar” → 2.2.8.2.10. “Değirmen, su değirmeni şeylerin çarkı, çıkrık” → 2.2.11.2. “Felek”

kök çıgrısı Gök çarkı.

kalık Hava, gök.

kö:k Gök, gökyüzü, hava. → 2.2.6.5. “Yeşillik (ağaçlık alan)” → 2.2.7.7. “kö:k topulgan; Bildircin türünden bir kuş” → 2.2.8.2.9. “Eyer bağı” → 2.2.9.1.3.2. “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.9.5. “kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan” → 2.2.22.13. “Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”

teñri Kafirlerin dilinde gök.

2.2.11.1.1. Gök Cisimleri

a:y/ay Ay, dünya çevresinde dönen uydu. → 2.2.8.7.2. “Turuncu renki ipek” → 2.2.9.1.2. “Ay yüzlü cariyeye (KM: Hizmetçi) → 2.2.9.23.7. “Hükümdarın Divan’ı” → 2.2.10.2.2. “Ay, yılın 12 bölümünden biri” → 2.2.27. “Ey, seslenme ünlemi”

tolun/to:lun a:y Dolunay.

Bakır Sokım Merih yıldızı, Mars.

Eren Tüz Yıldızlardan Terazi'nin adı; Müşteri (Jüpiter).

Kara Kuş Mizan Yıldızı (Terazi Burcu).

Kara Kuş Müşteri (Jüpiter) Yıldızı.

Kara Kuş Yultuz Müşteri (Jüpiter) Yıldızı.

kün/kü:n Güneş. → 2.2.9.1.2. “Kün; Cariye” → 2.2.10.2.1. “Gün” → 2.2.12.7.
“Kü:n batsıg; Batı, Kü:n togsug; Doğu”

Temür Kazuk/Temür Kazjuk Kutup yıldızı.

Ülker Ülker yıldızı. → 2.2.9.23.6. “Ülker çerig; Bir savaş oyunu, bir tür savaş hilesi”

Yetiken Büyükanı (Takım yıldızı).

yulduz Yıldız. → 2.1.2.9. “Yulduz Kö:l; Küçe (Kuça), Kıñüt ve Uygur sınırları arasında bir göl”

2.2.11.2. Dünya-Felek-Alem

ajun Dünya, alem.

arguç ajun Aldatıcı dünya, yalan dünya.

ajun Zaman, zamane, devir, devran.

meñgü ajun Ebedi dünya, ahiret.

bu ajun/ol ajun/meñgü ajun Çigil lehçesinde bu dünya, Ahiretin zıt anlamlısı → 2.2.9.20. “Çigil lehçesinde bu dünya, ahiretin zıt anlamlısı”

çıgrı Felek. → 2.2.8.2.10. “Değirmen, su değirmeni şeylerin çarkı, çıkırık” → 2.2.8.10.3.1 “Çıkırık; ibrişim ağırşığı ve buna benzer bütün makaralar” → 2.2.11.1. “Gökyüzü”

2.2.11.3. Meteoroloji

ayas Açık gökyüzü. → 2.1.1.2. ve 2.2.9.1.2. “Ayas; Kölelere verilen ad”

bu: Buhar, buğu.

bus Sis, karaltı.

bürkek Bulutlu, sisli, kapalı (hava).

çı: Çiy, çiyli.

emir Kıracağı, sis. → 2.2.11.4. “Alacakaranlık”

esin Hafif rüzgar.

irkin Günlerce süren (yağmur). → 2.2.22.10. “Birikinti”

kaç İnsanı öldüren tipi.

kadır kış Zemheri, şiddetli soğuk. → 2.2.9.5. “Zemheri, şiddetli soğuk”

ka:r Kar.

kıraĝu Soğukta gökten düşen kıraĝı.

kökreg Gürleme, gök gürlemesi.

öl Çiy. → 2.2.22.8. “Islak, nemli”

sarkım Kıraĝı.

talĝag İnsanı basıp öldürecek şiddetteki tipi.

tan Sabah erken ve akşam esen soğuk rüzgar.

teñük Hava.

tolı Dolu, bir yağış türü.

tuman Sis.

tum/tumlıĝ/tumlug Soğuk olan, soğuk. → 2.2.22.8. “Soğuk” → 2.2.22.5. “At donlarını belirten sözlerden önce gelen ve “tamamiyle kara, doru” anlamlarını veren söz”

tüpi Şiddetli rüzgar.

üşik Meyvelerin donmasına yol açan ve onların gelişmesine engel olan soğuk.

yagmur/yamgur Yağmur.

yaşın Şimşek.

yel/yél/yi:l Yel, rüzgar. → 2.2.5.7.2. “Karındaki yel, gaz” → 2.2.5.2.2. “Cin çarpması” → 2.2.9.20. “Cin”

yilköken Gök kuşaĝı.

2.2.11.4. Karanlık, Aydınlık, Işık, Gölge

aydıñ Ay ışığı.

ço:g Güneşin sarılığı ve saçakları.

kü:n çoĝı Güneşin saçaĝı.

emir/iñir Alacakaranlık. → 2.2.11.3. “Kıraĝı, sis”

kara/karañgu/karañku Karanlık.

kara orun Karanlık yer. → 2.2.9.21. “Kabir”

kölige Koyu gölge.

kölik Gölge.

köşige Küçük gölge.

tünerik Karanlık olan yer.

tünerik yir Karanlık yer. → 2.2.9.21. “Kabir”

yaruk Aydınlık, ışıklı, parlak; ışık. → 2.2.12.1. ve 2.2.22.1. “Yarık”

yarukluk Nur ve ışık.

2.2.12. Coğrafya

2.2.12.1. Kara Kütleleri

alağ Düz, düzlük.

argu İki dağın arası, uçurum. → 2.1.3. “Bir Türk boyu” → 2.1.2.1. “Taraz ile Balasagun arasındaki ülke”

aşak Oğuzcada dağ eteği.

aşu Aşı toprağı.

baku Tepe.

barık (!) Uçurum. (?)

beldir Dağ burnu.

bıçgıl Yerin yarık ve çatlakları, toprakta görülen çatlaklar. → 2.2.5.2.3. “Ayağın çatlakları”

burun Dağın ucu. → 2.2.2.1. ve 2.2.4.3. “Burun” → 2.2.23. “Bir şeyin ilki, önce”

büktir Dağlardaki girinti çıkıntılar.

çaşşak Dağ tepelerindeki taşlık bölge. → 2.2.8.3.2.3. “Karluk lehçesinde, kayısı ve kuru üzüm yarması”

çugurdan Sel yarığı, uçurum.

eyegü Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım. → 2.2.3.1. “Hayvan vb’nin eye kemiği, kaburga” → 2.2.8.14.3. “Çadırın kaburgaları”

ir/irle/yir Yer.

iz Yerdeki uzunlamasına çizgiler. → 2.2.5.2.3. “Derideki uzunlamasına çizik, kazıntı”

kadrak/kat kadrak Dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları.

kaya Dağın kayası.

kayır Yumuşak zeminli toprak.

kazgan Çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur.

kemrük/kertük Kertikler ve gedikler.

kerik Yayla.

keriş Oğuzcada üzerine çıkılabilen dağ zirvesi. → 2.2.3.4. “Atın kürek kemikleri arası” → 2.2.9.8. “Ağız kavgası” → 2.2.9.23.1. “Mücadele, direniş, mukavemet”

kıdıg Deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı. → 2.2.8.10.3. “Bir şeyin kenarı”

kır Dağların sırtı. → 2.2.9.13.1. “Su bendi, set”

ko:l Dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti.

korum Kaya. → 2.2.8.11.1. “Çok mal”

kötki Toprak tepe.

kurkag Çöl, suyu ve otu bulunmayan çöl.

kuy Vadinin dibi.

ogrug/owrug Vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer. → 2.2.2.2.2. “İlk omur kemiği”

opuz Yerin sert kısmı.

orun Yer.

otrug Ada.

o:y Yerdeki oyukluk.

ödü Tepe, dağ. → 2.1.2.3. “Ödü Kend; Argu ülkesinde bulunan bir şehir”

öz:z Vadi. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. “öz/öz:z “Kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

özi Çigil lehçesinde dağdaki yarık, vadi.

saka Dağın eteği.

sa:y Taşlık yer.

sekü Seki, dağ başındaki düzlük.

sekrik Dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen yer.

señir Dağ burnu.

sıgra Oğuzcada yarık ve vadi.

sırt Oğuzlarda küçük vadi ve büyük bayırlar. → 2.2.2.2.9. “Kalın kıl”

ta:g/tag Dağ.

talkıg Dağların çarpıştığı yer. → 2.2.14. “İşleri enjelleme”

tapluk Yerdeki yarıklar.

tarmut Dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri.

tepe Dağ.

teyiz Çorak yer, çorak sazlık.

teziñç Dağ yerlerin dönemeçleri.

tezginç yo:l Kıvrılmış yol.

toprak Toprak. → 2.2.12.5. “Kum; toz”

töpü Dağın tepesi, tepe. → 2.2.12.8. “İnsanın tepesi, başın üstü”

üñür Mağara.

üyük Oğuzcada tepe gibi yerden yükselen şeyler, höyük.

ya:r Yar, uçurum, sel sularının açtığı yarık. → 2.2.5.7.1. “ya:r; tükürük”

ya:rag Yarık. → 2.2.14. “yarag; Fırsat ve imkan”

ol ya:rag tuğladı “O yarığı kapattı.”

yaruk Yarık. → 2.2.22.1. “Yarık” → 2.2.11.4. “Aydınlık, ışıklı, parlak; ışık”

yawug/yuvug/yuwug⁴² Yüksekten yuvarlanan kaya parçası.

yaylag Yayla, yazlık yer. → 2.2.8.14.2. “Yayla, yazlık yer”

yazı Açık arazi, açıklık, kır, ova.

yığım toprak Topraktan tepe.

yir Yeryüzü; toprak. → 2.2.8.12.2. “Yer, arazi” → 2.2.8.14.7. “Ülke” → 2.2.12.8. “İpekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı”

yirkiye Küçük yer.

yirük Yarık, gedik. → 2.2.22.6. “Boylamasına yarılmış ve bu sebeple güzelliği gitmiş olan (şey)”

yörgenç Yol şeylerin kıvrımı, dönemeç. → 2.2.6.6. “Ağaca sarılıp onu kurutan bir bitkinin adı, sarmaşık”

yörgenç yol Kıvrımlı yol.

2.2.12.2. Su Kütleleri

alış Su ağzı, suyun döküldüğü kısım. → 2.2.8.11.2. “Alacak”

arık Ark, ırmak. → 2.2.22.1.1. “Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız”

agılda oğlak togsa arıkda otı ö:ner “Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter.”

atız İki toprak kümesi arasındaki su arkı.

batıg Nehir şeylerin derin yeri.

çokramayul Bol sulu kaynağın gözü, kaynayan pınar.

çulman Su birikintisi. → 2.2.8.1. “Su birikintisi” → 2.2.9.11. “Kençek lehçesinde, aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen (iş)”

⁴² Selin yüksekten yuvarladığı kaya parçası. Aynı şekilde insan veya ayı yamaçta yürürken, onların yürümesinden kaya parçaları yuvarlanır ve vadinin dibine düşer (Ercilasun vd., 2014: 353).

egrim Suyun toplandığı yer, su birikintisi. → 2.2.8.1. “Su birikintisi”

kaynar Suyu taşıp kaynayan (ırmak).

kewli Nehrin ağzı.

kak Çukurdaki su birikintisi. → 2.2.8.1. “Çukurdaki su birikintisi” → 2.2.8.3.2.1. “Kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı” → 2.2.22.6. “Kurutulmuş herhangi bir şey”

kak suw Çukurdaki su birikintisi.

katçak Su kollarının birbiriyle çarpıştığı yer.

kathş Kollarının birleştiği yerde suyun çarpışması.

kö:l/köl İçinde su birikmiş çukur; göl, gölcük, havuz; deniz. → 2.1.1.1 “Bilge H̄a:n/Kö:l Bilge H̄a:n; Uygur hanı”

kölüñ/kö:lüñ Su birikintisi, küçük göl.

mıñar Su gözü, su gözesi.

orı Dere. → 2.2.9.8. “Orı/orı kıkı; Gürültü ve bağrışma”

ögüz Irmak, nehir.

örküç Dalga. → 2.2.8.2.2. “Ocakta üzerine tencere konulan taş”

suw örküçlendi “Su dalgalandı.”

ö:z Dere. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. “öz/ö:z; Kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

özük Derelerin birleştiği yer. → 2.2.8.14.4. “Oyularak havuz haline getirilen yer”

sondırı Deniz.

tadgun Irmak.

tamga Denizlere, göllere, vadilere yerlere akan su kolu, denizin koy ve liman kısmı. → 2.2.9.7. “Hakan kimselerin damgası”

teñiz Deniz.

tüşürgü Nehirdeki su ağzı, değirmende suyu nehirden boşaltıp başka nehre aktaran yer şeyler.

yaña Oğuzcada ırmağın kenarı.

yu:l/yul Pınar, göze.

yulak/yul yulak Küçük ve çok su pınarları.

2.2.12.3. Çamur Kütleleri

balçık Oğuzca balçık.

balık Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında çamur. → 2.2.7.6. “Balık”, → 2.2.8.14. “Kale”, → 2.2.8.14.7. “Kent”

balk Bazı Argularda çamur.

çalpañ Cıvık çamur.

lıyu Kuruyunca kuru çamura dönüşen çamur.

sagız toprak Kuru çamur; saf çamur.

ternek Bataklık. → 2.2.8.1. “Bataklık”

titig Çamur.

2.2.12.4. Buz Kütleleri

bu:z/buz Buz.

sürk buz Soğuk (donmuş) buz.

kardu Zemheride suyun üzerinde yüzen fındık büyüklüğünde buz taneleri.

yakrıkan Buz yağı; buz kesilirken saçılan ve yağa benzeyen şey. → 2.2.6. “Fındık büyüklüğünde taneleri olan, taneleri saçılıp dökülen bir bitki” → 2.2.6.9. “Dudak yarasının tedavisinde kullanılan bir bitki”

2.2.12.5. Kum-Toz

bagram kum Tepecik halinde toplanan kum.

kayır Kum.

kum Kum. → 2.1.2.3. “Kum; Bir şehir adı”

kum ödü Kum yığını.

öyük Bataklık kumu.

tarım Göl ve kumsallara akan suların kumları.

to:g At ayaklarının kazdığı çukurlardan çıkan toz; toz.

toprak Kum; toz. → 2.2.12.1. “Toprak”

to:z/toz Toz. → 2.2.22.6. “Yaya sarılan kiris”

yabañ Hayvanların ayaklarının battığı ve çıkarılmasının zor olduğu bataklık kumu.

2.2.12.6. Doğa Olayları-Afetler

akın Sel. → 2.2.8.1. “Yağmur suyu”

munduz akın Ansızın gelen sel.

kelñiz Sel. → 2.2.8.1. “Sel”

kelkin Met (met cezir’deki).

kurgak Kuraklık, kıtlık.

ört Yangın. → 2.2.8.1. “Yangın”

yut Hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet.

2.2.12.7. Coğrafi Yönler

kü:n batsıg Batı.

kü:n togsug/togsıg Doğu

2.2.12.8. Yer-Yön Adları

altın Alt.

asra Alt.

astın Alt.

buçgak Köşe, uç; Dünyanın dört köşesinden biri. → 2.2.3.2. “Devenin ayak derisi”

buluñ Köşe. → 2.2.9.23.4. “Esir, tutsak”

bük Argu lehçesinde köşe. → 2.2.6.5. “Sık ağaçlık, çalılık” → 2.2.22.1. “Kıvrım, büküm; kambur”

çer/çerig/çerlik Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı. → 2.2.8.8. “Çer;Vücutun ağırlığını ifade eden bir kelime” → 2.2.10.1. “Çerlik; Oğuzcada vakit” → 2.2.10.1. “Oğuzcada vakit” → 2.2.12.8. “Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı” → 2.2.9.23.1. “Çerlik; Savaş düzenindeki saf, sıra; savaş”

anıñ evi bu çerlikde “Onun evi bu taraftadır.”

iç İç.

içre İçeri, içeride, içeriye.

isre Oradan aşağı olan, sonra, aşağı.

kirü Geri, arka.

koğı/kodı Herhangi bir şeyin alt kısmı, aşağı kısım, aşağı doğru.

kuz Dağ nin gölgeli tarafı. → 2.1.2.3. “Kuz Ordu/ Kuz U:luş; Balasagun şehri”

oñ Sağ. → 2.2.14. “Oñ/oñay; Kolay”

ortu/otra Orta, bir şeyin ortası.

ö:z Bir şeyin içi, iç kısmı. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.5.22. “öz/ö:z; Kendi” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere”

öñ Oğuzlarda ön.

öñdünki Öndeki, önde bulunan.

sag Oğuzcada sağ taraf. → 2.2.5. “Oğuzcada sağlık ve esenlik” → 2.2.8.10.3.1. “Yün kabartmak için kullanılan çubukların adı” → 2.2.9.9. “Oğuzcada akıl; hızlı kavrayış ve zeka”

sagri Her şeyin en üstteki tabakası. → 2.2.2.1. “Deri” → 2.2.2.2.10. “Sağrı”

yir sagrısı Yerin en üst tabakası.

so:l Sol.

soñ Son. → 2.2.9.1.3.1. “Sonra gelenler, arkadan gelenler” → 2.2.23. “Sonra”

taş/taşın/taş yir Dışarı, dışarıda. → 2.2.8.12.2. “Taş yir; Açık arazi” → 2.2.8.14.7. “Yabancı ülke”

taşra Dışarı.

töñre Yüz üstü.

er töñre tüştü “Adam yüzüstü düştü.”

töpü İnsanın tepesi. → 2.2.12.1. “Dağın tepesi, tepe”

tu:ş Nesnenin karşı tarafı. → 2.2.8.2.8. “Altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka” → 2.2.8.8. “Denk, benzer”

tü:p/tüp Dip.

kaya tüpi Kaya dibi.

u:ç Son. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.6.11. “İğ yapılan bitki” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.2.8.16. “Kalem” → 2.1.2.3. “U:ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.14.1. “u:ç; Bir şeyin ucu”

u:ç il Serhat eli.

utru Bir şeyin karşısı, karşı, karşı karşıya.

yir İpekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı. → 2.2.8.12.2. “Yer, arazi” → 2.2.12.1. “Yeryüzü; toprak” → 2.2.8.14.7. “Ülke”

yirliç (Kumaş için) yüzlü.

yaşıl yirliç barçın “Yeşil yüzlü kumaş”

yokar Yukarı.

yokaru Yukarı. → 2.2.14.4. “Ayağa kalkmak”

yoguç/yogu:ç Adamın durduğu yerin karşı tarafı, vadi veya nehrin karşı yakası.

2.2.13. Sayı Adları

sa:n/sanı Sayı.

ko:y sa:nu neçe? “Koyun sayısı ne kadar?”

sakış Sayma, sayış.

2.2.13.1. Asıl Sayılar

bi:r/bir Sayıda bir. → 2.2.8.8. “Aynı, bir, eşit”

bı:ş Beş.

elig/ellig Elli. → 2.2.2.1. ve 2.2.4.4. “El”

iki/ikki İki.

kırk Kırk.

o:n On.

ottuz Otuz. → 2.2.13.4. “Üçer defa, üçer üçer”

sekiz/sekkiz Sekiz.

sekiz o:n/seksön Seksen, sekiz kere on.

tokuz Dokuz.

tokuz o:n/tokson Doksan, dokuz kere on.

tö:rt/tört Dört.

tümen miş Milyon. → 2.2.13.1. “Tümen; çok, çeşitli”

üç Üç.

yetti/yiti Yedi.

yigirme/yigirmi Yirmi.

yü:z Sayıda yüz. → 2.2.2.1. “İnsanın yüzü”

2.2.13.2. Sıra Sayıları

birinç Birinci.

bı:şinç Beşinci.

ikinç İkinci.

ikindi İkinci. → 2.2.9.13. “Ekilen, ekilmiş olan” → 2.2.9.20. “İkinci namazı vakti”
→ 2.2.10.2.1. “İkinci namazı vakti” → 2.2.13.3. “İkisi, birbiri”

o:nunç/onunç Onuncu.

soñuk Sonuncu.

tö:rtünç Dördüncü.

üçünç Üçüncü.

yigirminç Yirminci.

2.2.13.3. Topluluk Sayı Adları

ekindi (bir ekindi)/ikindi İkisi, ikisinden her biri, birbiri. → 2.2.9.20. “İkinci namazı vakti” → 2.2.10.2.1. “İkinci namazı vakti” → 2.2.13.2. “İkinci” → 2.2.9.13. “Ekilen, ekilmiş olan”

ikigü İkisi, her iki.

2.2.13.4. Üleştirme Sayı Adları

bi:rin bi:rin Bir bir, birer birer. → 2.2.20. “Bir çeşit ikileme”

ottuz Üçer defa, üçer üçer. → 2.2.13.1. “Otuz”

2.2.14. Kavramlar

adış Ayrılık. → 2.2.8.12.2. “İki yolun başı”

agış Yükselme.

agku (Yüksek yerlere) çıkma.

amaç Hedef. → 2.2.8.2.4. ve 2.2.9.13. “Saban”

ok amaçig kırçattı “Ok hedefin kenarına vurdu ve öbür tarafa geçti.”

anuk/anük Hazır.

anukluk Hazırlanma, hazırlık görme.

arukluk Yorgunluk.

atınçu Atılan (şey), atımlık.

atış Atış. → 2.1.1.3. “Erkek adı”

baş Başta gelen, temel, esas.

bek/berk Sağlam, muhkem, sıkı.

bolgu Olma, oluş.

çag çoğ/çoğ Gürültü patırtı. → 2.2.20. “Gürültü patırtı anlamına gelen bir söz öbeği”

çil Çirkinlik. → 2.2.5.2.3. “Deride dövmeden doğan iz; vücuttaki darbe izi”

çoğı/çanı/çoğı çanı Gürültü; münakaşa, bağırma. → 2.2.20. “Çoğı çanı; bir tür ikileme”

çökütlük Boy kısalığı.

çuram Hafif bir okla, “galve”den (300-400 kulaç mesafeli ok atışı) daha uzağa yapılan atış.

edizlik Yükseklik.

erk Emrin geçerli olması, otorite.

ewşük Belirti.

isiglik Sıcaklık. → 2.2.18. “Sevgi ve muhabbet”

kalju Suyun üzerinde batmadan durma.

karşı Zıt. → 2.2.8.14. “Hakan sarayı” → 2.2.9.8. “Karşı olma, ihtilaf”

karşut Gece ve gündüz gibi zıt olan.

kat Bir şeyin kat yeri, kıvrımı; kat, tabaka. → 2.2.8.3.2.1. “Dikenli ağaçların meyvesi; Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, Çomullarda her türlü ağacın meyvesi” → 2.2.26.1. “Oğuzca yan, ind, “yanında, indinde” anlamında bir edat”

katıg Katılık. → 2.2.22.6. “Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı” → 2.2.22.8.

“Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı”

katıgık Katılık, sertlik, şiddetli musibet.

katut Karışım. → 2.2.8.8. “Barsgan lehçesinde bir şeyin yarısı” → 2.2.8.10.2. “Ayakkabıcıların kullandığı çiriş”

katutlug ok Temrenine zehir katılmış ok.

kazıku Çözülemez şekilde birbirine karışma, kördüğüm.

kazuk Kazık.

keçrüg Geçiş, geçme.

kelgülik Gelme hakkı.

kelgü Geliş zamanı.

kelgüsüz Gelişsiz, gelişi yok.

keşes Kolay.

keşes İstişare ve işlerde tedbir.

kerek Gerek, lazım.

kırındı Kırıntı. Her şeyin kırıntısı.

ki:p Kalıp. → 2.2.26.1. “Oğuzlarda benzer, gibi”

kirgü Girme.

kizlençü Gizlenmiş şey.

ko:l Kılıç ve bıçağın uzunlamasına çizgisi.

komıtgan Özleten (şey, kimse).

ko:r Kayıp.

kovuk/kowuk İçi boş olan şey.

körmek Buluşma, görme.

kötrüg Kaldırma, kaldırış.

kurgu Kurma. → 2.2.22.3. “Hafif ve zevzek adam, çok taşkın ve hafif (kimse)”

kurşag Kuşakla kuşanma. → 2.2.8.7.1.3.3. “Kuşak” → 2.2.8.10.3. “Yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş yün çilesi)”

oçaklık Ocak için kullanılan, ocağa ait olan.

oñ/oñay Kolay. → 2.2.12.8 “Sağ”

ortak/ortuk Ortak.

ortukluk Ortaklık.

osug Bir şeyi başka bir şeyin yerine kullanma.

sanı/sa:nı Gibi; (bir şey) sırasına, sınıfına girme, (bir şeyden) sayılma.

sap Bir söze cevap vermede, öğütmede ve sulamadaki sıra. → 2.2.8.2.10. “Kılıç ve bıçağın sapı”

sarıklık Nesnelere sarı oluşu, sarılık.

sarmaş Bir şeyin bir şeye sarılması.

sasığ barıg Kokmuş şey. → 2.2.20. “Bir çeşit ikileme”

semizlik Semizlik.

sıkış Kalabalık ve çarpışma.

talkıg İşleri engelleme. → 2.2.12.1. “Dağların çarpıştığı yer”

tawgaç eği Eskiden yapılmış olan ve büyük olan şey.

teğir Değer.

tegiş Bir şeyin hedef veya bitiş noktası.

teñ Bir şeyin imkanı, yeri ve fırsatı.

tetrü Her şeyin ters olanı.

tiki Geceleyin işitilen patırtı.

tirgeş Kalabalık yüzünden yürümede zorluk çekme.

ti:riğ Biriktirme. → 2.2.9.1.3.1. “Meclis, danışma topluluğu”

tokluk Boynuzsuzluk; insanın başının saçsız; hayvanın boynuzsuz olması.

torukluk Cıızlık.

töküzlük Atın akıtmalı olması.

at töküzlüki a:y bolmas “Atın akıtması ayın yerine gecemez.” (Küçük bir işin büyük bir işmiş gibi gösterildiği zaman söylenir.)

turpun Arama, araştırma, karşılaştırma.

tutaşı/tutşı/tutçı Bitişik ve komşu olan şey. → 2.2.23. “Sık sık, devamlı”

anıñ yiri meniñke tutşı ol “Onun yeri benim yerime komşudur.”

tutzug Vasiyet.

türmek Dürüm.

tu:z Güzellik. → 2.2.8.4. “Tuz”

tüzünlük Yumuşaklık, yumuşak huy.

tüzün Yumuşak huylu (kimse). → 2.2.22.4. “Yumuşak huylu (kimse)”

ugrag Maksat ve niyet. → 2.2.9.6. “Uğrama; uğranacak yer”

ugur Bir işte imkan ve fırsat. → 2.2.9.20. “Oğuzcada hayır ve bereket” → 2.2.10.1. “Zaman, vakit” → 2.2.10.3. “Devlet, hükümdarlık devri” 2.2.8.11.1. “Karşılık, bedel”

ulugluk Yaşça büyüklük. → 2.2.14.2. “Ululuk ve şeref; güç ve saltanat”

urunçak/urunça:k Emanet; tevdi edilen şey.

uşaklık Çocuklaşma, çocukluk.

ügrüg Çocuk için beşiği sallama.

üstek Bir şeyin üstüne artırılan fazlalık.

üzüklük Kesinti.

yañ Nesnenin kalıbı, kalıp.

yarag Fırsat ve imkan. → 2.2.12.1. “ya:rag; Yarık”

ya:s Zıyan, zarar. → 2.2.1.2. “Oğuzcada ölüm, helak”

anıñ telim ya:sı tegdi “Ona çok zarar isabet etti.”

yetizlik Nesnenin eni, en. → 2.2.22.6. “yetiz; Enli, geniş”

yıdıgılık Eski olma ve kokuşmuş olma durumu.

yılıgılık İhlaklık.

yıraklık Uzaklık.

yış/yuş Oğuzcada sıkışma, izdiham. → 2.2.14.4. “İniş ve çıkış”

2.2.14.1. Nesnelere Özgü Kavramlar

açıklık/açukluk Açıklık.

kapug açuklukı “Kapı açıklığı”

agız Irmağın, testinin, küpün ve kuyunun ağzı.

bogrıg/bogrul Çuval, tulum şeylerin şişkinliği. → 2.2.22.5. “Boğazında beyazlık bulunan (koyun)”

çart çurt Her şeyin ufağı ve döküntüsü. → 2.2.20. “Bir tür ikileme”

i:l Açıklık.

kapug i:li Kapı açıklığı.

kiritlik Kilitli olma.

kiritlik enüki Kilidin dişleri.

kesme Makasla fazlalığı kesilen şey. → 2.2.2.2.9 “Kakül, züluf, perçem” → 2.2.9.23.5. “Enli ok temreni”

kurugluk Kuruluk. → 2.2.9.23.5. “Okluk”

u:ç Bir şeyin ucu. → 2.2.6.5. “İğ yapılan bir dağ ağacı” → 2.2.6.11. “İğ yapılan bitki” → 2.2.8.10.3.1 “Dokuma aleti” → 2.2.8.2.10 “Baston” → 2.2.8.16. “Kalem” → 2.1.2.3. “U:ç; Meşhur bir şehir” → 2.2.12.8. “u:ç; Son”

üdrüm Nesnelere seçme olanı.

üdrüş Nesnelere arasında seçim.

2.2.14.2. Değer Yargılarını İçeren Kavramlar

a:l/al Hile, aldatma. → 2.2.9.8. “Hile, aldatma” → 2.2.8.7.2. “Turunç renginde bir kumaş” → 2.2.22.13. “Turunç rengi, turuncu”

arguç İnsanı kandıran şey.

arguç ajun Yalan dünya.

asıg Kar, fayda, yarar. → 2.2.8.11. “Kar, fayda”

asıg kılgu Yarar sağlama, fayda.

asıgıg Faydalı.

asıgıg iş Faydalı iş.

beglik Beylik.

buluş Bir insanın yaptığı iş neticesinde bulacağı menfaat, fayda.

bütün Doğru, gerçek, güvenilir, sağlam. → 2.2.14.2. “çın;Doğru; güvenilir; doğruluk”

çın bütün kişi Öğüt veren güvenilir adam.

çıkış/çür Menfaat.

çın Doğru; güvenilir; doğruluk. → 2.2.14.2. “bütün; Doğru, gerçek, güvenilir, sağlam”

çın kişi Doğru, güvenilir kişi.

çın söz Doğru söz.

edgölük İyilik.

ekeklik Kadının serbestliği ve utanmazlığı.

erdem/erdem Terbiye; erdem; iyi ve övülmeye değer iş.

erdemsiz Marifetsiz; edebi ve fazileti olmayan.

esiz/essiz, isiz/issiz Kötülük. → 2.2.22.4. “Hırçın, kötü, çirkin; haşarı çocuk” → 2.2.27. “Yazık!”

esizlik/isizlik Kötülük; huysuzluk.

igit Yalan. → 2.2.8.5. “Nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç”

kanıg İnsandaki iyilik ve cömertlik hasleti.

kezik Cesaret. → 2.2.5.2.1. “İnsanı titreten humma, sıtma”, → 2.2.9.11. “Çalışmada nöbet, sıra”

kirtü⁴³ Gerçek, gerçeğin yeri. → 2.2.9.8. “Yemin”

kotkılık Alçakgönüllülük.

kotki er Açakgönüllü adam.

körk Güzel, güzellik.

kurguluk Taşkınlık ve hafiflik.

kü:ç/küç Güç, kuvvet; zulüm. → 2.2.8.3.2.5. “Susam”

küçemçi Zulmeden, zalim.

anın küçi kewredi “Onun gücü zayıfladı.”

ogrılık Hırsızlık.

ögdi Övgü.

ögünç Övünme.

şat Cesaret.

⁴³ Ölü için *ol kirtü yirde ol* denir, “O yalan olduğu söylenemeyecek bir yerdedir.” (Ercilasun vd., 2014: 180).

tas Oğuzcada kötü olan şey.

bu at tas tegül “Bu at kötü değil.”

tew Hile.

uçuzluk Zillet ve küçüklük. → 2.2.8.11. “Ucuzluk”

ulugluk Ululuk ve şeref; güç ve saltanat. → 2.2.14. “Yaşça büyüklük”

yaman Her şeyin kötüsü, kötülük.

yap/yap yup/yup Hile ve aldatma, ayartma. → 2.2.22.6. “Her şeyin yuvarlak olanı, yuvarlak” → 2.2.8.10.3. “Yün yoluntusu”

yulug Feda. → 2.2.8.11.1. “Fidye”

yuluglug Feda olunan (kimse). → 2.2.22.3. “Feda olunan (kimse)”

2.2.14.3. Şiddet Kavramı

büsüg Aşırı dövme. → 2.2.9.23.6. “Busug/büsüg; Pusu, tuzak”

tepig Tekme, tepik.

urug Dövme, vurma. → 2.2.6.8. “Her şeyin tanesi, tohum”

2.2.14.4. Temel Hareket Kavramları

barıg Gidiş.

i:n Aşağı doğru meyilli olan, iniş.

i:n yir “İniş ve çıkış” anlamında *i:n yok* denir.

kelig/keliş Geliş.

keliş barış Geliş gidiş.

kelmek Geliş, gelme işi, gelmek.

maııg Adım.

turgu/turug Durma, kalkma. → 2.2.22.2. “Durma,kalkma (yeri)” → 2.2.7.11. “Sığınak”

anıı turuı ne teg “Onun kalkması nasıldır?”

yağag/yağaglık Yürüyüşte yaya olma, yayalık.

yış İniş ve çıkış. → 2.2.14. “yış/yuş; Oğuzcada sıkışma, izdiham”

art yış Çıkış ve iniş, iniş çıkış.

yokaru Ayağa kalkmak. → 2.2.12.8. “Yukarı”

yorık Koşma ve yürüme, hareket. → 2.2.19. “Huy, davranış, gidişat”

at yorıkı neteg “Atın yürümesi ve koşması nasıldır?”

2.2.14.5. Matematik Terimleri

sa:glıg/sağlıg Sayılan her şey.

törtgil/törtgül Kare biçiminde olan.

üçgil/üçgül Üçgen; üç köşesi olan.

2.2.15. Küfür-Hakaret Sözlere

kançık Kadına sövmek için kullanılan bir söz. → 2.2.7.1. “Dişi köpek”

karıt Türkmenlere ait bir küfür.

kötiç Çocuklara sövüldüğü zaman kullanılan “Ey kış gibi kokmuş” anlamında bir sövgü sözü.

kötlüg “Ey ibne, luti” anlamında bir küfür sözü.

kuyar Hayvanlara ve kölelere sövmek için kullanılan, “ağzından (?) salya ve köpük saçan” anlamında bir küfür sözü.

sa:tır “Ey soysuz” anlamında bir küfür sözü.

söküg Küfür, sövgü.

yiñdegü Çocuklara söverken kullanılan “sümüklü” anlamına gelen bir sövgü sözü.

yuğug Kençek lehçesinde erkek çocuklara küfür için kullanılan bir kelime. → 2.2.9.8. “Bir kişinin başkası tarafından işlenen suçtan dolayı suçlanması; iftira”

yuğut Sövgü sözcüğü. → 2.2.22.6. “İçinde hayır bulunmayan (şey), hayırsız (şey)”

2.2.16. Sevgi Sözlere

anaki “Ey anneciğim” anlamında sevgi ifade eden bir sözcük.

ataki “Ey babacığım” anlamında sevgi ifade eden bir sözcük.

ekeç Bütün kavmin kızkardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kıza sevgi ifadesi gösterme amaçlı kullanılan bir sözcük.

olıç/oluç “Yavrum, yavrucuğum” anlamına gelen, çocukları sevmek için kullanılan bir söz.

tuzak/tuzakı Erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken, kullandığı bir kelime. → 2.2.7.12. “Tuzak; avda kullanılan ağ”

2.2.17. Onaylama, Varlık-Yokluk Sözcükleri

aḡ Oğuzcada, yok. → 2.2.7.7. “Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş”

ap/ap...ap “Hayır, değil” anlamına gelen bir sözcük.

ba:r/bar “Var” anlamına gelen, bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu ifade eden bir tür kelime.

dag/ḡag Argu lehçesinde “değil, yok” anlamlarına gelen bir tür sözcük. → 2.2.9.7.

“At şeylerin damgalandığı dağlama.”

ḡag ol⁴⁴ Değil.

emes “Değil, olmaz, yok” anlamlarına gelen bir tür sözcük.

emet/yemet, evet/ewet “Evet” anlamına gelen bir tür sözcük.

ilel Hakaniye lehçesinde hakan ve beylere cevap vermek üzere kullanılan “evet” anlamındaki bir söz.

tap “Yeter, kafi” anlamında bir söz.

yah “Evet” anlamında bir söz.

yig “Daha iyi” anlamında bir söz, “yeğ”. → 2.2.8.2.9. “Gem damağı” → 2.2.8.10.3.1. “İğ” → 2.2.28. “Çiğ”

yo:k/yok “Yok, olmaz, değil” anlamlarına gelen bir söz. → 2.2.22.10. “Yokuş, çıkış”

2.2.18. Duygu, Ruhsal Durum

awınç Bir şeyle avunma, bir şeye alışma. → 2.2.22.6. “awınçu; Avunulan ve alışılan (şey)”

baḡ Ağlama, ağlayış.

beliḡ Üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik. → 2.2.9.23. “Üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik”

beliḡçi kişi Ürken adam. → 2.2.22.4. “Bir şeyden ürken kişi”

buşug Sıkılma.

buşug buşdı “Çok fazla sıkıldı.”

emgek Sıkıntı.

emgek körü ulındı “Bıkacak derecede zorluklar çekti.”

⁴⁴ Oğuzların “değil” anlamında kullandıkları *tegül* sözünün aslıdır (Ercilasun vd., 2014: 410).

emgek eginde kalmas “Sıkıntı, imtihan edilen kimselerin omzunda devamlı kalmaz.”

ır/ırra Utanma.

i:nç/inç Huzur ve sakinlik, rahatlık.

könül inç mü “Gönül rahat mı?”

erdiñ mende inç amul “Bende huzurlu idin.”

isiglik Sevgi ve muhabbet. → 2.2.14. “Sıcaklık”

kağgu Üzüntü, kaygı, gam, hüzn.

kağgu yeme sawılsun “Kaygı (bizden) uzaklaşsın.”

kakıg: Öfke, kızma.

men anıñ kakıgında bu ı:ş kıldım “Ben ona rağmen bu işi yaptım.”

kek Kin. → 2.2.18. “Mihnet”

kek Mihnet. → 2.2.18. “Kin”

keten⁴⁵ Sıkıntı.

kırgag Bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi. → 2.2.8.7.1.3.5. ve 2.2.8.10.3.

“Elbisenin kenarları ve çevresi”

ha:n anı kırgadı “Han ona öfkeleni.”

kıyım Düşman gelmesinden dolayı bir ülke halkının korku ve paniğe kapılması.

korkınç/korkunç Korku; korkunç, korkutucu.

köçrüm Panik. (Köylülerin kaçışıp şehre girmeleri.)

könül Kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak sür’ati.

könüldaş Gönül dostu. → 2.2.9.1.3.5. “Arkadaşlık”

kusınçıg Tiksindirici.

küg Sıkıntı. → 2.2.8.16. “Şarkıda nağme”; “Şi:rin ölçüsü” → 2.2.9.8. “Her yıl, her

şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı” → 2.2.10.3.

“Koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı”

küg kördi er “Adam sıkıntıya düştü.”

muñ Bela, sıkıntı.

kara muñ Kara bela.

ö:ç/öç/öçüt İntikam ve kin, öç.

ö:gsüz Şaşkınlık. → 2.2.22.4. “Yetim”

⁴⁵Sıkıntı çeken kimseye *keten kördi kerekü yüğti* denir, “O kadar sıkıntı çekti ki eşyası az olduğu için- çadırı bile yüklendi.” (Ercilasun vd., 2014: 174).

ökünç Pişmanlık.

öpke/öwke: Öfke, kızgınlık. → 2.2.2.2.1. “Akciğer, ciğer”

sag köñül Sıcak ve temiz kalp.

sakinç/sa:kınç Keder, hüzn, gam, kaygı.

añar sakinç küni togdı “Ona keder günü doğdu.”

sewinç Sevinç, sürur.

mende bulnur sewinç otı kağgu otar “Ferahlık ve sevinç otu bende bulunur,

keder biçilir.”

sewüglük Sevgi.

kizlep tutar sewüglük adrış küni belgürer “Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar.”

sézig/sizig Zan.

sıgıt/sıhıt Ağlama.

tañ Şaşkınlık. → 2.2.8.2.2. “Argu lehçesinde elek” → 2.2.8.14.1.1. “Binası gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi yapı” → 2.2.10.2.1. “Şafak vakti, sabah”

telü Oğuzcada ahmak.

ti:n/tın/tınıg Nefes, ruh. → 2.2.4.2. “Ses” → 2.2.22.4. “Kendini bir işle yormayan istirahat halindeki (adam); günlerce dinlenip iş yapmayan hayvan”

Sökel tınıgı artak “Hastanın soluğu kötüleşti.”

tolgag Sıkıntı. → 2.2.8.2.8. “Küpe”

emgek tolgag Sıkıntı. → 2.2.5.2.1. “Dizanteri ve kulunç”

tölek Oğuzcada gönü rahatlık ve sakinlik.

aç iwek tok tölek “Aç olan yemek için acele eder, tok olan rahattır.”

tun Gönül rahatlığı.

köñül tun boldı “Gönül rahatladı.”

turkug Utanma, haya; mahcup.

umdu Tamah ve istek.

umunç Umut, ümit.

uvut/uwut Haya, utanma.

üğig/üdig Aşk ve özlem heyecanı, şevk.

üdig meni komıttı “Özlem beni heyecanlandırdı.”

ürkün Düşmandan dolayı kavim arasına düşen, kale ve surlara kaçışmalarına yol açan telaş ve ürküntü.

2.2.18.1. Affetme – Bağışlama

keçürgen (Suçları) devamlı affeden. → 2.2.22.4. “(Suçları) devamlı affeden kimse” ;

→ 2.2.22.4. “Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan kimse”

keçürgülük Affetme hakkı.

2.2.19. Davranış Biçimleri

akılık Cömertlik.

bakıg Bakış.

bakış Gözle karşılıklı bakış.

borbag İşi uzatma ve oyalama.

elük Alay etme.

eweklik Bir işte acele etme.

i:wek Acelecilik, acele etme. → 2.2.22.4. “Acele eden (kimse)”

kaçıg Kaçış, kaçma.

kılınç Kadının işve ve cilvesi. → 2.2.9.11. “İş” → 2.2.14.2. “Huy”

üküş kılınçlanma “Çok cilve yapma!”

kırt Kötü huylu, cimri. → 2.2.22.1. “Kısa”

kırt kişi Cimri kişi.

külgü Gülüş. → 2.2.5.6. “Külgü/kültgü; Kalp sektesi”

külünç Gülme.

küwez Kibirli olan (kimse). → 2.2.22.3. “Kibirli olan (kimse)”

küwezlik Kibirlenip şımarma, aşırı şımarıklık.

oğugluk Bir şey yaparken uyanık olma, uyanıklık.

oynagu Oynama.

öçeş Tehlikeye atılma.

örüg Bir yerde bir süre kalma.

saklık İşlerde uyanıklık.

saranlık Cimrilik.

sergek Sarhoşluk şeylerden titreme ve yalpalama.

sukluk Yemek şeylerde hırs, açgözlülük.

tapı/taplag Razı olma, rıza.

bu işte anıy tapısı gerek “Bu iş için onun rızası gerek.”

tanukluk Şahitlik. → 2.2.9.19. “Şahitlik”

tevizlik Kıskançlık.

tıdış Bir şeyi yasaklama ve engelleme; engel olma.

udukluk Bir şeyden gafil olma ve onu görmemezlikten gelme.

uzaklık İşi yavaşlatma, yavaş yapma, uzun sürede yapma.

üzütlük Cimrilik.

yala Töhmüt altında bırakma, itham.

yalaçı → 2.2.22.3. “Herkesi, her konuda itham eden (adam)”

yaltga Alay etme, istihza.

yirgü Hor görme.

yoñag Gammazlama, çekiştirme.

yorık/yoruk Huy; davranış, gidiş, gidişat. → 2.2.14.4. “Koşma ve yürüme, hareket”

anıñ yorıkı neteg kişi bile? “Onun insanlara karşı huy ve davranışı nasıldır?”

2.2.20. İkilemeler

akru akru Yavaş ol! → 2.2.27. “Yavaş ol anlamında bir ünlem”

awa awa Bir şeyden acı duyulunca kullanılan söz öbeği. → 2.2.27. “Bir şeyden acı duyulunca kullanılan bir ünlem”

balu balu Kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir söz öbeği, ninni → 2.2.9.8. “Kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir söz öbeği”

bir bir Birbiri.

bi:rin bi:rin Bir bir, birer birer. → 2.2.13.4. “Birer birer”

çag çoğ/çoğ Gürültü patırtı. → 2.2.14. “Gürültü patırtı anlamına gelen bir söz öbeği”

çarçur Çar çur.

çart çurt Her şeyin ufağı ve döküntüsü. → 2.2.14.1. “Her şeyin ufağı, döküntüsü”

çoğı çamı Gürültü; münakaşa, bağırma. → 2.2.14. “Gürültü, münakaşa; bağırma”

çöpür çepür Eski ve döküntü eşya. → 2.2.8.2.1. “Eski ve döküntü eşya”

ele ele Yavaş yavaş. → 2.2.23. “ele; Yavaş”

ısrık ısrık İsrılmış olan şey anlamına gelen bir ikileme.⁴⁶

küdüg/ı:ş küdüg “İş güç” anlamına gelen bir ikileme. → 2.2.9.11. “İş, güç”

kara kura Kara kara.

⁴⁶ Nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelimedir. Yüzüne duman ve buğu tutularak *ısrık ısrık* denir, “Ey cin, ısırılmış ol” demektir. (Ercilasun vd., 2014: 48-49).

küyüm küyüm Gafletle, oyalanarak anlamına gelen bir tür ikileme → 2.2.23.

“Gafletle, oyalanarak”

sak sak Kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçilerin kullandığı, “uyanık olun” anlamında bir söz.

sarıg surıg Sarı.

sasıg barıg Kokmuş şey. → 2.2.14. “Kokmuş şey”

ta:tıg talıg Lezzet anlamına gelen bir ikileme. → 2.2.4.5. “Lezzet”

yaşıl yuşul Yeşil meşil. → 2.2.22.13. “Yaşıl”

2.2.20.1. Yansıma Seslerden Oluşan İkilemeler

badar badar Hafifçe koşma sesi, pıtır pıtır.

buç buç Bülbüle benzeyen semürgük kuşunun ötüş sesi.

buldur buldur Kuyuya düşen taşın çıkardığı ses.

çak çuk Odun, kemik, ceviz şeylerin kırılma sesi.

çaldır çaldır Tıkır tıkır (sadağta okların çıkardığı ses); rüzgarda kuru otların çıkardığı ses.

çalk çulk İterek vurma sesi.

çap çap Dudak şapırtısı, şapur şupur.

çap çap Kamçı vurulurken çıkan ses.

çars çars Deriye vurma sesi.

çat çat Vurma sesi.

çıgıl tıgıl Tıkır tıkır (sadağdaki ok şeylerin çıkardığı ses).

çınl çınl Dizgin şeylerin çıkardığı ses, tıtır tıtır.

çik çik Keçi çağırma ve sürmek için kullanılan söz.

çikir çikir Ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dışın onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses.

çiş çiş Çocuğa çiş yaptırırken veya atı işletirken söylenen söz.

çök çök Deveyi çöktürmek için kullanılan söz.

çuh çuh Atı sürmek ve azarlamak için kullanılan söz.

çur çur Sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses.

dağ duğ Nesnelere çıkardığı ses.

eç eç Atlara kızarken söylenen bir söz.

heç heç At başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan söz.

hoç hoç Keçileri güderken kullanılan söz.

kag kug/kak kuk Kazın çıkardığı ses. → 2.2.8.3.2.1. “Kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı” → 2.2.22.6. “Yarma, kurutulmuş meyve”

kar kur Karın guruldarken çıkan ses.

karç kurç/kurç Şenhıyar yerken çıkarılan ses.

kars kars Alkış sesi. → 2.2.8.7.1.1. “Kars; Koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise”

kart kurt Parmakların çıtlama sesi.

keh keh Köpeği çağırmak için kullanılan bir ünlem.

kovuç kovuç Cin çarpmasını gidermek için kullanılan söz. → 2.2.21. “Kovuç; Oğuz lehçesinde herhangi bir cin çarpması izi”

kurı kurı/kurıh kurıh/kurrih kurrih Kısıraktan geride kalan tayı çağırmak için kullanılan ünlem.

kürt kürt (At) arpa yerken, (insanlar) hıyar şeyler yerken çıkan ses.

op op Eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenen söz. → 2.2.20.1. “o:p o:p; Bir konuda ısrar eden fakat ıspat edemeyen kişinin kullandığı söz”

o:p o:p Bir konuda ısrar eden fakat ıspat edemeyen kişinin kullandığı söz. → 2.2.20.1. “op op; Eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenen söz”

oş oş Öküzün su içmesini teşvik için kullanılan ünlem.

sart surt Ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses.

sır sır Ağustos böceğinin çıkardığı ses.

sü:r sü:r Bir şeyi hüpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses.

şap şap Tokat sesi; bir şey yerken çıkan ses, şapur şupur.

şar şur Yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültülü sesi.

ta:h ta:h Şahini gönderdikten sonra çağırırken söylenen söz.

takır takır/tikir tikir Atın toynaklarının çıkardığı ses.

tañ tuñ Sert bir şey üzerine düşen ağır nesnenin çıkardığı ses.

tap tup Vücuda vurma sesi.

tars tars Vücuda vurma sesi.

tırt tırt Elbiseyi aldırışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses.

tok tok Katı şeylerin çarpmasından çıkan ses.

tos tos Elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı ses.

tuşu tuşu Eşeği durdurmak için söylenen söz.

tükü түkü Köpek eniği çağrılırken kullanılan söz.

zak zak Koçların birbirlerine toslamasını teşvik için kullanılan ünlem.

zap zap Hızlı adım atma için kullanılan yansıma söz.

2.2.21. Yansıma Sesler-Sözler

bé Koyun melemesinin anlatımı, meleme sesi.

bön Ağır bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses. → 2.2.22.1. “İri ve kaba (insan)”

birkiğ At ve eşeğin çıkardığı ses.

buk Boş bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses. → buk et-

çak Taklidi bir kelime.

çır Elbise şeyleri yırtarken çıkan ses.

çırıñ Leğen şeylerden çıkan ses.

çilik Keçi çağrılırken söylenen söz.

çirt Dişler arasından tükürme sesi.

çiw Çömlek şeylerde şarabın kaynama sesi.

emgi Sağılan sütün kaba akarken çıkardığı ses.

erre Eşeği çiftleşmeye teşvik etmek için söylenen söz. → 2.2.5.7.2. “Sidik”

ık Soğuk su içilip üzerine ekmek yenildiği zaman göğüsten çıkan hıçkırık.

kañ Kazın çıkardığı ses.

kovuç/kovuz Oğuz lehçesinde herhangi bir cin çarpması izi, “Kaç (cin) kaç” sözlerinden alınmıştır. → 2.2.20.1. “Kovuç kovuç; Cin çarpmasını gidermek için kullanılan söz” → 2.2.8.3.2.13. “Kovuz; şarap pislği”

mee Çiftlik hayvanlarının seslerinin anlatımı, meleme sesi.

pat Ağır bir şeyin düşerken çıkardığı ses; çabuklaştırma için kullanılan bir kelime.

sıñ Sinek vızıltısı. → 2.2.21. “Sıñ; Kulak çınlaması”

köminçe sın etti “Sinek vızıldadı.”

sıñ Kulak çınlaması. → 2.2.21. “Sıñ; “Sinek vızıltısı”

kulakım sıñ etti “Kulağım çınladı.”

tırıñ Kulak çınlaması; giriş sesi sesler.

ulıgu Uluma.

2.2.22. Niteleme Adları

2.2.22.1. Fiziksel-Bedensel Özellikleri İçeren Niteleme Adları

a:ç Aç. → 2.2.27. “Seslenme ünlemi”

a:ç er Aç adam.

açuk Açık, açılmış; net.

açuk kapug Açık kapı.

açuk kö:k Açık gökyüzü.

adrı butlug Bacakları açık olan insan.

adrı İki ayrı parçası bulunan her şey; iki dalı olan (şey) → 2.2.8.2.4. “Buğday temizlemek için kullanılan alet” → 2.2.8.2.10. “Çatal değnek” 2.2.9.13. “Buğday temizlemek için kullanılan alet”

adrı yıgaç İki dallı ağaç.

agan Genizden konuşan adam, hımhım (adam).

agan er Genizden konuşan adam.

aḥsak/aḥsak buḥsak/buḥsak Aksak, topal ve çolak (kimse).

a:k sakal Oğuzcada saç sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam.

a:k sakal er Sakalı ağarmış adam.

ala Cüzamlı kimse. → 2.2.22.13. “Alaca”

alınlg Alnı geniş olan (kimse).

alınlg er Alnı geniş adam.

aluk Oğuz Lehçesinde güçlü, dayanıklı (kimse).

aluk er Güçlü adam.

amrak Temiz ve sıcak olan (şey, kimse).

amrak köñül Temiz ve sıcak gönül.

arık/aruk Oğuz ve Kıpçak Lehçesinde cılız (şey, kimse). → 2.2.12.2. “Ark, ırmak”

aruk Yorgun (kimse).

aruk er Yorgun adam.

awiçga İhtiyar.

aybaḥ Çiğil lehçesinde kel adam.

aybaḥ er Kel adam.

ba:lg Yaralı kimse.

ba:lg argındı “Yaralı (adam) ağrısından dolayı acı çekti.”

başlg Yaralı (kimse). → 2.2.22.5. “Başlı, başı olan”

başlg köz Yaralı göz.

başsız Başsız, baş olmaksızın.

Tatsız Türk bolmas başsız börk olmaz “Türlere karışmamış Fars yoktur; Farssız Türk olmaz, başsız börk olmaz.”

baştak Tepesi açılmış (insan).

baştak er Tepesi açılmış adam.

beçel Bızırı geniş kadın; hadım edilmiş erkek. → 2.2.22.5. “İğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar”

bedizlig Bezenmiş, süslü (şey).

bedizlig ew Süslü ev.

bıçuk Kesilmiş olan her (şey). → 2.2.8.8. “Yarım”

bileklig Güçlü bileğe sahip olan, bilekli (kimse).

bileklig er Kuvvetli bileğe sahip adam.

boğlug Boylu, uzun boylu (kimse).

ta:l boğlug Uzun boylu.

boğlug sınıh kişi Uzun boylu kişi.

bogurda Kıvrık (saç).

bogurda saç Kıvrık saç.

bokuklug Guatrı olan (kimse).

bokuklug er Guatrı olan adam.

böñ İri ve kaba (insan). → 2.2.21. “Ağır bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses”

böñ kişi Kaba insan.

burkı:Asık suratlı (insan). → 2.2.22.6. “Kırış kırış alın gibi kırışık olan şey”

bük/bükri Kıvrım, büklüm; (Nesne ve insan için) kambur. → 2.2.6.5. “Bük; Sık ağaçlık, çalılık” → 2.2.12.8. “Bük; köşe”

büktel (İnsan için) orta boylu. → 2.2.22.5. “At için basık anlamında bir sözcük”

büktel er Orta boylu adam.

çakrak Kel (adam).

çakrak bile uwut bolmas “Kel adamda haya yoktur.”

çapak Alçak (kimse). → 2.2.7.6. “Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü”

çapak er Alçak adam.

çawşañ Bulanık gören (kimse).

çaruklug Çarıklı (kimse). → 2.1.3. “Bir Türk boyu”

çaruklug er Çarıklı adam.

çerlig/közi çerlig Gece görüp gündüz göremeyen (kişi).

közi çerlig kişi Gündüz göremeyen kişi.

çor Vajinası sıkı (kadın).

çor uragut Ferci bitişik kadın. → 2.2.9.1.1. “Ferci bitişik kadın”

çöküt Kısa (kimse).

çöküt kişi Kısa boylu kişi.

çömerük Gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören (kimse).

çömerük kişi Gözü zayıf gören kişi.

egri Eğri olan her şey.

yılan kendi egrisin bilmes, tewe bo:ynın egri tir “Yılan kendi eğrisine bakmadan deveye boynun eğri der.”

emiglig Emzikli (kadın).

emiglig eşler Emzikli kadın.

erneyü Çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam; altı parmaklı adam.

ertini özök Eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadın.

etlig Etli, iri gövdeli (kimse).

etlig kişi Etli, iri gövdeli kişi.

etrek Sarışın adam.

ezik Deride bulunan uzunlamasına çizik, kazıntı.

ısrım Sıkıntılı ve kaşları çatık olan (kimse).

ısrım kişi Kaşları çatık olan kişi.

igçil Çok hastalanan adam.

iglig Hasta (kimse).

kamgı Çarpık ağızlı kimse; eğri ve bükülmüş şeyler.

kamgı yü:zlüg Çarpık ağızlı.

karagu Kör (kimse).

karı Yaşlı (kimse). → 2.2.2.2.10. “Arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı” → 2.2.22.5. Kesimlik hale gelmiş hayvan

karı sawı kalmas kağıl ba:ğı yazılmas “Yaşlı (olanın) sözü ihmal edilmez, taze söğüt dalları bağlanınca çözülmez.”

karınlıg Karınlı, karnı olan (kimse).

bedük karınlıg er Büyük karınlı adam.

karıtmış İhtiyarlatılmış olan (kimse).

karıtmış-ka “İhtiyarlamış-a”

karnagu/karnak Büyük karınlı (adam).

karnagu er Büyük karınlı adam.

katıglıg Melez (kimse).

katıglıg er Melez kişi.

kawşı ka:ş Birbirine yakın, yay kaş. → 2.2.22.6. “Birbirine yakın kaş”

kedrim Soyulmuş deri.

kedrim et Soyulmuş et.

kefgek Kekeme; konuşurken kekeleyen (kimse).

ketü Kıpçak lehçesinde çolak (kimse).

ketüt Yüzü asık olan (ihtiyar adam).

ketüt kişi Yüzü asık olan, ihtiyar adam.

keyik/keylik Vahşi, maymun yapılı (kimse). → 2.2.7.2. “Vahşi hayvanlar; geyik, ceylan”

keyik kişi/keylik (kişi) Maymuna benzeyen vahşi insan.

kırbaş Başında saç olmayan (kimse).

kırbaş er Saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam.

kırt Kısa. → 2.2.19. “Kötü huylu; cimri”

kırt ot Kısa ot.

kırt saç Kısa saç.

kırış İnsanın ve başka şeyin yüz rengi.

kırışlıg Yüz rengi güzel olan (kimse).

körklüg kırtışlıg kişi “Yüz rengi güzel olan insan”

kırık Topal, çolak (adam).

kırık ağak Topal adam.

kırık er Çolak adam.

kırma Mahruti (konik) olan (şey).

kırma topık Mahruti top.

kısır Kısır kadın. → 2.2.7.1.2. “Kısır/Kısrak; Kısrak” → 2.2.22.5. “Kısır; Kısır hayvan”

köwşek Gevşek, yumuşak.

köwşek etmek Yumuşak ekmek. → 2.2.8.3.2.6. “Hamurunda iyi maya bulunan ekmek”

közlüg Gözlü, gözü olan (kimse).

teglük közlüg Kör insan.

taşırkan közlüg Patlak gözlü adam.

kü:çlüğ Güçlü, kuvvetli (kimse).

kü:çlüğ bileklig kişi Güçlü, kuvvetli kişi.

menlig Benli, beni olan (kimse).

kara menlig kişi Kara benli kişi.

mün(süz) Hastaliksız; sağlıklı (kimse).

mün(süz) kişi Kalbi sağlıklı adam.

yalnuk oğlu münsüz bolmas “İnsanoğlu sıkıntısız olmaz.”

oğşançığ Oyuncak gibi görünen (şey).

kuş balası kusınçığ it balası oğşançığ “Kuşun yavrusu, tüyleri çıkmadan önce göreni tiksindirir. Köpeğin yavrusu ise bir oyuncak gibi görünür.”

oldrum Yatalak insan.

oğamuk Solak olmayan (kimse).

oğamuk er Solak olmayan adam.

ortu Orta yaşta olan (kimse).

ortu er Orta yaşlı adam.

ölüt Güçten düşmüş, ihtiyar.

ölüt er İhtiyar adam.

öşergen (Açlık şeylerden) devamlı gözü kararan (kimse).

bu er ol közi öşergen “Bu, açlık şeylerden dolayı devamlı gözü kararan adamdır.”

öz Sağır (kimse).

öz:z kişi Sağır kişi.

saçlıg Gür saçlı (kimse).

saçlıg er Saçlı adam.

sedrek Seyrek, gevşek olan (şey).

sedrek kapug Parmaklıklı kapı. → 2.2.8.14.4. “Parmaklıklı kapı”

sewügsüz Ekşi (asık) yüzlü (kimse).

sokar Şakaklarına kadar başında saç olmayan veya Türk gibi olan insan. → 2.2.22.5.
“Boynuzu olmayan hayvan”

solamuk İnsanlardan solak olanı, solak.

sopran Oğuzcada uzun olan (minare, lambalık) şeyler.

söbi Uzun ve sivri olan (şey).

söbi baş Uzun ve sivri baş. → 2.2.22.1. “Yuvarlak olmayan insan başı”

şütük sakal⁴⁷ Köse (kimse).

taguzmak/takuzmak Tıknaz (adam).

taguzmak er Tıknaz adam.

ta:l boğlug İnce, uzun, genç (kişi), genellikle kıvrak cariye.

tamurgan Devamlı (burnu) kanayan (kimse).

bu ogul ol burnu tamurgan “Devamlı burnu kanayan bu çocuktur.”

ta:r Dar (şey).

ta:r ew Dar ev.

taşaklıg: Taşaklı (kişi).

taşaklıg er Taşaklı adam

taşırkan közlüg Patlak gözlü (adam).

tayıg Kaygan (yer).

tayıg yir Kaygan yer.

taylañ Zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli (kimse).

taylañ yigit Titiz ve zarif genç.

tayuk Genç, zarif, titiz (kimse).

tayuk er Genç, zarif ve titiz adam.

taz Kel. → 2.2.22.5. “Boynuzsuz (hayvan)” → 2.2.22.1. “Kel” → 2.2.22.10. “Çorak”

ajmuk taz Kel (insan).

teke sakal Köse adam.

telik Delik.

teşük Küçük yarık, çatlak.

teşük, suwda belgürür “Delik (olan şey) suda belli olur.”

tok Başında saç bulunmayan (insan). → 2.2.22.5. “Boynuzsuz hayvan” → 2.2.22.4. “Tok”

tok er Tok adam.

tolu Dolu, boş olmayan (şey).

tolu idiş Dolu olan kap.

toñ İçi buz olan herhangi bir şey, donmuş (şey).

toñ neñ Donmuş şey.

toñ kamaş (Bundan ötürü) sert kamaş.

⁴⁷ *Şütük*, öküz vb hayvanların boynuzundan yapılan divittir, köse olan adam o hokkaya benzetilmiştir (Ercilasun vd., 2014: 168).

torlak Her hayvanın cılızı. (İnsan cılızlaşınca da torlak derler.) → 2.2.22.5. “Cılız hayvan”

toruk Her şeyin bedence zayıf olanı. → 2.2.22.5. Zayıf olan hayvan

tulas Hastalık ve üzüntüden solmuş olan (şey, kimse).

tulas yüz Hastalık ve üzüntüden solmuş olan yüz.

tuğu Sağır (kimse).

tügülgen Devamlı yüzü büzülen (kimse).

tügülgen er Devamlı yüzü büzülen adam.

uğuzlug Uyuz (insan).

uğuzlug kişi Uyuz insan.

ü:mlüg Şalvarlı, tumanlı (kimse).

bütün ü:mlüg kança kolsa oturur “Şalvarı sağlam olan istediği şekilde oturur.”

ürpek Dağımık tüylü insan. → 2.2.22.5. “Dağımık tüylü hayvan”

ü:t/üt Delik.

ütlüg Delinmiş olan (şey).

ütlüg yinçü Delinmiş inci.

yalığ Çıplak. → 2.2.8.2.10. “Kılıf”

yalındak Çıplak.

yalındak er Çıplak adam.

yarığlığ Zırhlı (adam).

yarığlığ er Zırhlı adam.

yaruk Yarık, yerde, duvarda, dağda, camda vs yarık. → 2.2.11.4. “Aydınlık, ışıklı, parlak; ışık” → 2.2.12.1. “Yarık”

bu ayaknığ yarukı ba:r “Bu kapta yarık var.”

ya:şlığ/yaşlığ Yaşlı (insan veya hayvan). → 2.2.22.9. “Yaşlı (göz)”

yaşlığ er Yaşlı adam.

yenigü Neredeyse doğuracak olan kadın.

yenigü uragut Doğurmak üzere olan kadın.

bu uragut ol yenigü “Bu, doğurmak üzere olan kadındır.”

yışıklığ Demirden miğfer giymiş olan (kimse).

yışıklığ er Demirden miğfer giymiş adam.

yumız/yumuz Etli, şişman (adam).

yumız/yumuz er Şişman adam.

yuşulgan Devamlı kan akan (yara).

bu baş ol kanı yuşulgan “İçinden devamlı kan akan yara budur.”

yuwka Her şeyin incesi, ince. → 2.2.8.3.2.6. “Yufka ekmek”

anası tewlüg yuwka yapar “Anası hile yaparak (ekmeği) ince yapar...”

yü:zlüg/yüzlüg Yüzlü, yüzü olan (kimse). → 2.2.22.6. “Yüzlü, yüzü olan (nesne)”

2.2.22.2. Yer-Mekan-Zaman Niteleme Adları

tawratası Oğuzlarda acele etme (yeri).

tawratası yir Acele etme yeri.

tawratgu Acele etme (yeri, vakti).

teñ Bir şeyin imkanı yeri ve fırsatı.

teñsiz Uygun olmayan (yer). Teñsizde tegirmen turgursa yaragsızda yar barır
“Birisi uygun olmayan yerde değirmen yaparsa su gereksiz yerden fişkırır.”

tepretgü Hareket ettirme yeri, zamanı.

tepretgü yer Hareket ettirme yeri.

tograg/togragu Doğrama (zamanı, yeri, aleti). → 2.2.22.7. “Doğranacak (et)”

togragu yir Doğrama yeri.

turası Oğuzlarda durulacak (yer).

turası yir Durulacak yer.

turgu/turug Durma, kalkma (yeri). → 2.2.14.4. “Durma, kalkma” → 2.2.7.11.
“Sığınak”

turgu (yir) İkamet edilecek, durulacak (yir).

turgu (ugur) Kalkma (zamanı).

turuglag Durma yeri, durak.

turuglag yir Durma yeri.

tutuglug Cinli, cin bulunan (yer).

tutuglug yir Cinli yer.

yıgilgan Devamlı toplanılan (yer).

bu yir ol munda kişi yıgilgan “Bu yer, insanların devamlı toplandığı yerdir.”

yorıgu Yürünecek (yer, zaman).

yorıgu yir Yürünecek yer.⁴⁸

⁴⁸ Yer adıdır, zaman için de kullanılır (Ercilasun vd., 2014: 363).

2.2.22.3. Değer Yargılarını İçeren Niteleme Adları

açuklug Yumuşak huylu (kimse).

açuklug kişi Yumuşak huylu kişi.

adın Başka.

közinde adın Gözünden başka.

adın kişi nehi neşimes “Başkasının malı senin elinde olsa bile mal sayılamaz.”

adnagu⁴⁹ Başkası.

adnaguka yüdüirme “Başkasına yükleme.”

adruk Başka.

agırlıg İtibarlı (kimse).

agırlıg kişi İtibarlı kişi.

alp Kahraman, yiğit, şecaatli (kimse).

alp tigin Dayanıklı köle. → 2.2.9.1.2. “Dayanıklı köle”

bayık Oğuzcada doğru (söz vb).

bayık söz Doğru söz.

bürge (İnsan için) taşkın ve hafif (kimse). → 2.2.7.5. “Pire”

bürge kişi Taşkın kişi:

çın bütün kişi Öğüt veren güvenilir (adam).

çın kişi Doğru insan.

çok Oğuzcada aşağılık (kimse).

çok er Aşağılık adam.

çep/çöp çep⁵⁰ Değersiz (insan).

eğgü İyi.

yalhuk oğlı yokadur, eğgü atı kalır “Ademoğlu ölererek yok olur; eğer hayırlı ve iyilikte bulunan biri ise onun zikri ve adı kalır.”

eğgü kılınç İyi huy.

eğgü er İyi adam.

eğgü kişi İyi kişi.

⁴⁹ Oğuz lehçesinde *adruk* şeklindedir. Türkler başka anlamında *adın* sözcüğünü kullanır (Ercilasun vd., 2014: 48).

⁵⁰ *Çöp çep kişiler*; Çöp şarabın tortusu ve her şeyin dibe çöken kısmı, bıradan hareketle değersiz insanlara *çöp çep kişiler* denir (Ercilasun vd., 2014: 139).

eğü söz İyi söz.

eğü saw İyi söz.

erdemsiz Marifetsiz; edebi ve fazileti olmayan (kimse).

köni Güvenilir (kimse). → 2.2.22.6. “Düz (nesne), doğru, düzgün”

köni er Güvenilir adam.

ınga Rezil (kimse). → 2.2.22.6. “Düşmüş olan herhangi bir şey için kullanılan bir söz”

ınga er Rezil adam.

kızgut İbret olsun diye cezalandırılıp rezil edilen (kimse).

köndi Oğuzcada rezil (kimse). → 2.2.9.8. “Sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar kullanılan bir bağlama sözü; şey”

ol köndi kişi ol “O rezil kişidir.”

kurgu Hafif ve zevzek adam, çok taşkın ve hafif (kimse). → 2.2.14. “Kurma”

kurgu er Çok taşkın, çok hafif kimse.

küwez Kibir, kibirli olan (kimse). → 2.2.19. “Kibirlenip şımarma”

kim kür bolsa küwez bolur “Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur.”

ötrük Oğuzcada hilekar (kimse).

örtük utun ogrılayu yüzke bakar “Bugün sadece hilekar ve adi adamlar kaldı.”

suk Açgözlü, doymaz (kimse). → 2.2.22.4. “Suk yalhus; “Yardımcısı, arkadaşı olmayan kimse”

suk er Açgözlü adam.

talı Seçkin (şey).

talı neñ Seçkin şey.

yalaçı Herkesi, her konuda itham eden (adam). → 2.2.19. “yala; Töhmüt altında bırakma”

yalaçı er Herkesi, her konuda itham eden adam.

yalgu Oğuzcada rezil, alçak (kimse).

yapurgan Devamlı gizleyen, hile yapan (adam).

bu er ol ışın yapurgan “Devamlı işini gizleyen ve hile yapan adam budur.”

yuluglug Feda olunan (kimse). → 2.2.14.2. “Feda olunan (kimse)”

yuluglug kişi Feda olunan adam.

2.2.22.4. Mizaç, Tabiat, Alışkanlık ve Diğer Kişisel Özellikleri Bildiren Niteleme Adları

abıtgan Gizlenen, saklanan, gizlenme adeti olan (kimse).

ol er ol özin kişiden abıtgan “O insanlardan saklanma adeti olan adamdır.”

açıklıg Nimetlenecek nimeti olan, nimet içinde yaşayan (kimse). → 2.2.22.6. “İçine konan şeyi ekşitecek ekşisi bulunan”

açıklıg er Nimet içinde yaşayan adam.

ağakka tegürgen (Bir işi) devamlı, sonuna dek götüren (kimse).

bu er ol ışıg ağakka tegürgen “İş devamlı sonuna kadar götüren, bu adamdır.”

agduk/agduk Değiştirilmiş, kamufle edilmiş (kimse).

agduk kişi Kamufle edilmiş kişi.

açıg Sarhoşluktan ayılmış, ayık (kimse). → 2.1.2.5. “Açıg; bir köy adı” → 2.2.7.2. “Ayı”

esrük açıg Sarhoş ve ayık.

agkuçı (Yüksek yerlere) çıkan (kimse).

tagka agkuçı Dağa çıkan (kimse).

agujlug Kendisinde ilk süt bulunan (insan).

agujlug er Kendisinde ilk süt bulunan kişi.

akı Cömert (kimse).

alçak Yumuşak huylu, zarif (kimse).

alp yagıda alçak çoğıda (münakaşada) “Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu münakaşada sınanır.”

alıg Kötü (kişi). → 2.2.22.6. “Oğuz ve Kıpçaklarda her şeyin kötüsü”

bardı eren konuk bulup kutka sakar

kaldı alıg oyuk körüp ewin yıkar “Misafiri uğur sayanlar gitti. Bir hayal gördükleri zaman, o gelmesin diye çadırlarını yıkanlar kaldı.”

alışgan Devamlı olarak alan (kimse).

satışgan alışgan Devamlı olarak alıp satan (kimse).

anutgan Her zaman hazırlıklı olan (kimse).

bu er ol işıg anutgan “Bu işlere devamlı hazırlıklı olan kimsedir.”

arıtgan Devamlı temizleten, devamlı temizleyen (kimse).

ol kişi ol tarıg arıtgan “O buğday şeyleri devamlı temizleyen kimsedir.”

arkuk İnatçı (kimse). → 2.2.8.14.3. “İki duvar veya iki sütun arasına konan ağaç”

arkuk kişi İnatçı, sinirli kişi.

asırtguk Zeki ve akıllanmış (kişi).

asırtguk er Zeki adam.

asurgan Çok aksıran (kimse).

bu er ol telim asurgan “Bu çok aksıran adamdır.”

atanlıg İğdiş edilmiş devesi olan (kimse).

atanlıg er İğdiş edilmiş devesi olan adam.

atışgan Atmakta yarışmayı adet edinen (kimse).

ol meniñ birle ok atışgan “Benimle ok atışı yapmak onun adetidir.”

aşsum/aşsuñ Sarhoşken kavga eden (kimse).

aşsuñ er Sarhoşken kavga eden adam.

ayıtgan Devamlı söz söyleyen, soran (kimse).

ol kişi ol telim söz aytgan “Devamlı söz soran adam odur.”

azıtgan Devamlı (yoldan) çıkararak, yoldan saptıran (kimse).

ol kişi ol yo:ldan azıtgan “Bu insanları devamlı yoldan çıkarandır.”

azuk Yoldan çıkmış, başıboş (kimse). → 2.2.8.3.1. “Azık, yiyecek”

azuk munuk/munuk Kaçan ve yoldan sapan (kimse).

azuklug Azıklı, azığı olan (kimse).

azuklug er Azığı olan adam.

bagırlıg Başkasına boyun eğmeyen (kimse).

bagırlıg er Kimseye boyun eğmeyen kişi.

bagırsak: Merhametli ve cömert (kimse).

bagırsak kişi: Merhametli adam.

bakışgan Göz uçlarıyla, devamlı bakma adeti olan (kimse).

ol kişi birle bakışgan ol “Bunun, insanlara göz ucuyla devamlı bakma adeti vardır.”

baraklıg Barak sahibi, barağı olan (kimse).

baraklıg kişi Barak sahibi kişi.

baran Oğuzcada devamlı olarak evine giden (kimse).

ol ewke bargan ol⁵¹ “O sürekli olarak eve gidendir.”

⁵¹ Oğuzlar “baran ol!” derler (Ercilasun vd., 2014: 13).

barırsak Gitmek niyet ve arzusunda olan (kimse).

ol ewke barırsak “O eve gitmeyi arzuluyor.”

bardaçı Oğuz, Kıpçak, Yağma, Uğrak, (Argu halkı?), Rus’a kadar Suvarlar ve Beçeneklerde, giden (kimse).

bargan Sık ve her zaman giden (kimse).

ol ewke bargan ol “O eve çok giden adamdır.”

barguçı/baruçı Çiğil, Kaşgar, Balasagun, Argu, Barsgan ve Yukarı Çin’e kadar Uygur lehçelerinde, giden, gidici (kimse).

basınçak Zayıf, ezik (adam).

basınçak er Zayıf adam.

boş Boşanmış (kimse).

boş uragut Boşanmış kadın.

boş (İnsan için) özgür, hür (kimse).

boş kişi Özgür insan.

baturgan Devamlı gizleme adetinde olan (kimse).

bu kişi ol söz baturgan “Bu sözü devamlı gizleyen kişidir.

begsig Huyu beylerin huyuna benzeyen (kimse).

begsig er Huyu beylerin huyuna benzeyen adamdır.

beliñçi Bir şeyden ürken (kimse).

beliñçi kişi Bir şeyden ürken kişi. → 2.2.18. “Ürken adam”

beşiklig Beşiği olan, beşikli (kimse).

beşiklig uragut Emzikte çocuğu ve beşiği olan kadın.

bezetgen Devamlı bezeten (kimse).

ol ewin bezetgen ol “O devamlı evini bezetendir.”

bezetigsek Bezetmede hırslı olan, bezetmeyi temenni eden (kimse).

ol ewin bezetigsek ol “O evini bezetmede hırslıdır.

biliglig A:lim, akıllı; bilge; ha:kim (kimse).

biliglig kişi Bilgili adam. → 2.2.9.9. “A:lim, akıllı; bilge; ha:kim”

bi:rimçi Borçlu (kimse).

bi:rimlig Borçlu (kimse). → 2.2.8.11.2. “Borçlu”

alumlıg birimligdin üzlüşdi “Alacaklı borçludan ayrıldı.”

bilış Biliş, tanıdık (kimse).

(bitiglig) Yazmak için hazırlanan şeyin sahibi olan (kimse).

bitiglig er Kağıt sahibi kişi.

bititdeçi Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yazdırtan (kimse).

bititgüçi Yazdırtan (kimse).

boş Boşanmış (kimse). → 2.2.9.14. “Boşanmış kimse”

boş uragut Boşanmış kadın.

buşak Oğuzcada ve diğerlerinde sıkıntılı (kimse).

buşak er Sıkıntılı kişi.

çağırlıg Sıkılmış meyve suyu sahibi.

çağırlıg er Meyve suyu olan adam.

çalañ başı Gürültücü ve çok konuşan (adam).

çamguk Dedikoducu ve müfteri (kimse).

çamguk er Dedikoducu adam.

çanaç Korkak; olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan; işte başarısız ve gevşek (kimse).

çapıtgan Uygur lehçesinde, devamlı boyun uçuran (kimse). → 2.2.22.5. “Isırmak için devamlı saldıran”

çapıtgan er Boyun uçuran adam.

çeñek Şirret (kimse).

çeñek er Şirret adam.

çewürgen Devamlı döndüren, çeviren (kimse).

bu er ol telim ok çewürgen “Okun ucunu devamlı gaga gibi vurduran, bu adamdır.”

çotur Kötü huylu (kimse).

çotur kişi Kötü huylu kişi.

eğergen Devamlı hakkını arayan (kimse). → 2.2.22.5. “Avımı aramayı adet edinen kimse”

egetlig Hizmetçisi olan gelin.

egirgen Devamlı eğiren (kimse).

bu eşler ol telim yıp egirgen “Bu devamlı iş eğiren kadındır.”

endik Ebleh (kimse).

endik er Ebleh adam.

ermegü Tembel (kimse).

ermegüke bulıt yük bolur “Tembel (insana) bulut yük olur.”

irig irini ya:glig ermegü başı kanlıg “Kararlı adamın dudağı yağlı (çalıştığı için iyi yiyecekler yer ve dudağı yağlı olur), tembelin başı kanlı (çalışmadığı için başına vurulur ve başı kanar).”

ersek Erkek isteyen (kadın).

ersek işler Fahişe → 2.2.8.10.8.1. “Fahişe”

esrük Sarhoş (kimse).

çulk esrük Zil zurna sarhoş (kimse).

ewlig Ev sahibi, evi olan (kimse).

ewlig toğursa közi yolka bolur “Ev sahibi misafiri doyurursa misafirin gözü gitmek için yolda olur.”

ewürgen tewürgen (İşleri) evirip çeviren (kimse).

i:şhg/küdüglüg/i:şhg küdüglüg İş güç sahibi olan (kimse).

I:şhg küdüglüg/i:şhg küdüglüg er İş güç sahibi olan adam.

ır Utanan (kimse).

er ır boldı “Adam utandı.”

içürgen Sürekli içiren, içirmeyi adet haline getiren (kimse).

bu er ol telim süçig içürgen “Bu adamın insana çok şarap içirme adeti vardır.”

içürmes (Su gibi sıvıları) içirmeyen (kişi).

suw içürmeske süt bi:r “Sana su içirmeyene süt içir.”

i:şlig Kendisine tabi cini olan (kimse).

il Kötü (adam).

il kişi Kötü adam.

işes Sağına soluna yabancıymış gibi bakıp duran.

işes kişi Etrafa yabancıymış gibi bakan kişi.

irig İşlerinde nüfuz sahibi ve kararlı olan (kimse). → 2.2.22.6. “Kalın ve pürtüklü nesne”

irig er İşlerinde nüfuz sahibi ve kararlı olan adam.

isiz/issiz/esiz Şirret, gaddar, cür’etkar, kötü, çirkin, haşarı çocuk. → 2.2.14.2. “Kötülük”, → 2.2.27. “Yazık”

issiz kişi Şirret, gaddar kişi.

itilgen sapılğan İşlere girip çıkan (kimse).

bu er ol itilgen sapılğan “Bu, işlere girip çıkan adamdır.”

i:wek Acele eden (kimse). → 2.2.19. “Acelecilik, acele etme”

i:wek er Aceleci adam.

kabartgan Abartan (adam).

kaçgın Kaçan (adam).

kaçgın er Kaçan adam.

kaçurgan Devamlı kovup kaçırın (kimse).

bu er ol konuknu kaçurgan “Bu adam misafiri kaçırın adamdır.”

kağırgan Devamlı boyun vuran (adam).

bu er ol eren boynın kağırgan “Bu, boyunları vuran adamdır.”

kağıtgan Hiç kimseye boyun eğmeyen, dik başlı (kimse).

kağıtgan er Dik başlı adam.

kagunlug Kavun sahibi olan (adam).

kagunlug er Kavun sahibi adam.

kakılğan sokulğan Horlanan, itip kakılan, aşağılanan (kimse).

bu er ol telim kakılğan sokulğan “Bu, itip kakılan adamdır.”

kakitgan Devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran (kimse).

bu er ol meni tutçı kakitgan “Bu, beni kızdıran adamdır.”

kalıtgan Devamlı (at) zıplatan (adam).

bu er ol atın telim kalıtgan “Devamlı atını zıplatan bu adamdır.”

kanıtgan Her zaman mutlu eden (kimse).

kapguçı (Mal) çalan (kimse).

tawar kapguçı Mal çalan (adam vs.).

karılğan/katılğan karılğan Katılıp karışan (adam).

bu er ol kişi birle tutçı katılğan karılğan “Bu adam katılıp karışan adamdır.”

kart Huysuz (adam).

kart er Huysuz adam.

kasuklug Kımız tulumu olan (adam).

kasuklug er Kımız tulumu olan adam. → 2.2.8.2.2. “Kımız tulumu olan adam”

katargan (Düşman sürüsünü) geri püskürten (kimse).

yawlak yağı katargan “Düşmanı geri püskürten (kimse)”

katıklıg Katığı olup onu yiyen (kişi) . → 2.2.22.4. “Melez olan kimse”

katıklıg Melez olan (kimse). → 2.2.22.4. “Katığı olup onu yiyen kimse”

katırlıg Katır sahibi (kimse).

katırlıg er Katır sahibi adam.

katkı ?

katkı kişi Tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen adam.

katurgan Gülen, sevinçli olan ve övünen (adam).

bu er ol üküş katurgan “Çok gülen, sevinçli olan ve övünen bu adamdır.”

kaytargan (Kalabalık orduları) devamlı püskürten (kimse).

bu alp ol yağını kaytargan “Bu, düşmanı devamlı püskürten yığıttir.”

keçrüşsek (Suyu) geçirmede yardım etmeye karar veren ve bunu arzu eden (kimse).

ol anı suwdın keçrüşsek erdi “O, ona sudan geçmede yardım etmeye karar vermişti ve bunu arzu ediyordu.”

keçürgen (Suçları) devamlı affeden kimse. → 2.2.18.1.1. “(Suçları) devamlı affeden kimse” ; → 2.2.22.4. “Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan kimse”

bu beg ol ya:zuk keçürgen “Bu bey günahları affedendir.”

keçürgen Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan (kimse). → 2.2.18.1.1. ve → 2.2.22.4. “Suçları devamlı affeden kimse” → 2.2.22.4. “Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan kimse”

bu er ol telim ı:ř keçürgen “Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan bu adamdır.”

keğüklüg Kepenek sahibi olan (adam). → 2.2.8.7.1.1. “Kepenek sahibi”

keğüklüg ölimes “Kepenek sahibi (adam) yağmurda ıslanmaz.”

kekme/kekmen İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntılarının katılaştırdığı (adam).

kekme er İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntılarının katılaştırdığı adam.

keklig Kin tutan (kimse).

öçlüg keklig kişi Öç ve kin sahibi adam.

kelgen Sık sık gelen (adam).

kelgüçi Gelen (kimse).

keligsek Gelmeyi temenni eden, gelmek arzusunda olan (kimse).

ol ol keligsek erdi “O gelmeyi temenni ediyor.”

kepezlig Pamuk sahibi olan (kimse).

kepezlig er Pamuk sahibi adam.

kerilgen Devamlı gerinme ve esnemeye tabi tutulan (kimse). → 2.2.22.6. “Devamlı gerilen şey”

bu er ol telim kerilgen “Devamlı gerinme ve esnemeye tabi tutulan adam bu adamdır.”

kıçurgan (Konuğa) daima huysuzlaşıp kibir ve övüngenlik gösteren (kimse).

bu er ol kişike kıçurğan “Kendisine konuk olarak gelen adamı görünce daima huysuzlaşıp kibir ve övüngeçlik gösteren bu adamdır.”

kılğan Çok iş yapan (kimse).

kılk/kılık İnsandaki huy. → 2.2.9.8. “İnsanlarla münasebet”

kırgıl Yaşını başını almış (adam).

kıyık Sözde durmayan, sözünden cayan (kimse). → 2.2.22..6. “Kayan ya da sapan (nesne)”

kıyık kişi Sürekli sözünde durmayan insan.

kız kişi Argu lehçesinde cimri (insan).

Kız kişi sa:wı yo:rıglı bolmas “Cimrinin şöhreti yaygın olmaz, yayılmadan kalır.”

kırgüçi Giren (kimse).

kırgısek Girmeyi temenni eden (kimse).

kirtüç Kıskanç, saldırgan huylu (kimse).

kirtüç kişi: Kıskanç kişi.

kopurğan Yerden söken, kaldıran (kimse).

kopuzlug Sazı, kopuzu olan (kimse).

kopuzlug kişi Kopuzu olan kişi.

korklık Korkan ve korkak (adam).

korklık er Korkan adam.

korkmuş Bir şeyden korkan, korkmuş olan (kimse). → 2.2.22.5. “Korkmuş olan hayvan”

korkmuş kişi Korkmuş insan.

kotkı Mütevazi (adam).

kotkı er “Mütevazi, alçakgönüllü adam”

kotuzlug Yaban öküzü sahibi (kimse).

kotuzlug er Yaban öküzü olan adam.

kowı er Talihsiz adam.

köçürgen Bir yerden süren, göçüren (adam).

toyduñ anı köçürgen “Onu karargahlardan süren (adam)”

kölüklüg Yüğü ve yük hayvanı olan (kimse).

kölüklüg er Yüğü ve yük hayvanı olan adam.

körklüg Güzel (kimse). → 2.2.22.6. “Güzel (şey)”

körklüg kırtışlug kişi Yüz rengi güzel olan insan.

körklüg kişi Güzel insan.

körmiş Görmüş olan, gören (kimse).

tü:ş körmiş oğlan İhtilam olmuş oğlan.

köşirgek er Evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam.

közetgen Devamlı koruyan (kimse).

ol atıg közetgen ol “O, atı devamlı koruyandır.”

közetdeçi/közetteçi Oğuz ve Kıpçak lehçesinde, koruyan (kimse).

közetgüçi Koruyan (kimse).

at közetgüçi (er) At koruyan (adam).

kulsıg Huyu kölelerin huyuna benzeyen (adam).

kulsıg er Huyu kölelerin huyuna benzeyen adam. → 2.2.9.1.2. “Huyu kölelerin huyuna benzeyen (adam)”

kurguçı (Yay) kuran (adam).

ya: kurguçı er Yay kuran adam.

kurıtgan Bir şeyi çok sık kurutan (kimse).

bu er ol telim üzüm kurıtgan “Üzüm gibi şeyleri sık sık kurutan bu adamdır.”

kurulgan (Vücuduna) devamlı kramp giren (kimse).

bu er ol siñiri kurulgan “Vücuduna devamlı kramp giren bu adamdır.”

kurutlug Kurutu (kurumuş peyniri) olan (kimse).

kurutlug kişi Kurutu (kurumuş peyniri) olan kişi.

kusıklıg Fındık sahibi (kimse).

küler Gülen (adam).

küler er Gülen adam.

külgen Gülen (adam).

külgen er Gülen adam.

külgüçi Gülen (adam).

külgüçi er Gülen adam.

külsirgen Gülümseyen (adam).

külsirgen er Gülümseyen adam.

kü:lüg Şöhret sahibi, ünlü (kimse). → 2.2.9.10 “Ünlü”

kü:lüg bilge Şöhret sahibi bilge.

kür Güçlü, azimli, yürekli, korkusuz, gururlu olan (kimse).

kür er Korkusuz adam.

maygak İnsanlardan paytak olanı. → 2.2.22.5“Toynaklılardan kılsız olanı”

munduz Ebleh (aptal) insan. → 2.2.7.1.2. “Munduz yoriga at; Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at”

mungak Geveze (adam).

mungak kişi Geveze kişi.

muñlug Mihnet çekmiş, sıkıntılı (kimse).

muñlug er Mihnet çekmiş, sıkıntılı adam.

oğgurgan/oğgurguçı Uyandıran (kimse).

oğgurmış Uyandırılmış olan (kimse).

oğgurmuş ol Uyandırılmış adam.

ođug/ođug köñüllüg Akıllı, kalbi uyanık olan (kimse).

oğug er Uyanık adam.

ođug köñüllüg er Kalbi uyanık olan adam.

oglagu Bolluk gören ve bolluk içinde yetişen (kimse). → 2.2.9.5. “oglagu katun; Bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kadın, hanedanda yetişmiş kadın”

oglansıg Oğlan huyuna benzer olan (kimse).

bu karı ol oglansıg “Bu, huyu oğlan huyuna benzeyen bir yaşıdır.”

oguşlug Aşireti olan (adam).

oguşlug er Aşireti olan adam.

osal Bir işte gafil olan (adam).

osal kişi Gafil kişi.

osayuk Gafil (kimse).

osayuk er Gafil adam.

osurgan Devamlı osuran (adam).

bu er ol osurgan “Bu, devamlı osuran adamdır.”

oynak Cilveli (kimse).

oynak işler Cilveli kadın → 2.2.9.1.1. “Cilveli kadın”

oynaş Başkasıyla -haram olarak- sevişen kadın.

ozıtgan Devamlı öne geçen (kimse).

bu er ol atın ozıtgan “Bu, atıyla devamlı öne geçen adamdır.”

öçlüg Öç sahibi olan (kimse).

öçlüg keklig kişi Öç ve kin sahibi olan adam.

öçürgen (Savaşların ateşini) söndüren (kimse).

yağı o:tin öçürgen “Ateşini söndüren (kimse)”

ögitçi Öğüten (kimse).

ö:gsüz Yetim (kimse). → 2.2.18. “Şaşkın”

ögüندی Herkesin dilinde övülen (insan).

ögüندی kişi Övülen kişi.

ögüngüçi Kendini öven (kimse).

ögüngüçi üminde artatur “Kendini öven şalvarını kirletir.”

öpürgen Başkasına (süt gibi şeyleri) çok içirmek adeti olan (kimse).

bu er ol sü:t öpürgen “Bu, başkasına çok süt içirme adeti olan adamdır.”

ötüglüg Hakana arz edeceği şeyi olan (kimse).

ötüglük kişi Hakana arz edeceği şeyi olan kimse.

saçgak Malını saçan (kişi).

saçgak kişi Malını saçan kişi.

sagınlıg Sağmal sahibi olan (kimse).

sagınlıg er Sağmal sahibi adam.

sagızlıg Sakızı olan (kimse). → 2.2.22.10. “Katıksız çamuru olan (yer)”

sagızlıg er Çiğnenen sakızı olan kişi.

sagkuçı (Koyun gibi hayvanları) sağan(kimse).

ko:y sagkuçı Koyun sağan.

sak Uyanık ve kıvrak zeka(sı olan kimse).

sak er Uyanık adam.

samanlıg Saman sahibi olan (kimse).

samanlıg er Saman sahibi adam.

sapılğan (İşlere) girip çıkan (kimse).

bu er ol itilgen sapılğan “Bu, işlere girip çıkan adamdır.”

saran Cimri (kimse).

sarıçka er Atik adam. (çekirgeye benzetilerek) → 2.2.7.5 “Sarıçga; çekirge”

sarıglıg Sarılık olan (kimse).

sarıglıg er Sarılık olan adam.

sıçgak Çok sıçan (adam; sıçgan)

sıgırlıg Sığırlı, sığırı olan (kimse).

sıgırlıg er Sığırı olan adam.

sibiz Sakar ve dalgın (kimse).

sibiz kişi Sakar ve dalgın kişi.

sikken Cinsel ilişkiye giren (adam).

sikken er Cinsel ilişkiye giren adam.

si:l (İnsan için) az yiyen, her şeyi yemeyen (kimse). → 2.2.22.5. “si:l: (At için) az yiyen, her şeyi yemeyen”

si:l kişi Az yiyen kişi.

silig Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan(kimse).

silig er Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam.

sorugçı Kayıp şeyi arayan (kimse).

sözri Geveze (kimse).

sözri kişi Geveze kişi.

suk (yalıus) Yardımcısı, arkadaşı olmayan (kimse). → 2.2.22.3. “Suk; Açgözlü, doymaz kimse”

suk yalıus er Yardımcısı, arkadaşı olmayan adam.

sumlım Türk dilini bilmeyen (kimse).

sumlım Tat Türk dilini hiç bilmeyen Fars.

sun kişi Yumuşak huylu, iyi kalpli (adam).

suwgardaçı Oğuzlarda sulayan/(suvaran) (kimse).

suwgarguçı Türklerde (ölçünlü dilde) sulayan (kimse).

suwgarıksak Suvarmada kararlı ve arzulu olan (kimse).

ol at suwgarıksak erdi “O atı suvarmada kararlı idi.”

sürülgen Devamlı sürülen (adam).

bu er ol tegme yirdin tutçı sürülgen “Her yerden devamlı sürülen bu adamdır.”

sürgüçi (At) süren (adam).

at sürgüçi At süren (adam).

süründi Her yerden kovulmuş (kişi).

süründi er Kovulmuş adam.

şa Mecazen beceriksiz (insan). → 2.2.7.7. “Balıkçıla benzeyen kuş”

şal şul (eliglig) Eli işe yakışmayan (kimse).

şal şul eliglig Eli işe yakışmayan (kimse).

tadu İnsanın huyu ve tabiatı.

takuklug Oğuzcada tavuklu, tavuğu olan (kişi).

takuglug er Tavuğu olan adam.

tapı Orta boylu (kimse).

boçı tapı er Orta boylu insan.

tapındaçı Oğuz lehçesinde, ibadet eden (kimse).

tapıngan Devamlı ibadet eden (kimse).

tapınguçı Oğuzlar dışındaki Türklerde, ibadet eden (kimse).

tapuglug Hizmetkarı bulunan (kişi).

tapuglug er Hizmetkarı bulunan adam.

tapugsak Hizmet etmeyi seven (kimse).

tapugsak er Hizmet etmeyi seven adam.

tarıtgan Çok ekin ektiren, toprak sürdüren (kimse).

ol tarıg tarıtgan ol “Çok ekin ektiren, toprağı sürdüren bu adamdır.”

tarıtıgsak Ekin ekmeyi temenni eden (kimse).

ol tarıg tarıtıgsak ol “Ekin ekmeyi temenni eden bu adamdır.”

taşıtgan (Eşya gibi şeyleri) çok taşıtan (kimse). → 2.2.22.12. “Taşıran (?)”

bu er ol ewiñe telim tawar taşıtgan “Evine eşya gibi şeyleri çok taşıtan bu adamdır.”

taturgan Yemek tattırmayı adet edinen (kimse).

bu er ol aş taturgan “Yemek tattırmayı adet edinen bu adamdır.”

tawarlıg Servet sahibi (kişi).

tawarlıg er Servet sahibi adam.

tawratgan Yürümede acele eden (kimse).

tawratguçı Acele eden (kimse).

tawratıgsak Acele etmeyi arzulayan; Oğuzlarda acele etme hakkı olan (kimse).

tawtarıgsak er Acele etmeyi arzulayan adam.

tawratıgsı Oğuzların bir ağzında acele etme hakkı olan (kimse).

ol tawratıgsı erdi “Acele etmek onun hakkıydı.”

tavrattaçı Oğuz ağızlarında acele eden (kimse).

tepiz Kıskanç (kimse).

tepiz kişi Kıskanç adam.

tepretgen Çok hareket ettiren (kimse).

tepretigsek Oğuzların bazılarında hareket ettirme hakkı olan; hareket ettirmeyi, (bir şeyi) sallamayı arzulayan (kimse).

ol tepretigsek erdi “Hareket ettirmek onun hakkıydı.”

tepretıgsı Oğuzların bir ağzında hareket ettirme hakkı olan (kimse).

ol tepretıgsı erdi “Hareket ettirmek onun hakkıydı.”

tepretteçi Oğuz ağızlarında hareket ettiren (kimse).

teşik Obur; karnı doyup gözü doymayan (kimse).

tétig Zeki (kişi).

anası tewlög yuwka yapar oğlu tétig koşa kapar “Anne çocuğa hile yaparak ekmeği ince pişirir, çocuk zekidir, onları ikişer ikişer kapar.”

tewgen (Eti şişe) geçiren (kimse).

etni tewgen kişi Eti şişe geçiren kişi.

tewlög Sahtekar ve aldatıcı (kimse).

anası tewlög yuwka yapar oğlu tétig koşa kapar “Anası hile yaparak ekmeği ince pişirir, çocuk zekidir, onları ikişer ikişer kapar.”

tewürgen (İşleri) evirip çeviren (kimse).

ewürgen tewürgen İşleri evirip çeviren. → i:ş keçürgen

tezgek (İşten) kaçınan (kimse).

tezgek er İşten kaçan adam.

tezig İşten kaçan (kimse). → 2.2.9.23.1. “Kavim arasında çıkan kargaşa”

tezig kişi İşten kaçan adam.

tıgrak Sert, zor mizaca sahip (kimse). → 2.2.2.2.5. “Deri”

tıgrak er Sert adam.

tıllıg Kötü söyleme sahip (adam).

yawlak tıllıg bi:g Kötü dilli bey.

ti:n Kendini bir işle yormayan istirahat halindeki (adam). → 2.2.4.2. “Ses” → 2.2.18. “Nefes, ruh”

ti:n kişi İstirahat halindeki adam.

ti:rgüçi (Para) biriktiren (kimse).

yarmak tirgüçi Para biriktiren.

tirigsek Biriktirmeyi temenni eden ve seven (kimse).

ol tawar tirigsek ol “Mal biriktirmeyi seven(dir).”

tirilgen (Bir şeyle) devamlı yaşayan, ömür süren (kimse).

bu er ol edgü sawın tirilgen “Devamlı başkasının övgüsüyle yaşayan adamdır.”

tirilgen Devamlı toplanan, inziva ve toplanma adeti olan (kimse).

bular bodun ol tutçı tirilgen “Bir iş konusunda devamlı toplanan bu kavimdir.”

toğgurdaçı Oğuzlarda doyuran (kimse).

toğgurgan/toğurgan (Açları) devamlı doyuran (kimse).

toğgurguçı Türklerde (ölçünlü Türkçede) doyuran (kimse).

toğgurmış Doyurulmuş (kimse).

togmış Doğmuş olan, doğan (kimse).

togradacı Oğuz ve Kıpçaklarla göçebelerden onlara uyanlar ve Suvarlarda doğrayan (kimse).

togramadaçı Doğramayan.

togragan Devamlı doğrayan (kimse).

togragsak Doğramaya istekli olan (kimse); Oğuz ve Kıpçaklarda doğramak hakkı olan (kimse).

ol et tograksak ol “O et doğramada isteklidir.”

tograguçı Doğrayan (kimse).

tograguluk Doğrama hakkı olan (kimse).

ol et tograguluk erdi “Et doğramak onun hakkı idi.”

tok Tok olan insan/hayvan. → 2.2.22.1. “Başında saçı bulunmayan (adam)” → 2.2.22.5. “Boynuzsuz hayvan”

tok kişi Tok kişi.

tokuşgan Savaşı adet haline getiren; savaşçıyı ve savaşı körükleyen (kimse).

ol er ol yawlak tokuşgan “O savaşı adet haline getiren, savaşçıyı ve savaşı körükleyen adamdır.”

topulgan (Savaş safını) yaran (kimse).

bu er ol çerig topulgan “O savaş safını yaran adamdır.”

torı Kavgacı huyu olan (kimse). → 2.2.22.8. “Mazının tadı gibi kekremsi tadı olan, ekşi”

torı kişi Kavgacı huylu adam.

torumlug Deve yavrusu olan (kişi).

torumlug er Deve yavrusu olan adam.

töşekliğ Yatak sahibi (kimse).

töşekliğ er Yatağı olan adam.

tu:glug Sancağı olan (adam).

tokuz tu:glug şa:n Dokuz sancaklı han. → 2.2.9.6. “Dokuz sancaklı han”

tulumlug Silahla donatılmış olan, silahlı (adam).

tulumlug er Silahlı adam.

turdaçı Oğuzlarda ayakta duran, kalkan (kimse).

turgan Her zaman (işlerin) üstesinden gelen, altından kalkan (kimse).

ol er ol uşlarka turgan “Her zaman işlerin üstesinden gelen adamdır.”

turguçı Ayakta duran, kalkan (kimse).

turugsak (Bir yerde) durmayı temenni eden (kimse).

turugsak (Oğuzların bazılarında), (bir yerde) durma hakkı olan (kimse).

turuşgan (İnsanlara) karşı koyan (kimse).

bu er ol kişi birle tutçı turuşgan “İnsanlara devamlı karşı koyan bu adamdır.”

tutgan Devamlı tutan (kimse).

tutguçı Tutan (kimse).

tuttaçı Türkmenler ve onlardan sonrakilerde, tutan (kimse).

tutugsak Tutmayı temenni eden (kimse).

tutugsak Oğuzlarda almaya (tutmaya) niyetlenen (kimse).

tuyın Cimri (kimse).

tuyın er Cimri ve eli sıkı adam.

tuyuk Canı sıkılan (kimse) → 2.2.22.6. “(Kapı için) kilitlemiş”→ 2.2.22.10.
“(Hava için) kapalı ve sisli”

tuyuk kişi Canı sıkılmış adam.

tü:plüg Asil (adam).

tü:plüg eren Asil adam.

tütsüg Kindar (kimse).

tütsüg kişi Kindar, düşmanlığı şiddetli olan kişi.

tü:plüg yıldızlıg (kişi) Nesep kökü derin olan asil (kişi).

tü:plüg yıldızlıg kişi Nesep kökü derin olan asil insan.

tüşük Tembel ve seviyesiz (kimse).

tüşük kişi Tembel kişi.

tüzün Yumuşak huylu (kimse). → 2.2.14.2. “tüzünlük; Yumuşaklık, yumuşak huy”

tüzün birle uruş “Yumuşak huylu (olan kimse) ile savaş.”

uçrgan Devamlı (kuşu ya da bir şeyi) uçuran (kimse).

bu er ol kuşıg uçrgan “Devamlı kuş uçuran bu adamdır.”

uçuz Hor görülen, zelil (kimse). → 2.2.8.11. “Ucuz”

uğık Uyuklayan (adam).

uğık er Uyuyan adam.

ugan İş yapmaya muktedir olan (kimse).

(Buradan her şeye muktedir olan “Allahu Teala” için “ugan Teñri”)→
2.2.22.11 “Ugan Teñri; Kadir olan Allah”

ugradaçı Oğuz ve Kıpçaklarla göçebelerden onlara uyanlar ve Suvarlarda, uğrayan (kimse).

ugragan Devamlı uğrayan (kimse).

ugragsak Oğuz ve Kıpçaklarda, uğramaya hakkı olan (kimse).

ol sana ugragsak erdi “O sana uğrama hakkı olan kimsedir.”

ugraguçı Uğrayan (kimse).

ewke ugraguçın (kişi) Eve uğrayan (kimse).

ukuşlug Çok akıllı, kıvrak zekalı (kimse).

ukuşlug er Akıllı adam.

ulıtgan Devamlı havlatan (kimse).

bu er ol itın ulıtgan “Köpeği devamlı havlatan bu adamdır.”

ulunlug Okluğu olan (adam).

ulunlug er Okluğu olan adam.

umduçı İsteyen, tamahkar (adam).

umunçlug Umulan, ümit beslenen (kimse).

unitgan Devamlı unutan (kimse).

bu kişi ol sözig unitgan “Bu, devamlı sözü unutan kişidir.”

uran/urgan Oğuzlarda, sürekli olarak (kölesini) döven (kimse).

ol er kulını urgan ol “Sürekli kölesini döven bu adamdır.”

usrık Uykulu (insan).

u:tun/utun Cür’etkar, alçak ve sefih (kimse).

tüzün birle uruş utun birle tireşme “Asil kimseyle savaş, alçak kimseyle zıtlaşma.

uwutlug Çok utangaç ve namuslu (adam).

uwutlug kişi Utangaç ve namuslu kişi.

uyadsılık Utanca boğulmuş olan (adam).

uyadsılık er Utanca boğulmuş adam.

u:z Eli sanatlı ve mesleğinde mahir (insan).

u:z kişi Mesleğinde mahir kişi.

uzatgan (İşi) hep uzatan (kimse).

bu er ol uşig uzatgan “İşi devamlı uzatan bu adamdır.”

üdürgen Her zaman seçen (adam).

bu er ol tegme nejni üdürgen “Bu, eşyaları sürekli seçen adamdır.”

ügürlüg Koyun gibi hayvan sürüsünün sahibi olan kimse; akdarı sahibi (kimse). →

2.2.7.1.2. “Ügürlüg adğır; Kısraqları olan ayğır”

ügürlüg er Akdarı sahibi adam.

ürülgen (Kızgınlıktan) devamlı şişen (adam).

bu er ol öpken ürülgen “Bu adam, kızgınlıktan devamlı tulum gibi şişen adamdır.”

yaganlıg Fili olan, fil sahibi (kimse).

yaganlıg er Fil sahibi adam.

yağıtgan Devamlı düşman olan (kimse). → 2.2.22.11. “Sürekli yağdıran”

ol kişi ol tutçı yağıtgan “Barıştan sonra devamlı düşman olan kişi odur.”

yağutgan (İnsanlara) devamlı kendini yaklaştıran (kimse).

ol kişi ol özin yağutgan “İnsanlara devamlı kendini yaklaştıran odur.”

yakı yukı Kendini aşağı görüp yaltaklanan (kimse).

yakı yukı er Kendini aşağı görüp yaltaklanan adam.

yaldırık Parlak, süslü olan (kimse). → 2.2.22.6. “Parlak”

yaldırık/yuldrık işler/eşler Aşırı süslenmiş kadın.

yalgan Yalan söyleyen (kimse).

yalgan kişi Yalancı.

yañılğan Unutan ve hata yapan (kimse).

yañılmas Yanılmayan, yanılmaz (alim vb).

yañşak: Geveze, hezeyan şeklinde çok konuşan (kimse).

yañşak er Geveze adam.

yapuşgak Her işe karışan adam. → 2.2.6.1. “Fındığa benzer, dikenli bir bitki”

yapuşgak er Her işe karışan adam.

yapuşgan Yapışma adeti olan (adam).

ol er ol ı:şka yapuşgan “Yapışma adeti olan adam odur.”

yaşagu Yaşayacak olan (kimse).

yaşagu er Yaşayacak olan adam.

yaşurgan (Malını) saklama adeti olan (kimse).

ol er ol neñiñ yaşurgan “Malını saklama adeti olan adam odur.”

yatgaşuk Birisiyle yatan (kimse).

yatuk⁵² Tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar. → 2.2.8.10.3. “İki cins iplikten örülen, arışı yün, argacı pamuk olan yün” → 2.2.22.6. “Terk edilip unutulmuş (şey)”

yatuk kişi Tembel kişi.

yawaş Yumuşak huylu (insan). → 2.2.22.5. “Huysuz olmayan hayvan”

yawlak Kötü, ters huylu (kimse). → 2.2.22.6. “Oğuzcada ve Kıpçakçada kötü” → 2.2.23. “Çok, sıkı, sürekli anlamlarında zarf”

yawlak kişi Ters huylu insan.

yayığ/yayık Kararsız huylu, bir buna bir ona dönen (adam).

yayık kişi Kararsız huylu kişi.

yawuz Kötü; bozuk; zavallı, zayıf (kimse).

yunçığ yawuz tawradı “Zaman gevşedi; zayıf ve gevşek olan güçlendi.”

yayılgan Kararsız ve sebatsız (insan).

yayılgan kişi Kararsız insan.

yelgin Hızlı koşan (atlı). → 2.2.9.16. “Yolcu”

yelgin atlıg Hızlı koşan atlı.

yıgdaçı Engelleyecek olan (kimse).

yıparlıg Misk sahibi, miskli olan (kimse).

yıparlıg er Misk sahibi adam.

yışıglıg İpi olan (adam).

yışıglıg er İpi olan adam.

yışılğan Devamlı eli hafif olan ve (işi) zarafetle yapan (kimse).

bu er ol eligi işka yışılğan “İşte devamlı eli hafif olan ve (işi) zarafetle yapan adam budur.”

yinçge Sürekli ibadet eden (kimse).

yinçge kişi Mütedeyyin ve sürekli ibadet eden insan.

yitig Zor işlerde keskin becerikli (kimse).

yitig er Zor işlerde becerikli adam.

yitüklüg Kaybeden (kişi). → 2.2.22.6. “yitük; Kayıp”

yitüklüg anası koyun açar, “Kaybeden kişi kaybettiği şeyi annesinin kucağında bile arar, o bunu yapmaktan haklıdır.”

⁵² Oğuzlardan bir grup ülkelerinden hiçbir yere gitmezler, hiç gazaya çıkmazlar, bunlar *yatuk* diye adlandırılırlar, terk edilmiş tembeller demektir (Ercilasun vd., 2014: 354).

yo:lsuz/yolsuz Yolunu kaybeden (kimse).

yomitgan Devamlı toplanan (kavimler).

ol kişiler ol yomitgan “Devamlı toplanan kavimler, insanlar bunlardır.”

yoᅇaᅇ “Beye (birini) çekıştiren ve gammazlayan kimse”

anı yoᅇaᅇ yoᅇadı “O onu sultana gammazladı.”

yorıtgan Devamlı osuran (kimse).

yorıtgan kişi Osuran kişi.

yöwüşlüᅇ Akrabaların verdiᅇi elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse).

yöwüşlüᅇ kelin Çeyizi olan gelin. → 2.2.9.14. ve → 2.2.9.22. “Akrabaların verdiᅇi elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (kimse)”

yudkı yuᅇı İᅇrenç cimri (kimse).

yudkı yuᅇı saranka bakmas “İᅇrenç cimri (insana) kimse bakmaz.”

yunçıᅇ Durumu kötü olan, zayıf ve perişan (kişi). → 2.2.22.12. “Eziyet veren, çürük ve sonuç alınamayan (iş)”

yunçıᅇ er Durumu kötü olan zayıf adam.

yurunlug İpek parçaları olan (kadın).

yurunlug uragut İpek parçaları olan kadın.

yuwga Yaramaz, kötü, değersiz (kimse). → 2.2.9.1.1. “Evlatlık” → 2.2.22.6. “Yaramaz, kötü, değersiz, ucuz (şey)”

yuwga yaᅇı uwulsun “(Kötü) düşman elimizde ufalansın; bozguna uğrasın.”

yüᅇrük Hızlı koşan (kimse). → 2.2.22.5. “Hızlı koşan (hayvan)”

yüklegsek Yüklemede istekli olan (kimse).

ol teweke yük yüklegsek ol “O, deveye yük yüklemede isteklidir.”

yüklemedeçi Yüklemeyen (kimse).

ol yük yüklemedeçi turur “O, yükleyen deᅇildir.”

yüklegsek Yüklemede istekli olan (kimse).

ol teweke yük yüklegsek ol “O, deveye yük yüklemede isteklidir.”

yüklemedeçi Yüklemeyen (kimse).

yükündeçi⁵³/yüküᅇüçi Secde eden (kimse).

yüküᅇen Sürekli secde eden (kimse).

yümülᅇen (Gözü) devamlı yumulan, kapanan ve uyuklayan (adam).

⁵³ “yükündeçi” Oᅇuzlarda, “secde eden.” Oᅇuz dışındaki Türklerde “yüküᅇeçi.” (Ercilasun vd., 2014: 280)

bu er ol közi yümülgen “Gözü devamlı yumulan bu adamdır.”

yürekliğ Kalbi sebat içinde olan (adam).

yürekliğ er Kalbi sebat içinde olan adam.

2.2.22.5. Hayvanlara Özgü Niteleme Adları

agıtgan (Yüksek yerlere) çıkararak (hayvan).

bu keyik ol itın ta:gka agıtgan “Bu köpeği devamlı dağa çıkararak avdır.”

azıglıg Dişi çıkmış at, dişi yeni çıkmış (hayvan).

azıglıg at Dişi yeni çıkmış at.

baklan (Kuzu hayvanı için) taze ve semizlik.

baklan kozi Taze ve semiz kuzu.

başgıl/başıl Baş beyazlaşmış (hayvan).

başgıl yılki Baş beyazlanmış (dört ayaklı) hayvan.

başlıg Başlı, başı olan (hayvan vb). → 2.2.22.1. “Yaralı”

yiti başlıg yıl böke “Yedi başlı yılan”

beçel İğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar. → 2.2.22.1 Bızırır geniş kadın; hadım edilmiş erkek”

bogrul Boğazında beyazlık olan (koyun). → 2.2.14.1. “Çuval, tulum gibi şeylerin şişkinliği”

bogrul ko:y Boğazında beyazlık olan koyun.

boş/boşlag (At için) serbest bırakılmış, terk edilmiş (hayvan).

boş at Serbest bırakılmış at.

boşlag yılki Serbest bırakılmış hayvan.

boymul Boynunda ak olan at, koyun.

boymul at Boynunda ak olan at.

boz Boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi. → 2.2.22.13. “Boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi”

boz at

boz buga

boz koy

bögrül Böğrü ak (hayvan).

bögrül at Böğrü ak at.

bulak Geniş sırtlı, kısa boylu (hayvan).

bulak at Geniş sırtlı, kısa boylu at.

büktel At için basık anlamında bir sözcük. → 2.2.22.1. “İnsan için orta boylu”

büktel at Basık at.

çakır Mavi; gök gözlü. → 2.2.22.13. “Mavi”

ıt çakırı atka tegir at çakırı itka tegmes “Gök gözlü köpek bir ata değer, gök gözlü bir at ise bir köpeğe değmez.”

çapıtgan Isırmak için devamlı saldıran (hayvan). → 2.2.22.4. “Uygur lehçesinde, devamlı boyun uçuran (kimse)”

bu it ol kişike çapıtgan “O kişiye ısırmak için devamlı havlayan bu köpektir.”

eğergen Avını aramayı adet haline getiren (hayvan). → 2.2.22.4. “Devamlı hakkını arayan kimse”

bu it ol keyikni eğergen “Bu köpeğin adeti devamlı avını aramaktır.”

enüklüg Yavrusu olan (hayvan).

enüklüg arslan Yavrusu olan arslan.

ıdma/ıduq Serbest bırakılmış olan (hayvan). → 2.2.9.20. “Mübarek olan her şey”

ıdma yılki Serbest bırakılmış hayvan.

ısrıgan Çok ısırın (hayvan).

ısrıgan it Çok ısırın köpek.

ıgış Asi (hayvan). → 2.2.8.4.1. “Cevher eritildiği zaman çıkan pislik”

ıktü Kesim için beslenen (hayvan).

karaklıg Göz bebeği olan (hayvan).

karaksız Gözbebeği olmayan (hayvan).

karaksız teg körür denir. “Savaş vb durumlarda savaşçıları ve hazırlıkları bilmiyormuş gibi göz kırıp duruyor” demektir.

karı Kesimlik hale gelmiş (hayvan). → 2.2.2.2.10. “Arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı” → 2.2.22.1. “Yaşlı”

kewşengen Çok geniş getiren (hayvan).

kewşengen tewe Çok geniş getiren deve.

kısır Kısır (hayvan). → 2.2.7.1.2. “Kısır/Kısırak; Kısırak” → 2.2.22.1. “Kısır; Kısır kadın”

korkmuş Bir şeyden korkan, korkmuş olan (hayvan). → 2.2.22.4. “Korkmuş olan (kimse)”

korkmuş kuş Korkmuş kuş.

koşulgan Her zaman katılan, karışan (hayvan).

bu kozı ol saglık birle koşulgan “Dişi koyunlara katılan kuzu”
körpe Zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı. → 2.2.22.7.
“Sonradan filizlenen, çıkan (bitki, meyve)”
kötürgen Yük ve benzeri şeyleri devamlı taşıyan (hayvan).
ol bugra ol yük kötürgen “Yük gibi şeyleri devamlı taşıyan bu erkek devedir.”
közetmiş Korunmuş (hayvan). → 2.2.22.6. “Korunmuş (nesne)”
közetmiş at Korunmuş at.
kulunlug Kulunu olan, arkasından kulunu giden (hayvan).
kulunlug kısarak Arkasından kulunu giden kısarak.
man yaşlıg Dört yaşını geçmiş (hayvan).
man yaşlıg koy Dört yaşını geçen koyun.
maygak Toynaklılardan kılsız olanı. → 2.2.22.4. “İnsanlardan paytak olanı”
or Rengi siyah-kırmızı ve sarı arasında olan (hayvan).
or at Rengi siyah-kırmızı ve sarı arasında bir rengi olan at.
ozgan Yarış kazanan (at).
ozgan at Yarış kazanan at.
ozuk Yarışta öne geçen (at).
ozuk at Yarışta öne geçen at.
ö:g Orta yaşı geçmiş (hayvan).
ö:g at Dört yaşını geçmiş at.
öküş Huysuz ve inatçı (hayvan).
öküş yılkı Huysuz ve inatçı hayvan.
öldeçi Ölümü yaklaşmış olan (hayvan).
öldeçi sıçan Ölümü yaklaşmış sıçan.
ötgen Çok öten (hayvan).
ö:zlük Üzerinde karar kılınan at.
sapıtgan Devamlı (kuyruğunu) oynatan, sallayan (hayvan).
bu at ol kudruk sapıtgan “Devamlı kuyruğunu sallayan bu attır.”
semiz/semüz Hayvanların semiz olanı.
seşregü Sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış olan (hayvan).
seşregü at Sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış olan at.
si:l (At için) az yiyen, her şeyi yemeyen. → 2.2.22.4. “(İnsan için az yiyen, her şeyi yemeyen (kimse)”
si:l at Az yiyen, her şeyi yemeyen at.

sokar Boynuzu olmayan (hayvan). → 2.2.22.1.1. “Şakaklarına kadar başında saç olmayan veya Türk gibi olan insan”

sokar ko:y Boynuzsuz koyun.

süsegen Süseğen.

süsegen uçka Teñri münüz bi:rmez “Süseğen sığıra Allah boynuz vermez.”

tabanlıg Toynaklı, toynağı olan (hayvan).

tabanlıg tewe Toynaklı deve.

tañıl ?

tañıl keyik Ön bacaklarında çizgiler olan ceylan gibi hayvanlar.

targıl Alaca; sırtında beyaz siyah, alacalı çizgiler bulunan (hayvan).

targıl yılkı Alaca hayvan.

tawarçı Yük taşıyan, yük taşıyabilen (hayvan).

at tawarçı bolmas “Alacalı at yük taşıyamaz. (Çünkü toynakları kötüdür.)”

taz Boynuzsuz (hayvan). → 2.2.22.1. “Kel” → 2.2.22.10. “Çorak”

taz ko:y Boynuzsuz koyun.

tok Boynuzsuz, boynuzu olmayan (hayvan). → 2.2.22.1. “Başında saç bulunmayan (adam)” → 2.2.22.4. “Tok”

tok yılkı Boynuzu olmayan hayvan.

torlak Cılız (hayvan). → 2.2.22.1. “Her hayvanın cılızı”

toruk Zayıf (hayvan). → 2.2.22.1. “Her şeyin zayıf olanı”

tozitgan Çok toz kaldırıp savuran (hayvan).

bu at ol telim toprak tozitgan “Çok toz kaldırıp savuran bu attır.”

tum At donlarını belirten sözlerden önce gelen ve “tamamiyle kara, doru” anlamlarını veren söz. → 2.2.11.3. ve 2.2.22.8. “Soğuk”

tuyaglıg Tırnaklı, toynaklı (hayvan).

tuyaglıg yılkı Toynaklı hayvan.

tutuk İğdiş edilmiş (hayvan), hadım. → 2.1.1.3. “Erkek adı”

tü: At donu, rengi. → 2.2.22.13. “Renk” → 2.2.2.2.9. “Vücuttaki kıl, tüy” → 2.2.22.5. “At donu”

atıñ ne tü:lüg “Atın ne renk?”

ugar bul Alnında ve ayağında beyaz leke olan at.

ulduk Nalsız (at).

ulduk at Nalsız at.

ürpek Dağınık tüylü (hayvan). → 2.2.22.1. “Dağınık tüylü insan”

yabıtak Üzerinde eyer ve örtü olmayan, çıplak (at). → 2.2.7.1.2. “Üzerinde eyer olmayan çıplak at”

yağırlıg Yağırılı, yağırı olan (hayvan).

yağırlıg tewe Yağırılı deve.

yağırlıg at Yağırılı at.

yawaş Huysuz olmayan (hayvan). → 2.2.22.4. “Yumuşak huylu (insan)”

yawaş takagu Huysuz olmayan tavuk.

yazıglıg Bağından serbest bırakılmış (at).

yazıglıg at Serbest bırakılmış at.

yazuk Bağından serbest bırakılmış (at). → 2.2.9.20. “Suç, günah”

yazuk at Serbest bırakılmış at.

yularlıg Yularlı (at).

yularlıg at Yularlı at.

yügürgen Çok ve iyi koşan (at, av köpeği). 2.2.8.10.8 ve 2.2.9.8. “Ulak”

yügürgen at Çok koşan at.

yügrük Hızlı koşan (hayvan). → 2.2.22.4. “Hızlı koşan (kimse)”

taygan yügrükün tilkü sevmez “Tilki hızlı koşan tazıyı sevmez.” (Aralarındaki meziyet fazlalığından dolayı birbirlerinden nefret eden iki alim için de kullanılır.)

yügrük at Yarış atı. → 2.2.7.1.2. “Yarış atı”

2.2.22.6. Nesnelere Özgü Niteleme Adları

açıglıg İçine konan şeyi ekşitecek ekşisi bulunan (şey). → 2.2.22.4. “Nimetlenecek nimeti olan, nimet içinde yaşayan”

açıglıg küp İçine konan şeyi ekşitecek ekşisi bulunan küp.

açıtgan Ekşiten (şey).

ol küp ol süçig açıtgan “O içine konan tatlı şeyi daima ekşiten küptür.”

ağaklıg Ayaklı, ayağı olan (şey).

ağaklıg neñ Ayaklı şey.

açuk/agduk Meçhul olan (şey).

açuk neñ Meçhul olan şey.

agır Pahalı. → 2.2.8.11. “Pahalı” → 2.2.8.8. “Ağır; yavaş” → 2.2.8.8. “Ağırlık, yük”

agır neñ Pahalı olan şey.

alıg Kötü şey. → 2.2.22.4. “Kötü (kişi)”

añıl Çok (Nesneleri niteleyen bir söz).

añıl açuk kapug Çok açık kapı.

arıg/arı:g/arrıg Temiz, çok temiz şey. → 2.2.8.14.3. “Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı” → 2.2.23. “Tamamen, iyice”

arıg neñ Temiz şey.

awınçu Avunulan ve alışılan (şey). → 2.2.9.1.2. “Cariyeler”

awınçu neñ Avunulan şey.

ayaklıg Kaseli, kadehli (eşya).

ayaklıg tewsi Kaseli tepsi.

azak Azmış, sapmış (ok). → 2.1.1.2. “Oğuzların büyük beylerinden birinin adı” → 2.2.2.1. “Bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak”

azak ok Sapsmış ok.

artak Bozuk, bozulmuş, kötüleşmiş (şey).

artak neñ Bozulmuş, kötüleşmiş şey.

bakanlıg Halkalı (eşya).

bakanlıg kaçış Halkalı kayış.

beküt/yaşut Gizlenmiş (şey).

yaşut neñ Gizlenmiş şey, ard arda “yaşut beküt” de denir.

yaşut beküt Gizlenmiş şey.

bıçma Biçilmiş (nesne).

bıçma yorınçga Biçilmiş yonca.

bilinçek Çalınan ve bir süre sonra hırsız gibi elinde ortaya çıkan (şey).

bilinçek neñ Çalınan ve bir süre sonra hırsız gibi elinde ortaya çıkan her şeyin adı.

bitilgen Devamlı yazılan (şey).

bu er sü:ke bitilgen ol “Devamlı adı askere yazılan bu adamdır.”

boş Kullanımda olmayan (eşya); (Ev için) boş;

boş Terk edilen, ihmal edilen (şey).

boşlag İhmal edilen (şey).

boşlag neñ İhmal edilen şey.

boş ew Boş ev.

boş (El için) işten ve maldan boşalmış.

boş elig İşten ve maldan boşalmış el.

boşutgan Boşaltan (ilaç), gücü azaltan (şey). → 2.2.8.5. “Karnı yumuşatıp ishal yapan ilaç”

bu ot ol karın boşutgan “Karnı yumuşatan, ishal yapan bu ilaçtır.”

burkı Kırış kırış alın gibi kırışık olan (şey). → 2.2.22.1. “Asık suratlı (insan)”

burkı neŋ Kırışık şey.

buzuk Yıkılmış, kırılmış (şey).

buzuk ew Yıkılmış ev.

çim Nemliliği ve hamlığı mübalağa için kullanılan “çok aşırı” anlamında bir kelime.

→ 2.2.6.4. “Ayrık otu”

çim öl ton Çok nemli elbise.

çim yi:g et Çok çiğ et.

çolkuy Topuğu kırılmış, yırtık (eşya)

çolkuy etük Topuğu yana kaymış ayakkabı.

eğlik Faydalanılan, kullanılan (şey).

eğlik ne:ŋ Faydalanılan şey.

ersü Değersiz; aşığı olan (şey).

esilgen Devamlı uzayan (nesne).

bu yıp ol esilgen “Bu daima uzayan iptir.”

eski Eski ve yıpranmış (şey).

eski ton Eski elbise.

esri İki renkli (her şey). → 2.2.7.2. “Kaplan”

esri yışığ İki renkli ip.

eğiz Yüksek olan her şey. → 2.2.22.10. “Yüksek, yüce (dağ)”

egilgen Her zaman eğilen (nesne).

bu butak ol egilgen “Bu hep eğilen daldır.”

ıdınçu Serbest bırakılan (nesne).

ıdınçu saç Serbest bırakılan saç.

ıña Düşmüş olan herhangi bir şey için kullanılan bir söz. → 2.2.22.3. “Rezil (adam)”

ırgamış Sallanmış (nesne).

ırgamış yığaç Sallanmış ağaç.

ıdrig Kalın ve pürtüklü nesne. (Aslı irig’dir.)

yü:zlüg/yüzlüg Yüzlü, yüzü olan (nesne). → 2.2.22.1. “Yüzlü, yüzü olan (kimse)”

iki yüzlüg (neŋ) İki yüzlü (nesne).

iki yüzlüg köznü İki yüzlü ayna.

ili Gevşek; sallanan (nesne).

ili kapug Anahtarsız açılan kapalı kapı.

irig Kalın ve pürtüklü (nesne). → 2.2.22.4. “İşlerinde nüfuz sahibi ve kararlı olan (kimse)”

irig neḡ Kalın ve pürtüklü nesne.

irik Eski (şey). → 2.2.22.6. “Çürümüş, çürük”

irik neḡ Eski şey.

irik Çürümüş, çürük (eşya, nesne). → 2.2.22.6. “Eski”

irik otuḡ Çürük odun.

itinçü/ itindi İtilen (şey).

itindi neḡ İtilen şey.

kaba Herhangi bir şeyin yükseği.

kaba yüglüg ok Tüyü yüksek ok.

katıḡ Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı. → 2.2.14. “Katılık” → 2.2.22.8. “Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı”

katıḡ ne:ḡ Katı şey.

kak Kurutulmuş herhangi bir (şey). → 2.2.8.1. ve 2.2.12.2. “Çukurdaki su birikintisi” → 2.2.8.3.2.1. “Kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı”

kak et Kurutulmuş et.

kak kuk Yarma, kurutulmuş meyve. → 2.2.8.3.2.1. “Kurutulmuş meyve” → 2.2.20.1. “Kazın çıkardığı ses”

kaldruḡa/kaldurḡa Hışırtılı (elbise, kağıt).

kaldruḡa/kaldurḡa ton Hışırtılı elbise.

kalın Her şeyin kalını ve serti. → 2.2.8.8. “Sayıca çok, kalabalık” → 2.2.8.11.1. ve 2.2.9.14. “Kalın, mihr”

kalmış Terk edilen (eşya, nesne)

kalmış tawar Terk edilen mal.

kanatḡan Devamlı burun kanatan bir ilaç. → 2.2.8.5. “Devamlı burun kanatan bir ilaç”

bu ot ol burun kanatḡan “Bu, burun kanatan ilaçtır.”

kanlıḡ/ka:nlıḡ Kanlı, kanı olan; yağlı kanlı (nesne, şey).

kanlıḡ yuḡruk Yağlı lokma.

kapuḡluḡ Kapılı, kapısı olan (nesne).

kapuḡluḡ ew Kapılı ev.

kapulgan (Kapı gibi şeylerin arasına) devamlı sıkışan (şey).

bu neḡ ol kapugda kapulgan “Bu, kapıya devamlı sıkışan şeydir.”

kawurgan Devamlı baskı yapan, sıkın (eşya).

bu bilezük ol bilek kawurgan “Bu, bileğe devamlı baskı yapan bileziktir.”

keḡindi Çok giyilmiş olan (eşya).

keḡindi to:n Çok giyilmiş elbise.

kerilgen Devamlı gerilen (şey). → 2.2.22.4. “Devamlı gerinme ve esnemeye tabi tutulan (kimse)”

bu neḡ ol kerilgen “Bu, devamlı gerilen şeydir.”

kesilgen Devamlı kesilen (nesne).

bu yıp ol kesilgen “Bu, devamlı kesilen iptir.”

kewşek Yumuşak ve gevşek olan şey; ince (elbise vs). → 2.2.22.8. “Mayalanmış ve iyi pişmiş”

kewşek neḡ Gevşek şey.

kışlık Kış için hazırlanan (şey). → 2.2.8.14.2. “Kışlık ev”

kıyık Kayan ya da sapan (nesne). → 2.2.22.4. “Sözde durmama, cayma”

kıyık ne:ḡ Herhangi bir şeyin sapmış, kaymış olanı (kalem gibi şeylerin uçlarının kayması gibi).

kiritlig Kilitli (nesne).

kiritlig kapug Kilitli kapı.

kogşak İçinde gevşeklik ve çürüklük olan (şey).

kogşak neḡ Çürük şey.

konuklug Konuğu olan (ev).

konuklug ew Konuğu olan ev. → 2.2.9.1.3.5. “Konuğu olan (ev)”

ko:ş Çift, çifte.

ko:ş biçek Argu lehçesinde makas. → 2.2.8.2.6.

koturmuş Boşalmış olan (şey).

koturmuş ka:p Boşalmış kap.

korvı Koruyucu, korunaklı.

korvı çuvaç Korunaklı otağ.

kovı/kowı İçi boş.

kowı yıgaç İçi boş, çürümüş ağaç.

kölük İğreti. → 2.2.7.1. “Yük hayvanı”

kölük neḡ İğreti şey.

kömüندی Gömülmüş olan.

kömüندی neḡ Gömülmüş şey.

köni Düz (nesne); doğru, düzgün. → 2.2.22.4. “Güvenilir (kişi)”

körklüg Güzel (şey). → 2.2.22.4. “Güzel (kimse)”

körklüg ton Güzel elbise.

közetmiş Korunmuş (nesne).

közetmiş ne:ḡ Korunmuş şey.

közetlig Korunmuş olan (şey).

közetlig neḡ Korunmuş şey.

kuḏuglug Kuyulu, kuyusu olan (nesne).

kuḏuglug ew Kuyulu ev.

kulaklıg Kulaklı, kulağı olan (şey).

kulaklıg neḡ Kulaklı şey.

kurıgu Kurumak üzere olan, kuruyan (şey).

kurıgu neḡ Kurumak üzere olan şey.

kurmiş Kurulmuş olan (nesne).

kurmiş ya: Kurulmuş yay.

kurug İçi boşalmış olan (kap, ev). → 2.2.9.8. “Boş suçlama, iftira” → 2.2.22.8. “Kuru”

kurug ew Boş ev.

kurug olma Kuru testi.

kuruglug Kurulmuş olan (nesne).

kuruglug ya: Kurulmuş yay.

kurunlug Kurumu olan, duman isi olan (nesne).

kurunlug ew Biriken dumandan kararan ev.

küyük Yanmış olan (nesne).

küyük neḡ Yanmış şey.

küweçlig Neyzeki (mızraksı demirli) olan (eşya).

keḏüklüg ölımes küweçlig kürımes “Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, kendisini onunla korur, gem de neyzeki olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapmaz.”

küveç yügün Neyzeki (mızraksı demirli) gem.

meldek Keçeleşmiş olan (şey).

meldek neḡ Keçeleşmiş şey.

oçaklıg Ocaklı, ocağı olan (nesne).

oçaklıg ew Ocaklı ev.

okıtgan Sürekli insanı okutturan (kitap).

bu bitig ol kişini okıtgan “Bu, insanı okutturan kitaptır.”

oprak Yıpranmış (eşya).

oprak yasıkdın to:zruk ya: çıkar “Yıpranmış yaylıktan tozlu yay çıkar.”

oprak ton Yıpranmış elbise.

oyuglug Kemerli (nesne).

oyuglug ew Kemerli ev.

öñ/öñlüg Renkli; nesnenin rengi. → 2.2.12.7. “Oğuzlarda ön” → 2.2.22.13.

yaşıl öñlüg to:n Yeşil renkli elbise.

ö:rme/örme Örme, örgü.

ö:rme saç Saç örgüsü. → 2.2.2.2.9. “Saç örgüsü”

örük Örgülü, örülü olan her şey.

örük saç Örgülü saç.

saçındı Saçılmış ve yayılmış (şey).

saçındı neñ Saçılmış ve yayılmış şey.

saçuk Saçılmış olan (şey).

saçuk neñ Saçılmış şey.

sakızlıg Üzerinde yapışkan şeyler olan (elbise).

sakızlıg ton Üzerinde yapışkan şeyler olan elbise.

salındı Bırakılmış (şey).

salındı neñ Bırakılmış olan şey.

satıglık Satılmak için hazırlanan (şey).

satıglık neñ Satılık şey.

seşilgen Devamlı çözülen (şey).

bu tügün ol seşilgen “Bu devamlı çözülen düğümdür.”

seşük Bağlandığı ipten kurtulan şey, çözülmüş (şey).

seşük at Çözülmüş at.

sewük Sevgili, sevilen (şey).

sewük neñ Sevilen şey.

sıñuk/sınuk Kırık (nesne).

sıñuk neñ Kırık şey.

sogıklık Soğukluk için hazırlanan (şey).

sogıklık neñ Soğukluk için hazırlanan şey.

suvuk Kıpçak lehçesinde katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk, ağaç. → 2.2.8.1.

“Yumuşak sıvı” → 2.2.8.3.2.5. “Suvuk yogurt; Sulu yoğurt”

suvuk kuçruk Katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk.

süpründi Süprüntü (şey).

sürtük Sürtülerek ezilen (şey). → 2.2.8.10.8.1. “Sürten, sürtünen (kimse)”

sürtük neḡ Sürtülerek ezilen her şey.

talku Burulup yuvarlak hale getirilen (şey).

talku yışığ Burulmuş ip.

tamgalıḡ⁵⁴ Damgalı, üzerine damga vurulmuş olan (şey).

tegirme Yuvarlak olan nesnelere.

tepretgü Hareket ettirici (şey).

tepretgü neḡ Hareket ettirici nesne.

tepretmiş Hareket ettirilmiş (nesne).

tepretmiş neḡ Hareket ettirilmiş nesne.

terilgen Devamlı, kendi kendini düzene sokan (şey).

terilgen ne:ḡ Devamlı, kendi kendini düzene sokan şey.

tıdıḡlıḡ Ulaşılması yasaklanmış olan (şey).

tıdıḡlıḡ ne:ḡ Ulaşılması yasaklanmış olan şey.

tıdındı Yasak edilmiş olan (şey).

tıdındı ne:ḡ Yasak edilmiş olan şey.

tikiglig Dikilmiş olan (elbise).

tikiglig to:n Dikilmiş elbise.

to:z Yaya sarılan kiriş. → 2.2.12.5. “Toz”

to:zlug Kirişli (yay).

töşeglig Serilmiş, döşeli (döşek).

töşeglig töşek Serilmiş döşek.

tuyuk Kilitlenmiş (nesne). → 2.2.22.4. “(İnsan için) canı sıkılmak” → 2.2.22.10.

“(Hava için) kapalı ve sisli”

tuyuk kapug Kilitlenmiş kapı.

tüğmiş/tüğsin Dügümlenen şey, düğüm. → 2.2.9.5. “Tüğsin; Halktan olup,

hakandan sonraki üçüncü derecede bulunan kişinin unvanı”

⁵⁴ Damga vurulmuş sofralar. Han ibriğini ve özel sofrasını damgalardı; bu sebeple şarap bir kişilik ve yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya tamgalık denildi. Bunun sebebi handan başka kimse yemesin diye damga vurulmuş sofralar olmasındandır. “Tamgalıḡ”, “tamgalık” şekline evrilebilmiştir (Ercilasun vd., 2014: 229).

tünlü tügmüşni tı:şın yazmas “Dille düğümlenen şey dişle çözülmez.”

tü tü Türlü türlü.

tü tü çeçek Her cinsten, tür tür çiçek.

tümen Çok, çeşitli. → 2.2.22.6. “Tümen miñ; milyon”

tümen türlüğ Tümen çiçek tizildi.

türlüg Türlü, çeşitli.

türlüg çeçek suçuldi “Çeşitli çiçekler saçıldı.”

kaç türlüğ neğ Kaç türlü şey?:

ulgun Beklemiş (?) olan (şey).

seğremiş ulgun koyak Beklemiş akdarı taneleri.

uluk Eski, yıpranmış olan (şey).

uluk to:n Eski, yıpranmış şey.

urgu Kendisiyle bir şeye vurulan (nesne).

uruglug Darbedilmiş (altın).

uruglug altun Darbedilmiş altın.

uruklug İpli, ipi olan (şey).

uruklug kova İpli kova.

uwuş Ufalanmış nesne, kırıntı.

uwuş etmek Ufalanmış ekmek.

üğrek Çok güzel (şey); azlıktan sonra artan (şey).

üğrek neğ Çok güzel şey.

üğründi Seçilmiş (şey).

üğründi neğ Seçilmiş şey.

ügme/ügmek Yığılmış (şey). → 2.2.8.2.8. “Altından veya gümüşten kadın halkası, küpe” → 2.2.22.10. “Yığılmış (şey)”

ügmek neğ Yığılmış şey.

ügülgen Kümelenen (şey).

bu neğ ol tutçı ügülgen “Bu, devamlı kümelenen şeydir.”

ülüglüg Paylaştırılmış olan (şey).

bilig kişi ara ülüglüg ol “Akıl insanlar arasında paylaştırılmıştır.”

ürülmiş Şişirilmiş olan (şey).

ürülmiş kap Şişirilmiş kap.

üzülgen Her zaman kopan (nesne).

bu yışığ ol üzülgen “Bu, her zaman kopan iptir.”

yağıglıg Serilmiş, yayılmış olan (şey).

yağıglıg töşek Serilmiş yatak.

yaldırık/yuldrık Parlak olan (şey). → 2.2.22.4. “Parlak, süslü olan (kimse)”

yaldırık/yuldrık neğ Kalaylanmış leğen vb parlak nesnelere.

yamagu Yamanmaya değer, yamanacak (elbise).

yamagu ton Yamanacak elbise.

yamaglıg Yamalı (eşya).

yamaglıg ton Yamalı elbise.

yap Her şeyin yuvarlak olanı, yuvarlak. → 2.2.8.10.3. “Yün yoluntusu” → 2.2.14.2
“yap/yap yup/yup; Hile, aldatma”

yapıglıg Kapalı (kapı).

yapıglıg kapug Kapalı kapı.

yarp Sağlam (nesne).

yarp neğ Sağlam şey.

yarsınçıg Kendisinden iğrenilen (şey).

yarsınçıg neğ İğrenilen şey.

yası Yassı, enli (nesne).

yası neğ Yassı şey.

yası yıgaç Yassı ağaç.

yasıglıg Yaylıklı, yay kabı olan (yay).

yasıglıg ya Yay kabı olan yay, yaylıklı yay.

yatuk Terk edilip unutulmuş (şey). → 2.2.8.10.3. “İki cins iplikten örülen, arışı yün, argacı pamuk olan yün” → 2.2.22.4. “Tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar”

yatuk neğ Terk edilip unutulmuş şey.

yawlak Oğuzcada ve Kıpçakçada kötü (herhangi bir şey). → 2.2.22.4. “Ters huylu (insan)” → 2.2.23. “Çok, sıkı, sürekli anlamlarında bir zarf”

yawlak küdeş tılıñı “Kötü dilini tut.”

yawuz Kötü; bozuk; zavallı, zayıf. (Her şeyin kötüsü.)

yawuz neğ Kötü şey.

yağşı İyi. → 2.2.23. “İyice, iyi bir şekilde”

yağşı neğ İyi şey.

yağı Yeni. → 2.1.2.3. “Yağı Balık; Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri”

yağı neğ Nesnelere yeni olanı.

yetiz Her şeyin enlisi, enli; geniş. → 2.2.14. “Nesnenin eni, en”

yetiz kaçış Enli kayış.

yetiz yir Geniş yer.

yıdıg Her şeyin kokuşmuşu.

yıdıg neñ Kokuşmuş şey.

yıkılğan Devamlı yıkılan (nesne, şey).

yıkılğan tam/ol tam yıkılğan “Bu, devamlı yıkılan damdır.”

yıparlıg Misk sahibi, miskli olan (şey).

yıparlıg kesürgü Miskli kap.

yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır “Misk kabından misk gitse kokusu gitmez.”

yi:gesi/yi:gü Oğuzlarda yeme aracı; yenecek (şey).

yi:gesi neñ Yenecek şey.

yi:gü neñ Yenecek şey.

yinçge Herhangi bir şeyin incesi, ince.

yinçge torku İnce ipek.

yirük Boylamasına yarılmış ve bu sebeple güzelliği gitmiş olan (şey). → 2.2.12.1. “Yarık, gedik”

yirük neñ Boylamasına yarılmış ve bu sebeple güzelliği gitmiş şey.

yitig Keskin (nesne).

yitig bıçek Keskin bıçak.

yitük Kayıp (şey). → 2.2.22.4. “yitüklüg; Kaybeden (kişi)”

yitük bulundu “Kayıp (şey) bulundu.”

yolak Çizgili, üstünde çizgiler ve yollar bulunan (şey). → 2.2.8.12.2. “Patika, dağlarda bulunan küçük yol”

yolak barçm Çizgili ipek.

yölegü: Bir şeyi desteklemek için kullanılan (nesne), destek.

yölegü neñ Bir şeyi desteklemek için kullanılan nesne.

yomgı Bir araya gelmiş çok (nesne). → 2.2.23. “Her şeyleriyle beraber toplanmış olarak (gelmek, gitmek vs.).”

yomgı neñ Bir araya gelmiş çok (nesne).

yöleklig Destekli, desteklenmiş (tahta, ağaç gibi nesnelere).

yöleklig yıgaç Destekli, desteklenmiş tahta.

yudut İçinde hayır bulunmayan (şey), hayırsız (şey). → 2.2.15. “Sövgü sözcüğü”

yuğut neğ Hayırsız Şey. (Bir kişiye svlnce de yuğut denir.)

yumgak Her Şeyin yuvarlak ve yumru olanı.

yumgak tana Uç lehçesinde kişniş. → 2.2.8.3.2.9. “Kişniş”

yuwga Yaramaz, kötü, değersiz, ucuz (Şey). → 2.2.22.4. “Yaramaz, kötü, değersiz (kimse)” → 2.2.9.1.1. “Evlatlık”

yuwga suwun suwalma “Kötü suyla yıkanma”

yglğ Tüylü, tüyü olan (ok).

yglğ ok Tüylü ok.

yksek⁵⁵ Yükselmiş, uzun ve yüksek olan her Şey. → 2.2.22.10. “Yüksek (dağ)”

yüksek ta:g Yüksek dağ.

2.2.22.7. Yiyeceklere zg Niteleme Adları

açurgan Acıktıran (yiyecek).

bu aŐ ol kiŐini ačurgan “Bu, insanı acıktıran yiyecektir.”

boş (Et için) yumuşak.

boş et Yumuşak et.

bul üzerinden uzun zaman geçtiği için eskimiŐ olan (yiyecek).

bul tarığ üzerinden uzun zaman geçtiği için bozulan buğday.

iwgin Şişmanlatıcı özelliği olan (yiyecek).

iwgin aş Şişmanlatıcı, doyurucu yemek. → 2.2.8.3.1. “Şişmanlatıcı yemek”

iwgin ot Semirtici ot.

oğ Kemiksiz (et).

oğ et Kemiksiz et.

körpe Sonradan filizlenen, çıkan (bitki, meyve). → 2.2.22.5. “Zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı”

körpe ot Sonradan filizlenen ot.

körpe yi:miş Sonradan çıkan meyve.

siği Sindirilen, hazmedilen (yemek).

bu aş ol siği “Bu, sindirilen, hazmedilen yemektir.”

sllğ İyi piŐmemiŐ ve içinde kan izi olan (et).

sllğ et İyi piŐmemiŐ yemek.

⁵⁵ Kuşun tüyü anlamındaki *yğ* sözünden türemiştir, onun (tyn) tabiatında yükselme, yukarı çıkma oldugundan her yüksek Şey onunla adlandırılmıştır (Ercilasun vd., 2014: 368).

tamurlug Damarlı, içinde damar bulunan (yiyecek).

tamurlug et İçinde sinir ve damar bulunan et.

topunlug Gövdesi boğumlu (buğday) << topun: buğday boğumu

topunlug tarıg Boğumlu buğday.

töküglüg Dökülmüş olan (buğday).

töküglüg tarıg Dökülmüş buğday.

tograu Doğranacak (et). → 2.2.22.2. “Doğrama (zamanı, yeri, aleti)”

togramış Doğranmış (yiyecek).

togramış et Doğranmış et.

2.2.22.8. Duyularla Anlaşılan Özellikleri Karşılıyan Niteleme Adları

açıg Ekşi; acı. → 2.2.8.3.1. “Nimetlenme” → 2.2.9.22. “Sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan”

başık Yağma lehçesinde, pişmiş (yiyecek).

bışıg/bışik Pişmiş (yemek, yiyecek vs.). → 2.2.8.2.5. “Pişmiş kerpiç”

bışıg süçig Kaynatılmış, kıvama gelmiş (şarap). → 2.2.8.3.2.12. “Kaynatılmış şarap”

çıgruk Çiğnenerek, sıkıştırılarak sertleşmiş, sert (yiyecek).

çıırak Gür ve pürüzsüz (ses).

ekşig Mayhoş şey, ekşi (şey).

isig Sıcak (şey).

katig Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı. → 2.2.14. “Katılık” → 2.2.22.6. “Katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı”

kewşek Mayalanmış, iyi pişmiş. → 2.2.22.6. “Yumuşak ve gevşek olan şey, ince (elbise vs.)”

kewşek etmek Mayalanmış ve iyi pişmiş, şişmanlatıcı ekmek.

kidizgek Tazeliği gitmiş ve keçeleşmiş olan (şey).

kidizgek ka:gun Tazeliği gitmiş ve keçe gibi olmuş kavun → 2.3.8.3.2.1. “Tazeliği gitmiş kavun”

kur Kuru. → 2.2.8.7.1.3.3. “Kuşak, kemer” → 2.2.9.5. “Mertebe, rütbe”

kurç Sert, sağlam ve güçlü olan (şey).

kurç temür Çelik. → 2.2.8.4.

kurug/kuruk Kuru olan (şey). → 2.2.9.8. “Boş suçlama, iftira” → 2.2.22.6. “İçi boşalmış olan (kap, ev)”

küwij Çürümüş; tadı kaçmış (yiyecek).

küwij turma Bozuk, tadı kaçmış turp.

ö:l/öl Islak, nemli olan (şey). → 2.2.11.3. “Çiy”

sağan Tadı buruk olan (şey).

sağan neḡ Tadı buruk şey.

sü:çig/süçig Her şeyin tatlı olanı. → 2.2.8.3.2.13. “Şarap” ; kızıl sü:çig “İla vadisi halkı olan Yağma, Toḡsı ve Çigillerce şarap”; koyug süçig “Meyve suyu”

süm süçig Oğuzcada çok tatlı.

tatıḡlg/ta:tıḡlg Lezzetli olan (yiyecek).

tatıḡlg neḡ Lezzetli yemek.

tatlıḡ Lezzetli, tatlı; hoş (şey).

tatlıḡ aş Lezzetli yiyecek.

titiz Helile meyvesi ve benzeri şeyler gibi kekremsi tadı olan (şey).

titiz neḡ Tadı kekremsi şey.

torı Mazının tadı gibi kekremsi tadı olan, ekşi (şey). → 2.2.22.4. “Kavgacı huyu olan (kimse)”

torı neḡ Mazının tadı gibi kekremsi tadı olan (şey).

tum Soğuk (şey). → 2.2.11.3. “Soğuk” → 2.2.22.5. “At donlarını belirten sözlerden önce gelen ve “tamamiyle kara, doru” anlamlarını veren söz”

usukmuş Susamış olan (insan/hayvan).

üzlüg Yağlı (yemek).

üzlüg mün Yağlı çorba.

tu:zlug Tuzlu, tuzu olan (et).

tu:zlug et Tuzlu et.

ya:ḡlg Yağlı olan (yemek).

ya:ḡlg aş Yağlı aş; dudağın yağlı olması.

yaş/ya:ş Taze (yiyecek). → 2.2.1.1. “İnsanın yaşı” → 2.2.5.7.1. “Gözyaşı” → 2.2.8.3.2.2. “Sebze”

yaş ot Taze yem.

yaş et Taze et.

yılıḡ/ilḡ Ilık (su).

yılıḡ suw Ilık su.

yibe Oğuzcada ıslak ve yaş (şey).

yi:g Çiğ olan her şey. → 2.2.8.2.9. “Gem damağı” → 2.2.8.10.3.1. “İğ” → 2.2.17.
“Daha iyi anlamında bir söz”

yi:g et Çiğ et.

yumşak Her şeyin yumuşağı, yumuşak.

2.2.22.9. Organlara Özgü Niteleme Adları

çolkuyelig/çoluk Çolak (organ).

çolkuy elig Çolak el.

irwi Sivri (kulak). → 2.2.8.5. “Hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı”

irwi kulak Sivri kulak.

kawşı İnce, çatık (şey).

kawşı ka:ş Birbirine yakın, yay kaş. → 2.2.22.1. “Birbirine yakın kaş”

kıwal Biçimli (burun).

kıwal burun Biçimli burun.

öles Baygın bakan, sarhoş gibi bakan (göz).

öles köz Baygın bakan göz, sarhoş bakan göz.

söbi Yuvarlak olmayan (insan başı). → 2.2.22.6. “Uzun ve sivri olan (şey)”

söbi baş Yuvarlak olmayan insan başı.

yamlıg/ya:mlıg Çapaklı (göz).

yamlıg köz Çapaklı göz.

yaprı: Sarkık (kulak). → 2.2.22.10. “Pürüzsüz, geniş (yer)”

yaprı kulak: Sarkık kulak.

yaşlıg: Yaşlı (göz). → 2.2.22.1. “Yaşlı (insan veya hayvan)”

yaşlıg köz: Yaşlı göz.

yiliklig İlikli (kemik).

yiliksiz İliği olmayan, iliksiz.

yiliklig süñük İlikli kemik.

oglak yiligsiz, oylan biligsiz “Oğlağın kemiğinde ilik olmadığı gibi çocukta da akıl yoktur.”

2.2.22.10. İklim-Coğrafya ve Zaman İle İlgili Niteleme Adları

ağığlığ Ayısı çok olan (dağ).

ağığlığ ta:g Ayısı çok olan dağ.

aglak Boş, ıssız, çorak (yer).

aglak yir Issız yer.

akıtđan Hızla akan (su).

bu ta:g ol tawrak akın akıtđan “Bu, yağmur suyunu hızla akıtın dağdır.”

arıklığ Arklı, arkı olan (yer).

arıklığ yir Arkı olan yer.

balıklığ Balıklı (yer). (Argu lehçesinde çamurlu (yer) de aynıdır.)

balıklığ öğüz Balıklı nehir.

bakırlığ Bakırlı, bakırı olan (yer). → 2.1.2.12. “Balasagun yakınlarında bir yer adı”

bakırlığ ta:g Bakırlı dağ.

basarlığ Sarımsaklı (dağ).

basarlığ ta:g Sarımsaklı dağ.

boş Yumuşak (yer).

bulgayuk Bulanık (su).

çalağ Yanmış gibi siyah, ot bitmeyen, çorak (yer).

çalağ yir Çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış siyah yer.

çawarlığ Yakacak odun bulunan (yer).

çawarlığ yir Yakacak odun bulunan yer.

eğiz Yüksek olan (yer). → 2.2.22.6. “Yüksek olan her şey”

eğiz tag: Yüksek dağ.

eşilgen Devamlı akıp dökülen (su, kum).

bu kayır ol eşilgen (kum) “Bu, devamlı akıp dökülen kumdur.”

eşkin Akıp kayan, akışkan (toprak ve kum). → 2.2.8.12.2. “Uzun yol” **eşkin**

toprak “Akıp kayan toprak ve kum”

irkin Birikinti (su). → 2.2.11.3. “Günlerce süren (yağmur)”

irkin suw Birikinti su.

kadır Zor, şiddetli, çetin (yer).

kadır yir Çetin yer, dağda kar ve soğuğu çok olan yer.

→ 2.2.9.5. “Zorla iş gördüren sert hakan” → 2.2.9.5. “Kadır Һa:n; Karahanlı

hükümdarlarının unvanlarından” → 2.2.11.3. “Kadır kış; Zemheri, şiddetli soğuk”

kamatđan Göz kamaştırın (güneş).

bu kün ol köz kamatđan “Bu, göz kamaştırın güneştir.”

kamışlıg Kamışlı (yer).

kamışlıg yir Kamışlı yer.

kayıg Kaymış (toprak).

kayıg yir Yoldan kaymış toprak.

kayırlıg Yumuşak kumlu olan (yer).

kayırlıg yir Yumuşak kumlu yer.

kazındı Kazılmış olan (toprak).

kazındı toprak Kazılmış toprak.

kazmış/kazuk Kazılmış olan ark, nehir.

kazmış arık Kazılmış ark.

kazuk arık Kazılmış nehir.

keçigsiz Geçitsiz (yer). → 2.2.8.12.2. “Geçitsiz”

kaynar ögüz keçigsiz bolmas “Suyu taşıp kaynayan nehir geçitsiz olmaz.”

korumlug Taşlı, kayalı (dağ).

korumlug ta:g Taşlı, kayalı dağ.

köliklig/köşiklig Gölgesi (yer).

köliklig yir Gölgesi yer.

köşiklig yir Gölgesi yer.

künlük Günlük (şey).

künlük iş Günlük iş.

künlük yim Günlük yiyecek; rızık.

olunç Düz olmayan, kıvrımlı olan (yol).

olunç yol Kıvrımlı yol.

otlug Otlı, otu olan (dağ).

otlug ta:g Otlı dağ.

opuzlug Sertliği olan (arazi).

opuzlug yir Sertliği olan arazi.

sagızlıg Katıksız çamuru olan (yer). → 2.2.22.4. “Sakızı olan (kimse)”

sagızlıg yir Çamuru olan yer.

sogulgan Devamlı emilen (su).

bu suw ol tawrak sogulgan “Yer tarafından emilen su”

sogunlug Beyaz çiçekli yaban soğanı olan (dağ), soğanlı (dağ).

sogunlug ta:g Soğanlı dağ.

sogulmuş Çekilmiş olan (su).

- sogılmış suw** Çekilmiş su.
- sugurlug** Dağ sıçanı olan (dağ).
- sugurlug ta:g** Dağ sıçanı olan dağ.
- sukaklıg** Geyikli (dağ).
- sukaklıg ta:g** Geyikli dağ.
- süzüندی** Çok süzölmüş, süzdürölmüş (su).
- süzüندی suw** Süzölmüş su.
- tarurku/tararku** Bitki örtüsü seyrek olan (yer).
- tarurku yir** Bitki örtüsü seyrek olan yer.
- tatırlıg** Sert ve düz (yer).
- tatır yir** Kıraç yer.
- tatırlıg yir** Sert ve düz yer.
- taz** Çorak. → 2.2.22.1. “Kel” → 2.2.22.5. “Boynuhsuz hayvan”
- taz yir** Çorak, bitkisi az olan yer.
- terkin** Toplanmış, bir araya gelmiş şey.
- terkin suw** Birikinti yerinde birikmiş su.
- tiz** Yüksek olan (yer). → 2.1.2.11. “Tiz; Kaşgar’da yazlık bir yer”
- tiz yir** Yüksek olan yer.
- topurgan** Basıldığında toz kalkan yumuşak topraklı (yer).
- topurgan yir** Basıldığında toz kalkan yumuşak topraklı yer.
- turkun** Durgun.
- turkun (suw)** Sürekli duran (su) → 2.2.8.1. “Sürekli duran su”
- tuyuk** (Hava için) kapalı ve sisli. → 2.2.22.4. “(İnsan için) canı sıkılmak” → 2.2.22.6. “(Kapı için) kilitlenmiş”
- tuyuk kü:n** Kapalı ve sisli gün.
- tüpiçil** Rüzgarın çok estiğı, rüzgarlı (yer).
- tüpiçil yir** Rüzgarlı yer.
- tüz** Düz. → 2.2.8.8. “Eşit, denk”
- tüz yir** Düz yer.
- ularlıg** Kekliğı olan (dağ).
- ularlıg ta:g** Kekliğı olan dağ.
- ügme/ügmek** Yığılmış (toprak). → 2.2.8.2.8. “Altından veya gümüşten kadın halkası, küpe” → 2.2.22.6. “Yığılmış şey”
- ügme toprak** Yığılmış toprak.

yadıñ Sıg olup yere yayılan (su).

yadıñ suw Yere yayılan sıg su.

yagaklıg Cevizli (ağaç).

yagaklıg yıgaç Cevizli ağaç.

yagmurçıl Çok yağmur yağan (yer).

yagmurçıl yir Çok yağmur yağan yer.

yalım Sert (taş, kaya).

yalım kaya Sarp, yalçın dağ.

yalt Yalçın (dağ), sert (yalçın) olan (dağ).

yalt kaya Yalçın dağ.

yaprı Pürüzsüz, geniş (yer). → 2.2.22.9. “Sarkık (kulak)”

yaprı yir Pürüzsüz, geniş yer.

yaragsız Uygun olmayan (yer).

yarutgan Her zaman aydınlatan ve ışıklandıran (güneş).

kün ol ajunug yarutgan “Dünyayı aydınlatan güneştir.”

yarsgag Dağ gibi yerlerdeki kaygan (yer).

yasul Yayvan (arazi, dağ). (Her yayvan araziye de “yasul” denir.)

yasul ta:g Yayvan dağ.

yaşınlıg Şimşekli (bulut).

yaşınlıg bulıt Şimşekli bulut.

yava/yawa Sıcak (yer). → 2.1.3. “Oğuz boylarının dördüncüsü” → 2.2.6.

“Yawa/yava; Bir bitki” → 2.2.6.9. “Yawa/yava; “İlaç olarak kullanılan bir bitki”

yava yir Sıcak yer.

yeliñ Bol rüzgar esen (yer, zaman).

yeliñ kün Rüzgarlı gün.

yemürgen (Ağacı gibi şeyleri) söken ve kökleyen (su)

bu suw ol yıgaçıg yemürgen “Ağacı söken ve kökleyen su budur.”

yırak Uzak (yer).

yırak yir Uzak yer.

yirilgen Devamlı çatlayan, kırılan (dal).

bu butık ol tutçı yirilgen “Devamlı kırılan dal budur.”

yok Yokuş, çıkış. → 2.2.17. “Yok, olmaz, değil”

yok yir Yokuş yer.

yuşañ/uşañ Pürtüksüz (kaya).

uşan taş Pürtüksüz kaya.

yüksek Yüksek (dağ) → 2.2.22.6. “Yükselmiş, uzun ve yüksek olan her şey”

yüksek ta:g Yüksek dağ.

yüksek kalık Yüksek gök.

yüşen Pürüzsüz (kaya).

yüşen ta:ş Pürüzsüz kaya.

2.2.22.11. Tanrıya Özgü Niteleme Adları

ugan Teñri Kadir olan, gücü her şeye yeten (Tanrı).“Her şeye muktedir olan Yüce Allah için kullanılan “ugan” niteleme sözcüğü”→ 2.2.22.4. “İş yapmaya muktedir olan (kimse)”

yagıtgan Sürekli (yağmur) yağdıran (Tanrı). → 2.2.22.4. “Devamlı düşman olan kimse”

Teñri ol yagmur yagıtgan “Sürekli yağmur yağdıran yüce Tanrı’dır.”

yaratgan Yaratan (Tanrı).

2.2.22.12. Diğer Niteleme Adları

ayruk Oğuz lehçesinde başka; ayrıca.

koldaçık miñ yagak

barça bile ayruk tayak “Dilenciye benden bin ceviz. Bununla beraber ona dayanması için bir de baston veririm.”

belgülüg Açık, meydanda, belli, bilinen ve görünen, malum.

belgülüg neñ Belli, görünen şey.

anıñ ı:ş kılğı belgülüg “Onun işi meydandadır.”

etilgen Devamlı düzelen (şey).

meniñ ı:şım edgülükün etilgen ol “Benim işim devamlı hayırla düzelir.”

kaçmış Kaçmış olan, kaçan (talih).

kaçmış kut Kaçmış talih.

keñeşlig Danışılarak yapılmış olan, danışmalı (iş).

keñeşlig bilig Danışmalı iş.

keñeşsiz Danışmadan yapılan, danışmasız (iş).

keñeşsiz bilig Danışmasız yapılan iş.

kereklig Gerekli olan (şey).

bu neş ol bizke kereklig “Bu, bize gerekli olan şeydir.”

kılmış Yapılan, yapılmış olan (iş).

kılmış iş Yapılmış iş.

kirgüsüz Girmeme (hali), girmeyecek (olanlar).

kuş kurt kamug tirildi

erkek tışı ti:rildi

ügür alıp tarıldı

yınka yana kirgüsüz “Kuşlar ve hayvanlar ölmüşken baharın nefesiyle dirildiler. Erkek ve dişiler toplandı; ayrı ayrı sürüler halinde dağıldılar. Artık yuvalarına girmeyecekler.”

koşur Boğuk (ses). → 2.2.22.12. “Kestane rengi”

koşur ü:n Boğuk ses.

kukunlug Kıvılcımlı (ateş).

kukunlug o:t Kıvılcımlı ateş. → 2.2.8.1 “Kıvılcımlı ateş”

oş Kolay (şey).

oş i:ş Kolay iş.

öşeyük Bir şeye has olan (şey).

öşeyük neş Bir şeye has olan (şeyler).

ören Oğuzcada her şeyin kötüsü. (viran)

örter Yakıcı, sıcak (kül).

örter kül Yakıcı kül. → 2.2.8.1. “Yakıcı kül”

samurtug İçinden nasıl çıkılacağı bilinmeyen, karışık olan (şey).

samurtug neş Karışık şey.

samurtug i:ş Karışık iş.

taşıtgan Taşıran. → 2.2.22.4. “(Eşya) şeyleri çok taşıtan (kimse)”

bu o:t ol eşiş taşıtgan “Tencereyi taşıran bu ateştir.”

tawrak Hız; hızlı, çabuk (çalışma, iş vb). → 2.2.23. “Hızlıca, çabuk”

tawrak işçi Hızlı çalışan işçi.

telim Çok.

telim ya:sı tegdi “Çok zarar isabet etti.”

tepretesi Oğuzlarda hareket ettirme.

tepretesi ugur Hareket ettirme zamanı.

ugurlug Zamanında, imkan ve şartlar ölçüsünde.

ugurlug iş Zamanında, imkan ve şartlar ölçüsünde yapılan iş.
unutmuş Unutulan (söz).

ol unutmuş sözüg üşkürdi “O unuttuğu sözü hatırladı.”

utunç/utanç Oğuz lehçesinde, utanılacak, utandıran (iş). → 2.2.9.11.

utunç/utanç iş Utanılacak iş.

yanlık Olaylarda, konuşmada ve işte ’de hata, yanlış.

yaraglıg Mümkün olan (iş).

yaraglıg iş Faydalı iş.

yaşru Gizli. → 2.2.23. “Gizlice”

yaşru iş İçinde sır olan iş.

yubagu İhmal edilebilir ve uygulanmayabilir (iş).

yubagu iş İhmal edilebilir iş.

yunçig Eziyet veren, çürük ve sonuç alınamayan (iş). → 2.2.22.4. “Durumu kötü olan, zayıf ve perişan (kişi)”

yunçig iş Sonuç alınamayan iş.

2.2.22.13. Renk Adları

a:k/ak Oğuzcada beyaz.

a:l Turunç rengi, turuncu. → 2.2.14.2. ve 2.2.9.8. “Hile, aldatma” → 2.2.8.7.2. “Turunç renginde bir kumaş”

ala Alaca. → 2.2.22.1.1. “Cüzamlı kimse”

ala at Alaca renkli bir at.

ap ak Oğuzcada beyaz.

a:r Kestane rengi.

arsal: Kestane rengi, açık kestane rengi.

boz Boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi. → 2.2.22.5. “Boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi”

çakır Mavi. → 2.2.22.5. “Mavi, gök gözlü”

çal Alacalı (siyah-beyaz).

çeş Firuze rengi.

çından Kula (renk). → 2.2.6.5. “Sandal ağacı”

çüvit/çüwit Renklerin genel adı; renk adlarıyla kullanılıp yeni renk veya nesne adları oluşturan bir kelime.

al çüvit: Sülüğen.

kızıl çüvit Sülüğen, zincifre.

kö:k çüvit Lacivert.

sa:rığ çüvüt Sarı renk.

ya:şıl çüvit Pas rengi.

kara Siyah, kara. → 2.1.2.6. “Kara Kayas; Kayas ülkesini oluşturan kalelerden üçüncüsü” → 2.1.2.8. “Kara Kaş Ögüz; Hotan şehrinin iki yanından akan iki ırmaktan ikincisi” → 2.1.3. “Kara Bölük; Oğuz boylarının on ikincisi” → 2.2.3.4. “Kara kuş; Oğuzcada deve tırnağının kenarları” → 2.2.4.1. “Kara karak; Gözün karası” → 2.2.7.7. “Kara kuş; Kara kuş” → 2.2.7.7. “Kara kuş; Tavşancıl” → → 2.2.8.3.2.6. “Kara itmek; Una et, yağ ve şeker karıştırılarak yapılan bir tür ekmek” → 2.2.9.1.2. “Kara baş; Erkek veya dişi köle” → 2.2.11.1. “Kara Kuş; Mizan yıldızı; Müşteri yıldızı” → 2.2.11.1.1. “Kara Kuş Yultuz; Müşteri yıldızı” → 2.2.11.4. ve 2.2.9.21. “Kara orun; karanlık; kabir”

kartal Alacalı (renk).

kartal koy Alacalı koyun.

kızıl Kızıl, her şeyin kırmızısı. → 2.1.2.8. “Kaşgar’da bir nehir” → 2.1.2.11. “Kızıl Öz; Kaşgar dağlarında bir kışlak”

kızıl meñizlig Kırmızı yanaklı.

koñur Kestane rengi. → 2.2.22.12. “Boğuk (ses)”

kö:k Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk. → 2.2.6.5. “Yeşillik (ağaçlık alan)” → 2.2.7.7. “kö:k topulgan; Bildircin türünden bir kuş” → 2.2.8.2.9. “Eyer bağı” → 2.2.9.1.3.2. “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu” → 2.2.9.5. “kök yuk; Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan” → 2.2.11.1. “kö:k; Gök, gökyüzü, hava”

köm (kö:k) Oğuz lehçesinde gri renk için kullanılan mübalağa sözü.

köm kö:k Koyu gri, tam gri.

köp kö:k Koyu gri.

kökşin Gök renginde; yeşil.

kuba Rengi doru ve sarı arasında olan (at).

kuba at Rengi doru ve sarı arasındaki at. → 2.2.7.1.2. “Rengi doru ve sarı arasındaki at”

öñ Nesnenin rengi. → 2.2.12.7. “Oğuzlarda ön” → 2.2.22.6.

sarıg/sa:rıg Sarı. → 2.1.1.2. “Yawlag Sarıg; Bir beyin adı” → 2.2.5.2.1. “Sarıg kezig; Sarılık” → 2.2.5.7.1. “Sarıg/Sarıg suw; Karındaki sarı su, öd” → 2.2.8.3.2.2. “Sarıg turma; Havuç” → 2.2.20 “Sarıg surıg; Sarı”

sap sarıg Koyu sarı.

torug Kızıl. → 2.2.7.1.2. “Doru (at)”

tü: Renk. → 2.2.2.2.9. “Vücuttaki kıl, tüy” → 2.2.22.5. “At donu”

tü:daş Renkdaş, aynı renkte; birbirine benzetilen her türlü nesne.

tü:lüg: Renkli (at rengi).

ürün Beyaz. → 2.2.5.6. “Çocukların tırnağına düşen beyazlık” → 2.2.8.11.1. ve 2.2.9.11. “Kahine verilen ücret” → 2.2.4.1. “Ürün karak; Göz akı” → 2.2.7.7. “Ürün kuş; Ak doğan”

üp ürün Çigil lehçesinde bembeyaz.

yağız Koyu kahverengi, kırmızı ile siyah arası.

yaşıl/ya:şıl Yeşil; erguvani (ipek).

yaşıl yuşul/yuşul Yeşil meşil. → 2.2.20. “Bir çeşit ikileme”

yipgil/yipgin Erguvan rengi; koyu renkli, mor.

yipin Koyu kırmızı, şakayık rengi.

2.2.22.14. Gösterme-Belirtme Niteleyicileri

bu Bu.

bular bunlar.

bu:nı bunu.

uş Şu; işte; böylece.

2.2.23. Fiil Niteleyicisi Olarak Kullanılan Adlar

akrun Yavaş yavaş, yavaşça.

akrun sevingil! “Yavaş yavaş sevin!”

amul Sakin, huzurlu; yumuşak huylu.

ay ogul, erdiñ mende inç amul... “Ey oğul, benle iken sıkıntısız ve endişesiz idin...”

kelgil, amul oynalım “Sakin ve rahat bir biçimde oynayalım.”

arıg Tamamen, iyice. → 2.2.8.14.3. “Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı” → 2.2.22.6. “Temiz”

ödlek arıg kewredi “Zaman iyice gevşedi.”

aşnu Önce.

men anda aşnu keldim “Ben ondan önce geldim.”

ayla Oğuzcada, “öyle”

ol añar ayla buyurdu “O, ona öyle buyurdu.”

ayla kılğul! “Öyle yap!”

aylok aylok Oğuzcada, “şöyle şöyle”.

ança O kadar, onca; ona göre; şöyle.

ödlek ışın bilip tur ança añar tirengil! “Zamanın işlerini bil (bela gelirse) ona diren.”

ol añar ança aş birdi bil kıldı “Doyuncaya kadar yemek verdi.”

andag Çigil lehçesinde “öyle, onun gibi, böyle”.

ol maņa andag ti:di “O bana öyle dedi.”

anıñça Onun gibi.

bu anıñça “Bu onun gibidir”.

azrak Biraz, daha az. → 2.2.8.8. “Daha az”

barça Bütün, hepsi.

kişi barça yıglaştı “İnsanların hepsi ağlaştı.”

barça kelip yomıttı “İnsanların hepsi toplandı.”

basa Sonra.

men anda basa keldim “Ben ondan sonra geldim.”

baya Bu saatten önce, az önce.

baya ok keldim “Bu saatten önce geldim.”

burun Bir şeyin ilki, önce. → 2.2.2.1. ve 2.2.4.3. “Burun” → 2.2.12.1. “Dağın ucu”

ol mendin burun bardı “O benden önce gitti.”

büte Çok zaman. → 2.2.8.8. “Çok”

bu i:şka бүte boldı “Bu işten uzun zaman geçti.”

çınla Gerçekten.

tawar üçün Teñrini eğlemedip/uya kadaş oğlını çınla bogar “Mal için Allah’a aldırmadan kardeşi oğlunu bile gerçekten boğar.”

dik Dik.

dik turdı “Dik durdu.”

ele/elegil Yavaş.

ele ele Yavaş yavaş. → 2.2.20. “Yavaş yavaş anlamına gelen bir tür ikileme”

emgeksizin Yorulmadan, sıkıntı çekmeden.

emgeksizin turgu yo:k “Sıkıntı çekmeden durmak yok.”

için Kendi aralarında, içten.

olar için artaştılar “Onlar kendi aralarında anlaştılar.”

ilk İlk, önce.

ilk sen bargıl! “Önce sen git!”

imtili (imliti) Tedbir almadan ve aceleyle.

bu i:şig imtili/imliti kıldı “Bu işi aceleyle yaptı.”

kaçan Ne zaman eğer, ne zaman ki.

sen kaçan barsa sen “Eğer sen gidersen”

kaçar Kaç defa, defalarca.

kaçar sa:dım “Defalarca saydım.”

kalı Eğer, ise; nasıl; -IncA

ugrap kalı kelse şaşa karşı süle “Düşman seni hedef alırsa mücadele ederek ona saldır.”

kıvrı Kızgın, haince (bakmak).

kadaş tapa it kipi kıvrı bakar “Kardeşine kızgın gözlerle bakıyor.”

kısga Kısa.

yıgaç uzun kes temür kısga kes “Tahtayı keserken uzun kes, demiri keserken kısa kes.”

kışın Kışın. → 2.2.10.2.1. “Kışın, kış mevsiminde”

ki:ç Ağır davranma, (bir işi) uzun zamanda yapma.

ki:ç keldi, ağır geldi “Uzun zamanda geldi.”

kop/köp Çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü. → 2.2.8.8. “Gür, bol, dolaşık”

ogul kop bedüdi “Oğlan çok büyüdü.”

koşa İkişer ikişer, çiftler çiftler.

oglı titig koşa kapar “Oğlan zeki, çiftler çiftler kapar.”

külf Sür’atle ve gürültülü bir biçimde.

ta:m külf yıkıldı “Duvar gürültülü şekilde yıkıldı.”

külgüsüz Gülmeden.

tıñla sözüm külgüsüz “Sözümü gülmeden dinle.”

küyüm küyüm Gafletle, oyalanarak. → 2.2.20. “Gafletle, oyalanarak anlamına gelen bir tür ikileme”

ol küyüm küyüm kün keçürdi “O günü gafletle, bomboş geçirdi.”

mundag Böyle.

sawda mundag kelir “Atasözünde böyle geçer.”

mük Belini bükerek, rükudaki gibi.

ol mük turdı “O belini bükerek durdu.”

öñdün Ön, önden; önceden.

öñdün nelük yalwarmadıñ “Önceden neden yalvarmadın?”

soñ Sonra. → 2.2.9.1.3.1. “Sonra gelenler, arkadan gelenler” → 2.2.12.8. “Son”

sen meniñ soñda kel “Sen benden sonra gel.”

söke Çökerek, dizleri üstüne oturarak.

eren ıdıp söke turdı/başı boynın söke turdı “O, bana adamlar gönderdi ve bunla yanımda diz çökerek oturdular.”

suç “Bir şeyin sekmesi, geri dönmesi, sapması, isabet etmemesi” anlamında taklidi bir kelime.

er suç kıldı “Adam konuyu kabul etmeyip reddetti.”

kılıç suç kıldı “Kılıç işlemedi.”

sukru Müsaade almadan, izinsiz olarak.

ewke sukru kirdim “Eve izinsiz girdim.”

şap Çabukluk bildiren zarf.

şap kel! “Çabuk gel!”

tawarsızın Malsız olarak.

tawarsızın kalıp... “Malsız kalıp...”

tawrak Hız; hızlı, çabuk. → 2.2.22.11. “Hızlı; hızlı, çabuk (çalışma, iş vb)”

tawrakın kel! “Hızlan ve çabuk gel!”

telim Çok.

telim çañıladıñ “Çok bağırdın, çok gürültü ettin.”

telim sawladı “Çok şey söyledi.”

telim sayraştılar “Çok ötüştüler.”

terk Çabuk, acele, hemen; hız.

terkin Hemen.

ti:min Demin, biraz önce.

ti:min keldim “Az önce geldim.”

tirigle Hayatta iken, diri (olarak).

kişi eti tirigle tatur “İnsan etinin tadı hayatta iken vardır.”

tizgök (<tizig ok) Katar halinde, katar katar.

tutaşı/tutçı Sık sık, devamlı. → 2.2.14. “Bitişik ve komşu olan şey”

men sana tutaşı barır men “Ben sana sık sık giderim.”

tutmuş Tutulan, yakalanan.

itka keyik kaytartsun, tutmuş sa:nı umnalım “(Avı) yakalamış sayalım, öyle kabul edelim.”

tükel Tam, tamamı, hepsi, tamamen.

keldi esin esneyü

kağka tükel ösneyü “Rüzgar eserek geldi, soğuktan tamamen tipiye benzedi.”

tünle Geceleyin. → 2.2.10.2.1. “Geceleyin”

tünle yorup kündüz sewnür “Geceleyin yürüyen gündüz sevinir.”

uğu Arkasından, izleyerek, takiben. → 2.2.8.6. “İz, işaret”

uğu barır soğdadı “Arkasından izleyerek peşinden gitti.”

ugança Güç yettiği kadar.

edgülıküg ugança elgiñ bile telim kıl “Gücün yettiği kadar iyilik et.”

üküş Çok.

üküş kılınçlanma! “Çok cilve yapma!”

ürkünç Ürkütücü.

ürkünç bolup ürküldi “(İnsanlar) korkarak kaçtılar.”

yana İkinci defa, tekrar, yine, ve; sonra.

yana keldim “İkinci defa geldim.”

yandru Tekrar, yeniden.

başın yandru yañladı “Başındaki (yarayı) yeniledi.”

yañıla Tekrar, ikinci defa.

o işig yañıla kıldı “O işe yeniden başladı.”

yaşru Gizli, gizlice. → 2.2.14. “Gizli”

ol yaşru keldi “O gizlice geldi.”

yağşı İyice, iyi bir şekilde. → 2.2.22.6. “İyi”

bulgil kişig begler katın yağşı u:lan “İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol.”

yawlak Çok, sıkı, sürekli anlamlarda zarf. → 2.2.22.4. “Ters huylu (insan)” → 2.2.22.6. “Oğuzcada ve Kıpçakçada kötü”

yigi Aralıksız, sık ve bitişik, sağlam bir şekilde. → 2.2.22.10. “Aralıksız, sık ve bitişik, sağlam” → 2.2.8.10.3. “Dikiş, dikiş yeri”

yigi tikdi “(Dikişi) sağlam dikti.”

yomgi Her şeyleriyle beraber toplanmış olarak (gelmek, gitmek vs.). → 2.2.22.6. “Bir araya gelmiş çok (nesne)”

kişi yomgi keldi “İnsanlar her şeyleri ile beraber toplanarak geldiler.”

2.2.24. Yer-Zaman-Soru Sözlere

anda Orada; ondan. → 2.2.6.1. “Oğuzcada ondan sonra”

hayu/kayu Halaçlardan bir tabakanın ağzında, ne, hangi.

kaç Kaç.

kaçan Ne zaman.

seniñ barguñ kaçan? “Senin gidişin ne zaman?”

kaçça Nereye.

kaçuk Nasıl.

kanda/kayda/kayuda Yer için kullanılan soru kelimesi, nerede.

handa/kanda Halaçlardan bir tabakanın ağzında, nerede.

kanı Nerede, hani.

kanu/kayu/hayu Argularda, hangi.

kerü Geri. → 2.2.26.1. “İse; olacağına”

kidin/kiğin Sonra; geride, arkada olan.

kim Kim.

munda Burada, şurada.

mundın Buradan.

ne ugrda Ne zaman.

ne:/nü Ne, hangi.

neçe Kaç, ne kadar.

neçük Niçin.

negü Ne.

ne:lük/nelük Niçin, nasıl.

neme ne Nemene şey (KM “bilmiyorum” anlamında bir kelime.).

nerek Ne gereği var.

ne:teg/neteg Nasıl.

ogrı (<ogırı) Bir şeyin altı, aşağısı, yerin altındaki. → 2.2.8.10.8.1. “Hırsız”

üstün Üst, üzerinde.

ye mü/ye nü Tamam mı, e mi.⁵⁶

2.2.25. Zamirler

2.2.25.1. Kişi Zamirleri

ben/men/min Oğuzcada ben.

biz Biz.

o/ol O (kişi zamiri).

anı Onu, (sövmek, çarpmak, vurmak fi:ller için) ona.

anıñ Onun.

añar Ona.

muñar Buna.

sen Sen.

sa: Sana (KM: sen, sana).

sa: ayur men “Sana söylüyorum.”

sen/sin Kençek lehçesinde sen.

sensiz Sensiz.

siz Siz; Çigil lehçesinde ve Türklerde saygıdeğer büyüklere, Oğuzlarda küçük olana hitap için kullanılan bir sözdür.

2.2.25.2. Dönüslülük Zamirleri

ö:z/öz Kendi. → 2.2.1.1. “Ruh, can” → 2.2.1.2.1. “Vadi” → 2.2.2.2.1. “Kalp ve karın bölgesindeki organlar; kalp” → 2.2.6.12. “Ağacın özü, yağı” → 2.2.9.1.3.2. “Yakın akraba” → 2.2.12.2. “Dere” → 2.2.12.8. “Bir şeyin içi, iç kısmı”

kendi/kendü Kendi.

2.2.26. Edatlar-Bağlaçlar

2.2.26.1. Edatlar

⁵⁶ KM: “bu sözü kabul ettin mi, sana emredilene yapmak için onu aklında tuttun mu” anlamında bir edat; “görürsün” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun vd., 2014: 358).

akru Yavaş anlamında bir edat.

akru akru Yavaş yavaş. → 2.2.20. “Yavaş ol anlamında bir ikileme” ve → 2.2.27. “Yavaş ol anlamında bir ünlem”

andan Oğuzcada ondan sonra. → 2.2.24. “Orada; ondan”

andin Ondan, ondan sonra, bunun üzerine, (kızmak, küsmek fiiller için) Ona.

anın Onunla.

ara (Çekim edatı olarak) arasında, arasına; bir şeyin ortası.

tewe münüp ko:y ara yaşmas “Deveye binen kendini koyunlar arasında gizleyemez.”

ayıg (İyi ve kötü şeyler için) pek, çok, ne kadar (iyi/kötü). → 2.2.7.2. “Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı”

ayıg edgü “Ne kadar iyi!”

ayıg yawuz neş “Ne kadar kötü şey!”

ayru Değilse, başka.

muni tilemese sen ayru ne gerek “Buna razı değilsen o halde ne istiyorsun?”

berü Beri konuşana doğru.

birle İle, birlikte, arasında.

ol meniş birle söz tıñlaştı “O söz dinlemede benimle yarıştı.”

çıñ Tamamen.

çıñ tolu Tamamen dolu.

ebeki Bir şeyi az görmeyi ifade eden bir edat.

erinç Belki, ola ki.

ol bardı erinç “O gitmiş olmalı.”

erken İken.

ol bitig okur erken sekritti “O kitabı okurken atlayarak okudu.”

erki Şüphe edatı (acaba).

ol kelür mü erki “O gelir mi acaba?”

kat Oğuzca yan, ind, “yanında, indinde” anlamında bir edat. → 2.2.8.3.2.1. “Dikenli ağaçların meyvesi; Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, Çomullarda her türlü ağacın meyvesi” → 2.2.14. “Bir şeyin kat yeri, kıvrımı; tabaka”

beg katında Bey huzurunda.

kata Kere, kez, defa.

kaç kata aydım “Kaç defa söyledim.”

ked/key Bir şeyi nitelerken kullanılan kuvvetlendirme ve mübalağa zarfı, çok.

kerü İse, olacağına. → 2.2.24. “Geri”

yawlak tullig bi:gde kerü yalnus tul yig “Devamlı söven bir koca olmasındansa kadının dul olması daha iyidir.”

ki:p (ki:pi)/kipi Oğuzlarda benzer, gibi. → 2.2.14. “Kalıp”

bu er anıy ki:pi “Bu adam onun gibi”

ma/mah “İşte şurada, al” anlamında bir gösterme edatı.

mI/mU Oğuzlarda soru edatı.

munu/munı/mu:nu/mu:nu İşte bu (gösterme edatı).

naru öte, öte taraf.

naru bar “Öte tarafa git.”

öñi/öñin Başka.

takı/dakı “Yine, ve” anlamında bir bağlama edatı. (Oğuzlar dakı der.)

togup takı kalmadı meñgü eren “Doğup da sonsuza kadar yaşamadı.”

tapa -A (ila), -A doğru.

taparu -A, -A doğru.

tapa(sı) Rağmen.

teg Benzetme edatı, gibi.

bulut teg saçı “Bulut gibi saç”

tegü Kadar, değin.

küniniñ küli ne tegü yagı... “Kuma o derece/o kadar düşmandır ki...”

tıdın Vakti bildiren bir edat, vakit.

uş Gösterme edatı; işte (KM: böylece, şimdi).

...togmuş küni uş batar “...doğmuş güneş işte batıyor.”

üçün Sebep ifade eden bir edat, için.

kuş to:rka men üçün ılınur “Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır.”

yagru/yakru “Çevresine” anlamında bir edat.

ol anar yagru yorımas “O, onun çevresine yaklaştırmaz.”

2.2.26.2. Bağlaçlar

azu Veya, yoksa.

apañ Eğer.

ap...ap Ne...ne.

bile İle; birlikte.

yeme/yime “de, da; dahi” anlamlarında bir bağlaç.

2.2.27. Ünlemler

a Hitap bildiren bir ünlem.

a: Şaşırma bildiren bir ünlem.

aç “Hey, ey” anlamında seslenme ünlemi. → 2.2.22.1.1. “Aç”

akru akru Yavaş ol! → 2.2.20. “Yavaş ol anlamında bir ikileme”

ay Ey, seslenme ünlemi. → 2.2.8.7.2. “Turuncu renkli ipek” → 2.2.9.1.2. “Ay yüzlü cariye (KM: Hizmetçi)” → 2.2.9.23.7. “Hükümdarın Divan’ı” → 2.2.10.2.2. “Ay, yılın 12 bölümünden biri” → 2.2.11.1.1. “Ay, dünya çevresinde dönen uydu”

awa Üzüntü belirten bir ünlem.

awa awa Bir şeyden acı duyulunca kullanılan ünlem. → 2.2.20. “Bir tür ikileme”

e Seslenme bildiren bir ünlem.

esiz/essiz, isiz/issiz Yazık. → 2.2.14.2. “Kötülük” → 2.2.22.4. “Hırçın, kötü, çirkin; haşarı çocuk”

i: u: gibi inkar kelimesi.

ki: Seslenme ünlemi, ey.

ova Çağırana cevap verirken kullanılan bir ünlem. → 2.2.8.3.2.10. “Şeker ovularak yapılan bir çeşit yemek”

şük Susturma kelimesi.

u: Amirin emrine itaat etmemeyi ifade eden bir ünlem. → 2.2.5.1. “Uyku”

va: Muhatabın bir iş emretmesine karşı inkar ünlemi; üzüntüden duyulan acıyı anlatan bir ünlem.

ya: İnkâr ünlemi.

yu: Kadının, bir şeyden utanınca kullandığı ünlem.

2.2.28. Hitaplar

açıkım Büyük kardeşe hitap şekli.

açıkıñ (Bu şekil kullanılmaz.) → açıkım

(atayı) “Atası” yerine söylenmesi mümkün olmayan bir kelime.

tuzkıya Güzel, ey güzel.

2.3. DİVANÜ LUGATİ’T-TÜRK’TE GEÇEN BAZI SÖZCÜKLERİN FONETİK-MORFOLOJİK VE SEMANTİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde, Divan’da yer alan *Kümüş*, *Sünüş*, *Yinçü/Cinçü*, *Kusık*, *Beglen/Beki/Bektur*, *Tarım/Târim*, *Yulug*, *Orunç/Urunch*, *Kars*, *Toña*, *Sorgu*, *Kanagu*, *Kin*, *Burt/Bürt*, *Sarga:n*, *Yarmaş*, *Yügrük At*, *Kögürçgün*, *Kara Orun*, *Kakratgu*, *Yarış* sözcükleri Eski Türkçe dönemi ile fonetik, morfolojik ve semantik bakımdan mukayeseli olarak incelenmiştir. Sözcüklerin yorumlanmalarına geçmeden önce, bu sözcükleri inceleme nedenlerimizden bahsetmekte fayda vardır.

Kümüş, *Sünüş*, *Yinçü*, *Kusık*, *Bektur* sözcükleri ilk defa Divan’da asıl anlamlarının dışında kişi adı olarak geçmektedir.

Kümüş sözcüğü, Eski Türkçe döneminden itibaren “maden adı” ve “para birimi” olarak kullanılmıştır. İlk defa bu eserde “cariye adı” olarak yer almaktadır.

Sünüş sözcüğü, Divan’da “savaş” ve “savaş gerci” anlamları dışında, erkeklere verilen özel bir ad olarak geçmektedir.

Yinçü/Cinçü sözcüğü, “cevher” anlamından cariyelere verilen bir ad olma anlamı kazanmıştır.

Kusık, “fındık” anlamından uzaklaşıp cariyelere ad olmuştur.

“Sağlıklı yaşama, güzel bir yaşam sürdürme” anlamına gelen *Beglen/Beki/Bektur* sözcüğünü Divan’da kişi adı olarak görmekteyiz.

Tarım/târim unvanının kraliyet ailesine mensup kişilerce kullanıldığı Divan’da görülmektedir. Sözcüğün *Târim* unvanı ile bağlantısı Eski Türkçe dönemi ile mukayese sonucu tespit edilmiştir.

“Fidye” ve “feda” anlamlarına gelen *yulug* sözcüğü, “bedelini ödeyerek kölenin azad edilmesi”nin yanısıra “ücretini vererek kadının boşanması” anlamları ile de Divan’da geçmektedir. *yulun-* fiilinin geçirdiği anlam değişmesini göstermek bakımından bu sözcüğün incelenmesi uygun görülmüştür.

Orunç/urunch sözcüğü, Divan’daki rüşvet anlamına gelen tek sözcük olduğundan, 11. yy ekonomisi bakımından önem arz etmektedir.

Kars sözcüğü, dokuma ve giyim kültüründe “koyun ve deve yününden yapılan bir tür şal ya da elbise” anlamındadır. Sözcüğü 12. yy’dan itibaren Arapçada, 15. yy itibariyle Osmanlı Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde görmemiz açısından önemlidir.

Toņa, Eski Türkçe döneminden beri sıklıkla kullanılan bir unvan olması sebebi ile, hayvan adlarının unvanlaşma sürecinin açıklanabilmesi açısından önemlidir. Ayrıca sözcüğü Divan'da Türklerin hakanı Afrasiyab'ın gücünü ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz: *Toņa Alp Er/Alp Er Toņa*

Sorgu ve kanagu sözcükleri, Divan'da yer alan, tıbbi alet olarak değerlendirebileceğimiz sözcüklerdendir. Emme hareketinden yola çıkılarak sor-fiiline –GU eki getirilerek oluşturulan bu sözcüğe ilk defa Divan'da rastlamaktayız. Yine kana- fiilinden oluşan *kanagu* sözcüğü, “neşter” anlamına gelen ilk Türkçe sözcük olma yönüyle önemlidir.

Divan'da geçen *kin* “koku” sözcüğü ile, Eski Türkçe döneminden itibaren “koku” anlamına gelen tüm sözcükler bir arada değerlendirilmiştir. Divan'da *kin* yapısının, *yıpar* sözcüğü ile birlikte kullanıldığında misk kabı anlamına geldiğini ilk defa Divan'da tanımlamaktayız.

“Karabasan” anlamına gelen *burt/bürt* sözcüğünü, sadece Divan'da görmekteyiz. Sözcük, kullanım alanına ne tarihi dönemlerde ne de modern lehçelerde devam etmiştir. Sözcük bu bakımdan araştırmacılar için önem arz etmektedir.

Sarga:n sözcüğünün, sar- fiilinden gelişen sarmaşık türü bir bitki olduğu görüşünün yanısıra, sarı renginden türeyen renksiz ve soluk bitkileri ifade etmeye yarayan bir sözcük olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. Bu sözcük yorumlanırken bu iki görüş de birbirini ile değerlendirilmiştir.

Yarmaş sözcüğünün, hangi kökten türediğine dair görüşler değerlendirilerek okuma farklılıkları üzerinde durulmuş, sözcüğün anlamlandırılması üzerine görüş farklılıklarına değinilmiştir.

yügrük at, yapısı değerlendirilirken, *yügrük* sözcüğünün içinde barındırdığı hız olgusundan ötürü, kazandığı anlamlar incelenmiştir.

kögürçgün sözcüğü incelenirken, sözcüğün günümüze kadar geçirdiği gelişim evresinden ve gök ile ilişkisinden bahsedilmiştir.

kara orun yapısı ilk defa Divan'da karşımıza çıkmaktadır. “Karanlık” ve “yer” anlamına gelen sözcüklerin bir arada kullanımı, bu söz yapısına “mezar” anlamı kazandırmıştır.

kakratgu, “davul” anlamına gelen bir sözcüktür. Bu davul, bağ bekçisi olarak tarım bölgelerinde kullanılmış olup, istenmeyen canlıları tarladan uzaklaştırmak

amacına hizmet etmiştir. Kakratgu, bu yönüyle sıradan bir davul olmanın dışında bir özelliğe sahiptir.

yarış, “iki kişi arasında mal bölüşümü” anlamına gelmektedir. “Eşitlik” ve “yarımlık” ifade eden sözcüklerin günlük hayatta “yarmak, parçalamak” anlamlarından “sınır belirlemek” anlamına ulaşmasından bahsedilmiştir.

Yukarıda hakkında kısaca bilgi verilen bu sözcükleri daha ayrıntılı inceleyecek olursak:

Kümüş “Gümüş”

Kümüş sözcüğü Köktürkçede hem “maden” hem de “gümüştan yapılmış araç gereçler”i karşılamakla beraber “para” anlamı da taşımaktadır. (Şirin, 2015: 91) Clauson etimoloji sözlüğünde, sözcüğün ilk anlamını “gümüş madeni” olarak vermektedir. (EDPT, 1972: 723) Köktürk dönemi metinlerinde sözcük *altun* ile birlikte geçer: ***altun kümüş işgiti kuutay buşsuz ança birür*** “(Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i), (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar” (KT-G5) (Tekin, 2010: 20); ***altun kümüş kergeksiz kelürti*** “altın (ve) gümüş bol miktarda getirdi” (BK-G11) (Tekin, 2010: 68); ***sarıg altun ürüñ kümüş kız koduz egri tebi ağı buşsuz kelürti*** “sarı altın, beyaz gümüş, kız, kadın, hörgüçlü deve, ipek sıkıntısız (güçlük çıkarmadan) getirdi.” T 48 (Şirin, 2010: 465), ***ak at altun kök at kümüş ederlig torug at tuç ederlig*** “Ak at altın eyerli! Gök at gümüş eyerli! Doru at tunç eyerli!” (A 84/3) (Şirin, 2015: 91)

Orta Türkçe döneminin önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de sözcük ***kümüş*** biçiminde “gümüş madeni ve bu madenden yapılan araç gereçler, hazine malı, para” anlamları ile yer almaktadır: “Kendime bir muhit edinebilmem için bana, şüphesiz, çok altın ve gümüş lazım olacak” KB-479 (Arat, 2007; 63) “Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı.” KB-771 (Arat, 2007; 94); “Huzur, arzu ve nimeti gözünle görmedin; gümüş, mücevher, altın ve bakıra da sahip olmadın” KB-3438 (Arat, 2007; 345); “Bu beyler, içinde altın ve gümüş madenleri bulunan bir dağdır; gümüş madenlerine kazma vuran insan çok zengin olur” KB-5357 (Arat, 2007; 533); “İnsanların hepsi para kulu oldu; gümüş kimde ise ona boyun eğdiler” KB-6476 (Arat, 2007; 639). Eski Anadolu Türkçesi döneminde söz başında k- > g- fonetik değişim sebebi ile sözcük, ***gümüş/gümüş*** biçiminde “gümüş madeni ve bu maden ile yapılmış araç-gereçler”

anlamı ile görülmektedir: *ellerinden barmak yonayım ak gümüş getirün tırnak yonayım* “ellerinden parmak yonayım ak gümüş getirin tırnak yonayım” DK-115-5 (Ergin, 1995: 148); *Altun gümüş pul gerek ise aña harçlık olsun* “Altın (ile) gümüş gerekse (bunlar) ona harçlık olsun” DK- 163-13 (Ergin, 1994: 181); *Altunı gümüşi yağmalatdum* “Altını gümüşi yağmalatdım” DK-280-5 (Ergin, 1994: 238), *Dahı meclis ālātı altun gümüşi/Kimesne anuñ bigi hi:ç görmemiş* SN-445 (Dilçin, 1991: 224); *Diregi gümüşi ağacı* ‘u:d idi/Ne kim istesek anda mevcu:d idi SN-488 (Dilçin, 1991: 226).

Ramstedt, *Studies in Korean Etymology* adlı eserinde sözcüğü Korece *kjin* “altın” ile birleştirmiştir, Ligeti’ye göre bu durum mümkün değildir (Eren, 1999: 166). Farsça *gumāsha* (Steingass, 1963: 1097) biçiminin Türkçeden geçtiği anlaşılmaktadır (Eren, 1999: 166).

Divanü Lugati’t-Türk’te “maden”⁵⁷ ve “para”⁵⁸ anlamıyla *kümüş* olarak geçen sözcük⁵⁹ ilk defa bu dönemde cariyelere özgü özel bir ad olarak kayıtlanmıştır. Tabiatla iç içe yaşayan, tabiata büyük bir saygı besleyen Türkler, kutsal kabul ettikleri nesnelere, dağların, denizlerin, çeşitli madenlerin adlarını çocuklarına vermişlerdir (Baytok, 2018: 9). Divan’da *kümüş* sözcüğünün özel bir ad olarak kayıtlanması Türklerin ad koyma geleneğini örnekleyici niteliktedir: *Kümüş tigin* “gümüş gibi temiz renkli köle” (Ercilasun, 2014: 178); *Kümüş* “Cariye adı”⁶⁰(Ercilasun vd., 2014: 159, CTD I, 1984: 286). Brockelmann da *kümüş* sözcüğünü, özel ad dizininde “köle adı” olarak anlamlandırır (MW: 245).

Sünüş “Savaş; savaş gereci; erkek adı”

Sözcük Köktürk döneminde “*savaş muharebe*” anlamında olup *sünüş-* fiil şekliyle de yaygın olarak görülmektedir. Sözcüğü yazıtlarda *sünüş sünüş-* biçimiyle de sıklıkla görmemiz mümkündür: *oguz bodun tokuz tatar birle tirilip kelti aguda eki ulug sünüş sünüşdüm* “Oğuz halkı, Dokuz Tatar’larla birlikte toparlanıp geldi, Agu’da iki büyük savaş verdim” (BK-D34) (Tekin, 2010: 62); *kül tigin ol sünüşde*

⁵⁷ *ol kümüş altundun çöktürdi* “O, altından gümüşi eritip süzdürdü ve yere akıttı” (Ercilasun vd., 2014: 285, CTD I: 285)

⁵⁸ *kümüş künke ursa altun ağakın kelir* “Paralar güneşe serilirse altın ona yürüyerek gelir” (Ercilasun vd., 2014: 86, CTD: 286)

⁵⁹ Divan’da *yinçü* “inci” sözcüğü de kadın adı olarak geçmektedir (Ercilasun vd., 2014: 361).

⁶⁰ Ebulfez Amanoğlu *Eski Türk Onomastiği* sözlüğünde *kümüş* sözcüğüne yer vermiştir: *kümüş* (ETOS, 1999: 62)

otuz yaşayur erti “Kül tigin o savaşta otuz yaşındaydı” (KT-K2; Tekin, 2010: 37); *kı:rk artukı yeti yolu sülemiş yegirmi süñüş süñüşmüş* “Kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış” (KT-D15) (Tekin, 2010: 28). Clauson sözcüğü farazi bir **süñ-* fiiline dayandırır (EDPT, 1972: 842).

Divanü Lugati’t-Türk’te savaş ve savaş gereci anlamları dışında sözcük, erkeklere verilen özel bir ad olarak da geçmektedir. *Süñüş* “erkek adı”⁶¹ (Ercilasun vd., 2014: 495; CTD II, 1984: 335, EDPT: 842) Savaş anlamı içeren sözcüklerin çocuklara ad olarak verilmesi, çocuğun savaş döneminde doğuşu ile ilgilidir. Aynı durum *Atış* “Atışma”, *Tokış* “Mücadele, harp, savaş”, *Tutuş* “Çekişme” sözcüklerinin de erkek adı olarak kullanılması bahsi geçen durum ile doğru orantılıdır (Amanoğlu, 2000: 8).

Yinçü/Cinçü “İnci; Özel ad”

Yinçü sözcüğü Köktürkçede “inci” anlamı ile kullanılmıştır (Şirin, 2016: 334). Clauson sözcüğü, Çince den ödünçleme yoluyla alınan bir sözcük olarak değerlendirir (EDPT, 1972: 944) Eski Uygur Türkçesinde sözcük *yénçü* biçimindedir: *yettinç kün tañ adınçıy ärdini yénçü kemikä tükägüçä urup...* “Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman...” (Hamilton, 1998: 27). Hamilton, sözcüğün Çince *zhen zu *cǝ in-cǝou*, “gerçek inci” kelimesinden alınmış olabileceğini söyler (Hamilton, 1998: 233).

Karahanlı dönemine gelindiğinde kapalı e’ler i’ye dönüşmüş, sözcük *yinçü* biçimini almıştır: *teñizke kirür körse köñlün tükel/güher yinçü yakut çıkarur meşel* “İyice dikkat edersen onlar denize dalarak güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzerler” (KB-4395)

negü tir eşitgil kiñeřçi öge/kiñeřte töker begke yüncü öge “İstişarede beyin önüne yığınla inci döken has müşavir ne der, dinle” KB- 2935

Divan’ın Dankoff-Kelly⁶² tercümesinde sözcüğü *yinçü/jinçü*, Brockelmann⁶³’da *yinçü* şeklinde görürüz.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *incü* şeklinde olan sözcük Çağatay Türkçesinde sözcük *inci/inçi/incü* şeklindedir (EDPT, 1972: 945):

⁶¹ ETOS, 1999: 83: *süñüş* “kişi adı”

⁶² CTD III: 227

⁶³ MW: 91

Dürüşdügi olmadı hergiz /meğer incü kapdı bilinden şadef (SN: 400)

Dürr-i encümdin incü türleyen (AL: 79)

Divan'da *Yinçü* ve *Cinçü*⁶⁴ olarak geçen sözcük, cevher anlamına gelen “inci” nin yanısıra ilk defa “cariyelere verilen bir ad” olarak kullanılmıştır. Divan'da inci ile cariyenin arasındaki ilişki bir atasözü ile açıklanır: *Ütlüg yinçü yi:rde kalmas* “Delinmiş inci yerde bırakılmaz; biri gelip onu alır”.⁶⁵

Kusık “Fındık; Cariyelere verilen ad”

Kusık sözcüğüne Divan'da fındık anlamı ile rastlamaktayız (Ercilasun: 165; DLT I *kosık*: 382; CTD III: 149; MW: 166). Sözcük Dankoff-Kelly tercümesinde *qusıq*, Brockelmann'da *qusıq* şeklindedir.⁶⁶

Sözcük, çeşitli ağaçların meyvelerini adlandırmada kullanılmıştır. Kuzeydoğu dialektlerinde *kuzuk* biçiminde olan sözcük “kosalak meyvesinden çıkan yemiş” anlamı ile kullanılırken, Şor dialektinde⁶⁷ “çam fıstığı” anlamı ile kullanılmaktadır (EDPT, 1972: 667).

Divan'da “fındık” anlamı ile de yer alan sözcük, bu dönemde ilk defa cariyelere verilen özel bir ad olarak kayıtlanmıştır. (DLT I: 382; MW: 166; Ercilasun vd.; 165) Sözcük, Amanoğlu'nun Onomastik sözlüğünde de kadın adı olarak kayıtlanmıştır (ETOS: 59).

Beglen-Beki-Bektur “Erkek Adı”

Toplumların ad verme geleneği çeşitli inançlara ve doğa olaylarına dayanmaktadır. Her toplumun kendine özgü bir ad verme geleneği vardır. Din ve inanışlar başta olmak üzere, savaşlar ve kahramanlıklar, doğacak çocuğun yaşaması, sağlıklı bir ömür sürmesi gibi dilek ve temenniler de çocuğa ad koyma sürecinde oldukça etkilidir.

⁶⁴ Oğuzlar ve Kıpçaklar y'yi cim'e çevirdikleri için sözcüğü, *yinçü* yerine *cinçü* olarak telaffuz ederler (Ercilasun vd., 2014: 361).

⁶⁵ Bu atasözü, cariyelerin uzun süre bekar olarak evde tutulmaması, evlendirilmesi gerektiği üzerine söylenmiştir (Ercilasun vd., 2014: 361).

⁶⁶ CTD III: 149, MW: 166

⁶⁷ *Kuzuk*; çam fıstığı, fıstık çamının kosalak biçimindeki meyvesinden çıkarılan fıstık (Şor S.: 59).

Eski dönemde sıklıkla uygulanan çocuğu kaza ve belalardan korumak için dilek, arzu, emanet anlamlarına gelen sözcüklerin kişi adı olarak kullanılması durumu söz konusudur. Özellikle aile içinde daha önceden ölmüş bir çocuk varsa yeni doğan çocuğa yaşaması için bu tarz adlar vermek önemlidir (Ergöneç Akbaba, 2012: 109). Divan'da "Sağlıkla yaşa!" anlamına gelen **Bektur** sözcüğü buna en güzel örneklerden biridir. Sözcük Dankoff-Kelly tercümesinde **bektür** şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸ Brockelmann sözcüğü madde başı olarak almamıştır.

Be(r)k "sıkı, sağlam" ve *tur* "yaşamak" sözcüklerinden oluşan bu yapıyı Divan'da erkek çocuklarına verilen bir özel ad olarak görmekteyiz (Amanoğlu: 8).⁶⁹ Asıl şekli **bek** "sıkı, sağlam, katı" olan sözcük, erken dönemlerde Moğolcaya **berke** "zor, şiddetli" biçiminde geçmiştir. Sözcük Tuvacaya yeniden ödünçleme ile **berge** olarak geçmiştir. **Bek** veya **berk** şekilleri, zamanla farklı anlam genişlemeleri yaşamıştır (EDPT, 1972: 361). Sözcük önceleri yalnızca "kapının kilitli ve kapalı olması" anlamına gelmekteydi.⁷⁰ Kaşgarlı, sözcüğün aslının **bek** şeklinde olduğunu, aradaki "r" sesinin sözcüğe sonradan eklendiğini belirtir (DLT I: 349). *Ol tavarın berklede* "O, malını saklayıp muhafaza etti" Fiil şekli, bir insanı hapsedmek ya da bir şeyi korumak anlamını vermek için de kullanılır (Ercilasun vd.: 531; DLT III: 445).⁷¹

Tur- fiili Türkçenin ilk dönemlerinde asıl anlamı ile kullanılan bir fiil iken, Eski Uygur döneminde yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlamıştır. Fiil ilk anlamı ile "durmak, ayağa kalmak" anlamında olup daha sonra üst anlam kazanarak "yaşamak" anlamına da ulaşmıştır. **Tur-** fiili ile üretilen adlar çoğunlukla erkek çocuklara verilmiştir: *Tursın, Tursınxan, Quruptursın* (Ergöneç Akbaba, 2012: 109). Çağdaş lehçelerde **tur-** fiili ile yapılmış adlar "hayat, yaşam" anlamı vermektedir.⁷²

⁶⁸ "A man's name" CTD I: 342

⁶⁹ Ebeveynlerin çocukları ile ilgili dilek ve temennilerini onlara verdikleri ad ile yansıtmaya durumuna *Beglen "kendini koru!", Çava "ünlü ol!", Utar/Udar "Yener"* örneklerini de gösterebiliriz. (Amanoğlu, 2000: 8)

⁷⁰ Uyg. "kilitlemek, kapatmak, bağlamak; sıkı, sağlam, sert; muhkem" (EUTS, 2011: 38); Krh. "sağlam, muhkem; tedbir; kilit" (KBb, 1979: 72). Eatü döneminde sözcüğü "sıkı, sağlam tut-" anlamında görmekteyiz: *Depegöz buynuzından berk tutdı* "Tepegöz, boynuzundan sıkıca tuttu" (DK, 1994: 212).

⁷¹ Aslı *bekle-* şeklindedir. "Muhafaza edilen, tahkim edilmiş yer anlamına gelen" *berk yér*'den gelmiş olması muhtemeldir (Ercilasun vd., 2014: 531; DLT III: 445).

⁷² Sıfat fiil eklerinden kalıplaşarak geçici adlar üretilmesi **tur-** fiili üzerinden de gerçekleşmiştir. Az.Tü, Osm. *dur-*, Tkm. *tur-*. Yazı dilimizde ve Anadolu ağızlarında *durmuş* (Korkmaz, 2009: 231); Tkm. *durmuş*, Y. Uyg. *turmuş*, Kzk. *turuv/turmıs* (EDPT, 1972: 529) Bşk. *Tormoş*, Krg. *Turmuş*, Tat. *Tormış*, Özb. *Turmuş*.

“Yaşamak” anlamalı *tur-* fiili, *bek* “sağlam, sıkı, muhkem” sözcüğü ile birlikte “sağlıklı yaşama, güzel bir hayat idame ettirme” temennisi ifade eden yeni bir kişi adı oluşturmuştur. Bu sözcük kişilere ad olarak verilerek, kişinin “adıyla yaşaması, sağlıklı bir hayat geçirmesi” amaçlanmıştır.

Tarım/Türim “unvan”

İlk defa 8. yüzyılda kayıtlanan *tarım/türim* unvanı, Eski Uygur Türkçesi döneminde kadınlara mahsus kullanılan bir unvan olarak kullanılmıştır⁷³ (EUTS, 2011: 226). Prenslere ve Afrasiyab soyundan olan hatunlara ve bunların çocuklarına karşı söylenen bir unvan olan *tarım* sözcüğü, unvan olarak ne kadar yükselirse yükselsin Karahanlı hanedanı dışındaki bir kimse için söylenmezdi (DLT I: 396; Ercilasun vd.: 170). Dankoff-Kelly tercümesinde *türim* olarak geçen sözcük “prenslere verilen unvan” anlamı ile yer almaktadır. *Altun türim* unvanı, buna örnek gösterilmiştir (CTD III: 187): *Altun tarım* “büyük kadınların unvanı⁷⁴; hanım sultanlara verilen unvan⁷⁵”. Brockelmann’a göre ise sözcük prenslere verilen bir çeşit unvandır, *Altun tarım* ise hakan eşlerine verilen unvanlardan biridir (MW: 197).

Türk toplulukları, unvan ve unvan niteleyicileri bakımından oldukça zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu unvanlar yönetici-lider⁷⁶ pozisyonlarını ifade eden ya da aile bireylerine ithafen kullanılan bir unvan⁷⁷ olabileceği gibi, askeri⁷⁸ veya siyasi⁷⁹ bir unvan da olabilmekteydi. *Teñrim* sözcüğü, Köktürkçede kagan/kan unvanlarının niteleyicisi⁸⁰ olarak “haşmetmeap, majeste” anlamında kullanılmıştır: *t(ä)ñr(i)m* k(a)n(i)m (Ta K 1) *t(ä)ñr(i)m* k(a)n(i)m oğlu b(i)lgä t(a)rduş ul(u)g b(i)lgä y(a)bgı (Ta K 3), *t(ä)ñr(i)m* küç b(e)r(i)n (Yamaan Us 6) (Şirin, 2016: 379).

⁷³ Unvan ya da (kadınlara özgü) kişi adı olarak Suvarnaprabhasa’da, 137,18 (EDPT, 1972: 549)

⁷⁴ DLT I: 578

⁷⁵ Ercilasun vd., 2014: 171

⁷⁶ *Baş* “bir kavmin, bir topluluğun lideri” (Şirin, 2016: 358), *çor* “kağandan aşağı, begden yukarı bir unvan” (Şirin, 2016: 363) *iltäbär* “kağanlığa bağlı bazı boyların yöneticilerine verilen bir unvan”, *ıdukkut* “Türk kağanlığına bağlı bazı boyların liderlerinin unvanı” (Şirin, 2016: 364)

⁷⁷ *Kagan* “kağan” (Şirin, 2016: 365), *kan* “kağan” (Şirin, 2016: 368), *katun* “kağan eşlerinin unvanı” (Şirin, 2016: 370), *kunçuy* “kağan kızı veya kız kardeşi” (Şirin, 2016: 370), *tigin/tigit* “Kağanın erkek kardeşlerine ve oğullarına verilen unvan, prens” (Şirin, 2016: 373)

⁷⁸ *Sü başı* “ordu komutanı” (Şirin, 2016: 359), *çabış* “başkumandan” (Şirin, 2016: 363), *oñı* “askeri bir unvan” (Şirin, 2016: 370), *senüñ* “general” (Şirin, 2016: 370), *tudun* “üst düzey bir askeri unvan” (Şirin: 373)

⁷⁹ *bölün* “üst düzey görevli, bakan” (Şirin, 2016: 362), *öge* “siyasi bir unvan” (Şirin, 2016: 370)

⁸⁰ Yazıtlar dönemi unvan niteleyicileri için bkz. Şirin, 2016: 374.

Clauson, *terim* unvanının, kraliyet ailesine mensup kişilerce -özellikle Afrasiyab soyundan olan kimselerin- prens veya prens çocuklarına ve kraliyet kadınlarına hitaben kullanıldığını kaydetmektedir. Pelliot'a göre bu unvan, *teñrim* sözcüğünden crasis yoluyla oluşan bir sözcüktür. Bu sözcüğün yapısı için en kabul edilebilir açıklama Pelliot'un açıklamasıdır (EDPT, 1972: 549).

Yulug “Fidye; feda”

Sözcük *yul-* “kurtarmak, kurtulmak, bırakmak” fiiline dayanmaktadır (EDPT, 1972: 925). Bu fiilden “fidye” anlamına gelen *yulug* ve *yuluş* sözcükleri türemiştir. Divan'da,

evin barkın satıgsadı yulug bi:rip barıgsadı

tirig erse turıgsadı añar sâkınç küni “Düşman canının fidyesine vermek için evlerini ve mallarını satmak istedi; ona hüznün güneşi yani keder günü doğdu” (Ercilasun: 483).

apañ kolsam uđu barıp tutar erdim süsin târıp

bulun kılıp başı yârıp yulug barça maña yıgđı “Eğer isteseydim onu takip edip yakalar, ordusunu dağıtır, kendisini esir alır ve başını yararım. Ancak bana fidye topladı; ben de onu serbest bırakarak mihnet altına soktum” (Ercilasun, 2014: 172) ve Kutadgu Bilig'de

et özke bulun bolma bilgi ulug et öz bulnasa kör qolur din yuluğ “Ey büyük bilgi sahibi, vücudun esiri olma, vücut seni esir ederse fidye olarak dinini ister” (KB, 3640) geçen örneklerden de anlaşılacağı üzere “zor bir durumdan kurtulmak üzere karşı tarafa verilen bedel” anlamında kullanılan *yulug* sözcüğü 11. yy Türkçesinde “(mahkumlar için) fidye” anlamında kullanılmıştır (EDPT, 1972: 925). Divan'da “feda olunan kimse” anlamıyla geçen *yuluglug kişi* örneği, sözcüğün sıfat biçimiyle kullanımının da olduğunu gözler önüne sermektedir (Ercilasun vd.: 369; EDPT, 1972: 927). Sözcük, KB'de de *yulug* ve *yuluş* biçimiyle karşımıza çıkmaktadır:

ilig keğ yaşasu kıtadsu kıtun yuluğ bolsu canım tenim öz bütün “Hükümdar çok yaşasın, saadeti ve kudreti daim olsun, benim canım, benim ve bütün varlığım ona feda olsun” (KB, 6267).

asığ kıldı erse ölümke kümüş kümüş kılgay erdi er özke yuluş “Ölüme karşı gümüş fayda etse idi, insan gümüşü kendisine fidye yapar idi” (KB, 1113).

ölümke yuluş kıldı erse kişi yulup ölmegey erdi ilçi başı “İnsan ölüme karşı fidyeye verebilse idi, hükümdarlar fidye verir ve ölümden kurtulurdu” (KB, 1114).

Fiilin *yulun-* “kurtarmak” dönüşlü haline ve *yulugla-* “feda etmek” fiiline de bu dönemde rastlamak mümkündür. *yulugla-* fiili *yulug* isim gövdesinden *+la* isimden fiil yapım eki ile türetilmiş bir fiil şeklindedir. (EDPT, 1972: 927):

et öz arzu sürgen havaşka bulun bulun bolma bolsa özününi yulun

“Vücut arzusuna tabi olan insan nefsinin esiridir, onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmaya bak.” (KB, 1438).

bağırsakka aytur kişi öz sözün bağırsak yuluğlar kişike özin “İnsan işini kendisine candan bağlı olana danışır, sadık insan kendisini başkası için feda eder” (KB, 1943).

İbn-i Mühenna Lugatinde sözcük *yolug* şeklinde olup “bir adamın yahut nesnenin kurtarılması için verilen bedel” anlamıyla geçmektedir (ML, 1934: 92). Divan’da “bedelini ödeyerek kölenin azat edilmesi” anlamı ile geçen *kul yulundu* örneğinin yanısıra *uragut yulundu* “kadın ücretini vererek boşandı” (Ercilasun: 384) örneği de yer almaktadır. *yulun-* fiilinin bu kullanımı ile kölelerin sahiplerine para ödeyerek serbest kalmaları ile benzer bir şekilde kadınların da bedelini ödeyerek eşlerinden boşanabildiklerine tanıklık etmekteyiz (Aksan, 2008, 9).

Orunç/urunç “Rüşvet”

Sözcük anlamı “rüşvet” olan *urunç/orunç* sözcüğüne Köktürkçe ve Eski Uygur döneminde rastlanmaz. Bu sözcüğü ilk defa 11. yy metinlerinde görmekteyiz. Türkler İslamiyetle tanıştıktan sonra Arapça ve Farsça sözcükleri bünyelerine almak durumunda kalmışlardır. “Rüşvet” sözcüğü de bunlardan yalnızca bir tanesidir.

Rüşvet kavramı için Köktürkçede herhangi bir sözcüğe rastlayamamak da rüşvet olgusu, her dönemde karşımıza çıktığı gibi o dönemde de karşımıza çıkmıştır. KT G4’de yer alan bir ifadede Çin’in, halkları kendisine yaklaştırması hususundaki tavrı bize rüşvet olgusunu hissettirmektedir. Yazıtta, Çin’in vadettiği yumuşak ipeğe aldanıp Çin’e itaat etmemek öğütlenmektedir: *tabgaç bodun sabı süçig agısı yumşak ermiş süçig sabın yumşak agın arıp irak bodunug ança yagutır ermiş* “Çin halkının sözleri tatlı ipeği yumuşakmış. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda) yaşayan halkları böylece (kendilerine) yaklaştırmış.” (Tekin: 20-21). Çünkü Çin halkının, onlara uzak olan halklar için verdiği ipek kötü iken, kendisine

yakın duran halklara vereceği ipek yahut hediye (rüşvet) ise daha iyi olmaktadır. Ve bu hileye kanan halk çokça aldanmıştır: *anta anıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak agı birür yaguk erser edgü agı birür tip ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg* “Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirlermiş: (Çinliler bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir, deyip öyle akıl verirlermiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz” Agı sözcüğünün, eski Türklerde rüşvetin varlığına bir ıspat olduğuna Mumcu (1985) doçentlik çalışması olarak hazırladığı *Osmanlı Devletinde Rüşvet* adlı çalışmasında değinmiştir (Adıyaman, 2015: 5).

Görüldüğü üzere, Köktürk döneminde rüşvet olgusunun yer aldığı özel bir sözcük olmasa da, Çin’in uyguladığı politika bir rüşvet politikasıdır. *agı* sözcüğünden yola çıkarak, o dönemde var olan bir rüşvet uygulamasına tanıklık etmekteyiz. Daha sonraları İslamiyetin kabulü ve yayılması ile birlikte ortaya çıkan çeşitli eserlerde rüşvet anlamını karşılayan *orunç/urunç* sözcüğüne rastlıyoruz. Bu sözcüğün geçtiği eserler, Divanü Lugati’t-Türk, Kutadgu Bilig, Mukaddimetü’l-Edeb ve İbn-i Mühenna Lugati’dir (Adıyaman, 2015: 5).⁸¹

İyi bir devlet yönetimi üzerine tavsiyelerde bulunan Kutadgu Bilig’de rüşvet ile işlerin düzeltilmemesi/halledilmemesi gerektiği ve haciblerin ya da hacib olacakların rüşvet almamaları gerektiğinden bahsedilir. Rüşvetin devlet yönetiminde asla yeri yoktur:

közi tok kişi işte almaz orunç/orunç alsa hacib bolur beg külünç “Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz, hacib rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer” (KB, 2442).

orunç olmasa kılsa barça işig yağutsa begiñe yıramış kişig “Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan bütün insanlar beyine yaklaştırmalıdır” (KB, 2506).

özün bolsa hacib orunç almağı çığay tul yetimler sözün tınlağı “Eğer hacib olursan rüşvet almamalısın; fakir, dul ve yetimlerin arzularını dinlemelisin” (KB, 4144)

Divan’da *kalın bulutug tüpi sürer karanğu ı:şığ urunç açar* “Aniden çıkan rüzgar göğün karanlığını açar, aynı şekilde hükümdarların kapılarındaki karanlık işi

de rüşvet açar”. Burada Kutadgu Bilig’de öğütlendiğinden farklı olarak, ihtiyacı olan kimselere rüşvet tavsiye edilmektedir (Ercilasun vd., 2014: 441). Yine Divan’da geçen başka bir örnekte de işlerin halledilmesinde rüşvetin önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir:

kara bulutığ yi:l açar urunç bile i:l açar “Kara bulutlar çökerse onları rüzgar dağıtır, aynı şekilde rüşvet de hükümet kapısını açar”. Bu cümle, bir kimsenin işini yürütmesi için parayı esirgememesi gerektiği durumlar için kullanılmaktadır (Ercilasun, 2014: 152).

Divan’ın Dankoff-Kelly tercümesinde *urunç* maddesi, *u:r-* , *urun-* maddesine yönlendirilir (CTD III: 55). Burada *urun-* fiilinden *urunç* “rüşvet” ve *urunçak/urunça:k* “depozito, emanet, kapora” anlamlarını verebileceğimiz sözcükler türemiştir.

Sözcüğe Divanü Lugati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’den sonra Mukaddimetü’l-Edeb’de de rastlamaktayız: *urunç berdi ana mal-nı* “Ona malı rüşvet (olarak) verdi” (ME, 1993: 54); *ton keydi, urunç aldı* “Elbise giydi, rüşvet aldı” (ME: 62); *urunç tiledi қа:di*: “Kadı rüşvet talep etti/istedi” (ME, 1993: 78).

Kars “Koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise”

Kaşgarlı’da sözcük, “koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise” anlamıyla yer almaktadır (Ercilasun vd., 2014: 150; DLT I: 348; CTD III: 130; MW: 148⁸²). *barçın yamağı barçinka kars yamağı karska* “İpeğin yaması ipekle daha uygun olur, yünün yaması da yünle yakışır” (Ercilasun vd., 2014: 360). Devede iki farklı kıl örtüsü bulunur. Derinin alt tarafındaki ince tüyler, deve tüyü olarak adlandırılır ve ekonomik olarak değeri yüksektir. Bu ince tüylerden elbiselik kumaş yapılmaktadır. Dankoff-Kelly tercümesinde ve Brockelmann’da sözcük *qars* şeklindedir.⁸³

Sözcüğün kökeni Çince de aynı anlamı taşıyan *he zi* , **hâr-tsje* sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcüğün 12. yy’dan itibaren Arapçada, 15. yy itibari ile Osmanlı Türkçesinde var olduğu bilinmektedir.⁸⁴ Hamilton *Recherches autour de qars, nom*

⁸² Deve yününden yapılmış elbise veya şal, atkı (Ercilasun vd., 2014: 150, 360).

⁸³ CTD III: 130, MW: 148

⁸⁴Sözcüğün en eski biçimi yünlü kumaş anlamına gelen *Qarziyâ*’dır. Arapçada *karziyya*, *karraziyya*, *karsiya* şeklinde bulunan bu terim, uzun bir yünün ya da bezin (şalın) başa sarılarak türban şeklinde

d'une étoffe de poil adlı makalesinde Dun-Huang bölgesindeki yazmalarda 10. yy itibari ile bu sözcüğe rastlanıldığını söyler. Sözcük deve tüyü veya koyun yününden yapılmış kumaş, şal anlamı ile Çağataycada da bulunmaktadır (Hamilton vd., 1968: 330).⁸⁵ Sözcük Çağataycada bele bağlanan şal ve benzeri giyim aksesuarı olarak kullanımdadır (EDPT, 1972: 663).

Sözcüğün bu şeklinin günümüz Türk lehçelerinde devamını görememekteyiz.

Toğa “Filleri öldüren bir tür kaplan; unvan; kişi adı”

Divan'da ***toğa*** “filleri öldüren bir tür pars hayvanı” olarak geçmektedir (Ercilasun vd., 2014: 496, DLT III: 368, CTD III: 194). Brockelmann ***toğa*** sözcüğü için “tiger, kaplan” notunu düşmüş, bu kaplanın herhangi bir özelliğinden bahsetmemiştir (MW: 213). Kaşgarlı, sözcüğün aslının filleri öldüren kaplan cinsinden bir hayvan olduğunu, bu adın Türklerde kullanıldığını fakat daha sonra Türkler arasında bu anlamın kaybolduğunu belirtir. Sözcük çoğu zaman kişi adı⁸⁶/unvan olarak kullanılmıştır: ***toğa han, tona tigin***. Türklerin hakanı Afrasiyab için ***toğa alper*** denildiğini, anlamının ise “Bebür gibi kuvvetli, yiğit bir adam” olduğunu yine Kaşgarlı'dan öğreniyoruz (DLT III: 368; Ercilasun vd., 2014: 496; CTD II: 337; EDPT, 1972: 515).

Köktürkçede ***toğa*** ilk anlamıyla kaplan, bir üst anlamıyla ise unvan niteleyicisidir. Kapgan kağanın oğlunun unvanının niteleyicisi olarak kullanılan ***toğa***, aynı zamanda ***toğa tigin*** biçimiyle kişi adı olarak da kullanılmıştır: *oza k(ä)lm(i)ş süsin kül tig(i)n (a)g(i)t(i)p toğra bir og(u)ş (a)lp(a)gu on (ä)r(i)g toğa tig(i)n yogınta (ä)g(i)r(i)p öl(ü)rt(ü)m(i)z* “Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Toğra(lardan) bir grup yiğit on eri *Toğa Tigin*'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük” (KT K 7) (Tekin, 2010: 36; Şirin, 2016: 213); *(a)nta toğra*

kullanılması anlamını kazanmıştır (Hamilton vd, 1968: 342). Sözcük 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da *qars* şeklindedir. Arap dünyasına Orta Asya'dan geçmiştir.

⁸⁵Hamilton, sözcüğün diğer dillerdeki şekillerine de yer vermiştir: İsp. *Qarisea, cariseto, cariseia*; Fr. *Carisé, cariset, carisel, créseau, cresee*; İtaly. *Cariséa, caresee*. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamilton vd., 1968.

⁸⁶ Türklerin çocuklarına hayvan adı vermeleri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Çocuğa ad olarak konulan hayvanın güç, kuvvet gibi özelliklerinin çocuklarında da olması temenni edilerek uygulanan bu ritüele Türk mitolojisinde de rastlamaktayız. Manas destanında Alman-Bet'in doğuşu oldukça önemlidir. Alman-Bet'e ad vermede kaplan figürü söz konusudur: “Kara Han'ın bir oğlu olmuş idi, büyük toylar yapılmış, gönüller dolmuş idi, Kara-Han'ın bu oğlu, doğunca sağ selamet, Ona ad vermişlerdi: “Kaplan-doğan” Alman-Bet.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, Bahaaddin, Türk Mitolojisi, C. 1, s. 303, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

yılp(a)gutu bir og(u)ş(u)g toña tig(i)n yogınta (ä)g(i)rä tokıd(i)m “Orada Tonra (boyu) Alplerinden bir grubu *Toña Tigin*’in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm” (BK D 31) (Tekin, 2010: 60; Şirin, 2016: 213).

Eski Uygur Türkçesi döneminde sözcük, “yiğit, kahraman, kuvvetli, şevketli” anlamında kullanımının yanısıra antroponim (kişi adı) ve unvan olarak da kullanılmaktaydı (EUTS, 2011: 246). Karahanlı dönemine bakacak olduğumuzda, Kutadgu Bilig’de *toña* “yiğit, kahraman” anlamıyla geçmektedir:

kölike teg ol kör bu dünya toña/eğerse kaçar kaçsa yapçur saña (KB 1409)

“Ey yiğit, bu dünya bir gölge gibidir/onun peşine düşersen kaç, sen kaçarsan o sana koşar”.

yanut birdi oğgurmuş aydı maña/kiñeş bir yarağı ne ol ay toña (KB 3482)

“Oğgurmuş cevap verdi: -Ey yiğit, bana tavsiyede bulun, ne yapmalıyım- dedi”.

Görüldüğü üzere, Eski bir Türk geleneği olan ad vermede güçlü ve vahşi hayvanlara başvurmak, tarihi dönemler boyunca izleyebildiğimiz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Köktürkçede hayvan adı olarak müstakil bir biçimde kullanılan *toña* sözcüğü, aynı zamanda unvan niteleyicisi ve kişi adı olarak da kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde (Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı) sözcük, artık hayvanın kendisinden ziyade hayvanın karakteristik yapısı ön planda tutularak, *toña* “güçlü, yiğit, kahraman” anlamlarına evrilmiş, aynı zamanda kişi adı⁸⁷ ve unvan olarak kullanılmaya devam etmiştir. Divan’da *toña*, Türklerin hakanı Afrasiyab’ın gücünü ve heybetini ifade etmek için özel bir ad olarak kullanılmıştır: *Alp Er Toña/Toña Alp Er*

Sorgu “Hacamat yaparken kullanılan bardak; kan alma aleti”

Divan’da *sorgu* sözcüğü “hacamat yaparken (bardak çekerken) kullanılan alet ya da kan alma aleti” anlamıyla kayıtlanmıştır⁸⁸ (Ercilasun vd, 2014. 184-215; DLT II: 69; CTD III: 165). Dankoff-Kelly tercümesinde sözcük *s:or-* fiiline yönlendirildiğinde fiilin “emmek” anlamı ile karşılaşmaktayız⁸⁹ (CTD III: 165). Eski Uygur Türkçesinde *sor-* olarak kullanılan fiil, Radloff’un *Uigurische sprachdenkmäler 292.*’de *sur-* şeklinde geçmektedir (EUTS, 2011: 208).

⁸⁷ Karahanlı döneminde kullanılan kişi adı, bkz. C.2 İmre Baski 2007, :777.

⁸⁸ Brockelmann MW’de sözcüğe madde başı olarak yer vermemiştir.

⁸⁹ *sor-* “emmek” *emik sordı* “meme emdi” sözünden alınmıştır (DLT II: 70).

Clauson, etimoloji sözlüğünde söz konusu fiili “emmek” anlamı ile uzun ünlülü göstermektedir⁹⁰ (EDPT, 1972: 843). *so:r-* fiilinin Dankoff-Kelly tercümesinde de aynı şekilde gösterilmesi, fiilin en eski Türkçede uzun ünlü ile varlığını sürdürdüğünü işaret etmektedir. Nitekim, asli uzun ünlülerini koruyan Türkmençe ve Hakasçaya baktığımızda da fiili uzun ünlü ile görmekteyiz.⁹¹

Karahanlı dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig’de fiili *sor-* şekli ile görmekteyiz:

bağa körse begler küyer ot sanı/basınsa üzer baş sorar öz kanı (KB, 655)

“Dikkat edersen beyler gerçekten yanar ateş gibidir, kafa tutanın başını koparır ve kanını emer”

kalı basnu tegse buşar baş keser/tamurun teşer kör sorup kan içer (KB, 4099)

“Eğer ona saygısızca yaklaşırsan hiddetlenir ve baş keser, damarını deler, insanın kanını emer, içer”. Bu örnekler ışığında fiilin anlam olarak, beylerin “sinirlenmesi” durumunda şiddetini ifade etmede kullanıldığını görmekteyiz. “Kan emmek” anlamı ile yer alan fiil, eserde mecazi bir anlam ile karşımıza çıkmaktadır. 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir tıp kitabı olan *Edviye-i Müfrede* adlı eserde *sor-* fiilini fiziki bir “emme hareketi” ile değil “kanın vücuttan çekilmesi” anlamı ile görmekteyiz: *kuru üzüm, eger çekirdeksüz yiseler aruğ eyler ve kanı sorar ve göyündürür, ıslahı hıyarıladur* “Kuru üzüm çekirdeksiz yendiğinde kanı emer ve yakar, iyileşmesi hıyar iledir” (EM, 2016: 42).

“Emme” hareketinden yola çıkılarak *sor-* fiiline –GU⁹² fiilden isim yapım eki eklenerek, “kan alma aleti” ya da “kanı vücuttan dışarı *emilim yoluyla* atmaya yarayan bir alet” anlamına gelen *sorgu* sözcüğüne, görüldüğü üzere yalnızca Divanü Lugati’t-Türk’te rastlıyoruz.⁹³

⁹⁰ Bazı el yazmalarında -yanlış hecelendiği düşünülerek- fiilin, *sor-* şeklinde kısa ünlülü biçimi görülebilmektedir.

⁹¹ PMong. **soru-* “to suck”; PTürk. **so:r-*, Tkm. *şo:r* ve Hakas. *so:r*; OTürk., Ouyg, Karh. *sor-* “to suck” ; Aztü. , Kırg. Kaz., KKalp, Kumuk *sor-* “to suck” ; Altaic Language *şöjri* “to suck” (EDAL, 2003: 1275; EDPT, 1972: 873)

⁹² Ek, Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılan bir ek olup, genellikle “yapma” ifade eden fiillerden isim oluşturur. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesne adları yapar. (Ergin, 2013: 189; Korkmaz, 2009: 81) Genellikle tek heceli fiil kökleri ile çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerinden adlar türetir (Korkmaz: 80).

⁹³ Sözcüğün bir diğer *sorga* şekli “huni” anlamıyla yine Divan’da karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun vd., 2014: 251).

Kanagu “Neşter”

Divan’da ***kanagu***⁹⁴ sözcüğü “neşter, kan alınan alet” anlamı ile yer almaktadır (Ercilasun vd. 194; DLT I: 447; CTD I: 336; MW: 144)⁹⁵. Sözcüğün “kan” ile ilişkisi oldukça açıktır, Dankoff-Kelly tercümesinde ve Atalay’da sözcük kan almak anlamına gelen ***kana-*** fiili ile ilişkilendirilmiştir⁹⁶ (DLT IV: 260): *ol atın kana:dı* “O, atının damarını kesti ve atından kan aldı” (CTD II: 291).

Atalay, Divan’ın dizin kısmında ***kana-*** fiilinin yanısıra ***kani-*** fiilinin de varlığına işaret etmektedir: ***kani-*** “kanamak”. Eski Uygurcada da ***kani-*** fiilini aynı anlamda görmekteyiz: *yekler kanımaz erkli* (0711-10) (Elmalı, 2016: 83).

Kutadgu Bilig’de ***kan al-*** yapısının varlığı göze çarpmakta olup bu yapı “hacamat yaptırmak” anlamı taşımaktadır. Bunun dışında yine KB’de damardan kan almak için ***kan akıt-*** fiili geçmektedir. Eserde ***kan al-*** ve ***kan akıt-*** fiilleri yer alsada kan alma aleti olarak herhangi bir sözcüğe rastlayamıyoruz:

anı kan küçemiş bolur belgüüg/ayu bir kan alsun añar ülgüüg

“Belli ki onun kanı kuvvetlenmiştir, bir miktar kan aldırması tavsiye edilir” (KB 6008)

Kayu aydı kan tutmuş emdi muni/aça birgü ekçek akıtgu kanı

“Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır” (KB 1058)

“Kan almak” anlamına gelen ***kana-*** fiili Eski Uygur Türkçesi döneminde görebilmekteyiz. Bu fiilden türetilen ***kanag*** sözcüğü bu dönemde “kan alma” ifadesi taşıyan bir addır (EUTS, 2011: 164; EDPT, 1972: 636) Fakat sözcük kuruluşu bakımından incelendiğinde, ***kana-*** fiilinden –g isim yapım eki Türk dilinde mevcut değildir. Bu sözcük, alet adı oluşturmuş⁹⁷ ***kanagu*** sözcüğünden kısaltmış bir ad öbeğinden başka bir şey değildir.

Sonuç olarak “neşter” anlamına gelen en eski Türkçe sözcüğümüz olan ***kanagu***, Ercilasun, Atalay ve Brockelman’da kısa vokalli gösterilmiştir. Divan’ın

⁹⁴ Dankoff-Kelly tercümesinde sözcük uzun ünlülüdür: *qa:n* “kan”; *qana-/qa:na-* “kan aldirmek”; *qana:gu* “neşter” (CTD III: 126).

⁹⁵ Ünver’in *Uygurlarda Tababet* adlı eseri, Uygurların tedavi konusunda zengin bir tıbbi bilgiye sahip olduklarının en açıklayıcı örneklerinden biridir. bkz. Ünver, 1936.

⁹⁶ Atalay tercümesinde ***kana-*** fiilinin ilk anlamı “kanamak, kan gelmek”, üst anlam olarak “kan almak” şeklinde iken Dankoff-Kelly’de fiil uzun vokalli olup yalnızca “kan almak” anlamındadır (DLT IV: 260; CTD III: 126).

⁹⁷ Fiilden isim yapım eki olan ve alet adları oluşturan –gu eki için bakınız: *sorgu* maddesi.

İngilizce tercümesinde sözcüğü *kana:gu* şeklinde uzun vokalli görmekteyiz. Clauson da, Hakaniye lehçesinde sözcüğün *kana:ğu:* olarak varlığına işaret eder, sözcüğü uzun vokalli biçimiyle *kana:-* “kan almak” fiiline yönlendirir (EDPT, 1972: 636). Sözcüğü tıbbi bir alet adı olarak Divan’ın dışında İbn-i Mühenna Lugatında görmekteyiz: *kanağu* “neşter” (ML, 1934: 37). *kana:ğu:* sözcüğü zaman içerisinde, kullanım alanı bakımından yerini Farsçadan ödünçleme yoluyla aldığımız *دشتر ništa:r*⁹⁸ sözcüğüne bırakmıştır (EDPT, 1972: 637; Steingass, 1963: 1403).

Kin “Misk”

“Misk, güzel koku” anlamına gelen *kin* sözcüğü, misk geyiği adı verilen hayvanların genital bölgelerinden salgılanan bir salgıdır. BK K 11-12’de geçen *kinlig* yapısı, sözcüğün Köktürkçedeki varlığına bir kanıttır: *s(a)r(i)g (a)ltunın ür(ü)ñ küm(ü)şin k:rg(a)gl(i)g ku:t(a)yın kinl(i)g (ä)şg[(i)tis]in özl(ü)k (a)tın (a)dg(t)rın k(a)ra k[işin] kök t(ä)y(ä)ñin türk(ü)mä bod(u)n(u)ma k(a)zg(a)nu birt(i)m* “Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklerini, has atlarını, aygırlarını, kara samurlarını, gök⁹⁹ sincaplarını Türklerime ve halkıma kazanıverdim” (Şirin, 2016 : 265; Tekin: 48). Bu sözcük ilk olarak *ekinlig* şeklinde okunmuş, buradaki *ekin*, “hububat” anlamındaki ekin zannedilmiştir. Ancak akabinde gelen *eşgiti* sözcüğü, Divan’daki *eşgürti* ve Uygur Türkçesinde yer alan *eşgirti* “işlemeli ipek kumaş” ile aynı sözcüktür: *Kin eşgiti* “misk kokulu işlemeli ipek kumaş” (Tekin, 2010: 104). Sözcük Clauson tarafından *kin* “misk” olarak değerlendirilmiştir (EDPT, 1972: 725).

kin sözcüğü Eski Uygur Türkçesi döneminde görülmekte olup “güzel koku” anlamındadır (EUTS, 2011: 110). Dankoff-Kelly tercümesinde sözcük *yıpar* ile birlikte geçmektedir: *kin yıpa:r* “musk-bag” ve madde başı *kiz* sözcüğüne yönlendirilir. Aynı eserde *kiz* sözcüğüne baktığımızda, sözcüğün anlamlarından birinin de “koku kutusu” olduğunu görürüz (CTD III: 106-107). Böylece *kin* ve *kiz* sözcüğü semantik olarak “koku” üzerinde birleşmektedir.

⁹⁸ Farsçada “neşter” anlamına gelen *ništa:r* sözcüğünün, *nesh* ve *neshtar* ile olan ilişkisi için bkz. Steingass, 1963: 1442.

⁹⁹Kök sözcüğü yazıtlar döneminde “gök” anlamına gelmektedir. Bunun yanısıra gökyüzünün renklerine verilen adları da karşılamaktaydı. Tekin’in “gök sincap” olarak aktardığı bu ibarenin *mavi*, *yeşili boz*, *gri*, *lacivert* renklerinden birine (Şirin, 2016: 266) sahip bir sincap türünü ifade ettiğini düşünmekteyiz.

Kiz “misk kutusu” dışında, sandık heybe gibi nesnelere için de kullanılır.¹⁰⁰ **Kizdeki kız yıpar** “sandıktaki anber kutusuna, sandıktaki miske el sürülmez, saklı kalır”. Bu sav¹⁰¹, kadınların ağızlarının kokusunun güzelliğini miske benzetmek için söylenirdi (DLT I: 327, MW: 110). Besim Atalay, bu ibarenin doğruluğunu kabul etmediğini, atasözündeki **yıpar** sözcüğünün “kokmak” anlamına gelen bir fiil anlamı olduğunu da söyleyerek, cümlenin aslında “mis gibi kokar” ifadesi taşıdığını not düşmüştür (DLT I: 327).

kin sözcüğü dışında, aynı anlamı ifade eden ve çoğu zaman **kin** ile birlikte kullanılan **yıpar** sözcüğüne de değinmemiz gerekmektedir. **Yıpar** Köktürkçede “cenaze merasimlerinde kullanılan kokulu mum, tütsü” anlamındadır (Şirin, 2016: 406): *yog yıp(a)r(i)g k(ä)lür(ü)p tikä birti* “Cenaze mumları getirip dikiverdiler” (BK G 11) (Şirin, 2016: 406; Tekin, 2010: 68). Atalay’da **yıpar** sözcüğünün yanısıra **yıd** “koku” sözcüğünü de görmekteyiz:¹⁰² **yıd** “koku” (DLT IV: 779) **yıpar** “misk” (DLT IV: 785): *Men yıpar saçtım* “ben misk saçtım” (DLT II: 4) / *Yıpar burdı* “misk koktu” (DLT II: 6).

Divan’da **yıd** ve **yıpar** sözcüğünü atasözünde aynı cümle içerisinde görebilmekteyiz: *yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır* “Kabından misk gitse kokusu kalır”. Bu atasözü, zenginliği giden ve bir parça malı kalıp da istendiği zaman bir şeyleri bulunabilen kimse için söylenir (DLT III: 48-49). Divan’da, **yıpar** sözcüğünün bir eşyayı ve bir insanı niteler biçimde örnekleri ile karşılaşmamız mümkündür: *Yıparlıg kesürgü* “misk kokulu kap” (Ercilasun vd., 2014: 368); *yıparlıg er* “anberi, güzel kokusu bulunan kimse” (DLT III: 50).

Sonuç olarak Türk dili tarihinde koku anlamına gelen **kin**, **yıd** ve **yıpar** sözcüklerine tanık olmaktadır. Köktürkçede “güzel kokulu” anlamına gelen **kinlig** yapısını görsek de müstakil bir **kin** sözcüğüne rastlamamaktayız. Bu yapı yerine Köktürkçede **yıpar** sözcüğünü görmekteyiz. Bu sözcük “cenaze törenlerinde dikilen kokulu mum ve tütsü” anlamında olup Divan’da ise “misk ve güzel koku” olarak geçmektedir. Divan’da **kin** ve **yıpar** sözcüğünün birlikte özel bir yapı olarak kullanımı Mani metinlerine dayanmaktadır. 8. yy Mani metinlerinde **kin yıpar / kin**

¹⁰⁰ Misk kutusu, elbise sandığı, elbise bohçası kısacası nesnelere korunup saklandığı her şeye bu ad verilirdi (Ercilasun vd, 2014: 142).

¹⁰¹ Mitteltürkischer Wortschatz’da **kiz** sözcüğü madde başı olarak yer almaktadır. Brockelmann sözcüğe “kutu” anlamını verip bu atasözünü örnek göstermiştir. Eserde “koku kutusu” olarak **kiz** yer alırken **kin** madde başını görememekteyiz. Bu sözcük yerine **yıpar** sözcüğü bulunmaktadır (MW: 88).

¹⁰² Atalay’da **kin** sözcüğü madde başı olarak görülmemektedir.

yıpar yıldırım “güzel kokulum (sevgilim)” ibaresi mevcuttur (EDPT, 1972: 725). Ercilasun “ koku dışında”, *kin yıpar* ibaresini “misk kabı” olarak not etmiştir (Ercilasun vd., 2014: 147).

Burt/Bürt “Kâbus”

Tarihi dönem içerisinde uyku anlamına gelen birçok sözcük bulunmaktadır. Köktürkçede *u* “uyku” sözcüğünü görmekteyiz: *sünüg b(a)t(ı)mı k(a)r(ı)g sök(ü)p(ä)n kögm(ä)n yış(ı)g toga yorıp kırk(ı)z bod(u)n(u)g uda b(a)st(ı)m(ı)z* “Mızrak batımı karı söküp Kögmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda iken bastık” (KT D 35) (Tekin, 2010: 34-35); *kırk(ı)z(ı)g uka b(a)st(ı)m(ı)z* “Kırgız halkını uykuda iken bastık” (T 27) (Şirin, 2016: 317). Eski Uygur Türkçesi dönemine baktığımızda *udık* sözcüğü ile karşılaşmaktayız. (EUTS, 2011: 262). Karahanlı dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig’de *u* ve *uđku* sözcüklerini görmekteyiz.¹⁰³ (KBb: 486, 489) Divan’da *u* dışında *yatıg/yatık* sözcüğü de Kaşgarlı tarafından kayıtlanmıştır.

Uyku hali, beraberinde rüya kavramını da getirmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *tüşe-* fiilini “rüya görmek, düş görmek” şeklinde fiil biçimiyle görsek de -yazılı metinler çerçevesinde- rüya ifadesi için *tüş*¹⁰⁴ adını görememekteyiz (EUTS, 2011: 259). Karahanlı dönemine baktığımızda Kutadgu Bilig’de ve Atabetü’l Hakayık’da *tüş* “rüya” sözcüğü ile karşılaşmaktayız: *yörügke barır түş түşüg yakşı yör/aya түş yörügli түşüg yinçke kör* “Rüya tabire bakar, rüyayı daima iyiye yor; ey rüya yoran kimse, rüyayı çok dikkatli incele” (KB, 4373); *yayınkı bulit teg ya түş teg ħali/direngsiz keçer baht ya kuş teg uçar* “Baht yaz bulutu gibidir veya rüya gibi boştur; durmadan geçer veya kuş gibi uçar” (AH, 2006 : 223-224). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sözcük, ön seste t->d- değişimi ile *düş* biçiminde karşımıza çıkmaktadır: *Düşinde görür kim bir ulu toğan/İner gökyüzinden ü eyler fiğa:n* (SN: 869) .

Karabasan ya da kâbus halk arasında oldukça yaygın görülen bir uyku halidir. Uykunun sıkıntılı bir hale bürünmesi sonucu kâbus/karabasan adını verdiğimiz

¹⁰³ *udık* ve *uğku* sözcüklerinin de *udı-* fiili ile bağlantısı ortadadır. Her iki fiil de uyumak anlamı ifade etmektedir. BK D22’de *tün udımadım küntüz olırmadım* “gece uyumadım gündüz oturmam” (Tekin, 2010: 58) ibaresi *udık* ve *uğku* sözcüklerinin *udı-* fiili ile bağlantısına verilebilecek örneklerden yalnızca biridir.

¹⁰⁴ Tat-Bşk, *tüş* ; Kzk *tüş* ; Krg, Özb. *tüş*
(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c94dbb0b5a320.52266231) (E.T. 14.04.2019)

durumun Divan'da **bürt** ya da **burt** sözcükleri ile kayıtladığını görmekteyiz. Atalay ve Brockelmann'da **burt** olarak geçen sözcük, Dankoff-Kelly'de **bürt** şeklindedir. Ercilasun eserinde sözcüğü hem **burt** hem **bürt** olarak kaydetmiştir (DLT IV: 118; MW: 44; CTD III: 84; Ercilasun vd., 2014: 148, 236). *anı burt basdı* “Onu karabasan, kabus bastı” (DLT II: 10; Ercilasun vd., 2014: 236).

Clauson, 11. yy Hakaniye Türkçesinde “kabus” anlamına gelen, **bürt** sözcüğünü **bür**-¹⁰⁵ fiili ile ilişkilendirmektedir. Ercilasun, sözcüğün **bür**- fiiline bağlanmasını tatmin edici bulmamaktadır (Ercilasun vd., 2014: 236). Nitekim Clauson önerdiği **bür**- fiilinin madde başında, Hakaniye Türkçesinde fiilin **bürt** ile bağlantısına değinmemiştir (EDPT, 1972: 355).¹⁰⁶ Yalnızca Divan'da görebildiğimiz bu sözcük(ler), kullanım alanlarına ne tarihi dönemlerde ne de modern lehçelerde de devam etmişlerdir. Modern lehçelerde “kabus” ya da “karabasan” anlamına gelen sözcükler tamamen bunlardan farklıdır: Bşk. *kırkınıs töş*, Kzk. *bastıgıruluv*, Krg. *kara basu:/albastı basu.*, Tat. *kurkınıç töş*, Tkm. *garabasma*.¹⁰⁷ Türkiye Türkçesinde kullanılan *karabasan* ibaresine en yakın kullanımı Türkmencede görmekteyiz: Tkm. *garabasma*.

Sarga:n “Çorak yerde biten bir bitkinin adı”

Sarga:n, tuz bataklıklarında yetişen bir tür bitki olup, bu bitkilerin yetiştikleri yerlere de **sargan ye:r**, kurumuş kamışlığa ise **sarga:n kamış** adı verilmektedir (Hauenschild, 1994: 64). Divan'da sözcük “çorak yerlerde biten ot” anlamı ile kayıtlıdır (DLT I: 438; Ercilasun vd., 2014: 190). Brockcelmann, sözcüğü Mitteltürkischer Wortschatz adlı eserinde madde başına almış ve Hauenschild gibi “tuzlu topraklarda yetişen bir tür bitki” anlamını vermiştir (MW: 172).

Divan'ın Dankoff-Kelly tercümesinde **sarga:n** sözcüğünü görememekteyiz.¹⁰⁸ Sözcüğü 8. yy Budist metinlerinde **sargan** şekliyle görebilmek

¹⁰⁵ “Bürt perhaps from *bür*- in the sense of something that twists the victim” (EDPT, 1972: 358) Clauson, bu ifadeyle ruhun sıkışıp acı çekmesi ile bir bağlantı kurmak istemiş olabilir.

¹⁰⁶ Bizce de sözcük *bür*- fiili ile ilişkilendirilemez.

¹⁰⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.5c9613acedb8a0.40429306 (E.T. 14.04. 2019)

¹⁰⁸ Clauson'un *sar*- fiilinden türediğini söylediği bu sözcük için Dankoff-Kelly'de *sar*- madde başı altında sözcük aranmış, fakat bu fiilin altında da “sarmak” anlamından gelişen bir ada rastlanmamıştır.

mümkündür¹⁰⁹. Caferoğlu, *sargan* için “sert, katı ve çorak arazide yetişen kuru bir bitki” anlamını vermektedir (EUTS, 2011: 196).

Kaşgarlı'nın *sarga:n* olarak kaydettiği sözcüğü Clauson *sar-* fiilinden türemiş bir çeşit bitki olarak açıklamaktadır. Clauson'a göre *sar-* (saru:) fiilinin “sarmak, çevrelemek” anlamından “etrafındaki şeyleri saran bir tür bitki; sarmaşık” anlamına ulaşmıştır (EDPT, 1972: 849). Hauenschild, Clauson'dan görüş olarak bu noktada ayrılmaktadır. Hauenschild bu yorumun, sözcüğün yapısıyla uyuşamayacağını belirtmektedir. Clauson'un *sar-* fiilinden türetildiğini varsaydığı sözcüğü, Hauenschild, renksiz ve soluk bitkilerin tanımlanmasında kullanılan “sarı” renginin bir türevi olduğunu düşünür (Hauenschild, 1994: 64).

İster yerleşik ister göçebe halk olsun, insanlık gündelik hayata dair her şeyde olduğu gibi, bitkilerin adlandırılmasında ve sağladıkları yararlar hususunda oldukça ustaca bir tavır sergilemişlerdir. Bitkileri tanımış, onların kullanım amaçları, yarar ve zararları ya da görünüşlerinden ötürü gelişen çeşitli ifadelerle onları adlandırma yoluna gitmişlerdir (Şahin, 2016: 782). Bu nedenle, ilk bakışta Clauson'un da belirttiği görüş gibi, sözcüğün *sar-* fiili ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Fakat *sar-* fiilinin bir nesneyi ya da yeri çoraklık ve kurulukla nitelemesinin de mümkün olmadığını belirtmekte yarar vardır. Anlam ile kök arasında anlam bakımından bir tutarlılık söz konusu olmalıdır.

Bahsettiğimiz üzere, *sargan* sözcüğünün *sar-* fiilinden gelişen sarmaşık türü bir bitki olabileceği görüşünün yanısıra renksiz ve soluk bitkileri ifade etmek üzere kullanılan sarı renginden türediği görüşü de mevcuttur. *Sargan* adı verilen bitkinin kuru ve çorak bir bitki anlamına geldiği açıktır. Sözcük Kazakçada *sırgın*, - Muhtemelen- oğuz grubu Türkçesinde *sirgen*¹¹⁰, Azerbaycan Türkçesinde *sirkän*, Türkmencede *sırqın*, Rusçada *sagan* biçimindedir (Hauenschild, 1994: 65). Kurumuş kamışlığa da *sargan kamış* deniliyor olması, *sargan* sözcüğünün kamışı nitelediğini göstermektedir. *Sargan kamış* ve *sargan yer* örneklerinden yola çıkarak, nesnelerin kuruluşunun ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Böylece sözcüğün Clauson'un tahminde bulunduğu gibi “sarmak, çevrelemek” ya da “sararak yükselmek” anlamında değil, kamışın ya da bitkinin kurumuş olması ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Hauenschild'in *sargan* sözcüğünü sarı renk ile bağlantı kurmasına,

¹⁰⁹ suvlardaki ögenlerdeki sarğan otı yaşı yaş

¹¹⁰ *Sargan* sözcüğü, *sirgen* ya da *sirken* şekli ile yalnızca Türkçede yaşamaktadır (Oturakçı, 2012: 205). Derleme sözlüğüne bakıldığında sözcüğü *sirken* biçiminde “yabani ispanak” ya da “yabani semizotu” anlamı ile görmekteyiz <https://sozluk.gov.tr/?kelime=fiddirek> (E.T. 20.01.2020).

kurumuş bitkilerin ya da bunların bulunduğu yerlerin sarı renkte olması neden olmuş olabilir.

Yarmaş “İri dövülmüş buğday”

Yarmaş yapısını Atalay’da “iri dövülmüş bulgur ve buna benzer şeyler” anlamı ile görmekteyiz (DLT III: 40). Dankoff-Kelly’de sözcük yine *yarmaş* biçiminde olup “kabaca çekilmiş un” anlamıyla kayıtlıdır (CTD II: 169) Brockelmann’ın MW eserinde sözcük *yarmaş* ya da *yarmış* okunuşuyla iki şekilde de geçmekte ve “kabaca çekilmiş kabuksuz tahıl” olarak yer almaktadır (MW: 80).

Divan’da *yarmaş* sözcüğü iki yerde görülmüştür. İlk *yarmaş* sözcüğünde mim ve üstün vardır, ikincisinde sözcük üstün ve esrelî yazılmıştır (Ercilasun vd., 2014: 366). Clauson sözcüğü *yarmış* olarak okumuş, sözcüğün analogi yoluyla yerdeş sözcüğüne benzetilerek *yarmaş* olarak okunabileceğini belirtmiş¹¹¹, ayrıca bu yapının bir hapax legomenon olduğunu kaydetmiştir (EDPT, 1972: 969).

Sözcüğün kökünün *yar*-¹¹² fiiline dayanmakta olduğu şüphesiz açıktır (Ercilasun vd., 2014 : 366; EDPT, 1972: 969). Yapı bakımından inceleyecek olursak, *yar*- fiili ile ilişkisi doğrultusunda sözcüğü *yar-ma aş* olarak açıklayabiliriz.¹¹³ Oğuzlar, buğdaya *aşlık* diyorlardı. *Yarmaş* ya da *yarma aş* olarak ifade ettiğimiz yapıdaki *aş* sözcüğü, Oğuzların buğdaya verdiği ad ile bağlantılıdır.¹¹⁴ *Aş* ya da *aşlık* sözcüğünün yanısıra *yarma* adı Divan’dan önceki dönemlerde de geçmekteydi. Eski Uygur metinlerinden biri olan Heilk I’de (R.R.Arat, Zur Heilkunde der Uigurien I) *yarma* “bulgur” anlamı ile yer almaktadır (Gül, 2004: 313). Nitekim, Ercilasun’un da

¹¹¹ Ercilasun, Clauson’un sözcüğü sadece *yarmış* olarak okumasını doğru bulmamaktadır (Ercilasun vd., 2014: 366).

¹¹² “Bölüp ayırmak” anlamının dışında, “tahıl tanelerini değirmende öğütmek” anlamı da bulunmaktadır.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9ddd18d4ce92.99359164

(E. T. 29-03-2019)

¹¹³ *Yar*- fiili ve bu fiile gelen –ma fiilden isim yapım ekinin varlığından ötürü, sözcüğü Clauson’un *yarmış* biçiminde okumasını doğru bulmamaktayız. Ercilasun da eserinde, söz konusu sözcüğün yapısında –miş değil –ma aş birimlerinin olduğunu belirtmektedir (Ercilasun vd., 2014: 366).

¹¹⁴ *Aşlık* ve *budgay/budgay’ın* yanısıra *tarig* sözcüğünün Divan’da önemli bir yeri vardır. *Tarig*, Türklerin çoğunda buğday anlamındadır, Oğuzlarda ise akdarı; tahıl olarak kullanımdadır. *Bışig tarig şışıldı* “suyla pişirilen buğday şışti” (Ercilasun vd, 2014: 268); *tarig* oruldu “ekin biçildi” (Ercilasun vd, 2014: 97) Buğday için bu sözcüğün kullanımı söz varlığı bakımından önemlidir. *Bul tarig* “Üzerinden yıllar geçtiği için tadı bozulan buğday”; *tarig* biti, “Buğdaya düşen küçük kurtçuklar” söz yapıları *tarig* sözcüğünün buğdayı tanımlamak için kullanıldığına en güzel örneklerden birkaçıdır (Ercilasun vd, 2014: 146; Ercilasun vd. 2014: 140).

belirttiği gibi, Osmanlıda ve Anadolu ağızlarında “öğütülmüş tahıl”, Güneybatı lehçelerinde (Az. Tü./Tkm) “dövülmüş, gelişi güzel kırılmış tahıl” *yarma* sözcüğü ile ifade edilirdi (Ercilasun vd., 2014: 366).¹¹⁵

Sonuç itibarıyla sözcük *yar-* fiilinden *yarma aş* “ırice ve kabaca dövülmüş buğday” anlamına gelmekte olup *yarmış* okunması sözcüğün yapısı bakımından uygun düşmemektedir. Sözcük yalnızca Dankoff-Kelly’de “un” olarak anlamlandırılmıştır. Sözcük diğer yayımlarda daha genel bir tahıl türünü ifade etmiştir. Eserde *yarmaş* sözcüğü ile birlikte *yarmaş un* yapısı da dikkati çekmektedir. *Yarmaş un* yapısının eserde “dövülmüş ince buğday unu” anlamı ile kullanımda olduğunu görürüz. “İnce buğday” yapısı *yarmaş* sözcüğüne anlamca zıt düşmektedir. Çünkü *yarmaş* “kabaca, iri bir biçimde dövülmüş” tahılı nitelerken, *yarmaş un* sözcüğü “ince çekilmiş bir un” yapısına işaret etmektedir. Anlam olarak birbirine zıt görünse de, bu yapıların kökleri aynı fiile (*yar-*) dayanmaktadır.

Yügrük at “yarış atı”

Divanü Lugati’t-Türk, at türleri söz varlığı bakımından oldukça zengin bir eserdir. Eserde atların, kullanım alanlarına göre, renklerine göre, bedensel ve ruhsal durumlarına/özelliklerine göre adlar aldığını görebiliyoruz.

Yügrük Divan’da “hızlı, hızlı koşan” anlamındadır¹¹⁶: *aydı seniñ udu, emgek telim ı:du/yumşar katıg ödü, köñlüm saña yügrük* “Bu zor ve yüksek dağları aşip bize nasıl gelebildin? Senden o kadar sıkıntı çektim ki onun yanında dağlar yumuşak kaldı ve gönlüm sana hızla gelmektedir” (Ercilasun vd., 2014: 54). Brockelmann’da da, ***yügrük*** “hızlı” anlamı ile yer almaktadır (MW: 99).

Yügrük sözcüğünün kökü *yügr-* fiilidir. Bu fiil “-at için- koşmak; geçmek; seğirtmek” anlamındadır (DLT IV: 821). Dankoff-Kelly’de sözcük “koşmak” anlamıyla yer almış fakat, anlam sadece “atın koşması” ile sınırlandırılmamıştır. Burada genel bir koşmak ifadesi söz konusudur¹¹⁷ (CTD III: 236).

¹¹⁵ *Yarma* “gelişigüzel kırılmış buğday”. Buradan hareketle kaba saba hareketleri bulunan, görgüden yoksun kimseye de *yarma* diye hitap edilir.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca1ee11960938.50817340 (E. T. 01-04-2019)

¹¹⁶ Sözcük İbn-i Mühenna Lugatında, Atabetü’l Hakayık’da aynı biçimde görülmektedir (ML: 93); *yügrük* yügrürmez olup AH, 461 (AH, 2006: 77).

¹¹⁷ Köktürkçede *yügr-* fiilini koşmak anlamının yanısıra kan akması anlamı ile de görmemiz mümkündür: *b(a)rduκ yirdä (ä)dgüg ol (ä)r(i)nç [k[(a)n(i)ŋ ög(ü)zçä yüg(ü)rti* BK D 20 (Tekin, 2010:

Yügrük at “yarış atı” olarak Divan’da bu şekilde geçmektedir (Ercilasun vd., 2014: 368). Dankoff-Kelly’de müstakil bir **yügrük** yapısını değil, **yügrük at** “yarış atı” yapısını görmekteyiz (CTD II: 171; CTD III: 236). Bu yapı Atalay’da **yügürgen at** olarak yer almaktadır: *yügürgen at* “koşucu at, yügrük at”. Kaşgarlı, insanların da bu şekilde nitelendirilebildiğini söyler. Atalay’da karşımıza çıkan **yügürgen** yapısının ilk anlamı “koşucu” bir üst anlamı ise “Çin’den İslam coğrafyasına gelmek üzere yola çıkan kervandan daha önce, mektup haberleri ulaştıran kişi”dir (DLT III: 54). Brokelmann da aynı sözcük için “Çinli tüccarlardan gelen mektupları İslam topraklarına ulaştıran bir postacı” olarak bahsetmiştir (MW: 99). Dankoff-Kelly’de sözcük “postacı” anlamı ile kayıtlıdır (CTD II: 176).

Köktürkçede **yügür-** “koşmak” anlamında bir fiilin varlığı söz konusudur. Bunun dışında **yügürt-** ve **yeltür-** fiilleri de “atın koşması” anlamını ifade eden fiillerdendir.¹¹⁸ **Yügürt-** fiilinin ilk anlamı “koşturmak, (atı) hızla koşturmak”tır¹¹⁹ (Şirin, 2016: 541). **Yeltür-** fiili ise “at koşturmak” ve “akın ettirmek” anlamına gelmekteydi (Şirin, 2016: 540-511). Köktürkçede **yügür-/yügürt-** ve **yeltür-** fiilleri bulunmasına rağmen **yügrük** ya da **yügrük at** şeklinde bir kullanıma bu dönemde rastlayamıyoruz. Ancak Eski Uygur döneminde **yügrük/yügürük** sözcüğünü müstakil bir biçimde “süratle koşan at” anlamı ile görebiliyoruz (EUTS, 2011: 306). Kıpçak Türkçesinde **yügrük** sözcüğü “at” ile birlikte kullanılmaya devam etmiştir (EDPT, 1972: 914).

Yügür- fiili, içerisinde öncelikle bir hız olgusunu barındırmaktadır. Fiil, sıradan bir koşmak değil “hızlıca koşmak” anlamı ile kullanımda olmuştur. Bu fiilden türeyen sözcükler de anlamsal olarak bu doğrultuda genişlemiştir. Nitekim, atların **yügürgen** ya da **yügrük** olarak nitelendirilmesi, onların “yarış atı” ifadesi kazanmasına sebep olmuştur. Bu atlar sıradan koşan bir at değil, hız olarak daha süratle koşan atlardır. İnsanlar için de bu sözcüğün kullanıldığını kaydeden Kaşgarlı da, koşan insan ile **yügürgen/yügrük** olarak nitelendirilen insanların farkını eserinde belirtmiştir. Bu nedendir ki, bu tarzda nitelendirilen insanlar Divan’da “haberi kervanlardan önce ulaştıran ulak ya da postacı” olarak kaydedilmiştir. Ayrıca

56; Şirin, 2016: 633) Şirin, *yügür-* fiilini “koşmak” anlamının yanısıra “kan akması, yaralanmak ve nihai olarak ölmek” şeklinde anlamlandırmıştır (Şirin, 2016: 453). Bu ibare ile, kanın normal bir hızla akmasından ziyade bir nehrin akış hızı derecesinde akması ifade edilmek istenmiştir.

¹¹⁸ *y(a)r(i)kl(i)g y(a)gıg y(ä)ltürm(ä)d(i)m* T 54 (Şirin: 511, ETY, 2011: 118); *tüg(ü)nl(ü)g (a)t(i)g yüg(ü)rtm(ä)d(i)m* T 54 (Şirin, 2016: 541, Orkun, 2011: 118).

¹¹⁹ Fiil **ter** sözcüğü ile birlikte kullanıldığında “çok büyük gayretler göstermek, bir uğurda ter dökmek” anlamlarını kazanmıştır (Şirin, 2016: 525).

Oğuzlar zeki, akıllı alimlere de *yügrük* sıfatını kullanırlardı: *yügrük bilge* (Ercilasun vd., 2014: 368; CTD II: 171; MW: 99; EDPT, 1972: 914).

Kögürçgün “Güvercin”

Sözcük Atalay’da *kökürçkün*, Ercilasun’da *kögürçgün* biçimindedir (DLT III: 419; Ercilasun: 521). Dankoff-Kelly’de güvercin *kögürçgü:n* şeklinde uzun ünlü ile kayıtlıdır.¹²⁰ Brockelmann, sözcüğe madde başı olarak eserinde yer vermemiştir.

İlk bakışta sözcüğün fonetik olarak gök ile ilişkisinin olabileceği göze çarpmaktadır. Güvercinin *gök* (< *kök*) sözcüğü ile ilişkilendirilmesinin mimarı Macar Türkolog Margit Palló’dur. Boynundaki renkli boğumlardan ötürü gök ile bağlantı kuran Palló, izahını “Kökörçsin” makalesinde belirtmiştir (Şirin, 2019: 21).¹²¹ Hasan Eren “Gök” ve türevlerinden oluşan sözcükleri incelediği makalesinde, güvercin ve gök ilişkisinden bahsederken Margit Palló’yu kaynak göstermiştir (Eren, 1958: 85).¹²²

Kökörçsin, Macarcaya güvercin anlamı ile değil, “mavi anemon çiçeği” anlamını kazanarak geçmiş, gök sözcüğünün “mavi” anlamı Macarcaya bu şekilde sirayet etmiştir. Gök, çoğunlukla mavi rengine sahip her şey için kullanılabilmiştir. (Şirin, 2019: 21)¹²³ Buna örnek olarak *gök gözülü* deyimini verebiliriz. Bu deyim, gözleri mavi (ya da yeşile çalan bir mavi) renginde olan insanlar için kullanılmıştır.¹²⁴ Ayrıca donu maviye çalan atlar da *gök kır* olarak

¹²⁰ Ercilasun, en az hataya sahip Dankoff-Kelly tercümesini temel alarak sözcüğü incelemiş olmalıdır.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Palló Margit (1923), “Kökörçsin”, *Nyelvtodományi Közlemények*, Budapest: Akadémia Kiadása, 154-158 http://real-j.mtak.hu/2693/1/NyelvtudomanyiKozlemenyek_021.pdf

¹²² Güvercin sözcüğünün gök (<kök) kökünden geldiğini ortaya koyan Palló’nun varlığından Hasan Eren ve Edward Tryjarski dışında hiçbir araştırmacının haberdar olmadıklarına değinen Şirin, sözcüğün gök ile ilişkisini herkesin kendine mal etmesine yönelik bir eleştiri ortaya koymaktadır (Şirin, 2019: 21).

¹²³ *Kök* sözcüğü “gök” anlamının yanısıra, göğün sahip olduğu tüm renklerini de ifade etmektedir (EDPT, 1972: 708). Yalnız mavi rengini değil, gri, yeşil, boz, lacivert hatta kırmızı renkleri de kapsar (Şirin, 2016: 80).

¹²⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb713dbb011c5.63193875 (E.T. 17.04.2019) Günümüzde Gök rengi, denizin ve gökyüzünün mavi rengi anlamındadır. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb713d201a940.58516151 (E.T. 17.04.2019) Divan’da *köger-* ya da *köker-* fiili bulunmaktadır. Bu fiil Atalay’da göğün rengini almak anlamıyla geçerken Brockelmann’da mavi rengine bürünmek anlamındadır. Gök = mavi (*köger-* DLT IV: 355; *köker-* MW: 111)

adlandırılmaktadır.¹²⁵ Mavi renginde değerli bir mineral olan safir de Türkçede *gökyakut* olarak geçmektedir.¹²⁶

Güvercin sözcüğünün günümüze kadar geçirmiş olduğu gelişime evresi gögerçin > göverçin > güvercin şeklindedir (Şirin, 2019: 21). Güvercinin gök ile kurulan ilişkisi, bahsi geçen canlının gökyüzünde uçuyor olması değil, boynunda göğün renklerini taşıyor olmasıdır. Modern Türk Lehçelerinde güvercin sözcüğü, Eski Türkçenin izlerini anımsatır biçimde devam etmektedir: Kaz. *Kögerşin*, Krg. *Kögüçkön*, Bşk. *Kügärsin*, Tat. *Kügärçin*, Tkm. *Gögerçin*, Aztü. *Göyärçin*.¹²⁷

Kara Orun “Kabir”

Divan’da mezar anlamı ile gördüğümüz sözcükler arasında *sin/sin* “mezar” bulunmaktadır (DLT III: 138). Kaşgarlı bu sözcüğün, boy anlamına gelen *sin* sözcüğü ile ilişkisine değinmiştir. Kaşgarlı’ya göre mezar sözcüğü boy sözcüğünden benzetilmiştir, çünkü mezarlar insan boyuna göre şekillenmektedir (DLT III: 138). İbn-i Mühenna lügatinde *sin* sözcüğünü müstakil bir biçimde göremesek de *sinlag* yapısını görebilmekteyiz: *sinlağ*¹²⁸ “Mezarlık” (ML, 1934: 60).

Yine Divan’da “kabir, mezar” anlamıyla gördüğümüz bir diğer sözcük *kara orun’dur*.¹²⁹ İlk anlamı “karanlık yer” olup, bir üst anlamda “kabir” anlamını kazanan sözcük (EDPT, 1972: 233), Atalay, Ercilasun ve Dankoff-Kelly’de *kara orun* biçimindedir¹³⁰:

¹²⁵

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=g%C3%B6k%20%C4%B1r&guid=TDK.GTS.5cb71df7a36910.59996428 (E.T. 17.04.2019)

¹²⁶

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=g%C3%B6k%20yakut&guid=TDK.GTS.5cb71df7a36ac7.02781855 (E.T. 17.04.2019)

¹²⁷

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.5cb71602b948f1.98024092 (E.T. 17.04.2019)

¹²⁸ Kaşgarlı’da sözcüğün *sin* biçiminde kalın sırada yazılması doğru değildir. Sözcüğün Anadolu’da *sinin sıksın* gibi deyişlerde ince sırada söylenmesi, doğru yazılış ve telaffuzun ince sırada olması gerektiğine bir gerekçe olarak görülmektedir (ML, 1934: 60). *sin* “mezar, kabir”, *sinne/sinni* “ölünün gömüldüğü yer, kabir” <https://sozluk.gov.tr/?kelime=fiddirek> (E.T. 20.01.2020) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=sin (E.T. 21.04.2019)

¹²⁹ *Orun* Eski Türkçede “yer” anlamındadır (CTD III: 43). *Kara* ise “siyah”, bir üst anlamda ise “karanlık” demektir.

¹³⁰ *Kara orun* ibaresi Brockelmann’da yer almaz. MW adlı eserde, mezar *sin* “Grab” biçiminde kayıtlıdır (MW: 178).

Birmiş seniñ bil yalyñuk tapar karınka/kalmış tawar adınñuñ kirse kara orunka
“Sana verilen ve yediğın bil ki senindir. Zaten insan karnına hizmet eder. Terkettiği mal da insan kabire girince başkasının olur” (DLT III: 222; Ercilasun vd., 2014: 443; CTD II: 265).

Köktürkçede kabir anlamına gelen *toltun* sözcüğü bulunmaktadır. *Toltun* sözcüğünün doğru okunuş ile doğru bir biçimde anlamlandırılma serüveni kolay olmamıştır. Sözcük Bömbögör yazıtında şu şekilde geçmektedir: *İlbiłg[ä] kunç(u)y(u)ñ tolt(u)ni*. Ts. Battulga, *Bömbögöriyn Biçees* adlı makalesinde bahsi geçen sözcüğü *tul ton* “dul elbisesi” olarak okumuştur. Battulga’nın bu okuyuş için dayanağı Uygurca bir metinde ve Kutadgu Bilig’de geçen *tul ton* ibareleridir.¹³¹ Sözcüğü *tultun* ya da *tultun* olarak okuyup, sözcüğe “mezar” anlamını veren ilk araştırmacı Peter Zieme’dir (Şirin, 2010: 66). 2008’de yayımladığı makalesinde Zieme, sözcüğü Maniheist Uygur metinlerinde geçen *tultun* ve *tultunka inkä* yapılarında görüp, bu sözcüğe “dul elbisesi” ya da “kefen”¹³² anlamlarının uygun olmadığını belirtmiştir (Zieme, 2008: 362). “Dul elbisesi” anlamına gelecek bir okunuştan ziyade bir mezar taşı metnine daha uygun bir okunuş önerisi Zieme’nin bu tesbiti ile anlamlı bir hale gelmiştir. Sözcüğün Bömbögör yazıtında karşımıza çıkması ve *İlbiłg[ä] kunç(u)y(u)ñ tolt(u)ni* ibaresinin mezarda yatan kişinin kim olduğunu aktaran bir cümle olma önerisi Şirin’e aittir (Şirin, 2010: 65-66). Kutadgu Bilig’de ise bu sözcüklerin hiçbirini görememekteyiz. Bu öztürkçe adların yerini Farsça *gür* sözcüğü almıştır:

isizim yigitlik tiriglik isiz/ökünçün sıgıt birle gürke kirür “Bana yazık oldu, gençliğime ve hayatıma yazık oldu; pişmanlıkla ve ağlayarak *mezara* giriyorum” (KB, 1516).

KB’de “mezar” anlamına gelen Türkçe sözcükler de vardır, bu sözcüklere Köktürkçe döneminde rastlamamaktayız. Bunlardan bir tanesi *kır* sözcüğüdür: *kalı içse suvni tüketü tükel/tükedi tiriglik kazıldı kırım* “Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sona erdi ve *mezara* kazıldı demektir” (KB, 6063). Bir diğer sözcük ise KB’de “yer, mekan” olarak geçen *orun* sözcüğüdür. Bu sözcük KB’de yalnızca bir beyitte “mezar” anlamında kullanılmıştır, diğer bütün beyitlerde asıl anlamı ile

¹³¹ *Tul ton* “dul elbisesi” ibaresi Eski Türkçe döneminde kullanımda olan bir yapıdır. Fakat bu okuyuş, yazıtın kompozisyonuna uygun değildir.

¹³² *Tultun* sözcüğüne “kefen” anlamını veren A. Van Tongerloo ve Zekine Özertural’dır (Şirin, 2010: 66).

geçmektedir: *özün yatgu orni kör ol belgülüg/anı itgü edgü bile ay külüg* “Senin yatacağın yer şüphesiz *mezardır*; onu iyilikler ile süsle ey namdar” (KB, 5180).

Ölüm gerçeği insanlığın gündelik yaşamının kaçınılmaz bir oluşumu olması nedeniyle, her dönemde ölüm ile ilgili söz varlığına rastlamamız kaçınılmazdır. Köktürkçede *tolun* ve *bark* sözcüklerinden sonra Karahanlı döneminde Farsçanın etkisiyle *gür* sözcüğünü görmekteyiz. Bunun yanısıra KB’de gördüğümüz *kur* sözcüğü ve tek bir beyitte *orun* sözcüğünün mekan, yer anlamından sıyrılıp mezar anlamıyla karşımıza çıkması Divan’da yer alan *kara orun* sözcüğüne bir dayanak oluşturmaktadır. Divan’da *kara orun*, ilk anlamıyla “karanlık yer”, üst anlamıyla “kibir, mezar” olarak kullanılmıştır. Kabirin karanlık olmasını vurgulamak amacı ile *orun* sözcüğünün başına *kara* sözcüğü eklenerek anlam ve ifade güçlendirilmek istenmiş olabilir. *Kara orun* biçimini tarihsel süreçte yalnızca Divan’da görmekteyiz.

Kakratgu “Davul”

Divan, 11. yy’da Türk toplumunun birçok kültürünü izleyebildiğimiz gibi, müzik kültürünü de gözler önüne serebileceğimiz bir eserdir. Eserde müzik aleti olarak nefesli, yaylı ve vürmalı çalgıların bulunduğunu görmekteyiz (Genç, 2015: 161-162). Orhun yazıtlarında *köbürge* sözcüğü “davul” anlamı ile Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünde geçmektedir. Burada *köbürge* sözcüğünü asıl anlamından ziyade bir metafor biçiminde görsek de bu durum, o dönemde davulun varlığını tanıklamamıza engel değildir. Yazıtta, Bilge Kağan’ın vefatı sonrası tutulan yas, “davul”un gümbürdemesi şiddetine benzetilerek işlenmiştir: *y(a)y bols(a)r üzä t[(ä)ñri] köb(ü)rg(ä)si (ä)t(ä)rçä (a)nç[a] t(a)gda sıgun (ä)ts(ä)r [(a)nça] s(a)k(i)nur m(ä)n* “İlkbahar gelince yukarıda gök davulu gümbürder gibi, öylece dağlarda geyiklerin böğür(düğü gibi)¹³³ öylece yas tutuyorum” (BK 3-4-5-6) (Şirin, 2016: 334; Tekin, 2010: 70).

Divan’da, müzik aleti olarak nitelendirebileceğimiz aletlerin birkaçı müzik icra etme dışında misyonlara sahipti. Bunlara örnek vermemiz gerekirse *tovil*, av sırasında şahin çağırma için çalınan bir davul türüdür.¹³⁴ Bunun yanısıra *tuğ*, nöbet

¹³³ Tekin, dağlarda geyikler böğürürse (öylece?) anlamı vermiştir, bizce bu satırlar “dağlarda geyiklerin böğürdüğü gibi” olarak aktarılmalıdır. Çünkü davulun gümbürdemesinin çıkardığı ses ile birlikte geyiklerin böğürmesi ibareleri birer benzetme unsurudur.

¹³⁴ Şahinin davulla değil düdükle çağırılıyor olma bilgisi sebebi ile Ramiz Asker, bu aletin hem düdükle hem de davul terimini karşılayabileceğini düşünmektedir (Asker vd, 2008: 33).

davulu anlamına gelmekteydi ve Hükümdarın önünde vurulurdu. Bu davulun bir nöbet değişimi olacağı zaman çalındığına dair bilgiyi Kaşgarlı eserinde belirtmiştir (Asker vd, 2008: 33): *Xan tug urdı* “Han, nöbet davulu vurdu, mehterhane çaldı” (DLT III: 127).

Bunlara ek olarak *kakratgu* da davul türünde bir alet olup, bu davul türü de o dönem toplumunda musiki icra etmede kullanılmamıştır. *Kakratgu* bir bekçi davuludur. Bu bekçi, bağ ve tarla bekçisidir. Tarlaları, ekinleri, serpilmiş tohumları serçe canlıların zarar vermesinden koruma amaçlı kullanılan bir alettir: *Ol kakratgu kakratı* “O, tarladaki serçe kuşlar korksun diye bekçinin davulunu çaldırdı” (Ercilasun: 337; CTD II: 130). *kakratgu* “kaçırmak için bir şey çalmak, kaçırarak için çalınan şey” (DLT II: 334).

Sözcük Ercilasun ve Dankoff-Kelly’de *kakratgu* biçimindedir. (Ercilasun: 337; CTD II: 130). Sözcük, Clauson’un sözlüğünde “bekçi davulu” anlamı ile *kakritğu* biçiminde geçmektedir. Clauson, sözcüğün hapax legomenon olduğunu ve sözcüğün *kakrit-* fiilinden geldiğini söylemektedir¹³⁵ (EDPT, 1972: 613).

Divan’da *kakrat-* fiili davul çalarak zararlı hayvanları, kuşları kaçırtmak anlamında kayıtlıdır (DLT II: 334). Dankoff-Kelly’de *kakrat-* fiili “ses çıkarmak”¹³⁶, *kakratgu* ise “davul” olarak yer almaktadır (CTD III: 128). Yani vurma (*kak-*) eylemi gerçekleştirilerek “ses çıkartılan” alete davul (*kakratgu*) adı verilmiştir. *kakrat-* fiili Brockelmann’ın eserinde “davulla korkutmak, uzaklaştırmak” anlamı ile madde başıdır (MW: 146). Fakat ad olan *kakratgu* sözcüğünü yine aynı eserde madde başı olarak görememekteyiz. Divan’ın dışında sözcüğü İbn-i Mühenna Lugatinde de aynı biçimde görmekteyiz: *Kakratgu* “doğan davulu, MK, bağ bekçisi davulu” (ML, 1934: 36).

Davul, bağ bekçisi davulu olma özelliğinden ötürü, tarım bölgelerinde kullanılmıştır. Söz konusu alet, istenmeyen canlıları (bölgeden ya da tarladan) “korkutarak” uzaklaştırmak amacına hizmet etmiştir. Sözcüğün Eski Türkçe *kak-* “vurmak” fiili ile ilişkisi olması kaçınılmazdır. Buna en sağlam dayanak, Dankoff-Kelly’de *kakrat-* fiilinin *sound* yani “ses” anlamı ile kayıtlı olmasıdır. Sözcüğün yine

¹³⁵ Clauson, sözcüğü *kakrit-* fiili ile ilişkilendirmektedir. Aynı sözlükte *kakrit-* madde başına baktığımızda, 11. yy Türkçesi için vermiş olduğu örnekte *kakritğu*’nun yanısıra *kakratğu* ibaresini de eklemiştir: *ol kakritğu (kakratğu) kakrittı* “O, tarladan serçeleri uzaklaştırmak için bekçi davulunu çaldı” (EDPT, 1972: 612).

¹³⁶ *Kakrat-* “sound” CTD III: 128

aynı eserde “davul” anlamı ile *kakratgu* biçiminde geçmesi, ses olgusunun *vurma* yoluyla ortaya çıkarıldığını desteklemektedir.

Yarış “İki kişi arasında mal bölüşümü”

Yarış, Divan’da “iki kişi arasında mal bölüşümü” anlamına gelen bir sözcüktür (Ercilasun vd., 2014: 352; DLT III: 10; CTD II: 151; MW: 79). Sözcüğün kökeni *yar-* fiildir. Nesnelere parçalamak veya arazinin sınırlarını tesbit edip belirlemek de bu fiille yapılır¹³⁷: *er yıgaç yardı* “Adam odun şeyleri yardı” (Ercilasun vd., 2014: 375; DLT III: 57).

Ölçü anlamı olan herhangi bir sözcüğün (ad ya da fiil farkı olmadan), kullanım sıklığının artması, o sözcüğün artık bir ölçü birimi olarak kullanılmasına yol açar. Bunun sonucunda sözcüğün anlamında sayısal bir değer oluşur (Maralbek vd., 2018: 188). *yar-* fiilinin “boş arazinin iki eşit parçaya ayrılması” (EDPT, 1972: 954) anlamı, “yarım” bilgisinin temelini oluşturmaktadır. Yarım, yani “ikiye bölme” bilgisi. Nitekim Divan’da yer alan *yarışı/yarşı*¹³⁸ sözcüklerinin temelinde “nesnenin yarısı” yani iki eşit parçaya bölünmesi anlamı yatmaktadır. “Bir şeyin yarısı” anlamının yanısıra “bir şeyi yarıya bölen, yarısını alan” kişi de olabilen bu sözcük “ortak(lık)” bir nevi hissedarlık anlamı da kazanmıştır: *anıñ yarşısı bu* “Onun yarıcısı, yarıya böleni bu(dur)” ; *ol meniñ birle tam yarşı* “O, benimle duvarda yarı yarıya ortaktır” (DLT III: 32; Ercilasun vd., 2014: 361).

Karahanlı dönemi eserlerinden KB’de yalnızca bir beyitte görebildiğimiz *yarşı* sözcüğü, Divan’daki gibi “mal bölüşümü” anlamına gelmemektedir: *bu din dalı dünya dalı karşı ol/yaguşmaz iki gün yolu yarşı ol* (KB, 5311) “Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır, ikisi birbirine yaklaşmaz, bunların yolu birbirini keser” Bu beyitte her ne kadar, ölçü olarak bir yarımılık ifadesini göremesek de, yolun birbirini kesmesi, kesişme sonrası diğer parçaların ayrılması söz konusudur, yani anlaşılan ifade yine bir bölünme ifadesidir.

Köktürkçede “yarı, yarım” ya da “yüzde elli” anlamına gelen ve o dönemde kullanımı olan tek sözcük Tonyukuk Yazıtında geçen *sıyar* sözcüğüdür: *biz(i)ntä (e)ki uçı sıy(a)rça artuk (ä)rti* (T 40) (Şirin, 2016: 334) “Bizimkinden iki uçları

¹³⁷ Mecaz olarak “yürek parçalamak” anlamında da *yar-* fiili kullanımını görmemiz mümkündür: *yardı meniñ yürek* “Yüreğimi parçaladı” (DLT III: 33).

¹³⁸ *Yarşı* sözcüğü *yarış-* fiili ile ilişkili olup (EDPT, 1972: 972) sözcük vokal gerundiumu kalıplaşması ile adlaşmıştır.

(tarafları) yarıdan fazla idi” (ETY, 2011: 114). Eski Uygur döneminde ise *yarım* sözcüğü “yarımlık” ifade ederken, bunun dışında *yartan* ve *yartım*¹³⁹ sözcüğünü de yine aynı dönemde “parça, kısım, yarım” anlamıyla görmekteyiz (EUTS, 2011: 286). KB’de de *yarım* sözcüğü bahsi geçen anlamda kullanılmaktadır: *tiriglik bolur suv sen aymış teg ök/yarım içse kalsa yarımı* ülüg (KB 6058) “Su eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi hayata delalet eder”

Divan’da da *yarım* sözcüğü bulunmaktadır ve “bir şeyin yarısı, ikiye ayrılmış parçalarından her birine verilen ad” anlamındadır. Kaşgarlı bu “yarım” bilgisine, *yarıl-* fiilinden ulaşıldığını kaydetmiştir: *butık yarımı* “dalın, budağın yarısı, bunun aslı ‘yarılmak’tır” (DLT III: 19).¹⁴⁰ Yine kökü *yar-* fiiline dayanan *yarma* sözcüğü, Divan’da bir ölçü ibaresidir ve “boylamasına ikiye ayrılan (nesne)” anlamıyla Divan’da yer almaktadır (DLT III: 34; Ercilasun vd., 2014: 362)

Divan, ölçü birimleri bakımından oldukça zengin bir eserdir bkz. 2.8.8. Görüldüğü üzere, Divan’da söz konusu “yarımlık” ölçüsü bildiren sözcükler “yarmak, parçalamak; (arazi alanlar için) sınırları belirlemek” anlamlarına sahip olan *yar-* fiili ile ilişkilidir. *Yarşı/yarışı, yarım* ve *yarma* sözcüklerine semantik olarak bakıldığında bir ikiye bölme, ikiye ayrılma durumu söz konusudur. *yar-* > *yarış* sözcüğünün “iki kişi arasında mal bölüşümü” anlamını kazanması, yine *yar-* fiilinin “boş arazinin iki eşit parçaya ayrılması” anlamına sahip olmasından kaynaklanmaktadır (EDPT, 1972: 954). Eşitlik ve yarımlık bilgileri ifade eden sözcükler, gündelik hayatta kullanım sıklığının fazla olması sebebiyle, o dönem toplumunda ölçü birimi olarak yerleşmişlerdir.

¹³⁹ Divan’da yer alan ölçü birimlerinde sıklıkla gördüğümüz sonu –m ile biten ölçü ifade eden sözcükler söz konusudur: *ag-* > *agım* “bir defada tırmanılabilir (yer), *ak-* > *akım* “bir akımlık”, *bıç-* > *bıçım* “bir kesimlik, bir dilim”, *ek-* > *ekim* “bir defada ekilebilecek olan (yer), *kuç-* > *kuçam* “bir kucak dolusu”, *sag-* > *sağım* “bir sağımlık” ¹³⁹ Aynı yapıyı Eski Uygur döneminde de görmekteyiz. Parça, kısım anlamına gelen *yartım* sözcüğü, Eski Uygurcada bu –m ile yapılan ölçü birimine örnek teşkil etmektedir. Yine *yar-* fiilinden *yarım* sözcüğü de aynı kuruluşa sahiptir.

¹⁴⁰ *Yarım* sözcüğünden +la isimden fiil yapım ekiyle oluşan *yarımla-* fiili “yarılamak” anlamıyla “bir şeyin tam ortasına kadar ulaşmak, yarısına gelmek” olarak kullanılmaktadır: *ol yolug yarımladı* “O, yolu yarılardı yani tam ortasına kadar geldi” (DLT III: 343). Böylece ikiye bölme bilgisi bu kullanımda da söz konusudur.

III. BÖLÜM

ANLAMBİLİM VE ÇOK ANLAMLILIK

3.1. ANLAMBİLİM (SEMANTİK)

Semantic sözcüğü, Yunanca *sema* “sign” yani göstergeden gelmektedir. Sözcük ilk defa 1883’te Fransız dilbilimci Michel Breal tarafından kullanılmıştır. Bu terim, anlamın sözcüklerle sınırlı olmayıp, sözcük düzeyinin altında ve üstünde de bir anlamın var olabildiğini ifade eder (Ullmann, 1978: 355).

Sözdizim, anlamın temelini oluşturur. Sözlükbirimler, belli bir söz dizimi ve bağlam içerisinde kurdukları ilişkilerle anlam üretirler ve sözcükler böylece kalıcı anlamlar edinerek bir kalıp oluştururlar. Bir sözcüğün bünyesindeki tüm birimler, doğru, yanlış ya da eksik bir söz dizgisi içinde bile olsa bir anlam kazanmıştır. İşte bu sözcükler, bir buzdağına benzetilirse, anlambilim, bu buzdağının görünmeyen kısmı ile ilgilenir (Eziler Kıran, 2014: 722-723).

3.2. ÇOK ANLAMLILIK (POLYSEMY)

Polysemy terimi, ilk olarak 1887 yılında Michel Breal tarafından ortaya atılmıştır.¹⁴¹ 19. yy’da çok anlamlı sözcükler, köken bilgisi ve tarihsel anlam bilim bakış açıları ile ele alınmıştır. Breal anlambilimi, bu bakış açılarından bağımsız bir biçimde yeni bir dilbilim dalı olarak işlemek istemiş ve *polysemie* terimini üretmiştir. Breal’dan önce sözlük bilimciler tarafından çok az araştırılmış olan çok anlamlılık, Breal ile birlikte metafor, metonimi vb unsurlarla birlikte yerleşmeye başlamıştır (Nerlich vd., 2003: 3).

Sözcükler, temel anlamının yanısıra bünyelerinde birden fazla anlam barındırabilmektedir. Mecazlaşarak yan anlam kazanabilir ya da terimleşerek terim adı olarak kullanılabilirler. Sözcüğün temel anlamından sıyrılıp üst anlam kazanması, bu temel anlamdan bağımsız olarak gerçekleşemez. Yan anlamlar, temel anlama

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lyons, J. (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, New York: Cambridge University Press; Nerlich B. Clarke D. D. (2003), *Polysemy and Flexibility: Introduction and Overview*, Trends in Linguistics Polysemy Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language, Ed. by B. Nerlich , Z. Todd, V. Herman, D.D. Clarke, Berlin: Mouton de Gruyter.

(herhangi bir yönden) benzerlik ilgisiyle bağı kalarak fakat bir yandan da bu anlamdan sıyrılarak oluşur. Böylece sözcük farklı bir anlam kazanır ve artık başka bir olguyu ifade eder. Her dil kullanıcısının bu yan anlamları ilk bakışta görememesi dilin hareket alanının genişlediğinin göstergesidir.

Polysemy, bir sözcüğün bir ya da birden fazla “yan anlama” sahip olması ve bu yan anlamlar çerçevesinde ortaya çıkan bir “çok anlamlılık” durumudur (Akt. Berbercan, 2013: 85, Ullmann, 1978: 357). Sözcüğün temel anlam ile bağlantılı birden çok anlamının olması; temel anlamı ile ilişkisini kaybetmeden anlam genişlemesi yaşayarak yeni anlamlar kazanmasıdır. Sözcük, bünyesindeki kültürel geçmişi ve içinde bulunduğu kültürün dil kuralları sebebi ile cümlede polisemik anlamlar edinebildiği gibi, sentaktik kurallar sebebi ile de polisemik anlamlar kazanabilir.

Bir dilde, sözcüğün kullanım frekansının sıklığı ile kazandığı yan anlamlar doğru orantılıdır. Bir sözcük, bir dilde ne kadar sık kullanılıyorsa, o sözcüğün temel anlamından sıyrılıp yan anlamlara ulaşması o derece mümkündür. Bu yan anlamlar, temel anlamdan uzaklaştıkça, asıl anlamdan tamamen koparak kontrolsüz bir biçimde bambaşka bir anlama bürünür, mecazlaşır, metafor haline gelir. Polisemik anlam dairesinden çıkan mecaz anlamın temel anlamla benzer olduğu görülse de yan anlamın temel anlamla ilgisi çok daha fazladır.

Çok anlamlılık, adlara nazaran fiillerde daha çok görülmektedir. Her anlamın kökeni tek bir anlamdır. Polisemik bir fiilin anlamlarının her biri, farklı bir fiille de ifade edilebilir. Bu fiiller, bünyelerinde aynı anlamsal yapıyı barındırdıklarından eş anlamlı bir duruş sergilerler. Aynı anlamın, başka bir fiille sağlanması, cümle içindeki anlamsal yapıya zarar vermez.

Çok anlamlılık, bazı araştırmacılar tarafından anlam bulanıklığına sebep olan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Fakat çok anlamlılık bir kusur değil, dilin doğal bir niteliğidir. Çok anlamlılık durumu söz konusu olduğunda, bulanıklığı gidermek için, sözcüğü tümüyle gözden çıkarmaksızın, anlamlardan birkaçını atmak çoğu zaman çözüm olabilir (Ullmann, 1978: 358).

Farklı sözcükler farklı anlamlara sahip olduğu gibi, aynı sözcükler de farklı anlamlara sahip olabilir. İşte bu, polisemidir. Bir sözcük birden çok anlama gelmekte ve bu anlamlar açık olsa da anlam karışıklığına sebep olabilmektedir. Buna örnek olarak İngilizcede *eat* fiilini gösterebiliriz. Yemek yemek anlamının dışında, tükenmek, aşındırmak anlamlarına da sahiptir. Fiil böylece temel anlamından farklı

olarak iki anlama da sahiptir. Fiili, kaşık, çatal ya da bıçakla yiyip içme eylemini diğer anlamlardan ayırmamız gerekecektir. Çorba içmek de bir yemek yeme biçimi, yemek eylemidir. Bu durumda da drink fiili de eat fiiline tekabül etmektedir. İşte problem tam da burada başlıyor. Geniş bir semantik alana yayılan bir yeme fiili ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu yeme fiili temel anlamından uzaklaşıp yan anlamlar kazanmış, üstelik içmek fiili ile bu semantik alanda çakışmıştır (Palmer, 1981: 66).

3.3. DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE ÇOK ANLAMLILIK

Çalışmanın bu bölümünde, Divan'da yer alan sözcükler yukarıda bahsedilen çok anlamlılık kapsamında incelenerek sözcükler; adlar ve fiiller temelinde ele alınmıştır. Fiillerin, söz varlığı çalışmasının tamamen dışında bırakılmaması amaçlanmıştır. Madde başları, Besim Atalay'ın Divanü Lugati't-Türk Tercümesi (2006) kullanılarak oluşturulmuştur. Sözcüklerin incelenmesinde bu eseri örnek almamızdaki amaç, anlam değişimlerini örneklerle birlikte görebilmektir.

Madde başı olarak verilen sözcükler, Divan'ın Atalay tercümesi; Dankoff-Kelly tercümesi ve Mittelturkischer Worthschatz adlı eserdeki madde başları ile karşılaştırmalı incelenerek, sözcüklerin fonetik özellikleri ve eserde yer aldıkları sayfa numaraları ilgili maddeye dipnot olarak eklenmiştir. Böylece sözcüklerdeki değişimleri kolayca izleyebilmek mümkün olacaktır. Bazı sözcükler, ele alınan bu üç eserin hepsinde madde başı olarak yer almayabilmektedir. Bu durumda sözcüğün eserde geçmediğini ifade etmek için ilgili eserin yanına (-) konmuştur.

Sözcükler aşağıdaki tabloda alfabetik bir düzende sunulmuştur. Sözcüklerin madde başları ve anlamları verilirken, Atalay tercümesine ve yukarıda bahsedilen diğer kaynaklara bağlı kalınmıştır. Görüş belirtmemiz gereken durumlarda kesin ifadelerle başvurmaktan kaçınılmıştır.

SÖZCÜK	TEMEL ANLAM	ÇOK ANLAMLILIK
açıldı ¹⁴²	“Ekşimek” anlamındadır: <i>sirke açıldı</i> “Sirke ekşidi.”	Yaranın ağrıyıp acıması da bu fiille ifade edilir.
açındı ¹⁴³	<i>Açın-</i> fiili <i>aç-</i> fiilinin dönüşlülük eki almış biçimidir. Divan’da fiili “bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek” ¹⁴⁴ anlamıyla gördüğümüz gibi, “birinin ata yem vermesi, atını doyurması” anlamını da bu fiil ile karşılamaktayız: <i>er atın açındı</i> “Adam atına yem verdi.”	Buradaki yem verme bilgisinden yola çıkılarak fiil, “doyurmak izzet-i ikramda bulunmak, cömertlik göstermek anlamları” da kazanmıştır: <i>Beg erin açındı</i> “Bey askerine doyumluk verdi, kerem kıldı.”
ağrudı ¹⁴⁵	<i>Agru-</i> fiili “herhangi bir nesnenin mevcut ağırlığının artmasını” ifade etmek için kullanılır.	Söz konusu fiil, “hastanın hastalık durumunun ilerlemesini, kötüye gitmesini” ifade etmek için de kullanılmaya başlamıştır.
ajmuğ ¹⁴⁶	Bu sözcük “beyaz şap” anlamına gelmektedir.	Kel olan kişilerin kafasındaki dazlaklık bu sözcüğe

¹⁴² DLT III: 252, açınmaq MW: 1, açıldı CTD II: 281

¹⁴³ DLT I: 199, açınmaq MW: 1, açındı CTD I: 108-109

¹⁴⁴

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc98d10a81fc3.45478237 (E.T. 06.12.2019)

¹⁴⁵ DLT I: 273, agrumaq MW: 4, agrudı CTD I: 232

¹⁴⁶ DLT I: 99, azmuğ MW: -, aźmuğ CTD I: 131

		benzetilerek buna <i>ajmuk taz</i> denilmiştir. Bu yapı “başı şap ile sıvanmış kel” anlamı kazanmıştır.
aqđı ¹⁴⁷	Fiil, temel anlamıyla “suyun sel gibi akması” demektir.	Suyun sel gibi akması ile fiil, askerın ya da dūřmanın – suyun akışına benzetilerek- baskın yapması anlamı kazanmıştır.
aqın ¹⁴⁸	“Sel” anlamına gelen bir sōzcūktūr. Bu sel ansızın gelirse buna <i>munduz akın</i> denir.	Sel suyunun hızlı akmasından ōtūrū baskına gelen asker de sele benzetilerek, bu askerleri ifade etmek iēin <i>akın</i> sōzcūęū kullanılmıřtır.
ala ¹⁴⁹	<i>Ala</i> sōzcūęū, teninde birēok rengi barındıran insanları ifade etmek iēin kullanılmıřtır.	Bu ēok renklilik daha sonraları, kōtū niyetini, muhalefetini insanın dışa vurmadiğı, iēinde tutup gizlediği durumlar iēin kullanılmıştır: <i>kiři alası iētin / ylıkı alası taştın</i> “İnsanın alası iēinde, hayvanın alası dışındadır.”

¹⁴⁷ DLT I: 168, aqmak MW: 9, aqđı CTD I: 178

¹⁴⁸ DLT I: 77, aqın MW: 9 , aqın CTD I: 115

¹⁴⁹ DLT I: 91, ala MW: 6 , ala CTD I: 119

aldı ¹⁵⁰	<i>Al-</i> fiili, temel anlamı ile “bir şeyi elle ya da başka bir nesne yardımı ile bulunduğu yerden kaldırmak” ¹⁵¹ anlamındadır.	Divan’da bu fiili, “bir yeri ele geçirmek, fethetmek biçiminde anlamında da görebilmekteyiz: <i>beg il aldı</i> “Bey vilayeti ele geçirdi.”
alıktı ¹⁵²	<i>Alık-</i> fiili Divan’da “yaranın bozulması” anlamı ile geçmektedir: <i>baş alıktı</i> “Yara bozuldu.”	Daha sonra fiil, “cünüp olan, regl ya da lohusa döneminde bulunan kişilerin bakmasından dolayı bir şeylerin bozulması, uğursuzluk sayılması” gibi bir anlam kazanmıştır.
amul ¹⁵³	Kımıldamayan, durağan hareketsiz her türlü nesne için kullanılan bir sözcüktür.	Sözcük daha sonra durağanlığından ötürü yumuşak huylu, sakin insanları tanımlamak için kullanılmıştır: <i>kanca bardın ay ogul erdiñ munda inç amul attın emdi sen töñül kıldın erse kılmağ</i> “Oğul! Nereye gittin, sen

¹⁵⁰ DLT I: 168, almaq MW: 6, aldı CTD I: 178

¹⁵¹

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc97eea2b11f1.66429190 (E.T. 06.12.2019)

¹⁵² DLT I: 191, MW: -, CTD I: -

¹⁵³ DLT I: 74, amul MW: 8, amul CTD I: 113

		burada rahat, sıkıntısızdın. Halin iyi, yüreğin sevinçli idi. Attan vazgeç, sen yapacağını yaptın.”
arqalandı ¹⁵⁴	Fiil, temel anlamında “yaslanmak” bilgisine sahiptir.	Fiil, “bir kişiye destek olmak, arka çıkmak ya da kişiyi korumak” anlamlarını da içermektedir: <i>ol meni arqalandı</i> “O beni arka bildi, destekçi gördü.”
asrı/esri ¹⁵⁵	Divan’da kaplan, <i>asrı/esri</i> sözcüğü ile kayıtlıdır.	Kaplanın tüylerinin sergilediği iki renklilik sebebi ile iki renkli ipe <i>esri yışıg</i> ve akabinde iki renkli her nesneye <i>asrı</i> ya da <i>esri</i> denmektedir.
aşuttı ¹⁵⁶	Divan’da fiili “bir nesneyi ya da herhangi bir şeyi örtmek” ya da “başkasına örtme fiilini emretmek” anlamı ile görmekteyiz: <i>ol maña yogurkan aşuttı</i> “O, bana yorgan örttürdü, başkasına bana yorgan örtmesi için emretti.”	Bu fiil, “ayıp örtmek” anlamı kazanmıştır: <i>ıdu birüp boşuttum</i> <i>tawar yolug taşuttum</i> <i>eren essin aşuttum</i> <i>yükün barça özi çağdı</i> “Serbestlik verip bıraktım,

¹⁵⁴ DLT I: 297, arqalanmaq MW:11, arqalandı CTD I: 244

¹⁵⁵ DLT I: 126, asri MW: 25, esri CTD I: 150

¹⁵⁶ DLT I: 210, MW: -, CTD I: -

		kendini kurtarmak için mal bulsun diye dışarı çıkardım, herkesin ayıbını örttüm, bütün yükünü kendisi sardı”
atattı ¹⁵⁷	<i>Atat-</i> fiilinin kökü <i>at</i> “at” sözcüğüdür. <i>Tay atattı</i> “tay atlaştı, (büyüyüp) at haline geldi.”	Divan’da bu fiilin kadınlar için “cariye olmak, cariyeler arasına girmek” anlamıyla kullanımda olduğu kayıtlıdır.
atgak ¹⁵⁸	<i>Atgak</i> , sarı çiçeği olan bitkilere verilen bir addır.	Bu sarılık, yüzü kaygıdan sararmış kişileri ifade etmede de kullanılmıştır
awınçu ¹⁵⁹ oxşagu ¹⁶⁰	<i>Awınçu</i> sözcüğü avunulan, alışılan nesnelere ifadesinde kullanılan bir sözcüktür.	Bu sözcük, hakanların edindiği cariyeler için kullanılmaya başlanmıştır. Cariyeler, hakanlar için avunulacak birer meşgale olarak görüldüğünden cariyelere yönelik bir ad olmuştur. Nitekim oyuncaklara verilen <i>oxşagu</i> adının kadınlar için de kullanılması buna verilebilecek en güzel örneklerdendir.

¹⁵⁷ DLT I: 206, atatmaq MW: 15, atıttı CTD I: 198

¹⁵⁸ DLT I: 118, atgak MW: 15, atga:q CTD I: 144

¹⁵⁹ DLT I: 134, avınçu MW: 16, avınçu CTD I: 156

¹⁶⁰ DLT I: 138, oxşagu MW: 130, oxša:gu CTD I: 159

awladı ¹⁶¹	<i>Awlal-</i> fiilin kökü <i>aw</i> sözcüğüne dayanmaktadır. Fiil Divan'da, "avlanmak" anlamı ile geçmektedir: <i>keyik awladı</i> "Yaban hayvanı avlandı."	Bu fiil, evcil olmayan hayvanları yakalama eyleminden sıyrılıp "bir kimsenin güzelliğinden etkilenip o kişiye meyiletme, o kişinin tuzağına düşme" anlamı kazanmıştır.
bala ¹⁶²	"Kuş" yavrusuna verilen addır.	Sözcük, daha sonra hayvan yavrusu ve insan yavrusuna da kullanılan genel bir ad olmuştur.
baldır ¹⁶³	<i>Baldır</i> sözcüğü "dağın burun gibi olan çıkıntısı"na verilen addır.	Bu çıkıntı, sanki dağa sonradan eklenmiş, asıl dağdan bağımsız bir çıkıntı olarak görülür. İnsanlar arasındaki üveylik kavramı da bu sözcükle ifade edilmiştir. Divan'da üvey oğul için <i>baldır ogul</i> , üvey kız için <i>baldır kız</i> söz yapıları yer almaktadır.
basdı ¹⁶⁴	<i>anı burt basdı</i> "Onu	Fiil, <i>beg il basdı</i> "Bey

¹⁶¹ DLT I: 295, avl almaq MW: 16, awladı CTD I: 243

¹⁶² DLT III: 232, bala MW: 29, bala CTD II: 270

¹⁶³ DLT I: 456, baldır MW: 29, baldır CTD I: 342

¹⁶⁴ DLT II: 10, basmaq MW: 31, basdı CTD I: 392

	karabasan bastı”, <i>er kızığ basdı</i> “Adam kızın üzerine çullandı.”	vilayeti bastı”, <i>begni yağı basdı</i> “Beyi düşman bastı.” örneklerinde görüldüğü üzere “işgal” anlamına ulaşmıştır.
basturđı ¹⁶⁵	Herhangi bir şeyi kımıldamadan bastırmayı ifade etmek için kullanılan bir fiildir.	Fiil, <i>beg ogrını basturđı</i> “Bey hırsız baskına uğrattı” anlamı kazanmıştır.
baturđı ¹⁶⁶	<i>ol anı suwka batırdı</i> “O, onu suya batırdı.” Şekeri bulamaca batırma gibi, herhangi akar bir şeye batırılan nesne için de böyle denir.	Fiil, daha sonra “gizleme, saklama” anlamı kazanmıştır: <i>ol sözün mendin baturđı</i> “O sözünü benden sakladı, gizledi.”
bekitti ¹⁶⁷	Temel anlamı, “düğümü sıkıştırmak”tır.	<i>ol ışıg bekitti</i> “O işi sağlamaştırdı, bekitti.”
bekleşdi ¹⁶⁸	<i>ol maña at bekleşdi</i> “O bana at beklemekte, gözlemekte yardım etti” <i>ol maña kapug bekleşti</i> “O, bana kapıyı kapatmakta yardım etti”, <i>beklendi neş</i> “Nesne	Fiil, <i>ol meniñ birle bekleşdi</i> “O, benimle ahitleşti” anlamı kazanmıştır.

¹⁶⁵ DLT II: 171, basturmağ MW: 32, basturđı CTD II: 47

¹⁶⁶ DLT II: 73, baturmağ MW: 33, baturđı CTD II: 1

¹⁶⁷ DLT II: 309, bākütmäk MW: 34, bākütti CTD II: 118

¹⁶⁸ DLT II:203-239, bāklaşmäk MW: 34, bāklaşdi CTD II: 64

	sağlamlaştı; nesne saklandı.”	
bekletti ¹⁶⁹	<i>men at beklettim</i> “Ben at beklettim, gözettirdim.”	Fiil, “saklamak, gözetmek” anlamından ötürü “hapsetmek” anlamı da kazanmıştır: <i>beg ogrını bekletti</i> “Bey hırsız hapsettirdi.”
beküdi ¹⁷⁰	<i>Fiil, tügün beküdi</i> “Düğüm sağlamlaştı” anlamına gelmektedir.	Herhangi bir iş sağlamlaştı ve kesinleşirse de bu fiille ifade edilir.
bel ¹⁷¹	Sözcüğü Divan’da, <i>anı belinde tut</i> “Onu belinden tut.” yapısıyla görmekteyiz.	<i>ol añar ança aş berdi bel kıldı</i> “Boş böğrü dolarsınca ona yemek verdi.” Bir adama dilediğinden çok yemek veren kimse için <i>bel kıldı</i> denir.
bezitti ¹⁷²	<i>tumlug anı bezitti</i> “Soğuk onu titretti.”	Buradan yola çıkılarak titreten sıtmaya da <i>bezgek</i> denir.
biledi ¹⁷³	Fiil, <i>ol bıçek biledi</i> “O bıçak	<i>ol tuş biledi</i> “O diş biledi”

¹⁶⁹ DLT II: 341, bāklātmāk MW: 34, bāklātti CTD II: 134

¹⁷⁰ DLT III: 270, bākümāk MW: 34, bāküdi CTD II: 289

¹⁷¹ DLT III: 133, bil MW: 36, bā:l CTD II: 216

¹⁷² DLT II: 305, bāzitmāk MW: 35, bāzitti CTD II: 116

¹⁷³ DLT III: 270, bilāmāk MW: 36, bilādi CTD II: 289

	biledi, bıçağı bileği üzerine sürdü” anlamındadır.	şeklinde “duygu” ifade eden bir anlama ulaşmıştır.
boşattı ¹⁷⁴	<i>ol tagar boşattı</i> “O, dağarcığı boşalttı.” Herhangi bir kabın içindeki şeyler boşaltılırsa yine bu şekilde ifade edilir. <i>Ol tügün boşattı</i> “O, düğüm çözdü”	Fiil, serbest bırakmak ve buna bağlı olarak da “boşanmak” anlamı kazanmıştır: <i>ol uragut boşattı</i> “O, kadın boşattı”, <i>ol bulunug boşattı</i> “O, tutsağı serbest bıraktı”
boşudı ¹⁷⁵	<i>tügün boşudı</i> “Düğüm gevşedi”; <i>at boşudı</i> “At bağından boşandı, kurtuldu” anlamları mevcuttur.	“Gevşemek” ve “boşalmak” bilgisinden yola çıkılarak: <i>anıñ özi boşudı</i> “Adamın içi boşaldı, ishal oldu”; <i>er uragutın boşudı</i> “-Arguca-adam karısını boşadı” anlamlarını kazanmıştır.
boşuğ ¹⁷⁶	Bu sözcük, elçinin geldiği yere geri dönmesi için hanın verdiği izin, hatta bu izinle birlikte elçiye verdiği “bahşiş” anlamına gelmektedir.	Bir de <i>boşug aşu</i> adı verilen bir ritüel vardır ki bu ritüelde ev sahibi, eve gelen konukları uğurlarken akrabaları toplar, bir uğurlama yemeği düzenler. Tıpkı elçinin geri dönmesi sırasında elçiye izin ve bahşiş verilmesi gibi, burada da geri

¹⁷⁴ DLT II: 306, boşatmaq MW: 40 , boşattı / boşuttı CTD II: 117

¹⁷⁵ DLT III: 266, boşumaq MW: 40, boşudı CTD II: 287

¹⁷⁶ DLT I: 372, boşuğ MW: 45, boşuğ CTD I: 286

		döner konuğa ikram söz konusudur. Kaşgarlı, bu yapıyı, Arapçadaki <i>sofra</i> sözcüğüne benzetir. Başlarda konuğa hazırlanan yemeğe <i>sofra</i> denilirken, daha sonra bu sözcük yemeğin altına konulan “sofra” anlamını kazanmıştır.
bögürledi ¹⁷⁷	Fiil, <i>ol anı bögürledi</i> “O, onun böğrüne vurdu” anlamına gelmektedir.	Fiilin, <i>ol yağını bögürledi</i> “O, düşmanın sağından, kuzayından gelerek yendi, karşısına çıkmadı, yandan vurdu” anlamı da bulunmaktadır.
bulğadı ¹⁷⁸	<i>ol suwug bulğadı</i> “O, suyu bulandırdı.” Kaşgarlı fiili, aslında mideye uygun gelmeyen bir yemeği yemekten ötürü insanın kusacak gibi olması ve içinin bulanması olarak açıklar.	<i>ol er anı köñliş bulğadı</i> “O adam onu kızdırdı” anlamıyla Divan’da yer almaktadır
bulğandı ¹⁷⁹	<i>suw bulğandı</i> “Su bulandı, kirlendi.”	Fiil, suyun bulanması bilgisinden, <i>köñül bulğandı</i> “Gönül bulandı” ve <i>el</i>

¹⁷⁷ DLT III: 332, bükürlämäk MW: 47, bögürledi CTD II: 319

¹⁷⁸ DLT III: 289, bulğamaq MW: 42, bulğadı CTD II: 298

¹⁷⁹ DLT II: 238, bulğanmaq MW: 42, bulğandı CTD II: 81

		<i>bulgandı</i> “Vilayette karışıklık çıktı” anlamlarını kazanmıştır.
burslan ¹⁸⁰	“Kaplan” anlamına gelen bir sözcüktür.	Erkekler için özel ad olarak da kullanılmıştır.
butaklandı ¹⁸¹	<i>yığaç butaklandı</i> “Ağaç tomurcuklandı, dallandı”	Suyun kollara ayrılması da bu fiille anlatılmaktadır: <i>suw butaklandı</i> “Su kollara ayrıldı.”
büglüندی ¹⁸²	<i>suw büglüندی</i> “Su toplandı”	Askerin toplanıp düzen oluşturmasını ifade etmede de bu fiil kullanılmıştır: <i>sü büglüندی</i> “Asker toplandı.”
bükdi ¹⁸³	<i>ol meni körüp bükdi</i> “O beni görüp yere kapandı, gizlenerek alçaldı, sindi.”	Fiil, <i>ol aşdın bükdi</i> “O, yemekten doydum, tıkanasıya kadar doydum”, <i>ol tawarka bükdi</i> “O mala doydum, maldan bıkdı” anlamları kazanmıştır.
büke ¹⁸⁴	Sözcük, “ejderha, büyük	Yabakuların en büyüğüne ve

¹⁸⁰ DLT III: 418 , burslan MW: 44, bursl:n CTD II: 364

¹⁸¹ DLT II: 264, butaqanmaq MW: 45 , butaqlandı / butıqlandı CTD II: 94

¹⁸² DLT II: 239, bükünmək MW: 46 , böglüندی CTD II: 82

¹⁸³ DLT II: 18, bükmək MW: 46, bükdi CTD I: 397

¹⁸⁴ DLT III: 227, bükä MW: 46, bökä CTD II: 268

	yılan” anlamına gelmektedir.	de yiğitlere <i>büke</i> sözcüğü unvan olarak kullanılmıştır.
bükütti ¹⁸⁵	<i>yaglıg aş meni bükütti</i> “Yağlı aş beni bıktırdı, karnım dolmadan bıkkınlık verdi, doydum.”	Birisi, başka birinin gözünü doyuracak kadar mal verirse de böyle söylenir: <i>ol meni tawarın bükütti</i> “O, beni malla doyurdu.”
bürge ¹⁸⁶	<i>Bürge</i> “pire” hayvanına verilen addır.	Pire hayvanının iyi sıçrayan, kolay yakalanamayan bir hayvan olması özelliği, zaman içerisinde, yerinde duramayan taşkın kimseleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır: <i>bürge kişi/bürge er</i>
bütti ¹⁸⁷	<i>ot bütti</i> “Ot bitti.” Meyve biterse de bu şekilde ifade edilir.	<i>oglan bütti</i> “Çocuk doğdu.” Herhangi bir şey biterse, doğarsa ve yaratılırsa <i>bütti</i> diye ifade edilir.
çaqdı ¹⁸⁸	<i>ol çakmak çakdı</i> “O çakmak çaktı.”	Fiil, <i>ol sözüg anıj kulakka çakdı</i> “O, sözü onun kulağına erişirdi.”,

¹⁸⁵ DLT II: 309, bükütmäk MW: 47, bükütti CTD II: 118

¹⁸⁶ DLT I: 427, MW: -, bürge CTD I: 323

¹⁸⁷ DLT II: 294, bütümäk MW: 47, bütti CTD II: 110

¹⁸⁸ DLT II: 17, çaqmaq MW: 50, çaqdı CTD I: 396

		<i>ol ikki kişi ara akdı</i> “O iki kişinin arasını kışkırttı.” anlamlarına ulaşmıştır.
aqturdı ¹⁸⁹	<i>ol akmak akturdı</i> “O, akmak aktırdı.”	Bir kimse, iki kişi arasını kızıştırır ve kışkırtırsa da bu fiil kullanılır.
aldı ¹⁹⁰	Temel anlamı “vurmak”tır: <i>tonug taş üze çaldı</i> “Elbiseyi taşa vurdu.”	Fiil daha sonra, <i>ol anı çaldı</i> “O, onu yere çaldı, yendi”, <i>ol sözüg meniň kulakka çaldı</i> “O sözü benim kulağıma işittirdi” anlamlarını kazanmıştır.
alpaşdı ¹⁹¹	Eşya kötüleştiği, pisleştiği zaman bu fiil kullanılır.	Fiilin, <i>olar ikki alpaşdı</i> “Onlar birbirlerine sertleştiler, birbirleri ile mücadele ettiler” anlamı da bulunmaktadır.
apıldı ¹⁹²	<i>anıň evi apıldı</i> “Onun evi (amurla) sıvandı.”	Bir adamın boynu vurulursa da bu fiil kullanılır.
apturdı ¹⁹³	<i>er kulın suwda apturdı</i>	Fiil, <i>ol anıň boynın apturdı</i>

¹⁸⁹ DLT II: 181, aqturmaq MW: 50, aqturdı CTD II: 52

¹⁹⁰ DLT II: 23, almaq MW: 48, aldı CTD I: 399

¹⁹¹ DLT II: 207, albaşmaq MW: 49, alpaşdı CTD II: 66

¹⁹² DLT II: 209, apılmaq MW: 49, apıldı CTD II: 24

¹⁹³ DLT II: 180, apturmaq MW: 50, apturdı CTD II: 52

	“Adam kölesini suda yüzdürdü.”	“O, onun boynunu vurdurdu” anlamına ulaşmıştır.
çekdi ¹⁹⁴	<i>ol bitig çekdi</i> “O, kitabı noktaladı.”	Çek- fiili, “soğurmak” anlamı kazanmıştır: <i>ol atın çekdi</i> “O, atın damarından kan aldı.”
çerletti ¹⁹⁵	<i>ot anıj közin çerletti</i> “İlaç, onun gözünü bozdu.”	Katı bir yemekten ya da buna benzer bir şeyden insana ağırlık çökerse de bu fiille ifade edilir.
çertildi ¹⁹⁶	Bir nesnenin yok olmasını, elden çıkmasını ifade ederken kullanılır.	<i>erdemsizden kut çertilür</i> “Faziletsizden devlet uzaklaşır.” Fiil, nesne dışında soyut ifadelerin uzaklaşmasını, yok olmasını da ifade eder.
çıgrıttı ¹⁹⁷	<i>ol yerig çıgrıttı</i> “O, yeri çiğnetti.” Un ve una benzer şeyleri çuvala sıkıştırarak kuvvetle basmak da böyledir.	Fiil, <i>er oğlin işta çıgrıttı</i> “Adam oğlunu işte pişirdi” anlamıyla da Divan’da kayıtlıdır.
çıkradı ¹⁹⁸	Fiil Divan’da <i>tış çıkradı</i> “Diş	Bir adam düşmanlıkla ve

¹⁹⁴ DLT II: 21, çäk-mäk MW: 52, çäkdı CTD I: 398

¹⁹⁵ DLT II: 345, çarlatmaq MW: 50, çärlätti CTD II: 135

¹⁹⁶ DLT II: 229, çärtilmäk MW: 53, çärtildi CTD II: 76

¹⁹⁷ DLT II: 333, çıgrıtmaq MW: 54, çıgrıttı CTD II: 130

¹⁹⁸ DLT III: 280, çıqramaq MW: 55, çıqradı CTD II: 294

	gıcırdadı”, <i>kapug çıkradı</i> “Kapı gıcırdadı” temel anlamıyla mevcuttur.	buna benzer bir şekilde bağırırsa da bu şekilde ifade edilir.
çor ¹⁹⁹	Avret yeri bitişik olan kadını tanımlamak için kullanılır: <i>çor uragut</i>	Bir önceki bitişik olma bilgisinden ötürü, Oğuzlar sarılğan olan bitkilere <i>çor ot</i> derler.
çöktürdi ²⁰⁰	<i>ol anıy tewesin çöktürdi</i> “O, onun devesini çöktürdü.”	Fiil, bir maddeyi diğerinden ayrıştırma anlamına erişmiştir: <i>ol kümüş altından çöktürdi</i> “O, altından gümüşü ayırdı.”
çulıman ²⁰¹	Temel olarak “su birikintisi” anlamına gelen bir sözcüktür.	Zaman içerisinde “işin içinden çıkılamayan” durumları ifade ederken kullanılmaya başlanmıştır: <i>çulıman iş</i> “Çalpak iş, işin içinden çıkılamayan iş”
çulkuy ²⁰²	Temelinde “çarpıklık” bilgisi barındıran bir sözcüktür: <i>çulkuy etük</i> “Topuğu bir tarafa çarpılan pabuç, mest.”	Sözcük, daha sonra “bedensel özür”ü ifade etmek için de kullanılmıştır: <i>çulkuy elig</i> “Eli çolak olan (kimse).”

¹⁹⁹ DLT III: 121, çur MW: 59 , ço:r CTD II: 209

²⁰⁰ DLT II: 181, çöktürmek MW: 58 , çöktürdi CTD II: 53

²⁰¹ DLT I: 448, MW: - , çulı:ma:n CTD III: 96

²⁰² DLT III: 242, çulquy(j) MW: 58, çolquy CTD II: 275-276

egirdi ²⁰³	<i>Egir-</i> fiili “çevirmek, döndürmek anlamında bir fiildir.	Daha sonra “bir yeri kuşatmak” anlamına ulaşmıştır: <i>Beg kend egirdi</i> “Bey şehri kuşattı”. Kuşatmak da “bir şeyin etrafını çevrelemek, sarmak” anlamına sahip olduğundan, söz konusu fiilin bu anlamı kazanması olağandır.
egirtti ²⁰⁴	Fiil, <i>ol künge yıp egirtti</i> “O, cariyeye yün eğirtti” anlamındadır.	Fiil, “bir kaleyi almak için etrafını kuşatma” anlamı kazanmıştır.
emitti ²⁰⁵	Fiil, “yıkılmak üzere eğilen” nesnelere ifade etmek için kullanılmaktadır: <i>tam emitti</i> “Duvar yıkılacak (gibi) eğildi.”	Bu fiil zaman içerisinde, “eğilmek” anlamından gelişerek “bir insana meyletmek” anlamı kazanmıştır: <i>köylüm añar emitti</i> “Gönlüm ona meyletti, aktı.”
emrüldi ²⁰⁶	Divan’da fiil, <i>kaynar aşıç emrüldi</i> “kaynar tencerenin kaynamasının durması”	Fiil, kaynar tencerenin kaynamasının durması zemininde, “kişinin coşkulu

²⁰³ DLT I: 178, ağirmäk MW: 19, ağirdi CTD I: 184

²⁰⁴ DLT III: 428, ağirtmæk MW: 19, ağirtti CTD II: 369

²⁰⁵ DLT I: 214, ämitmæk, MW: 21, ämitti CTD I: 202

²⁰⁶ DLT I: 248, ämrülmæk MW: 22, CTD I: -

	örneğiyle yer almaktadır.	halinden sonra sakinleşmesi” anlamı kazanmıştır.
erkeklendi ²⁰⁷	<i>Erkeklen-</i> fiili, “suyun dalgalanması”nı ifade ederken kullanılan bir fiildir: <i>suw erkeklendi</i> “Su dalgalandı.” Aynı şey tüyün kabarması için de söz konusudur: <i>anuy yini erkeklendi</i> “Onun tüyü ürperdi, kabardı.”	Kaşgarlı, “bir kimsenin kabalaşarak erkeklik göstermesi”ni de bu fiille ilişkilendirmiştir.
eşkin ²⁰⁸	<i>Eşkin</i> sözcüğü bünyesinde bir “hız” olgusu barındırmaktadır. Bu sözcük, toprak ile birlikte kullanıldığında (<i>eşkin toprak</i>) “ufalanarak hızla inen toprak” anlamındadır.	Uzun yola kervandan önce ulaşım haber götüren atlı postacılara da bu hız olgusundan ötürü <i>eşkinci</i> denmiştir.
inanç ²⁰⁹	“İnanmak, güvenmek” anlamındadır.	Güvenilen ve inanılan kimseler için unvan olarak kullanılmıştır: <i>Inanç Beg</i> “Kendisine güvenilen bey.”
ısrındı ²¹⁰	Divan’da <i>ısrın-</i> fiiline	Bu fiil, “yumuşak huylu bir

²⁰⁷ DLT I: 335, ärkäklänmäk MW: 23, ärkäkländi CTD I: 254

²⁰⁸ DLT I: 109, äşkin MW: 26, äşkin CTD I: 137

²⁰⁹ DLT III: 450, inanč MW: 62, inanč CTD II: 380

²¹⁰ DLT I: 251, ısrınmaq MW: 63, ısrındı CTD I: 220

	<p>baktığımızda, fiilin karnabahar ve karnabahara benzeyen yiyeceklerin üzerine iyice pişmeden soğuk su konulduğunda, yiyeceğin çiğ kalması durumunu izah etmek için kullanılan bir fiil olduğunu görüyoruz.</p>	<p>insanın birden sertleşmesi, öfkelenmesi ve sınırlı bir hal alması” için de kullanılmaktadır.</p>
irpeldi ²¹¹	<p><i>İrpel-</i> fiilini Divan’da “ağacı biçmek” anlamıyla görmekteyiz: <i>yıgaç irpeldi</i> “Ağaç biçildi.”</p>	<p>“İşlerin düzeltilmek istenmesine rağmen bozulması” anlamı yine bu fiil ile ifade edilmektedir. Bu fiilin “işlerin bozulması” anlamı kazanması, fiilin asıl anlam zemininde biçmek gibi bir olumsuz anlamın bulunması ile ilişkili olmalıdır.</p>
irük ²¹²	<p>Divan’da <i>irük</i> duvar veya duvara benzer nesnelere görülen gediklere verilen addır.</p>	<p>Daha sonra bu sözcüğe beylerin verdiği sözlerden caymadığını, beylerin güvenilirliğini ifade etmek için başvurulmuştur: <i>güneşte gedik yok/begde kıyk yok</i> “Güneşte çatlaklık olmadığı gibi beyin verdiği sözde de bir eksiklik/cayma yoktur”</p>

²¹¹ DLT I: 244, irbâlmäk MW: 67, irpâldi CTD I: 217

²¹² DLT I: 70, irük MW: 68, CTD -

qabarttı ²¹³	<i>Fiil, etük ağakın kabarttı</i> “Ayakkabı ayağı kabarttı, şışirdi” anlamıyla kullanılmıştır.	Somut bir kabarma anlamından: <i>ol sözüg kabarttı</i> “O, sözü abarttı, mübalağa etti” anlamına ulaşmıştır.
qaçaç ²¹⁴	İpekli bir Çin kumaşına verilen addır.	Bu sözcük cariyelere ad olarak da verilmiştir.
qadır ²¹⁵	<i>Kadır</i> sözcüğünün temelinde güç, sertlik ve çetinlik yatar. Sarp yerlere de bundan ötürü <i>kadır yir</i> denir.	<i>Kılıç</i> sözcüğünde olduğu gibi <i>kadır</i> da, Hakanlara ad olarak verilmiştir. Hakanların zor ve çetin olanına verilen bu ad, güç ve kudretten gelir. Çünkü sert olan kişi her istediğini yaptırabilecek kudrettedir.
qakraşdı ²¹⁶	<i>sıwlar kamug kakraşdı</i> “Sular büsbütün çekildi.”	Urlar, şışler indiği zaman da bu fiil kullanılır.
qalattı ²¹⁷	<i>ol tonug kalattı</i> “O, elbiseyi kaplattı.”	Herhangi bir şey sargıya veya sandığa koyulursa yine bu şekilde ifade edilir.

²¹³ DLT III: 430, qabartmaq MW: 139, qaparttı CTD II: 370

²¹⁴ DLT II: 285, qaçaç MW: 139, qaçaç CTD II: 105

²¹⁵ DLT I: 364, qadır MW: 140, qadır CTD I: 281

²¹⁶ DLT II: 220, qakraşmaq MW: 146, CTD: -

²¹⁷ DLT II: 310-311, qalatmaq MW: 142, qalattı CTD II: 119

qalışdı ²¹⁸	<i>at adgır kalışdı</i> “At aygır sıçraşdı.”	Halkı terketmekte yarış yapan iki kişiyi ifade ederken de bu fiil kullanılır.
qamattı ²¹⁹	<i>kün közüg kamattı</i> “Güneş gözü kamaştırdı”, <i>açıg awya tışıg kamattı</i> “Ekşi ayva dişi kamaştırdı.”	<i>atası açıg almıla yise oğlınıg tışı kamar</i> “Babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır.” Kaşarlı, bu savın, babasının yaptığı cinayet yüzünden, babasından sonra oğlunun yakalandığı zaman söylendiğini kaydetmiştir.
qap ²²⁰	Herhangi bir kaba verilen addır.	Anne karnında çocuğun içerisinde bulunduğu zar ya da torbaya da <i>kap</i> denir. Çocuk bu zar yırtılmadan doğar ise uğurlu sayılır ve çocuğa <i>kaplıg oğul</i> denir.
qatardı ²²¹	<i>ol atıg katardı</i> “O atı yöneldiği yerden döndürdü.”	Fiil, caydırma anlamı kazanmıştır: <i>yadı katardı</i> “Düşmanı döndürdü.” <i>erdi açın taturgan</i> <i>yawlak yadıg katargan</i> <i>boynın tutup kağırgan</i>

²¹⁸ DLT II: 109, qalışmaq MW: 143, qalışdı CTD II: 19

²¹⁹ DLT II: 311, qamatmaq MW: 143, qamattı CTD II: 119

²²⁰ DLT III: 146, MW: -, qap CTD II: 223

²²¹ DLT II: 74, qatarmak Trk. qatardı-Oguz. qaytardı) MW: 150 , qaytardı (Trk. qatardı-Oguz. qaytardı) CTD II: 249

		<i>bastı ölüm ağıtaru</i> “O yemeğinin tattırıcı, yavuz düşmanı döndürücü (caydırıcı), tutup boynunu eğdirici idi, ölüm onu basarak yendi.”
qatturdi ²²²	<i>ol yıp katturdi</i> “O iğne için iplik büktürdü, ip katlattı.”	Fiil, <i>ol talkanka yağ katturdi</i> “O, kavuta yağ kattırdı” anlamı kazanmıştır.
qaturdi ²²³	<i>ol yumşak neşni katurdi</i> “O yumşak nesneyi katılaştırdı.”	Katılma bilgisinden yola çıkılarak, fiil “olgunlaşma” anlamı kazanmıştır: <i>taş yir anı katurdi</i> “Gurbet (taşra yer) onu olgunlaştırdı, katılaştırdı.”
qawuşdi ²²⁴	Kelimenin aslı bir şeyin bir şeye kavuşması anlamındadır: <i>kadaş kadaşka kawuşdi</i> “Hısım hısıma kavuştu.”	Fiil, erkeğin kadına “nikah” kıyması anlamı kazanmıştır: <i>erkek tışıka kawuşdi</i> “Erkek kadına yaklaştı, nikah etti.”
qaznuq ²²⁵	“Kazık” anlamında bir sözcüktür.	Bu sözden alınarak kutup yıldızına <i>temür kaznuq</i> denir

²²² DLT II: 189, qatturmaq MW: 151, qatturdi CTD II: 57

²²³ DLT II: 74, qaturmaq MW: 151, qaturdi CTD II: 2

²²⁴ DLT II: 102, qavuşmaq MW: 152, qawuşdi CTD II: 16

²²⁵ DLT III: 383, qazunuq MW: 153, qaznuq CTD II: 346

		“demirden yapılmış kazık” anlamına gelir, sanki gök bunun üzerinde dönmektedir.
keçti ²²⁶	<i>Geç-</i> fiili anlamındadır: <i>ay kün keçti</i> “Ay, gün geçti”, <i>er suw keçti</i> “Adam suyu geçti.”	Fiil, bu dünyadan geçip gitmek anlamı, ölme anlamına ulaşmıştır: <i>er keçti</i> “Adam geçti, öldü.”
keçürdi ²²⁷	<i>ol meni suwdan keçürdi</i> “O beni sudan geçirdi.”	“Geçirmek” bilgisi <i>yazuk</i> sözcüğü ile birlikte kullanıldığında, “affetmek” bilgisine ulaşmıştır: <i>beg anıñ yazukın keçürdi</i> “Bey onun suçunu bağışladı.”
keşeş ²²⁸	<i>keşeş suw</i> “Az miktarda su” anlamındadır.	İşin kolay olduğunu ifade etmek için de bu fiil kullanılır: <i>keşeş iş</i>
kerdi ²²⁹	<i>Ger-</i> fiili anlamındadır: <i>Er yıp kerdi</i> “Adam ip gerdi.”	<i>beg yol kerdi</i> “Bey, yolu kapattı.” Bu, beyin düşmandan çekindiği zaman, tanınmayan kimselerin geçmesinin önünü almak ve gözetlemek için önezeye

²²⁶ DLT II: 5, kăčmək MW: 101, kăčti CTD I:389

²²⁷ DLT II: 75, kăčürmek MW: 101, kečürdi CTD II: 3

²²⁸ DLT III: 364, keşeş MW: 104, keşäš CTD II: 335

²²⁹ DLT II: 8, kărmäk MW: 104, kărdi CTD I: 391

		adam oturtması durumudur.
kertildi ²³⁰	<i>yıgaç kertildi</i> “Ağaç kertildi.”	Fiil, <i>kul boynu kertildi</i> “Kulun boynu kertildi, kul horlandı” ²³¹ anlamına ulaşmıştır.
kewdi ²³²	<i>tançunu kewdi</i> “Lokmayı gevdi, lokmayı ağızda gevdi, yutmadı.” Fiil, <i>er sözüg kewdi</i> “Adam sözü geveledi.” örneğinde olduğu gibi, “lokmayı değil de sözü ağızda gevelemek” anlamına ulaşmıştır.	Fiil, <i>er sözüg kewdi</i> “Adam sözü geveledi.” örneğinde olduğu gibi, “lokmayı değil de sözü ağızda gevelemek” anlamına ulaşmıştır.
keyik ²³³	Temel anlamıyla “yabani olan her şey” için kullanılan bir sözcüktür.	Kişileri nitelemek için sıfat olarak da kullanılabilir: <i>kıyık kişi</i> “Maymun yapılı kimse.”
keylig ²³⁴	<i>Keyik</i> yapısı ile benzer bir anlam gelişmesi yaşamıştır. Sözcük temel anlamı ile “maymun” demektir.	Maymuna benzetilerek, sarhoş veya yabani gibi iki tarafına bakarak yürüyen kişiye <i>keylig kişi</i> denir.

²³⁰ DLT II: 236, kârtılmak MW: 105 , kârtildi CTD II: 80

²³¹ Her ne kadar bu söz, “kertmek, damga vurmak” anlamına gelse de burada “horlanmak” anlamındadır (DLT II: 236)

²³² DLT II: 16, kâvmäk MW: 106, kâwdi CTD I: 395

²³³ DLT III: 168, käy(i)k MW: 102, käyik CTD II: 235

²³⁴ DLT III: 175, käy(j)lig MW: 102, käylik CTD II: 241

<p>kılıç²³⁵</p>	<p><i>Kılıç</i> sözcüğü, ucu sivri ve keskin bir savunma aletidir. Divan’da şu şekilde geçer: <i>koş kılıç kına sığmas</i> “Çifte kılıç kına sığmaz.”</p>	<p>Bu keskinlik ve sivri olma halinden ötürü kılıç sözcüğü Hakanlı Beylerine ad olmuştur. Hakanlı beylerine <i>Kılıç Xan</i> denilmesinin sebebi işlerinde “kılıç gibi keskin” olmalarıdır.</p>
<p>kınadı²³⁶</p>	<p>Fiil, <i>ol biçekin kınadı</i> “O bıçağına kın yaptı, bıçağı kınladı” anlamındadır.</p>	<p><i>beg anı kınadı</i> “Bey ona işkence etti”; <i>Teşri anı kınadı</i> “Tanrı onu cezalandırdı” anlamları kazanmıştır.</p>
<p>kırıldı²³⁷</p>	<p><i>kırıldı neş</i> “Nesnenin kabuğunun soyulmuş olma durumu” anlamında bir yapıdır.</p>	<p>Fiil, zaman içerisinde <i>kar kırıldı</i> “Kar küründü” <i>er kırıldı</i> “Adamın malı alındı, yoksullaştı.” anlamlarına ulaşmıştır.</p>
<p>kışdı²³⁸</p>	<p><i>er yoldan kışdı</i> “Adam yoldan çekildi, kaydı.” anlamına gelen bir fiildir.</p>	<p>“Çekilme, uzaklaşma” bilgisinden: <i>kün kışdı</i> “Güneş göğün ortasından çekildi.” anlamına gelmektedir.</p>
<p>kışlattı²³⁹</p>	<p><i>ol anı ewinde kışlattı</i> “O, onu</p>	<p>Bir adam bir şeyi üzerine</p>

²³⁵ DLT I: 359, qılıç MW: 154, qılıç CTD I: 278

²³⁶ DLT III: 272, qınamaq MW: 154, qınadı CTD II: 291

²³⁷ DLT II 134:, qırılmaq MW: 155 , kırıldı CTD II: 31

²³⁸ DLT III: 182, qışmaq MW: 156, qışdı CTD II: 244

²³⁹ DLT II: 348, qışlatmaq MW: 157, qışlattı CTD II: 137

	evinde kışlattı.”	alır ve saklarsa da bu şekilde ifade edilir.
kıydı ²⁴⁰	Fiil, <i>ol yıgaç kıydı</i> “Adam ağaç kıydı, ağacı doğradı.” anlamıyla Divan’da geçmektedir.	Söz konusu fiil, <i>er sözün kıydı</i> “Adam sözünden döndü.” anlamı kazanmıştır.
kıyık ²⁴¹	“Eğri” olan her şey <i>kıyık</i> olarak adlandırılır: <i>kıyık neş</i>	“Sözünde durmamak” da bu sözcük ile ifade edilir: <i>kıyık kişi</i> “Sözünde durmayan adam.”
kıyıldı ²⁴²	Fiil, <i>yıgaç kıyıldı</i> “Ağaç kıyıldı.” olarak Divan’da geçmektedir.	Fiilin, temel anlamı dışında <i>kün kıyıldı</i> “Güneş baş üzerinden –zeval noktasından- indi”; <i>öd kıyıldı</i> “Zaman geçti”; <i>söz kıyıldı</i> “Verilen sözden dönüldü.” anlamları da bulunmaktadır.
kiz ²⁴³	Sözcük, Divan’da “güzel koku” ya da “misk kutusu” anlamındadır.	Kadınların ağız kokusunu misk kokusuna benzetmek için söylenen bir sözcüktür.

²⁴⁰ DLT III: 246, qıy(j)maq MW: 153 , qıydı CTD II: 278

²⁴¹ DLT III: 167, qıy(j)ıq MW: 153, qıyırq CTD II: 235

²⁴² DLT III: 190, qıy(j)ılmaq MW: 153, qıyıldı CTD II: 248

²⁴³ DLT I: 327, kiz MW: 110, qiz CTD: 260

ƙondi ²⁴⁴	Fiil, “Konmak” anlamındadır: <i>kuş kondı</i> “Kuş kondu.”	Kuşun “göçme” ve bir yere “konma” bilgisinden yola çıkılarak: <i>buğun kondı</i> “Halk (göçtükten sonra bir yere kondu, yerleşti.” anlamı kazanmıştır.
ƙonuqladı ²⁴⁵	Fiil, <i>beg meni konukladı</i> “Bey beni konuk etti” anlamındadır.	Oğuzların dışında bu sözcük, birisinin ev sahibinin rızası olmadan bir evde gecelemesi anlamıyla kullanılmaktadır.
ƙopurdı ²⁴⁶	<i>ol meni ornumdın kopurdı</i> “O, beni yerimden kaldırdı.” Yerinden kaldırılan, oynatılan her şey için böyle denir.	<i>tütün kopursa işlenür</i> “Dumanı kurcalayan islenir.” Dumanla oynayan kişi islenir, bir fitneyi alevlendiren kişinin o fitneye yakalanacağını ifade etmede kullanılır.
ƙoşdı ²⁴⁷	<i>ol koyka eçkü koşdı</i> “O, koyuna keçi kattı, arkadaş etti.”	Herhangi bir şey bir başkasına eş yapılırsa da bu fiil kullanılır: <i>ol yır koşdı</i> “O gazel ve şiir nazmeyledi.”

²⁴⁴ DLT III: 184-185, qonmaq MW: 159, qo:ndı CTD II: 246

²⁴⁵ DLT III: 339, qonuqlamaq MW: 160, qonuqladı CTD II: 322

²⁴⁶ DLT II: 72, qopurmaq MW: 160, qopurdı CTD II: 305

²⁴⁷ DLT II: 14, qoşmaq MW: 161, koşdı CTD I: 394

qowı ²⁴⁸	<i>kowı yıgaç</i> “Kof ve çürümüş ağaç.” anlamındadır.	Sözcük, <i>kowı er</i> “-Arguca-talihsiz ve uğursuz kişi”: <i>kowı er kudugka kirse yel alır</i> “Talihsiz kimse kuyuya girse onu yel kuyudan çıkarır, sonra sıkıntı çektirir.” anlamlarına da sahiptir.
koyka ²⁴⁹	Sözcük temel anlamıyla “Deri” anlamındadır: <i>ol koyug koykaladı</i> “O, soymadan derinin kıllarını yakarak temizledi.”	Deriden ziyade “kürk” için de kullanıldığı Divan’da kayıtlanmıştır.
köçürdi ²⁵⁰	<i>ol köçüt köçürdi</i> “O, atı bir yerden başka bir yere nakletti.”	“Nakletmek” bilgisine dayanarak <i>ol bitig köçürdi</i> “O kitap yazdı, istinsah etti” anlamı kazanmıştır.
kökleşdi ²⁵¹ köklendi ²⁵²	<i>ol añar eğer kökleşdi</i> “O, ona eyerin kaburga tahtalarını bağlamakta yardım etti.”	Söz konusu fiil/fiillerin “bağlanmak” bilgisinden ötürü, <i>ol anıñ birle kökleşdi</i> “O, ona ilişti ve sokuldu”, <i>ol anıñ birle kökleşdi</i> “O, onunla hısımlık bağı ile bağlandı” anlamları

²⁴⁸ DLT III: 225-226, qowı / qowı MW: 161, qowı CTD II: 267

²⁴⁹ DLT III: 173, quy(j)qa MW: 163, quyqa CTD II: 239

²⁵⁰ DLT II: 75, köçürmək MW: 110 ,köçürdi CTD II: 3

²⁵¹ DLT II: 224, kökläşmək MW: 111 , kökläşdi CTD II: 74

²⁵² DLT II: 253, köklänmək MW: 111, kökländi CTD II: 89

		bulunmaktadır.
kökredi ²⁵³	Hayvanların çıkardığı kükreme sesine benzer sesleri ifade eden bir fiildir: <i>arslan kökredi</i> “Aslan kükredi”; <i>ağgır kökredi</i> “Aygır kükredi.”	Savaşta yiğitlerin çıkardığı ses buna benzetilerek bu fiil, askerler için de kullanılmıştır.
kökreşdi ²⁵⁴	<i>bogralar kökreşdi</i> “Aygırlar kişnedi”	Savaş meydanında yiğitlerin çıkardığı ses de aygırların kişneme sesine benzetilerek <i>alpler kökreşdi</i> denir.
köndi ²⁵⁵ / köndi	<i>yıgaç köndi</i> “Ağaç düzeldi.”	<i>ogrı köndi</i> “Hırsız ikrar etti.” Herhangi bir şeyi inkar eden kimse için de kullanılır. <i>tosun at köndi</i> “Haşarı at yola geldi, düzeldi.” Herhangi bir şey yola girer ve düzelse de böyle denir.
köseşti ²⁵⁶	<i>eren kamug tawar köşeşti</i> “Bütün adamlar mal istediler.”	Mal ile övünüldüğünde de bu fiil kullanılır.

²⁵³ DLT III: 282, kökrämäk MW: 111, kökrädi CTD II: 295

²⁵⁴ DLT II: 222-223, kökräşmäk MW: 111 , kökreşdi CTD II: 73

²⁵⁵ DLT II: 29, könmäk MW: 112 , köndi CTD I: 402

²⁵⁶ DLT II: 101, kösäşmäk MW: 114 , küsäşdi CTD II: 15

kösüldi ²⁵⁷	<i>yogurkanda artuk ağak kösülse üşiyür</i> “Yorgandan dışarı ayak uzatılırsa üşür.”	Bu atasözü kişinin haddini aşmaması gerektiği konusunda da söylenir.
kötürdi ²⁵⁸	<i>er yük kötürdi</i> “Adam yük götürdü, taşıdı.” <i>tewi yük kötürse kamıç yeme kötürür</i> “Deve yük götürse kaşığı da beraberinde götürür.”	“Taşıma” bilgisinden yola çıkılarak, kadının gebe olması da bu fiille karşılanır.
köwredi ²⁵⁹	Herhangi katı bir şeyin kuvveti gider, gevşerse bu şekilde ifade edilir.	Fiilin, <i>anıñ küçi köwredi</i> “Onun gücü kuvveti gevşedi” anlamı da bulunmaktadır.
közetti ²⁶⁰	Fiilin aslı <i>köz attı</i> “bakış attı” şeklindedir.	<i>ol meni közetti</i> “O, beni gözetti, bekledi.”
ķumuşdı ²⁶¹	<i>suw ķumuşdı</i> “Su dalgalandı.”	Söz konusu fiil, <i>olar ıška ķumuşdılar</i> “Onlar işe koyuldular, onlar iş için neşeyle harekete geçtiler” örneğinde görüldüğü üzere “neşeyle hareket etme” anlamı kazanmıştır.

²⁵⁷ DLT II: 137, kösülmäk MW: 114 , kösüldi CTD II: 32

²⁵⁸ DLT II: 75, kötürmäk MW: 114, kötürdi CTD II: 2

²⁵⁹ DLT III: 282, küwrämäk MW: 118, käwrädi CTD II: 295

²⁶⁰ DLT II: 306, közätmäk MW: 114 , közätti CTD II: 116

²⁶¹ DLT II: 111, qumuşmaq MW: 164, qomişdı CTD II: 20

qurlandı ²⁶²	Fiil, <i>kımız kurlandı</i> “kımız ekşidi.” anlamındadır.	<i>er tawarıja kurlandı</i> “Adam elinden giden malı için tasalandı, malına acıdı.”
qutuldı / qurtuldı ²⁶³	<i>er emgektin kutuldı</i> “Adam zahmetten kurtuldu.”	Sıkıntıdan kurtulma bilgisinden, doğurma eylemi için kullanılmıştır. Çünkü doğum da kadına bir yük ve zahmettir: <i>uragut kutuldı</i> “Kadın doğurdu, (doğumun sıkıntısından ve doğum yükünden) kurtuldu.”
quturdı ²⁶⁴	Temelinde “haddinden fazla” bilgisi yer almaktadır: <i>tarıg kuturdı</i> “Ekin ve bitki haddinden fazla büyüdü.”	Aynı bilgi, kişileri ifade etmede de kullanılmıştır: <i>oglan kuturdı</i> “Çocuk şımardı, yaramazlıkta ileri gitti.”
kümüş ²⁶⁵	<i>Kümüş</i> , bir maden adı olmasının yanısıra içinde gümüş barındırdığından “para” anlamına da gelmektedir. Divan’da hem “maden” hem de “para” olarak yer almaktadır:	Altın ve gümüşün kıymetli olması durumundan gelişen bir anlam yolculuğu ile <i>kümüş</i> sözcüğü, 11. yy Türk toplumunda kadınlara özel ad olmuştur.

²⁶² DLT III: 197, qurlanmaq MW: 165, qo:rlandı CTD II: 251

²⁶³ DLT II: 121, qutulmaq MW: 167, qutuldı CTD II: 25 Kaşgarlı, *kurtuldu* sözcüğünün bu kelimenin aslı olabileceğini düşünür “sıkıntıdan kurtuldu” anlamına gelir. *Kutuldu* versiyonunun ise “kut buldu, baht buldu” anlamına geldiğini belirtir (DLT II: 122)

²⁶⁴ DLT II: 74, quturmaq MW: 167, quturdı CTD II: 306

²⁶⁵ DLT I: 370-371, kümüş MW: 117, kümüş CTD I: 285

	<p><i>Alp erenni uğurdum</i> <i>Boynın anıı kağırdım</i> <i>Altun kũmũş yuğurdum</i> <i>Sũsi kalın kim öter</i></p> <p>“Düşman askerlerini ayırdım, boyunlarını eğdirdim, hazinelerindeki altın ve gũmũşlerini aldım; askerin çokluğundan öteye geçemedim”</p>	
laçın ²⁶⁶	<p><i>Laçın</i> “şahin kuşu”na verilen addır.</p>	<p>Bu kuş, yırtıcı olma özelliğine sahiptir. Anlam gelişimi yukarıda da bahsettiğimiz <i>kadır</i> sözcüğüne benzemektedir. Bu sözcükler, maddenin özelliğinin daha sonra insana geçmesine en güzel örneklerdendir. <i>Laçın</i>, yiğit ve sert mizaçlı kimselere ad olarak verilmiştir.</p>
mandı ²⁶⁷	<p>“Banmak” anlamına gelen bir fiildir: <i>er etmek sirkege mandı</i> “Adam ekmeği sirkeye bandı.” Herhangi bir şey başka bir şeye katık</p>	<p>Fiil, zamanla “silah kuşanmak” anlamı kazanmıştır: <i>er tolum mandı</i> “Adam silah kuşandı.”</p>

²⁶⁶ DLT I: 410, laçın MW: 119, la:çın CTD I: 311

²⁶⁷ DLT II: 30, manmaq MW: 120, mandı CTD I: 402

	edilirse de böyle denir.	
mandurdı ²⁶⁸	<i>ol maña etmegig yağka mandurdı</i> “O, bana ekmeği yağa bandırttı.”	Fiil, <i>ol maña kılıç mandurdı</i> “O, bana kılıç kuşattırdı.” anlamına erişmiştir.
meñiledi ²⁶⁹	<i>er meñiledi</i> “Adam beyin yedi.” Temel anlamı ile fiil bu şekildedir. Beyni için koyun kesildiği zaman bu şekilde ifade edilir.	Vücutta en değerli yer beyindir. Kendisi için koyun kesilerek o koyunun beyni sunulan kişi, hatırı sayılır, kıymetli bir kişidir. Daha sonra bu fiil, yanında güzel gıdalar bulunan kimseler için kullanılmaya başlamıştır. “Nimetlenme, nimet bulma” anlamı kazanmıştır: <i>anı yetip sünüledi</i> <i>başın yandru yañıladı</i> <i>eren bayup müniledi</i> <i>anıñ alpın kara bogdı</i> “Ona yetişip sünüledi, yine yarasını yeniledi, adamlar zeñinleşip nimet buldular, onun yiğitlerini kırarak boğdu.”

²⁶⁸ DLT II: 197, mandurmaq MW: 120, mandurdı CTD II: 61

²⁶⁹ DLT III: 405, mäjilämäk MW: , mäjilädi CTD II: 358

muyançılık ²⁷⁰	Aslı “Sevap” anlamına gelen <i>muyan</i> sözcüğüdür.	Bu bilgidен, “Aracılık, barıştırma” anlamı kazanmıştır: <i>sen muyançılık kıl</i> “Sen bize aracılık et.”
müñretti ²⁷¹	<i>ol uğnı müñretti</i> “O, öküzü böğürttü.”	Öküzün böğürerek ses çıkarmasına benzetilerek, tencerenin ses çıkarması da bu fiille ifade edilmiştir: <i>ot aşıçnı müñretti</i> “Ateş tencereyi büñüldetti.”
ogurladı ²⁷²	Bu fiil, <i>ogrı</i> “hırsız” sözcüğünden türetilmiş bir yapıdır. <i>Ogurla-</i> fiili Divan’da “çalmak, hırsızlık yapmak” anlamındadır: <i>er tavar ogurladı</i> “Adam mal çaldı.”	Divan’da aynı fiili “bir işi vaktinde yapma” anlamıyla görmekteyiz: <i>er işın ogurladı</i> “Adam işini vaktiyle yaptı.” Çalmak bilgisinden “işini vaktinde yapmak” bilgisine nasıl ulaşıldığını yine Kaşgarlı’dan öğreniyoruz. Kaşgarlı’ya göre hırsız, çalma eylemini alelade bir biçimde gerçekleştirmez, vaktini ve fırsatını bekler. Bu sebeple bu fiil, bir işi vaktinde yapma anlamı kazanmıştır.
oqıdı ²⁷³	Fiil, <i>er bitig okıdı</i> “Adam kitap okudu” anlamındadır.	Fiil Divan’da <i>ol meñi okıdı</i> “O, beni çağırıldı” anlamıyla

²⁷⁰ DLT III: 179, muy(j)ançılık MW: 122, muyançılık CTD II: 243

²⁷¹ DLT II: 358, müñrätmək MW: 123, müñrätti CTD II:143

²⁷² DLT I: 300, ogurlamaq MW: 126 , udurladı/ogurladı CTD I: 246

²⁷³ DLT III: 254, oqımaq MW: 128, oqıdı CTD II: 282

		da mevcuttur.
oñuqtu ²⁷⁴	Fiil, <i>barçın oñuqtu</i> “İpek kumaşın tazeliği, güzelliği, parlaklığı gitti” anlamına gelmektedir.	Fiil, <i>anıñ yüzi oñuqtu</i> “Hastalıktan ve buna benzer bir şeyden ötürü onun yüzü buruştu” anlamı da kazanmıştır.
oñuldı ²⁷⁵	Fiil, <i>sökel oñuldı</i> “Hasta düzeldi, iyileşti” anlamındadır.	Fiil, <i>ıñ oñuldı</i> “Karışık olan iş düzeldi, çözüme ulaştı” anlamında da kullanılmıştır.
oñultı ²⁷⁶	Divan’da fiili “hastanın iyileşmesi” anlamı ile kullanımda görmekteyiz: <i>sükel oñultı</i> “Hasta iyileşti.”	Hastanın iyileşmesi ile karışık hale gelmiş işlerin çözüme ulaştırılması arasında bir ilişki kurulmuş olmalıdır: <i>ıñ oñultı</i> “Karışık iş düzeldi.” Burada, bedenen gözlemlenen iyileşme süreci, soyut bir alana taşınmıştır.
oruldı ²⁷⁷	<i>Orul-</i> fiili Divan’da, “ekinlerin biçilmesi” anlamı ile kayıtlıdır: <i>tarıg oruldı</i> “Ekin biçildi.”	Eserde fiili, “düşman askerinin etkisinin azaltılması, bir nevi ot gibi biçilmesi” üst anlamı ile görmekteyiz:

²⁷⁴ DLT III: 394, oñuqmaq MW: 127, oñuqtı CTD II: 353

²⁷⁵ DLT III: 395, oñulmaq MW: 127, oñuldı CTD II: 353

²⁷⁶ DLT I: 216, oñulmaq MW: 127, oñultı CTD I: 203

²⁷⁷ DLT I: 194, orulmaq MW: 129, oruldı CTD I: 192

		<p><i>kurvı çuvaç kuruldı</i> <i>Tuğum tikip uruldı</i> <i>Süsi otun oruldı</i> <i>Kançuk kaçır ol tutar</i></p> <p>“Hanın yuvarlak çadırı kuruldu, tuğ dikilip nöbet davulu vuruldu, düşman askeri ot gibi biçildi, nereye kaçarsa o tutar.”</p>
öçürdi ²⁷⁸	<p><i>Öçür-</i> fiilini de yukarıda bahsettiğimiz <i>uç-</i> fiili ile aynı çizgide değerlendirmemiz mümkündür.</p>	<p><i>Uç-</i> fiili, nasıl temel anlamının dışında “ateşin sönmesi, öfkenin yatışması” gibi anlamlar kazandıysa aynı durum <i>öçür-</i> fiili için de geçerlidir: <i>ol otug öçürdi</i> “O ateşi söndürdü”; <i>anıñ öpkesin öçürdi</i> “Onun öfkesini yatıştırdı.”</p>
öğlendi ²⁷⁹	<p><i>Öğlen-</i> fiili, renklenmek anlamı ile Divan’da yer almaktadır: <i>üzüm öğlendi</i> “Üzüm renklendi, kızardı.”</p>	<p>Yine aynı fiili “hastalık sebebiyle benzi solan, yüzünün rengini kaybeden kişinin, iyileşince canlanması, yüzüne renk gelmesini” ifade etmede kullanıldığını görmekteyiz.</p>

²⁷⁸ DLT I: 176, öçürmek MW: 131, öçürdi CTD I: 183

²⁷⁹ DLT I: 289, öğlänmek MW: 134, öğlendi CTD I: 240

ördek ²⁸⁰	Müstakil bir kullanımda bu sözcük yine “ördek” anlamındadır.	Bu sözcük, <i>kaz kopsa ördek kölig igenür</i> “kaz giderse ördek gölü benimser” atasözünde Bey gittikten sonra halk üzerinde büyüklenmeye çalışan kimse için kullanılmıştır.
ördi ²⁸¹	İplik, yün nesnelere birbirine dolayarak ya da geçirerek ²⁸² yapılan işlem <i>ör-</i> fiili ile karşılanır.	Bu fiil söz konusu anlamından uzaklaşarak zamanla “belirmek, ortaya çıkmak, yayılmak” gibi anlamlar kazanmıştır: <i>bulut ördi</i> “Bulut belirdi”, <i>koyun ördi</i> “Koyun ağıldan çıkararak yaylağa yayıldı.”
örtüldü ²⁸³	<i>Örtül-</i> fiilinin asıl anlamı, bir nesnenin başka bir nesnenin altında örtülü bir biçimde kalmasıdır. Buna örnek olarak Divan’da geçen <i>kök örtüldi</i> “Gök kapandı, bulutlandı” örneğini gösterebiliriz. Bu cümlede	Fiil, bu örtülü olma anlamından “bir şeyin birinin üzerine kalması” anlamına ulaşmış olmalıdır: <i>ış er üze örtüldü</i> “İş adama örtüldü, adamın üzerinde kaldı.”

²⁸⁰ DLT I: 103-104 , ördäk MW: 135, ördäk CTD I: 134

²⁸¹ DLT I: 173 , örmäk MW: 135, ö:rdi CTD I: 180

²⁸²

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc9823d114131.44958970 (E.T. 06.12.2019)

²⁸³ DLT I: 244, örtülmäk MW:136, örtüldi CTD I: 217

	göğün kapanması, güneşin bulutların altında örtülü olarak kalmasından ötürüdür.	
özük ²⁸⁴	Kökü <i>öz</i> sözcüğüdür, “nefs” bildirir.	Kadınlara özgü bir lakap olup özellikle Çigil kadınları için kullanılmaktadır. Müstakil bir biçimde kullanıldığında basit bir lakap olan bu sözcük, başına <i>Altun</i> ya da <i>Erdini</i> gibi değerli taşlara ait adlar olarak sözcüğün yapısına “ruhu altın kadar temiz, bedeni inci gibi olan kadın” anlamları yüklenir.
pürkürdi ²⁸⁵	<i>yugçı tonka suw pürkürdi</i> “Çamaşırıcı, tavlama için elbiseye su püskürdü”, <i>kan pürkürdi</i> “Yaradan kan fişkirdi” anlamlarına sahip bir fiildir.	Fiil, <i>kök pürkürdi</i> “Gök bulutlarla örtüldü, büründü.” anlamı kazanmıştır.
pütürdi ²⁸⁶	İyileştirmek anlamına gelen bir fiildir: <i>ot başıg pütürdi</i> “İlaç yarayı sağalttı.”	<i>anıy üze alımın pütürdi</i> “Onun üzerindeki alacağını senetle ıspat etti, davayı kazandı.” Borç dışında başka şeyler için de bu fiil kullanılır.

²⁸⁴ DLT I: 71, özük MW: 138 , özük CTD I: 111

²⁸⁵ DLT II: 170, bürkürmek MW: 47, bürkürdi CTD II: 47

²⁸⁶ DLT II: 72, bütürmek MW: 47, bütürdi CTD II: 1

saçrattı ²⁸⁷	<i>ol maña suw saçrattı</i> “O, bana su sıçrattı.” Bir kaptan bir kaba su, yağ veya akar gibi herhangi bir şeyi boşaltırken sıçrarsa da bu fiil kullanılır.	Kaşgarlı, bir çeşit tuzağa bu fiilden türemiş <i>saçratgu</i> adı verildiğini de Divan’da kaydetmiştir: <i>Çatalı birleşik iki dal alınır, dallar arasına çenellervbulunan ipler bağlanır. Sonra toprağa gömülür, üzerine tane dökülür, kuş taneleri toplamak için indiğinde çenel boynuna ya da ayağına takılarak yakalanır: saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas</i> “Tuzaktan korkan kuş kırk yıl çatal ağaç üzerine konmaz.”
saldı ²⁸⁸	<i>ol maña tonın saldı</i> “O bana elbisesiyle işaret etti.” Bir adam, uzaktan eliyle işaret ederse de bu fiille ifade edilir.	Fiil bu temel anlamı dışında, <i>ol maña kişide altın saldı</i> “O, bana bir kişi ile altın gönderdi”, <i>suw yıgaç saldı</i> “Su ağacı saldı, topladı” anlamlarına ulaşmıştır.
salışdı ²⁸⁹	<i>olar ikki yeñ salışdı</i> “Onlar birbirlerine yenlerini salladılar.” Temel anlamı, iki	Güreşte iki adamdan birisi, öbürünü tutarak sağa sola sallarsa da bu fiil kullanılır.

²⁸⁷ DLT II: 331, saç(ı)ratmaq MW: 168, saçrattı CTD II: 129

²⁸⁸ DLT II: 24, salmaq MW: 170, saldı CTD I: 399

²⁸⁹ DLT II: 109, salışmaq MW: 170, salışdı CTD II: 19

	kişi arasında elbise silkmektir.	
sançıldı ²⁹⁰	<i>biçek tamka sançıldı</i> “Bıçak duvara saplandı.”	Fiil, <i>sü sançıldı</i> “Asker yenildi” anlamı kazanmıştır.
sapıldı ²⁹¹	<i>yıp yignege sapıldı</i> “İplik iğneye saplandı.”	Fiil, <i>ogul atasına sapıldı</i> “Oğul babasına katıldı (bir yere giderken yanına takıldı)” anlamı kazanmıştır.
satğaldı ²⁹²	<i>er boynu satğaldı</i> “Adamın boynu çignendi.”	Bir borç, karşılığıyla takas yapılırsa yine bu ifade kullanılır.
saw (sawçı) ²⁹³	Sözcük, “haberler, salıklar” anlamındadır.	Buradan alınarak, elçiye <i>sawçı</i> denir. Çünkü elçi birtakım haberler söyler ve yazılan şeyi eriştirir. Ayrıca güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden, elçilik yapan kişiye de <i>sawçı</i> denir.
sawradı ²⁹⁴	Sözcük, temelinde “savmak, gevşemek” anlamına	<i>ış sawradı</i> “İş savsadı, gevşedi”; <i>sökel igdin sawradı</i>

²⁹⁰ DLT II: 231, sançılmaq MW: 170 , sançıldı CTD III:153

²⁹¹ DLT II: 120, sapılmaq MW: 171 , sapıldı CTD I: 24

²⁹² DLT II: 233, satgalmaq MW: 174, satğaldı CTD II: 78

²⁹³ DLT III: 154, saw MW: 174, sa:w CTD II: 227

²⁹⁴ DLT III: 281, sawramaq MW: 175, säwradı CTD II: 294

	sahiptir.	“Hasta, hastalığı başından savdı, hastalıktan kurtulup iyileşti” anlamlarına ulaşmıştır.
sawruktı ²⁹⁵	Akan derelerde su köpürerek, dalgalar çalkalandığı zaman bu fiil kullanılır.	<i>közden yaş sawruktı</i> “Gözden yaş savruldu” <i>közüm yaşı sawrukup kuğı akar / bilnip ajun emgegin tükel ukar</i> “Bütün akla gelen dünya zahmetleri bildiği için gözümün yaşı savrularak aşağıya akar.” Söz konusu fiil, “gözün yaşının akması” anlamında kullanılmıştır.
sawuldı ²⁹⁶	<i>kün sawuldı</i> “Güneş indi, gitti.”	Fiil anlam olarak, güneşin inmesi, batması bilgisinden <i>könlüm añar sawuldı</i> “Gönlüm ona aktı” bilgisine evrilmiştir.
sayradı ²⁹⁷	<i>sanduvaç sayradı</i> “Bülbül şakıdı” anlamına gelen bir fiildir.	<i>er telim sayradı</i> “Adam çok saçmaladı, hezeyan etti.” Bu iki anlam birbirine zıttır.

²⁹⁵ DLT II: 228, savruqmaq MW: 175 , sawrukđı CTD II: 75

²⁹⁶ DLT II: 125, savı(u)lmaq MW: 175 , sawuldı CTD II: 26

²⁹⁷ DLT III: 311, sayramaq MW: 169, sayradı CTD II: 309

sermetti ²⁹⁸	<i>ol anar balık sermetti</i> “O, ona sudan balık çıkarttı.”	Fiil, Divan’da <i>ol tutmaç sermetti</i> “O, tutmacı suyundan ayırdı” anlamıyla da yer almaktadır.
sewritti ²⁹⁹	<i>ol ewin sewritti</i> “O, onun evini boşalttı (evindeki kumaşı ya da eşyayı boşalttı).”	<i>ol ışın sewritti</i> “O, onun işini bitirdi ve işten vazgeçirtti.”
sıdı ³⁰⁰	Fiil, <i>ol otuñ sıdı</i> “O, odun kırdı.” anlamındadır.	Fiil somut bir kırmak anlamından <i>ol süni sıdı</i> “O, askeri yendi, askerin gücünü kırdı” anlamına ulaşmıştır.
sıdığ ³⁰¹	<i>Sıdığ</i> , diş etleri arasındaki açıklığı ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür.	Sözcük, söz konusu temel anlamından “ağzından sır kaçırmak” anlamına erişmiştir. Kaşgarlı, dişlerin arasının açık olması ile ağzından laf kaçırmak arasında bir bağ kurarak bu anlama erişmiş olabilir: <i>Bu sözni sıdığından sızıtma</i> derken “Bu sözü ağzından kaçırma.”

²⁹⁸ DLT II: 349, särmätmək MW: 176 , särmätti / sarmattı CTD II: 137

²⁹⁹ DLT II: 332, sävrätmək MW: 177, säwrätti CTD II: 129

³⁰⁰ DLT III: 249, MW: - , sıdı CTD II: 279

³⁰¹ DLT I: 374, sıdığ MW: 177, sıdığ CTD I: 287

sıġdı ³⁰²	<i>un kapka sıġdı</i> “Un kaba sıġdı.”	Fiil, <i>bu söz köñülge sıġdı</i> “Bu söz gönüle tesir etti” örneğindeki gibi soyut bir anlama ulaşmıştır.
sın ³⁰³	Sözcük, “Boy pos” anlamındadır: <i>bodlug sınıġ kişi</i> “Boylu poslu adam.”	Buradan yola çıkılarak sözcük “mezar” anlamı kazanmıştır. Kaşgarlı bu bilgiyi, mezarın insan boyunda olmasına dayandırmaktadır.
sındı ³⁰⁴	<i>yıġaç sındı</i> “Ağaç kırıldı.”	“Kırılmak” bilgisinden, düzenin kırılması, bozulması anlamı kazanmıştır: <i>sü sındı</i> “Asker (düzeni) bozuldu.”
sızdı ³⁰⁵	<i>Sız-</i> fiili, <i>yag sızdı</i> “Yağ eridi”, <i>olmağın suw sızdı</i> “Testiden ve buna benzer şeylerden su sızdı.” örnekleri ile Divan’da yer almaktadır.	“Sızıntı, sızma” bilgisinden: <i>kün sızdı</i> “Güneşin ucu doğudan göründü.” anlamına ulaşmıştır.
sızdı ³⁰⁶	<i>yag sızdı</i> “Yağ eridi.”	Fiil, daha sonra hastalıktan zayıflamak anlamına ulaşmıştır: <i>sökel sızdı</i> “Hasta

³⁰² DLT II: 15, sıġmaq MW: 178 , sıġdı CTD I: 395

³⁰³ DLT III: 138, sın MW: 178, sı:n CTD II: 218

³⁰⁴ DLT II: 29, sınmaq MW: 178, sındı CTD I: 401

³⁰⁵ DLT II: 9, MW: - , sı:zdı CTD II: 244

³⁰⁶ DLT III: 182, MW: - , sı:zdı CTD II: 244

		zayıfladı.”
sızgurdı ³⁰⁷	<i>er yag sızgurdı</i> “Adam yağ eritti, sızdırdı.”	Sıtma, bir hastayı zayıflattığında da bu fiil kullanılır.
siñdi ³⁰⁸	“Sinme, nüfuz etme” bilgisine dayanır: <i>suw yerge siñdi</i> “Su yere sindi”, <i>aş siñdi</i> “Yemek midede hazmedildi, sindi.”	<i>söz köñülge siñdi</i> “Söz kalbe girdi, gönüle işledi” anlamıyla yeni bir anlam kazanmıştır.
siñdürdi ³⁰⁹	Fiil, <i>süçig aşig siñdürdi</i> “Şarap yemeği hazmettirdi, sindirdi” anlamındadır.	Fiil, <i>ol anı ewge siñdürdi</i> “O, onu eve sindirdi, sakladı.” anlamına ulaşmıştır.
soқdum ³¹⁰	Fiil, sapı baltaya yerleştirmek gibi sıkıca bir nesneyi başka bir nesneye koymak için kullanılır.	Fiil zamanla, <i>men anı ewge sokdum</i> “Ben onu eve soktum”, <i>er tuz sokdı</i> “Adam tuz dövdü”, <i>kuş meñ sokdı</i> “Kuş tane topladı”, <i>anı yılan sokdı</i> “Onu yılan soktu” anlamlarına ulaşmıştır.
sorıttı ³¹¹	<i>uragut kençke süt sorıttı</i> “Kadın çocuğa süt emdirdi.”	Fiil, <i>er yüzün sorıttı</i> “Adam yüzünü buruşturdu, suratını

³⁰⁷ DLT II: 188, sızurmaq MW: 180 , sızgurdı CTD II: 56

³⁰⁸ DLT III: 391, MW: - , siñdi CTD II: 351

³⁰⁹ DLT III: 397, MW: -, siñdürdi CTD II: 354

³¹⁰ DLT II: 18, soqmaq/suqmaq MW: 183 , soqdı/suqdı CTD I: 396

³¹¹ DLT II: 304, sorıtmaq MW: 183, sorıttı CTD II: 115

		astı” anlamına ulaşmıştır.
sökdi ³¹²	<i>Sök-</i> fiilinin anlamı temel anlamdır: <i>ol yamağ sökti</i> “O yama söktü.”	Fiil “diz çökmek”, bu bilgiden ötürü de zamanla “itaat” anlamı kazanmıştır: <i>söke otur</i> “Diz çökerek otur”, <i>çökdi tewi çökdi</i> “Deve çöktü”, <i>ol begke sökti</i> “O beyin önünde diz çöktü”, <i>ol begge çökdi</i> “O beyin önünde diz çöktü.”
sökmen ³¹³	<i>Sök-</i> fiili ile bağlantısı olan bir sözcüktür. Divan’da <i>sökti neş</i> “bir şeyi sökü� attı” anlamıyla kayıtlıdır.	Sözcük, savaşta üstünlük gösteren, düşmanı yarıp geçen, düşman sırasını sökü� atan yiğit kişilere unvan olmuştur.
söküldi ³¹⁴	<i>ton söküldi</i> “Elbisenin dikişleri söküldü.”	“Yapı” söküldüğü zaman da bu fiil kullanılır.
söküşdi ³¹⁵	<i>ol mağa ton söküşdi</i> “O, bana elbise sökmekte yardım etti.”	Ev ve benzeri şeyleri yıkmakta yardımlaşırken de bu fiil kullanılır.
suç ³¹⁶	“Bir şeyin sapması”	Bu fiil, “bir kimsenin bir işi

³¹² DLT II: 21, sökmäk MW: 183 , sö:kdi CTD II: 245

³¹³ DLT I: 444, sökmän MW: 184, sökmä:n CTD I: 334

³¹⁴ DLT II: 125, sökülmek MW: 184 , söküldi CTD II: 27

³¹⁵ DLT II: 107, söküşmäk MW: 184, söküşdi CTD II: 18

³¹⁶ DLT I: 321, MW: -, suç CTD I: 257

	anlamına gelen suç sözcüğü, Divan'da “kılıcın sapması ve kesmemesi” örneğiyle karşımıza çıkmaktadır: <i>kılıç suç kıldı</i> “Kılıç saptı, kesmedi.”	üzerine almaktan kaçınması” anlamı kazanmıştır: <i>er suç kıldı</i> “Adam işi üzerine almaktan çekindi.”
suçuldı ³¹⁷	<i>er tonın suçuldı</i> “Adam elbisesini çıkardı, soyundu.”	Koyunun yüzülmesi de bu fiille karşılanır.
sudı ³¹⁸	Fiil, <i>ol maña yün sudı</i> “O, bana bükülmek için yün gönderdi.” anlamındadır.	Fiil, <i>ol añar boyun sudı</i> “O, ona boyun eğdi, itaat etti” anlamına ulaşmıştır.
suk ³¹⁹	<i>suk ernek</i> “Şehadet parmağı.” Kaşgarlı Mahmut Divan'da, yemeğe ilk önce bu parmağın uzandığı bilgisini verir.	Yemeğe uzanma bilgisinden yola çıkılarak olmalıdır ki; Divan'da <i>suk er</i> ibaresi bulunmaktadır “Aç gözlü, alçak kimse” anlamındadır.
suwlaŋ ³²⁰	<i>suwlaŋ yıgaç</i> “Dalı, budağı olmayan ağaç” anlamındadır.	Ağacın kıvrımlarının olmaması, düz olması bilgisinden yola çıkılarak olmalıdır ki, kıvrımı olmayan, düz saça da <i>suwlaŋ saç</i> denmiştir.

³¹⁷ DLT II: 122, suçulmaq MW: 185, suçuldı CTD II: 25

³¹⁸ DLT III: 248, MW: -, sudı CTD II: 279

³¹⁹ DLT III: 130, suq / soq MW: 183, su:q CTD II: 214

³²⁰ DLT III: 386, suwlaŋ MW: 187, suwla:ŋ CTD II: 348

süñüş ³²¹	“Savaşta saldırma, savaş, mücadele” anlamında bir sözcüktür.	Erkeklere özel ad olarak kullanılmıştır.
sürüşdi ³²²	<i>adgır kısrak birle sürüşdi</i> “Aygır kısrak ile sürüştü, aygır kısrığı dişleyerek sürükledi.”	Fiil, <i>ol anda alımın sürüşdi</i> “O, ondaki alacağını ödeşti” anlamı kazanmıştır.
süzük ³²³	Temel anlamı “temiz olma, temizlik”tir.	Nazik, kibar, tatlı dilli ve iyi niyetli kimselere de <i>silig er</i> denir.
tal ³²⁴	Sözcük, “Yaş dal” anlamındadır.	“Boyu düzgün” kişiye <i>tal boğlug</i> denir; yumuşaklıkta taze dala benzetilir. Ayrıca ince uzun cariyelere hitapta kullanılır.
tamğalık ³²⁵	Sözcüğün aslı <i>tamğalıg</i> olup “damga vurulmuş, işaretlenmiş” anlamındadır.	Divan’da Hakanların kendilerinden başka kimse kullanmasın diye, ibriklerini ve kendilerine has sofralarını mühürlediklerinden

³²¹ DLT III: 365, süñüş MW: 188, süñüş CTD II: 335

³²² DLT II: 96, sürüşmāk MW:189 , sürüşdi CTD II: 13

³²³ DLT I: 389, süzük MW: 189, süzük CTD I: 298

³²⁴ DLT III: 156, tal MW: 192, ta:l CTD II: 229

³²⁵ DLT I: 527, MW: -, tamğalıq CTD I: 386

		bahsedilir. Bu mühürlenmiş sofralarda sadece hakana yetecek kadar yiyecek ve içecek bulunurdu. Bu sebeple <i>tamgalık</i> sözcüğü zaman içerisinde “tek kişilik ibrik ve sofa”ya ad olmuştur: <i>tamgalık</i> “tek kişilik sofa”
tañuq ³²⁶	Temel anlamı “savaşta mızrakların ve bayrakların ucuna takılan ipek kumaş” parçasıdır.	Daha sonra <i>çevgen</i> adı verilen bir oyunda, gerilen ipten topu geçirebilen kimseye “ödül” olarak verilen bir kumaş parçası anlamı kazanmıştır. Bu ödül anlamından yola çıkılarak da, hakanların sefere çıktığında onlar için sunulan yemek ya da yemeğe benzer armağana ad olmuştur.
taradı ³²⁷	Fiilin aslı <i>tardı</i> ’dır, yani “bir şeyi ayırdı” anlamındadır: <i>kız saçın taradı</i> “Kız saçını taradı.”	“Dağıtmak” bilgisinden ötürü; <i>anıñ süsin taradı</i> “Onun askeri dağıtıldı” anlamı bulunmaktadır.
tarasladı ³²⁸	Herhangi bir kimse kuvvetle bir şeyi dağıtırsa bu fiille ifade edilir.	Söz konusu fiilin, <i>çagrı kazıg tarasladı</i> “Çakır kuşu kaz sürüsünü dağıttı”; <i>alp çerig</i>

³²⁶ DLT III: 365, tañuq MW: 195, tañuq CTD II: 336

³²⁷ DLT III: 260, taramaq MW: 196, taradı CTD II: 285

³²⁸ DLT III: 332, taraslamaq MW: 196, tarasladı CTD II: 319

		<i>tarasladı</i> “Yiğit, askeri dağıttı.” anlamları da bulunmaktadır.
tarmaqlandı ³²⁹	<i>suw tarmaklandı</i> “Su kollara ayrıldı.”	Fiil, <i>boy tarmaklandı</i> “Boy ve oymak, kol kol, her yerden akın etti” anlamı kazanmıştır.
tarudı ³³⁰	<i>ew tarudı</i> “Ev daraldı” anlamıyla Divan’da yer almaktadır.	Göğüs veya başka bir şey de daralırsa yine bu şekilde ifade edilir: <i>er buşdı tarudı</i> “Adam usandı, sıkıldı, daraldı.”
taşlattı ³³¹	<i>ol anı taşlattı</i> “O, onu taşlattı.”	<i>Taş</i> sözcüğünün “dışarda olma” bilgisinden yola çıkılarak söz konusu fiil “gurbete çıkma” anlamı kazanmıştır: <i>ol ogulnu taşlattı</i> “O, oğlunu –dışarda pişsin, olgunlaşsın diye- gurbete gönderdi.”
tayaq ³³²	Sözcük, “Dayanak” anlamındadır.	Zenginlerdeki geleneğe göre, cariyeler gelinin malıdır ve gelinlere “dayanak” olarak sunulur. <i>küdegü tayaq berdi</i>

³²⁹ DLT II: 274, tarmaqlanmaq MW: 197, tarmaqlandı CTD II: 99

³³⁰ DLT III: 261-262, tarumaq MW: 197, tarudı CTD II: 285

³³¹ DLT II: 343, taşlatmaq MW: 198, taşlattı CTD II: 134

³³² DLT III: 166, tay(j)aq MW: 192, tayaq CTD II: 235

		“Güveyi, geline -attan inerken omzuna dayansın diye- cariye ya da köle verdi.”
tayaņu ³³³	Temel anlamında “dayanmak” bilgisi ve buna bağlı olarak “güven” bilgisi bulunmaktadır.	“Mabeynci, perdecı” başı demektir. Hacib sözcüğü yayıldıktan sonra bu söz unutulmuştur. Hakan, bu adama güvenir, halk da bu sebeple inanır.
taz ³³⁴	<i>taz yer</i> “Bitkisi az olan, çorak yer, kel toprak” anlamı ile Divan’da geçmektedir.	“Çoraklık” bilgisinden ötürü “kel adam”a da <i>taz</i> denir.
teke ³³⁵	“Teke” hayvanına verilen addır.	Bu bilgidен hareketle, “köse” adamlara, sakalları teke sakalına benzetilerek <i>teke sakal</i> denir.
tepretti ³³⁶	<i>ol tepretti neyni</i> “O, bir şeyi tepretti, kımıldattı.”	Bir şeyi kımıldatma, hareket etme bilgisi, “saldırma” bilgisine ulaşmıştır: <i>er yagıka tepretti</i> “Adam düşmana saldırdı.”

³³³ DLT III: 380, tayaņu MW: 192, taya:ņu CTD II: 344

³³⁴ DLT III: 148-149, taz MW: 200, ta:z CTD II: 224

³³⁵ DLT III: 228, tākā MW: 201, tākā CTD II: 269

³³⁶ DLT II: 329, täbrätmäk MW: 200, täprätti CTD II: 128

teriñ ³³⁷	Oğuzlar “derin” olan her şeye bu adı vermişlerdir: <i>teriñ teñiz</i> “Engin, geniş deniz.”	Bilgin ve hakim kimselere bilgeliğinden ötürü <i>teriñ bilge</i> denir.
tersindi ³³⁸	<i>baş tersindi</i> “Yara kapanmışken yeniden azdı.”	Fiil, <i>beg anar tersindi</i> “Bey onu tersledi, ona sinirlendi, kızdı” anlamını kazanmıştır.
tetrüldi ³³⁹	<i>tetrüldi neñ</i> “Ters dönmüş nesne”, <i>yel tetrüldi</i> “Rüzgar yön değiştirdi.”	<i>er kılıkı tetrüldi</i> “Adamın huyu kötüleşti.” Nesnenin yer değiştirmesi bilgisi, kişinin huyunun değişmesi bilgisine ulaşmıştır.
tewşetti ³⁴⁰	<i>ol yıpıg tewşetti</i> “O, ipi (ucu bulunamayacak şekilde) karıştırdı.”	Fiil, <i>ol anıñ terin tewşetti</i> “O, onun terini burçaklattı (O, onu terleri tomurcuklanasıya dek yordu)” anlamıyla da kayıtlıdır.
tılıqdı ³⁴¹	“Konuşmak, söz söylemek” temel anlamına sahip bir fiildir: <i>kişi meniñ birle tılıqdı</i> “Adam benimle konuştu.”	Fiil, kişinin arkasından kötü konuşulması anlamına erişmiştir: <i>er ısız tılıqtı</i> “Kötü işleri dolayısıyla o adam

³³⁷ DLT III: 370, täreñ MW: 204, täreñ CTD II: 338

³³⁸ DLT II 240; tärşinmäk MW: 204 , tärşindi CTD II: 82

³³⁹ DLT II: 229, tärülmäk MW: 204 , tärülmäk CTD II: 76

³⁴⁰ DLT II: 336, täwşätmäk MW: 205, täwşätti CTD II: 132

³⁴¹ DLT II: 116-117, tılıkmaq MW: 206, tılıqdı CTD II: 22

		dillere düştü, sövülür oldu.”
tılqattı ³⁴²	<i>ol yükni tılqattı</i> “O yükü çarptırdı.”	Söz konusu fiilin, <i>ol anıñ ışın tılqattı</i> “O, onu işinde geciktirdi.” anlamı da bulunmaktadır.
tındı ³⁴³	“Dinmek, durulmak” anlamı içeren bir fiildir: <i>yagmur tındı</i> “Yağmur dindi.”	Fiil ayrıca, <i>er ulug tındı</i> “Adam kaba saba soludu”, <i>aruk tındı</i> “Yorgun (adam) dinlendi” anlamlarını kazanmıştır.
tıtıldı ³⁴⁴	<i>et pişip tıtıldı</i> “Et pişip didildi.”	Elbise yırtılıp parçalanırsa da bu şekilde ifade edilir.
tıttı ³⁴⁵	<i>ol et tıttı</i> “O, (iyice pişmiş eti) ditti.” Elbisenin parçalanması da bu fiil ile ifade edilir.	<i>kul begge tıttı</i> “Kul, beye direndi, karşı koydu.” Birine karşı koymak da aynı fiille karşılanır.
tigin ³⁴⁶	Sözcük, temel anlamıyla “köle” demektir.	11. yy toplumunda saflık ve temizliğinden ötürü kölelere <i>kümüş tigin</i> , yiğitliğinden ötürü <i>alp tigin</i> , uğur

³⁴² DLT II: 339, tılqatmaq MW: -, tılqattı CTD II: -

³⁴³ DLT II: 28, tınmaq MW: 206, tındı CTD I: 401

³⁴⁴ DLT II: 120, tıtılmaq MW: 207, tıtıldı CTD II: 24

³⁴⁵ DLT II: 292, tıtmaq MW: 210, tıttı CTD II: 109

³⁴⁶ DLT I: 413, tägin MW: 201, tägi:n CTD I: 314

		getirdiğine inanılan kölelere ise <i>kutlug tigin</i> adı verilmiştir. Daha sonra bu sözcük, Hakanlı çocuklarına ad olmuştur.
tikdi ³⁴⁷	<i>er ton tikdi</i> “Adam elbise dikti.” Dikilen her şey için bu fiil kullanılır: <i>er yıgaç tikdi</i> “Adam ağaç dikti.”	Fiil, <i>atıg yılan tikdi</i> “Atı yılan soktu” anlamı kazanmıştır.
tikredi ³⁴⁸	Fiil, <i>at adaki tikredi</i> “Atın ayağı ses verdi” anlamındadır.	Fiil, <i>oglan tikredi</i> “Çocuk gelişti” anlamıyla da Divan’da geçmektedir.
tiküledi ³⁴⁹	<i>ol maña et tiküledi</i> “O, bana et lokması verdi (o bana eti lokma lokma verdi)” anlamına gelen bir fiildir.	Fiil, <i>ol begge neñ tiküledi</i> “O, beye rüşvet olarak bir şey verdi” anlamı kazanmıştır.
tilkü ³⁵⁰	“Tilki” hayvanına verilen addır.	Yabani bir hayvan olmasının yanısıra tilki, kurnazlığı ile bilinen bir hayvandır. Karahanlı toplumunda kızların aldatıcı, yoldan çıkarıcı, kurnaz olarak görülmesi

³⁴⁷ DLT II: 20, tikmāk MW: 207 , tikdi CTD I: 397

³⁴⁸ DLT III: 280, tikrāmāk MW: 208 , tikrādi CTD II: 294

³⁴⁹ DLT III: 326, tikülāmāk MW: 208, tikü:lādi CTD II: 315

³⁵⁰ DLT I: 429, tilkü MW: 208, tilkü CTD I: 324

		onlara <i>tilkü</i> lakabının verilmesine sebep olmuştur. Erkek çocuklarına ise yiğitliğinden ötürü <i>kurt</i> lakabı yakıştırılmıştır.
tizişdi ³⁵¹	Temel anlamı “dizmek”tir. <i>ol meniñ birle yinçü tizişdi</i> “O, benimle inci dizmekte yarıştı.”	Şiir yazmak ve başka bir şey dizmek için de bu fiil kullanılır.
toq ³⁵²	<i>Tok</i> sözcüğü Divan’da “boynuzsuz hayvan” ve “başında saç olmayan kişiler” için kullanılmıştır: <i>tok yilkı</i> “Boynuzu olmayan hayvan”; <i>tok er</i> “Başında saç olmayan, kel kişi”	Kaşgarlı, bu söz yapısının karı koca arasındaki geçimsizliği ifade ederken de kullanıldığını söyler: <i>er kissi birle tok tok boldı</i> “Karı koca arasında geçimsizlik oldu.” Kaşgarlı burada, kişinin başında saç, hayvanın başında boynuz olmaması ile aile içerisinde “olması gereken” huzurun olmayışı arasında bir bağ kurmuş olabilir. Çünkü her iki örnekte de olması gerekenin yokluğu söz konusudur.
toquç ³⁵³	Divan’da sözcük, “çörek” anlamındadır.	Karnı doymuş kişiler için <i>tok er</i> denilmektedir. Kaşgarlı, bu

³⁵¹ DLT II:100, tizişmāk MW: 211 , tizişdi CTD II: 14

³⁵² DLT I: 332, toq MW: 213 , toq CTD I: 263

³⁵³ DLT I: 358, toquç MW: 214 , CTD I: -

		söz yapısını çöreğin insanda tokluk hissi vermesinden ötürü tokuç ile ilişkilendirmiş olabilir.
tolgadı ³⁵⁴	<i>ol yün tolgadı</i> “O, yün sümeğini doladı” anlamına gelen bir fiildir.	Fiil, <i>anın karnı tolgadı</i> “Onun karnı ağrıdı ve bunun gibi şeylerden buruldu, kıvrandı” anlamına ulaşmıştır.
tolgağ ³⁵⁵	Sözcüğün temel anlamı “kulunç ve iç ağrısı”dır.	Sözcük, daha sonra “sıkıntı” anlamına ulaşmıştır.
tolgandı ³⁵⁶	<i>er öziye yün tolgandı</i> “O, kendisi için yünü sümek yaptı, doladı.”	<i>er ulındı, tolgandı</i> “Adam kıvrıldı, dolandı.” Sancı yüzünden bir kimsenin, bir yandan bir yana dönmesi de bu fiille ifade edilir.
tolgaştı ³⁵⁷	<i>ol meniñ birle yün tolgastı</i> “O, benimle yün dolamakta, bükmekte yarış etti.”	Bir kimsenin karnı burulursa da bu fiil ile ifade edilir.
toña ³⁵⁸	Filleri öldüren, kaplan cinsinden bir tür hayvandır.	Kuvvetinden ötürü, erkeklere ve özellikle hanlara ad

³⁵⁴ DLT III: 289, tolgamaq MW: 212, tolgadı CTD II: 298

³⁵⁵ DLT II: 288, tolgag MW: 212, tolgag CTD II: 106

³⁵⁶ DLT II: 241, tolganmaq MW: 212, tolgandı CTD II: 82

³⁵⁷ DLT II: 220, tolgasmaq MW: 220, tolgasdı CTD II: 72

³⁵⁸ DLT III: 368, toña MW: 218, toña CTD II: 337

		olmuştur: <i>toğa han</i> “Toğa tigin.” Türklerin büyük hakanı Afrasiyab’ın asıl Türk adı <i>toğa alper</i> ’dir “Kaplan gibi kuvvetli, yiğit bir adam” anlamındadır.
tumluğlandı ³⁵⁹	<i>ol bu ogurnı tumluglandı</i> “O, bu zamanı soğuk buldu.”	Fiil, somut bir soğukluk anlamından, soyut bir soğukluk anlamına ulaşmıştır: <i>ol anar tumluglandı</i> “O, ona soğuk davrandı (ve suratını astı)”.
tunçuktu ³⁶⁰	<i>sogur tunçuktu</i> “Ada tavşanı (kış uykusu için) inine çekildi.”	Fiil “inine çekilmek” anlamından <i>er tunçuktu</i> “Adamın kaygıdan sesi soluğu çıkmaz oldu, soluyamaz oldu” anlamı kazanmıştır.
tundi ³⁶¹	“Kapanmak” bilgisi içeren bir fiildir: <i>kapug tundi</i> “Kapı kapandı.”	Fiil, gökyüzünün bulutla örtülmesini de ifade etmektedir: <i>kök tundi</i> “Gök kapandı, bulutlandı.”
tutti ³⁶²	<i>it keyik tutti</i> “Köpek geyik	Fiil, daha sonra <i>elig tut-</i>

³⁵⁹ DLT II: 273, tumluglanmaq MW: 217, tumluglandı CTD II: 98

³⁶⁰ DLT II: 227, tunçuqmaq MW: 218, tunçukdı CTD II: 75

³⁶¹ DLT II: 27, tunmaq MW: 218, tundi CTD I: 401

³⁶² DLT II: 292, tutmaq MW: 220, tutti CTD II: 109

	tuttu.” Herhangi bir kimse bir şey tuttuğunda da bu fiil kullanılır.	biçiminde “kefil olma” anlamında kullanılmıştır: <i>ol maña elig tuttu</i> “O, bana kefil oldu”, <i>elig tutgınca ot tut</i> “Kefil olacağına ateş tut; çünkü insan kefil olduktan sonra pişman olur.”
tükedi ³⁶³	<i>ış tükedi</i> “İş tükendi bitti” anlamındadır. Olumsuzluk bildiren bir ifadedir.	<i>bu aş kamugka tükedi</i> “Bu yemek herkese yetti” biçiminde olumlu bir anlama erişmiştir.
tünerik ³⁶⁴	Sözcük, <i>tün</i> “gece” kökünden türeyerek “karanlık yer” anlamı kazanmıştır.	Zaman içerisinde karanlık bilgisinden ötürü sözcük, mezar anlamına ulaşmıştır. Divan’da geçen <i>kara orun</i> maddesi de “karanlık yer” anlamından <i>tünerik yer</i> örneğindeki gibi “mezar” anlamı kazanmıştır. Divan’da, yapısında “karanlık” ve “yer” bilgisi bulunan sözcükler aynı zamanda halk arasında mezarı ifade etmekte kullanılmıştır: <i>kara orun, tünerik yir</i>
tüp ³⁶⁵	“Herhangi bir şeyin dibi,	“Soy” anlamıyla da

³⁶³ DLT III: 270, tükämäk MW: 223, tükädi CTD II: 289

³⁶⁴ DLT I: 488, MW: -, tünä:rig CTD: 362

³⁶⁵ DLT III: 119, tüb MW: 222, tü:p CTD II: 208

	kökü, aslı” anlamına gelmektedir: <i>yıgaç tüpi</i> “ağaç kökü.”	kullanılmaktadır.
türi ³⁶⁶	Sözcük, <i>türi neş</i> “Tadı mazi tadı gibi kekre olan her şeyi” karşılamaktadır.	“Huyu sert olan kişi” ye <i>türi kişi</i> denmektedir.
tüzdi ³⁶⁷	“Düzeltemek” anlamındadır: <i>ol yerig tüzdi</i> “O, yeri düzeltti.”	Daha sonra <i>beg elin tüzdi</i> “Bey, ilini, vilayetini düzeltti” biçiminde düzene sokma, hizaya getirme anlamına ulaşmıştır.
tüzlüdi ³⁶⁸	<i>tüzlüdi yer</i> “Yer düzeldi.”	<i>iş tüzüdi</i> “İş(ler) düzeldi.” Soyut ibarelerin ifadesinde de bu fiilin kullanımını görmekteyiz.
uçdı ³⁶⁹	Divan’da <i>uç-</i> fiili, “kuşun uçması” temel anlamıyla kayıtlıdır.	Kişinin bahtının kaçması <i>anıy kutı uçdı</i> biçiminde söz konusu dönem toplumunda yer edinmiştir. Bunun dışında attan düşmeyi (<i>attın kuğı uçdı</i>), ateşin sönmesini (<i>ot uçdı</i>), kişinin öfkesinin

³⁶⁶ DLT III: 220, töri MW: 215, turi CTD II: 264

³⁶⁷ DLT II: 9, tüzümäk MW: 226, tüzdi CTD I: 392

³⁶⁸ DLT II: 243, tüzlünmæk MW: 226, tüzüdi CTD II: 84

³⁶⁹ DLT I: 163, uçdı MW: 227, uçdı CTD I: 175

		geçmesini (<i>erniñ öpkesi uçdı</i>) ifade etmek için de <i>uç-</i> fiiline başvurulmuştur.
uldi ³⁷⁰	Fiil Divan'da, etin pişerek dağılması (<i>et pışıp uldı</i>) anlamı ile geçmektedir.	Fiilin eskiyerek yıpranan ve yırtılan elbiseyi ifade etmek için de kullanıldığını görmekteyiz. Günümüzde hala ağızlarda da elbise ya da kumaşın eskimeye yüz tuttuğu hallerde bu fiile başvurulmaktadır. ³⁷¹
urdi ³⁷²	Ur- fiilinin temel anlamı “vurmak, dövmek”tir.	Bu fiilin kişilerin elinin açıklığını ifade etmede kullanıldığını görmekteyiz. İşlerin kolaylıkla halledilebilmesi için “parayı ortaya koymak” anlamı ile Divan'da bir atasözünde bu fiili tanımlamaktayız: <i>kümüş küne ursa altun adakın kelir</i> “Para güneşe konursa altın ona ayağıyla gelir”
xumaru ³⁷³	Hatıra olarak verilen mal ve	Uzağa giden kimsenin ardında

³⁷⁰ DLT I: 123, MW: -, CTD: -
³⁷¹

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=erpimek
(E.T. 06.12.2019)

³⁷² DLT I: 164, urmaq MW: 231 , u:rdi CTD I: 176

	eşyalar için kullanılan sözcük, ölen kişinin hısım-akrabalarına bırakılan miras anlamına da gelmektedir.	kalanlara bıraktığı mallar için de <i>xumaru</i> sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük zamanla, verilen kıymet ve değerden ötürü olmalıdır ki, kadına ve erkeğe ad olarak verilmiştir.
yağsadı ³⁷⁴	<i>ol töşek yağsadı</i> “O, döşek yaymak istedi, döşek yayayazdı.” Hamuru açmak ve yaymak istemek de bu şekilde ifade edilir.	Fiil, <i>ol süsin yağsadı</i> “O, askerini dağıtmak ve yaymak istedi” anlamıyla da kullanılmıştır.
yağan ³⁷⁵	Sözcük “Fil” hayvanıdır.	<i>Yagan Tegin</i> yapısı ile şahıs adı olarak da kullanıldığı yine Kaşgarlı tarafından Divan’da kaydedilmiştir.
yaguk ³⁷⁶	Sözcük, “(Mesafede) yakın” olma durumudur.	Hısımlarda yakınlık ifade ettiğinde <i>yak yaguk</i> şeklinde ifade edilir.
yak yuk ³⁷⁷	Sözcük, “Kaptaki bulaşık” anlamındadır.	Uzak olan hısım akrabaya <i>yak yuk kadaş</i> denir. Kaşgarlı bu benzerliği akrabaların sanki

³⁷³ DLT I: 445, MW: , xuma:ru CTD I: 335

³⁷⁴ DLT III: 305, y(j)ağsamaq MW: 72, yağsadı CTD II: 306

³⁷⁵ DLT III: 29, y(j)agan MW: 72, yaga:n CTD II: 161

³⁷⁶ DLT III: 29, y(j)aguq MW: 73, yagu:q CTD II: 161

³⁷⁷ DLT III: 160, y(j)aq y(j)oq MW: 78, ya:q yu:q CTD II: 231

		bize kabın bulaşığı gibi yapışık olmaları şeklinde izah eder.
yala ³⁷⁸	Sözcük, “Töhmət, itham, birinin hakkında kötü sanıda bulunmak” anlamındadır.	Bir çeşit katmerli ekmeğe de <i>yalaçı yuga</i> denir; Kaşgarlı buna, ekmeğin kendisine dokunulur dokunulmaz inceliğinden dolayı kırılıvermesinden ötürü verilmiş bir ad olduğunu kaydeder. (Pişirici, “bunu sen kırdın” diye adamı itham edebilir.)
yalaçı ³⁷⁹	<i>yalaçı er</i> “İnsanı her daim çabucak suçlu gibi gören, itham eden kimse” anlamına gelen bir yapıdır.	Katmerin bir çeşidine de <i>yalaçı</i> denir, çünkü o da - yukarıda bahsedilen <i>yala</i> sözcüğüne benzer bir şekilde-biraz dokunmakla kırılıverir.
yaldı ³⁸⁰	“Yalınlanmak, alevlenmek” anlamındadır: <i>ot yaldı</i> “Ateş alevlendi.”	Fiilin, <i>baş yaldı</i> “Yara iltihaplandı.” anlamı da bulunmaktadır.
yaldruk ³⁸¹	<i>yaldruk neş</i> “Cilalı leğen	Süslü, makyajlı kadınlara

³⁷⁸ DLT III: 25, y(j)ala MW: 74, yala CTD II: 159

³⁷⁹ DLT III: 35, y(j)alaçı MW: 74, yala:çı CTD II: 165

³⁸⁰ DLT III: 63, y(j)almaş MW: 74, yaldı CTD II: 181

³⁸¹ DLT III: 432, y(j)aldı(u)uş MW: 74, yaldıuş CTD II: 371

	gibi parlak nesnelere” için kullanılan bir sözcüktür.	<i>yaldruk işler</i> denir.
yandı ³⁸²	“Dönmek” anlamında bir fiildir: <i>er yoldan döndü</i> “Adam yoldan döndü.”	Fiil, <i>beg anı yandı</i> “Bey onu korkuttu, tehdit etti.” anlamıyla Divan’da yer almaktadır.
yapındı ³⁸³	Yap- fiili temel anlamı “açık olan bir şeyi kapatmak”tır: <i>ol kapug yapındı</i> “O kapıyı kendi başına kapattı.”	Fiilin, <i>er kalkan yapındı</i> “Adam kalkanla örtündü.” anlamı da mevcuttur. Fiil burada “donanmak” anlamı kazanmıştır.
yapurğan ³⁸⁴ yaşurğan ³⁸⁵	Sözcük, “Örten, kapayan” anlamındadır.	<i>bu er ol ışın yapurğan</i> “Bu adam işi daima saklayan kişidir” örneğinde olduğu gibi “sır saklamak” anlamındadır. <i>ol er ol neşni yaşurğan</i> “O adam, malını gizleyendir”
yapuşgak ³⁸⁶	Dikenli bir ottur. Fındık büyüklüğünde olup, üzeri tüylüdür. Atların ve başka hayvanların üzerine yapışıp kalır.	Bu bilgidan yola çıkılarak “her söylenen işe karışan kimseler” için de bu sözcük kullanılmıştır.

³⁸² DLT III: 64, y(j)anmaq MW: 76, yandı CTD II: 182

³⁸³ DLT III: 82, y(j)apınmaq MW: 77, yapındı CTD II: 190

³⁸⁴ DLT III: 53, MW: -, yapurga:n CTD II: 176

³⁸⁵ DLT III: 53, MW: -, yaşurğa:n CTD II: 176

³⁸⁶ DLT III: 51, y(j)abuşgak MW: 71, yapuşgak CTD II: 174

yapuşgan ³⁸⁷	Herhangi bir şey, bir şeye bağlanırsa bu fiille ifade edilir.	<i>ol er ol ışka yapuşgan</i> “O adam işe yapışandır, işe yapışmak adetidir.” yapısı Divan’da mevcuttur.
yarattı ³⁸⁸	<i>Teşri yalşuk yarattı</i> “Tanrı ademi yarattı (Tanrı adem ve ademden başka her şeyi yarattı).”	Fiil, Tanrı yaratması dışında elbise yapmak ve söz yaratmak –uydurmak- anlamlarına sahiptir: <i>ol özindin söz yarattı</i> “O, kendinden söz yarattı, uydurdu”, <i>ol tonug yarattı</i> “O, elbise oranladı, yaptı.”
yarpattı ³⁸⁹	<i>oglan yarpattı</i> “Çocuk serpildi, büyüdü.”	Divan’da <i>yarpat-</i> fiili <i>iglig yarpattı</i> “Hasta iyileşti.” anlamıyla da kayıtlıdır.
yasdı ³⁹⁰	Bu fiilin aslı, <i>er yasin yasdı</i> yapısından alınmıştır: “Adam yayının kirişini yasdı, çıkardı.” <i>han çuvaç yasdı</i> “Han çadır çözdü.”	Fiil, <i>beg süsin yasdı</i> “Bey askerini yurtlara dağıttı.” örneğindeki gibi, “askeri yurda yayma” anlamına da sahiptir.

³⁸⁷ DLT III: 53, MW: - , yapuşga:n CTD II: 176

³⁸⁸ DLT II: 315, y(j)aratmaq MW: 79 , yarattı CTD II:121

³⁸⁹ DLT II: 351, y(j)arpatmaq MW: 80, yarpattı CTD II: 139

³⁹⁰ DLT III: 59, y(j)asmaq MW: 80, yasdı CTD II: 180

yasılardı ³⁹¹	<i>ol yasılardı neyni</i> “O, bir şey yasılardı, yaydı” anlamında bir fiildir.	Fiilin, <i>ol sözüg yasılardı</i> “O, sözü açıkça, genişçe söyledi, kinaye yoluyla söylemedi” anlamı da bulunmaktadır.
yasıldı ³⁹²	“Bırakmak, çıkarmak” anlamına gelen bir fiildir: <i>ya yasıldı</i> “Yay yasıldı, kiriş yaydan çıkarıldı.”	Fiil, <i>ış yasıldı</i> “İş bırakıldı, terk olundu”, <i>sü yasıldı</i> “Asker dağıldı” anlamları da kazanmıştır.
yastadı ³⁹³	Fiil, <i>ol añar yastuk yastadı</i> “O, ona yastık dayadı” anlamındadır.	Fiilin, <i>ol maña söz yastadı</i> “O bana söz dokundurdu, açıkça konuşmadı” anlamı da bulunmaktadır.
yaşnadı ³⁹⁴	<i>Fiil, yaşın yaşnadı</i> “Şimşek çaktı” temel anlamındadır.	Parlak leğen gibi, ayna gibi nesnelere parlaması da bu şekilde ifade edilir.
yatuk ³⁹⁵	<i>yatuk ney</i> “Atılan, unutilan her şey” anlamındadır.	Tembel kişiye de <i>yatuk kişi</i> denir. Ayrıca Kaşgarlı, Oğuzların bir kısmının şehirlerinden dışarı çıkmadığı için savaş yapmadığı, bu nedenle bunlara <i>yatuk</i>

³⁹¹ DLT III: 328, yasılamaq MW: 81, yası:lardı CTD II: 316

³⁹² DLT III: 78, y(j)asılmaq MW: ,81 yasıldı CTD II: 188

³⁹³ DLT III: 302, y(j)astamaq MW: 81, yastadı CTD II: 305

³⁹⁴ DLT III: 310, yaşnamaq MW: 81, yaşnadı CTD II: 308

³⁹⁵ DLT III: 14, y(j)atuq MW: 82, yatuk CTD II: 153

		dendiğini kaydetmiştir.
yawaş ³⁹⁶	Başı sert olmayan her hayvana <i>yawaş</i> denir.	Bu noktadan hareketle “yumuşak huylu adam”a da <i>yawaş kişi</i> denir.
yawlaq ³⁹⁷	Sözcük, “Şiddetli, pek katı” anlamına gelmektedir: <i>yawlaq katıq yıgaç</i> “Çok sert ağaç.”	Katılığından ötürü beylere unvan olmuştur: <i>Yawlaq Sarıq</i>
yaydı ³⁹⁸	Fiil, <i>ol suwda tonuq yaydı</i> “O, suda elbisesini çalkadı, kımıldattı.” anlamındadır.	Fiil, <i>ol meniñ köñül yaydı</i> “O, benim gönlümü meylettirdi” anlamı kazanmıştır.
yayıq ³⁹⁹	Sözcük, “Yayıq, yayılmış” anlamındadır.	Bu noktadan hareketle Divan’da, <i>yayıq kişi</i> “Huyu dönecek adam, kah şuna kah buna meyleden kişi” ifadesi mevcuttur.
yayqaldı ⁴⁰⁰	<i>suw yayqaldı</i> “Su çalkalandı.” anlamına gelmektedir. Herhangi bir akarın çalkalanması da bu	“Her şeye karşı meyil gösteren adam” da buna benzetilerek <i>er köñli yayıldı yayqaldı</i> denir.

³⁹⁶ DLT III: 10, y(j)avaš MW: 82, yawaš CTD II: 151

³⁹⁷ DLT III: 44, y(j)avlaq MW: 83, yawlaq / yawla:q CTD II: 170

³⁹⁸ DLT III: 246, y(j)ay(j)maq MW: 73, yaydı CTD II: 278

³⁹⁹ DLT III: 23, y(j)ayıq MW: 74, yayıq CTD II: 158

⁴⁰⁰ DLT III: 108, MW: -, yayqaldı CTD II: 201

	şekilde ifade edilir.	
yazturdı ⁴⁰¹	Fiil, <i>ol anı okta yazturdı</i> “O, onu ok atmakta yanılttı.” anlamındadır.	Bir insanı sözde yanıltırsa da bu fiil ile ifade edilir.
yedi ⁴⁰²	“Yemek yemek” anlamında bir fiildir: <i>ol aş yedi</i> “O, yemek yedi.”	Fiil, (Yabaku dilinde) <i>beg kişini yedi</i> “Bey adamın malını yedi ve telef etti” anlamı kazanmıştır.
yelpirdi ⁴⁰³	Fiil, <i>yel yelpirdi</i> “Rüzgar esti.” anlamındadır.	Fiilin, <i>er yelpirdi</i> “Adam yelpirdi, cin tutmuş gibi sağına soluna sallandı.” anlamı da bulunmaktadır.
yetsikti ⁴⁰⁴	Fiil, <i>kaçıgay er yetsikti</i> “Kaçan adama erişildi, ulaşıldı.” anlamındadır.	“İleri bir yaşa erişmek” bilgisinden; <i>er yetsikti</i> “Adam çok yaşlandı, iyice kocadı” anlamına gelen bir fiildir.
yıgıdı ⁴⁰⁵	<i>ol tarıg yıgıdı</i> “O, buğday ve buğdaya benzer şeyler topladı, yıgıdı.” Herhangi bir şeyi yığan kimse için de	Fiilin, “alıkoymak” anlamı da bulunmaktadır: <i>ol meni aşka yıgıdı</i> “O, beni yemekten alıkoydu.”

⁴⁰¹ DLT III: 95 , y(j)azturmaq MW: 84, yazturdı CTD II: 195

⁴⁰² DLT III: 249, y(j)imäk MW: 89, yädi CTD II: 279

⁴⁰³ DLT III: 93, MW: - , yelpirdi CTD II: 194

⁴⁰⁴ DLT III: 106, y(j)ätsikmäk MW: 86, yätsikti CTD II: 200

⁴⁰⁵ DLT III: 61, y(j)ıgmaq MW: 87, yıgıdı CTD II: 180

	böyle denir.	
yıgrıldı ⁴⁰⁶	Fiil, <i>ton yıgrıldı</i> “Elbise – yıkanmadan ötürü- büzüldü, çekildi.” anlamındadır.	Fiil, ayrıca <i>er tumlugka yıgrıldı</i> “Adam soğuktan büzüldü, titredi.” anlamı kazanmıştır.
yıkturdı ⁴⁰⁷	Fiil, <i>ol añar tarıg yıgturdı</i> “O, ona buğday yıgdırdı.” yapısı ile Divan’da yer almaktadır.	Adamı yemekten ve başka şeyden alıkoymak da bu fiille karşılanır.
yıldız ⁴⁰⁸	Sözcük, “ağacın kökü, damarı” anlamındadır.	“İnsanın soyu” da buna benzetilerek <i>tüblüg yıldızlıg</i> denir ki “Asaletli, köklü” demektir.
yıldızlandı ⁴⁰⁹	Fiil, <i>yıgaç yıldızlandı</i> “Ağaç köklendi.” anlamındadır.	Bir adam bir yere yerleşmek için hazırlanırsa ve yerleşirse yine bu şekilde ifade edilir. Ayrıca <i>er yıldızlandı</i> “Adam soylandı, sanki onun kökü bir yerde yerleşti, yayıldı” anlamı ile de kullanılmaktadır.

⁴⁰⁶ DLT III: 107, yıgrılmaq MW: 87, yıgrıldı CTD II: 201

⁴⁰⁷ DLT III: 95, y(j)ıgturmaq MW: 87, yıkturdı CTD II: 195

⁴⁰⁸ DLT III: 40, y(j)ıldız MW: 88, yıldız CTD II: 168

⁴⁰⁹ DLT III: 116, y(j)ıldızlanmaq MW: 88, yıldızlandı CTD II: 205

yıraq ⁴¹⁰	Sözcük, “(Mesafede) uzak, irak” anlamındadır.	Hısımlar ve başka kimselerden uzak kalma durumunda da bu fiil kullanılır.
yinçü ⁴¹¹	“İnci” anlamına gelen bir sözcüktür.	Cariyelere özel ad olarak verilmiştir.
yirük ⁴¹²	<i>Yirük</i> sözcüğü, gedik anlamındadır: <i>yirük neş</i> “Yirilmiş nesne.” Güzelliğinin gitmesi de bu sözcükle ifade edilir.	Güzelliğin gitmesine benzetilerek <i>yirük işler</i> “Yirik kadın, güzelliği gitmiş kadın” yapısı Divan’da yer almaktadır.
yittürdi ⁴¹³	Fiil, <i>ol aşar yarmakın yittürdi</i> “O, ona parasını kaybettirdi.” anlamındadır.	Bir kimseye bir malı bohçada veya bohçaya benzer başka bir şeyde saklatmak için de böyle denir.
yoldı ⁴¹⁴	“Bırakmak; kurtarmak” anlamına gelen bir fiildir: <i>er kuş yoldı</i> “Adam kuşun tüylerini yolmak için kaynar suya bıraktı.”	“Kurtarmak” anlamıyla fiil aşağıdaki anlamlara da sahiptir: <i>er bulunuk yoldı</i> “Adam tutsağı salıverdi”, <i>er tutug yoldı</i> “Adam

⁴¹⁰ DLT III: 28, y(j)ıraq MW: 89, yıra:q CTD II: 161

⁴¹¹ DLT III: 30, y(j)inçü MW: 91, yinçü CTD II: 162

⁴¹² DLT III: 18, y(j)irük MW: 91, yarıq CTD II: 153

⁴¹³ DLT III: 94, y(j)ittürmek MW: 92, yittürdi CTD II: 195

⁴¹⁴ DLT III: 63, y(j)olmaq MW: 93, yuldı CTD II: 181

		tutukluyu kurtardı, saldı.”
yolturdu ⁴¹⁵	<i>ol takagunu yolturdu</i> “O, tavuğu (tüyünü) yoldurdu.” Herhangi kılı bir şeyi yoldurmak da bu şekilde ifade edilir.	Fiil, ayrıca <i>ol bulunug yolturdu</i> “O esire kurtuluş parası verdirdi”, <i>ol kulın yolturdu</i> “O, köleyi para vererek azad ettirdi.” anlamlarını da kazanmıştır.
yolundu ⁴¹⁶	Fiili, <i>saç yolundu</i> “Saç yolundu.” yapısında görmekteyiz.	Fiil, söz konusu temel anlamının yanısıra: <i>kul yolundu</i> “Kul azad edildi (köle, efendisine kendi kıymeti kadar para vererek azad olundu)”, <i>bulun yolundu</i> “Tutsak serbest bırakıldı (tutsak fidye vererek bırakıldı)” <i>uragut yolundu</i> “Kadın kocasına para vererek boşandı.” anlamlarına da sahiptir.
yorıq ⁴¹⁷	“Oylukların çenetlere bittiği yer, oyluk kemiklerinin başı”na verilen addır.	<i>yarıldı neş</i> “nesne yarıldı, açıldı” demektir, Kaşgarlı, Divan’ında “neticede iki ayaktan biri sağa biri sola açılmıştır” diye not düşmüştür.

⁴¹⁵ DLT III: 97, y(j)olturmaq MW: 93, yulturdu CTD II: 196

⁴¹⁶ DLT III: 85, y(j)olunmaq MW: 93, yolundu CTD II: 191

⁴¹⁷ DLT III: 15-16, y(j)orıq MW: 94, yorıq CTD II:154

yorışdı ⁴¹⁸	“Yürüştü” anlamına gelen bir fiildir: <i>ol meniñ birle yorişdı</i> “O, benimle birlikte yürümekte yarış etti.”	(Yol bilgisinden yola çıkılarak) <i>torku yorişdı</i> “İpek kumaş yol yol oldu.” İpek kumaş yıpranmaya yüz tuttuğunda da bu şekilde ifade edilir.
yorıttı ⁴¹⁹	<i>ol meni telim yorıttı</i> “O beni çok yürüttü.”	Fiil, Divan’da <i>ot anıñ karnın yorıttı</i> “İlaç onun karnını sürdürdü, ağrıttı.” anlamıyla da kayıtlıdır.
yörgenç/tegziñç ⁴²⁰	“Kıvrılmış, bükümlü” anlamına gelmektedir: <i>tegziñç yol</i> “Kıvrımlı yol”	Sözcük, ağaçlara sarılan ve onları kurutan bir çeşit bitkiye (sarmaşık) de ad olmuştur.
yumşattı ⁴²¹	<i>ol katıg neñni yumşattı</i> “O, katı nesneyi yumuşattı.”	<i>ol er sözıg yumşattı</i> “O adam sözü çabuk çabuk söyledi.” Bir kimse Kur’anı çabuk okur, ezberlerse de bu fiille ifade edilir.
yumuş ⁴²²	İki ve ikiden fazla kişi arasında elçiliğe verilen ad.	Bu sözden alınarak, meleklerle <i>yumuşçı</i> denebilir, çünkü melek arapça “elçilik” demektir. Kaşgarlı, Türklerin

⁴¹⁸ DLT III: 72, MW: -, yorişdı CTD II: 185

⁴¹⁹ DLT II: 315, y(j)orıtmaq MW: 94, yorıttı CTD II: 121

⁴²⁰ DLT III: 387, yörgänç MW: 94, yörgänç / täzginç CTD II: 348

⁴²¹ DLT II: 354, y(j)umşatmaq MW: 97, yumşattı CTD II: 140

⁴²² DLT III: 12, y(j)umuş MW: 97, yumuş / yumiş CTD II: 152

		melek adını hiç bilmediklerini kaydetmiştir.
yunçığ ⁴²³	Sözcük, <i>yunçığ er</i> örneği ile Divan'da karşımıza çıkmaktadır: “Zayıf, cılız, güçsüz, hali fena adam” anlamındadır.	Bu örneğe istinaden Divan'da <i>yunçığ iş</i> yapısı karşımıza çıkmakta olup “Çürüklüğünden dolayı ele alınamayan iş” anlamındadır.
yuwdı ⁴²⁴	Fiil, “koşmak” anlamındadır: <i>eşgek yuwdı</i> “Eşek koştu.”	Fiilin, <i>ol anı ardı yuwdı</i> “O, ona hile etti, onu aldattı.” <i>er kadaşın kurdı yuwdı</i> “Adam hısmına erişti, yakınlarına vardı, onlara mal vererek (onların) gönüllerini aldı.” anlamları da Divan'da mevcuttur.
yuwuldı ⁴²⁵	Divan'da fiil, “yuvarlanmak” anlamıyla geçmektedir: <i>topık yuwuldı</i> “Top yuvarlandı.”	Fiilin, <i>oglan yuwuldı</i> “Oğlan uslandırıldı, haşarılığı yatıştırıldı.” anlamı da bulunmaktadır.
yügrük ⁴²⁶	Sözcük, <i>yügrük at</i> “Koşucu, geçici at, yügrük at” yapısı	Oğuzlar, bilgin ve akıllı, erdemli kişilere <i>yügrük bilge</i>

⁴²³ DLT III: 41, y(j)unçığ MW: 97, yunçığ CTD II: 169

⁴²⁴ DLT III: 62, y(j)uvmaq MW: 98, yuwdı CTD II: 180-181

⁴²⁵ DLT III: 80, y(j)uvulmaq MW: 98, yuwuldı CTD II: 188

⁴²⁶ DLT III: 45, y(j)ügrük MW: 99, yügrük CTD II: 171

	ile Divan'da karşımıza çıkmaktadır.	şeklinde hitap ederlerdi.
yügürgen ⁴²⁷	İlk anlamıyla “atlar” için kullanılan bir sözcüktür, tıpkı <i>yügrük at</i> ifadesinde değindiğimiz gibi: <i>yügürgen at</i> “Koşucu, yügrük at, yarış atı”	Hızlı gitme bilgisinden ötürü, Çin'den çıkarak İslam diyarına gelmek üzere olan kervandan daha önce, onların mektubunu, haberlerini getiren kişilere ad olmuştur.
yügüş ⁴²⁸	Hısımların elbise veya mal ile yardımlaşmasına <i>yügüş</i> denir.	“Gerdeğe giren gelin” için de bu ifade kullanılır. Çünkü hısımlar onu donatmak için üzerine düşen armağanı verirler. <i>yügüşlüg kelin küdegü yavaş bulur</i> “Armağanlı gelin, güveyiyi yumuşak huylu bulur.”
yüksek ⁴²⁹	Kaşgarlı, <i>yüksek</i> sözcüğünün, “kuş tüyü” anlamına gelen <i>yük</i> sözcüğünden alındığını kaydetmiştir. Çünkü onun yaradılışı “yükselmek”tir.	Bu yükselmek bilgisinden yola çıkılarak, uzun ve yüce olan her şeye yüksek denmiştir.
yükündi ⁴³⁰	Diz çökmek bilgisinden: <i>kul</i>	Fiil, <i>ol maña yükündi</i> “O, bana

⁴²⁷ DLT III: 54, y(j)ügürgän MW: 99, yügürgä:n CTD II: 176

⁴²⁸ DLT III: 11, y(j)ügüş MW: -, CTD II: -

⁴²⁹ DLT III: 45-46, y(j)üksäk MW: 99, yüksäk CTD II: 171

	<i>Teşrike yüküندی</i> “Kul Tanrıya secde etti.”	boyun eğdi.” anlamı kazanmıştır.
yüzdi ⁴³¹	Fiil, “yüzmek” anlamındadır: <i>er suwda yüzdi</i> “Adam suda yüzdü.”	Fiil, <i>er tugum yüzdi</i> “Adam kesilmiş hayvanı yüzdü ve açtı”, <i>irin yüzdi</i> “İrin yayıldı, dağıldı.” anlamlarına da sahiptir.
yüztürdi ⁴³²	Fiili Divan’da <i>ol anı suwda yüztürdi</i> “O, onu suda yüzdürdü.” temel anlamıyla görmekteyiz.	Fiil, <i>ol añar koy yüztürdi</i> “O, ona koyun yüzdürdü.” anlamıyla da Divan’da yer almaktadır.

⁴³⁰ DLT III: 84, y(j)ügünmāk MW: 99, yüküندی CTD II: 190

⁴³¹ DLT III: 59, y(j)üzümāk MW: 100, yüzdi CTD II: 179-180

⁴³² DLT III: 95, y(j)üztürmāk MW: 100, yüztürdi CTD II:195

SONUÇ

Çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

11. yüzyılda Türk evinin başlıca döşeme eşyalarını sedirler, sedirler üzerine yerleştirilen minderler, yastıklar oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak yorgan ve yatakları, halıları, perdeleri, içerisine eşya koymak için kullanılan çeşitli kutuları, sandıkları ve rafları da ekleyebiliriz

Divan'da mutfak eşyalarının sayısı oldukça fazladır. Mutfak eşyalarına ait söz varlığı incelendiğinde, bu eşyaların yapımında toprak, tahta, demir ve deriden faydalandığı tesbit edilmektedir. Aynı zamanda meyve-sebze taşımak için çeşitli sepetlerin de kullanıldığını yine Divan'dan öğrenmekteyiz.

Döşeme ve mutfak eşyalarının yanısıra eserde tıbbi aletler de mevcuttur. Bu tıbbi aletleri neşter, kan alma aleti, hacamat aleti, bandaj şeklinde sıralayabiliriz. Kesici ve delici aletleri balta, çekiç, çivi, makas, bıçak, kazma, ustura, kerpeten ve diğer kesici aletler şeklinde sıralayabiliriz. Bu başlıkta görmekteyiz ki, çekiçe dair birden fazla kayıt vardır: **basu**, **bazgan**, **çekük**, **kuyma**. Ayrıca bu kategorideki aletlerin çoğunluğu da demirden üretilmiştir: **basu**, **bazgan**, **çij** ve her birinin ayrı bir işlevi bulunmaktadır: **egdü** → *kılıç vb şeylerin kınlarını oymaya yarar*, **ketmen** → *yeri kazmak için kullanılır*, **kırnak** → *et ve hamur kesmeye yarar*, **yeligü** → *saç tıraş etmede kullanılır*.

11. yy toplumunda aydınlatma için kullanılan aletler mum, fitil, kandil ve fener olarak tesbit edilmiştir. Ev eşyalarının yanısıra kişisel eşyaların da bulunduğu eserde, süs ve ziynet eşyası olarak kategorize ettiğimiz eşyalara bilezik, küpe, kolye, broş, taç, kemer tokası ve yüzüğü örnek gösterebiliriz. Bu ziynet eşyalarının bazıları üretildiği madenler ile birlikte kayıt altına alınmıştır: **bogmak** → *İnci ve mücevher kakılmış altın şeylerden yapılmış gerdanlık, kolye*, **tu:ş** → *Altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka*, **ügmek** → *Altından veya gümüşten kadın halkası, küpe*. Madenler dışında süs eşyalarının yapımında boncukların, pulların ve keçi kıllarının da kullanıldığını görmekteyiz: **monçuk** → *Süs eşyasındaki boncuk*, **tizildürük** → *Ayakkabıların ucuna süs olarak takılan bakır pullar*, **öñik/öñik yörgenek** → *Kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılmış sahte zülüfler*. Ayrıca boncukların, sadece insanlar için değil hayvanlar için de süs amaçlı kullanıldığı Kaşgarlı tarafından kaydedilmiştir: **monçuk**

Ev eşyaları ve kişisel süs eşyalarının dışında tarımda kullanılan aletler de Divan'da önemli bir söz varlığına sahiptir. Yerleşik hayat biçimini sürdüren bir toplum için tarım önem arz ettiğinden, tarım aletleri de eserde en ince ayrıntısına kadar verilmiştir. Tarım kültürünün, eski ve köklü bir gelişmenin sonucu olduğunu Divan'da yer alan hububatlardan ve tarım için kullanılan çeşitli aletlerden anlamaktayız. Tarlada saban, orak, sürgü ve küreğin aktif olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ekini ekmede, tohumu örtmede ve toprağı düzleştirmede kullanılan bu aletlerin adları toplumdaki topluma değişiyorsa, Kaşgarlı bunları da not etmiştir. Örneğin orak için *orgak* sözcüğü kullanılırken, bu alet için Argularda *baştar* sözcüğü kullanılmaktadır. Divan'da tahılların öğütüldüğü bir değirmen ve bu değirmende tahılın ince ya da kalın öğütülmesini sağlayan tahta parçasından (*itegü*), aynı zamanda değirmen taşının etrafında döndüğü değirmen mili denilen yapıdan bahsedilmiştir. Böylece ekinin halk tarafından işlenip gıda maddesi haline getirildiğine dair bilgiler edinmekteyiz. Ekin tarlaya ekildikten sonra onu korumak da ekini ekmek kadar önemliydi. *Kakratgu* adı verilen bir çeşit davul, tarladan serçe canlıları uzaklaştırmaya yarıyordu. Bunun dışında bağ ve bahçelere korkuluklar dikildiğini öğrenmekteyiz. Bu korkuluklar sadece tarlayı yabani hayvanlardan korumak için değil, aynı zamanda ekinleri nazardan korumak için de dikilmekteydi.

Divan'da insanların kullandığı aletlerin dışında, hayvanlara özgü kullanılan eşyalar da bulunmaktadır. Tarafımızca bu eşyalar *Hayvanlara Ait Eşyalar* başlığı altında incelenmiştir. Kategorize edildiğinde bu eşyaların at, eşek, koyun ve deveye ait eşyalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Eyer ve eyere ait malzemeler (eyer örtüsü, eyer yastığı, eyer kayışı), at toynağı setleri, semerler, deve burunsalığı, boyunluklar, göğüslükler, yem torbaları, taraklar, çeşitli değnekler bakımından oldukça zengin bir söz varlığı ile karşı karşıya kalmaktayız. Kaşgarlı, bazı eşyaların adları ile birlikte kullanım amaçlarını da açıklamıştır: *terlik* → *teri emmesi için eyerin altına konan örtü*. Kaşgarlı sözcüğü sadece örtü olarak anlamlandırıp, kaydedebilirdi fakat; kullanım amacı olarak bu örtünün diğer örtülerden farklı olduğunu belirtmek istemiştir.

Divan'da yemek kültürüne dair unsurlar ve beslenme üzerine detaylar oldukça fazladır. Yiyecek ve içeceklerin olduğu bölümleri *beslenme*, *yeme-içme kültürü* ve *sofra kültürü* olarak incelemek mümkündür. Divan'daki yiyecek ve içecekler, dönemin sosyal ve kültürel yaşamına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde Türk toplulukları doğanın kendilerine sunduğu hemen her yiyecek

maddesini değerlendirmiş, hayvansal ve tarımsal ürünlerden yararlanmışır. Temel ihtiyaçlardan ötürü başvurulanan yiyeceklerin yanısıra zevke hitap eden yiyeceklerin de tüketildiğini tesbit edebilmekteyiz.

Göçebe ya da yarı göçebe topluluklar et ve etten yapılan ürünleri; yerleşik topluluklar ise tarım ürünlerini tercih etmişlerdir. Yarı göçebe topluluklar, tarım ürünlerini edinmek yerine et ürünlerini yemeyi tercih etmişlerdir. Çünkü avlanmak ve pişirmek, tarım ile uğraşmaktan daha kolay ve daha az zahmetliydi. Göçebe Türk toplulukları için de bu durum geçerlidir. Türkler yerleşik yaşama geçip tarımla ilgilenmeye başladıktan sonra da et yemeyi ve avlanmayı bırakmamışlardır. Divan'da yer alan söz varlığı tasnif edilirken, bu durumu kanıtlar nitelikte veriler elde edilmiştir.

11. yy Türk toplumunun mutfak kültürüne bakıldığında ekmek ve hamur işleri ile meyvelerin sayısı diğer besin maddelerine oranla daha fazladır. Türk toplumu için gıda önceliğinin hayvanlardan sağlandığı şüphesizdir. Etin ve et yemeklerinin çeşitliliği bize bu durumu ispatlar niteliktedir: Kaşgarlı etlerinden faydalandıkları hayvanlardan en çok koyunu örnek vermiştir. Daha sonra kuzu, oğlak, kümes hayvanları, çeşitli av hayvanları ve en son sırada balıklar gelmektedir. At, yemek sahnesindeki etkisini İslamiyetin kabulü sebebiyle yitirmiştir. Divan'daki ete dayalı söz varlığına baktığımızda, hiçbir et ürününe ait yemeğin günümüze ulaşmadığını görmekteyiz.

Hamur işi üzerine söz varlığı Divan'da oldukça fazladır. Tahıldan yapılan yiyeceklerin sayısı çok olsa da, bu yiyeceklerin nasıl yapıldığı hakkında Divan'da çok fazla bilgi yer almamaktadır. Tarımsal bitkiler işleminden geçirilerek ya da geçirilmeden Türkler tarafından besin ürünü olarak kullanılmaktaydı. Arpa ve buğdaydan yapılan ekmek yiyeceklerin, eriştelerin, yağlı ekmeklerin, yufkaların sıklıkla tüketildiğini görebiliyoruz. Türkler, yemeklerinde baharat ve çeşnilerden de faydalanıyorlardı. Ayrıca bal, pekmez, tuz gibi besinlerin varlığını da Divan'da tesbit edebiliyoruz. Süt ve süt ürünlerine bakıldığında Divan'da süt, yoğurt, peynir, kaymak, tereyağı, kurutulmuş çökelek gibi yiyecekler bulunmaktadır.

11. yy sofrta kültüründe ise kişisel sofralardan hükümdarlara özel sofralara, bayramlarda kurulan sofralardan cenazelerde kurulan sofralara ulaşan bir kültür söz konusudur. Eski Türkler *şölen*, *sığır*, *toy*, *tügün* gibi eğlendirici; *yog* gibi üzüntülü günlerde sıradan olmayan yemek törenleri düzenlerlerdi. Eğlence günleri sayılan bayramlar da yemekli davetler arasına girmektedir. Bu eğlence ve davetler arasında

piknikler, uzak yerden gelen akrabalar için düzenlenen ziyafetler, davetsiz misafirler için kurulan sofralar, düğün yemekleri olduğu gibi mevsimsel ziyafetlerin de düzenlendiğini görmekteyiz: **boşug aşı**; “uzak yerden gelen akrabasının dönüşü sırasındaki davette verilen yemek”, **kestem**; “geceleyin davetsiz gelenlere verilen içki ziyafeti”, **küden**; “düğün yemeği”, **sugdıc**; “insanlar arasında kışın sırayla verilen ziyafet”

Eğlence ve davetler dışında toplumda eğlence kültürü olarak çeşitli oyunların oynandığını da bilmekteyiz. Kaşgarlı oyunların adları ve oynanış biçimleri hakkında bizlere ayrıntılı bilgiler vermiştir. Çeşitli araştırmacılar da makalelerinde bu oyunları, büyüklerin ve çocukların oynadıkları oyunlar şeklinde kategorize edip incelemiştir. Toplumun yaşayış biçiminden doğmuş olan at oyunları, ok atma yarışları, güreş büyüklerin oynadığı oyunlar dışında **atıç/itiç**, **çanlı manlı** ya da **çenli menli**, **karaguni**, **mühüz mühüz** gibi çocuk oyunlarını da ayrıntılı biçimde Divan’da görmemiz mümkündür.

Değerler, kültürler ve normlar ile birlikte inanç da toplum için önem arz eden bir unsurdur. Divan’daki inanca dair örnekler, 11. yy’da Türklerin İslamiyeti kabul etmesi ile Türk kültür ve geleneğinin henüz bozulmadığı bir döneme ait olması bakımından önemlidir. Kaşgarlı bir yandan islam inancını kararlılıkla savunmuş diğer yandan Türklerin islamiyet öncesi inançlarına dair bilgiler vermiştir. Divan’daki bilgilerden söz konusu dönemdeki Türkler arasında kahinlik ve falcılık, büyü gibi batıl inanışların olduğunu da görüyoruz. Bu durum, İslamiyetin Türk toplumu tarafından kabul edilse de, eski inançların unutulmaması gerektiğinin bir çabasıdır.

Eserdeki dini inanç ile ilgili unsurların çoğunluğunun Türkçe olduğunu görmekteyiz. Bunu Kaşgarlı’nın Türkçeyi, içine girilen Arap dili ve kültürüne karşı korumak istemiş olabileceği şeklinde açıklamak mümkündür. İslamiyet dışında Şamanizm, Budizm ve Maniheizme dair kayıtlar da Divan’da yer almaktadır. Halkın inanç sisteminde olağanüstü olay ve varlıklar da, söz konusu toplumda bir Tanrı ve peygamber olgusu kadar etkilidir.

Türklerin İslamiyeti kabulü ile birlikte, giyim konusunda çok fazla değişiklik yaşamadığını görmekteyiz. 11. yy’da elbiselerin çoğunluğunu ipekli kumaşlar oluşturmaktadır. 11. yy Türk toplumunda -Eski Türklerde olduğu gibi- Çin’den ipek alışverişi devam ediyordu. Bunu, eserdeki çin ipeklisi kumaşların söz varlığının çokluğundan anlayabilmekteyiz: **agi**; *İpek kumaş*, **eşgürti**; *İpek cinsinden, işlemeli*

bir Çin kumaşı, **huluy**; Değişik renklerde olan ve Çin'den getirilen bir ipek, **ka:fgar**; Behreman ipeği, **mundatu**; İpekli kumaş, **tağçek**; Bir tür Çin ipeği, **torku**; İpek, **zühüm**; Bir tür Çin ipeği. Bu ipekten kumaşlar tek renk olduğu gibi, çeşitli renklerde, nakışlı-pullu ya da altınla işlenmiş olabilmekteydi. Türkler için turuncu renge tekabül eden al rengi, kullanımda en fazla tercih edilen renk olmuştur. Bu rengin, hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü olduğu görülmektedir.

İpek kumaştan sonra ikinci sırayı pamuklu kumaşlar, üçüncü sırayı deve tüyü ve koyun tüyü almaktadır. Köymen'in de belirttiği gibi, koyun yününün son sırayı almasındaki sebep, dokumadan ziyade keçe yapımında kullanılıyor oluşuydu. 11. yy toplumunda kıyafet imalatında kullanılan malzemenin de hiyerarşi ile bağlantısının olduğunu görmekteyiz. İpek malzemeler ve kürkler devlet adamları ve üst düzey yöneticilerin eşyalarını üretmede kullanılırken, yün ve keçe ise kölelerin giyeceklerini imal etmede kullanılmaktaydı. İpekli ve yünlü giyim eşyalarının yanısıra kürk de önemli bir kıyafet unsuruydu. Gerek toplumdaki hayvancılık kültürü gerekse coğrafi koşullar, toplumun kürk kullanımına zemin hazırlamıştır. Kürk üretiminde başta kuzu derisi daha sonra da samur ve sincap derisi gelmektedir.

Divan'da ayrıntılı olarak işlenen bir diğer giyim eşyası **börk** adı verilen şapkalardır. Börkler, atasözlerine konu olacak derecede toplumda önem görmektedir. Kaşgarlı eserinde börklerin imalatı hakkında ayrıntılı bilgi vermiş, börk çeşitleri üzerinde durmuştur: Kenarı dikişli olan başlığa **kıdıglıg börk**, önde ve arkada kuyruğu olan başlığa **kuturma börk**, uzun bir başlık ise **sokarlaç börk** adı verilmektedir. Börkler, üretildiği malzemeye göre de adlandırılmıştır: **kıymaç börk**; *Tiftikten yapılan beyaz başlık*.

Toplumun işleyişinde önemli bir rolü olan ekonomi için Kaşgarlı, Divan'da para için **yarmak** sözcüğünü kaydetmiştir. Sözcük hakkında çok fazla bilgi vermese de sözcüğün Arapça karşılığı dirhem olduğundan, yarmakın gümüş bir para olabileceği düşünülmektedir. Bunun dışında Divan'da “ufak para, kuruş” anlamına gelen **benek** sözcüğü de bulunmaktadır. Ancak Kaşgarlı, benek hakkında da çok fazla bilgi vermemiştir. Köktürk döneminde de olduğu gibi, bu dönemde de altın/gümüş gibi madenlerin para birimi olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu paraların dışında Divanda, **kamdu** adı verilen para mahiyetinde bir bez parçasından da bahsedilir. Reşat Genç, bu “bez” para biriminin, çok miktarda paranın kolayca taşınabilmesi bakımından, Uygurların geliştirdiği; bugünkü çek diyebileceğimiz bir sisteme denk geldiğini öne sürmektedir.

Para birimlerini tanımladıktan sonra Türk toplumunun ekonomik yaşam tarzına değinecek olursak takas usulü ve satışa dayalı bir ekonominin var olduğunu görürüz. Takas usulü alışverişlerin yapıldığı bölgelerde para birimlerinin kullanılmamaktadır. Satış usulü ile alışverişlerin yapıldığı bölgelerde ise dükkanlar, dükkanlarda çalışan işçiler, satıcılar, alıcılar ve alışverişte pazarlık söz konusudur.

Kaşgarlı alışverişlerde insanların birbirine kefil olduğunu, kimi zaman da kefil olmanın sakıncalı bir durum olduğunu çeşitli atasözleri ile izah etmeye çalışmıştır. Bu durum, söz konusu toplumda insanlar arasındaki güven probleminin ekonomik hayata da yansıdığına bir göstergesidir.

Halktan alınan vergiler de ekonominin daima bir parçası olmuştur. Bu vergiler efendi-köle ilişkisinin ekonomik hayattaki yansıması olarak karşımıza çıkar. Efendinin kölesinden ya da köy büyüğünün iş yapmayan halktan aldığı vergiler üzerine notlar düşen Kaşgarlı, toplumdaki rüşvet olgusuna da dikkati çekmekten geri kalmamıştır.

Divan'da, bir meslek grubunda usta olmuş kişilere ve bu kişilerin çıraklarına ait söz varlığı, çeşitli zanaat gruplarının varlığına işaret etmektedir. Kaşgarlı, zanaat ile uğraşan kimselere *mançu* adı verilen bir ücretten bahseder. İşçilere ödenen ücret ise *ter* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Buradan hareketle işçi için *terçi* sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz. Böylelikle 11. yy Türk toplumunda zanaat ile uğraşanlar ve işçiler arasında bir ayırımın söz konusu olduğunu anlamaktayız.

Karahanlı döneminde dericilik, ayakkabıcılık, dokumacılık, balıkçılık, demircilik, seramik gibi zanaatler ile uğraşıldığını görmekteyiz. Divan'da tesbit edildiği üzere, gerek giyimde gerek kullanılan aletlerde derinin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Derinin kendi yapısı, tabaklanması ya da tabaklanma biçimleri hakkında Kaşgarlı detaylı bilgiler aktarmıştır. Dericilik zanaati ile uğraşanlar en çok at ve deve derisine, nadiren de keçi derisine başvurmuşlardır. Deve derisinden çizme üretiminde faydalanılmış olup ev ve mutfak eşyaları içinse yüksek oranda at derisi kullanılmıştır.

Halkın ayakkabıcılık ile uğraştığını Kaşgarlı'nın kaydettiği *etükçi* "ayakkabıcı" sözcüğünün varlığından anlamaktayız. Ayakkabı üretimi için kullanılan deriye *çarukluk* adı verilmiştir, buradan hareketle ayakkabı imal etmek için özel bir derinin söz konusu olduğu ortadadır. Deri dışında keçenin de kullanıldığına dair eserde bilgiler yer almaktadır. Kaşgarlı ayakkabı üretiminin neredeyse her sahfası

hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu durum, toplumda ayakkabıcılık ile uğraşan hatırı sayılır bir kesimin varlığına işaret eder.

11. yy Türk toplumunda dokumacılık, bir zanaat türü olarak yer alırken bir yandan da kadınların evde uğraştıkları bir meşgale olarak karşımıza çıkar. Dokumacılıkta yün, pamuk ve keçe kullanıldığını görmekteyiz. Yün için keçi, koyun ve devenin tüylerinden faydalanılmıştır. Yün imal etmede çeşitli aletlerin varlığını ve bu aletler aracılığıyla dokumacılığın aşamalarını yine Kaşgarlı'dan öğreniyoruz. Dokumacılık üzerine söz varlığının çok fazla olması, tüm aşamaların ayrıntılı şekilde aktarılması ve dokumada bazı basit dokuma aletlerinin kullanıldığı üzerine kayıtlar, bize dokumacılığın evde kadınlar tarafından bireysel olarak da yapılabildiğini kanıtlar niteliktedir.

Balıkçılık üzerine Divan'da çok az kayıta rastlamaktayız. Bu sınırlı bilgi, bize balıkçılığın yapılmadığını ya da balıkçılık ile çok fazla uğraşılmadığını düşündürmemelidir. Akarsular bakımından zengin bir coğrafyada yer alan Türklerin balıkçılıkla uğraşmaması pek de mümkün değildir. Kaşgarlı eserinde çeşitli balık türlerine örnekler verdikten sonra balıkçılıkta kullanılan araç ve gereçlerden bahsederek bazı bölgelerde bireysel balıkçılığın yanısıra geniş çapta bir balıkçılık yapıldığını da öne sürmüştür.

Kaşgarlı, eserinde kaydettiği **temürçi** “demirci” sözcüğünün varlığına dayanarak Karahanlı döneminde demircilik zanaatine dikkat çekse de eserde demircilik üzerine uzun uzadıya bir bilgiye rastlayamıyoruz. Kaşgarlı bizlere, dövme ve dökme yolu ile demirden aletler yapıldığını, demiri çeşitli madenleri ocaklarda eriterek elde ettiklerini aktarmaktadır. Eserde demircilik üzerine sınırlı bilgilerin olması, gündelik hayatta kullanılan aletlerin çoğunun demirden üretilmiş olması gerçeğini etkilememektedir. Demir ve demircilik, eski Türklerin hayatında daima önem arz eden bir zanaat olagelmiştir.

Toplum sanat ve zanaat ile ilgilenmekle kalmayıp savaşçı karakterini de korumaya devam etmiştir. Çalışmamızda *Savaş-Barış-Ordu* ve *Asker* bir arada işlenerek askeri düzen ve ordu hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Düzenli ordu, Türkler için daima önem arz etmiştir. Divan'da **ay bitiği** denilen, askerlerin adı ve azığının yazıldığı bir defterin varlığını öğreniyoruz. Böylece Karahanlı toplumunda askeri bir düzenin işlediğini görebilmekteyiz. Ok, Türklerin önemli bir savaş aletidir. Divan'da ok, tüm ayrıntıları ile Kaşgarlı tarafından kaydedilmiştir: **kez** “Okun gez kısmı”; **ulun** “Okun gövdesi”, **temürgen** “Oğuzcada okun temreni”, **tilli**

“*Temren yuvasından okun yukarisına doğru sarılan sırım*”, **ki:ş** “*Sadak*”, **okluk** “*Okluk, sadak*”, **kurugluk** “*Okluk*”, **kapgak** “*Sadak kapağı*”. Ok ile birlikte yay da 11. yy toplumu için önemli bir yerdedir ve söz varlığı olarak Divanda ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır: **ya:** “*Yay*” **ya: bagrı:** “*Yayın bağı, ortası*”, **yasiç** “*Yassı temren*”, **yasık** “*Yaylık, yay konan yer*”, **yatan** “*Ok atılan tahtadan yay*”. Ayrıca savaş aleti olarak ok ve yay dışında kılıç, hançer, bıçak, mızrak, kalkan ve zırh gibi aletler de bulunmaktadır. Ayrıca baltanın (**baldu**) da savaşlarda kullanılan bir savaş aleti olduğunu yine Divan’dan öğrenmekteyiz.

Divan’ın söz varlığı tematik olarak tasnif edilip, bu tasnif doğrultusunda 11. yy Türk toplumunun gündelik yaşam tarzı değerlendirildikten sonra, Divan’da yer alan sözcüklerin geçirdiği anlamsal değişimler incelenmiştir. Sözcüklerin temel anlamlarının yanısıra edindikleri yeni yan anlamlar ve bu yan anlamlara bağlı çok anlamlılık durumu Divan’ın Besim Atalay tercümesinden örnekler verilerek tablo halinde tezin üçüncü bölümü olarak sunulmuştur.

Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lugati’t-Türk’ü yazmasının altında pek çok neden bulunmaktadır. Türk dilinin önemini kanıtlamak ve Araplara Türkçeyi öğretmek dışında, Türk dilini ve kültürünü Arap kültürüne karşı korumak, Türk kültürünün unutulmasını engellemek de bu eserin yazılış amaçları arasındadır. Kaşgarlı, eserini oluştururken uzun yıllar boyu Türk boylarını dolaşmış, gördüklerini ve duyduklarını çoğu zaman hiçbir değişiklik yapmadan çoğu zaman ise kendi yorumlarını katarak eserine aktarmıştır. Sözcüklerin hangi boylar tarafından ne şekilde kullanıldığını bir dilbilimci titizliğinde eserine almış ve incelemiştir. Söz varlığı üzerine bilgiler verirken, verdiği bilgilerin daha iyi anlaşılması ve akılda kalabilmesi için çeşitli örnekler ve atasözlerine başvurmuştur. Sözcüklerin fonetik ve morfolojik değişimlerini aktarmakla kalmamış semantik olarak geçirdiği değişimleri de yine örnekler ile birlikte izah etmiştir. Bu çalışmada Kaşgarlı’nın kaydettiği söz varlığı temalarına göre tasnif ederek, Divan’ın söz varlığını bir bütün olarak görmeyi amaçlamış bulunmaktayız. Söz varlığının tematik tasnifi ile yetinmeyip, temel anlamının yanısıra yan anlamlar kazanmış olan sözcükleri de tesbit ettik. Adlar ve fiiller ile birlikte tablo halinde tezin sonunda sunduk. Tüm bunlar amaçlanırken, Kaşgarlı’nın eserinde verdiği bilgilere bağlı kaldık ve kendi yorumlarımızı katmaktan büyük ölçüde kaçınmaya çalıştık.

DİVANÜ LUGATİ'T TÜRK'TE YER ALAN ADLARIN DİZİNİ

(atayı), 311	aç, 310
(Lu) yılı/neg yılı, 209	açı, 174
a, 310	açıg, 128, 201, 289
a:, 310	açıglıg, 250, 276
a:ç, 240	açıglık, 86
a:çlık, 128	açıkım, 311
a:g, 82	açıkıñ, 311
a:k at, 103	açıklık/açukluk, 226
a:k bulıt, 210	açıtgan, 276
a:k sakal, 240	açuk, 240
A:k Say, 71	açuklug, 248
A:k Terek, 69	açurgan, 288
a:k/ak, 298	ağak/ayak, 76
a:l, 143, 299	ağakka tegürgen, 250
a:l/al, 186, 227	ağaklıg, 276
a:r, 299	adaklık, 96
a:r böri, 105	adaş, 180
A:s, 62	adaşlık/adışlık, 180
a:s/a:z, 106	ağgır/aygır, 101
a:ş/aş, 128	ağgırak, 105
a:şlık/aşlık, 94, 193	Ağgırak Suwı, 69
a:t/at, 182	Ağgış, 71
a:w/aw, 192	adguk/agduk, 250
a:wan, 96	açıg, 105, 251
a:y, 208	Açıg, 68
A:y Kö:l, 70	açıglıg, 292
a:y/ay, 211	ağm, 248
a:z/az, 145	ağnagu, 248
aba, 178	ağrı, 121, 127, 193, 240
abaçı, 198	ağrı butlug, 240
abakı, 198	ağrık/ayrık, 95
Abı, 63	ağrım, 124
abitgan, 250	ağrış, 164, 223

ağruk, 248
açuk/agduk, 277
ağut/avut, 76
Afşar, 72
aftaba, 117
agan, 240
agartgu, 136
agi, 143
agiçı, 158
agıl, 90, 113
agım, 145
agır, 145, 160, 277
agırlıg, 248
agırlık, 201
agirşuk, 155
agış, 223
agitgan, 271
agız, 76, 82, 226
agku, 223
agkuçı, 251
aglak, 292
agrıg, 89
agruk, 145
agu, 138
aguj/aguz, 131
agujuug, 251
ağsak/ağsak buğsak/buğsak, 240
ağsum/ağsun, 251
ağşam, 207
ajlan, 107
ajmuk, 138
ajmuk taz, 246
ajun, 211
akı, 251
akı yagak, 131
akılık, 234
akım, 145
akın, 113, 219
akınçı, 203
akındı, 113
akıtgan, 292
akru, 307
akru akru, 235, 310
akrun, 301
akur, 113
al çüvit:, 299
ala, 240, 299
Ala, 70
Ala Yıgaç, 71
alaçu, 168
alañ, 213
alañır, 105
alavan, 107
alçak, 251
algu, 162
Alguk, 68
alığ, 251, 277
alık, 83
alım, 162
alımçı/alımlıg, 162
alımla/alma, 129
alın, 76
alınlıg, 240
alış, 162, 216
alış bi:riş, 162
alışgan, 251
alkış, 198
alp, 249
Alp Apa, 63
Alp Er Toņa/Toņa Alp Er, 62

alp tigin, 176
alpagut, 204
altın, 219
altun, 137, 161
Altun Ka:n/Altun Ha:n, 70
altun özök, 185
Altun tarım, 184
aluç, 138
aluçın, 91
aluk, 240
Aluş, 68
am, 79
amaç, 121, 193, 223
amrak, 240
amşuy, 129
amuç, 201
amul, 301
ana, 178
anaç, 178
anaki, 230
ança, 301
and, 186
anda, 306
andag, 301
andan, 308
andığ, 117
andın, 308
angit, 109
anı, 307
anın, 308
anıñ, 307
anıñça, 302
anuk/anük, 223
anukluk, 223
anımı, 87
anutgan, 251
ań, 109, 231
ańar, 307
ańduz, 95
ańıl, 277
ańız, 95
ańut, 117
ap ak, 299
ap/ap...ap, 231
ap...ap, 310
apa, 105
apa başı, 93
apañ, 310
aplan, 108
ar(ar bog)/arçı, 115, 150
ara, 308
Aramut, 71, 72
aran, 124
aranlıg, 168
arđutal, 95
argu, 213
Argu, 65, 72
arguç, 227
arguç ajun, 211, 227
argun, 108
arı, 108
arı yağı, 134
arığ, 168, 301
arığ/arı:g/arrıg, 277
arıglık, 172
arık, 216
arık/aruk, 240
arıklıg, 292
arış, 155
arıtgan, 251

arju, 105
ark, 172
arka, 76, 203
arkaçak, 120
arkag, 150
arkar, 105
arkasız, 203
arkın izi/arkun i:zi, 209
arkış, 158, 163, 186
arkuçu, 196
arkuk, 168, 251
arkun, 104, 209
armagan, 201
armut, 129
armut katutu, 146
arpa, 93, 193
arpagan, 91, 93, 193
arsal, 299
arsal saç, 81
arslan, 105
Arslan, 182
arslan burslan/burslan, 105
Arslan Tigin/Arslan Tigin (el-
Ga:zi:)/Bekeç Arslan Tigin, 62
art, 76, 164
art başı, 164
art saç, 81
Art Tiz/Turıg Art Tiz/Tarıg Art Tiz, 70
art yış, 229
artak, 277
artıg, 139
artuç, 96
Artuç, 68
artuk, 145
artut, 201
arubat, 129
aruk, 240
Aruk Turuk, 69
arukluk, 223
arumdun, 138
arwaş/arwış, 198
asıg, 160, 227
asıg kılgu, 227
asıgılıg, 227
asıgılıg iş, 227
asırtguk, 251
asra, 219
ast, 164
astın, 219
asurgan, 251
asurtgu ot, 95
aş, 156
aşak, 213
aşbar, 112
Aşıçan (Eşıçen), 65
aşlık, 170
aşnu, 301
aştal ogul, 175
aşu, 213
aşuk, 78, 83, 204
at, 101, 103
at ya:lı, 84
ata, 178
ata sagun, 158
ataç, 178
ataç ogul, 178
atakı, 230
atan, 101
atanlıg, 251
atgak, 87, 98, 108

atım, 158
atınçu, 223
atış, 223
Atış, 63
atışgan, 251
atız, 216
atlıg, 181, 182, 204
av, 192
avçı/awçı, 158, 192
awa, 310
awa awa, 236
Awa/Yawa, Ava/Yava, İwa/Yıwa, 72
awıçga, 240
awılgu, 96
awılgu katı, 129
awılku, 96
awınç, 231
awınçu, 176, 277
awruzi, 132
awujgun, 99, 149
awurta, 180
awus, 123
awya, 129
ay, 143, 176, 206, 310
ay bitigi, 206
aya, 76
aya yersgü/yersgü, 109
ayag, 182
ayak, 117
ayakçı, 158
ayaklıg, 277
ayas, 212
Ayas, 62, 176
ayban, 240
aydaçı, 158, 186
aydıñ, 213
ayıg, 106, 308
ayık, 186
ayıtgan, 252
ayla, 301
aylok aylok, 301
ayran, 136
ayru, 308
ayruk, 296
aytıg, 186
aytış, 186
azak, 76, 277
Azak, 62
azgan, 97
azıg, 83
azıglıg, 272
azıtgan, 252
azma, 101
azrak, 145, 302
azu, 310
azuk, 128, 252
azuklug, 252
azukluk, 128
b:ut, 201
ba:g, 145, 150, 165
ba:lıg, 241
ba:muk/bamuk, 151
ba:r/bar, 231
ba:rlıg, 163
ba:ş/baş, 89
ba:y, 163
Ba:y Yıgaç, 71
baçak, 198
Badal Art, 69
badar badar, 237

bağıç, 165
bağıçlık, 169
bağram, 180
Bağruk, 63
bagır, 77
bagırçak, 124
bagırdak, 139
bagırlak, 109
bagırlıg, 252
bagırsak, 252
bagırsuk, 77
bagış, 78
bagna, 169
bagram kum, 218
Bagram Kumı, 71
baka, 82, 107
bakaçuk, 107
bakan, 124
bakanak/bakayak, 83
bakanlıg, 277
bakanuk/bakayuk, 124
bakıg, 234
bakır, 137, 161
Bakır Sokım, 211
bakırlıg, 292
Bakırlıg, 71
bakış, 234
bakışgan, 252
baklan, 272
baku, 214
bal, 134
bala, 112, 174, 190
Balasagun, 65
balçık, 218
baldır, 179, 209
baldır kız, 179
baldır kozu, 102
baldır oğul, 179
baldır/bıldır tarıg, 193
baldız, 179
baldu, 122, 204
balık, 109, 167, 171, 218
balıkçın, 109
balıklıg, 292
balk, 218
Balu, 66
balu balu, 187, 236
bandal, 100
banzı, 135
baņ, 231
barak, 101
baraklıg, 252
baran, 252
barça, 302
Barçan, 71
barçın, 143
Barçuk, 66
bardaçı, 252
bargan, 252
barguçı/baruçı, 252
Barıa:n, 65, 68
barıg, 229
barıgsak, 252
barık, 214
barkın, 197
Barman, 63, 67
bars, 88, 108
bars yılı, 209
Barsgan, 63, 66
bart, 117, 158

basa, 302
basar, 95
basarlıg, 292
basbal, 145
basıg, 202, 209
basınçak, 252
Basmıl, 72
basruk, 145
basu, 122
basut, 190, 201
baş, 76, 83, 161, 196, 223
başak, 142, 204
başaklıg (süngü), 204
başgak, 78
başgan, 109, 182
başgıl/başıl, 272
Başgirt, 72
başık, 289
başlıg, 241, 272
başmak, 142
başsız, 241
baştak, 241
baştar, 121, 193
bat, 135
batga, 156
batıg, 216
batman, 145
batak, 185
batruş, 113
baturgan, 253
baya, 302
Bayat, 72, 198
baybayuk, 109
bayık, 249
baynak, 91
bayram, 180
Bayundur, 72
baz, 181
bazgan, 122, 157
bazınç, 151
bé, 239
beçel, 241, 272
Beçenek, 72
beçkem/berçem, 185
beçküm, 170
bediz burhan, 198
bedizlig, 241
bedük/beğük, 145
beg/bég, 182
bég/big, 179
begeç, 182
begi kisi, 179
Beglen, 63
beglik, 227
begsig, 253
Begtili, 72
bek/berk, 223
bekeç, 182
Beki, 63
bekmes, 134
bekni, 136
Bektur, 63
beküt/yaşut, 277
beldir, 214
belek, 201
belgü, 187
belgülüg, 297
belik, 120
belik/bilik, 123
beliklik kepez, 123

beliñ, 202, 232

beliñçi, 253

beliñçi kişi, 232

ben/men/min, 307

benek, 99, 161

berge, 127

bertü, 139

berü, 308

beşik/béşik/bişik/bi:şik, 115

beşiklig, 253

béz, 88

bezek, 172

bezetgen, 253

bezetigsek, 253

bezgek/bezig, 87

bı:ş, 221

bı:şinç, 222

bıçgas, 187

bıçgıl, 214

bıçgıl/bıçılğan, 88

bıçgu, 122

bıçguç, 122

bıçım, 145

bıçış, 143

bıçma, 277

bıçuk, 145, 241

bıçuk yarmak, 145

bıdık, 81

bıkın, 76

bıldır, 209

bırkıg, 239

bırık, 183

bışıg (süçüg), 136

bışıg/bışik, 121, 289

bi:, 104, 107

bi:çin, 106, 209

bi:çin yılı, 209

bi:r, 145

bi:r/bir, 221

bi:rgü, 162

bi:rim/birim, 163

bi:rimçi, 253

bi:rimlig, 253

bi:rimlig/birimlig, 163

bi:rin bi:rin, 222, 236

bi:rt, 161

Bi:ş Balık, 66

bibli/bitmül, 92

bıçek, 122

bıçek boynı, 122

bil/bél, 76

bile, 310

bilegü, 117

bilek, 76

bileklig, 241

bilezük, 123

bilge, 183

Bilge Beg, 183

Bilge H̄a:n/Kö:l Bilge H̄a:n, 62

bilig, 190

biliglig, 253

biliglig (kişi), 190

biligsiz, 190

biligsizlik, 190

bilinçek, 277

bilış, 253

bir bir, 236

bir karış, 146

birinç, 222

birle, 308

birtem, 209
biste, 158
bistek, 123, 151
bit, 108
biti, 172
bitig, 172, 187, 198
bitiglig, 253
bitiglik, 172
bitigü, 172
bitilgen, 277
bititdeçi, 253
bititgü, 172
bititgüçi, 253
bitrik, 79, 131
biz, 307
boçi, 148
boçi kopuz, 148
boğ, 76
boğlug, 241
boğug, 138
bodun başganı, 182
boğun/bodun, 181
bodunlug bokunlug/bokunlug, 183
bog, 115, 151
bogım/bogun, 78
bogmak, 123
bogrıg/bogrul, 226
bogrul, 272
bogsuk/bohsuk, 124
bogundi, 83
bogurda, 241
boguz, 82
bohtay/bohtuy, 151
bok, 91
bokak, 83
bokuk, 79
bokuklug, 241
bolgu, 223
bor, 136
borbag, 234
borbaş, 190
borbaş iş, 191
borduz, 165
borguy, 148
borsmuk, 106
boş, 196, 252, 253, 278, 288, 292
boş uragut, 196, 253
boş/boşlag, 272
boşlag, 278
boşug, 191, 201
boşug (aşı), 180
boşugu, 210
boşutgan, 138, 278
botlu, 124
botu/botuk, 101
boy, 95, 181
boyın/boyun, 76, 83
boymul, 272
boynak, 107, 164
boyun, 181
boyunduruk, 124
boz, 272, 299
boz kuş, 110
bö:g/bö:y, 107
bögrül, 272
bögür, 77
Bögür, 68
bök/çik/çik bök, 166
böke, 107
Böke Budraç/Buğruç/Budraç, 62

bökseğ, 76
bölük, 101, 177
böñ, 239, 241
böri, 106
börk, 141
börk yağı, 156
börkçi, 171
böşgeç, 132
böşgel, 132
böz, 151
bu, 301
bu kün, 208
bu:, 212
bu:nı, 301
bu:t, 76, 83, 137
bu:z/buz, 218
buç buç, 237
buçgak, 84, 219
budgay/bugday, 94, 193
budursın, 109
buga, 138
bugra, 101
Bugra H̄a:n, 62
Bugra Kara H̄a:ka:n, 183
buhsı, 132
buhsım, 136
bujin, 95
buk, 239
buka, 101
Bukaç Art, 69
bukaç/eşiç bukaç, 117
bukagu, 127
bukuk, 100
bukursı, 121, 193
bul, 288
bul at, 103
bul tarıg, 94, 193
bulak, 272
bulak at, 103
Bulak/ Alka Bölük/ Elke Bulak, 72
bulan, 106
bular, 301
buldunı, 131
buldur buldur, 237
Bulgak, 63
bulgak/bulgaş, 202
bulgama, 134
Bulgar, 66, 72
bulgayuk, 292
bulguna/malguna, 97
bulıt/bulut, 210
Buluç, 63
bulun, 204
buluñ, 219
buluş, 227
burçak, 90, 130
burhan/furhan, 198
burı, 195, 205
burış, 151
burkı, 241, 278
burkug, 88
Burslan, 63
burt/bürt/köti bürt, 87
burta, 137
burun, 76, 86, 214, 302
burunduk, 124
buruñ, 145
bus, 212
busug/büsüg, 206
busuglug, 204, 206

busuglug yagı, 204
buşak, 253
buşgut, 158
buşug, 232
butar, 100
butik, 117, 149
butik/butak, 100
buturgak, 93
buyruk, 183
buzagu, 101
buzagu tılı, 108
buzluk, 170
buzuk, 278
büdig/büdig, 166, 187
bügde/bükte, 204
Bügdüz, 72
bügü, 190
bügü bilge, 190
bük, 97, 219
bük/bükri, 241
büken, 129
büktel, 241, 272
büktir, 214
büküm etük/mükim/mükin (etük), 142
bükün, 77
bün/mün, 134
bürçek, 81, 84
bürge, 108, 249
bürgüç, 117
bürkek, 212
bürme, 151
bürük, 151
bürünçük, 142
büsteli/büstüli, 95
büsüg, 229
büşinçek, 100
büte, 145, 302
bütkü, 91
bütüge, 130
bütün, 227
büzünç, 92, 99
Can Balık, 66
Cemşi:d, 62
cigi, 151
cinçü/yinçü, 137
Cinçü/Yinçü, 62
cogdu/yogdu, 85
Curçan, 71
çaçır/çaçır/ça:tır, 168
çağan, 107
çag çog/çog, 223, 236
çag/çawıg, 151
çagır, 136
çagırlıg, 253
Çagla, 70
çagmur/çamgur, 130
çagrı, 110
Çagrı Beg, 63
Çagrı tigin, 183
Çagrı Tigin, 62
çaha, 137
çaşşak, 131, 214
çaşşu, 129
çak, 239
çak çuk, 237
çakır, 272, 299
çakmak, 137
çakrak, 242
çal, 299
çalañ, 292

çalañ başı, 253
çaldır çaldır, 237
çalgay, 83
çalıg, 187
çalıñ ayak, 117
çalış, 173
çalk çulk, 237
çalkan, 87
çalma, 91
çalpak, 172, 191
çalpak iş, 191
çalpañ, 218
çalpuş, 135
çamguk, 254
çamrak/çarmak/çar çamrak/çar çarmak,
174
çanaç, 197, 254
çanak, 117
çançu, 117
çanka, 113, 192
çañlı mañlı, 166
Çañşı, 63
çap çap, 237
çapak, 109, 242
Çaparka, 65
çapgut, 151
çapıtgan, 254, 273
çapta, 198
çapta(?), 161
çarçur, 236
çars çars, 237
çart, 145
çart çurt, 236
çart çurt\, 227
çaruk, 142
Çaruk, 73
çaruklug, 242
Çaruklug, 73
çarukluk, 149, 150
çarun, 97
çat çat, 237
çatır, 134
çatuk, 83
çavju, 97
çaw, 190
Çawa, 63
çawar/çuwar/çawar çuwar, 113
çawarlıg, 292
çawlı, 110, 135
çawşañ, 242
çawuş, 183
çaydam, 151
çe:k, 151
çeçek/çiçek, 98
çeçeklik, 166
çeçge, 156
çek çük, 115
çekek, 87
çeker/yandak çeker, 134
çekig, 172
çekik, 79, 110
çekrek, 139
çekük, 122
çekün, 106
çekürge, 108
çelpek, 90
çeniştürük, 129
çen, 148
çenek, 254
çenlik, 95

çeşşü, 140
çep/çöp çep, 249
çepiş, 102
Çepni, 73
çer, 137, 145
çer/çerig, 207
çer/çerig/çerlik, 219
çerig, 202
çerlig/közi çerlig, 242
çeş, 299
çeşkel, 158
çetgen, 124
çetük, 102
çewşen, 124
çewürgen, 254
çı:, 212
çıbık, 100
çıbıkan, 88, 97
çıçalak, 80
çıçamuk, 80
çıg, 115, 145, 151
çıgan/çıgay, 163
çıgıl tıgıl, 237
çıgılwar (okı), 205
çıgır, 164
çıgrı, 127, 156, 210, 212
çıgruk, 289
çıkan, 178
çıkış/çür, 227
çıla, 91
çın, 227
çın bütün kişi, 227, 249
çın kişi, 228
çın söz, 228
çınaşsı, 143
çından, 97, 299
çınla, 302
çın, 308
çın tolu, 145, 308
çınıl çınıl, 237
çınrak, 289
çıp, 100
çıpçırğa, 110
çır, 239
çırguy, 141, 151, 205
çırın, 239
çıwı, 198
çıwşan çağır, 136
çıbekkarguy/kırguy, 110
Çıgil, 68, 73
Çıgili, 74
çigit, 99
çigne, 121, 193
çij, 122, 205
çik çik, 237
çikin, 92, 94, 151, 194
çikinyıpı, 151
çikir çikir, 237
çikten, 125, 151
çil, 88, 223
çildeg/çildey, 88
çilgü, 104
çilik, 239
çim, 95, 278
çir, 90
çirt, 239
çiş çiş, 237
çit, 143, 169
çiw, 239
çiwgin, 288

çiwgin aş, 128
ço:g, 114, 213
çobulmak, 129
çocuk, 174
çoçuk, 106
çoğın, 137
çoğı çamı, 236
çoğı/çamı/çoğı çamı, 223
Çoglan, 63
çok, 249
çokramayul, 216
çoku barı, 158
çolkuy, 278
çolkuyelig/çoluk, 291
çomak, 127
Çomak, 198
Çomak eri, 198
Çomul, 73
çomuşluk, 170
çoŋ, 288
çor, 242
çor ot, 96
çor uragut, 175, 242
çotur, 254
çowı, 183
çowlı, 117
çögen, 127
çök çök, 237
çöküt, 242
çökütlük, 223
çömçe, 117
çömerük, 242
çömgen, 158
çöjek, 117
çöp, 134, 135, 136
çöpre, 140
çöpür, 85
çöpür çepür, 115, 236
çörek, 132
Çuçu, 63
çug, 115, 151
çugurdan, 214
çuh çuh, 237
çukmın, 132
çulık, 110
çulıman, 114, 191, 216
çulıman iş, 191
çulk esrük, 254
çumguk, 110
çupan, 158, 191
çur çur, 237
çuram, 223
çuram okı, 205
çurnı, 138
çuvaç, 168
Çuvuldar, 73
çuwga, 183, 187
çuz, 143
çübek, 79
çüçünek, 129
çügde, 78
çümeli, 108
çümgen, 95
çünük/şünük, 97
çürgü, 91
çüşek, 166
çüvit/çüwit, 299
dag, 186
đag ol, 231
dag/đag, 231

dağ duş, 237
dava, 129, 151
dede, 178
deve, 102
didim, 123
dik, 302
dişgel, 78
dülek, 118
dünüşge, 95
e, 310
e:d, 198
ebe, 178
ebeki, 308
eç eç, 237
eçe/eke/eze, 178
eçkü, 102
eç/e:d, 151
eğer, 125
eğerden, 254, 273
eğerlik, 125
Eğgiş/Egdiş, 73
eğgü, 249
eğgölük, 228
eğiz, 278, 292
eğizlik, 223
eğlik, 278
egdi, 171
egdü, 122
egeme, 148
egetlig, 254
egetlik/egetlig, 191, 196
egilgen, 278
egin, 76, 78, 151
egir, 92, 99
egirgen, 254

egme, 169
egri, 242
egrik, 151
egrim, 114, 216
egsük, 145
ekeç, 180, 230
ekek, 160
ekek işler, 160
ekeklik, 228
ekim, 145
ekin, 166, 194
ekindi, 194
ekindi (bir ekindi)/ikindi, 222
ekşig, 289
el/elig/il, 76
el/i:l, 170
el/il/elig/ilig, 86
El-‘emi:r Naşr Tigin, 62
eldri/elri, 84
ele ele, 236
ele/elegil, 302
elgin/elgin, 197
elig/ellig, 221
eliglik, 141
elük, 234
em/em sem, 138
emçi, 158
emdi/imdi, 207
emes, 231
emet/yemet, evet/ewet, 231
emgek, 232
emgek tolgag, 87, 233
emgeksizin, 302
emgi, 239
emig, 76

emigdaş, 174
emiglig, 242
emir, 212
emir/injir, 213
emirçge, 80
emşen, 149
endek, 156
endik, 254
enüç, 90
enük, 106
enüklüg, 273
eñ, 76
eñek, 76, 152
eñlik, 75
eñmegü, 187
epek, 132
er, 156, 174
er/ér, 122
erdem/erdem, 228
erdemsiz, 228, 249
erdini, 137
eren, 174
Eren Tüz, 211
ergöz (suw), 114
erinç, 308
erinçü, 199
erk, 223
erkeç, 102
erkek, 174
erkek takagu, 103
erken, 308
erki, 308
erkiye, 174
erlik, 174
ermegü, 254
ernek/ernek, 80
erñen, 196
erñeyü, 242
erre, 91, 239
ersek, 160, 254
ersek işler, 160
ersig (er), 174
ersü, 278
erte/irte, 207
ertik, 164
ertini özök, 185, 242
Ertiş, 70
Ertiş suwı, 69
erük, 129, 149
erüklük, 166
Erwüz, 63
es, 112
esik, 164
esilgen, 278
esin, 212
esiz/essiz, isiz/issiz, 228, 310
esizlik/isizlik, 228
eski, 278
eskü, 118, 122
esri, 106, 278
esri yışıg, 152
esrük, 254
esrük adıg, 251
eşek/eşgek/eşyek, 102
eşgürti, 143
eşiç, 118
eşik, 169
eşiklik, 169
eşiler/eşler/işler, 174
eşilgen, 292

eşkin, 164, 292
eşkinçi, 158, 187
eşük, 140, 143
eşüklük barçın, 143
et, 82, 133
etçi, 158
etek, 140
etik/etük/edik, 142
Etil, 69
etilgen, 297
etli tırnaklı, 81
etlig, 242
etmek/itmek/kara itmek, 132
etmekçi, 158
etrek, 242
etükçi, 150, 158
etüklük, 150
ev kızı, 196
ev/ew/bark, 168
evin/ewin, 94, 194
ew bark, 168
ew okı/ok, 169
ewdindi, 127
eweklik, 234
ewlig, 254
ewlük, 174
ewren, 170
ewşük, 223
ewürgen tewürgen, 255
ewüsgü, 127
eyegü, 83, 169, 214
Eymür, 73
ezik, 242
geşür, 130
gizri, 130
ha:n, 183
ha:n toy, 203
hafı, 115
Halaç, 73
hasnı, 138
Hatay/Hıtay, 65
hayl, 102
hayu/kayu, 306
heç heç, 237
hemı:r, 183
hı:z, 178
Hıtay tılı, 189
Hocend, 70
hoç hoç, 237
Hotan, 65
hulıñ, 42, 143, 415
humaru, 182
hun, 191
hun hara, 191
hun iş, 191
Huzar, 71
Huźhur, 73
ı:ş küdüg, 191
ı:ş/ış/i:ş, 191
ı:şçı, 191
ı:şlıg/küdüglüg/ı:şlıg küdüglüg, 255
ıdınçu, 279
ıdma/ıduk, 273
ıduk, 199
ık, 239
ıkılaç, 104
İla, 69
ılımga, 158
ımga, 158
ınal, 183

Inal ö:z, 64
manç, 183
manç beg, 183
ınga, 249
ıña, 279
ır, 255
ır/ırıra, 232
ır/yır/yi:r, 172
ırgag, 127, 157
ırgamış, 279
ırk, 199
ısrıgan, 273
ısrık ısrık, 236
ısrım, 242
ıt, 102
ıwık, 106
ıwrık, 118
i:, 310
i:g tuga, 86
i:g/i:k, 86, 152
i:l, 104, 171, 202, 227
i:l başı, 159
i:n, 145, 229
i:n yir, 229
i:n/yin, 112
İ:ñ Kend, 71
i:ñç/inç, 232
i:riglik, 197
i:ş, 180, 196
i:şlig, 255
i:wek, 234, 255
i:zlik, 143, 150
iç, 219
iç et, 82
iç kur, 141, 152
iç söz, 187
içegü, 82
içi, 178
için, 302
içkin, 204
içkü, 136
içlik, 125, 152
içmek, 140, 149
içre, 219
içük, 140
içürgen, 255
içürmes, 255
ıdı, 182
İdı, 199
ıdış, 118
ıdırig, 279
ıgçil, 242
İgdir, 73
ıgdük, 131
ıgeme, 148
ıget, 191, 196
ıgiş, 138, 273
ıgit, 138, 228
ıglig, 242
İki Ögüz/İkki Ögüz, 66
ıki/ıkki, 221
ıkiğü, 222
ıkinç, 222
ıkindi, 199, 207, 222
ıkirçgün, 191
ıkirçgün iş, 191
ıkkiz, 178
ıktü, 273
ıl, 255
ıl kuş, 110

ıldrük/ilrük, 95, 99
ilel, 231
ilersük, 141, 152
ili, 279
ilic/yilic, 141, 152
ilk, 302
im, 187
imrem, 181
imtili (imliti), 302
in/yin, 91
ingek, 102
ingen, 102
ini, 178
injek, 107
injek küci, 129
injes, 255
inliç, 95
iprük, 136
ir, 122
ir/irle/yir, 214
irig, 255, 279
irik, 279
irin, 76
irinç/irinj, 163
irk, 102
irkin, 212, 292
irteş, 190, 202
irwi, 138, 291
isig, 289
İsig Kö:l, 70
isiglik, 223, 232
isiz/issiz/esiz, 255
İspi:ca:b, 66
isre, 220
istek, 187
işgun, 95
işküm, 165
itegü, 121, 194
itiç, 166
itiçlik, 166
itilgen, 88
itilgen sapılğan, 255
itinçü/ itindi, 279
itiş, 202
iz, 88, 214
izdej, 157
ka:/kaça/ka: kaça, 118
ka:fgar, 143
ka:gun, 129
ka:n/kan, 90
ka:p, 80, 118, 149, 152, 180
ka:plig ogul, 80
ka:plig oğul, 199
ka:r, 212
ka:tun, 174, 183
ka:z, 110
Ka:z, 63
Ka:z Suwı, 69
kaba, 279
kabak, 130
kabaklık, 166, 194
Kaban, 64
kabargan, 88
kabartgan, 255
kabırçak, 200
kaç, 306
kaçaç, 143, 176
kaçaç/kakaç, 172
kaçan, 302, 306
kaçar, 302

kaçgın, 255
kaçıg, 234
kaçış, 202
kaçmış, 297
kaçurgan, 255
kaçut, 204
kaç, 212
kadaş/kadaş, 177
kağaşlık, 177
kağgu, 232
kaçıg, 152
kağık, 156
kağın/kağın/kayın, 97
kağın/kayın, 179
kadır, 183, 292
kadır kış, 212
kağırgan, 255
kaçış, 149
kağıtgan, 256
kağız, 100
kağızgak, 88
kağnagun/kağın kağnagun, 179
kadrak/kat kadrak, 214
kaftan, 140
kag kug/kak kuk, 237
kağıl, 100
kagunlug, 256
kagunluk, 166
kagurmaç/kawurmaç, 134
kagut/kavut, 132
kak, 114, 217, 279
kak et, 133
kak suw, 217
kak/kak kuk, 129
kakıg, 232
kakılgan sokulgan, 256
kakıtgan, 256
kakatgu, 121
kakurgan, 132
Kalalduruk, 64
kalbuz, 128
kaldruğa/kaldurga, 279
kalı, 303
Kalıç/Kılıç/Kuluç (?), 64
kalık, 210
kalıma, 166
kalın, 146, 280
kalın sü:, 146
kalın, 161, 196
kalıtgan, 256
kali:de, 125
kalkan/kalkan, 204
kalmış, 280
kalıu, 223
kalıuk, 90, 149
kaltuk, 83
kalwa, 204
kam, 159, 199
kamçı, 83, 204
kamçıgu, 89
kamdu, 143, 161
kamgak, 95
kamgı, 242
kamiç, 118
kamiçak, 107
kamiş, 92, 166
kamişlıg, 293
Kamlançu, 66
kamug, 146
kamug kişi, 146

kanagu, 120
kanak, 131
kanat, 83
kanatgan, 138, 280
kañça, 306
kañçık, 102, 230
kañçuk, 306
kanda/kayda/kayuda, 306
kandır, 149
kanı, 306
kanıg, 228
kanıtgan, 256
kanlıg/ka:nlıg, 280
kanu/kayu/hayu, 306
kañ, 239
kañdaş, 178
kañlı, 163
Kañlı, 64
kañrık, 80, 83
kañsık, 179
kañsık ata, 179
kañsık ogul, 179
kapak, 79, 85
kapaklıg kız, 79, 196
kapga, 170
kapgak, 205
kapguçı, 256
kapış, 163
kapug, 170
kapug i:li, 227
kapuglug, 280
kapulgan, 280
Kapuş, 71
kar kur, 237
kara, 299
kara baş, 176
Kara Bölük, 73
kara bulıt, 210
kara erük/sa:rıg erük/tü:lüg erük, 129
kara karak, 85
Kara Kaş Ögüz, 69
Kara Kayas, 65, 68
kara kura, 236
kara kuş, 85, 110
Kara Kuş, 211
Kara Kuş Yultuz:, 211
kara muñ, 233
kara orun, 201, 213
kara ot, 96
Kara Señir, 71
kara ya:g, 137
Kara Yagma, 74
Kara Yalga, 69
Kara Yıgaç, 71
kara/karañgu/karañku, 213
karaçı, 159
Karaçuk, 66
karagu, 139, 243
karagunı, 166
karak, 85
karkan, 97
karaklıg, 273
karaksız, 273
karamuk, 97
karç kurç/kurç, 237
kardu, 218
karga, 110
kargag, 199
kargak tarmakı, 92
Kargalıg, 68

kargılaç/karlıgaç, 110
kargış, 199
kargu/karguy, 167
Karguy/(kırguy), 110
karı, 82, 243, 273
karılğan/katılğan karılğan, 256
karın, 77
karın atmak, 167
karınça, 108
karındaş, 178
karınlıg, 243
karış, 146
karıt, 230
karıtmış, 243
karızan, 174
Karluk, 73
karma, 163
karnagu/karnak, 243
Karnak, 66
kars, 140
kars kars, 238
karsak, 106
karşag, 141, 144, 152
karşı, 167, 187, 223
karşut, 223
kart, 89, 256
kart kurt, 238
kartal, 299
kasuk, 100, 118, 149
kasuklug, 256
kasuklug er, 118
kat, 129, 224, 308
kata, 308
katargan, 256
katçak, 217
katıg, 224, 279, 289
katıglıg, 243
katıglık, 224
katık, 134
katıklıg, 256
katır, 102
katırlıg, 256
katkı, 256
katkıç, 107
katlış, 217
katma yuvga, 133
Katmış, 64
Katun Sını, 66
katurgan, 256
katut, 146, 150, 224
katutlug ok, 224
kavık/kawık, 92
kavuk/kawuk, 77
kaw, 137
Kawak Art, 69
kawık/kavık, 94, 194
kawşı, 291
kawşı ka:ş, 243
kawşut, 202
Kawşut, 64
kawurgan, 280
Kay, 73
kaya, 214
kaya tüpi, 220
kayaçuk, 92, 97
kayak/kıyak, 131
Kayas, 65
kaygık/kayguk, 164
kayıg, 293
Kayıg, 73

kayır, 214, 218
kayırlıg, 293
kaynar, 216
kaytargan, 257
kazgan, 214
kazganç, 161
kazı, 80
kazındı, 293
kazıñku, 224
kazmıñ/kazuk, 293
kazjuk, 224
Kazvin, 66
Ke:ñçliyü, 165
kebez/kepez, 152
kebit, 171
keçe, 118, 152
keçe/kiçe, 208
keçi, 102
keçig, 164
keçigsiz, 164, 293
keçiş, 164
keçrüg, 224
keçrüşsek, 257
keçürgen, 234, 257
keçürgülük, 234
ked/key, 309
keder, 233
kedgü, 140
keğindi, 280
kedrim, 243
kedük, 141
keğük, 140
keğüklüg, 140, 257
kedüklük, 152
keğüt, 140
kefgek, 243
keh keh, 238
kek, 232
keklig, 257
keklik, 110
kekmekek/kekmen, 257
kekre, 92
kekük, 110
keküş, 139
keleçü, 187
kelegü, 108
kelep, 95
keler, 107
kelgen, 257
kelgü, 224
kelgüçi, 257
kelgülük, 224
kelgüsüz, 224
kelig/keliş, 229
keligsek, 257
kelin, 196
keliş barış, 229
kelişlig barışlig ew, 168
kelkin, 219
kelmek, 229
kelñik, 114
kelñiz, 219
kem, 87
kemdük süñük, 78
kemek, 143
kemi/kimi, 164
kemrük/kertük, 214
ken/kend, 171
kenç/ke:ñç, 174
Kençek, 73

Keçek Sejir, 66
kend, 167, 171
kendi/kendü, 307
kendüg, 118
kenpe, 92
kenzi, 143
keşes, 224
keşes, 224
keşeslig, 297
keşesiz, 297
kepek, 92, 94, 194
kepek yinçü, 137
kepeklik, 170
kepli, 108
kepez, 92
kepezlig, 257
kepezlik, 166
keregü, 168
kerek, 224
kereklig, 297
kerem, 167
kerey, 122
kergük, 83
kerik, 214
kerilgen, 257, 280
kerim, 143
keriş, 85, 187, 203, 214
kerjü, 137
kerki, 122
kerpiç, 121
kerpiç kipi, 121
kerşegü at, 104
kerü, 306, 309
kes, 137
kes/kesek, 146

kesgük, 125
kesilgen, 280
kesirgü, 118
kesirgü/kesürgü, 115, 152
keslinçü, 107
kesme, 81, 205, 227
kestem, 180
kester, 158
Keşmir, 66
keten, 232
ketki, 104
ketmen, 122
ketü, 243
ketüt, 243
kewçi, 121, 194
kewel at, 104
kewgin aş, 128
kewig, 80
kewiz, 115, 152
kewli, 216
kewrek, 95
kewrik, 93
kewşek, 280, 289
kewşengen, 273
kewşen, 201
Keygen, 69
keyik, 106
keyik sögüt, 97
keyik/keylik, 243
keyük, 140
kez, 143, 205
kez/kiz, 135
kezig/kezik, 87
kezik, 191, 228
keziklik, 123

kı:z, 179
kı:z/kız, 176
kı:zkıya, 175
kıçı, 134
kıçurgan, 258
kıdıg, 152, 214
kıdıglıg börk, 141
Kıfçak, 71, 73
kıftu, 122
kıg, 91, 194
kıkı, 187
kıl, 81, 85
kıl kuçruk/kıl kuş, 110
kıldruk, 100
kılğan, 258
kılıç, 205
Kılıç, 64
kılıç boynı, 205
Kılıç Ha:n, 184
kılıç kamçı, 205
kılıç ko:lı, 205
kılıg, 191
kılık/kılk, 187
kılınç, 191, 234
kılk/kılık, 258
kılmış, 297
kılıtk, 90
kıımız, 136
kın/ki:n, 205
Kınık, 73
kııru, 303
kır, 214
kır at, 104
kır yağı, 204
kıragu, 212
kırbas, 243
kırgag, 142, 152, 232
kırgıl, 258
kırııdı, 224
kırk, 221
kırkın/kız kırkın, 176
Kırkız, 73
kırklım sa:gu, 146
kıırma, 244
kıırnak, 176
kıırıak, 118, 122
kıirt, 234, 243
kıirtış, 243
kıirtışlıg, 243
kıırık, 244
kıısga, 303
kıısgaç, 122
kıısıg, 171
kıısır, 244, 273
kıısır/kıısırak, 104
kıısmak, 125
kıış, 208
kıışın, 208, 303
kıışlag, 168
kıışlık, 168, 280
kııw/kuw, 173
kııwal, 291
kııyık, 258, 280
kııyım, 232
kııyma ügre, 134
kııymaç brk, 141
kıız, 161
kıız kıışı, 258
kıız kuş, 110
kıız/kı:z/kız, 174

kızgul at, 104
kızgut, 249
kızıl, 299
Kızıl, 69
kızıl çüvit, 299
kızıl meñizlig, 77
Kızıl Öz, 70
kızıl sü:çig, 136
kızlamuk, 87
ki:, 310
ki:ç, 303
ki:p, 224
ki:p (ki:pi)/kipi, 309
ki:ş, 106, 205
kibe, 210
kiçig, 146
Kiçig Keygen, 69
kidin/kiğin, 306
kidinki yalıg, 126
kiğiz/kidiz, 152
kiğizgek, 289
kiğizgek ka:gun, 129
kiğizlik, 152
kim, 306
kimişge, 115, 152
kimsen, 142, 152
kin, 86
kin yıpar, 86
kiñ, 146
Kiñüt, 66
kir, 172
kirdeş, 180
kirgin, 197
kürgü, 224
kürgüçi, 258
kürgüsüz, 297
kirigsek, 258
kiriş, 161, 205
kirit, 115
kiritlig, 280
kiritlik, 227
kiritlik enüki, 227
kirpi, 106
kirpik, 81
kirşen, 139
kirtü, 187, 228
kirtüç, 258
kirü, 220
kis/kisi, 179
kişen, 125
kişi, 175, 179
kiz, 115
kizlençü, 224
ko:l, 214, 224
ko:m, 114, 125
ko:n, 102
ko:r, 224
ko:ş, 281
ko:ş at, 104
ko:ş biçek, 122
ko:y yılı, 209
ko:y/koy, 102
koburga, 110
koç/koçnar, 102
Koçnar Başı, 66
Koçu, 65, 66
kodı/kodı, 220
koğurçuk, 167
koğuz, 175
kog, 172

kogşak, 280
koguş, 92
koguş/kogış, 150
kokun/kukun, 114
kol/ko:l, 77
kolan, 125
kolan eti, 125
koldaçı, 159
koldaş, 180
koltık, 82
komitgan, 224
komşuy, 107
komuk, 91
konak/koyak, 92, 94, 194
konat, 177
konşı/koşnı, 180
konuk, 180
konuklug, 180, 281
konukluk, 177
konukluk ew, 168, 177
konum, 181
koŋ et, 82
koŋragu, 78, 148
koŋur, 297, 300
koŋuz, 108
kop/köp, 303
kopurgan, 258
kopuz, 148
kopuzlug, 258
kor, 131
korday, 110
korıg/kori:g, 166
korkınç/korkunç, 232
korklık, 258
korkmış, 258, 273
korluk, 118, 150
koru, 95
korug, 97
korugçı, 159
korum, 161, 214
korumlug, 293
korvı, 281
koşa, 303
koşnı, 181
koşug, 172
koşulgan, 273
kotkı, 258
kotkı er, 228
kotkılık, 228
koturmış, 281
kotuz, 106
kotuzlug, 258
kova, 118, 125
kovı/kowı, 281
kovuç kovuç, 238
kovuç/kovuz, 239
kovuk/kowuk, 224
kovuz, 136
kowı er, 258
koy, 144
koyug, 136
koyug süçig, 136
koyugluk, 118
kozi, 102
kö:k, 211, 300
kö:k çüvit, 299
kö:k topulgan, 110
kö:l irkin, 185
kö:l/köl, 217
kö:n, 80, 84, 150

kö:şik, 142
kö:z, 114
köç, 182, 207
köçrüm, 232
köçük, 77, 83
köçürgen, 258
köçürme oyun, 167
köçüt, 104
ködeş, 118
kög, 89, 137
kög yıldı, 101
kögürçün, 110
kögüz, 77
kök, 97, 125, 177
kök çığırsı, 210
kök yuk, 184
kökegün, 108
köken, 125
kökreg, 212
kökşin, 300
kölige, 213
kölik, 213
köliklig/köşiklig, 293
kölük, 102, 281
kölüklüg, 258
kölüñ/kö:lüñ, 217
köm (kö:k)\, 300
kömçü/kömüç, 161
kömeç, 132
Kömi Talas, 66
kömiçe/köminçe, 108
kömüldürük, 125
kömüñdi, 281
kömürgen/köwürgen, 95
kömürlük, 97, 170
kömürlük yıgaç, 97
köñcek/köñçük, 142
köñdi, 187, 249
könek, 118, 150
köni, 249, 281
köñlek, 140
köñül, 232
köñüldaş, 180, 233
köñüz, 91
köp, 146
köp kö:k, 300
köp saç, 81
köpçük, 125, 152
köpen, 125, 153
köpig, 153
köpik/köpük, 114
köprüg, 164
köpsün, 116, 153
körge, 118
körk, 228
körklüg, 259, 281
körmek, 224
körmüş, 259
körpe, 274, 288
körpe ogul, 175
körük, 157
körünç, 177
Körün, 70
Körün Kö:l, 70
körüş, 187
kösgük, 121, 166, 194, 199
kösrük tuşag, 125
ködürge, 108
ködürgen, 106
köşige, 213

köşirgek er, 259
köt, 77
köti kızlak, 110
kötiç, 230
kötki, 214
kötlüg, 230
kötrüg, 224
kötrüm, 116
kötü, 169
kötürgen, 274
kötürgü, 164
kövüz, 116, 153
köwre, 84
köwşek, 244
köwşek etmek, 132
köz, 85
köz/kö:z, 77
közeç, 118
közeçlik, 158
közeçlik titig, 119
közegü, 127
közetdeçi/közetteçi, 259
közetgen, 259
közetgüçi, 259
közetlig, 281
közetmiş, 274, 281
közkeni, 108
közkiye, 85
közkünek, 110
közlüg, 244
közlük/közöldürük, 142, 153
közmen/kö:zmen, 132
közñü, 116
kuba, 300
kuba at, 104
kuçak, 146
kuçam, 146
kuçgundi, 95
kuçuş, 187
kudgu/kudgu, 109
kuğruçak, 78
kudruk, 77
kuçruk, 83
kuğuglug, 281
kudurgak, 144
kuduzgun/kuğuzgun, 125
kugu, 111
kukunlug, 297
kukunlug o:t, 114
kul, 176
kula at, 104
kulabuz, 159
kulaç, 146
kulak to:n, 140
kulak/kulkak, kulğak, 77
kulak/kulkak/kulğak, 86
kulaklıg, 281
kulan, 106
kulavuzsuz, 159
Kulbak, 64
kulnaçı kısırak, 104
kulsıg, 176, 259
kulun, 104
kulunlug, 274
kum, 218
Kum, 66
kum öğü, 218
kumgan, 119
kumlak, 92
Kumuk, 63

kunçuy, 184
kundıgu, 119
kunduz, 106
kunduz kayrı, 83
kur, 141, 184, 289
kur baka, 107
kuram, 181
kuram kişiler, 181
kurç, 289
kurç temür, 137
kurgak, 219
kurgu, 224, 249
kurguçu, 259
kurguluk, 228
kurı kurı/kurıh kurıh/kurıh kurıh, 238
kurıgu, 281
kuritgan, 259
kurkag, 214
kurman, 205
kurmiş, 281
kurşag, 141, 153, 224
kurt, 106, 109
kurtga, 175
kurug, 188, 281
kurug/kuruk, 289
kurugjin, 137
kuruglug, 282
kurugluk, 205, 227
kurugsak, 77, 83
kurulgan, 259
kurunçı, 153
kurunlug, 282
kurut, 131
kurutlug, 259
kusık, 131
Kusık, 63
kusıklıg, 259
kusınçıg, 233
kuş, 111
kuşgaç/kusgaç, 111
kuşgun, 92
kuşgun/uşgun, 129
kuşlag, 192
kuşluk, 208
kuşun, 137
kut, 173
Kutan, 64
kutlug, 173, 199
Kutlug, 64
kutlug tigin, 173, 176
kutsuz, 174
kurturma börk, 141
kutuz, 87
kuy, 215
kuyar, 230
Kuyas, 68
Kuyaslıg, 74
kuyaş, 146
kuyka, 80, 153
kuyma, 116, 119, 123, 132, 157
kuz, 220
Kuz Ordu/Kuz U:luş, 66
kuzgun, 111
kü:, 190
kü:ç/küç, 228
kü:çlüg, 244
kü:lüg, 190, 260
kü:n batsıg, 219
kü:n çogı, 213
kü:n togsug/togsıg, 219

kü:n/kün, 208
kü:z/küz, 208
küç, 134
Küç Tigin, 64
Küçe, 71
küçemçi, 228
Küçet, 73
küdegü/küdegü, 196
küden, 180, 196
küdüg/ı:ş küdüg, 236
küg, 173, 188, 210, 233
küjek, 81
kükü:/küküy, 178
kül, 114
küler, 259
külf, 303
külgen, 259
küllü, 235
küllü/kültgü, 90
küllüçi, 259
küllüsüz, 303
küli, 129
külsirgen, 259
küllünç, 235
kümüş, 137, 161, 184
Kümüş, 63
kün ortu, 208
kün/kü:n, 211
kündüz, 208
küni, 196
künlük, 293
küñ, 176
Küñüt, 71
küp, 119
küpe, 123
küpe yarık, 206
kür, 260
kürgek, 121, 194
kürin, 119
kürk, 161
kürşek, 135
kürt, 97
kürt kürt\, 238
Küsen, 71
küstri, 78
küvük, 100
küvük çetük, 102
küvük müş/küwük müş, 102
küweçlig, 282
küwez, 235, 250
küwezlik, 235
küwij, 289
küwlük, 205
küwrüg, 148
küyde, 114
küye, 109
küyük, 282
küyüm küyüm, 236, 303
küzen, 108
küzüg, 153
la:çın, 111, 184
lagun, 119
lantu, 134
law, 186
lıyu, 218
limken, 129
liş, 90
lohtay, 144
lüçnüt, 191
ma/mah, 309

mama, 102
mamu, 175, 196
Man Kend, 66
Man Kışlag, 66
man yaşlıg, 274
mançu, 162, 191
mançuk, 116, 119, 153
mandar, 92
mandırı/mundaru, 170, 196
mandu, 136
mañıg, 229
maraz, 96
maraz/hıyar maraz, 192
maşıç üzüm, 130
mayak, 91
maygak, 260, 274
mayıl yemiş, 130
mee, 239
mejek, 91
Mekke, 173
meldek, 282
meñ, 81, 112
meñgü, 207
meñgü ajun, 212
meñgü ajun/bu ajun/ol ajun, 199
meñiz, 77
meñlig, 244
merdek, 106
mI/mU, 309
mındatu, 144
mıñar, 217
Mıñlak, 71
mıñuy, 132
miñi, 77
monçuk, 123, 125
muguzgak, 109
munda, 306
mundag, 303
mundın, 306
munduz, 260
munduz akın, 219
munduz yoriga at, 105
mungak, 260
munu/munı/mu:nı/mu:nu, 309
muñ, 233
muñ tag, 80
muñar, 307
muñlug, 260
murç, 130
muyan, 199
muyançılık, 203
mük, 303
mün, 87
mün(süz)\, 244
müñüz, 83
müñüz baka, 107
müñüz müñüz, 167
müñüzgek, 89
müş, 102
namıja, 179
naru, 309
ne ugurda, 306
ne:/nü, 306
ne:lük/nelük, 306
ne:ñ/neñ, 116
ne:teg/neteg, 306
neçe, 306
neçük, 306
neg, 107
neg yılan, 107

negü, 306
neme ne, 306
nerek, 306
nijdag, 119
nom, 199
o/ol, 307
o:ka, 162
o:n, 221
o:nunç/onunç, 222
o:p o:p, 238
o:ru, 170
o:t bandal, 100
o:t/ot, 114
o:y, 215
oba, 181
oçak/oçuk, 114
oçaklık, 282
oçaklık, 224
oğguç, 114
oğgurgan/oğgurguçı, 260
odgurmiş, 260
oğug/oğug könüllüg, 260
oğugluk, 235
Oğun, 73
ogıl/ogul, 175
ogış/oguş, 181
ogla, 175
oglagu, 260
oglak, 102
oglak ay/ulug ay/ulug oglak ay, 208
oglan, 175, 176
oglansığ, 260
ogrı, 160, 306
ogrılık, 228
ogrug/owrug, 78, 215
ogul, 112
ogulçuk, 79
ogulkiya, 175
ogulmık/ogulmuk, 169
oguşlug, 260
Oguz, 73
oğak, 136
oğşagu, 167
oğşançığ, 244
ok, 174, 182, 205
ok yılan, 107
okçı, 159, 204
okıtgan, 282
oklug kirpi, 106
okluk, 205
oktam, 146
okut, 180
oldrum, 244
olıç/oluç, 231
oluk, 83, 125, 164
olunç, 293
oñ, 220, 297
oñ/oñay, 225
oñamuk, 244
oñujın, 199
op, 102
op op, 238
Opal, 68
oprak, 282
opu, 139
opuz, 215
opuzlug, 293
or, 274
Oran/Varan, 72
ordu, 112, 171

Ordu, 68
ordu başı, 203
Ordu Kend, 66
ordutal, 96
orgak, 121, 194
orı, 217
orı/orı kıkı, 188
ortak/ortuk, 225
ortu, 244
ortu/otra, 220
ortukluk, 225
orum, 146
orun, 215
orut, 96
osal, 260
osayuk, 260
osruk, 91
osug, 225
osurgan, 260
oş oş\, 238
ot, 96, 112, 139
ot yem, 134
otaçı, 159
otag, 168
otgun, 125
otlug, 293
otluk, 113
Otluk, 66
otran, 140
otrug, 215
ottuz, 221, 222
otuñ, 97
otuñluk, 170
ova, 135, 310
oy at, 104
oynagu, 235
oynak, 260
oynak işler, 174
oynaş, 261
oyuglug, 282
oyuk, 165
oyun, 167, 188
oza/ozakı, 207
ozakı bilgin(ler), 207
ozgan, 104, 274
ozıtgan, 261
ozuk, 104, 274
ö:ç/öç/öçüt, 233
ö:g, 190, 274
ö:gsüz, 233, 261
ö:l/öl, 290
ö:rme saç, 81
ö:rme/örme, 282
ö:t, 78
ö:z, 75, 78, 101, 177, 215, 217, 220
ö:z kişi, 177
ö:z(üm) konukı, 75
ö:z/öz, 307
ö:zlük, 274
öçeş, 235
öçlög, 261
öd/öd, 207
ödlek, 207
ödü, 215
Ödü Kend, 66
ögdaş, 178
ögdi, 228
öge tigit, 184
öge/ö:ge, 184
ögey, 179

ögey ata, 179
ögey kız, 179
ögey ogul, 179
ögit, 194
ögitçi, 261
ögreyük, 197
ögünç, 228
ögüندی, 261
ögüngüçi, 261
ögüt/övüt/ötlük, 188
ögüz, 217
ökünç, 233
öküş, 274
öküz, 102
öl, 212
öldeçi, 274
öles, 291
ölige, 96
ölüg, 75
ölüm, 75
ölüt, 203, 244
ölütçi, 203
ömgen, 79
önmiş, 96
öη, 220, 300
öη/öηlüg, 282
öηdün, 303
öηdünki, 220
öηeyük, 297
öηi/öηin, 309
öηik/öηik yörgeyek, 124
öηik/öηük, 153
öηre, 82
öpke, 77
öpke/öwke, 233
öpüm, 146
öpürgen, 261
öpüş, 188
ör, 144
örçüg/örgüç, 81
ördek, 111
ören, 297
örgen/örken, 153
örk, 125
örkü, 83
örküç, 119, 217
ört, 114, 219
örter, 297
örter kül, 114
örtgün, 94, 194, 210
örtmen, 169
örtüg, 116, 153
örüg, 235
örük, 282
örük saç, 81
örümçek, 107
öş, 85, 101
öşergen, 244
öşün, 77
Ötemiş, 64
ötgen, 274
ötki, 162
ötkünç, 173
ötmek, 132
ötnü/ötünç, 163
ötrük, 250
ötrüm, 139
ötüg, 90, 188
ötügçi, 159
ötüglüg, 261

Ötüken, 72
ötüş, 167
öyle, 208
öyük, 218
öz, 245
Özcend, 72
özek, 80
özi, 215
Özkend, 66
özle, 208
özök, 185
özük, 170, 217
pat, 239
pis, 91
rapçat, 192
sa:, 307
sa:ç, 119
sa:glıg/sağlıg, 230
sa:l, 164
sa:n/sanı, 221
sa:rıg çüvüt, 299
sa:tır, 230
sa:w, 173, 188, 190
sa:w uşak, 188
sa:w/saw, 188
sa:wçı, 159, 188, 196, 199
sa:y, 215
sa:y yarık, 206
saban, 121, 194
Sabran/Şabran, 66
saç, 81
saçgak, 261
saçındı, 282
saçıratgu, 113
saçlıg, 245
saçu, 153
saçuk, 282
sag, 87, 156, 190, 220
sag köñül, 233
sag suw, 114
sag ya:g, 131
sagdıç, 180
sagım, 146
sagınlıg, 261
sagır, 119, 192
sagız, 101
sagız toprak, 218
sagızgan/sagızgan, 111
sagızlıg, 261, 293
sagkuçı, 261
sağlık, 102
sagnagu, 130
sagrak, 119
sagrı, 77, 82, 220
sagu/sa:gu, 146
sagun, 184
Sağsın, 67
saht, 124
sak, 261
sak sak, 236
saka, 215
sakak, 77
sakal, 82
sakalduruk, 153
sakınç/sa:kınç, 233
sakırku, 107
sakış, 221
sakız, 135
sakızlıg, 283
saklık, 235

sal, 139
salçı, 159
Salçı, 122
salçı biçek, 119, 122
salga at, 104
Salgur, 73
salı, 122
salındı, 283
salındı otuñ, 97
salıñu, 205
saman, 101
samanlıg, 261
samda, 143
samduy, 135
samursak/sarmusak, 95
samurtug, 298
sanaç, 153
sanaç kesirgü, 153
sandırıñ/sandruş, 203
sanduvaç, 111
sanı/sa:nı, 225
sañ, 91
sañan, 290
sap, 127, 225
sap sarıg, 300
sapıg, 169
sapılğan, 261
sapıtğan, 274
Saplıg Kayas, 65, 68
saplık, 156
saraguç, 142
saran, 261
saranlık, 235
sargan, 92
sargan kamaş, 166
sargan yir, 92, 166
sarıçga, 109
sarıçka er, 109, 262
sarıg kezig, 87
sarıg surıg, 236
sarıg turma, 130
sarıg/sa:rıg, 300
sarıg/sarıg suw, 90
sarıglıg, 88, 262
sarıglık, 225
sarım, 153
sarıñçı ta:şı, 138
sarkıç, 92
sarkım, 212
sarkındı suw, 114
sarkınuk/sarkıyuk, 83
sarmaçuk, 135
sarmaş, 225
sarnıç, 119, 150
sarsal, 106
sart, 159, 163
sart surt\, 238
Saryam/Sayram, 67
sasıg barıg, 225, 236
sasık, 116
saş at, 104
sata, 138
satguçı, 159, 163
satıg, 163
satıglık, 283
satma, 127
sawdıç, 119
sayram suw, 114
seçe, 111
sedrek, 245

sedrek kapug, 170
Sekirme, 67
sekiz o:n/seksön, 221
sekiz/sekkiz, 221
sekrik, 215
sekü, 215
Selçük/Selçük Sü: Başı, 62
semiz/semüz, 274
Semizkend, 67
semizlik, 225
semürgük, 111
sen, 307
sen/sin, 307
sensiz, 307
señeç/señgeç, 130
señek, 119
señir, 215
señregü, 274
sep, 116, 197
sepkil, 89
sergek, 235
serk, 119
serker, 160
serü, 116
seşilgen, 283
seşük, 283
sewinç, 233
sewüglük, 233
sewügsüz, 245
sewük, 283
sézig/sizig, 233
sıbizgu, 149
sıçgak, 262
sıçgan, 108
sıçgan yılı, 209
sıdıg, 82
sıdıg/sıdig, 144
sıdrım/sıdrım/sırım, 153
sıgan saç, 81
sıgır, 103
sıgırçık/sıgırçuk, 111
sıgırlıg, 262
sıgıt/sıhıt, 233
sıgra, 215
sıgzıg, 153
sıkırkan, 108
sıkış, 225
sıkman, 210
sımsımrak, 135
sın, 146, 201
sınçgan katı, 129
sındu, 123
sıñ, 239
sıñarsuk, 126
sıñuk/sınuk, 283
sıp, 104
sıp akurı, 126
sıpakur, 126, 153
sır, 139
sır sır, 238
sırmak, 126, 154
sırt, 82, 215
sırtıg, 190
sıruk, 169
sırukluk yıgaç, 169
sış/şış/si:ş, 119
sızlag, 89
si:gun, 106
si:gun otı, 96
Si:gun Samur, 72

si:k, 146
si:l, 262, 274
si:ş, 89
sibek, 116, 121, 127, 194
sibiz, 262
sibüt, 134
Sidiñ Kö:l, 70
sidük/sidük, 91
sigil/sügül, 89
sik, 79
sikiş, 197
sikken, 262
silig, 262
sinçü, 132
siñek, 109
siñi, 288
siñil, 178
siñir, 80
siñüt, 201
sirke, 109, 134
Sitgün, 67
siz, 307
so:gan yılan, 107
so:gan/so:gun, 95
so:l, 220
Sogdak, 73
sogıklık, 283
sogulgan, 294
sogulmuş, 294
sogunlug, 294
sogut, 131
sokar, 245, 275
sokarlaç börk, 141
sokım, 127
soku (<sokku), 119
solak/talak, 78
solamuk, 245
sondılaç, 111
sondırı, 217
soñ, 177, 220, 303
soñuk, 222
sopran, 245
sorgu, 120
sorkıç, 96, 139
sorugçı, 262
soruş, 94, 194
sowuşgan, 88
soyagu, 83
söbi, 245, 291
sögen, 126
söglünçü, 133
sögüş, 84
sögüt, 97
sögütlük, 166
söke, 304
sökel, 87
sökmen, 185
sökrük, 79
sökti, 92, 94, 195
söküg, 230
söküş, 188
söl, 114
söllüg, 288
söz, 188
sözkiye, 188
sözñri, 262
su:f, 141
suburgan, 201
suç, 304
suğuk, 90

sugdiç, 180
Sugnak, 67
sugur, 106, 108
sugurlug, 294
sugut, 133
suk, 250
suk (yalñus)\, 262
suk erñek, 81
sukak, 106, 185
sukaklıg, 294
sukluk, 235
sukru, 304
suktu, 133
sulundi, 81
suma, 94, 195
sumlım, 262
sun altun, 162
sun kişi, 262
sunı, 169
sunzi, 109
suñkur, 111
susgak, 162
susık, 116
Suvar, 73
suvuk, 115, 283
suvuk yugurt, 131
suw sıgırır, 103
suw tirgeşi, 114
suw/su:w, 114
suwgardaçı, 262
suwgarguçu, 262
suwgarıksak, 262
Suwlag, 72
suwlañ saç, 81, 97
suwlañ yıgaç, 97
suwluk, 141, 142
suwsuş, 136, 137
sü:, 203
sü:çig/süçig, 136, 290
sü:r sü:r, 238
sü:t, 131
sü:t ötrüm, 96
süglin/süwlin, 111
sügnegü, 89
süksük, 98
Süli, 64
Sülmi, 67
süm süçig, 290
Sünüş, 64
süñü/süñüş, 205
süñük, 78
süñüş, 203
süpründi, 283
süpürgü, 116
sürçek/sürçük, 180
sürgüçi, 262
sürk buz, 218
sürtük, 160, 283
sürtük işler, 160
sürüg, 101, 177
sürülgen, 262
süründi, 263
süsegen, 275
süwri, 116
süzgün, 98
süzme, 132
süzük, 115, 138
süzündi, 294
şa, 111, 263
Şa:nçu/Şançu, 67

şal şul (eliglig), 263
şalaşu, 154
şamuşa, 96
şanbuy, 181
şap, 304
şap şap, 238
şar şur, 238
şat, 228
şaw, 92, 100
şebiñ, 127
şekirtük, 131
şı, 188
şın, 116
şöpik, 135
Şu, 62, 67
şuglu, 130
şutı, 103
şük, 310
şünle, 92
şütük, 173
şütük sakal, 245
ta:g/tag, 215
ta:gar/tagar, 119
ta:h ta:h, 238
ta:l, 101
ta:l bodlug, 241, 245
ta:m/tam, 169
ta:r, 245
ta:tıg talıg, 86, 236
ta:tıg/tatıg, 86
taban, 84
tabanlıg, 275
tada, 146
tadgun, 217
tadu, 263

tağun/tadun, 103
taga:r/tagar, 154
tagay, 178
tagna yawa, 139
taguzmak/takuzmak, 245
tañçek, 144
tañtu, 144
takagu yılı, 209
takagu/takuk, 103
takagun, 103
takı/dakı, 309
takır takır/tikir tikir, 238
takuk/takagu/takagun, 103
takuklug, 263
talagu, 88, 139
talas/tasal, 167
Talas/Tıraz, 67
talgag, 212
talguç, 127
talguk, 123
talka/tarka, 130
talkan, 132
talkıg, 215, 225
talku, 283
talı, 250
talwır/tolwır, 116, 154
tam, 169
tam kerimi, 169
tam tü:pi, 169
tamak/tamgak, 78
tamar/tamur, 79
tamata (?), 132
tamdu/tamduk, 115
tamga, 186, 217
tamgak, 78

tamgalıg, 283
tamgalık, 119, 165
tamındı suw, 114
tamu, 199
tamurgan, 245
tamurlug, 288
tan, 212
tana, 99
tañçu/tunçu, 128
tanuk/tanu:k, 198
tanukluk, 198, 235
tañ, 119, 168, 208, 233
tañ tuñ, 238
tañıl, 275
tañsuk aş, 128
tañuk, 144, 186, 198, 201
Tañut, 73
tap, 89, 231
tap tup, 238
tapa, 309
tapa(sı), 309
Tapar, 62
taparu, 309
tapçañ, 127
Tapdu, 64
tapı, 263
tapı/taplag, 235
tapındaçı, 263
tapıngan, 263
tapınguçı, 263
tapluk, 215
tapug, 192, 199
tapugçı, 159, 192
tapuglug, 263
tapugsak, 263
tapuzgu/tapuzguk/tapzug, 188
tar, 135, 164
targak, 126
targıl, 275
tarhan, 184
tarıg, 94, 99, 195
tarıg biti, 109, 195
tarıg tarıtu yir, 195
tarıgçı, 159, 195
tarıglag, 166, 195
tarıglıg, 195
tarıglıg yir, 195
tarıglık, 195
tarım, 184, 218
Tarım, 69
tarıtgan, 263
tarıtıgsak, 263
tarmak, 84
tarmaz, 130
tarmut, 215
tars tars, 238
tartar, 111
tartıg, 81, 188
tartıgçı, 159, 188
tartın, 135, 177
Tartuk, 67
tarurku/tararku, 294
tarus, 169
tas, 228
taş, 119
taş yir, 164, 171
taş/taşın/taş yir, 220
taşak, 79
taşaklıg, 245
taşırkan közlüg, 244, 245

taşıtgan, 263, 298
Taşken/Taşkend, 67
taşra, 220
taşug, 162
tat, 138
Tat, 74
Tat/Tat tawgaç, 75
Tatar, 74
tatılgı/ta:tıglıg, 290
tatındı sü:t, 137
tatırğa, 150
tatırlıg, 294
tatlıg, 290
Tatsız, 74
taturgan, 263
tavar/tawar, 116
Tavgaç kömçüsü, 161
tavrattaçı, 264
tavuş/tawış/tawuş, 86, 188
tawarçı, 275
tawarlıg, 263
tawarluk, 170
tawarsızın, 304
Tawgaç, 65, 74, 75
tawgaç edi, 225
Tawgaç Һa:n, 62
tawgaç yudası/yuda, 98, 99
tawılguç/tawılku, 98
tawışgan, 106
Tawışgan Ögüz, 69
tawışgan yılı, 209
tawrak, 298, 304
tawratası, 247
tawratgan, 263
tawratgu, 247
tawratgu yıp/tawratmış yıp, 154
tawratguçı, 263
tawratıgsak, 264
tawratıgsı, 264
tay, 112
tayagu, 122
tayak, 127
tayanu, 159
taygan, 103
tayıg, 245
taylan, 245
tayuk, 245
taz, 245, 275, 294
teg, 309
tegiñ, 106
tegir, 225
tegirme, 283
tegirmek, 164
tegirmen, 195
tegiş, 225
teglük közlüg, 244
teğsüt, 162
teğü, 309
Tejik, 74
teke, 103, 106
teke sakal, 246
Tekiş, 64
tekne, 164
telik, 246
telim, 298, 304
telü, 233
telü/telwe, 88
Temen, 69
temen yigne, 156
temen yiñne, 156

temregü, 89
temür, 138
Temür Kazuk/Temür Kazıuk, 211
temürçi, 157, 159
temürgen, 205
temürlük, 157
ten, 77
teñ, 225, 247
teñ/teñ tu:ş/tu:ş, 147
teñgüç, 147
teñilgüç, 111
teñilgün, 111
teñiz, 217
teñri, 199, 211
Teñri, 199
teñriken, 184
teñsiz, 247
teñük, 212
tepe, 215
tepig, 229
teviz, 215, 264
tevizlik, 235
tepretesi, 298
tepretgen, 264
tepretgü, 247, 283
tepretigsek, 264
tepretigsi, 264
tepretmiş, 283
tepretteçi, 264
tepük, 127
ter, 93, 192
terçi, 159, 192
teri, 80
terilgen, 284
terinçek, 140
teriñ bilge, 147, 183
terk, 304
terken, 184
terkin, 181, 294
terlik, 126, 154
ternek, 115, 218
terñük, 115
ters, 192
ters iş, 192
teşik, 264
teşik, 246
tétig, 264
tetrü, 225
teve/tewe/tewi, 103
tew, 228
tewe kuş, 111
tewgen, 264
tewlüg, 264
tewren, 154
tewsi, 119
tewürgen, 264
tezek, 91
tezgek, 264
tezgi/tezig, 203
tezinginç, 215
tezinginç yo:l, 215
tezig, 264
tıdıg/teriñ, 147
tıdıglıg, 284
tıdın, 309
tıdındı, 284
tıdış, 235
tıg at, 104
tıgrak, 80, 264
tıkma üzüm, 130

tıl, 82, 188, 189, 204
tılak, 79
tıldag, 188
tıllıg, 265
tırıñ, 239
tırıñak, 81
tırt tırt, 238
tış at, 104
tışı, 175
tışı takagu, 103, 175
tıt, 98
tı:min, 304
tı:n, 265
tı:n/tın, 86
tı:n/tın/tınıg, 233
tı:n/tin, 126
tı:rgüçi, 265
tı:rig, 177, 225
tı:ş, 121, 195
tı:ş sıgzağı, 127
tı:ş/tış, 80, 84
tı:z, 78
tıgin, 176, 184
tıgit, 184
tıken/tikken, 93
tıki, 225
tıkiğlig, 284
tıkim, 128
tıkiş, 128
tıkme, 154
tıkü, 147
tıküç, 120
tılek, 199
tılge, 147
tıli, 206

tılim, 147
tılkü, 107
tım, 120, 159, 163
tımçi, 159, 163
tın tızgin, 126
tıregü, 128
tırek, 98
tıreklik, 98, 166, 169
tırgeş, 225
tırgi, 120
tırgü, 120, 154
tırig, 75
tırigle, 304
tırigsek, 265
tırilgen, 265
tırnek, 177
tırsgek, 78, 89
tışek, 103
tıtig, 218
tıtir, 103
tıtiz, 290
tıtizlik, 86
tız, 294
Tız, 70
tızgin, 126
tızgök, 304
tızıldürük, 124
tızim, 147
tızme, 154
to, 132
to:g, 218
to:n/ton, 140
to:nluk, 140, 144
to:r/tor, 113, 157
to:z, 284

to:z/toz, 218
toğ monçuk, 124
toğ/toy, 111
toğgurdaçı, 265
toğgurgan/toğurgan, 265
toğgurguçu, 265
toğgurmuş, 265
togaklık/tokaklık, 120
togmış, 265
togradaçı, 265
tograg/togragu, 248
togragan, 265
togragsak, 265
togragu, 289
tograguçu, 265
tograguluk, 265
tograk, 98
togramadaçı, 265
togramış, 289
togrıl, 111, 133
Togrıl, 64
togru, 206
Tohsı, 74
Tohsı Çigil, 74
tok, 246, 265, 275
tok tok, 238
tokaç, 133
tokımak, 116
Tokış, 64
toklı, 103
tokluk, 225
toku, 124
tokum, 103
tokurka, 120
Tokurka, 71
tokuşgan, 266
tokuz, 221
tokuz o:n/tokson, 221
tokuz tu:glug ha:n, 186
tolarsuk, 84
tolgag, 124, 233
tolı, 212
tolu, 246
tolun/to:lun a:y, 211
tolvır, 116, 154
tomrum yıgaç, 150
toñ, 246
toña, 107
toña tigin/toña ha:n, 185
toñra, 172
toñuz, 107
toñuz yılı, 209
top/topık, 167
topık süñük, 133
toplu, 201
toprak, 215, 218
topulgak, 89, 96
topulgan, 266
topunlug, 288
topurgan, 294
topuz yük, 126
torı, 266, 290
torıga:, 111
torku, 144
torlak, 246, 275
torpı, 103
torug, 300
torug/torig, 105
toruk, 246, 275
torukluk, 225

torum, 103
torumlug, 266
tos tos, 238
tosun, 105
Totırka, 74
tovıl, 149, 192
toy, 158, 203
toy otı, 96, 99
toyın, 199
tozıtgan, 275
tö:l, 175, 210
tö:r/töre, 167
tö:rt/tört, 222
tö:rtünç, 222
tö:ş, 77
Töger, 74
tögün, 186
töküglüg, 288
töküz, 105
töküzlük, 225
tölek, 234
tönre, 220
töp, 133
töpü, 215, 220
Töpüt, 74
törkün, 167
törpig/törpigü, 157
törtgil/törtgül, 230
törü, 197
töşeglig, 284
töşek, 116, 154
töşeklig, 266
töşeklik, 144, 154
töz, 177, 181
tu:ç, 138
tu:g, 149, 186
tu:glug, 266
tu:n, 175
tu:n kız, 175
tu:n ogul, 175
tu:ş, 124, 220
tu:z, 138, 226
tu:zlug, 290
tudrıç, 172
tuğun/tudun, 159, 175, 192
tug, 115, 116
tuga, 87
tugrag, 105, 159, 181, 186, 189
tul/tugsak/tul tugsak, 175, 197
tulas, 246
tulkuk, 120, 150
tulum, 206
tulumlug, 266
tulun/tuluñ, 82, 126
tum, 275, 290
tum/tumlıg/tumlug, 212
tuma buxsun, 136
tumagu, 88
tuman, 212
tumşuk, 84
tun, 234
Tunkend, 67
tuñu, 246
tura, 206
turag/turıg/turug, 113
turası, 248
turası ugur, 207
turdaçı, 266
turgan, 266
turgu (ugur), 248

turgu/turug, 229, 248
turguçu, 266
turk, 147
turkug, 234
turkun, 294
turkun suw, 114
turma, 130
turna, 111
turpun, 225
turuglag, 248
turugsak, 266
turum, 147
turumtay, 111
Turumtay, 63, 185
turuşgan, 266
tusu, 89
tuşag, 126
tuşagu, 207
tuşu tuşu, 238
tutaşı/tutçı, 304
tutaşı/tutşı/tutçı, 225
tutgak, 204
tutgan, 266
tutguç, 128
tutguçu, 266
tutma, 116
tutmaç, 134
tutmaç çöpi, 135
tutmış, 304
tutsug, 189
tuttaçı, 266
tutug, 88, 204
tutuglug, 248
tutugsak, 266
tutuk, 275

Tutuk, 64
tutunçu, 179
tutunçu ogul, 179
tuturkan, 94, 195
tutuş, 203
Tutuş, 64
tutuzgu, 192
tutzug, 225
tuwuz yinçü, 137
tuyag, 84
tuyaglıg, 275
tuyın, 266
tuyuk, 267, 284, 294
tuzak, 113
tuzak/tuzakı, 231
tuzgu, 165
tuzkıya, 311
tuzluk, 120
tü tü, 284
tü:, 82, 275, 300
tü:daş, 300
tü:lüg, 300
tü:lüg yağım, 149
tü:n/tün, 208
tü:nek, 171
tü:p, 101, 169
tü:p/tüp, 220
tü:plüg, 267
tü:plüg yıldızlıg (kişi), 267
tü:ş, 87, 197
tü:ş ödi, 208
tüge, 103
tügek, 156
tügi, 101
tügme, 142

tügmüş/tügsin, 284
tügsin, 185
tügülgen, 246
tükel, 305
tükü tükü, 238
tülek, 210
tülek yılı, 210
tümen, 284
tümen miñ, 222
tümrüg, 149
tümse, 199
tünerik, 213
tünerik (yir):, 201
tünerik yir, 213
tünle, 208, 305
tüñlük, 170
tüñlük tuğı, 116
tüñşü, 123
tüñür, 179
tüpi, 213
tüpiçil, 294
türgök, 116, 154
türk, 210
Türk, 64, 67, 74, 75
türk kuyaş ödi, 208
türk yigit, 175, 210
Türkmen, 74
türlüg, 284
türmek, 226
tüş, 210
tüş ödi/tüşlük ödi, 210
tüşgün, 93
tüşrüm, 154
tüşük, 267
tüşürgü, 217

tüşürgün, 98
tütek, 120
tütsüg, 267
tütün, 115
tütünsüz, 115
tüwek, 193
tüweklik, 193
tüz, 147, 295
tüzün, 226, 267
tüzünlük, 226
u:, 87, 310
u:ç, 221, 227
U:ç, 67
u:ç il, 221
u:g, 169
u:l, 169
u:n, 133
u:ruş tokuş/tokış/tokuş, 203
u:ruş/uruş, 203
u:tun/utun, 268
u:z, 268
uç, 98, 100, 128, 156, 173
uça, 77
uçan, 164
uçguk, 88
uçmak, 200
uçurgan, 267
uçuz, 161, 267
uçuzluk, 161, 228
ud yılı, 209
ud/ud, 103
udık, 267
udıtma, 132
udluk, 113
udluk, 78

uçmak, 159, 192
uğu, 173, 305
udukluk, 235
uçuz, 87
uğuzlug, 246
ugan, 267
ugan Teğri, 296
ugança, 305
ugar at, 104
ugar bul, 275
uglı, 130
ugradaçı, 267
ugrag, 197, 226
ugragan, 267
ugragsak, 267
ugraguçı, 267
Ugrak, 74
uguk, 142
ugur, 162, 200, 207, 210, 226
ugurlug, 298
ugurluk, 162
ukruk, 206
ukuş, 190
ukuşlug, 267
ula, 165
ulag, 142, 154, 189
ulagu, 154
ular, 111
ularlıg, 295
Ulayundlug, 74
uldañ, 150
ulduk, 275
ulgun, 284
ulıgu, 239
ulıtgan, 267
ulug, 185
Ulug Keygen, 69
Ulug Talas, 67
ulugluk, 226, 229
uluk, 284
ulun, 205
ulunlug, 268
ulus, 171
ulyan, 96
uma, 178
umaçlık, 206
umay, 200
umdu, 234
umduçı, 268
umunç, 234
umunçlug, 268
unitgan, 268
unitmiş, 298
uragun, 139
uragut, 175
uran/organ, 268
urga, 98
urgu, 284
urı, 178
urk/uruk, 154
urug, 99, 229
urug tarıg, 177
uruglug, 284
urugluk, 94, 195
uruklug, 285
urukluk, 154
urumday, 89
urunç, 162
urunçak/urunça:k, 226
us, 200

Usmı Tarım, 72
usrık, 268
usukmış, 290
usuz, 87
uş, 301, 309
uşak, 147, 189
uşak o:tuñ, 147
uşak söz, 189
uşaklık, 226
Utar, 64
utru, 221
utunç/utanç, 298
Utuş, 64
uva/uwa, 135
uvut/uwut, 234
uwuş, 285
uwutlug, 268
uya, 112, 177
uyadsılık, 268
Uygur, 67, 74
Uygur tılı, 189
uyma, 150
uzak, 147, 207
uzaklık, 235
uzatgan, 268
uzluk, 160, 173
uzun, 147
ü:m/üm, 140
ü:mlüg, 246
ü:n/ün, 86
ü:t karak, 85
ü:t/üt, 246
üç, 222
üçgil/üçgül, 230
üçleç, 193

üçün, 309
üçünç, 222
üdig/üdig, 234
üdreğ, 285
üdrüm, 227
üdrüdi, 285
üdrüş, 227
üdürgen, 268
ügi/ühi, 111
ügme/ügmek, 285, 295
ügmek, 124
ügre, 133
ügrüg, 226
ügülgen, 285
ügüm, 147
ügün, 147
ügün toprak, 147
ügür, 101
ügür/yügür, 93, 94, 195
ügürgen, 93, 94, 195
ügürlüg, 268
ügürlüg adgır, 105
ügürlük, 170
ügürmek, 126
üjme, 130
üjük, 173
ükek, 117, 168, 201
ükeklig, 168
ükeklik, 117, 157
ükil, 147
üküş, 147, 305
ületü, 142
ülgü, 147
Ülker, 211
Ülker çerig, 206

ülüg/ülüş, 147
ülüglüg, 285
üme, 180
ümgük, 80
ümzük, 126
üñür, 215
üp ürün\, 300
üpgük/üpüp, 111
Üregir/Yüregir, 74
ürkün, 234
ürkünç, 305
ürnek, 139
ürpek, 246, 276
ürülgen, 268
ürülmiş, 285
ürün, 90, 162, 192, 300
ürün karak, 85
Ürün Kaş Ögüz, 69
Ürün Kayas, 65, 68
ürün kuş, 111
üsbüri, 133
üskebeç, 131
üstek, 226
üstem, 124
üstün, 306
üşik, 213
ütlüg, 246
ütüg, 117
üyez, 109
üyük, 215
üz, 80
üzlüg, 290
üzüklük, 226
üzülgen, 285
üzüm, 130
üzüm çöpi, 135
üzütlük, 235
va:, 310
ya:, 206, 310
ya: bagrı, 206
ya:g, 84
ya:g ügüri, 134
ya:g/yag, 80
ya:gıg, 290
ya:l/yalıg/yil, 84
ya:n, 78
ya:r, 215
ya:rag, 216
ya:s, 75, 226
ya:ş, 75, 90, 130
ya:şıl çüvit, 299
ya:şlıg/yaşlıg:, 247
ya:t, 182
ya:y/ya:z, 209
ya:zuk/yazuk, 200
ya:zuksuz, 200
yaba kulak, 112
Yabaku, 74
Yabaku Suwı, 70
Yabaku tılı, 189
yabañ, 218
yabçan/yawçan, 96
yabıtak, 276
yabıtak at, 104
yağag/yağaglık, 229
yağıglık, 285
yağım, 117, 154
yadıñ, 295
yag çöpi, 135
yagak, 131

yagaklıg, 295
yagaklık, 166
Yagan Tigin, 65
yagan/yañan, 103
yaganlıg, 268
yagı, 204
yagır, 89
yagırlıg, 276
yagış, 200
yagıtgan, 268, 296
yagız, 300
yagku/yaku, 140
Yagma, 68, 74
yagmur/yamgur, 213
yagmurçıl, 295
yagru/yakru, 309
yaguk, 147, 178
yagutgan, 269
yah, 231
yahşı, 286, 305
yak yaguk, 178
yak yuk kadaş, 178
yaka, 142
yakı yukı, 269
yakıg, 89
yakın, 148, 178
yakın er, 178
yakrı, 84
yakrı ya:gı, 84
yakrıkan, 93, 99, 218
yala, 235
yalaçı, 235, 250
yalaçı yuvga/yalaçı yuga, 133
yalavaç/yalawaç, 200
yalavaç/yalawaç/yalawar, 160
yaldırık, 269
yaldırık/yuldırık, 285
yalgan, 269
yalgıl, 105
yalgıl at, 105
yalgu, 250
yalıg, 84, 126
yalım, 295
yalın, 115
yalındak, 246
yalın, 128, 246
yalın kılıç, 128
yalma, 140
yalıu, 167
yalıuk/yalıuk, 65
yalıuk/yalıuk (oglı), 175
yalıus, 177
yalpı, 120
yalt, 295
yaltga, 235
yalu, 126
yam, 90
yamağ, 154
yamağlıg, 285
yamagu, 285
yaman, 229
yaman i:g, 88
Yamar, 71
Yamar Suwı, 70
yamız, 78
yamlan, 108
yamlıg/ya:mlıg, 291
yana, 305
yanalduruk, 155
yançuk, 117, 155

yandak tiken, 93
yandık, 105
yandık at, 105
yandru, 305
yanıg, 90, 198
yanlık, 141
yanut, 162, 189
yañ, 226
yaña, 217
yañak, 79, 154
yañan, 112
yañı, 286
Yañı Balık, 67
yañıla, 305
yañılğan, 269
yañku, 86
yañluk, 298
yañrak, 164
yañşak, 269
yap, 285
yap yarmak, 148
yap/yap yup/yup, 229
yap/yapaku, 155
yapgak, 113
yapguç, 126
yapgut, 155
yapı, 126, 155
yapıglıg, 285
yaprı, 291, 295
yaptaç, 140
yapurgak, 99
yapurgan, 250
yapuşgak, 93, 269
yapuşgan, 269
yar, 90
yarag, 226
yaraglıg, 298
yaragsız, 295
yaratgan, 296
yarıglıg, 247
yarık, 79, 206
yarım, 148
yarın, 79, 208
yarındak, 150
yarısa, 112
yarış, 173, 182
yarlıg, 163, 189, 200
yarma, 148
yarma yuvga, 133
yarmak, 148, 162
yarmakan, 202
yarmaş, 94, 195
yarmaş u:n, 94, 195
yarp, 285
yarpuz, 108
yarsgag, 295
yarsınçıg, 286
yarşı/yarışı, 148
yarşım, 148
yartım, 177
yartmak, 162
yartu, 157
yaru yelim, 139
yaruk, 213, 216, 247
yarukluk, 213
yarutgan, 295
yasgaç, 120
yası, 286
yasıç, 206
yasıglıg, 286

yasık, 206
yasıman, 120
yastuk, 117, 155
yasul, 295
yaş, 131
yaş yuş/yuş, 130
yaş/ya:ş, 290
yaşagu, 269
yaşıl yuşul, 236
yaşıl yuşul/yuşul, 300
yaşıl/ya:şıl, 300
yaşın, 213
yaşınlgı, 295
yaşlgı, 291
yaşru, 298, 305
yaşurgan, 269
yat, 138, 200
yatan, 156, 206
yatan, 156
yatçı, 160, 200
yatgak, 160
yatgaşık ugrı, 208
yatgaşuk, 269
yatıg/yatık, 87
yatuk, 155, 269, 286
yava/yawa, 93, 99
yava/yawa\, 295
yawaş, 269, 276
yawgan aş, 128
yawgu, 185
Yawgu, 67
Yawgu Art, 69
Yawınc, 67, 70
yawışgu/yumuşga, 130
Yawlag Sarıg, 63
yawlak, 269, 286, 305
yawug/yuvug/yuwug, 216
yawuz, 270, 286
yaya, 77
yayguk/yazguk, 84
yayıg/yayıık, 270
yayılgan, 270
yaylag, 168, 216
yazak, 166
Yazgır, 74
yazı, 216
yazılgı, 276
yazuk, 276
yazuk et, 133
ye mü/ye nü, 307
yek, 40, 200
yel/yél/yi:l, 91, 213
yelgin, 197, 270
yelim/yilim, 139
yeliñ, 295
yelwi, 200
yelwiçi, 160, 200
yem/yi:m, 128, 134
yemdü, 82
yeme/yime, 310
yemeçük, 120, 155
yemiş/yi:miş/yimiş, 130
yemürgen, 296
yén/yin, 77, 150
yenigü, 247
yenigü uragut, 247
yenik, 148
Yenkend, 67
yeñge, 179
yeñgeç, 107

yér/yer/yir, 165
yerdaş/yirdaş, 177
yetgek, 117, 155
Yetiken, 211
yetiz, 286
yetizlik, 226
yetrüm saç/yetüt saç, 81
yetti/yiti, 222
yetüt, 202
Yetzen Tiz, 71
yezne, 179
yıd, 86
yıdıg, 286
yıdıg ot, 96
yıdıglik, 226
yığaç, 79, 81, 148, 157
yığaç tü:pi, 101
yığaç/yığa:ç, 98
yığaçlık, 98, 157, 166, 170
yığdaçı, 270
yığılğan, 248
yığım toprak, 216
yığın, 148
yıkılğan, 286
yıl, 209
yılan, 107
yılan yılı, 209
yıldız, 101
yılgun, 98
yılıg/ılıg, 290
yılıglik, 226
yılınçga aş, 128
yılkı, 101
yımirtga, 130
yın/yi:n, 112
yıp, 155
yıpar, 86
yıparlıg, 270, 286
yıragu, 160, 172
yırak, 296
yıraklık, 226
yış, 229
yış/yuş, 226
yışig, 155
yışıgıg, 270
yışıklıg, 247
yışılğan, 270
yi, 165
yi/yigi, 155
yi:g, 291
yi:g/yik/ig, 156
yi:gesi/yi:gü, 287
yi:l kovuz bitigi, 200
yi:l/yel, 88, 200
yi:ñ/yiñ, 144
yibe, 290
yiçi, 155, 160
yig, 126, 231
yigen, 96
yigi, 305
yigirme/yigirmi, 222
yigirminç, 222
yigit, 175
yigitlik, 175
yigne/yiñne, 156
yigte/yigde, 131
yilik, 80
yiliklig, 291
yiliksiz, 291
yilin, 84

yilköken, 213
yilpik, 88
Yimek, 74
yimşen, 130
yin, 91
yinçge, 270, 287
yinçge ki:z, 175
yiñ, 90
yiñdegü, 230
yipgil/yipgin, 301
yipin, 301
yir, 172, 216, 221
yir sagrısı, 220
yirçü, 201
yirgü, 235
yirilgen, 296
yirkiye, 216
yirliĝ, 221
yirük, 216, 287
yişim, 142
yiti başlıĝ yil böke, 185
yitig, 270, 287
yitim, 99
yitük, 287
yitüklüg, 270
yiz, 96
Yiz Ewi Tiz, 71
yizek, 204
yo:g/basan/yo:g basan, 165, 181
yo:k çıĝay, 163
yo:k/yok, 231
yo:l/yol, 165, 197
yo:lsuz/yolsuz, 270
yobakulak, 88
yogru, 120
yogru/yogruy, 85
yoguç/yogu:ç, 221
yogun, 148
yogurkan, 117, 155
yok, 296
yokar, 221
yokaru, 221, 229
yolak, 165, 287
yolıman, 163
yomĝı, 287, 305
yomitgan, 270
yonak, 126, 155
yonındı, 157
yoñag, 235, 270
yorçı, 160
yoridaçı, 189, 197
yoriĝa at, 105
yoriĝçı, 189, 197
yoriĝu, 248
yorık, 229
yorık tıl, 189
yorık/yoruk, 235
yoriñça/yoriñçga, 96
yoritgan, 270
yortug, 203
yölegü, 287
yöleklig, 287
yörgemeç, 133
yörgenç, 98, 216
yörgenç yol, 216
yörgençü, 120
yörüg, 190, 200
yöwüş, 202
yöwüşlüĝ, 197, 202, 270
yöwüşlüĝ kelin, 197, 202

yu:, 311
yu:l/yul, 217
yu:η/yuη, 155
yubagu, 298
yubka/yuwka/yuvga, 133
yudkı yuğı, 271
yuğruk, 81
yuğug, 189, 230
yuğut, 230, 287
yugak, 112
yugçı, 160
yugrum, 148
yugruş, 185
yugrut, 132
yugurguç, 120
yugurmuş (un), 133
yuk/yak yuk/yuk yak, 135
yula, 123
yulak/yul yulak, 217
yular, 126
yularlıg, 276
yuldruga/yuldruga, 96
yulduz, 211
Yulduz Kö:l, 70
yulug, 162, 229
yuluglug, 229, 250
yulun, 80
yumgak, 287
yumgak tana, 134
yumişçi, 200
yumız/yumuz, 247
yumşak, 291
yumur, 84
yumurtga, 79, 84, 113
yumuş, 189
Yun Arık, 71
yun kuş, 112
yunçıg, 271, 298
yund, 105, 209
yund yılı, 209
yundak, 91
yundı, 115
yunguk, 93, 100
yuη, 133, 155
yuη/yu:η, 85
Yuηu, 70
yurç, 178
yurt, 168
yurun, 144
yurun yuka, 144
yurunlug, 271
yuşan/uşan, 296
yuşulgan, 247
yut, 219
yuvlıç, 155
yuwga, 176, 271, 287
yuwka, 247
yü:z, 222
yü:zlüg/yüzlüg, 247, 279
yüdrük, 117
yüg, 85
yüglüg, 287
yügrük, 105, 271, 276
yügrük at, 105
yügrük bilge, 183
yügrüm, 148
yügün, 126
yügürgen, 160, 189, 276
yügürgün, 93, 94, 195
yüklegsek, 271

yüklemedeçi, 271

yüksek, 288, 296

yüksük, 156

yükünç, 200

yükündeçi/yüküngüçi, 271

yüküngen, 271

yüligü, 123

yümülgen, 271

yürek, 78

yürekliğ, 271

yüşen, 296

yüz/yü:z, 77

yüzerlik, 96

yüzük, 124

zak zak, 238

zanbı, 109

Zanbı Art, 69

zap zap, 239

zaranza, 134

zargunçmuğ, 98

züngüm, 144

KAYNAKÇA

Abuşka Lugati (1970), (Haz. Besim Atalay), Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Adıyaman, Ceyda (2015), Eski Türkçede Orunç/Urunch: Rüşvet Sözcüğü Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies* 10(16): 1-16.

Akalın, Şükrü Haluk (2008), *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, Doğan (2008), Divan'da XI. Yüzyılda Türk Yaşamıyla İlgili Kayıtlar Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 7-12.

Amanoğlu, Ebulfez Kulu (1999), *Eski Türk Onomastiği Sözlüğü*, Bakü.

Amanoğlu, Ebulfez Kulu (2000), Divanü Lugati't-Türkteki Kişi Adları Üzerine, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15: 5-15.

Arat, Reşit Rahmeti (2006), *Atabetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (2007), *Kutadgu Bilig(a) (Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig(b) (İndeks)*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman Fikri Sertkaya-Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Asker, Ramiz - Leyla Asker (2008), Kaşgarlı Mahmud ve 11. yy Musikisi Üzerine, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1): 31-34.

Asker, Ramiz (2011), Divanü Lugati't-Türk'ün Azerbaycan'da İncelenmesi, *Mahmud al-Kaşgari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divanü Lugati't-Türk Sempozyumu*, 5-7 Eylül 2008, İstanbul: Eren Yayınevi.

Atalay, Besim (2006), *Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, Erhan (1995), *Divanü Lugati't-Türk'te Çocuk Oyunları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi S. 338, s. 510-512.

Azar, Birol (2008), *Eski Türk İnanç Sistemi ve Divanü Lugati't- Türk'teki Yansımaları*, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2008 Rize Bildiri Metinleri, Editör: Doç. Dr. Muhsin Kalkışım, Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, s.147-155.

Bacaklı, Yılmaz, Enver Kapağan, Mustafa Kundakçı (2016), *Divanü Lugati't-Türk'ün Yazılma Amacı Üzerine Bir Değerlendirme*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8): 3259-3267.

Bağdemir Abdullah (2014), *Divanü Lugati't-Türk Adı Üzerine*, *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 4-7 Aralık 2013*, C. 1, Stüdyo Star Ajans Basım.

Baski Imre -Laszlo Rasonyi (2007), *Onomasticon Turcicum-Turkic Personal Names*, Indiana University, Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies, C. 1-2, Bloomington, Indiana.

Baski, İmre (2013), *Orta Asya Türk Etnonimisinde Kişi Adları*, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-25 Ekim 2008*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Battal, Abdullah (1934), *İbn-i Mühenna Lugati*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Baytok, Aysel (2018), *Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği*, (Yayınlandığı yer bulunamadı).

Berbercan, Mehmet Turgut (2013), *Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Bir Bakış*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(24): 83-98.

Caferoğlu, Ahmet (1934), Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları, Tırkiyat Mecmuası, C. IV, s. 1-43.

Caferoğlu, Ahmet (2011), *Eski Uygur Tırkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canpolat Mustafa - Zafer Önler (2016), *Edviye-i Müfredede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press.

Çetin, Engin (2005), Divanü Lugati't-Türk'teki Yiyecek ve İçecek Adları Ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2): 185-200.

Dalkılıç, Bayram (2008), Kaşgarlı Mahmud'a Göre Din Dilinin Mantığı, Anlamı ve Algılanması, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2008 Rize Bildiri Metinleri, Editör: Doç. Dr. Muhsin Kalkışım, Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, s.139-146.

Dankoff, Robert, James Kelly (1982), *Mahmud al-Kasgari Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*, Part I, Harvard: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Türkisch Sources.

Dankoff, Robert, James Kelly (1984), *Mahmud al-Kasgari Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*, Part II, Harvard: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Türkisch Sources.

Dankoff, Robert, James Kelly (1985), *Mahmud al-Kasgari Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*, Part III, Harvard: Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Türkisch Sources.

Dilçin, Cem (1991), *Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Dinçer, Aslıhan (2009), Divanü Lugati't-Türk'teki Yemek Adları Üzerine, *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri-Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi* 28-30 Mayıs 2008, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Düzgün, Dilaver (2007), Divanü Lugati't-Türk'te Sosyal Normları Karşıl原因 Kavramlar, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, s. 201-215.

Eker, Süer (2008), Divanü Lugati't-Türk Döneminde Dil İlişkileri, *Doğumunun 1000. Yılında Kaşgarlı Mahmud'dan Günümüze Türk dili (Panel)*, 18 Kasım 2008 Diyarbakır.

Elmalı, Murat (2016), *Dasakarmapathavadanamala*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican-Ziyat Akkoyunlu (2014), *Divanü Lugati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, Hasan (1958), Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri, *Jean Deny Armağanı (Haz.Janos Eckmann, Agah Sırrı Levent, Mecdut Mansuroğlu)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 85-89.

Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Ergin, Muharrem (2013), *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2012), Nogay Türklerinde Kişi Adları, *Dil Araştırmaları* S. 10: 99-122.

Eziler Kıran, Ayşe (2014), Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim, *Turkish Studies*, 9(6): 719-729.

Gencan, Tahir Nejat (1972), Divanü Lugati't Türk, *Türk Dili Dergisi* 26(250):304-309.

Genç, Reşat (2015), *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Gökşen, Cengiz (2008), Divanü Lugati't-Türk'teki Dini Unsurlar ve Bu Bağlamda Divanü Lugati't-Türk'ün Yazılış Amacı, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2008 Rize Bildiri Metinleri, Editör: Doç. Dr. Muhsin Kalkışım, Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, s.156-165.

Gülensoy, Tuncer (2014), Divanü Lugati't Türk'ün Yeniden Doğumu, *Dil Araştırmaları*, S. 15, s. 261-265.

Gülensoy, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, Par James - Nicoara Beldiceanu (1968), Recherches autour de qars, nom d'une étoffe de poil, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, *University of London* 31(2): 330-346.

Hamilton, Par James (1998), İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hauenschild, Ingeborg (1994), Botanica im Divan Lügat at-turk, *Journal of Turkology* 2(1):

Isaeva, Gulia (2019), Kırgızistan'da Divanü Lugati't-Türk Araştırmaları, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 42-64.

Kaçalin, Mustafa S. (2008), Divanü Lugati't Türk Üzerine Birkaç Söz, *Türk Dili Dergisi*, S. 683, s. 528-541.

Kara, Mehmet (2009), Divanü Lugati't-Türk'te Çocuklarla İlgili Kelimeler, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 39, s. 292-305.

Karabulut, Ferhat (2009), Dünya Dilbilimi Tarihi İçinde Divanü Lugati't-Türk'ün Yeri ve Önemi, *Turkish Studies* 4(3): 1326-1342.

Kaya, Ceval (2009), Divanü Lugati't-Türk Araplara Türkçe'yi Öğretmek İçin Mi Yazıldı? *AYÜ III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Ortak Dil, Tarih ve Alfabe Oluşturma Sürecinde Geçmişten Geleceğe Türkolojinin Meseleleri: Türkistan*, s. 145-148.

Kononov A.N., Sovyetler Birliği'nde Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ını Konu Alan Araştırmalar, *Sosyal Bilimler Dergisi*.

Korkmaz Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köymen, Mehmet (1971), Altay Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi, *Türkler Ansiklopedisi (editör: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, s. 684-715.

Kurgan, Şükrü (1972), Divanü Lugati't Türk Üzerine, *Türk Dili Dergisi Divanü Lugati't-Türk Özel Sayısı*, C. XXVII, s. 60-81.

Maralbek, Yermukahmet- Muhammet Koçak (2018), Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 88, s. 187-199.

Mutlu, Hüseyin Kahraman (2009), Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler, *Turkish Studies* 4(4): 814-822.

Nahmedov Ahmed (2016) , Türklerde İsim Tabusu ve Yansımaları, *Yeni Fikir*, S. 17.

Nalbant, M. Vefa (2013), Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati't-türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme, *Bengü Belek, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Ed. Bülent Gül), Ankara: TKAE, s. 329-362.

Nalbant, Mehmet Vefa (2014), Bir Kültür Mühendisi Kaşgarlı Mahmud ve Eseri Divanü Lugati't- Türk, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), s. 553-562.

Nerlich, B (2003): Polysemy: Past and Present, In. Nerlich, Z. Todd, V. Herman and D.D. Clarke (eds) Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language, Berlin: Mouton de Gruyter.

Orkun, Hüseyin Namık (2011), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oturakçı, Nigar (2012), Divanü Lugati't Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* 4(13): 195-212.

Ögel, Bahaaddin (2010), *Türk Mitolojisi*, 1(303), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öner, Mustafa, M. Yasin Kaya, M. Özşahin (2010), *Lehçe-i Tatari'nin Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme*, Uçeniye Zapiski, Tavriçeskogo Natsionalnogo Universiteta im.V. İ. Verdadskogo, ss. 9-19

Özkırımlı, Atilla (1972), Kaşgarlı'ya Göre Türklerde Askerlik, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Divanü Lugati't-Türk Özel Sayısı, C. XXVII, S. 253, s.87-96.

Palló Margit (1923), Kököröcsin, *Nyelvtodományi Közlemények*, Budapest: Akadémia Kiadása, s. 154-158.

Palmer, F.R. (1981), *Semantics (Second Edition)*, Cambridge University Press.

Sarıca, Bedri (2003), Divanü Lugati't-Türk'te Bulunan Yeme-İçme Kültürü İle İlgili Sözcükler, *YÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Van.

Sertkaya, Osman Fikri (2000), Son Bulunan Belgeler Işığında Kaşgarlı Mahmud Hakkında Yeni Bilgiler, *Divanü Lugati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri 7-8 Mayıs 1999*, Ankara.

Starostin, S.A., A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages, Part I, Part II, Part III*, Leiden: Brill.

Steingass, F. (1963), *A Comprehensive Persian- English Dictionary*, London: Routledge & Kegan Paul Limited.

Şahin, İbrahim (2016) , Filoloji ve Botanik Alanlarının Kavşağında Yerel Fitonimler: Bitki Adları Meselesi, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, s. 775-791.

Şirin User, Hatice (2010), Bömbögör Yazıtı: Bir Türk Kunçuyunun Mezar Taşı, *Dil Araştırmaları*, S. 7, s. 62-73.

Şirin, Hatice (2015), *Kültigin Yazıtı – Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Şirin, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şirin, Hatice (2019), *Sözcük Hikayeleri (Sözlerde Saklı Kültür)*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tannagaşeva, N. - Şükrü Haluk Akalın (1995), *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları 2, Sözlük Dizisi 1, Adana.

Tek, Recep (2016), Divanü Lugati't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 50, s. 261-271.

Tekin, Talat (2010), *Orhun Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türktaş, Metin (1999), Divanü Lugati't-Türk'te Yer Alan ve 11. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, s. 61-64.

Ullmann, Stephen (1978), "Anlambilimi" (Çev. Ahmet Kocaman), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Dil Yazıları Özel Sayısı*, C: XXXVIII: 355-363.

Ünver, Süheyl (), Uygurlarda Tababet: VIII. XIV. Asır, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.

Vural, Hanifi (2009), Divanü Lugati't-Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları, *Akademik Araştırmalar Dergisi* S. 39, s.306-323.

Yavuz, Salih Sabri (2008), Kaşgarlı Mahmud'un Yaşadığı Dönemin İnanç Coğrafyası ve Eserinde İnançla İlgili Kavramlar, *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2008 Rize Bildiri Metinleri, Editör: Doç. Dr. Muhsin Kalkışım, Rize, Rize Üniversitesi Yayınları, s. 128-138.

Yüce, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Zieme, Peter (2008), Abschied vom Alttürkischen Witwenkleid, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, 61(3): 359-364.
https://www.jstor.org/stable/23659478?seq=1#metadata_info_tab_contents

